

George Bancroft

Joannes Scotus, Erigena.

JOHANNIS SCOTI ERIGENAE

DE

DIVISIONE NATURAE

LIBRI QUINQUE.

EDITIO RECOGNITA ET EMENDATA.

ACCEDUNT

TREDECIM AUCTORIS HYMNI AD CAROLUM CALVUM EX PALIMPSESTIS ANGELI MAII.

MONASTERII GUESTPHALORUM.

TYPIS ET SUMPTIBUS LIBRARIAE ASCHENDORFFIANAE.

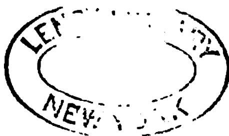
MDCCCXXXVIII.

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingeniosequе dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213, disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena, haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit. [4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.

5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit. [6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium, [7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam hucusque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird.

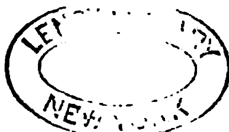
Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae ſalutis caput, non aliam esse philoſophiam i. e. ſapientiae studium et aliam religionem et v. v.“

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falſarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falſa pro veris approbare, quod proprium est erroris.“

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingeniioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213, disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock, Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit.[4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus.[5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.
5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6] Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re disserens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium,[7] quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt," [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 63. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praeſtantiora conſequutus eſt vir illuſtris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in univerſitate Friburgenſi profeſſor. Qui in libro jam ſupra laudato uberrimum hiſtoriae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentiſſimus de temporibus, quibus ipſe floruit, et de iis, quae proxime anteceſſerunt, ita ſcripſit, ut appareret, unde doctrina literarumque ſcientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad ſcholaſticae mediae aetatis disciplinam et myſticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris noſtri mentem atque orthodoxiam oſtenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, ſi ex praedicto libro, qui ſyſtematis Scoti uberius et plenius, quam hucusque tentatum eſt, repraeſentandi, quaſi prodromus habendus eſt, omnes maximi graviſſimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, univerſum opus omnibus, qui huic rei diligentius ſtudent, legendum apprime commendaſſe ſufficiat.

Eleganter et brevi ſermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma univerſitate Göttingenſi Judex academicus, ſcriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philoſophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) ſingulas quasque Philoſophi noſtri virtutes, tanquam altiore quodam ſpiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philoſophiam vere chriſtianam, ſermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, ſenſus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aeſtimato ac neglecto aſſimilari poteſt;) poſtremum ſyſtema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam intereſt, ullo modo reſolvens. — Verum enim vero ipſa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix poſſis, liceat nobis hoc loco inſerere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de diviſione naturae, zu Ende gebracht, und preiſe den Zufall, der mir dieſes herrliche und ſeltne Werk in die Hände ſpielte. Bei der

---

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird. . . . . . .

Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestiis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213. disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur: cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C F. Hock, Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena, haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit. [4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

---

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.
5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiénsium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re disserens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium,[7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae ſalutis caput, non aliam esse philoſophiam i. e. ſapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falſarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falſa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213, disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit. [4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.
5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium, [7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit; qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam hucusque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird.

Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingeniioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213. disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena, haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit. [4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.

5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium,[7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 63. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam hucusque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird.

Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae ſalutis caput, non aliam esse philoſophiam i. e. ſapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falſarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falſa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213, disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit.[4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus.[5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.
5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit. [6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium, [7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos, post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars, tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortaſſe circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium ſtudiis et Graecis quoque doctrinis et philoſophia admodum eruditus eſt. [3]) Quibus perfectis fortaſſe jam tunc conſecratione ſacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum manſiſſe putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipſum Orientem viſitaverit, ſermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam ſe contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et induſtrius, eum Pariſios vocavit et magiſtrum in matheſi et dialectica, praeſidemque ſcholae aulicae tunc perquam clarae conſtituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioſeque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amiciſſimus, imo ſaepe menſae ſocius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Pariſios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium ſtudia multum valebat. Sed paulo poſt variis et moleſtis incommodis implicatus eſt. Monachus enim natione Saxo Godescal-

---

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213. disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

ſcriberet. — Poſtremum circa annum 870. doctrina Paſchaſii Radberti de Euchariſtia, quae praeſentiam Chriſti paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam ſtatuit, novam in eccleſia controverſiam ſuscitaverat. Etiam Erigena huic controverſiae ſe immiscuit et cum Ratramno potiſſimum ſpiritnale dogmatis momentum illuſtravit. Quae ſingillatim de Euchariſtia docuerit, neſcimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adſcriptus eſt, fortaſſe jam ante ſaeculum undecimum interierit. Dubium enim non eſt, quin, vel idem vel alius liber de Euchariſtia, cujus auctoritate Berengarius uſus eſt, et qui in Concilio Pariſiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellenſi a. 1050. concrematus eſt, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, ſed a Ratramno perſcriptus ſit. [4]) Maximum autem et graviſſimum Erigenae opus eſt de Diviſione Naturae dialogus, quinque libris conſtans. Qui quo tempore conſcriptus ſit, neſcimus; auctoritatem vero nactus eſt multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingenioſum primum eſt in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philoſophica praeditum, ſententias eas proponit, quibus et ſcholaſticorum logica et myſtica mediae aetatis theologia maximam partem nixa conſiderari poteſt. Quum autem ſaeculo 13. Albigenſes haeretici aliquot hujus operis locos ſemper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari juſſit. Praeter haec praecipua, quae Erigena ſcripſit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpſeſto repertos, quos editioni noſtrae in fine adjecimus, laudandos eſſe duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forſan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia ſacrorum antiſtites paullatim interceſſerant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium poſitum eſt, (probabiliter circa annum 883. vel paullo ſerius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam ſe conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum univerſitate per quoddam temporis ſpatium matheſin et dialecticam docuit; poſtremum in coenobio Malmesburienſi abbas factus, ſub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

---

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.

5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium,[7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii secutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 63. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam huc usque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

---

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird. . . . .

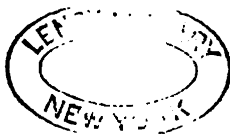
Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213, disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl. Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C. F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena, haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin, vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit. [4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus. [5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

---

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.
5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit.[6]) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium,[7]) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars, tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii secuutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam huc usque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muſs man es wiederholt anerkennen, daſs in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen muſsten. Ja, es scheint, daſs, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, daſs ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; daſs sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewuſstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so daſs man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, daſs das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so daſs seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird.

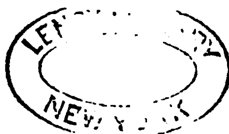
Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuſs ein Hügel
Sein Bildniſs neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

„Sic enim creditur et docetur quod est humanae salutis caput, non aliam esse philosophiam i. e. sapientiae studium et aliam religionem et v. v."

Augustin. de vera Religione.

„Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est, quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior, quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris."

De Divis. Nat. L. III. p. 209.

PRAEFATIO.

JOHANNES SCOTUS ERIGENA [1]) genere Hibernus, [2]) natus fortasse circa annum 828., in patria literarum cultu tunc temporis omnium celeberrima, optimarum artium studiis et Graecis quoque doctrinis et philosophia admodum eruditus est. [3]) Quibus perfectis fortasse jam tunc consecratione sacerdotali inauguratus (licet nonnulli eum laicum mansisse putent, aliique de longinquis itineribus, quibus Graeciam et ipsum Orientem visitaverit, sermonem faciant), ut illo tempore multi popularium ejus, in Galliam se contulit. Ubi Carolus Calvus rex, in promovendis literis acer et industrius, eum Parisios vocavit et magistrum in mathesi et dialectica, praesidemque scholae aulicae tunc perquam clarae constituit. Regi hilaritas ejus et facete ingenioseque dicta magnopere placuerunt; quare Carolo mox amicissimus, imo saepe mensae socius atque contubernalis factus, procul dubio ad incitanda opportune etiam extra urbem Parisios, toto Francorum regno literarum artiumque liberalium studia multum valebat. Sed paulo post variis et molestis incommodis implicatus est. Monachus enim natione Saxo Godescal-

1) Cf. Opus egregium quod Prof. Dr. Staudenmayer scripsit: Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit. I. Vol. Francf. a/M. 1834. Quae vir ille doctissimus ibi, p. 102—213. disputavit, ea hic ita, ut in rebus tantum minoris momenti ab illius sententia discrepemus, breviter exposuimus.

2) Certissimis argumentis confirmat hoc Thomas Moore in libro: History of Ireland. Tom I. cap. 13. Staudenmayer Eriuven, Brittaniae locum, Erigenae patriam fuisse putat; alii, cognomen Scoti male interpretantes, eum in terra quae nunc Scotia appellatur natum esse existimarunt.

3) Imo hebraicas et fortasse Syricas etiam literas didicisse fertur; cf. Johannes Scotus Erigena, ein Beitrag zur Geschichte der christl Philosophie mit besonderer Rücksicht auf die Darstellungen von Hjort und Staudenmayer, bearbeitet von Dr. C F. Hock. Ephem. Bonnens. 16. Fascic. 1835.

cus, quum duplicem esse praedestinationem, alteram beatorum, alteram reproborum, illo tempore proposuisset, hanc ob causam ab Hincmaro, archiepiscopo Rhemensi, poena acerbissima afflictus erat. Quo commoti insignes aliquot theologi, Prudentius, Florus Diaconus, Lupus, Amolon, Sanctus Remigius et alii Godescalco tuendo operam dederunt, tandemque Hincmarum eo adduxerunt, ut et ipse alios quosdam rei dogmaticae peritos ad se defendendum excitaret. Inter hos Erigena causam Archiepiscopi recipiens c. a. 852. librum de praedestinatione adhuc extantem adversus Godescalcum scripsit; quo multos adversarios sibi comparavit. Postremum papa Nicolaus I. ea quae St. Remigius docuerat approbavit, conciliique Valentiani canones ad hanc controversiam pertinentes confirmavit: Quibus etiam „venenum" dogmatum Erigenae perstringebatur, ipse tamen Erigena, haud damnatus est. Nihilominus complures inferioris aevi scriptores causam Erigenae egerunt et scripta ejus adulterata esse contenderunt. — Post haec Carolus Calvus rex Erigenam excitavit, ut opera (Pseudo-) Dionysii Areopagitae graece conscripta, quae Michael Balbus, orientalis Romanorum regni imperator, a. 827. antecessori illius, Ludovico Pio, donaverat, iterum in Latinum verteret sermonem. Erigena regis desiderio satisfecit, a papa autem Nicolao I. vituperatus est, quod ipse, qui, „licet scientia magna esset", tamen jam antea, si ad orthodoxiam respicias, penes multos fama haud bona gauderet, librum interpretationi falsae tam obnoxium sine pontificis maximi approbatione edidisset. (859.) Jam alii papam jussisse narrant, Erigenam propter istam rem Parisiis amandari Romamque duci, alii librum illum sibi etiam tum mitti ad approbandum. Voluntati papae, nescimus cur, haud obtemperatum est, neque papam ipsum postea, ut mandatum suum observaretur, instare videmus. Attamen, quamvis papa Erigenam vituperasset, aequalis ejus Anastasius, bibliothecarius romanus, scriptorem nostrum, propter eandem illam versionem, non minus quam propter „sanctam ejus vitam" ita laudavit, ut probatam ab eo ingenii praestantiam et virtutem tantum ex singulari quadam gratiae divinae per spiritum sanctum infusae efficientia derivari posse confiteretur. Quod quidem documento est, quid de eo Romae et in ipsa aula pontificia, licet fama ambigua olim aspersus esset, existimatum fuerit. Studium tantum nimium archetypi ad verbum transferendi in ea versione Anastasius reprehendendum esse putavit, quamvis illud studium „humilitati" Erigenae ad-

scriberet. — Postremum circa annum 870. doctrina Paschasii Radberti de Eucharistia, quae praesentiam Christi paene nimis carnalem et adeo caphernaiticam statuit, novam in ecclesia controversiam suscitaverat. Etiam Erigena huic controversiae se immiscuit et cum Ratramno potissimum spirituale dogmatis momentum illustravit. Quae singillatim de Eucharistia docuerit, nescimus, quum liber, qui a quibusdam Erigenae adscriptus est, fortasse jam ante saeculum undecimum interierit. Dubium enim non est, quin, vel idem vel alius liber de Eucharistia, cujus auctoritate Berengarius usus est, et qui in Concilio Parisiis Henrico I. rege habito damnatus atque in Concilio Vercellensi a. 1050. concrematus est, neque ab Erigena, neque a Bertramo quodam, sed a Ratramno perscriptus sit.[4]) Maximum autem et gravissimum Erigenae opus est de Divisione Naturae dialogus, quinque libris constans. Qui quo tempore conscriptus sit, nescimus; auctoritatem vero nactus est multo minorem ea, quam meruit. Non minus enim doctum quam ingeniosum primum est in Occidente opus theologicum, quod, indole omnino philosophica praeditum, sententias eas proponit, quibus et scholasticorum logica et mystica mediae aetatis theologia maximam partem nixa considerari potest. Quum autem saeculo 13. Albigenses haeretici aliquot hujus operis locos semper in ore ferrent, et Erigenae auctoritate gloriarentur, Honorius III. papa eos libros undique conquiri et concremari jussit. Praeter haec praecipua, quae Erigena scripsit, opera, tredecim tantum hymnos, ab Angelo Maio in codice Palimpsesto repertos, quos editioni nostrae in fine adjecimus, laudandos esse duximus; cetera, partim temporis invidia deperdita, hoc loco memorare noluimus.[5]) Forsan tam discordiae, quae Erigenam inter et plures in Francia sacrorum antistites paullatim intercesserant, quam vetus illa papae Nicolai I. citatio impulerunt Erigenam, ut, id quod nunc prope extra dubium positum est, (probabiliter circa annum 883. vel paullo serius) vocatus ab Alfredo Magno in Angliam se conferret. Ibi quidem Oxoniae in literarum universitate per quoddam temporis spatium mathesin et dialecticam docuit; postremum in coenobio Malmesburiensi abbas factus, sub manibus discipulorum tumultuantium graphiariis

---

4) Cf. Döllinger, Lehrbuch der Kirchengeschichte. Regensburg und Landshut, 1836. Vol I. pag. 409.

5) Cf. Hock l. c.

necatus vita decessit. 6) Fama perhibet, post ejus mortem super sepulcrum ejus lucem miram visam fuisse, eamque tam diu refulsisse, donec ei honestius etiam sepulcrum in majore Malmesburiensium ecclesia prope altare pararetur. Quam ob causam non minus, quam propter vitae integritatem in Francorum Anglorumque martyrologiis usque ad annum 1583, quo Romanorum libri liturgici inducti sunt, inter sanctos martyres commemoratus est. Sancte vixit, neque unquam ejus vita, sed sola ejus doctrina interdum vituperata est, quamvis incerta et ambigua ut vidimus illa sint, quae antiquiore tempore adversus orthodoxiam ejus suscepta esse dicuntur. Statura exiguus fuit; animi vero cultura insignis ingenio acri et sublimi, scientia tam ampla, quam profunda, dialectica Platone et Proclo digna, postremum divino quodam mentis instinctu, quo excelsa quaeque et generosa percipiebat, investigabat et ad extremum usque contemplans perscrutabatur, longe plurimos et doctissimos aequalium superavit.

Erigenam multi multisque modis perperam intellexerunt, id quod fieri paene necesse fuit, quum unamquamque veritatem, quam acutissime potuit, exprimere studeret et ingenio indulgens opposita ita amplecteretur, ut locis aliis alia et diversa de eadem re differens in utramque partem modum prope excederet. Quam ob causam haud facile unumquodque ejus dictum, si ex orationis contextu abrumpatur, defendere queas. At affirmare audemus eum, si totum respicias, amussim veritatis nusquam transgressum esse, quod etiam singulari vitae ejus sanctitati minime conveniret.

Enimvero vulgata illa sententia, quam poëta nostro tempore clarissimus protulit: Mundi historiam, mundi esse judicium, 7) quamvis interdum vera esse reperiatur, saepissime tamen fallit; nec non Erigenae nostro accidit, ut paene omnes qui eum vituperaverunt vel laudaverunt, profunditati et acumini ejus capiendis minime pares fuerint, atque adeo inique de eo judicaverint, perpaucis tantum altam, qua praeditus fuit, mentem recte intelligentibus. Profecto enim etiam laudem illorum, qui philosophum nostrum tanquam Spinosae antecessorem declarantes „pantheismum ejus et sensum ab ecclesia catholica

---

6) Alius est noster Johannes, alius Johannes abbas Athelingensis, qui a sicariis mercede conductis interfectus est.

7) Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Schiller. Cf. Th. Galei praefat. in libros de div. pag. ultima.

abhorrentem" quam maxime poterant extulerunt, [8]) ipse prorsus et quidem jure suo recusaret.

Age vero, ut aliquatenus videamus, quem locum Erigena in choro doctorum atque eruditorum omnium temporum obtineat, etiam aliquot judicia minus iniqua a recentioribus lata audiamus. Inter quos post notum Thomam Galeum, qui Erigenae acumen admiratus, solus hucusque libros de divisione edidit, [9]) primus Dr. Petrus Hjort nominandus est, Danus, ingenio scientiaque praestantissimus, qui olim Soris, nunc Copenhagiae philosophiam remque literariam Germanorum docet. Ille enim libello a. 1823. edito, [10]) de Erigena, quod indolem ejus et excellentiam in lucem famamque denuo provexit, optime meritus est. Hjorti quidem opusculum praeter prooemium in tres partes dividitur. In quarum prima scriptor de origine rei literariae occidentalis et de Theodorici Austrogothi, Caroli Magni, Caroli Calvi, Alfredique Magni temporibus, quatenus ad rem literariam promovendam pertinebant, doctissime agit et Erigenae narrat vitam. Altera pars tota in exponendo philosophico Erigenae systemate occupata est, idemque, quamvis breviter et summatim, tamen si totum respicias, clare recteque adumbratum continet. In tertia parte philosophia christiana qua ratione media aetate per scholasticos doctores et subsequentibus saeculis per recentiores philosophos ad nostrum usque aevum exculta sit, explicatur et sanctum, quod sortita est munus, proponitur. Scriptor, Hamanni Baaderique amicus, in tractanda philosophiae historia ex parte dialecticam Hegelii sequutus est methodum. Quanti vero Erigena philosophans sacrae scripturae et Patrum auctoritatem fecerit, eidem probe et ex veritate cognitum atque intellectum fuisse, loco, quo de hac re pulcherrime agit, satis apparet. Cf. pag. 47. seq. Quodsi Hjortum audis, Erigenae placita nihil nisi philosophicam fidei christianae exhibent explicationem, ratione „recte, pie et catholice philosophantis" repertam.

---

8) Cf. Tennemann, Geschichte der Phil. tom. VIII. sect. I. p. 53. et p. 72.

9) Johannis Scoti Erigenae de divisione naturae libri quinque, diu desiderati. . . . Oxonii a. 1681. Cf. ibid. p. 8. testimoniorum in Galei praefatione.

10) Johan Scotus Erigena oder von dem Ursprung einer christlichen Philosophie und ihrem heiligen Beruf. Von Dr. Peder Hjort, Prof. der deutschen Literatur in Sorö. Kopenhagen 1823.

Verum multo praestantiora consequutus est vir illustris Antonius Staudenmayer, theologiae catholicae nunc in universitate Friburgensi professor. Qui in libro jam supra laudato uberrimum historiae Erigenae apparatum colligens, omnium diligentissimus de temporibus, quibus ipse floruit, et de iis, quae proxime antecesserunt, ita scripsit, ut appareret, unde doctrina literarumque scientia in eo manaverit. Nec minus accurate idem vir eruditus efficientiam exprimit, qua Erigena ad scholasticae mediae aetatis disciplinam et mysticam et logicam valuerit; id maxime agens, ut probam integramque auctoris nostri mentem atque orthodoxiam ostenderet. Quum pro fine hujus praefationis nimis longum foret, si ex praedicto libro, qui systematis Scoti uberius et plenius, quam hucusque tentatum est, repraesentandi, quasi prodromus habendus est, omnes maximi gravissimique momenti locos etiam ex parte tantum hic laudare vellemus, universum opus omnibus, qui huic rei diligentius student, legendum apprime commendasse sufficiat.

Eleganter et brevi sermone cuncta complectens etiam Albertus Kreutzhage, in alma universitate Göttingensi Judex academicus, scriptor tam ingenio quam pura mentis intentione de philosophia optime meritus, in libro ad marginem laudato [11]) singulas quasque Philosophi nostri virtutes, tanquam altiore quodam spiritu afflatus, dignis laudibus effert: indolem dicimus Erigenae nativam et inventricem, acumen, profunditatem, philosophiam vere christianam, sermonis pulchritudinem altitudinemque, eruditionem, sensus puritatem et divinitatem Spiritualismo propriam (qua ille quidem celeberrimo omnium poëtae, Dante, viro non minore, quam quae illi contigit, injuria per longum tempus inique aestimato ac neglecto assimilari potest;) postremum systema pantheismum quamvis attingens, tamen creatianismi fines haud transgrediens, neque discrimen, quod inter creatorem et creaturam interest, ullo modo resolvens. — Verum enim vero ipsa ejus verba, quorum elegantiam latine exprimere et omnino reddere vix possis, liceat nobis hoc loco inserere.

„Heute, mein lieber Freund, habe ich den kleinen Folianten des Scotus Erigena, de divisione naturae, zu Ende gebracht, und preise den Zufall, der mir dieses herrliche und seltne Werk in die Hände spielte. Bei der

11) Mittheilungen über den Einfluss der Philosophie auf die Entwickelung des innern Lebens. Münster, bei Theissing 1831. pag. 216 seq.

Abhandlung über die primordiales causas im zweiten Buche muss man es wiederholt anerkennen, dass in diesem Werke die primordiales causae unzähliger philosophischer Ideen in Fülle vorhanden sind, welche seitdem vereinzelt ganzen philosophischen Systemen zum Lebensprincipe und Centrum dienen mussten. Ja, es scheint, dass, wenn manche neuere Philosophen offenherzig sein wollten, so würden sie bekennen müssen, dass ihnen Erigena die Hauptgedanken angab; dass sie aus der Fülle seines Scharfsinns und Tiefsinns ihre Systempulse nahmen zu sehr divergirenden Richtungen. . . . .

Die Basis der neuern Forschungen über das Selbstbewusstsein und seine Trinität, über die tiefern Einsichten, welche von da aus in Beziehung auf das Wesen der Gottheit, den Sinn mancher wichtiger Lehren des Christenthums, die Creation, das Erkennen gewonnen sind, kurz eine der wichtigsten Erforschungen der neuern Philosophie wurde schon von Erigena in den Worten ausgesprochen: „mens etenim et notitiam sui gignit, et a se ipsa amor sui et notitia sui procedit, quo et ipsa et notitia sui conjunguntur."

Die seltne Verbindung des höchsten Scharfsinns und Tiefsinns bei Erigena spricht sich auch in seiner merkwürdigen, überall Begeistrung athmenden, Schreibart aus, so dass man beim Lesen fortwährend in einer Stimmung erhalten wird, als befände man sich in einem Tempel oder heiligen Hain, voll wunderbarer Bilder und Geisterstimmen, welche von den innersten Lebensgeheimnissen weissagen. Ueberhaupt hat das Studium der spiritualistischen Philosophie die merkwürdige Folge, dass das materielle Leben und das in ihm verborgene finstere und verfinsternde Princip des verneinenden und abstracten Verhaltens immer mehr geschwächt und das durch jenes Princip angefachte Streben zur Erfüllung des Daseins mit Objecten aus der niedern Region immer mehr überwältigt wird, so dass seine verderblichen und tödtenden Pfeile und die gebrochenen Laute seiner unheilvollen Zerstörungsmacht nicht bis in jene Region zu dringen vermögen, wo im Lichte der göttlichen Wesenheit und Wahrheit alles verklärt wird.

Ein Strahl erscheint sie ganz, und dieser wallt
Rückstrahlend auf des höchsten Himmels Bogen,
Gibt Leben ihm und schaffende Gewalt.
Und wie zum Bach an seinem Fuss ein Hügel
Sein Bildniss neigt, als säh' er, hold geschminkt
Mit Grün und Blumenschmelz, sich gern in diesem Spiegel;

So schien sich alles, was von uns nach droben
Zurückgekehrt, zu spiegeln in dem Licht,
Auf tausend Stufen rings herum erhoben.
Und fasst in sich die unterste der Reihn
So vieles Licht, wie weit entfaltet müssen
Die äussern Blätter dieser Rose sein! —

Dante ist doch ein göttlicher Seher und A. W. Schlegel hat sich in diesem Bruchstücke seiner Uebersetzung selbst zu diesem Dichter erhoben.....

Günther würde das System des Erigena als Pantheismus der Dependenz classificiren, und es ist auch wohl nicht zu läugnen, dass es oft nahe am Pantheismus vorüberstreift. Dieser Gränze nähern sich überhaupt alle rein spiritualistischen Systeme, ja sie können in Pantheismus übergehen, wenn der Standpunkt des Selbstbewusstseins für den höchsten erklärt, und dann die Denkgesetze auf die Welt als schaffende Agenten übertragen werden, ihr Schaffen aber nur in ihren Relationen selbst besteht, wodurch der Geist alles in allem wird. Erigena hält indess die Gränzlinie zwischen dem Pantheismus und der Creation fest. Denn selbst da, wo er dieser Gränze am nächsten kommt, z. B. in der theificatio sanctorum, unterscheidet er scharf Creator und Creatur dem Wesen nach, wie es das frappante daselbst gebrauchte Beispiel zeigt, von dem Lichte, welches die Luft erfüllt und diese ganz in sich zu verwandeln scheint, aber dennoch den Unterschied bestehen lässt. Erigena's primordiales causae in ihrer die Welt begründenden Entfaltung und Rückkehr — mit dem Bestehenbleiben des Besondren im Allgemeinen — erinnern zwar an Hegel, aber es bezeichnet Erigena damit nicht ein aufhebendes Wiedereingehen, mithin nicht eine Identität, sondern die Immanenz der Creatur im Creator. Die nächste Entfaltung derselben, die Kategorien des Erigena, welche in ihrer objectiven Realität die Welt darstellen und construiren — während die Kantischen subjectiven Kategorien sie destruiren — erscheinen als die Bezeichnung der Bedingungen, unter denen sich die Noumena, die Substanzen in Erscheinung übersetzen, und durch die Kategorien als mit Substanz und deren Erscheinung identisch, wird auch die Identität beider unter sich hervorgehoben.

Mit einer genauen Kenntniss des Standpunkts der physicalischen Wissenschaften, der Mathematik und Astronomie in seinem Zeitalter, dem neunten Jahrhundert, und dessen Vorzeit ausgerüstet, durchaus vertraut mit der alten Literatur der griechischen Philosophie und den Lei-

stungen der Kirchenväter sucht Erigena den reinen Gehalt der Wahrheit im Christenthume philosophisch in strenger Wissenschaftlichkeit zu erkennen. Er gewinnt die ausserordentlichsten Resultate und zeigt überhaupt auf eine vorzügliche und von keinem der spätern scholastischen Philosophen ausser von Thomas von Aquino in Beziehung auf den Scharfsinn, erreichte Weise, wie das wahre Verhältniss der Philosophie zum Christenthume nicht ein feindseliges sei; sondern beide nur in enger Verbindung ihr Ziel erreichen können, die Wahrheit zu erkennen; damit durch die Erkenntniss die Wahrheit in uns durchdringend lebendig werde, und wir in ihr seien. Werden dagegen Philosophie und Christenthum von einander getrennt und entfernt gehalten, so ersteigt die Philosophie nur unfruchtbare Felsenspitzen, wo sie, je höher sie kommt, immer mehr die concrete Wahrheit verliert, und in der ausgeleerten Luft nur noch über ihren eigenen Schatten grübelt. Im Christenthume aber erstarrt dann das Dogma, als ob es zur äusserlichen Gestalt materialisirt würde, und die blöden und scheuen Augen der Schauenden, welche an der heiligen Stätte zwar die Schuhe von den Füssen ziehen, aber dafür eine Decke über ihre Augen ziehen, vermögen sein reiches inneres Leben nicht mehr zu erblicken, die Offenbarung, welche es über die höchsten Fragen unsrer Existenz enthält, nicht mehr zu vernehmen, und die Fülle der Wahrheit in ihm nicht mehr zu erkennen. Die Wahrheit kann jedoch nur dadurch uns beleben und befrein, dass wir sie und durch sie uns selbst erkennen, in Dem, was wir waren, was wir sind und was wir wieder erringen sollen, was die Aufgabe unsres Daseins ist, in welchen Relationen wir zur Welt und zu Gott stehen." —

Pergentibus sententias recentiorum quorundam atque doctorum de Erigena latas proponere, proximus nobis obviam fit Philippus Gerbet, philosophus inter Francogallos hoc tempore pietate et eruditione insignis. Qui licet orthodoxiae Scoti minus faveat, tamen intuitionem ejus cum aurora super philosophiae incunabulis repentino exorta comparans, doctrinam Erigenae, quam ab Areopagita, reliquiis systematum orientalium cum christiano dogmate conjungente, acceperit, et cum propriis commiscuerit notionibus atque ideis, systema appellat, cujus sublimitas et amplitudo gigantea audacissimis Indicae philosophiae conatibus aemuletur. 12) Postquam pla-

12) Cf. Introduction à la philosophie de l'histoire par l'Abbé Ph. Gerbet. à Paris 1832. 3. conference, pag. 101. seq.

cita Erigenae de natura quadripartita, de analysi et synthesi primariae unitatis divinae sive de creatione, item de nominibus Dei, qui omni nomine careat, tandem de reditu omnium rerum in Deum gradatim assurgentium et de apocatastasi aeterna recensuit, ac lineamenta systematis, quamvis pantheismum eidem sapere videatur, perspicue et accurate depinxit; postremum notat, non tam per logicam artem, quam per sublimem et ingentem quandam intuitionem Erigenam ad tantam, tamque excelsam mundi perceptionem elatum fuisse; logicam enim ibi metaphysicae subjectam, nec dominam quasi, sed famulam videri. Nihilominus tamen in libris de divisione vestigia et fragmenta systematis cujusdam logici sparsa reperit, quod late patens alteri, naturae sc. systemati, quodammodo respondeat. Dictione prope mechanica utens duas affirmat idearum series, philosophicam dico et theologicam, quasi diffissas alteram juxta alteram per totum opus ita porrigi, ut in philosophica pantheismum auctor haud effugiat, quem tamen in theologica immutans atque inflectens dogmati accommodare studeat. Si res saeculi decimi publicae minus turbulentae animisque in altiora studia elevandis minus adversae fuissent, scholam existimat oriri potuisse, quae vitatis Erigenae erroribus ad intuitivam accessisset Orientalium scientiam et rationem.

Cum Gerbeto tres praestantissimorum in Germania philosophorum Fridericum a Schlegel, Franciscum a Baader et Antonium Günther conferre aptum erit. Quorum primus non dubitat, quin medii aevi philosophia successum habuisset laetiorem, si praeter St. Bernhardum, Anselmum aliosque, Erigenam potissimum, quem philosophum christianum aeque perspicuum et simplicem atque ab omni falso rerum rimandarum studio alienum, et meliore suo ipsius judicio utentem, appellat, sequuta fuisset. [13]) Alter, Fr. a Baader, vir clarissimus, jam anno 1824., et in libro, quem Fermenta cognitionis inscripsit, et aliis locis lectorum suorum animos ad speculativas operum Erigenae sententias advertit. Saepiusque eum, ubi ipse cum illo consentit, citans, haud infitiatur quidem, Erigenam hic illic pantheismum attigisse, solam tamen Mali notionem ab eo propositam vituperat, qua in neologicam abstractionem inciderit et propterea a catholica

13) Philosophie der Geschichte, Tom. II. p. 159. Cf. Hugo v. St. Victor, von Dr. Liebener p. 7. et über die myst. Theol. des Joh. Charlier von Gerson, von Dr. Hundshagen; Illchen'sche Zeitschrift für histor. Theol. Bd. IV. Heft 1. pag. 82. seq.

ecclesia merito improbatus sit [14]) Dr. A. Günther autem, ubi de effectibus protestantissimi sermonem facit [15]) antiquam Catholicorum in rebus speculativis libertatem laudat, eamque cum hodierna antistitum ecclesiae timiditate, quae cum protestantismo incessit, comparans, simul cum St. Augustino Erigenae exemplum eo aptius afferre potuit, quo incertiora omnia sunt, quae primis post Erigenam saeculis adversus eum ab ecclesia acta esse dicuntur.

Nec minus doctus historiae philosophiae scriptor Rixner [16]) Erigenam philosophum magnum, singularem, dialectica ac mystica arte et scientia insignem pro dignitate aestimat, et pleniorem operum de divisione naturae et de praedestinatione epitomen in fine tomi secundi historiae philosophiae adjecit. Verum magnopere admirati sumus, quod doctum Hegelium, qui idem dialectico, ut hoc utamur verbo, monismo suo tam multifarie memoriam Erigenae affert, tantum ex auditu vel abruptis ex partibus Erigenae opera comperta habere videbamus. Alia enim ratione fieri non potuit, ut tam obiter et tam profunda levitate illum tractaverit, qua id factum esse revera reperimus in ejus historia philosophiae. [17]) Attamen cum Erigena veram philosophiam initium cepisse agnoscit; sectatorem Neoplatonicorum et Dionysii Areopagitae ipsum appellat. Philosophiam ejus profundam rectamque esse dicit, sed (quod Hegelium contendisse animo vix concipi potest) exegesi et patrum auctoritate haud nixam, imo prope syncretismum referentem!

Inter eos vero recentiorum, qui non solum cum Hegelio Erigenam prope ignorarunt, vel cum fastu neglexerunt, sed etiam priorum temporum injustitiam sequuti, pie agere sese existimarunt, dum inveteratum de illo praejudicium denuo confirmarent acuerentque, nonnullos conspicimus, qui timore partim laudabili ducti, ne christianum dogma et opinio de scriptore nostro quasi antiquitus tradita laederetur, in dijudicandis Erigenae meritis, fas aequitatemque postposuerunt. His accedunt alii, quorum ingenium, cum rem christianam ratione mere historica trac-

14) Ferm. cognit. VI. fascic. pag. XXVI. cf. etiam ejusdem spek. Dogmagtik, Heft IV. Vorl. 9. Vom Segen und Fluch der Creatur. et: Ueber den Begriff des Gut- oder positiv- und des Nichtgut- oder negativ-gewordenen endlichen Geistes.

15) Cf. Vorschule zur spekulat. Theologie, II. Abtheil. Incarnationstheorie, Vorwort pag. XII.

16) Handbuch der Geschichte der Philosophie. II. Tom. pag. 10—16 cf. Appendix pag. 3—10.

17) Vorlesungen über Geschichte der Philosophie. III. Tom. p. 159—161.

tare gestiant, omnem, quae unquam emersit, speculativam dogmatis indagationem et explicationem profundiorem spernit. Alii denique, recentiorum systematum, verae libertati christianae speculationis minus faventium, eamque inter fines nimis angustos coarctantium, praejudiciis impliciti admodum quidem cavent, ne Deus cum creatura more gentilium pantheistice confundatur, nequaquam vero abyssum [18]) timent, inter utrumque iterum hiantem, quem teste St. Paulo (ad Ephesios C. II. v. 13. seq. et ad Coloss. C. I. v. 19.) Salvator noster ita clausit, ut „utraque faceret unum." Inter ejusmodi viros numerandi videntur scriptores historiae Francorum literariae, Maurini, Thomas Moore et Dr. C. F. Hock, viri, cum propter indolem, tum propter ingenii acumen doctrinamque haud parvo aestimandi. Verum cum his non litigabimus, quia res, de qua quaeritur, propter singularem, quam illi sequuntur in rebus scrutandis et dijudicandis methodum, hoc loco vix posset absolvi.

Jam vero cum alio, si non Erigenae, tamen ejus doctrinae adversario in certamen descendamus, qui tam mythologiam, quam historiam percognitas habens; nec minus christianae speculationis profunditatem edoctus, eandemque perspiciens et amore amplectens, postremum integre sine studio et ira, atque ex autopsia judicare solitus — nunc tamen, quod mirum, in acie hostili conspicitur. Dicimus J. Görres, professorem Monachii docentem, virum eruditione et mentis acumine insignem, cujus de Erigena sententiam consulto usque ad finem citationum nostrarum distulimus, ut ejus de illius orthodoxia placitis, quippe ad quae etiam caeterorum vituperia paene omnia redeant, aliquot argumenta maxime ex ipso Erigena petita opponeremus, et ea, qua decet, reverentia, et ipsi et omnibus, qui de hac re judicare possunt, scriptorum Erigenae relegendorum ansam praeberemus. Quamvis enim parati simus ad accipiendum responsiones argumentis probatas eorum omnium, qui etiam tum, quum totum Erigenae opus perlegerint, placita ejus absona esse a fide christiana contendent; bona tamen et certa spe ducimur, fore ut hac via judicio de Erigena ferendo laetior quam hucusque factum est, paretur exitus.

J. Görres laudat quidem Erigenam, [19]) qui primus scientifica ratione Genesin exposuerit, et hanc expositio-

---

18) Cf. Hoffmann „Vorhalle zur spekulativen Lehre Franz Baader's" pag. 67. „Ueber das Verhältniss des Theismus zum Christenthum."
19) Cf. christliche Mystik, Tom. I. pag. 243.

nem cum magno mentis acumine usque ad singula quaeque mirabiliter perduxerit. Nec minus profunditatem ejus et audentiam probat, conantis prógredi ultra systematis Areopagitici terminos, dum Platonis dialecticam cum logica Aristotelis conjungat. Evolventem vero Dionysii Areopagitae ideas ac notiones, eum ait iterum necessitate quadam vetus periculum pantheismi incurrere, qui in scriptis Areopagitae, tantum propter expositionem rerum universaliorem et minus expressam, latuerit, et, ut tum temporis vix potuerit evitari, apud nostrum auctorem mentis quadam integritate et innocentia prodierit. Hanc creaturae cum deo confusionem jam in initio libri: de Eucharistia (puta: de Praedestinatione) apparere, ubi veram religionem et veram philosophiam unam eandemque rem esse contendat. Affert deinde notam Erigenae quadripartitam naturae divisionem, in qua naturam creatam et creantem J. Görres λόγον esse affirmat, medium scilicet inter naturam non creatam et creantem (Deum) et naturam creatam non creantem (Creaturam) positum. Itaque Deum trinum cum creatura ei se miscuisse, indeque coactum fuisse Erigenam, ut Filium Patris creaturam esse declararet. Propter hunc errorem eundem ultra Areopagitae systema terminumque non longe progredi potuisse. Neque enim eum, id quod Areopagita neglexerit, trinitatem in mysticarum rerum speculationem introduxisse: verum sequentem vestigia Areopagitae et librum ejus de divinis nominibus, aeque atque illum tantum de unica Dei essentia, eadem fere contemplationis methodo, licet magis scholastice, tractasse, contentum, dummodo divinam urgeret unitatem. Creantem autem creari naturam eam ob rem ab Erigena doceri, quia Deus superessentialis et superqualitativus, dum ex aonomasia in pantonomasiam per theophanias quasi procedat, per hanc processionem (quatenus per ideas, sive θεῖα θελήματα s. προορίσματα s. πρότυπα sese explicet) quodammodo omnia in omnibus fiat. Postremum notat, eundem de septiformi reditu naturae creatae non creantis in Deum, et de transitu inferiorum in superiora, et omnium in Deum, qui tandem solus superstes sit, acute et ingeniose tractare, sed etiam hoc loco pantheismi errorem non effugisse.

Jam si haec de pretio decretis Erigenae, quatenus dogma spectant atque scientiam, tribuendo modo dicta breviter concipiamus, cuncta, quae Görres in illo vituperanda et improbanda censet, ad haec tria redeunt:

1. Erigena humanae rationi nimium dedit, et quae rationis sunt, cum divinis miscens eloquiis, revelationem

non satis a philosophia distinxit, declarans veram philosophiam veram esse religionem, et veram religionem esse veram philosophiam. Quod etiam Tennemann affirmat, sed Erigenae in laude ponit. [20])

2. Pantheismum profitetur: a. quum λόγον, Deum filium, emanantem a patre, creaturam patris esse affirmet: b. quum omnes creaturas in universali rerum apocatastasi per Deum, unam scilicet substanstiam, doceat absorberi.

3. Ultra systematis Areopagitici fines ejusque superessentialem, omnia superantem divinam unitatem non processit, et dogmaticam St. Trinitatis notionem in Theologiam mysticam et speculativam inducere omisit.

His tribus, quae Görres in Erigenae reprehensionem notat, accedat quartum, quod multi in eundem animadverterunt:

4. Mali ethici naturam atque gravitatem haud agnovit, immo in universali rerum apocatastasi infernalia supplicia finem assequi docuit. —

Ad I. respondemus, propositionem: „Vera philosophia est vera religio, et v. v. vera religio est vera philosophia", duplici et diverso sensu posse intelligi, sed eandem in auctoris nostri ore non magis esse suspectam, quam id, quod prope omnes sancti patres docent, revelationem scil. Christi esse summam sapientiam atque omnem continere philosophiam. Ex quo sequitur v. v. etiam, veram philosophiam eandem esse ac veram religionem, nec hanc aliam et ab illa separatam involvere veritatem. Erigenam vero nec sacram scripturam, neque testimonia patrum contempsisse, tam multi loci in libris de divisione probant, ut ridiculum foret, hoc locis singillatim laudandis uberius approbare. Duos tantum locos afferamus, quorum alter humilitatem testatur, quam in perscrutandis rebus divinis autor noster semper servavit, quantacunque fuit libertas ejus et audacia, quando easdem res per rationem divina gratia illuminatam investigabat; alter vero ostendit eundem, quamvis ratione adjuvante scripturam intelligere, occultum ejus sensum penetrare, eruere et explicare se posse consideret, tamen existimasse, nunquam ultra sanctarum scripturarum radium et absque ope earum altius se elevare et de rebus divinis tractare sibi licere. In secundo libro de div. dicit: „Quid enim prodest illa velocitas, quam pura veritatis contemplatio effugit, aut quid nocet ipsa tarditas, cui desiderata facies occurrit?" et ibidem pag. 130.

---

20) Geschichte der Philosophie. Tom. VIII. Sect. I. p. 72. cf. p. 53.

Alter locus eſt lib. I. p. 69. „Si quidem de Deo nihil aliud caſte pieque viventibus, ſtudioſeque veritatem quaerentibus dicendum vel cogitandum, niſi quae in ſancta ſcriptura reperiuntur, neque aliis, niſi ipſius ſignificationibus, utendum eſt his, qui de Deo ſive quid credant ſive disputent. Quis enim de natura ineffabili quippiam a ſeipſo repertum dicere praeſumat, praeter quod illa ipſa de ſe ipſa in ſuis ſanctis organis, theologicis dico, modulata eſt." Cf. etiam lib. II. p. 105. et lib. IV. p. 393. 394.

Prorſus accuratior Erigenae lectio unumquemque ſanae et juſtae mentis lectorem absque dubio convincet, Erigenam de ratione ἀυτονόμῳ et uti dicamus, ſolipſiſtica, quam recentiores ſtatuunt philoſophi, ne ſomno quidem cogitaſſe. Imo niſi radio veritatis ex verbo divino et teſtimoniis ſanctorum eccleſiae patrum, radio ſimul interni luminis adjuvante, tangeretur, [21]) nullum novit rationis uſum, nec ullam gratia deſtitutam animi intentionem, quae non virtute, opibus, rebus, felicique exitu neceſſario careret; nusquam ne praetereundo quidem ſententiam, quae iſtum ſaperet rationalismum, protulit. Illa vero philoſophiae definitio Erigenae eam ob cauſam in ſuſpicionem verſa eſt, quod ſimul inſanum hoc ſignificare poſſe videbatur, hoc vel illud ſyſtema mere philoſophicum, arteque humana pro libitu contextum, veram eſſe et unam religionem, non autem veram religionem, fide acceptam, intellectam et operibus manifeſtatam, veram eſſe philoſophiam. [22]) Caeterum Erigena nihilominus Theologiae fines a Philoſophiae finibus probe discernit, reſpiciens tam amborum objecta, quam animi vires et facultates, quibus parantur et concipiuntur. Illi enim ſanctae Trinitatis, cauſarum primordialium rerumque aeternarum ſpeculationem, huic vero rerum factarum et per locos et tempora apparentium perceptionem et inveſtigationem adſcribit; illam ſapientiam, quae per intellectum, s. animum, hanc ſcientiam, quae per rationem ſeu animam potiſſimum adminiſtretur; illam Theologiam, hanc Philoſophiam ſenſu anguſtiore ſeu phyſicam appellat, quamvis ad felicem ſucceſſum utrique parandum ſcripturam et gratiam verbi divini omnino neceſſariam eſſe declaret. Cf. lib. III. p. 187.

---

21) Cf. Ackermann: „Christliches im Plato." pag. 213.
22) Cf. lib. II. „Nulla enim alia fidelium animarum salus est, quam de uno omnium principio, quae vere praedicantur credere, et quae vere creduntur intelligere." et lib. I. „In tantum sursum respicientes quantum se infert divinorum eloquiorum radius."

Ad H. a. Quamquam in libris de divisione nonnulli loci reperiuntur, quibus mundus archetypus in Logo Deo aeterne conditus, quam nunc ideam creationis appellare solent, cum secunda St. Trinitatis persona confusus, vel non satis ab eadem distinctus videtur; multi tamen alii loci occurrunt, qui determinate et praecise a Verbo aeterne genito, mundum in eodem Verbo conditum et per idem Verbum, ut ipse dicit, factum, et a spiritu sancto perfectum, ut naturam aeterne conditam s. creatam, discernunt, licet cum Logo divino conjunctus, quando naturae creatae non creanti, quem mundum realem s. Universum vocare solemus, opponitur idem et creata et creans appelletur natura. Praeterea Erigena in variis, quas de St. Ternario profert expositionibus, quam strictissime singulas personas sive ὑποστάσεις classice secundum dogma distinguit, et consequenter etiam λόγον dicit aeterne genitum, nec aeterne procedentem, nec aeterne creatum. Locos, quibus illa inter Logon naturamque creatam et creantem distinctio, multo magis etiam inter eundem et naturam creatam non creantem s. creaturam proprie dictam, nobis clarissime videtur illucescere (praeter illos, quibus Deus genitus a Deo generante et procedente non minus, quam a creatura distinguitur) [23]) e multis afferamus hosce:

Lib. III. p. 228. seq. „Credamus itaque et quantum datur, mentis acie intueamur, omnia visibilia et invisibilia etc. etc., quaecunque universitas totius creaturae continet, in Verbo Dei Unigenito et aeterna simul et facta esse, et neque aeternitatem in eis praecedere facturam, neque facturam praecedere aeternitatem. Siquidem eorum aeternitas facta est, et conditio aeterna in dispensatione verbi."

Lib. III. p. 232. „Inconcussa itaque auctoritas divinae scripturae nos compellit credere, totius creaturae Universitatem in Verbo Dei conditam esse ipsius vero conditionis rationem omnes intellectus superare, solique Verbo, in quo condita sunt, cognitam esse."

Lib. III. p. 239. „Dicit enim (s. scriptura): In principio fecit Deus coelum et terram; hoc est Deus pater in Deo filio universitatem totius creaturae visibilis et invisibilis condidit: et quid in principio suo, in verbo suo, in filio suo unigenito pater conderet,

23) Cf. lib. II. „Omnis autem creatura incipit esse, quia erat, quum non erat; erat in causis quidem, non erat in effectibus: non omnino igitur vere aeternitati coaeterna est."

quod ipse filius non esset; alioquin non in ipso conderet." [24])

Si vero Erigena aliis locis e. c. lib. III. p. 245. seq. St. Basilii verbis, qui (Homil. 8. in Gen.) dicit: „Divinum verbum natura est eorum, quae facta sunt": secundum sensum ibi memoratum assentiens contendit: „Deum creari in omnibus", sive „Deum esse in se, fieri in creaturis", idem ut postea J. Taulerus, St. Suso multique alii patres lectionem tantum sequitur St. Johannis Theologi (Evangelistae) c. 1. v. 3. 4. antiquam et admodum vulgatam: „Quodcunque factum est, in Ipso vita erat et vita erat lux hominum." Similiter Suso, pag. 164: „Alle Kreaturen nach ihrer innebleibenden Ausgeflossenheit sind ewiglich in dem Einen, nach Gottlebender, Gottwissender, Gottwesender Istigkeit, wie das Evangelium in principio sagt: das worden ist, das ist in ihm ewiglich gewesen das Leben." [25]) Sane injustum foret, propter haec et ejusmodi verba vel Susonem vel Erigenam pantheismi accusare! Nonne etiam pictor, qui regis imaginem coloribus depingit, quaerenti quid faciat, respondet: Fit rex! Sic etiam St. Augustinus: „Crescat ergo Deus, qui semper perfectus est, crescat in te. Quanto enim magis intelligis Deum et quanto magis capis, videtur in te crescere Deus. Ipse autem non crescit, sed semper perfectus est. Intelligebas heri modicum, intelligis hodie amplius, intelliges cras multo amplius: lumen ipsum Dei crescit in te, ita velut Deus crescit, qui semper perfectus manet. Quemadmodum si curentur cujusdam oculi ex pristina caecitate et inciperet videre paullulum lucis, et alia die plus videret et tertia die amplius: videtur illi lux crescere: lux tamen perfecta est, sive ipse videat, sive non videat. Sic est et interior homo: Proficit quidem in Deo et Deus in illo videtur crescere; ipse tamen minuitur ut a gloria sua decidat et in gloriam Dei surgat." [26]) Nec minus A. Günther in libro Thomas a Scrupulis p. 223.: „Und was könnte diese Liebe andres sein, als jene, mit der sich Gott auch in der Kreatur liebt, weil er in ihr seinen ewigen Gedanken

24) Cf. lib. II. p. 122. „Ad quid" etc. et p. 124. „Omnia igitur" etc.

25) Cf. Heinrich Suso's genannt Amandus Leben und Schriften von Melchior Diepenbrock. 2. Aufl. Regensburg 1837.

26) Cf. Gügler, heilige Kunst der Hebräer. Vol. I. p. 36. Item de Div. lib. IV. p. 332. „Hinc s. Augustinus" etc., ubi s. Augustinus miris verbis omnino idem quod Erigena docet. Item p. 341. „Quapropter de intellectu" etc. Item lib. V. p. 475. „Quid enim sapientia" etc.

wiederfindet, in ihr einem Momente ſeines eigenen Lebens begegnet." Age ergo, etiam Erigenae indulgeamus, dicenti: „Deus eſt in ſe, fit in creaturis", quum propter Paulinum illud: „qui eſt per omnia et in omnibus", alterum ejusdem Apoſtoli: „Qui eſt ſupra omnia" nunquam neglexerit. [27]) Poſtremum vero caveas, ne quaternarium naturae, quae dicitur, apud Erigenam utpote formalem cum s. Ternario dogmatis, quem expreſſis verbis docet atque confirmat, ullo modo unum idemque eſſe exiſtimes. Jam ipſius Erigenae declaratio de quarta et de prima natura, ſive de natura non creata neque creante, et de natura non creata et creante, utramque unam eandemque eſſe naturam, [28]) ſecundum diverſum reſpectum proceſſionis et reditus rerum, ſic appellatam, ſatis demonſtrat hanc diviſionem ex parte ut ſubjectivam tantum et formalem accipiendam eſſe. Quod, quum Erigenae de Trinitate doctrina expoſita fuerit, evidentius etiam apparebit.

b. Simili modo aliquot alios operis de diviſione locos, ubi de univerſali rerum inſtauratione in altera Chriſti adventu futura et de ultimo judicio agitur, minus attendenti et cogitationum ſeriem, verborumque vim negligentius perpendenti pantheismum ſapere poſſe, non negamus. Verum tamen multo plures loci, qui contrarium affirmant, et quintus ejusdem operis liber paene totus prudentem quemque lectorem omnino convincent, doctrinam de univerſali rerum omnium per Deum in conſummatione ſaeculi abſorptione, qua intereat, non vero glorificetur et magis ſalvetur creatura, a mente Erigenae prorſus alienam fuiſſe. Expreſſis enim verbis non ſolum plures in aeterna beatitudine gradus juſtorum ſtatuit, [29]) qui in Jeſu pro eorum meritis praeviſi et praedeſtinati, deinceps ſine fine Deum videbunt, verum etiam certum numerum ſingulari gratia in Deificationem ſupra omnem

27) Cf. Lib. IV. p. 320. „Miror cur." etc.

28) Cf. lib. III. p. 248. „Sed quod theol." etc.

29) Cf. lib. I. p. 8. „Nam unusquisque, ut diximus, unigeniti verbi Dei notitiam in se ipso possidebit, quantum ei gratia donabitur... Quotus enim numerus electorum, tot erit numerus mansionum; quanta fuerit sanctarum animarum multiplicatio, tanta erit divinarum theophaniarum possessio." Et lib. V. p. 586. „Quando erit non solum generale sabbatum in omnibus divinis operibus; verum etiam et speciale sabbatum sabbatorum in sanctis angelis sanctisque hominibus; et implebitur domus dei, in qua unusquisque, ordine sibi congruo constituetur: alii inferius, alii superius, alii in sublimitate naturae, alii super omnem naturalem virtutem circa ipsum Deum." Etiam p. 513. et 474. et 550.

naturalem virtutem electorum esse docet atque describit; immo funestum illum errorem, quo creata omnia in Deo pereunt et cum Deo uno superstite confunduntur, ipse nominatim reprobat et aspernatur. Jam si ad multas pulchrasque respicere velis analogias, quibus Erigena utitur ad hanc futuri saeculi θείωσιν quodammodo explicandam atque dilucidandam, de hac re protinus minime dubitabis. Hae analogiae sunt e. g. de ferro in igne candescente, quod, totum ignis factum, nihilominus non desinit esse ferrum; de aëre illuminato, qui totus lux solaris factus, tamen aër manet; de stellis, quae oriente sole evanescunt et tamen non desinunt esse. Quae similitudines apud omnes fere probatos theologos primorum saeculorum mediaeque aetatis speculativos possunt reperiri, nec scilicet confusionem Dei cum creatura, immo penetrationem seu inhabitationem et inexistentiam amborum clarissime significant. [30]) At teste S. Paulo, homo, qui Deo adhaeret, unus cum Deo fit spiritus. Nec quisquam veteribus theologis in vituperium vertit, enthusiastice profitentibus, eum in finem Deum factum esse hominem, ut homini potestas redderetur, qua Deus fieret, seu deificaretur: „τούτου γὰρ γένος ἔσμεν"; cf. I. Cor. VI. 17. Ceterum locos, quibus pantheisticam Dei cum creatura unionem, qua creatura absorbeatur et pereat, auctor noster determinate aspernatur, hos afferre sufficiat:

Lib. III. p. 243. cf. et lib. V. init.

„Mutatio itaque humanae naturae in Deum, non in substantiae interitu aestimanda est, sed in pristinum statum, quem praevaricando perdiderat, mirabilis et ineffabilis reversio." — Item: „Non enim vera ratio sinit superiora inferioribus vel contineri, vel attrahi, vel consumi. Inferiora vero a superioribus naturaliter attrahuntur et absorbentur, non, ut non sint, sed ut in eis plus salventur et subsistant et unum sint." — Item, ut lib. V. etiam monet: „Non autem, ut saepe diximus, essentiarum aut substantiarum confusione aut interitu." Denique etiam p. 559.

Gregor. Nyssenus ib.:

„Omnimo tempore resurrectionis, secundum bene futuram conversionem in Spiritu sancto, per gratiam incarnati Dei, absorbebitur caro ab anima in spiritu, anima vero in Deo." [31])

---

30) Cf. lib. III. p. 243. „Deinde per" etc.
31) Cf. Not. 29.

Denique si Erigena pantheismum sectaretur, docere non posset, quae docet:

1. Deum esse causam omnium superessentialem,[32]) nec categoriam essentiae sive οὐσίας, nec caeteras novem categorias in Deum posse cadere.[33])

2. Humanam voluntatem esse liberam ad eligendum vel bonum vel malum, et genus humanum in Adamo praevaricatum mortique obnoxium factum, in Christo et per Christum salvatum esse et vitae aeternae redditum.[34])

3. Superbiam Luciferi, qui sua virtute Deus esse cupiebat, detestandum crimen fuisse. Cf. lib. V.

4. Deum efficere, ut multa extra communem naturae ordinem eveniant, quo ostendat, se solum esse Dominum, neque alium quendam — et consequenter, miracula posse fieri. „Nullis", inquit, „conjecturis animi inquirendum, cur — res naturales — ex invisibilibus causis in vi seminum semel constitutis non simul, sed temporis intervallis et locorum, in formas sensibiles debent procedere, quasi non aliter fieri possent, si divinae voluntati aliter fieri videretur, quae nulla lege constringitur. Nam et saepe contra consuetum naturae cursum multa solent fieri, ut nobis ostendatur, quod divina providentia non uno, sed multiplici modo atque infinito potest omnia administrare." Cf. lib. III. p. 229.

5. Notionem classice dogmaticam Ternarii sancti non potuisset omnibus locis retinere recteque explicare. Verum ut hanc rem uberius exponamus, simul accingimur ad tertiam, quam supra notavimus, objectionem refutandam.

Ad III. Sane Erigena S. Trinitatem in speculativam theologiam introduxit et eandem secundum symbolum Athanasianum, et notionem ab universa ecclesia receptam per sextuplicem analogiam explicavit. Quas similitudines plerumque ipsius dogmatis verbis proponit et interpretatur, eadem ratione, qua S. Bonaventura, S. Bern-

32) Cf. lib. III. „Nemo tamen est pie credentium et veritatem intelligentium, qui non continuo absque ulla cunctatione exclamet, causam totius universitatis creatricem, supernaturalem esse et superessentialem et supra omnem vitam, et sapientiam et virtutem, et supra omnia, quae dicuntur, intelliguntur et omni sensu percipiuntur, dum sit horum omnium principium causale, et medium implens essentiale et finis consummans omnemque motum stabilitans quietumque faciens, et ambitus omnia quae sunt et quae non sunt circumscribens"

33) Vid. lib. I. et lib. II. „Non enim Deus genus est creaturae" etc.

34) Cf. lib. V. p. 521. „Videtur enim" etc. et p. 516. „Quamvis" etc. . . . . „quarta" etc. et lib. IV. p. 370. „Multa enim praescit, quorum non est causa" etc. et lib. V. p. 535. 540. 542.

hardus, et jam ante eos et Erigenam, S. Augustinus analogiam, sumtam de memoria, intellectu et voluntate animae humanae, quae in se una est atque simplex etc., eundem in finem adhibuerunt. Erigena quidem:

1. Similitudinem affert de communi omnium rerum creatarum natura sumtam, eae sive rationabiles sint, sive irrationabiles. Omnes enim in hoc conveniunt, quod in eis haec tria unum sunt: Essentia, Virtus et Operatio, (οὐσία, δύναμις, ἐνεργεία), quorum primum absque intercedente tempore secundum tamquam gignit; tertium vero ex primo, mediante secundo, procedit totumque manifestat. [35])

2. Altera, quae etiam apud nonnullos patres ante Erigenam reperitur, analogia est: Esse, Velle, Scire; quae ab Erigena ad priorem reducitur; ostendit enim, Velle ad Virtutem, Scire autem ad Operationem rationalis creaturae referri. [36])

3. Tertia a creatura irrationabili, a lumine scilicet solari petita; Sol, solis Radius et radiorum Splendor ab utroque procedens.

4. Quarta, rationalem tantum creaturam respiciens, in humana anima et ejusdem motibus s. facultatibus manifestatur: Intellectus s. Animus, Ratio, Sensus interior, (νοῦς, λόγος, διανοία). [37])

5. Quinta simili modo elucet ex imagine divina animi: Mens, Peritia, Disciplina.

6. Item: Mens, Notitia sui, Amor sui in anima humana, quae si ad lumen omnia illuminans convertitur, perfectissima fit S. Trinitatis imago. [38])

Ad IV. De theoria mali sane non omnino sufficiente, quam sequitur Erigena, pauca tantum hic animadvertenda sunt. Quum enim auctor noster tam pietate, quam hilaritate insignis, fere non dissimilis Adamo, priusquam praevaricatus esset, quodammodo Deum in omnibus et omnia in Deo videat, et usque cognoscere studeat: sane speculatio ejus praecipue in describendis bonis, datis scilicet et donis divinis, per quae Deus in opere creationis, redemptionis, futuraeque consummationis se ipse glorificat et creaturam beatificat, cum

35) Cf. lib. I. „Deum ergo" etc. et ibid. „Absque vero essentia." lib. II. p. 126. „Nihil mihi" etc.
36) Cf. lib. V. p. 509. „Non aliter" etc. locos ex Augustino et Dionysio citatos.
37) Cf. lib. II. p. 127. et ibid. „. . . siquidem Patris in animo, Filii in ratione, s. Spiritus in sensu apertissima lucescit similitudo."
38) Cf. lib. II. p. 161. ubi etiam s. Augustinus citatur. Item lib. II. p. 113. et omnino librum secundum.

ſublimi admirationis amorisque intellectualis gaudio verſatur. [39]) Quam ob cauſam nihil ab eo magis alienum fuit, quam Dualismus iſte triſtis et rigor Manichaeorum obscurus. Caeterum etiam, quis negabit in depingenda rerum univerſitate albedinem et nigredinem absque veritatis diminutione varia atque diverſa ratione componi, misceri et alterutram praevalere poſſe, prout in philoſopho vel timor atque lex, vel dilectio, quae eſt legis plenitudo et ſapientiae perfectio, locum obtineat potiorem; prout vel dolor peccati et triſtitia propter nefas ab homine commiſſum, vel gaudium redemtionis et beata conſcientia praeclari et adorandi, quod Deushomo, perpetravit, operis in ejus mente praeponderet? At quaeritur, num Erigena de ortu mali, quem recte neque in Deo neque in ulla principali quadam cauſa mala ab aeterno exiſtenti, neque in creatura, qua opere Dei, nec conſequenter in hominis vel angeli voluntate qua divinitus data, ſed in illicito tantum hujus voluntatis motu ejusque abuſu, ſequens S. Auguſtinum, ponit, [40]) perperam judicaverit, ideoque mali abominationem et turpitudinem negaverit, atque ſancti Dei leges et inſtitutiones adverſus idem ſancitas et ordinatas neglexerit et contempſerit. Verum ſi eloquia ejus hac de re breviter ac ſummatim concipias, ſententiam reperies cum doctrina Dionyſii Areopagitae et S. Auguſtini paene omnino congruam. Erigena enim in hac regione, in quam homo praevaricando (depulſus, ut Auguſtinus ait, a bonis non ad mala, verum ad minus bona et e bonis malisque mixta) de ſede Paradiſi cecidit, ipſa etiam vitia, quae Deo quamvis non volente tamen permittente, humanam naturam usque deformant, non quidem in hominis, tamen in creatoris laudem quodammodo vertenda putavit. [41]) Nullum enim vitium exiſtere autumat, quod non umbra ſit alicujus virtutis, ut „ira correctionis, luxuria quietis". etc., vel ex

39) Cf. lib. V. p. 538. „O quantum" etc.
40) Cf lib. IV. „Et quia omne malum nec in natura rerum substantialiter invenitur; neque ex certa causa et naturali procedit; per se enim consideratum omnino nihil est praeter irrationabilem et perversum imperfectumque rationabilis naturae motum: nullam aliam in universa creatura sedem reperit, nisi ubi falsitas possidet; propria autem falsitatis possessio est sensus corporeus." Et porro ibid. „Cujus mulier sensus, cui incaute animus (ὁ νοῦς, Adam) consentiens perditur" etc. et lib. V. p. 544. cf. etiam Ackermann „Christliches im Plato." p. 187.
41) Cf. lib. V. p. 523. „Et hoc est malum" etc. Et ibid. p. 522. „Aliud enim" etc.

cujus comparatione opposita ei virtus, cujus defectus et privatio est, majorem non acquirat laudem et magis extollatur. [42]) Sic etiam pulchram phantasiam mali, sub specie boni coloratam, a Deo creatam atque ideo bonam esse, haud diffitetur, [43]) non vero mendacium malumque, quod hac sub specie latet et veluti abyssus per eandem operitur. Porro in consummatione saeculi, quando cunctae res in Deum redibunt, Deusque omnia in omnibus erit, omnem malitiam perituram esse affirmat, [44]) neque Deo rerum universitatem peccare, i. e. universum hunc mundum, sub aeternitatis specie et per ejus causas consideratum [45]) coram Deo valde bonum esse, [46]) etiam post praevaricationem hominis per Christi gratiam redempti. Quae omnia, si recte intelligas, sensum continent sanum probumque; quin apud Dionysium Areopagitam et S. Augustinum multos ejusmodi locos reperire queas, qui suspicionem eodem cum jure et justius movere possint. E. g. quum ille „malum omnino nihil esse, [47]) ad significandam ejus absolutam impotentiam et vanitatem, contendat; hic daemonem ipsum, qui homicida ab initio mendacium et dixit et fecit, bonum appellet quatenus sit, sive esse participet; quum porro malum in mundi historia dimicans cum bono antithetis rhetorum compararet, quibus sermo acrius excitatur; quum animadvertat, per ipsos malos veritatis et virtutis sectatoribus victoriam parari majorem [48]); quum denique assentiente Leibnitzio de magna mali, quod vocatur, parte, non aliter tractet, nisi ut de minus bono et perfecto, cui tantum major desit realitas. Vix aliud Erigena, Deum affirmans nullam naturam, vel nil in ulla creatura, quod ipse fecerit, punire, sed istud tantum nihil et incausale, quod non fecerit, quamvis praesciverit; immo hoc, malum scil., secundum aeternas creaturae rationali a Deo inditas leges se ipsum potius per irrationalem et innaturalem volunta-

42) Cf. lib. V. p. 521. „Videtur enim" etc. et p. 552. et alibi.
43) Cf. lib. V. p. 540. „Nam luculentissime" etc.
44) Cf. lib. V. p. 516. „Aliud est enim" etc.
45) Cf. lib. V. p. 538. et Ackermann p. 320. tamen et ibid. p. 231. et 302.
46) Cf. lib. V. p. 521. „Videtur enim" etc. et ibid. p. 522. „Aliud enim" etc.
47) Cf. Die angebl. Schriften des Areopagiten Dionys, von Engelhardt. Vol. I. pag. 97. — et: Christliches in der Plat. Philosophie von Ackermann. pag. 51. et 183. et 187.
48) Cf. lib. V. p. 521. „Videtur enim" etc. cum miris ipsius Augustini verbis ibi allatis. — et p. 523. „Quid enim" etc.

tis perversae motum punire, quum usque frustretur et tamen a mala voluntate non cesset. [49]) Caeterum Erigena et de superbia, quam caput omnis malitiae vocat, et praesertim in Lucifero detestatur, et de falso libidinosoque voluntatis motu atque carnalis copulae appetitu, qui in Adamo fuit, et de concupiscentia serpentis instar Evam i. e. sensum (αἴσϑησιν) et dein per hanc etiam Adamum i. e. intellectum (νοῦν) alliciente et seducente, [50]) uberrime tractat. Superbiam et libidinem maximam stultitiam vocat, neque verba, quibus primi parentes post transgressionem mandati divini sese coram judice excusare student, ullo modo probat. Ex originali autem peccato non solum profundam derivat rerum divinarum ignorantiam et malam mentis concupiscentiam, mortem et caetera mala, verum etiam corpus hominis materiale, quod sub tunicis pelliceis, quas Deus primis parentibus fecit, innui putat; immo et sexualem masculi et feminae differentiam et divisionem, simul cum generis humani propagatione, ut nunc est, animali, et homine indigna, quae in futuro saeculo cessabit, quando in universali rerum reditu omnis materia veluti foenum in flamma ardebit, totusque hic mundus destruetur. — Denique de suppliciis damnatorum, quamvis apud Erigenam passim significationes reperiantur, quales sunt: „aeterna supplicia, aeternae poenae, aeterna damnatio, inextinguibilis flamma, irrevocabile judicium Dei", [51]) et quae ejus sunt generis, tamen multis aliis locis sententia contraria, quae scilicet suppliciorum aeternitatem destruit, ab eodem proponi videtur. Dicit enim neminem a Deo privari naturalibus sive concreatis bonis, [52]) et damnatos tempore resurrectionis et restaurationis universalis, ubi omnis malitia pereat, innovatum mundum nulla prorsus umbra nec ullo discrepante concentu difformaturos, immo per theophaniam quandam, quamvis a visione beatifica justorum multo diversam, Deum, tunc omnia in omnibus apparentem, visuros esse; gloriam vero et gratiam deificationis electorum justorum, eorumque beatitudinem reprobos in aeternum non participaturos. Quin etiam aliis locis affirmat, eos post mortem vanis rerum, quibus etiam in hac vita inquiete et insatiabiliter inhiantes circumagebantur, phan-

---

49) Cf. lib. V. p. 513. „Impiis vero" etc. et p. 531. „Consideravimus enim" etc.

50) Cf. Not. 40. et alibi.

51) Cf. lib. V. p. 505. ibid. p. 510. 552. 553. et 558.

52) Cf. lib. V. p. 510. ibid. p. 533. et 534.

tusis et appetitu tantalico puniri.[53]) Postremum animadvertas, saeculo nono christianam doctrinam, quae de damnatorum est suppliciis, nondum tam accurato ecclesiae dogmate definitam et firmatam fuisse, quam deinceps saeculo 13. per concilium Lateranense quartum factum est. Quod ex ipsius Erigenae verbis clarissime patet.[54]) Immo praeter Origenem etiam Gregorius Nyssenus, Gregorius Nazianzenus, Basilius, et ipse Ambrosius et Hieronymus passim universalem rerum apocatastasin docuerunt, simul cum ea finem suppliciorum aeternalium statuentes.

Postquam haec de Erigenae vita, indole et scriptis commemoravimus, simulque testimonia de eo a clarissimis viris praeteriti et magis etiam praesentis temporis lata adduximus, nec minus gravissimas incusationes contra ejus placita factitatas recensuimus, lectori benevolo opus hoc rarissimum, quod pro virili parte a typographicis mendis primi et solius codicis hucusque editi nobis cura fuit purgare, tradimus, potissimum eum in finem, ut novae et accuratiori inquisitioni de meritis viri praeclari, qui tam diu rumore flagravit sinistro, ansam praebeamus. Conferas ergo, benevole lector, systema de naturae divisione ab Erigena propositum cum ethica Spinozae aliisque recentiorum systematis pantheisticis, et, uti nos quidem opinamur, animadvertes, specie tantummodo verae et genuinae cujusdam sapientiae divinae tam multa atque praeclara ingenia potuisse seduci; quod sane minime factum fuisset, nisi Erigenae aliorumque systemata multo majore profunditate, copia et mentis acumine insignia, simulque christiano dogmati magis congrua, propter temporum invidiam tam multos aequalium latuissent. Alioquin enim certo Erigena ingenii sui splendore istos vicisset et obscurasset. Speramus tamen, fore ut philosophia nostri aevi, praesertim ea, quae maxime speculativa est et dialectica virtute pollet, et quae, postquam omnem speciem sensibilem et veram sinceramque imaginationem, naturam, historiam et dogma positivum reliquit, uni scilicet rationis abstractae et αὐτονόμου notioni universali addicta, omnia facere et excogitare, nihil accipere et fide intelligere, omnia tollere, nihil ponere gestit, et jam in eo est, ut in absolutum incidat nihilismum, etiam per Erigenae placita, qui, notioni universali et dialecticae arti quamvis faveat, tamen nec historiam, nec fidei dogma nec speciem visibilem omnino deserit et abnegat vel con-

---

53) Cf. lib. V. p. 503. 512. 513. 516. et 517.
54) Cf. lib. V. p. 490. ibid. 508.

temnit, ad exitum laetiorem perducatur. Haud tamen inficiamur, Hegelii speculationem, praecipue si eam cum philosophia critica et cum subjectivo idealismo compares, de christiana philosophia et theologia optime esse meritam, atque etiam Erigenae scriptis facilius intelligendis quodammodo certe viam aperuisse. Denique omnes qui auctoris nostri lectioni convenientem operam navabunt, libenter etiam illorum reminiscentur temporum, quibus tam fide credere, quam ratione rerum nexum et causas investigare, et alterum alteri conciliare, hominibus magis in promptu et tanquam naturale fuit; quippe qui, quantacunque fuit illius aevi asperitas et violentia, tamen saepe divinam quandam sublimitatem cum humilitate piissima, mentis paupertatem cum uberrima aeternarum veritatum abundantia, vitam et grandia opera cum cogitatione alta et profunda conjungere sciverint. Eam ob causam illis contigit, ut facilius philosophiae et poëseos cum religione unionem, quam vera et aeterna idea expostulat, quamque nonnulli recentiorum tamquam prophetico quodam somno denuo desiderare coeperunt, tam in vita, quam in scriptis re vera exprimere potuerint. Itaque magni hujus ingenii effigies ponatur juxta imagines Dantii, Bonaventurae, J. Boehmii, paucorumque aliorum, qui injuria temporum paulisper oppressi, et situ obscurati et paene ignoti, nunc tandem ea, qua decet, inter christianos philosophos et poëtas prae caeteris eminentes gaudent gratia et reverentia. Jam quicunque divina et aeterna adhuc suspiratis, eamque sectamini et amatis sapientiam, quae omnes vere sapientes luce sua illuminat, sive parvi sint sive magni, sit vobis hoc Erigenae monumentum profundae et paciferae delectationi, institutioni et validae in sancta fide et pietate confirmationi. Venite et gustate, quam suavis sit Dominus! —

Monasterii Guestphalorum, 4. Jan. 1838.

C. B. Schlüter,

Privatim docens philosophiae in Regia academia Borussica Monasterii Guestphalorum.

DE DIVISIONE NATURAE

LIBRI QUINQUE.

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ ΜΕΡΙΣΜΟΥ,

id est,

DE DIVISIONE NATURAE.

LIBER PRIMUS.

Magister. Saepe mihi cogitanti, diligentiusque quantum vires ſuppetunt inquirenti, rerum omnium quae vel animo percipi possunt, vel intentionem ejus ſuperant, primam ſummamque diviſionem eſſe, in ea quae ſunt, et in ea quae non ſunt; horum omnium generale vocabulum occurrit, quod Graece φύσις, Latine vero Natura vocatur. An tibi aliter videtur? *Discipulus.* Imo, conſentio; nam et ego dum ratiocinandi viam ingredior, haec ita fieri reperio. M. Quum igitur inter nos convenit de hoc vocabulo, generale eſſe, velim dicas diviſionis ejus per differentias in ſpecies rationem: aut ſi libet, prius conabor dividere; tuum vero erit diviſa judicare. D. Ingredere quaeſo; impatiens enim ſum, de his veram rationem a te audire volens.

1. M. Videtur mihi diviſio Naturae per quatuor differentias, quatuor ſpecies recipere: Quarum prima eſt, quae creat et non creatur: Secunda, in eam quae creatur et creat: Tertia, in eam quae creatur et non creat: Quarta, quae nec creat nec creatur. Harum quatuor binae ſibi invicem opponuntur; Nam tertia opponitur primae, quarta vero ſecundae; ſed quarta inter impoſſibilia ponitur; cujus differentia eſt non poſſe eſſe. Rectane tibi talis diviſio videtur an non? D. Recta quidem; ſed velim repetas, ut praedictarum formarum oppoſitio clarius eluceſcat. M. Vides, ni fallor, tertiae ſpeciei primae oppoſitionem; prima namque creat et non creatur, cui e contrario opponitur illa quae creatur et non creat. Secunda vero quartae, ſiquidem ſecunda et creat et creatur, cui univerſaliter quarta contradicit, quae nec creat

neque creatur. D. Clare video. Sed multum me movet quarta species, quae a te addita est: nam de aliis tibi nullo modo haesitare ausim, cum prima ut arbitror in causa omnium quae sunt et quae non sunt intelligatur. Secunda vero in primordialibus causis. Tertia in his quae in generatione temporibusque et locis cognoscuntur, atque ideo de singulis disputari subtilius necessarium est, ut video. M. Recte aestimas; sed quo ordine ratiocinationis via tenenda sit, hoc est de qua specie primo discutiendum, tuo arbitrio committo. D. Ratum mihi videtur ante alias de prima, quicquid lux mentium largita fuerit dicere.

2. M. Ita fiat; sed prius de summa ac principali omnium, ut diximus, divisione in ea quae sunt et quae non sunt, breviter dicendum aestimo. D. Jure, provideque; non enim ex alio primordio rationem inchoari oportere video: Nec solum quia prima est omnium differentia, sed quia obscurior caeteris videtur esse, et est. M. Ipsa itaque primordialis omnium discretiva differentia certos suae interpretationis modos inquirit.

3. Quorum primus videtur esse ipse per quem ratio suadet, Omnia quae corporeo sensui, vel intelligentiae perceptioni succumbunt, posse rationabiliter dici esse: Ea vero quae per excellentiam suae naturae non solum ὕλιον, id est, omnem sensum, sed etiam intellectum rationemque fugiunt, jure videri non esse. Quae non nisi in solo Deo, materiaque, et in omnium rerum quae ab eo conditae sunt rationibus atque essentiis, recte intelliguntur. Nec immerito; Ipse namque omnium essentia est, qui solus vere est, ut ait Dionysius Areopagita. *Esse*, inquit, *omnium*, *est superesse divinitatis*. Gregorius etiam Theologus, multis rationibus nullam substantiam, sive visibilis sive invisibilis creaturae, intellectu vel ratione comprehendi posse confirmat, quid sit. Nam sicut ipse Deus in seipso ultra creaturam omnem nullo intellectu comprehenditur: ita etiam in secretissimis finibus creaturae ab eo factae, et in eo consistentis, considerata οὐσία incomprehensibilis est. Quicquid autem in omni creatura, vel sensu corporeo percipitur, seu intellectu consideratur, nihil aliud est, nisi quoddam accidens incomprehensibile per se, ut dictum est, uniuscujusque essentiae: quae aut per qualitatem, aut quantitatem, aut formam, aut materiam, aut differentiam quandam, aut locum, aut tempus agnoscitur; non quid est, sed quia est. Iste igitur modus primus ac summus est divisionis eorum quae dicuntur esse et non esse; quia modus iste qui videtur quodam modo

introduci posse, qui in privationibus circa substantias habitudinum, ut circa oculos orbitas constituitur, nullo modo recipiendus est, ut arbitror. Nam quod penitus non est, nec esse potest, nec pro eminentia suae existentiae intellectum exuperat; quomodo in rerum divisionibus recipi valeat, non video, nisi forte quis dixerit, rerum quae sunt absentias et privationes, non omnino nihil esse; sed earum quarum privationes, seu absentiae seu oppositiones sunt, mirabili quadam virtute contineri, ut quodam modo sint.

4. Fiat igitur secundus modus essendi et non essendi, qui in naturarum et creaturarum ordinibus atque differentiis consideratur, qui ab excelsissima et circa Deum proxime constituta intellectuali virtute inchoans, usque ad extremitatem rationalis irrationalisque creaturae descendat: hoc est, ut apertius dicamus, a sublimissimo angelo usque ad extremam rationabilis irrationabilisque animae partem, nutritivam dico et activam vitam. Quae pars generalis animae ultima est, quum corpus nutrit et auget. Ubi mirabili intelligentiae modo unusquisque ordo cum ipso deorsum versus novissimo qui est corporum, et in quo omnis divisio terminatur, potest dici esse et non esse. Inferioris enim affirmatio, superioris est negatio. Itemque inferioris negatio, superioris est affirmatio. Eodemque modo, superioris affirmatio, inferioris est negatio. Negatio vero superioris, erit affirmatio inferioris. Affirmatio quippe hominis, mortalis adhuc dico, negatio est angeli; negatio vero hominis, affirmatio est angeli: et vicissim. Si enim homo est animal rationale, mortale, risibile; profecto angelus neque animal rationale est, neque mortale, neque risibile. Item si angelus est essentialis motus, intellectualis circa Deum et rerum causas, eademque regula in omnibus coelestibus essentiis usque dum ad supremum omnium perveniant ordinem, observari potest: Ipse vero in suprema sursum negatione terminatur. Ejus namque negatio nullam creaturam superiorem se confirmat. Tres autem ordines sunt quos ὁμοταγεῖς vocant: quorum primus; Cherubin, Seraphin, Throni: Secundus; Virtutes, Potestates, Dominationes: Tertius; Principatus, Archangeli, Angeli. Deorsum vero corporum novissimus solummodo superiorem se aut negat aut affirmat, quia infra se nihil habet, quod vel auferat vel constituat, quia ab omnibus superioribus se praeceditur. Nullum vero inferiorem se praecedit. Hac item ratione omnis ordo rationalis et intellectualis creaturae esse dicitur, et non esse. *Est* enim, quantum a superioribus

vel a se ipso cognoscitur; *Non est*, autem, quantum ab inferioribus se comprehendi non sinit.

5. Tertius modus non incongrue inspicitur, in his quibus hujus mundi visibilis plenitudo perficitur, et in suis causis praecedentibus in secretissimis naturae finibus. Quicquid enim ipsarum causarum in materia formata, in temporibus et locis per generationem cognoscitur, quadam humana consuetudine dicitur esse. Quicquid vero adhuc in ipsis naturae finibus continetur, nec in formata materia, ullo loco vel tempore, caeterisque accidentibus apparet, eadem praedicta consuetudine dicitur non esse. Hujusmodi exempla late patent et maxime in humana natura. Cum enim Deus omnes homines in illo primo atque uno quem ad imaginem suam fecit, simul constituerit, sed non simul in hunc mundum visibilem produxerit; certis vero temporibus locisque, naturam quam simul condiderat, quadam ut ipse novit serie ad visibilem essentiam adduxit: hi qui jam in mundo visibiliter apparent, et apparuerunt, dicuntur esse; qui vero adhuc latent, et facturi sunt, dicuntur non esse. Inter primum et tertium modum hoc distat. Primus generaliter in omnibus quae simul et semel in causis et effectibus facta sunt. Tertius specialiter in his quae partim adhuc in causis suis latent, partim in effectibus patent, quibus proprie mundus iste contexitur. Ad hunc modum pertinet ratio illa quae virtutem seminum considerat, sive in animalibus, sive in arboribus, sive in herbis; virtus enim seminum eo tempore quo in secretis naturae silet, quia nondum apparet, dicitur non esse: dum vero in nascentibus crescentibusque animalibus, seu floribus fructibusve lignorum et herbarum apparuerit, dicitur esse.

6. Quartus modus est, qui secundum Philosophos non improbabiliter ea solummodo quae solo comprehenduntur intellectu, dicit vere esse; Quae vero per generationem, materiae distensionibus, seu detractionibus, locorum quoque spatiis temporibusque motibusque variantur, colliguntur, solvuntur, vere dicuntur non esse, ut sunt omnia corpora quae nasci et corrumpi possunt.

7. Quintus est modus, quem in sola humana natura ratio intuetur, quae cum divinae imaginis dignitatem in qua proprie subsistit, peccando deseruit, merito esse suum perdidit. Dum vero unigeniti Dei filii gratia restaurata ad pristinum substantiae suae statum, in qua secundum imaginem Dei condita est, reducitur, incipit esse cum in eo qui secundum imaginem Dei conditus est, inchoat vivere. Ad hunc modum videtur pertinere, quod *Apo-*

stolus dicit, *Et vocat ea quae non sunt, tanquam ea quae sunt*; hoc est, qui in primo homine perditi sunt, et ad quandam insubsistentiam ceciderunt, Deus per fidem in filium suum vocat, ut sint, sicut qui jam in Christo renati sunt. Quanquam et hoc ita intelligi possit, et de his quos quotidie Deus ex secretis Naturae sinibus, in quibus aestimantur non esse, vocat, ut appareant visibiliter in forma et materia, caeterisque in quibus occulta apparere possunt; et si quid praeter hos modos indagatior ratio invenire potest: sed praesentialiter de his ut arbitror satis dictum est, si tibi aliter non videtur. D. Satis plane, nisi me paulisper turbaret, quod a S. Augustino in examero suo dictum est; hoc est, *angelicam naturam ante omnem creaturam dignitate non tempore conditam fuisse*. Ac per hoc et aliorum omnium propter suimet primordiales causas, hoc est, principalia exempla, quae Graeci Πρωτότυπα nominant, prius in Deo considerasse, deinde in seipsa, deinde ipsas creaturas in effectibus suis: nam suimet causam priusquam in speciem propriam procederet, cognoscere non valuit. M. Nec illud te movere oportet, sed intentius quae dicta sunt considera. Si enim angelos principales rerum causas in Deo constitutas cognovisse dixerimus, *Apostolo* resistere videbimur, *qui super omne quod dicitur et intelligitur*, ipsum Deum et causas omnium in eo, sive aliud non sint praeter id quod ipse est, affirmat esse; ac per hoc necessarium est, rectam mediamque viam tenere, ne vel *Apostolo* videamur resistere, vel sententiam summae ac sanctae autoritatis Magistri non obtinere. Utrumque igitur verum dixisse non dubitandum, imo firmiter tenendum. Causam igitur rerum omnium, quae omnem intellectum exuperat, nulli creatae naturae secundum *Apostolum* cognitam fieri, ratio finit. *Quis enim*, inquit, *intellectum Domini cognovit:* et alibi, *Pax Christi quae exuperat omnem intellectum*. At si causa omnium ab omnibus quae creata sunt ab ea, remota est, absque ulla dubitatione rationes omnium rerum quae aeternaliter et incommutabiliter in ea sunt, ab omnibus quorum rationes sunt, penitus remotae sunt. In angelicis vero intellectibus earum rationum theophanias quasdam esse, hoc est, comprehensibiles intellectualis naturae quasdam divinas apparitiones, id est, principalia exempla, quisquis dixerit, non, ut arbitror, a veritate errabit. Quas theophanias in Angelica creatura Sanctum *Augustinum* ante omnium generationem inferiorum se visas non incongrue dixisse credimus. Non ergo nos moveat, quod dixit quia

Angeli et primum in Deo, deinde in seipsis inferioris creaturae causas vident. Non enim essentia divina Deus solummodo dicitur, sed et modus quo se quodammodo intellectuali et rationali creaturae, prout est capacitas uniuscujusque, ostendit, Deus saepe a Sancta Scriptura vocitatur. Qui modus a Graecis theophania, hoc est, Dei apparitio solet appellari; Cujus exemplum, *Vidi dominum sedentem*, et caetera hujusmodi; cum non ipsius essentiam, sed aliquid ab eo factum viderit. Non est autem mirum, si trina quaepiam cognitio in angelo intelligatur, una quidem superior, quae de aeternis rerum rationibus, juxta praedictum modum, primo in eo exprimitur. Deinde quod ex superioribus excipit, veluti in mirabili atque ineffabili quadam memoria sibi ipsi committit, quasi quaedam imago imaginis expressa. Ac per hoc si superiora se tali modo potest cognoscere, quis audeat dicere inferi[illegible] quandam cognitionem in se non habere? Recte ig[illegible] dicuntur esse, quae ratione atque intellectu comprehendi possunt. Quae vero omnem rationem ac intellectum exuperant, recte similiter dicuntur non esse.

8. D. Quid ergo dicemus de illa futura felicitate quae promittitur Sanctis, quam nihil aliud esse putamus, praeter ipsius divinae essentiae puram contemplationem, atque immediatam, sicut ait Sanctus *Evangelista Johannes*: *Scimus quia filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus; cum autem apparuerit, similes ei erimus; videbimus enim cum sicuti est.* Item Apostolus, *Nunc videmus per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Item S. Augustinus in libro de Civitate Dei 22. de futura contemplatione divinae ut arbitror essentiae, dicit; *Per corpora quae gestabimus, in omni corpore quodcunque videbimus, quaquaversum oculos nostri corporis direxerimus, ipsum Dominum perspicua claritate contemplabimur.* Nam si angelicae contemplationis purissimam virtutem divinae essentiae superat altitudo (praedictis enim rationibus confectum est, divinam essentiam nulli intellectuali creaturae comprehensibilem esse, quam maxime in angelis consistere dubium non est) nobis quoque nulla alia felicitas promittitur, quam ad angelicam naturam aequalitas: quomodo humanae naturae felicitas, divinae essentiae altitudinem contemplari valebit? M. Acute ac vigilanter, non enim sine causa in hoc moveris; sed tibi sufficere aestimarim, quod prius generaliter de omni creatura suasimus. D. Quid illud? Repetas peto. M. Nonne universaliter definivimus divinam essentiam nulli corporeo sensui, nulli rationali,

nulli. seu humano seu angelico intellectui per se ipsam comprehensibilem esse? Recordaris quod superius proposuimus? D. Recordor, ac me sic sumpsisse negare non possum: sed ut mihi videtur, aut illa praedicta conclusio penitus solvetur, et intellectuali creaturae divinae essentiae per seipsam contemplationem dabimus; aut si solvi non potest, quum certissimis rationibus stabilita est, necessarium est, ut modum Divinae contemplationis quae sanctis in futuro promittitur, et in qua semper angeli subsistunt, veris rationibus, probabilibusque exemplis absolvas. M. Quem modum quaeras ignoro, praeter illum de quo paulo ante breviter discussimus. D. Quis ille sit velim repetas, non enim ipsum recolo. M. Recordarisne quid inter nos convenerat, dum de examero sancti patris Augustini quaedam dicebamus? D. Recordor quidem; sed de te iterum hoc audire volo. M. Movebat te, ut arbitror, quomodo praedictus pater praedixerit causas rerum creandarum, quae aeternaliter in Deo sunt, et Deus sunt, angelos primum in Deo considerasse, deinde in seipsis, deinde ipsarum creaturarum proprias species differentiasque cognovisse, si ulli creaturae divina essentia cum rationibus quae in ea sunt, essentialiter nequeat comprehensibilis esse. D. Totum teneo. M. Recordarisne quid ad hoc responderimus? D. Utique recordor, si me memoria non fallit. Dicebas enim non ipsas causas rerum, quae in divina essentia subsistunt, angelos vidisse, sed quasdam apparitiones divinas, quas ut ais theophanias Graeci appellant, causarumque aeternarum, quarum imagines sunt, hoc nomine appellatas. Addidisti etiam non solum divinam essentiam incommutabiliter in seipsa existentem Deum vocari: sed etiam ipsas theophanias quae ex ea, et de ea, in natura intellectuali exprimuntur, Dei nomine praedicari. M. Bene tenes, ita enim diximus. D. Sed quid ad negotium praesens pertinet? M. Non parum ut video, eo enim modo et angelos Deum semper videre arbitror, justos quoque et in hac vita dum mortis excessum patiuntur, et in futuro sicut angeli visuros esse. Non ergo ipsum Deum per semetipsum videbimus, quia neque angeli vident, hoc enim omni creaturae impossibile est; *Solus* namque, ut ait Apostolus, *habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem:* sed quasdam factas ab eo in nobis theophanias contemplabimur; unusquisque enim secundum suae Sanctitatis atque sapientiae celsitudinem ab una eademque forma, quam omnia appetunt, Dei Verbum dico, formabitur. Ipsa namque de seipsa loquitur in Evangelio; *In domo patris mei multae*

mansiones.sunt; seipsam domum patris appellans, quae cum sit una eademque, incommutabilisque permaneat, multiplex tamen videtur his, quibus ipse habitare largietur. Nam unusquisque, ut diximus, unigeniti Verbi Dei notitiam in seipso possidebit, quantum ei gratia donabitur. Quotus enim numerus electorum, tot erit numerus mansionum: quanta fuerit Sanctarum animarum multiplicatio, tanta erit divinarum theophaniarum possessio. D. Verisimile videtur. M. Recte dicis, verisimile. Quis enim de talibus firmaret ita aeternaliter esse, dum vires humanae adhuc in hac fragili carne intentionis videatur excedere.

9. D. Sed velim quid de hac theophania conjicere possis, breviter aperias; hoc est, quid sit, unde sit, ubi sit, utrum est, utrum intra nos an extra nos formatur. M. Altum quaeris, et nescio quid altius humanis inquisitionibus fieri possit. Dicam tamen quod super hac re in libris Sanctorum patrum, qui talia ausi sunt dicere, potui invenire. D. Dic quaeso. M. Quaeris itaque, quid sit, unde, et ubi. D. Etiam. M. Maximum Monachum, divinum Philosophum, in expositione Sermonum Gregorii Theologi, de hac theophania altissime, atque subtilissime disputasse reperimus. Ait enim *theophaniam effici non aliunde nisi ex Deo; fieri vero ex condescensione divini verbi*, hoc est, *unigeniti filii qui est sapientia patris, veluti deorsum versus ad humanam naturam a se conditam atque purgatam; et exaltatione sursum versus humanae naturae ad praedictum verbum per divinum amorem.* Condescensionem dico hic, non eam quae jam facta est per incarnationem, sed eam quae fit per theosin; id est per deificationem creaturae. Ex ipsa igitur Dei condescensione ad humanam naturam per gratiam, et exaltatione ejusdem naturae ad ipsam sapientiam per dilectionem, fit theophania. Cui sensui sanctus pater Augustinus astipulari videtur, exponens illud Apostoli, *Qui factus est nobis justitia et sapientia.* Ita enim exponit; *Sapientia enim Patris in qua et per quam omnia facta sunt, quae non est creata sed creans, fit in animabus nostris quadam ineffabili suae misericordiae condescensione, ac sibi adjungit nostrum intellectum, ut ineffabili quodam modo quaedam quasi composita fiat sapientia ex ipso descendente ad nos, et in nobis habitante, et ex nostra intelligentia ab eo per amorem ad se assumta, et in se formata.* Similiter de justitia caeterisque virtutibus, exponit non aliter fieri, nisi *ex divinae sapientiae nostraeque intelligentiae quadam mirabili atque ineffabili conforma-*

tione. In quantum enim, ut ait Maximus, *humanus intellectus ascendit per charitatem, in tantum divina sapientia descendit per misericordiam.* Et haec causa est omnium virtutum et substantia. Igitur omnis theophania, id est, omnis virtus, et in hac vita in qua adhuc incipit, in his qui digni sunt formari, et in futura vita perfectionem divinae beatitudinis accepturi; non extra se, sed in se, et ex Deo, et ex seipsis efficitur. D. Ex Deo itaque theophaniae in natura angelica atque humana illuminata, purgata, perfecta per gratiam, fiunt ex descensione divinae sapientiae, et ascensione humanae angelicaeque intelligentiae. M. Sane: nam huic rationi convenit, quod idem Maximus ait; *Quodcunque intellectus comprehendere potuerit, id ipsum fit.* In quantum ergo animus virtutem comprehendit, in tantum ipse virtus fit.

10. Horum autem exempla si quaeris, ab eodem Maximo evidentissime posita sunt haec; dicente, *Sic ut aër a Sole illuminatus, nihil aliud videtur esse nisi lux, non quia sui naturam perdat, sed quia lux in eo praevaleat, ut id ipsum lucis esse aestimetur; sic humana natura Deo adjuncta, Deus per omnia dicitur esse; non quod desinat esse humana natura, sed quod divinitatis participationem accipiat ut solus in ea Deus esse videatur.* Item *absente luce aër est obscurus, Solis autem lumen per se subsistens, nullo sensu corporeo comprehenditur. Cum solare lumen aëri misceatur, tunc incipit apparere: ita vero ut in seipso sensibus sit incomprehensibile, mixtum vero aëri sensibus possit comprehendi.* Ac per hoc intellige divinam essentiam per se incomprehensibilem esse, adjunctam vero intellectuali creaturae mirabili modo apparere; ita ut ipsa divina, dico, essentia in sola creatura intellectuali videlicet appareat. Ipsius enim ineffabilis excellentia omnem naturam sui participem superat, ut nil aliud in omnibus praeter ipsam intelligentibus occurrat; dum per seipsam ut diximus nullo modo appareat. D. Video admodum quid suaderi vis; sed utrum *S. Augustini* patris verbis convenire possint, non clare perspicio. M. Attentior ergo esto, et ad ejus verba quae primo posuimus, redeamus, sunt autem haec ut aestimo in libro vicesimo secundo de Civitate Dei; *Per corpora quae gestabimus,* in omni corpore quodcunque videbimus, *quaquaversum oculos* nostri corporis *direxerimus, ipsum Deum perspicua claritate* contemplabimur. Vim verborum intuere. Non enim dixit per corpora quae gestabimus, Deum ipsum contemplabimur, quia ipse per se videri non potest: sed dixit *per corpora quae gestabimus* in omni corpore quod-

cunque; videbimus, *ipſum Deum contemplabimur*; per corpora ergo in corporibus, non per ipſum videbitur. Similiter per intellectum in intellectibus, per rationem in rationibus, non per ſeipſam divina eſſentia apparebit. Tanta enim divinae virtutis excellentia in futura vita omnibus qui contemplatione ipſius digni futuri ſunt, manifeſtabit, ut nihil aliud praeter eam ſive in corporibus ſive in intellectibus eis eluceat. Erit enim *Deus omnia in omnibus*: Ac ſi aperte Scriptura diceret, *Solus Deus apparebit in omnibus*. Hinc ait Sanctus Job: *Et in carne mea videbo Deum*. Ac ſi dixiſſet; in hac carne mea quae multis tentationibus affligitur, tanta gloria futura erit, ut quemadmodum nunc nihil in ea apparet, niſi mors et corruptio; ita in futura vita nihil mihi apparebit, niſi ſolus Deus qui vere vita eſt, et immortalitas et incorruptio. At ſi de ſui corporis felicitate talem gloriam promiſit, quid de ſui Spiritus dignitate exiſtimandum eſt, praeſertim cum ut ait magnus Gregorius Theologus, *corpora Sanctorum in rationem, ratio in intellectum, intellectus in Deum;* ac per hoc tota illorum natura in ipſum Deum *mutabitur*. Cujus rei pulcherrima paradigmata a praedicto Maximo in expoſitione Gregorii poſita ſunt, quorum unum praemiſimus cum de aëre loquebamur; alterum vero nunc ſubjungemus, quod eſt in igne et ferro. *Nam cum ferrum conflatum in igne in liquorem ſolvitur, nihil de natura ejus remanere ſenſibus videtur, ſed totum in igneam qualitatem vertitur. Sola vero ratione ſuam naturam quamvis liquefactam ſervare cognoſcitur.* Sicut ergo totus aër lux, totumque ferrum liquefactum, ut diximus, igneum, imo et ignis apparet, manentibus tamen eorum ſubſtantiis, ita ſano intellectu accipiendum, quia poſt finem hujus mundi, omnis natura ſive corporea ſive incorporea, ſolus Deus eſſe videbitur, naturae integritate permanente, ut et Deus qui per ſeipſum incomprehenſibilis eſt, in creatura quodammodo comprehendatur; ipſa vero creatura ineffabili miraculo in Deum vertatur. Sed ſufficiant iſta, ſi tibi clare luceſcant. D. Luceſcunt ſane, quantum talia noſtris mentibus lucere ſinuntur. De re enim ineffabili quis in hac vita luculenter poteſt fari, ut nihil amplius inquirentium appetat deſiderium? praeſertim cum nulla alia promittitur nobis gloria praeter eorum quae hic per fidem creduntur, et ratione quaeruntur, et quantum licet ſuadentur, in futura vita per experimentum cognitionem. M. Caute ac rationabiliter aeſtimas. Proinde ad ea quae propoſita ſunt, hoc eſt, ad diviſionem Naturae, redeundum cenſeo. D. Redeundum ſane,

quam modus observandus est in his quae dicenda sunt, ut ad finem quendam possint pervenire.

12. M. Praedictarum itaque divisionum Naturae, prima Differentia nobis visa est, in eam quae creat et non creatur. Nec immerito; quia talis Naturae species de Deo solo recte praedicatur, qui solus omnium creans Ἄναρχος, hoc est, sine principio intelligitur, quia principalis causa omnium quae ex ipso et per ipsum facta sunt, solus est; ac per hoc et omnium quae ex se sunt, finis est. Ipsum enim omnia appetunt. Est igitur Principium, Medium et Finis. Principium quia ex se sunt omnia, quae essentiam participant; Medium autem, quia in seipso, et per seipsum subsistunt omnia; Finis vero, quia ad ipsum moventur, quietem motus sui, suaeque perfectionis stabilitatem quaerentia. D. Firmissime credo, et quantum datur intelligo, de divina solummodo omnium causa, recte hoc praedicari, quia sola omnia quae a se sunt, creat; et a nulla superiori, ac se praecedente creatur: Ipsa enim est summa, ac sola causa omnium, quae in se et ex se subsistunt.

13. Velim tamen scire quid de hac re sentias. Non enim parum me movet, dum saepissime in libris Sanctorum Patrum, qui de Divina Natura disputare conati sunt, invenio, eam non solum omnia quae sunt, creare, sed etiam creari; et siquidem ut ajunt, facit et fit, et creat et creatur. Si igitur ita est, quomodo ratiocinatio nostra steterit, facile non invenio. Dicimus enim eam solummodo creare, a nullo autem creari. M. Merito moveris, nam et ego de hoc multum admiror, et quomodo haec quae videntur esse contraria, sibi invicem adversari nequeant, quomodoque vera ratio de hoc consulenda est, optarim per te nosse. D. Ingredere precor, nam de talibus non meam sed tuam sententiam ratiocinandique viam expeto. M. Primum itaque fundetur de ipso nomine, quod in Sancta Scriptura usitatissimum est, quid est, Deus, considerandum arbitror. Quamvis enim multis nominibus divina natura denominetur, ut est Bonitas, Essentia, Veritas, caeteraque hujusmodi, frequentissime tamen eo nomine divina utitur Scriptura. D. Plane videtur. M. Hujus itaque nominis etymologia a Graecis assumta est, aut enim a verbo quod est θεωρῶ, hoc est, video, derivatur: aut ex verbo θέω, hoc est, curro; aut quod probabilius est, quia unus idemque intellectus est, ab utroque derivari recte dicitur. Nam cum a verbo θεωρῶ deducitur Θεὸς, videns interpretatur. Ipse enim quae sunt in seipso videt, dum nihil extra seipsum aspi-

ciat, quia nihil extra seipsum est; Cum autem a verbo θέω, Θεὸς currens recte intelligitur. Ipse enim in omnia currit, et nullo modo stat, sed omnia currendo implet. Sicut Scriptum est; *Velociter currit sermo ejus.* Attamen nullo modo movetur, de Deo siquidem verissime dicitur motus stabilis, et status mobilis. Stat enim in seipso, incommutabiliter, nunquam naturalem suam stabilitatem deserens. Movet autem seipsum per omnia, ut sint ea quae a se essentialiter subsistunt; motu enim ipsius omnia fiunt, ac per hoc unus idemque intellectus est in duabus interpretationibus ejusdem nominis, quod est, Deus. Non enim aliud est Deo currere per omnia, quam videre omnia: sed sicut videndo, ita et currendo, per eum fiunt omnia. D. De Etymologia nominis satis ac probabiliter suasum est; sed non satis video quo se moveat, qui ubique est, sine quo nihil esse potest, et extra quem nihil extenditur; est enim locus omnium, atque circumscriptio. M. Deum moveri non extra se dixi, sed a seipso, in seipso, ad seipsum. Non enim alium motum in eo oportet credi, praeter suae voluntatis appetitum, quo vult omnia fieri; sicut status ejus, non quasi post motum stet, sed ejusdem suae voluntatis incommutabile propositum intelligitur; quo omnia incommutabili rationum suarum stabilitate permanere definit. Non enim in ipso proprie status aut motus dicitur, haec enim duo opposita sibi invicem esse videntur. Opposita autem in eo cogitari vel intelligi vera ratio prohibet, praesertim cum status proprie finis motionis sit. Non enim Deus moveri inchoat, ut ad statum quendam perveniat, haec igitur nomina, sicut et multa similia ex creatura, per quandam divinam metaphoram, ad creatorem referuntur, nec irrationabiliter, cum omnium quae in statu et motu sunt, causa est; ab eo enim incipiunt currere ut sint, cum est principium omnium, et per eum ad eum naturali motu feruntur; ut in eo incommutabiliter atque aeternaliter stent, cum finis quiesque omnium est; nam ultra nil appetunt. In eo enim sui motus principium finemque inveniunt. Deus enim currens dicitur, non quia extra se currat, qui semper in seipso immutabiliter stat, quia omnia implet; sed quia omnia currere facit ex non-existentibus in existentia. D. Redi ad propositum; haec enim non irrationabiliter dicta videntur. M. Quale propositum quaeras, admoneas peto. Nam cum de incidentibus quaestionibus quaedam dicere conamur, principalium quaestionum saepissime obliviscimur. D. Nunquid hoc? Proposuimus enim ut pro viribus in-

vestigaremus qua ratione ab his qui de divina natura disputant, eandem creare et creari dicitur? Creare enim eam omnia nullus sane intelligentium ambigit: quo modo creari dicitur, non transitorie praetereundum nobis visum est.

M. Ita profecto. Sed ut arbitror ex his quae praedicta sunt, ad hanc quaestionem solvendam non exiguus introitus reseratus est. Confectum enim est inter nos, quod per motum divinae naturae nihil aliud intelligendum est, praeter divinae voluntatis propositum ad ea condenda quae facienda sunt. Fieri ergo dicitur in omnibus divina natura, quae nihil aliud est, nisi divina voluntas; non enim aliud in ea est esse et velle, sed unum idemque velle et esse, in condendis omnibus, quae facienda visa sunt. Verbi gratia, si quis dixerit, ad hoc divinae voluntatis motus adducitur ut sint ea quae sunt; creat igitur omnia quae de nihilo adducit, ut sint ex non-esse in esse; creatur autem quia nihil essentialiter est praeter ipsam; est enim omnium essentia. Nam sicut nullum bonum naturale est, praeter ipsum; sed omne quod dicitur bonum esse, ex participatione unius summi boni est bonum: ita omne quod existit, non in seipso existit, sed participatione vere existentis naturae existit. Non solum itaque, ut in his quae ante dicta sunt consideratum est, divina natura fieri dicitur, dum in iis qui fide, et spe, et caritate, caeterisque virtutibus reformantur, Dei Verbum mirabili et ineffabili modo innascitur; sicut ait Apostolus de Christo loquens, *qui factus est in nobis sapientia a Deo et justificatio, et redemtio*. Sed et quia in omnibus quae sunt apparet, quae per seipsam invisibilis est, non incongrue dicitur facta; nam et noster intellectus priusquam veniat in cogitationem atque memoriam, non irrationabiliter dicitur non esse; est enim per se invisibilis, et nulli nisi Deo nobisque ipsis cognitus est. Dum vero in cogitationes venerit, et ex quibusdam phantasiis formam accipit, non immerito dicitur fieri; fit enim in memoria formas quasdam accipiens rerum, seu vocum, seu colorum, caeterorumque sensibilium, qui informis erat priusquam in memoriam veniret: deinde veluti secundam formationem recipit, dum quibusdam formarum seu vocum signis, literas dico, quae sunt signa vocum, et figuras quae sunt signa formarum, matheseos seu aliis sensibilibus indiciis formatur, per quae sentientium sensibus insinuari possit. Hac similitudine, quamvis a divina natura remotum sit, suaderi posse tamen arbitror, quomodo ipsa dum omnia

creat, et a nullo creari sciat, in omnibus quae ab ea sunt mirabili modo creatur; ut quemadmodum mentis intelligentia, seu propositum seu consilium, seu quoquo modo motus ille noster intimus et primus dici possit, dum in cogitationem ut diximus venerit, quasdamque phantasiarum formas accepit, deindeque in signa vocum seu sensibilium motuum indicia processerit, non incongrue dicitur fieri: (fit enim in phantasiis formatus, qui per se omni sensibili caret forma) ita divina essentia quae per se subsistens omnem superat intellectum, in his quae a se, et per se, et in se, et ad se facta sunt, recte dicitur creari. Ut in iis sive intellectu, si solummodo intelligibilia sunt; sive sensu, si sensibilia sunt; ab his qui eam recto studio inquirunt, cognoscatur. De his sat est dictum ut censeo.

14. D. Sat plane, ni fallor; sed adhuc necessarium edisseras, quare divina natura creatrix solummodo dicitur esse, et non creata; quae sicut praedictis rationibus suasum est, et creat et creatur; haec enim sibimet videntur contradicere. M. Caute vigilas, nam et hoc inquisitione dignum esse video. D. Dignum profecto. M. Attende itaque in ea quae sequentur, mentisque contuitum huic brevi responsioni accommoda. D. Praecede, intentus subsequar. M. Divinam naturam Universitatis conditricem esse non dubitas. D. Perge ad caetera, huic enim haesitare nefas est. M. Similiter eam a nullo creari, fide atque intellectu percipis. D. Nihil eo firmius. M. Non ergo ambigis dum ipsam creari audis, non ab alia, sed ab ipsa creari. D. Non ambigo. M. Quid igitur? Nonne semper est creans, sive seipsam, sive a se creatas essentias creaverit? nam cum dicitur seipsam creare, nihil aliud recte intelligitur, nisi naturas rerum condere. Ipsa namque creatio, hoc est, in aliquo manifestatio, omnium existentium profecto est subsistutio. D. Hactenus quae dicta sunt, videntur esse probabilia: sed velim audire, quid de hac ineffabili atque incomprehensibili creatrice omnium causalique natura, Theologia edocet, id est, utrum sit, quid sit, vel quale, et quomodo definitur. M. Nonne ab ipsa quam nominasti Theologia, quae aut solummodo aut maxime erga divinam naturam versatur, satis ac plane veritatem intuentibus suasum est ex his quae ab ipsa creata sunt, solummodo ipsam essentialiter subsistere, non autem quid sit ipsa essentia intelligi. Nam non solum, ut saepe diximus, humanae rationis conatus, verum etiam essentiarum coelestium purissimos superat intellectus. Ipsam tamen esse, ex his quae sunt; et sapientem esse, ex divisionibus eorum in essentias, in Genera,

in Species, Differentiasque, Numerosque; vivereque eam, ex motu omnium stabili et ex statu mobili, recte mentis contuitu Theologi scrutati sunt; hac etiam ratione causam omnium ter substantem verissime invenerunt. Nam ut diximus, ex essentia eorum quae sunt, intelligitur esse; ex mirabili rerum ordine, sapientem esse; ex motu, vitam esse repertum est. Est igitur causa omnium creatrixque natura, et sapit et vivit. Ac per hoc, per essentiam Patrem, per sapientiam Filium, per vitam Spiritum Sanctum intelligi, inquisitores veritatis tradiderunt. D. Haec mihi satis planeque suasa sunt, eaque verissima esse conspicio, omnino siquidem quid vel quale sit definiri non potest. Nam quod intelligi omnino non finitur, definiri omnino nequit. Velim tamen audire qua ratione Theologi unitatem et trinitatem de causa omnium praedicare ausi sunt. M. In hac ultima tua propositione non magnopere est nobis laborandum; praesertim S. Dionysio Areopagita Theologo nobis verissime ac probatissime suadente divinae virtutis atque Trinitatis mysteria; ait enim, *nullo verborum seu nominum, seu quacunque articulatae vocis significatione, summam omnium atque causalem essentiam posse significari.* Non enim est unitas neque trinitas, talis qualis ab humano quamvis purissimo cogitari, aut angelico intellectu etsi serenissimo, considerari potest. Sed ut de re ineffabili atque incomprehensibili religiosi piorum animorum motus aliquid cogitare ac praedicare possent, maxime propter eos qui Christianae Religionis rationem a Catholicis viris exigunt, sive discendae veritatis gratia, si boni sint; sive tentandi et reprehendendi occasione, si mali; haec religiose fidei symbolica verba a Sanctis Theologis et reperta et tradita sunt, ut corde credamus, et ore confiteamur, divinam bonitatem unius essentiae pro personis tribus in tribus substantiis constitutam; et neque hoc absque spiritualis intelligentiae rationabilisque investigationis contuitu inventum est. Unam enim ineffabilem omnium causam, unumque principium, simplex atque individuum, universaleque quantum divino spiritu illuminati sunt, contemplantes; Unitatem dixerunt. Item ipsam unitatem non singularitate quadam et sterilitate, sed mirabili fertilique multiplicitate contuentes, tres substantias unitatis intellexerunt; ingenitam sc. genitamque, procedentemque; habitum autem substantiae ingenitae ad substantiam genitam, Patrem; habitum vero substantiae genitae, ad substantiam ingenitam, Filium; habitum vero procedentis substantiae ad ingenitam genitamque substantiam, Spiritum Sanctum nominaverunt. Sed quum in hac re fere

omnis ſanctorum expoſitorum Sanctae Scripturae verſatur intentio, ſatis ut arbitror praeſentialiter dictum eſt. D. Satis plane. Veruntamen planius audire velim de habitu trium divinarum ſubſtantiarum. Poterit enim quis haec myſtica Sanctae Trinitatis nomina, Patrem viz. et Filium et Spiritum Sanctum, non ſecundum habitudinem, ſed ſecundum naturam accipere. Pater enim ſubſtantiae patris nomen eſſe videtur. Similiter et Filius nomen ſubſtantiae filii, Spiritus quoque Sancti nominatio, non aliud praeter ſubſtantiam ipſius ſignificat. M. Fortaſſis et nos idipſum credere atque fateri non negaverimus, ſi S. Gregorii Theologi ſumma venerabilisque autoritas, veraeque rationis approbatio, talia credere non prohiberet. Nam cum ab Eunomianis venenoſiſſimis Catholicae fidei adverſantibus interrogatus eſſet de hoc nomine, quod eſt Pater, utrum naturae ſit an operationis ſignifiativum, divina gratia illuminatus mirabiliter reſpondit dicens, *neque Naturae eſſe, neque operationis, ſed ſolius ad filium habitudinis.* Si enim reſponderet naturae nomen eſſe; Patrem, illi continuo ſequerentur, dicerentque ſimiliter Filium nomen eſſe naturae: ſi autem hoc daretur, neceſſario ſequeretur, alterius naturae pater eſſe nomen, alterius filius, in una enim eademque natura duo nomina a ſe invicem differentia fieri non poſſunt; ac per hoc conficerent, Patrem et Filium ἑτερουσίους, hoc eſt diverſae eſſentiae ſeu naturae eſſe. Similiter de operatione reſponſum eſt; nam ſi daretur eis, operationis nomen Pater eſſe, confeſtim concluderent, Filium eſſe creaturam, cum Pater operationis hoc eſt creationis ſuae nomen eſſe conceditur. D. Hoc reſponſum laudabile eſſe certiſſimum eſt, et ex veritate inſpiratum, ſed paulo locupletius conſiderare debemus; nam ut mihi videtur, non continuo eum reprehendere poſſent, etſi diceret Patrem nomen naturae eſſe. Quid enim? nunquid duo nomina, a ſe invicem ſono non ſenſu discrepantia, in una eademque; natura intelligi non valent? cum Abraham et Iſaac, Patrem viz. et filium unam naturam ſignificare videamus, non enim alterius naturae nomen eſt Abraham, alterius Iſaac, ſed unius atque ejusdem. M. Recte diceres, ſi ſimiliter in hoc tuo exemplo de Abraham et Iſaac affirmare valeres, quod non aliud ſignificat Abraham ſeu Iſaac; et aliud ſignificat in eis Pater et filius. Nam Abraham et nomen eſt ipſius Abraham, et Pater nomen eſt eidem Abraham. Similiter et Iſaac, et nomen eſt Iſaac, et filius nomen eſt eidem Iſaac: ſed non de eadem re Abraham et pater, ſeu Iſaac et filius praedicantur. Nam de ſubſtantia Abraham, id eſt, de

speciali ejus persona Abraham dicitur; de relatione vero ejus ad filium suum Isaac, patrem vocari, nemo bene intelligentium dubitarit. Eodem modo de Isaac intelligendum, hoc enim nomine Isaac propria individuaque substantia ipsius significatur; habitus ejus ad patrem suum per filium cognoscitur. Non enim potes negare talia nomina, id est, patrem et filium, relativa esse, non substantiva. Si ergo apud nos, id est, in nostra natura non substantialiter sed relative tales voces praedicantur, quid de summa ac sancta dicturi sumus essentia, in qua substantiarum inter se invicem relationis vel habitudinis talia nomina, Pater viz. et Filius et Spiritus Sanctus, Sancta Scriptura constituit? D. Jam video praedicti Sancti Theologi responsum omnino veritate suffultum. Non enim potest, ut suasum est, sive in divina sive in humana natura, relationis nomen in substantia seu essentia recipi. Nosse tamen aperte et breviter per te velim, utrum omnes Categoriae cum sint numero decem, de summa divinae bonitatis una essentia in tribus substantiis, et de tribus substantiis in eadem una essentia, vere proprieque possint praedicari. M. De hoc negotio nescio quis breviter atque aperte potest dicere; aut enim de hujusmodi causa per omnia tacendum est, et simplicitati orthodoxae fidei committendum, nam exsuperat omnem intellectum, sicut scriptum est, *qui solus habes immortalitatem, et lucem inhabitas inaccessibilem*: aut si quis de ea disputare coeperit, necessario multis modis multisque argumentationibus verissime suadebit duabus principalibus Theologiae partibus utendum. Affirmativa quidem, quae a Graecis καταφατικὴ; et abnegativa, quae ἀποφατικὴ dicitur. Una quidem ἀποφατικὴ, divinam essentiam seu substantiam esse aliquid eorum quae sunt, id est, quae dici aut intelligi possunt, negat; altera vero καταφατικὴ, omnia quae sunt de ea praedicat, et ideo affirmativa dicitur, non ut confirmet aliquid eorum quae sunt, sed omnia quae ab ea sunt de ea posse praedicari suadeat, rationabiliter enim per causativa causale potest significari. Dicit enim esse Veritatem, Bonitatem, Essentiam, Lucem, Justitiam, Solem, Stellam, Spiritum, Aquam, Leonem, Ursum, Vermem, et cuncta innumerabilia. Et non solum ex his quae sunt secundum Naturam eam edocet, sed ex his quae contra naturam; quando eam inebriari, stultamque esse, et insanire dicit; sed de his nunc non est nostri propositi disserere; satis enim de talibus a Sancto Dionysio Areopagita in symbolica Theologia dictum est; ideoque ad id quod a te quaesitum est redeundum. Quaesie-

ras enim utrum omnes Categoriae de Deo praedicandae sint proprie, an quaedam ipsarum. D. Redeundum sane, sed prius considerandum ut arbitror, cur praedicta nomina, Essentiam dico, Bonitatem, Veritatem, Justitiam, Sapientiam, caeteraque id genus, quae videntur non solum divina, sed etiam divinissima, et nihil aliud praeter illam ipsam divinam substantiam seu essentiam significare metaphorica fieri, id est, a creatura ad creatorem translata, praedictus sanctissimus pater atque Theologus pronunciarit. Non enim sine quadam mystica atque secreta ratione talia dixisse aestimandum. M. Bene vigilas, non enim hoc quoque inconsiderate transeundum esse video, ac per hoc respondeas velim, utrum Deo aliquid oppositum aut sibi cointellectum intelligas. Oppositum dico, aut per privationem, aut per contrarietatem, aut per relationem, aut per absentiam. Cointellectum vero, hoc est, simul cum eo aeternaliter intellectum, non tamen ei coessentiale. D. Clare video quid velis, ac per hoc, neque aliquid ei oppositum, neque sibi cointellectum ἑτερούσιον, hoc est, quod sit alterius essentiae, quam ipse est, dicere ausim. Nam opposita per relationem ita sibi semper opposita sunt, ut simul et inchoare incipiant, et esse simul desinant: sive ejusdem naturae sint, ut simplum et duplum, subsesqualterum, adsesqualterum; aut per negationem, ut Est, non est; aut per absentiam, ut lux atque tenebrae; aut secundum privationem, ut mors et vita; aut per contrarium, ut sanitas et imbecillitas, vox et silentium. Haec enim his quae intellectui succumbunt, atque sensui, recta ratione attribuuntur, ac per hoc in Deo non sunt; ea quippe quae a seipsis discrepant, aeterna esse non possunt. Si enim aeterna essent, a se invicem non discreparent. Aeternitas enim sui similis est, et tota per totum, in seipsa una simplex individuaque subsistit. Est siquidem omnium unum principium unusque finis in nullo a seipso discrepans.

16. Eadem ratione coaeternum Deo esse, quod sibi coessentiale non sit, nescio quis audeat affirmare; nam si hoc cogitari aut inveniri potest, necessario sequitur, non esse unum omnium principium, sed duo quaedam, seu plura longe a se invicem differentia, quod vera ratio sine ulla haesitatione renuere consuevit. Merito ab uno omnia, a duobus autem vel pluribus nihil esse inchoat. M. Recte disceptas ut aestimo. Si igitur praedicta divina nomina opposita e regione sibi alia nomina respiciunt, necessario etiam res, quae proprie eis significantur, oppositas sibi contrarietates obtinere intelliguntur, ac per hoc

de Deo cui nihil eſt oppoſitum, aut cum quo coaeternaliter natura differens nihil inſpicitur, proprie praedicari non poſſunt. Praedictorum enim nominum aliorumque ſibi ſimilium nullum vera ratio reperire poteſt, cui non ex adverſa parte, aut ſecum in eodem genere differens, aliud ab ipſo discedens nomine reperiatur. *Et quidem in nominibus* cognoscimus neceſſarium, ut de his rebus quae ab eis ſignificantur cognoscamus, ſed cum divinae ſignificationes quae in Sancta Scriptura a creatura ad Creatorem relatae de Deo praedicantur, ſi tamen recte dicitur aliquid de Deo poſſe praedicari, quod alio loco conſiderandum eſt, innumerabiles ſunt, et parvitate noſtrae ratiocinationis nec inveniri nec in ſimul colligi poſſunt; pauca tamen exempli gratia divina vocabula ponenda ſunt. Eſſentia ergo dicitur Deus, ſed proprie eſſentia non eſt, cui opponitur nihil; ὑπερούσιος igitur eſt, id eſt, ſupereſſentialis. Item Bonitas dicitur, ſed proprie bonitas non eſt; Bonitati enim malitia opponitur, ὑπεράγαθος igitur, plusquam bonus, et ὑπεραγαθότης, id eſt, plusquam bonitas. Deus dicitur, non proprie Deus eſt; viſioni enim caecitas opponitur, et videnti non videns; ὑπερθεος, plusquam videns, ſi Θεὸς videns interpretatur. Sed ad aliam originem hujus nominis recurras, ita ut non a verbo θεωρῶ video, ſed a verbo, Θέω, id eſt, curro, Θεὸν Deum derivari intelligas, adeſt tibi ſimiliter eadem ratio; nam currenti non currens opponitur, ſicut tarditas celeritati; erit igitur ὑπερθεος, id eſt, plusquam currens; ſicut ſcriptum eſt, *velociter currit ſermo ejus.* Nam hoc de Deo verbo, quod ineffabiliter per omnia quae ſunt ut ſint currit, intelligimus. Eodem modo de Veritate accipere debemus. Veritati etenim falſitas opponitur, ac per hoc proprie veritas non eſt, ὑπεραληθὴς igitur eſt, et ὑπεραλήθεια, id eſt, plusquam verus et plusquam veritas. Eadem ratio in omnibus divinis nominibus obſervanda eſt. Non enim proprie dicitur Aeternitas, cum aeternitati temporalitas opponitur; ὑπεραιώνιος igitur eſt, et ὑπεραιωνία, id eſt plusquam aeternus, et plusquam aeternitas. De ſapientia quoque nulla alia occurrit ratio, ideoque proprie de Deo praedicari non eſt arbitrandum; cum et ſapientiae et ſapienti, inſipiens et inſapientia, oppugnant, proinde ὑπερσοφος, id eſt, plusquam ſapiens, et ὑπερσοφία, plusquam ſapientia, recte vereque dicitur. Similiter plusquam vita eſt, ſiquidem vitae mors opponitur. Eodem modo de luce intelligendum eſt, nam Luci tenebrae obſtant: hactenus ut arbitror, de his ſufficienter dictum eſt. D. Atqui fatendum ſatis eſſe dictum. Nam

de talibus quaecunque necessaria sunt proferri propterea quae praesenti negotio disputanda sunt, nunc nostrae disceptationis propositum non admittit: redi igitur si placet ad denariae quantitatis Categoriarum considerationem. M. Intentionis tuae acumen, quae adhuc admodum pervigil videbatur, admiror. D. Unde quaeso dicas? M. Nonne diximus, quod ineffabilis natura nullo verbo, nullo nomine, seu aliquo sensibili sono, nulla re significata proprie possit significari? et hoc dedisti; non enim proprie sed translative dicitur Essentia, Veritas, Sapientia, caeteraque hujusmodi, sed superessentialis, plusquam Veritas, plusquam Sapientia et similia dicitur; sed nonne et haec quasi quaedam propria nomina videntur esse, si essentia proprie non dicitur, superessentialis autem proprie? Similiter si veritas seu sapientia proprie non vocatur, plusquam veritas vero, et plusquam sapientia proprie dicitur? Non ergo propriis nominibus caret; haec enim nomina quamvis apud Latinos sub uno accentu, sub una compositionis harmonia usitate non proferantur, excepto eo nomine quod est essentialis; a Graecis tamen sub uno tenore composita pronunciantur: nunquam enim aut vix invenies, superbonum aut superaeternum caeteraque similia composite proferri. D. Ego ipse valde admiror quo intendebam quum hanc inquisitionem intactam praetermiseram; atque ideo eam a te aperiri obnixe postulo. Quoquo modo enim divina substantia seu simplicibus orationis partibus, seu compositis, seu solutis, Graece seu Latine, tantum ut proprie proferatur, non ineffabilis esse videbitur. Non enim ineffabile est, quod quodammodo fari potest. M. Nunc vigilas video. D. Vigilo quidem, sed de hac interposita quaestione nil adhuc video. M. Redi igitur ad ea, quae paulo superius inter nos confecta sunt; duas namque ni fallor, sublimissimas Theologiae partes esse diximus; et hoc non ex nobis, sed autoritate S. Dionysii Areopagitae accipientes, qui apertissime ut dictum est bipartitam Theologiam asserit esse, id est, καταφατικὴν, et ἀποφατικὴν, quas Cicero in *intensionem et repulsionem* transfert. Nos autem, ut apertius vis nominum clarescat, in Affirmationem et Negationem maluimus transferre. D. Talium ut arbitror recordari me video; sed quid ad haec quae nunc considerare volumus, prosint, nondum cognosco. M. Nonne vides haec duo, Affirmationem viz. et Negationem sibi invicem opposita esse? D. Satis video; et nil plus contrarium posse esse arbitror. M. Intende igitur diligentius; nam cum ad perfectae ratiocinationis contuitum perveneris, satis clare considerabis haec duo,

quae videntur inter se esse contraria, nullo modo sibimet opponi, dum circa divinam naturam versantur, sed per omnia in omnibus sibi invicem consentire. Et ut hoc apertius fiat, paucis utamur exemplis; verbi gratia, καταφατικὴ dicit, Veritas est; ἀποφατικὴ contradicit, Veritas non est; hic videtur quaedam forma contradictionis, sed dum intentius aspicitur, nulla controversia reperitur. Nam quae dicit Veritas est, non affirmat proprie divinam substantiam Veritatem esse, sed tali nomine per Metaphoram a creatura ad Creatorem vocari posse; nudam siquidem omnique propria significatione relictam, divinam essentiam talibus vocabulis vestit. Ea vero quae dicit, Veritas non est, merito divinam naturam incomprehensibilem, atque ineffabilem clare agnoscens, non eam negat esse, sed Veritatem nec vocari proprie, nec esse. Omnibus enim significationibus quibus καταφατικὴ divinitatem vestit, eam spoliare non nescit. Una dicit, sapientia est, verbi gratia eam induens; altera dicit, Sapientia non est, eandem exuens. Una igitur dicit, hoc vocari potest; sed non dicit, hoc proprie est; Altera dicit, hoc non est, quamvis ex hoc appellari potest. D. Haec ni fallor, apertissime video; quae adhuc mihi a se invicem discrepantia videbantur, nunc inter se invicem convenire, et in nullo a seipsis dissentire, dum circa Deum considerantur, luce clarius patescunt; sed quomodo ad praesentis quaestionis solutionem attineant, nondum nosse me fateor.

M. Attende igitur vigilantius, atque ipsas significationes quae prius adjectae sunt, superessentialem dico, plusquam Veritatem, plusquam sapientiam, caeterasque similes, ad quam partem Theologiae pertineant, utrum affirmativae an negativae applicandae sunt, quantum tibi possibile est edissere. D. Hoc per meipsum discernere non satis audeo. Nam cum praedictas significationes negativa carere particula considero, quae est *non*; negativae parti Theologiae eas adjungere pertimesco. Si vero affirmativae parti easdem adjunxero, intellectum earum mihi non consentire cognosco. Qui enim dicit superessentialis est, aperte negat essentialem esse. Ac per hoc quamvis in pronunciatione vocum negatio non appareat, occulte tamen ipsius intellectus bene considerantes non latet. Proinde, ut arbitror, fateri cogor has praedictas significationes, quae negatione videntur carere, quantum datur intelligere, plus negativae Theologiae parti, quam affirmativae convenire. M. Cautissime et vigilantissime respondisse te video, multumque approbo, quomodo in pronunciatione affirmativae partis, intellectum negativae subtilissime per-

ſpexiſti; fiat igitur ſi placet praeſentis hujus quaeſtionis ſolutio, hoc modo; ut haec omnia quae adjectione *ſuper* vel *plusquam* particularum de Deo praedicantur, ut eſt ſupereſſentialis, plusquam Veritas, plusquam Sapientia et ſimilia, duarum praedictarum Theologiae partium in ſe pleniſſime ſint comprehenſiva: ita ut in pronunciatione formam affirmativae, in intellectu vero virtutem abdicativae obtineant, et hoc brevi concludamus exemplo. Eſſentia eſt, affirmatio; Eſſentia non eſt, abdicatio; ſupereſſentialis eſt, Affirmatio ſimul et negatio. In ſuperficie etenim negatione caret; in intellectu negatione pollet. Nam qui dicit, ſupereſſentialis eſt; non quid eſt dicit, ſed quid non eſt, dicit enim eſſentiam non eſſe, ſed plusquam eſſentiam; quid autem illud eſt, quod plusquam eſſentia eſt, non exprimit aſſerens Deum non eſſe aliquod eorum quae ſunt, ſed plusquam ea quae ſunt eſſe: Illud autem eſſe, quid ſit, nullo modo definit. D. In hac quaeſtione non diutius demorandum ut aeſtimo; et nunc ſi videtur Categoriarum natura conſideranda eſt. M. Ariſtoteles acutiſſimus apud Graecos, ut aiunt, naturalium rerum diſcretionis repertor, omnium rerum quae poſt Deum ſunt, et ab eo creatae, innumerabiles varietates, in decem univerſalibus generibus concluſit, quae decem Categorias, id eſt, Praedicamenta vocavit. Nihil enim ut ei viſum eſt in multitudine creatarum rerum, variisque animorum motibus inveniri poteſt, quod in aliquo praedictorum includi non poſſit; haec autem a Graecis vocantur, Ουσια, ποιότης, ποσότης, πρός τι, κεῖσθαι, ἕξις, τόπος, χρόνος, πράττειν, παθεῖν. Quae latialiter dicuntur, *Eſſentia*, *Quantitas*, *Qualitas*, *ad aliquid*, *Situs*, *Habitus*, *Locus*, *Tempus*, *Agere*, *Pati*. Horum autem decem generum innumerabiles ſubdiviſiones ſunt, de quibus nunc diſputare praeſens negotium non admittit, ne longius a propoſito recedamus, praeſertim cum illa pars Philoſophiae quae dicitur Dialectica, circa horum generum diviſiones a generaliſſimis ad ſpecialiſſima; iterumque collectione a ſpecialiſſimis ad generaliſſima verſetur.

17. Sed ut ait Sanctus pater Auguſtinus in libris de Trinitate, dum ad Theologiam, hoc eſt divinae eſſentiae inveſtigationem pervenitur, Categoriarum virtus omnino extinguitur. Nam in ipſis naturis a Deo conditis motibusque earum, Categoriae qualiscunque ſit potentia, praevalet. In ea vero natura, quae nec dici, nec intelligi poteſt, per omnia in omnibus deficit. Attamen ut praediximus quemadmodum fere omnia, quae de natura con-

ditarum rerum proprie praedicantur, de conditore rerum per Metaphoram significandi gratia dicuntur: ita etiam Categoriarum significationes, quae proprie in rebus conditis dignoscuntur, de causa omnium non absurde possunt proferri, non ut proprie significent quid ipsa sit, sed ut translative, quid de ea nobis quodammodo eam inquirentibus probabiliter cogitandum est, suadeant. D. Clare conspicio, nulla ratione Categorias de natura ineffabili proprie posse praedicari. Nam et si aliqua Categoriarum de Deo proprie praedicaretur, necessario Genus esse Deus sequeretur, Deus autem nec Genus, nec Species, nec Accidens est. Nulla igitur Categoria proprie Deum significare potest. M. Recte intueris, non autem in vanum, ut arbitror, in praedictis rationibus duarum partium Theologiae sudare voluimus. Non enim tam facile ac fere absque ullo labore ad hanc Categoriarum disputationem pervenire valuissemus, non posse sc. proprie de Deo praedicari, nisi prius de primordialibus causis ab una omnium causa praeconditis, Essentiam dico, Bonitatem, Virtutem, Veritatem, Sapientiam, caeterasque hujusmodi, ad purum conficeremus, non aliter nisi translative Deum significare. Nam si sublimissimae naturarum omnium post eam ordinatarum creatae causae solisque purae mentis aspectibus perspicue ab una omnium ineffabili causa excellentia essentiae deserantur, ut nullo modo earum vocabulis ea proprie possit significari; quid dicendum est de his decem generibus praedictis, quae non solum in rebus intelligibilibus, verum etiam in rebus sensibilibus dignoscuntur? Numquid credibile est ut vere ac proprie de divina atque ineffabili natura praedicerentur? D. Ita arbitror incredibile esse. Non est igitur οὐσία, quia plus est quam οὐσία, et tamen dicitur οὐσία, quia omnium οὐσιῶν idem essentiarum creatrix est. Non est quantitas quia plusquam quantitas est, Omnis enim quantitas tribus spatiis extenditur: Longitudine quidem, Latitudine, Altitudine; quae item tria spatia senario protenduntur numero; nam Longitudo sursum et deorsum; Altitudo ante et retro; Latitudo dextrorsum et sinistrosum porrigitur: Deus autem omni spatio caret, caret igitur quantitate. Item quantitas est in numero partium, aut naturaliter conjunctarum, ut est linea, et tempus; aut naturaliter disjunctarum, ut sunt numeri, seu corporales seu intelligibiles. Divina autem substantia nec continuis partibus componitur, nec dividuis distinguitur. Non est igitur quantitas. Quantitas tamen non incongrue denominatur duobus modis, aut quia quantitas sae-

pe pro magnitudine virtutis ponitur, aut quia totius quantitatis principium est et causa. De Qualitate quoque non aliter intelligendum: nulla enim Deus qualitas est, nulla ei accidit, nullius est particeps. At vero saepissime qualitas de eo praedicatur, aut quia totius qualitatis conditor est, aut quod qualitas frequentissime in significatione virtutum ponitur. Nam et Bonitas et Justitia, caeteraeque virtutes qualitates esse dicuntur, Deus autem Virtus est, et plusquam Virtus.

18. Relationis autem ratio, non tam aperte patescit, quemadmodum aliarum Categoriarum definitiones apparent; videtur enim ista sola Categoria veluti proprie in Deo praedicari; atque ideo cum summa diligentia investigandum esse video, utrum proprie in summa ac Sancta Trinitate trium maximarum substantiarum, praedicetur Pater relative ad Filium, similiter Filius ad Patrem, Spiritus quoque Sanctus ad Patrem et Filium, quia Spiritus amborum est; haec enim nomina habitudinum esse Sanctus pater Gregorius Theologus indubitanter asserit. An etiam quemadmodum caeterae Categoriae, ita ista quae dicitur Relationis sive habitudinis, metaphorice de Deo, an proprie praedicari, sed utrum ita sit necne credendum et intelligendum sit. Rationabiliter ut est imo ad investigandum veritatis mysterium procedis. Nulla enim Categoriarum praeter istam solam de Deo proprie praedicari videtur; sed utrum ita sit nec ne, piissime cautissimeque inquirendum: nam si proprie de Deo dicitur, omnis ferme praedicta nostra ratiocinatio evacuabitur. Universaliter enim diximus nil proprie aut dici aut intelligi posse; praesertim Categoria Relationis non inter decem genera Categoriarum reputabitur, si proprie de Deo pronunciatur. Si autem hoc confectum fuerit Categoriarum numerus non denario sed novenario concludetur. Restat igitur, ut intelligamus hanc etiam Categoriam, sicut et caeteras translative de Deo praedicari. Vera siquidem ratiocinatio ad hoc invitat atque coarctat, ne ea quae praedicta sunt, incipiant vacillare. Quid enim? Numquid veris ratiocinationibus obsistit, si dicamus Patrem et Filium ipsius habitudinis quae dicitur ad aliquid nomina esse et plusquam habitudinis? Non enim credendum est eandem habitudinem in excellentissimis divinae essentiae substantiis; et in his quae post eam ab ea condita sunt. Ut enim, ni fallor, quemadmodum superat omnem essentiam, sapientiam, virtutem; ita etiam habitudinem omnem ineffabiliter supergreditur. Quis enim crediderit talem habitudinem inter Patrem et Verbum esse, qualem

inter Abraham et Isaac potest cogitare? hic enim habitus carnalis ex divisione naturae per peccatum primi hominis multiplicatione per generationem inquiritur: illic ineffabilis ingenitae genitaeque substantiae sibimet copula creditur; prout que datur, divini luminis radio cognoscitur; hic quod quaeritur, non ex natura processit, ut diximus, sed ex vitio; illic quod cogitatur, ex ineffabili divinae bonitatis foecunditate procedere cognoscitur: sed ad caeteras Categorias transeamus. D. Sex restant ni fallor, quarum prima, κεῖσθαι, id est, jacere, quam alii Situm appellant. Situs autem intelligitur in positione cujusdam creaturae, sive visibilis sive invisibilis: Verbi gratia, de aliquo corpore dicitur, aut jacet aut stat; similiter de animo dicitur, si quietus, jacet; si pervigil, stat. Status namque Categoriae huic applicari solet; nam Motus ad Tempus refertur: Sed quia Deus nec stat, nec jacet, praedicta Categoria nulla ratione proprie praedicari potest de eo. At vero cum standi et jacendi causa est, in ipso enim omnia et stant, hoc est, immutabiliter secundum suas rationes subsistunt, et jacent, hoc est quiescunt, finis omnium est, ultra quem nihil appetunt; potest de eo translative, jacere vel Situs praedicari. Nam si vere proprieque Deus jacet, aut sedet, aut stat; positione non caret: si non caret positione, localis est: non est autem localis, nullo igitur situ continetur.

19. M. Clare quid velis perspicio; ac per hoc ad Habitudinis Categoriam transeundum esse video; quae omnium Categoriarum propter nimiam sui amplitudinem obscurissima esse videtur: non enim est ulla Categoria fere, in qua habitus quidam inveniri non possit; nam et essentiae seu substantiae habitu quodam ad se invicem respiciunt. Dicimus enim rationabilis essentia irrationabilisque: qua proportione, id est, quo habitu, ad se invicem respiciunt; non enim irrationabilis diceretur, nisi ab habitu praesentiae rationis: Omnis enim proportio habitus est; quamvis non omnis habitus proportio. Proprie namque proportio non minus quam in duobus potest inveniri; Habitus vero et in singulis rebus perspicitur; Verbi gratia, habitus rationabilis animae Virtus est; est igitur proportio species quaedam habitudinis. Si autem exemplo vis declarari quomodo habitus proportionalis in essentia invenitur, ex numeris elige exemplar. Numeri enim, ut aestimo, essentialiter in omnibus intelliguntur; in numeris namque omnium rerum subsistit essentia: Vides igitur qualis proportio est in duobus et tribus. D. Video plane, et sesquialteram esse arbitror, et hoc uno

exemplo aliorum omnium subſtantialium numerorum inter ſe invicem collocatorum, varias proportionis ſpecies poſſum cognoscere. M. Intende igitur ad reliqua: et cognosce nullas quantitatis ſpecies eſſe, ſeu qualitatis, ſeu ipſius quae dicitur ad aliquid, ſeu ſitus locive, temporisve, agendi vel patiendi, in quibus quaedam ſpecies habitudinis non reperiatur. D. Saepe talia quaeſivi, et ita reperi. Nam ut talibus exemplis utar, in quantitatibus magna et parva et media inter ſe comparata, multaque pollent habitudine. Item in quantitatibus numerorum, linearum, temporum, aliorumque ſimilium, habitudines proportionis perſpicue reperies.

20. Similiter in qualitate; Verbi gratia, in Coloribus, album et nigrum, mediumque, qualiscunque ſit color, habitu ſibimet jungitur. Album ſiquidem et nigrum, quae extremos colorum locos obtinent, habitu extremitatis ad ſe invicem reſpiciunt. Color autem ad extrema ſui, album dico nigrumque, habitu medietatis reſpicit. In ea quoque Categoria quae dicitur πρός τι, id eſt, ad aliquid, clare apparet, qualis habitus ſit Patris ad Filium, ſeu Filii ad Patrem; amici amico; dupli ad ſimplum, caeteraque hujusmodi.

21. De Situ quoque facile patet, quomodo ſtare et jacere habitudinem quandam inter ſe invicem poſſideant. Haec enim ex diametro ſibi e regione reſpondent; et nequaquam intellectum ſtandi abſolutum ab intellectu jacendi cogitabis; ſed ſemper ſimul occurrunt, quamvis in re aliqua non ſimul apparent.

22. Quid dicendum eſt de loco? quando ſuperiora, inferiora et media conſiderantur; nunquid habitudine carent? Nullo modo; non enim haec nomina ex natura rerum proveniunt, ſed reſpectu quodam intuentis eas per partes. Surſum ſiquidem et deorſum in univerſo non eſt, atque ideo neque ſuperiora, neque inferiora; neque media in univerſo ſunt; nam univerſitatis conſideratio haec reſpuit, partium vero introducit intentio. Eadem eſt de majori et minori. Nullum enim in ſuo genere parvum aut magnum eſſe poteſt, ex cogitatione tamen comparantium diverſas qualitates, talia inventa ſunt. Ideoque locorum ſeu partium contemplatio, habitum in talibus gignit. Nulla enim natura major aut minor alia natura ſit, ſicut neque ſuperior neque inferior, cum una omnium ſubſiſtat natura, ex uno Deo condita. Quid de Tempore? nonne in ipſis dum inter ſe invicem conferuntur, luculenter habitus arridet? Verbi gratia, Diei ad horas, horae ad punctos, puncti ad momentum, mo-

menti ad atoma. Similiter in superioribus temporum commensurationibus, si quis ascenderit, reperiet. In his enim omnibus habitus totius ad partes, partium quoque ad totum perspicitur. D. Profecto non aliter. M. Quid in diversis agendi vel patiendi motibus? nonne habitus ubique relucet? nam amare et amari habitudines sunt amantis et amati, siquidem inter se respiciunt, sive in una persona sint, quod a Graecis dicitur *αὐτοπάθεια*, id est, cum actio et passio in una eademque inspicitur persona; ut meipsum amo: sive inter duas personas, quod a Graecis dicitur *ἑτεροπάθεια*, id est, cum alia persona amantis, et alia amata sit, ut amo te. D. Et haec vera esse discerno. M. Quaero igitur a te, quare ista Categoria habitudinis, cum caeteris Categoriis naturaliter inesse videatur, et per se specialiter veluti suis propriis rationibus subnixa, suum in denaria Categoriarum quantitate locum obtineat. An forte quia in omnibus invenitur, praeterea in seipsa subsistit? Eadem enim ratio esse in Categoria essentiae inspicienda est. Quid enim? nunquid cum decem Categoriae sint, una earum essentia seu substantia dicitur, novem vero accidentia sunt, et in subsistentia subsistunt? per se enim subsistere non possunt. Essentia in omnibus esse videtur, sine qua esse non possunt, et tamen per se locum suum obtinet. Quod enim omnium est, nullius proprie est, sed omnium commune; et dum in omnibus subsistat, per seipsum propria sua ratione esse non desinit. De quantitate similiter dicendum. Dicimus enim quanta essentia, quanta qualitas, quanta relatio, quantus situs, quantus habitus, quam magnus locus, quam parvum vel spatiosum tempus, quanta actio, quanta passio? Videsne quam late patet per caeteras Categorias quantitas, et non tamen suum proprium deserit statum. Quid de Qualitate? nonne et ipsa de omnibus Categoriis frequenter praedicari solet? dicimus enim qualis *οὐσία* qualis magnitudo, qualis relatio, Situs, Habitus, Locus, Tempus, Agere, Pati? Haec enim omnia qualia sunt, interrogamus; non tamen Qualitas sui proprii generis rationem deserit? Quid ergo mirum si Categoria Habitudinis, dum in omnibus inspicitur, propriam suam rationem possidere dicatur? Nullo modo mirandum, nam vera ratio suadet non aliter posse. M. Nonne igitur vides divinam essentiam nullius habitudinis participem esse, de ea tamen non incongrue, quum ipsius est causa, praedicari posse? Si enim proprie de ipsa Habitus praedicaretur, nequaquam suimet sed alterius esset; Omnis proprie habitus in aliquo subjecto intelligitur, et alicujus

accidens est, quod de Deo cui nullum accidit, et qui accidit nulli, in nulloque intelligitur, et nullum in ipso, impium credere est. D. Satis de hac Categoria disputatum est ut arbitror.

23. M. Quid igitur? nonne ex his quae praedicta sunt, de caeteris Categoriis breviter possumus colligere? Non enim Deus locus, neque tempus est; attamen locus omnium translative dicitur, et tempus, cum omnium locorum temporumque causa est. Omnium quippe definitiones, quasi quidam loci, in ipso subsistunt; et ab ipso quasi a quodam tempore, per ipsum veluti per quoddam tempus, et in ipsum veluti in finem quendam temporum, motus omnium et incipit et movetur, et definit; dum ipse nec se moveat per tempus, nec ab alio moveatur. Quid enim? nam si proprie locus diceretur et tempus, videretur non extra omnia per excellentiam essentiae, sed in numero omnium quae sunt includi. Locus siquidem et tempus, inter omnia quae creata sunt, computantur. In his namque duobus totus mundus qui nunc est consistit, et sine quibus esse non potest. Ideoque; a Graecis dicuntur ὯΝ ἄνευ τὸ πᾶν, id est, sine quibus Universitas esse non valet: Omne enim quod in mundo est, moveri tempore, locoque definiri necesse est; et locus ipse definitur, et tempus movetur; Deus autem nec movetur nec definitur; nam locus quo definiuntur omnia loca, locus locorum est; et quia ille a nullo locatur, sed omnia intra se collocat, non locus, sed plusquam locus est. A nullo namque definitur, sed omnia definit. Causa igitur est omnium. Eodem modo causa temporum tempora movet; ipsa vero a nullo, in nullo tempore movetur. Est enim plusquam tempus, et plusquam motus. Nec locus igitur, nec Tempus est. Ita quidem etiam luce clarius apparent quae dicta sunt, in tantum ut jam nunc de natura Categoriarum, deque earum translatione in divinae essentiae significationem, satis dictum videatur propter caetera, quae ad praesens negotium necessario pertinent.

24. Horum decem Generum quatuor in statu sunt, id est, οὐσία, Quantitas, Situs, Locus: Sex vero in motu, Qualitas, Relatio, Habitus, Tempus, Agere, Pati. Nec te latere hoc aestimo. D. Imo mihi clare patet, ac de his nil amplius quaesierim; sed quorsum istuc? M. Ut scias plane decem genera praedicta aliis duobus superioribus generalioribusque comprehendi, motu sc. atque statu; quae iterum generalissimo colliguntur genere, quod a Graecis τὸ πᾶν, a nostris vero Universitas appellari consuevit. D. Hoc valde libet, propter eos qui putant, in

natura rerum nullum genus generalius praecedere decem praedicta genera, quae ab Aristotele et inventa et nominata sunt, posse reperiri. M. Ratane tibi videtur haec divisio Categoriarum in motum atque statum, id est, quatuor in statu, sex in motu?

25. D. Rata quidem, sed adhuc de duabus non satis mihi patet, de habitu dico et relatione; hae namque duae Categoriae magis mihi videntur esse in statu, quam in motu. Quodcunque enim ad perfectum venerit habitum, immutabiliter manet. Nam si quodammodo movetur, jam non esse habitum manifestum est. Virtus enim in anima tum vero animi habitus est, cum ei immutabiliter adhaeret ut ab eo separari non possit; ideoque corporum nulla vera habitudo invenitur: nam armatus vel indutus potest armis seu indumentis carere. In relatione item, status praevalere aestimatur; Relatio siquidem patris ad filium, seu dupli ad simplum, et e contrario, immobilis est: nam pater semper pater est filii; similiter filius semper filius est patris, etc. M. Fortasse non magnopere haesitasses, si diligentius intuereris, quia omne quod non simul connaturaliter perfecte inest creaturae, sed per incrementa quaedam ad inseparabilem incommutabilemque perfectionem processit, in motu esse necesse est. Omnis autem habitus motu quodam ad perfectionem ascendit, in eo cujus habitus est. De qua perfectione, qui firmus fuerit in hac vita, praesumat. Habitus igitur in motu est. De Relatione item miror cur dubitas, cum videas eam in uno eodemque esse non posse; in duobus namque videtur semper. Duorum autem ad se invicem appetitus, motu quodam fieri quis dubitarit? Est item alia ratio, quae apertissime ea quae in motu, ab his quae in statu sunt, discernit. Ut enim de ipsa generalissima ratione nunc plura non dicam, quae omnia, quae a Deo post Deum condita sunt in motu esse manifestat. Omnia namque ex non existentibus in existentia per generationem moventur, ex non-esse in esse divina bonitate omnia vocante ut sint de nihilo; ut unumquodque eorum quae sunt, ad essentiam suam genusque speciemque, numerumque suum naturali appetitu moveatur. Ea proprie dicimus in statu esse quae per se subsistunt, nulliusque indigent subjecti, ut sint. Quae vero in aliquo existunt, quia per se existere non possunt, in motu esse non incongrue judicamus. Habitus itaque et relatio in aliquo subjecto sunt, in quo semper esse naturali motu appetunt, quia sine eo esse non possunt. In motu igitur sunt.

26. D. Quid ergo dicemus de Loco? de Quantitate? de Situ? quae in statu posuisti. Nam de οὐσία idem essentia, nemo dubitat, quod nullius indiget ad subsistendum. Ab ipsa enim caetera fulciri creduntur. Haec vero, locum dico et quantitatem, situmque, inter accidentia essentiae connumerantur. Ac per hoc, illud subjectum in quo sunt, et sine quo esse non possunt, appetendo, moventur. Et si ita est, omnia in motu sunt praeter οὐσίαν, quae sola motu caret; eo solo excepto quo omnia appetunt esse, quum sola per se subsistit. M. Non usquequaque absurda est inquisitio tua, quia opinionem communem sequeris, sed si diligentius intuearis, invenies locum a nullo contineri, continere vero omnia quae in eo locantur. Si enim nihil aliud locus sit nisi terminus atque definitio cujusque finitae naturae, profecto locus non appetit ut in aliquo sit; sed omnia quae in eo sunt ipsum merito terminum finemque suum semper desiderant, in quo naturaliter continentur, et sine quo in infinitum fluere videntur. Locus itaque in motu non est, cum omnia quae in eo sunt, ad se moveantur, ipse vero stat. Eadem de quantitate, atque situ, ratio edocet. Quid enim? Unumquodque quantitatis seu positionis sensibilis intelligibilisve particeps, nisi ut ad perfectam quantitatem positionemve perveniat, appetit ut in ea quiescat: non ergo appetunt, sed appetuntur. In motu itaque non sunt, stant igitur. D. Num ergo accidentia οὐσίας haec tria dicenda sunt, Quantitas, Situs, Locus; an per se substantiae?

27. M. Et hoc dignum quaesitu video; nam juxta Dialecticorum opinionem, omne quod est, aut subjectum est, aut de subjecto, aut in subjecto est. Vera tamen ratio consulta respondet, subjectum et de subjecto, unum esse, et in nullo distare. Nam si ut illi aiunt, Cicero subjectum est et prima substantia, homo vero de subjecto et secunda substantia, quae differentia est juxta naturam, nisi quia unum in numero, alterum in specie, cum nil aliud sit species, nisi numerorum unitas, et nil aliud numerus nisi speciei pluralitas. Si ergo species tota et una est, individuaque in numeris et numeri unum individuum sunt in specie, quae quantum ad naturam distantia est inter subjectum et de subjecto, non video. Similiter de accidentibus primae substantiae intelligendum. Non enim aliud est quod in subjecto dicitur, et aliud quod in subjecto simul et de subjecto. Nam disciplina ut exemplo utar, una eademque est in seipsa et in suis speciebus numerisque. Non aliud igitur uniuscujusque

propria disciplina, quae a Dialecticis in subjecto dicuntur solummodo, et aliud generalis disciplina quae ab iisdem in subjecto et de subjecto vocatur, veluti in subjecto, prima sc. substantia subsistens, de subjecto, id est, propria alicujus disciplina praedicetur; sed una eademque est in toto et in partibus, ac per hoc relinquitur subjectum et in subjecto. Si autem acutius vestigia Sancti Gregorii Theologi, expositorisque sui Maximi sapientissimi sequens inspexeris, invenies οὐσίαν omnino in omnibus quae sunt, per se ipsam incomprehensibilem, non solum sensui, sed etiam intellectui esse. Atque ideo ex his veluti circumstantiis suis intelligitur existere, loco, dico, quantitate, situ; additur etiam his tempus. Intra haec siquidem, veluti intra quosdam fines circumpositos, essentia cognoscitur circumcludi, ita ut neque accidentia ei quasi in ea subsistentia videantur esse, quia extrinsecus sunt; neque sine ea existere posse, quia centrum eorum est, circa quod volvuntur tempora, loca vero et quantitates et situs undique collocantur. Categoriarum igitur quaedam circa οὐσίαν praedicantur, quae veluti περιοχαὶ, id est, circumstantes dicuntur, quia circum eam inspiciuntur esse. Quaedam vero in ipsa sunt, quae a Graecis συνάλατα, id est, accidentia vocantur, Qualitas, Relatio, Habitus, Agere, Pati. Quae etiam extra eam in aliis Categoriis intelliguntur, verbi gratia, Qualitas in quantitate, ut color in corpore. Item Qualitas in οὐσίᾳ, ut in generibus invisibilitas, incomprehensibilitasque. Itemque Relatio extra οὐσίαν, Pater ad filium, Filius ad Patrem. Non enim sunt ex natura, sed accidente corporum corruptibili generatione, siquidem pater non natura filii pater est, neque filius natura patris filius est. Unius enim ejusdemque naturae sunt pater et filius. Nulla autem Natura seipsam gignit, aut a seipsa gignitur. In ipsa ergo οὐσίᾳ relatio est, cum genus ad speciem refertur, et species ad Genus. Genus enim Speciei est Genus, et Species Generis est Species. Habitus quoque et extra οὐσίαν et intra reperitur, ut armatum, indutum, secundum corpus dicimus. Habitus vero οὐσίας, generis aut speciei est virtus ipsa immobilis, per quam Genus dum per Species dividitur, in seipso semper unum individuumque permanet, et totum in speciebus singulis, et singulae species in ipso unum sunt. Eadem virtus et in specie perspicitur, quae dum per numeros dividitur, suae individuae unitatis inexhaustam vim custodit. Omnesque numeri in quos dividi videtur in infinitum, in ipsa finiti, unumque individuum sunt. De agendo autem et

patiendo nemo dubitat, cum videamus corpora dum ad quantitatem pertineant, et agere et pati. Genera quoque et species ipsius οὐσίας, cum se in diversas species et numeros multiplicant, agere videntur. Si quis verae rationis virtute juxta illam disciplinam quae ἀναλυτικὴ vocatur, et numeros in species, et species in Genera, generaque in οὐσίαν colligendo adunaverit, pati dicuntur; non quod ipse colligat, natura enim collecta sunt, sicut etiam divisa, sed quia colligere actu rationis ea videtur. Nam cum et eadem dividit, similiter agere dicitur, ea vero pati.

28. D. Haec quamvis videantur esse obscura, non tamen sic animum meum effugiunt, ut nihil in eis purum atque discretum ei reluceat. Et cum video omnes fere Categorias inter se invicem catenatas, ut vix a se invicem certa ratione discerni possint, omnes enim omnibus ut video insertae sunt, in qua proprietate singula quaeque inveniri valeant, aperias flagito. M. Quid tibi videtur? Num οὐσία in generibus generalissimis et in generibus generalioribus, in ipsis quoque generibus eorumque speciebus, atque iterum specialissimis speciebus, quae atoma, id est individua dicuntur, universaliter proprie continetur? D. Nihil aliud esse video, in quo naturaliter inesse οὐσία possit, nisi in generibus et speciebus, a summo usque deorsum descendentibus, hoc est, a generalissimis usque ad specialissima, id est, individua; seu reciprocatim sursum versus ab individuis ad generalissima. In his enim veluti naturalibus partibus universalis οὐσία subsistit; in genere ergo ad caetera. M. Num alibi videtur tibi esse quantitatis proprietas, nisi in numero partium, spatiis, atque mensuris, sive illae continuae sint, ut sunt linearum, temporum, caeterorumque quae continua quantitate continentur; sive segregatae sint, certis naturalibusque finibus discretae, ut sunt numeri, atque omnis multitudo, in quibus discreta quantitas constare manifestum est? D. Et hoc luculenter apparet. M. Num et ea quae vocatur Qualitas, propriam sedem obtinet, nisi in figuris et superficiebus, sive in naturalibus corporibus, seu in geometricis, ut sunt planae, triangulae, quadratae, multigonae, rotundae. Solida etiam in superficie, ut sunt cubica, conica, spherica. Nam solida corpora, sive naturalia, sive Geometrica, quantum interius considerantur, propter tria spatia in quibus sunt, longitudinem dico, latitudinem, altitudinem, ad quantitatem applicantur. Dum autem superficies eorum perspicitur, Qualitati junguntur. Item in rebus incorpora-

libus, nonne maximum obtinet locum, cum omnes disciplinae, omnes virtutes, sive rationabiles sint, sive irrationabiles, nondum tamen ad immutabilem mentis statum pervenientes, ad eam referantur? D. Ingredere ad ea quae restant; haec enim plane video, et sic se habere assero. M. Num et ea quae a Graecis dicitur πρός τι, a nobis vero ad aliquid, vel relatio, alium locum proprie in natura rerum possidet, nisi in proportionibus rerum seu numerorum, atque reciprocis eorum quae ad se invicem respiciunt conversionibus inseparabilibus, ita quod unum dicitur, non a seipso, sed ab altero quod ei opponitur, accipere intelligatur? Cujus inconcussae amicitiae inseparabilisque copulae exempla sunt multiplices numeri inter se invicem copulati, dupli, tripli, quadrupli, caeterique id genus in infinitum; item particulares, ut sunt sesquialteri, sesquitertii, caeterique hujusmodi; In quibus omnibus non solum integri numeri ad se invicem comparati proportionibus diversis pollent, sed etiam singulorum numerorum partes sibi invicem conjunctae proportionum rationibus inseparabiliter copulantur. Et non solum hoc in ipsis terminis numerorum, verum etiam in proportionibus proportionum, quas arithmetici proportionalitates appellant, reperies. D. Illud quoque non ignoro; haec enim artium peritis notissima sunt.

M. Quid de Situ dicendum est? nonne in ordinibus rerum naturalibus seu artificialibus corporalium seu spiritualium positionibus proprium locum obtinet? Cum enim dico, primum, secundum, tertium; ac deinde sive in totis, sive in partibus, sive generibus, sive in speciebus nonne situm quendam singulorum considero? item si dextrorsum, sinistrorsum, sursum, deorsum, ante, retro, dixero; quid aliud praeter positionem quandam, sive generaliter totius mundi, seu partium ejus demonstro? Nam qui dicit de aliquo corpore, jacet, seu sedet, seu stat, nihil aliud insinuat nisi deorsum accumbit, aut sursum erigitur, aut quodam libramine inter sursum atque deorsum pendet. Item si quis de animo talia dixerit, nihil aliud videbitur intelligere, nisi quod aut adhuc in passionibus delictorum jaceat, aut quodammodo eas deserere conetur, ut perfecte in virtutes erigatur. D. Et hoc ad intelligendum non adeo difficile videtur: sequere quae restant. M. Habitus restat, ut aestimo, qui apertissime in virtutum seu vitiorum certis possessionibus inspicitur. Omnis enim disciplina, hoc est, omnis rationabilis animi motus, aut irrationabilis, dum ad certum statum perve-

nerit, ita ut nullo modo ab eo ulla occasione moveri possit, sed semper animo adhaereat, ut unum id ipsumque ei videtur, habitus dicitur. Ac per hoc omnis perfecta virtus animo inseparabiliter adhaerens, vere ac proprie habitus appellatur; proinde in corporibus, in quibus nil stabile esse videtur, aut vix aut nunquam habitus proprie invenitur. Quod enim semper non habetur, quamvis ad tempus haberi videatur, abusive habitus nominatur. D. Tende ad caetera, hoc enim verisimile esse nullus denegat.

29. M. Locus sequitur, qui ut paulo ante diximus, in definitionibus rerum quae definiri possunt, constituitur. Nil enim aliud est Locus nisi ambitus, quo unumquodque certis terminis concluditur. Locorum autem multae species sunt; tot enim loca sunt, quot res quae circumscribi possunt, sive corporales, sive incorporales sint: verbi gratia, corpus est compositio quaedam quatuor elementorum cum qualitatibus, sub una quadam specie conglobata; hac enim definitione, generali quadam descriptione, omnia corpora quae ex materia ac forma consistunt, concluduntur. Item. *Spiritus* est natura incorporea, forma per se atque materia carens. Omnis enim *Spiritus*, sive rationabilis, sive intellectualis sit, per se ipsum informis est. Si vero conversus fuerit ad causam suam, hoc est, ad *Verbum*, per quem facta sunt omnia, tunc formatur. Est igitur una forma omnium spirituum, rationabilium et intellectualium, Dei *Verbum*. Si vero irrationabilis spiritus sit, similiter informis est per seipsum, formatur tamen rerum sensibilium phantasiis. Est iterum forma omnium spirituum irrationabilium phantasia corporalium rerum in memoria eorum per corporales sensus infixa. Item in disciplinis liberalibus, plurima loco reperiuntur. Nulla enim ars est, quae suis locis careat, ut sunt loci dialectici, a genere, a specie, a nomine, ab antecedentibus, a consequentibus, a contrariis, caeterisque hujusmodi, de quibus nunc differere longum est; nam tam late patent dialectici loci, ut undecunque dialecticus animus a natura rerum argumentum, quod rei dubiae facit fidem repererit; locum argumenti esse describat, seu argumenti sedem. Similiter in aliis reperies; quae suis locis, id est, propriis definitionibus ambiuntur, quarum exempla sunt haec. GRAMMATICA est articulatae vocis custos, et moderatrix disciplinarum. RHETHORICA est finitam causam persona, materia, occasione, qualitate, loco, tempore, facultate, discutiens copiose atque ornate disciplina. Haec disciplina sic bre-

viter definiri potest, Rhethorica est finitae causae septem periochis, sagax et copiosa disciplina. Dialectica est communium animi conceptionum rationabilium diligens investigatrixque disciplina. Arithmetica est numerorum contemplationibus succumbentium rata intemerataque disciplina. Geometria est plenarum figurarum solidarumque spatia superficiesque sagaci mentis intuitu considerans disciplina. Musica est omnium, quae sunt sive in motu, sive in statu scibili naturalibusque proportionibus harmonia, rationis lumine dignoscens disciplina. Astrologia est coelestium corporum spatia motusque reditusque certis temporibus investigans disciplina. Hi sunt generales loci artium liberalium; his terminis continentur, intra quos aliae innumerabiles sunt.

30. Septem περιοχαὶ, id est, circumstantiae, sunt, quis, quid, cur, quomodo, quando, ubi, quibus facultatibus. D. His rationibus cogor fateri, non esse locum nisi in animo. Si enim difinitio omnis in disciplina est, et omnis disciplina in animo; necessario locus omnis, quia definitio est, non alibi nisi in animo erit.

31. M. Recte intueris. D. Quid igitur dicendum est de his qui dicunt, habitationes hominum ceterorumque animalium locos esse? Similiter istum communem aërem, terram quoque, omnium habitantium in eis locum aestimant? Aquam locum piscium dicunt, planetarum aethera, sphaeram coelestem astrorum locum esse putant. M. Nihil aliud, nisi ut aut suadeatur eis, si disciplinabiles sint et doceri valuerint, aut penitus dimittantur, si contentiosi sint. Eos enim qui talia dicunt, vera deridet ratio. Nam si aliud est locus, et aliud corpus, sequitur ut locus non sit corpus; Aer autem istius corporalis et visibilis mundi quarta pars est; locus igitur non est. Constat etenim hunc mundum visibilem quatuor elementis, veluti quatuor generalibus quibusdam partibus, compositum esse. Et est quasi quoddam corpus, suis partibus compactum. Ex quibus viz. partibus catholicis omnium animalium, arborum, herbarum propria specalissimaque corpora, mirabili ineffabilique mixtura coeuntia, componuntur, inque eas iterum resolutionis tempore redeunt.

32. Etenim totus iste mundus sensibus apparens assiduo motu circa suum cardinem volvitur; circa Terram dico, circa quam veluti quoddam centrum caetera tria elementa, Aqua videlicet, Aer, Ignis, incessabili rotatu volvuntur, et ita invisibili sine ulla intermissione universalia corpora, quatuor dico elementa in se invicem coeuntia, singularum rerum propria corpora conficiunt. Quae

resoluta iterum ex proprietatibus in universalitates recurrunt; manente semper immutabiliter quasi quodam centro singularum rerum propria naturalique essentia, quae nec moveri, nec augeri, nec minui potest. Accidentia enim in motu sunt, non essentiae. Nec etiam ipsa accidentia in motu sunt seu incrementis, detrimentisve, sed participatio eorum ab essentia tales patitur mutabilitates. Aliter enim vera ratio non sinit esse; omnis siquidem natura seu essentiarum, seu eis accidentium immutabilis est; Participatio vero ut diximus essentiarum ab accidentibus, seu accidentium ab essentiis, semper in motu est, participatio siquidem et inchoari et augeri minuique potest, donec mundus iste ad finem suae stabilitatis in omnibus perveniat, post quem nec essentia, nec accidens, nec eorum inter se invicem participatio, ullum motum patietur; omnia enim unum et idipsum immobile erunt, quando in suas immutabiles rationes omnia reversura sunt. De quo reditu alibi differendum est.

33. Qua autem ratione solummodo mundi centrum, id est Terra, semper stat, caetera vero elementa circa eam aeterno motu volvuntur, non parva indiget consideratione. Nam et secularium Philosophorum, et catholicorum Patrum de hac quaestione sententias agnovimus. Plato siquidem, philosophantium de mundo maximus, in Timaeo suo multis rationibus asserit, *hunc mundum visibilem, quasi magnum quoddam animal, corpore animaque componi; cujus animalis corpus quidem est quatuor elementis notissimis, generibusque, diversisque corporibus ex eisdem compositis, compactum; Anima vero ipsius est generalis vita, quia omnia quae in motu atque in statu sunt, vegetat atque movet.* Hinc Poeta:

Principio coelum et terram camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit.

Sed quia ipsa *anima*, ut ait ipse, *aeternaliter movetur ad corpus suum*, id est, mundum totum vivificandum, regendum, diversisque rationibus variorum corporum singulorum conjunctionibus resolutionibusque movendum, *manet etiam in suo naturali immobilique statu.* Movetur ergo et stat, ac per hoc et corpus ejus, id est, universitas rerum visibilium, partim quidem stat aeterna stabilitate, ut est Terra; partim vero aeterna velocitate movetur, ut spatium aethereum; partim nec stat nec velociter movetur, ut Aqua; partim velociter sed non velocissime, ut est Aer. Et haec ratio summi philosophi non est omnino spernenda, ut aestimo; acuta enim atque na-

turalis esse videtur. Sed cum de eadem causa hac magnus Gregorius Nyssenus Episcopus subtilissime disputat in Sermone de imagine, magis video ipsius sententiam esse sequendam. Dicit enim *conditorem Universitatis hunc mundum visibilem inter duas sibi invicem contrarias extremitates constituisse, inter gravitatem dico et levitatem; quae sibi omnino opponuntur. Atque ideo cum in gravitate Terra est constituta, semper immobilis manet. Nam gravitas moveri nescit, et est in medio mundi constituta, extremumque ac medium obtinet terminum. Aethera vero spatia propterea ineffabili velocitate semper circa media volvuntur, cum in natura levitatis constituta sunt quae stare ignorat, et extremum mundi visibilis obtinent finem. Duo vero in medio elementa constituta sunt, Aqua videlicet et Aer, proportionali moderamine inter gravitatem et levitatem assidue moventur, ita ut proximum sibi extremum terminum utraque magis sequantur, quam ab eis longe remotum. Aqua namque tardius movetur aere, cum gravitati telluris adhaeret! Aer vero velocius aqua concitatur, cum aethera levitati conjungitur. Sed quamvis videantur extremae mundi partes a se invicem discrepare, propter diversas earum qualitates; non tamen per omnia a se invicem dissentiunt. Nam aetherea spatia quamvis semper celerrima velocitate volvantur, chorus tamen astrorum suam immutabilem observat sedem, ita ut et cum aethere volvatur, et naturalem locum ad similitudinem terrenae stabilitatis non deserat. Terra vero e contrario cum aeternaliter in statu sit, omnia tamen quae ex ea oriuntur ad similitudinem levitatis aethereae semper in motu sunt; nascendo per generationem, crescendo in numero locorum ac temporum; iterumque decrescendo, et ad solutionem formae atque materiae perveniendo,*

34. D. Videris mihi paulo longius a principali quaestione ad incedentem transitum fecisse. Nam cum de Loco disputare nostri propositi fuerit, loco relicto ad mundi tractatum transisti, et quorsum haec tendunt adhuc ignoro.

35. M. Non aliorsum, nisi ut corporum naturam a locorum natura diligenti ratiocinatione segregemus. Horum namque confusio, aut maxima, aut sola est erroris causa multis ac paene omnibus aestimantibus hunc mundum visibilem, partesque ejus universales atque speciales, loca esse. Si enim recta ratione rerum omnium genera acute ac sine ullo errore discernerent, nullo modo corpus atque locum in uno eodemque genere concluderent. Nemo enim naturas rerum recte considerantium

atque discernentium, loca et corpora in uno genere miscet, sed rationabili discretione segregat. Nam corpora in Categoria Quantitatis continentur. Categoria autem Quantitatis a Categoria Loci longe naturaliter distat. Non est igitur corpus locus, quia localitas non est quantitas. Siquidem, ut praediximus, nil aliud est Quantitas nisi partium, qua seu sola ratione, seu naturali differentia separantur, certa dimensio; eorumque quae naturalibus spatiis extenduntur, longitudine dico, latitudine, et altitudine, ad certos terminos rationabilis progressio. Locus vero nil aliud est nisi rerum quae certo fine terminantur ambitus atque conclusio. Si ergo mundus iste visibilis corpus est, sequitur necessario ut et partes ejus corpora sint. At si corpora sunt, quantitatis non localitatis generi subjunguntur. Sunt autem corpora. Loca ergo non sunt. Videsne itaque quomodo praedictis rationibus confectum est hunc mundum cum partibus suis non esse locum, sed loco contineri, hoc est, certo diffinitionis suae ambitu? Aliud est enim quod continet, et aliud quod continetur. Corpora autem continentur locis suis. Aliud est ergo corpus, et aliud locus. Sicut aliud est quantitas partium, aliud diffinitio earum. Non igitur quatuor ista notissima elementa loca sunt, sed in loco circumscripta! quae sunt principales partes quibus universalitas sensibilis mundi completur. D. Haec quae a te dicta sunt de differentia locorum et corporum verisimilia esse videntur. Sed subtilius eadem velim repetas. Non enim video quare mundus iste locus non sit, cum multa in eo locentur. M. Non te latet ut arbitror, nullam praedictarum categoriarum, quas decem esse Aristoteles diffinivit, dum per ipsam, hoc est, in sua natura rationis contuitu consideratur sensibus corporeis succumbere. Nam *ουσία* incorporalis est, nullique corporeo sensui subjacet; circa quam, aut in qua aliae novem Categoriae versantur. At si illa est incorporea, non tibi aliter videtur nisi ut omnia, quae aut ei adhaerent, aut in ea subsistunt, et sine ea esse non possunt, incorporea sint?

36. Omnes ergo Categoriae incorporales sunt per se intellectae. Earum tamen quaedam inter se mirabili quodam coitu, ut ait Gregorius, materiem visibilem conficiunt. Quaedam vero in nullo apparent, semperque incorporales fiunt. Nam *ουσία*, et relatio, locus, tempus, agere, pati, nullo sensu corporeo attinguntur. Quantitas vero, qualitasque, situs, et habitus, dum inter se coeuntes materiem, ut prius diximus, jungunt, corporeo sensu percipi solent. Si ergo locus inter ea quae nullo

modo corporeis sensibus succumbunt connumeratur; corpora vero, si sensibus non percipiuntur, corpora non sunt: nonne datur quod locus non sit corpus? corpora enim dico quae ex coitu quatuor mundi elementorum conficiuntur. Nam quatuor mundi elementa, dum corpora sint per se ipsa discreta, ineffabili sua naturali subtilitate atque puritate omnem sensum mortalem superant. Aliud enim ergo locus, et aliud corpus. An tibi aliter videtur? D. Nullo modo! et haec postrema ratiocinationis nostrae conclusio nequaquam sinit concedere locum et corpus unius generis esse. Sed quod interpositum a te video, nil aliud esse materiem visibilem formae adjunctam (quicquid enim apparet, per formam apparet) nisi accidentium quorundam concursum, non parum me movet. M. Non te moveat. Nam ut dixi, magnus Gregorius Nyssenus in Sermone de imagine certis rationibus ita esse suadet: *nil aliud* dicens *materiam esse nisi accidentium quandam compositionem, ex invisibilibus caussis ad visibilem materiam procedentem.* Nec immerito: Si enim corporali huic materiae solubilique quaedam simplex atque immutabilis essentia, et nullo modo solubilis inesset, nulla ratione nullaque actione penitus solveretur. Jam vero solvitur. Nil igitur ei insolubile subest. Nam genera et species et atoma propterea semper sunt ac permanent, quia inest eis aliquid unum individuum quod solvi nequit, neque destrui: Ipsa quoque accidentia propterea in sua natura immutabiliter permanent, quia omnibus eis unum quiddam individuum subest, in quo naturaliter omnia unum subsistunt.

37. D. Nil verius ut arbitror: atque ut praesentem inquisitionem concludas expecto. M. Quid restat nisi ut dicamus, verbi gratia, dum videmus corpora nostra in hac terra constituta, vel hoc aere circumfusa, nil aliud nisi corpora in corporibus esse? Eadem ratione pisces in fluctibus, planetae in aethere, astra in firmamento, corpora in corporibus sunt: minora in majoribus, crassiora in subtilioribus, levia in levioribus, pura in purioribus. Haec enim omnia sensibilia, sicut etiam intelligibilia, suis propriis locis, id est, naturalibus diffinitionibus contineri vera ratio edocet.

38. D. Nec huic conclusioni resisto, dum eam veram esse video: sed valde miror cur in communem usum humanae vitae pervenit, ut omnia haec corpora sive coelestia, sive aeria, sive aquatica, sive terrena, minorum intra se corporum loca esse dicere consuescat: quemadmodum nil aliud esse aestimat *οὐσίαν* praeter hoc corpus

visibile atque tangibile. Ideoque obnixe flagito, ne sit tibi morosum diutius de hac praesenti difficultate disputare. M. Quid ergo? Nempe jamdudum inter nos est confectum, omnia quae vel sensu corporeo, vel ratione, vel intellectu cognoscuntur, de Deo creatore omnium merito posse praedicari: dum nihil eorum quae de se predicantur, pura veritatis contemplatio eum approbet esse. D. Id ipsum inconcussum esse, luceque clarius ratio edocet.

39. M. Si ergo de Deo omnia quae sunt, non quidem proprie, sed modo quodam translationis, quum ab ipso sunt, rite praedicantur: quid mirum si cuncta quae in loco sunt, dum majoribus se undique videantur circumfundi, locus possint nominari; cum nullum illorum proprie locus sit, sed loco propriae suae naturae continetur? Cumque videamus per metonymiam, i. e. transnominationem, ab his quae continent nominari ea quae continentur; non tamen ita continentur ab eis, ut sine eis intra naturales suos terminos subsistere non possint. Usus siquidem mortalium domum, uxorem, seu familiam solet appellare, cum haec naturaliter distent. Non enim domus praestat uxori seu familiae substantialiter esse; sed naturae locus. Quum vero in ea possidentur, ab ea denominari solent. Similiterque ea quae continent ab his quae continentur, verbi gratia, Aer continet lucem; ideo illuminatus aer lux dicitur. Oculus visus vocatur, seu visio, dum neque visus, neque visio sit juxta naturae proprietatem. Quis enim nesciat oculum partem quandam corporalem capitis, humidamque esse, per quam visus fusus radiorum instar, ex menica, hoc est membranula cerebri foras funditur? Menica vero luminis naturam ex corde, ignis videlicet sede, recipit. Est enim visus naturalis luminis in sensu videndi possidentis radiatim foras prosiliens emissio: quae cum coloribus formisque exteriorum sensibilium corporum circumfunditur, mirabili celeritate ipsis coloratis visibilibus formis conformatur. Est enim visio formarum colorumque corporalium in radiis oculorum quaedam imago conformata, quae nulla mora instante sensu recipitur, memoriaeque sentientis infigitur. Eadem ratio est in sensu aurium. Nam et particula quae proprie auris dicitur, ex auditu denominatur, quum instrumentum auditus est. Atque id genus mille.

40. D. Et hoc plane perspicio. M. Videsne itaque qua consuetudine, rerumque significandarum necessitate, inops verarum rerum discretionis humanitas, has abusivas rerum denominationes repererit: imam mediamque

mundi visibilis partem, terram dico, animalium gressibilium nominans locum? Qui similiter coadunatam inseparabilemque partem, qualitatemque frigiditatis proximam, aquam videlicet, natantium locum vocat. Deinde naturali ordine tertiam mundi partem pennati generis locum esse aestimat. Eodemque modo amplissima aetheris spatia coelestium corporum circulariter in eo revolutorum loca nominare consuevit: quae omnia vera ratione discretionis naturarum consulta, non loca, sed partes mundi suis locis circumscripta conspiciuntur.

41. Ut autem perspicue cognoscas has praedictas mundi generales partes, earumque partium partes, usque ad minutissimas pervenientes partitiones, non esse loca, sed locis circumscriptas, ipsius loci natura paulo diligentius si tibi placet consideranda est. M. Placet equidem: et ad hoc audiendum ardenter insisto. D. Accipe ergo tale ratiocinationis hujusmodi exordium; quam a Sanctis patribus, Gregorio videlicet Theologo, Sermonumque ejus egregio expositore Maximo sumsimus. Omne quodcunque est, praeter Deum, qui solus super ipsum esse proprie subsistit, intelligitur in loco. Cum quo videlicet loco, quia et omnino cointelligitur tempus, impossibile est locum subtracto tempore intelligi: sicut neque tempus sine loci cointelligentia diffiniri potest. Haec enim inter ea quae simul et semper sunt, inseparabiliter ponuntur: ac sine his nulla essentia, quae per generationem accepit esse, ullo modo valet consistere vel cognosci. Omnium itaque existentium essentia localis atque temporalis est: atque ideo nisi in loco et tempore, et sub loco et sub tempore, nullo modo cognoscitur. Non enim omnium rerum universitas sub se ipsa, et intra seipsam est. Hoc enim statuere irrationabile est et impossibile: ipsam videlicet universitatem super semet universitatem esse, dum circumscriptionem habeat post omnia circumscribentem omnia, sub se ipsa, in se ipsa causalissimam virtutem. Ipse itaque finis exterior locus universitatis est: sicut quidam diffiniunt locum, dicentes, locus est ipsa extra universitatem ambitus, vel ipse extra universitatem positio vel finem comprehendens in quo comprehenditur comprehensum. Sub tempore esse universa comprobabitur: quoniam non simpliciter, sed aliquo modo esse habent universa, quaecunque post Deum esse habent, ac per hoc non carent principio. Omne enim quodcunque rationem recipit alicujusmodi essentiae, etsi est, non erat. Itaque aliquo modo esse, hoc est localiter esse. Et aliquo modo inchoasse esse, hoc est temporaliter esse. Ideoque omne

quod est, praeter Deum, quum aliquo modo subsistit, et per generationem subsistere inchoavit, necessario loco ac tempore concluditur: unde Deum esse dicentes, aliquo modo esse dicimus. Ac per hoc et est et erat simpliciter, et infinite, et absolute in ipso dicimus. Incomprehensibile enim omni rationi et intellectui, divinum est: atque ideo praedicantes ipsius esse, non dicimus ipsum esse. Ex ipso enim esse, sed non ipsum esse. Est enim super ipsum esse, aliquo modo super esse: et universaliter, super quod dicitur et intelligitur. Si autem aliquo modo, sed non universaliter ea quae sunt habent esse: quemadmodum sub loco esse, per positionem et finem rationum, in quibus secundum naturam sunt, et sub tempore esse, omnino per principium non ostendentur. Videsne ergo locum tempusque ante omnia quae sunt intelligi? Numerus enim locorum et temporum, ut ait Sanctus Augustinus in sexto de Musica, praecedit omnia quae in eis sunt. Modus siquidem id est, mensura omnium rerum quae creatae sunt, naturaliter conditionem earum ratione praecedit. Qui modus atque mensura uniuscujusque locus dicitur, et est. Similiter principium nascendi atque inchoatio, ante omne quod nascitur atque inchoat, ratione praecedere perspicitur. Ideoque omne quod non erat et est, a principio temporis accepit esse. Solus itaque Deus infinitus est: caetera ubi et quando terminantur, id est, loco et tempore: non quod locus et tempus in numero eorum quae adeo creata sunt, non sint, sed quod omnia quae in universitate sunt, non spatiis temporum sed sola ratione conditionis praecesserint. Necessario enim ea quae continent, prius intelliguntur, quam ea quae continentur: sicut causa praecedit effectum, ignis incendium, vox verbum, caeteraque similia. Ac per hoc non aliam beatitudinem his qui digni sunt, aestimamus esse promissam, nec alium hujus mundi finem fore, quam ut omnes qui gloriam theoseos, id est, deificationis accepturi sunt, ultra loca et tempora ascendant. Nam qui loco coarctantur finiti sunt. Aeterna autem beatitudo infinita est. Aeternae ergo beatitudinis atque infinitae participes neque loco circumscribentur, neque tempore.

42. Quod enim de solo Melchisedech scriptum est, patre ac matre caruisse, nullumque dierum principium per generationem in essentiam, neque finem temporis habuisse, universaliter de omnibus qui futurae beatitudinis participes erunt intelligendum arbitror. Omnes siquidem qui ad aeternas rationes, quae neque initium temporis per

generationem in loco temporeve, neque finem per resolutionem habent, neque ulla locali positione circumscribuntur, reversuri sunt, ut soli sin eis et nihil aliud sint; profecto omni locali temporalique termino carebunt. Causae enim omnium rerum quae omni caret circumscriptione, quum infinita est, infiniti in infinitum adhaerebunt. Solus namque Deus in ipsis apparebit, quando terminos suae naturae transcendent: non ut in eis natura pereat, sed ut in eis solus appareat, qui solus vere est. Et hoc est naturam transcendere: naturam non apparere. Sicut aer, ut saepe diximus, luce plenus non apparet, quum sola lux regnat. Quod ergo de generali loco, generalique tempore universalis creaturae intelligitur, necessario de partium ejus locis, temporibusque specialibus et propriis a summo usque deorsum intelligetur. Praecedit autem locus generalis, tempusque generale, secundum intelligentiam omnia quae in eis sunt. Praecedit ergo specialium propriorumque locorum temporumque cognitio, ea quae in eis specialiter proprieque intelliguntur. Ac per hoc concluditur, nil aliud esse locum nisi naturalem diffinitionem, modum, positionemque uniuscujusque sive generalis sive specialis creaturae: quemadmodum nil aliud est tempus nisi rerum per generationem ex non esse in esse inchoatio, ipsiusque motus rerum mutabilium certae dimensiones, donec veniat stabilis finis, in quo immutabiliter omnia stabunt. D. Clarescit paululum ut reor hujus ratiocinationis intentio. Nam nil aliud appetit, quantum mihi datur intelligere, quam ut nil esse locum suadeat nisi naturalem uniuscujusque creaturae diffinitionem, infra quam tota continetur, et extra quam nullo modo extenditur. Ac per hoc datur intelligi, sive locum quis dixerit, sive finem, sive terminum, sive diffinitionem, sive circumscriptionem, unum idipsumque significare: ambitum videlicet finitae naturae.

43. Quamvisque multae diffinitionum species quibusdam esse videantur, sola ac vere ipsa dicenda est diffinitio, quae a Graecis οὐσιώδης, a nostris vero essentialis vocari consuevit. Aliae siquidem aut connummerationes intelligibilium partium οὐσίας, aut argumentationes quaedam extrinsecus per accidentia, aut qualescunque sententiarum species sunt. Sola vero οὐσιώδης id solum recipit ad diffiniendum, quod perfectionem naturae quam diffinit complet ac perficit. *Diffinitio* enim, ut ait Augustinus, *nihil majus, nihil minus tenet quam quod susceptum est ad explicandum. Aliter omnino vitiosa est.* M. Clare perspicis: non enim aliud praeter quod dixisti, prae-

dicta ratio appetit suadere. D. Sed miror, nec pure perspicio, quomodo diffinitio cujuscunque essentiae non intra ipsam, sed extra dicatur, hoc est, neque totum ipsius, neque pars dici valeat. M. Attentior ergo esto, ut et hoc plane cognoscas. D. Quantum lux interior admittit. M. Dic quaeso, cum rerum omnium duo genera sint, omne enim quod dicitur esse, aut visibile est, et sensibus corporeis percipitur, aut percipi potest: ¡aut invisibile et intelligentiae obtutu consideratur, aut considerari possibile est aut per se, aut per aliquod sibi adhaerens: in quo praedictorum generum diffinitionis esse judices.

44. D. Ridiculum istuc. Quis enim locum seu finem, seu diffinitionem, seu qualemcunque circumscriptionis speciem, qua uniuscujusque; substantia ambitur, inter ea quae sensibus corporeis succumbunt, recte sapientium posuerit: cum videat terminos lineae, seu trianguli, seu alicujus planae solidaeve figurae incorporeos esse? Punctus siquidem ex quo linea incipit, et in quo terminatur, nec linea est nec pars ejus est, sed terminus lineae. Ac per hoc locus ejus nec sensu percipitur, sed sola ratione cogitatur. Punctus enim sensibilis, pars lineae est: non autem ejus principium seu finis. Similiter et ipsa linea ratione consulta incorporea est, et est principium superficiei. Item superficies incorporea est, et est finis lineae: principium vero Soliditatis. Soliditas quoque incorporea est, et est finis totius perfectionis. Quicquid enim in his, id est, sive punctum, sive lineam, sive superficiem, sive soliditatem visibilem corporeus sensus attigerit; profecto figurae incorporalium rerum sunt, non earum ipsa vera substantia, quae incorporea est. Similiterque naturalium corporum sive sensibilia sint per contemperantiam elementorum quibus subsistunt, sive subtilitate sui mortales fugitent contuitus: solo intellectu naturae fines perspiciuntur. Forma siquidem quae omnem materiam corpoream continet, incorporea est. Ipsa enim materies, si quis intentus aspexerit, ex incorporeis qualitatibus copulatur. M. Itaque in genere invisibilium, diffinitiones, quas locos rerum circumscriptarum diximus, concludi arbitraris? D. Ita quidem arbitror: et nil certius video.

45. M. Recte aestimas: sed quia iterum genus invisibilium in multas species dividi patitur: quaedam enim invisibilium sunt quae intelligunt, et intelliguntur; quaedam quae neque intelliguntur, neque intelligunt: in qua specie horum diffinitiones connumerandas esse censes? D. In ea profecto, quae intelligit et intelligitur. Actio siquidem diffinitionis, ratiocinantis intelligentisque natu-

ne actio est. M. Nec aliter videtur esse posse. Nulla enim natura quae seipsam non intelligit esse, aut sui aequalem, aut se inferiorem potest diffinire. Nam quod supra se est, quomodo potest cognoscere, dum ejus notitiam non valeat sumere? D. Solius ergo intellectualis naturae quae in homine angeloque constituitur, diffinitionis peritia est. Sed utrum angelus aut homo seipsum, aut homo angelum, aut angelus hominem possit diffinire, non parva quaestio est: de qua quid tibi videtur, nosse cupio. M. Videtur mihi, neque seipsos, neque inter se invicem diffinire posse. Nam si homo seipsum vel angelum diffinit, major seipso est et angelo. Majus est enim quod diffinit, quam quod diffinitur. Eadem de angelo est ratio. Hos itaque ab ipso solo qui eos ad imaginem suam condidit, diffiniri posse arbitror. D. Videtur mihi hac ratione concludi non alias raturas rationabili animo diffiniri, nisi inferiores se, sive visibiles sint, sive invisibiles. M. Quisquis hoc dixerit, a veritate non errat. Ideoque ubi diffinitiones eorum quae diffiniuntur, ibi profecto et loci eorum quae circumscribuntur. Praedictis enim rationibus confectum est, locum diffinitionem esse, et diffinitionem locum. D. Confectum scilicet. M. Atqui diffinitiones corporum, rerumque ratione carentium, non alibi nisi in anima rationabili sunt. In ea itaque et loci sunt omnium quae localiter comprehenduntur. At si rationalis anima incorporea est, unde nullus sapiens dubitat, necessario quicquid in ea intelligitur, incorporeum esse manifestum est. Et locus in animo intelligitur, sicut prius datum est. Incorporalis est ergo. D. Et hoc jure conclusum video. Sive enim angelica natura rerum inferiorum se diffinitiones contineat, ut Augustino videtur placere: nam et angeli inferiora se creduntur administrare: sive ad superiora se semper intendat, id est, ad causas rerum aeternas: huic rationi non obstat. Non enim a veritate distat, ut video, siquis aestimaverit humanum animum terrenis adhuc phantasiis depressum, causas creatas inferiorum se naturarum posse comprehendere; si pure vixerit. Angelicum vero omnium rerum aeternas appetere rationes; et ad hoc semper caritate motus, humanam naturam attrahere. M. Recte vides. Videsne itaque non aliud esse locum nisi actionem intelligentis atque comprehendentis, virtute intelligentiae ea quae comprehendere potest, sive sensibilia sint, sive intellectu comprehensa? Atque si ita est, aliud ergo est quod diffinitur, et aliud ejus diffinitio. D. Aliud esse video. Sed intellectus qui seipsum intelligit, quum seipsum diffinit, suimet locus esse videtur. M. Nec hoc ab-

surdo quis dixerit: sin nullus intellectus potest Deum, qui intellectus omnium dicitur, seipsum potest intelligere. Si autem omnis intellectus praeter Deum, non a seipso, sed a superiori se circumscribitur: nullus intellectus suimet locus erit, sed intra superiorem se collocabitur. Et hoc paulo superius nonne inter nos convenerat, non aliter esse? D. De hoc alibi latius disputandum aestimo.

46. Nunc autem velim scire, utrum aliud est natura animi diffinientis, id est, omne quod ab eo intelligitur cognitionis loco comprehendentis: et aliud locus, ipse, seu diffinitio locati vel diffiniti. M. Nec hoc inquisitione indignum esse video, multi enim de hoc dubitant. Sed quum videmus aliud esse constitutas in anima liberales artes, aliud ipsam animam, quae quoddam subjectum est artium, artes vero veluti inseparabilia naturaliaque animae accidentia videatur esse: quid nos prohibet diffiniendi disciplinam inter artes ponere adjungentes Dialecticae, cujus proprietas est, rerum omnium quae intelligi possunt naturas dividere, conjungere, discernere, propriosque locos unicuique distribuere, atque ideo a sapientibus vera rerum contemplatio solet appellari? Nam cum in omni rationabili, intellectualique natura tria inseparabilia semperque incorruptibilia manentia considerantur, οὐσίαν dico, et δύναμιν, ἐνεργειάνque, hoc est, essentiam, virtutem, operationem (haec enim teste Sancto Dionysio inseparabiliter sibimet adhaerent, ac veluti sunt; et nec augeri nec minui possunt quum immortalia sunt atque immutabilia) non tibi verisimile videtur, certaeque rationi conveniens omnes liberales disciplinas in ea parte quae ἐνεργεία, id est, operatio animae dicitur, aestimari? Siquidem e Philosophis veraciter quaesitum repertumque est, artes esse aeternas, et semper immutabiliter animae adhaerere, ita ut non quasi accidentia quaedam ipsius esse videantur, sed naturales virtutes actionesque nullo modo ab ea recedentes, nec recedere valentes, nec aliunde venientes, sed naturaliter ei insitas: ita ut ambiguum sit, utrum ipsae aeternitatem ei praestent, quum aeternae sint, eique semper adhaereant ut aeterna sit; an ratione subjecti, quod est anima, artibus aeternitas administratur, οὐσία enim animae et virtus et actio aeternae sunt: an ita sibi invicem cohaereant, dum omnes aeternae sint, ut a se invicem segregari non possint.

47. D. Huic rationi, quum vera est, nescio quis audeat reluctari. Nam quodcunque horum quis firmaverit, rationi non resistit. Ultimum tamen quod a te positum est, verisimilius esse caeteris elucet. Sed ut ad eandem

redeamus: non mihi plane patet, quomodo οὐσία, five in generibus five in speciebus, five in atomis diffiniri possit: cum in praedictis rationibus hujus libelli conclusum fit, eam nullo sensui corporeo, nullo intellectui comprehensibilem esse. M. Ὠυσίαν per seipsam diffinire, et dicere quid fit, nemo potest. Ex his autem quae inseparabiliter ei adhaerent, et fine quibus esse non potest, ex loco dico, et tempore (omnis enim οὐσία de nihilo creata, localis temporalisque est: localis quidem, quia aliquo modo est, quum infinita non est: temporalis vero, quum inchoat esse quod non erat:) solummodo diffiniri potest: οὐσία itaque nullo modo diffinitur quid est, sed diffinitur, quia est. Ex loco namque, ut diximus, et tempore, accidentibusque aliis quae five in ipsa, five extra intelliguntur esse, tantummodo datur non quid fit, sed quia est. Et hoc generaliter de omni οὐσία, five generalissima, five specialissima, five media, non incongrue quis dixerit. Nam et causa omnium quae Deus est, ex his quae ab eo condita sunt solummodo cognoscitur esse. Nullo vero creaturarum argumento possumus intelligere quid fit: atque ideo sola haec diffinitio de Deo praedicatur, quia est: qui plus quam esse est. D. Huic quoque rationi nemo sane intelligentium, ut opinor, obstabit.

48. M. Nunc igitur sole lucidius perspicis, eos esse deridendos, imo et dolendos, ac per hoc ad veram rerum discretionem revocandos, si velint; aut penitus relinquendos, si suam consuetudinem veritati inimicissimam sequi malint, qui partes hujus mundi visibilis caeterorum corporum intra se constitutorum naturalia loca esse opinantur. Nam ut verbi gratia, de meo corpore dicam (animam quippe corporalibus hujus mundi spatiis putare contineri impudentissimum est:) si aer iste locus ejus est, sequitur ut quarta pars sui locus suus fit. Nam omne corpus visibile quatuor partibus constare omnibus notum est; ex igne videlicet, aere, aqua, terra. Nil autem irrationabilitati propinquius, quam ut totum corpus sui parte locari putetur. Totum siquidem omnes suas partes comprehendere, non autem pars totum recte aestimatur ambire. Item si corpus meum in isto aere veluti in suo loco esse dicam, sequitur nullum certum locum ibi posse habere. Iste enim aer semper circa terram volvitur: ac per hoc uno eodemque temporis spatio innumerabiles locos habere corpus in eo constitutum necesse est: quod nulla ratione conceditur. Praedictis siquidem rationibus suasum est, locum in statu esse, nulloque motu variari. Sicut ergo qui in flumine stat, sedetve, seu natat, illam partem fluminis non

potest retinere, ut possit dicere se certum locum fluminis possidere; cum constet sine ulla intermissione illud transire; ita nemo debet dicere locum corporis sui hunc aerem, sine ulla intermissione mobilem, nulloque temporis momento stantem. Si autem quis huic rationi objecerit terram, quum semper stat, corporum jure appellari locum, videat similiter terram materiem corporum esse, non locum. Quis autem materiam corporum eorundem esse locum ratione utens audeat dicere, praesertim cum materia per seipsam ratione considerata, nec in motu, nec in statu sit? In motu siquidem non est, quod nondum inchoat certa forma contineri. Nam per formam movetur materia; sine forma immobilis est, ut Graeci volunt. Quo enim movebitur, quod nullo loco, nullo tempore certo adhuc coarctatur, nec in statu est, quia nondum finem suae perfectionis possidet. Status siquidem finis motionis est. Quomodo autem potest in statu fieri, quod non coepit jam moveri? Quomodo ergo materia corporis, locus corporis quod ex ea conficitur potest esse, cum et ipsa in seipsa nullo certo loco, seu modo, seu forma, circumscribatur, nulla certa ratione diffinitur nisi per negationem? Negatur enim aliquid esse eorum quae sunt, cum ex ea omnia quae creata sunt, condita esse creduntur. Item si partes hujus visibilis mundi nostrorum corporum seu aliorum loca sunt, loca nostra semper esse non possunt. Dum enim corpus cujusdam animalis solutum fuerit, partesque illius ad sedes suas naturales ex quibus assumptum est separatim revertuntur; locus ejus, aer v. g. seu aqua, seu terra, seu ignis non erit; sed singulae partes unius singulis connaturalibus sibi elementis ita commiscentur, ut unum cum eis sint, non ut in eis sint veluti aliquid in aliquo. Quod enim reddetur aeri, aer erit, et non quasi in quodam loco aeris statuetur; non ut confusio quaedam corporum sit; sed mirabili naturae modo unusquisque partem suam propriam in singulis habebit elementis, totum per totum, non in parte partem: ita ut resurrectionis tempore nullus accipiat nisi quod suum est, sicut multorum luminarium lux simul est conjuncta, ut nulla in ea sit commixtio, nulla segregatio. Dum enim una eademque. lux videatur esse, unumquodque tamen luminare suum propriam possidet lucem, alterius luci non commixtam: sed mirabiliter totae in totis fiunt, et unum lumen conficiunt. Aliud ergo est aer, et aliud locus ejus. Eodem modo de caeteris elementis, partibusque solutorum corporum sibi redditis, intelligendum esse censeo. Et si ita est, necessario dabitur, aut istas partes mundi

generales loca corporum ab eis perfusorum compositorumque non esse; aut corpora ipsa certum locum non habere; aut penitus omni loco vacare: quod natura rerum, veraque ipsius contemplatio non sinit concedere. Non enim ulla creatura certo suo loco atque immutabili, certisque temporum spatiis finibusque (sive corporea sit, sive incorporea) potest carere. Ideoque, ut saepe diximus, duo haec, locus profecto et tempus, a philosophis ὧν ἄνευ appellantur: hoc est quibus sine. Nam sine his nulla creatura generationem inchoans, et aliquo modo subsistens potest consistere. Utque proximo rerum utamur argumento, si locus corporis est omne quodcunque ei circumfunditur, color erit locus corporis. Nullum etenim visibile corpus est, quod luce coloris non circumfundatur. Si autem color colorati corporis locus est: necessario dabitur qualitas locus corporis esse. Sed quis tam dira stultitia opprimitur, ut qualitatem locum corporis esse fateatur? At si color corporis qualitas est incorporea, et extra corpus undique corpori circumfunditur, non tamen locus ejus esse ulli sapientum videtur. Qua ratione aër iste, seu aliquod aliud mundi elementum, quamvis corporibus intra se positis circumfusa sint, eorum tamen ullo modo esse posse loca non conceditur.

49. D. Satis de his disputatum: sed adversus eos qui non aliud esse corpus, et aliud corporis essentiam putant, in tantum seducti ut ipsam substantiam corpoream esse, visibilemque, atque tractabilem non dubitent, quaedam breviter dicenda esse arbitror. Nam multi ac paene omnes tali errore fatigantur, naturales rerum differentias ignorantes. M. Adversus stultitiam pugnare nil est laboriosius. Nulla enim auctoritate vinci fatetur, nulla ratione suadetur. Sed quum non est aequalis hominum stultitia, nec eadem erroris caligine mentes eorum obscurantur, paucis argumentationibus adversus eos utendum video. D. Utendum sane. Si enim eis proderit, lucrum erit: si non vero, nosmetipsos de talibus naturarum discretionibus disputationis studio certiores efficiemus. M. Has itaque paucas de pluribus dialecticas collectiones intentus considera. Omne corpus quod materia formaque componitur, quum solvi potest, corruptibile est. Mortale autem corpus materia formaque componitur: corruptibile est ergo. Item, omnis οὐσία simplex est, nullamque ex materia formaque compositionem recipit, quum unum inseparabile est. Nulla ergo οὐσία corpus mortale rationabiliter conceditur esse. Hoc autem dictum est, quia omnis οὐσία, quanquam intelligatur ex essentia et essentiali differentia

composita esse, hac enim compositione nulla incorporea essentia potest carere, siquidem et ipsa divina οὐσία, quae non solum simplex, sed plusquam simplex creditur esse, essentialem differentiam recipit. Est enim in ea ingenita genita procedens substantia: ipsa tamen compositio quae sola ratione cognoscitur, nulloque actu et operatione fieri comprobatur, rationabiliter simplicitas judicanda est. Ut autem firmius cognoscas οὐσίαν incorruptibilem esse, lege librum Sancti Dionysii Areopagitae de divinis nominibus; eo loci quo de natura daemonum deque eorum malitia disputat, quod nullam essentiam neque eorum neque aliorum corrumpere possit: et reperies eum disputare subtilissime, nullum eorum quae sunt, in quantum essentia et natura est, ullo modo corrumpi posse.

50. Haec enim tria in omni creatura sive corporea sive incorporea, ut ipse certissimis argumentationibus edocet, incorruptibilia sunt et inseparabilia, οὐσία, ut saepe diximus, δύναμις, ἐνέργεια, hoc est, essentia, virtus, operatio naturalis. D. Horum trium exemplum posco. M. Nulla natura, sive rationalis sive intellectualis, est, quae ignoret se esse: quamvis nesciat quid sit. D. Hoc non ambigo. M. Dum ergo dico, intelligo me esse, nonne in hoc uno verbo, quod est intelligo, tria significo a se inseparabilia? Nam et me esse, et posse intelligere me esse, et intelligere me esse demonstro. Num vides verbo uno et meam οὐσίαν, meamque virtutem, et actionem significari? Non enim intelligerem si non essem: neque intelligerem, si virtute intelligentiae carerem: nec ulla virtus in me silet, sed in operationem intelligendi prorumpit. D. Verum et verisimile. M. Num igitur necesse est eos qui dicunt corpus materiale οὐσίαν esse, aut corpus suum ex forma materieque compositum non esse fateri, sed οὐσίαν incorruptibile esse; aut corpus suum corruptibile et materiale esse, ac per hoc οὐσίαν non esse veritate coactos concedere? D. Necesse sane. Sed mihi videris dicere, non omne corpus οὐσίαν universaliter esse, sed omne corpus materia formaque compactum solummodo negare. M. Intentus itaque haec intuere: nec me aestimes non de specie quadam corporum, sed universaliter de omni corpore dixisse, quamvis specialiter de corpore composito ex forma materiaque dixerim, pro praesentis quaestionis utilitate, adversus eos qui mortalia sua corpora transitoriaque non aliud esse nisi suam οὐσίαν; suamque οὐσίαν nihil aliud esse nisi corpus materiale suum, diversisque speciebus compositum, forma videlicet atque materia variisque accidentibus dicunt.

51. Ut autem plane cognoscas universaliter οὐσίαν nullum corpus esse, hanc argumentationis accipe speciem. D. Accipiam, sed prius quandam formulam praedictae argumentationis fieri necessarium video. Nam praedicta ratiocinatio plus argumentum e contrario videtur esse quam dialectici syllogismi imago. M. Fiat igitur maxima propositio sic, utrum οὐσία corpus corruptibile est. Omnis οὐσία incorruptibilis est. Omne incorruptibile corpus materiale non est. Omnis igitur οὐσία corpus materiale non est. Et reflexim, omne igitur corpus materiale οὐσία non est. Item: Omne corpus quod ex forma atque materia componitur simplex non est. Omnis autem οὐσία simplex est. Nullum igitur corpus forma materiaque compositum οὐσία est. Item, Omnium hominum una eademque οὐσία est. Omnes enim unam participant essentiam, ac per hoc quia omnibus communis est, nullius proprie est. Corpus autem commune omnium hominum non est. Nam unusquisque suum proprium possidet corpus, non et οὐσίαν. Igitur communis est, et corpus commune non est. Est autem οὐσία communis, non est ergo corpus. Eadem ratio in caeteris animalibus perspicue splendet. D. Haec formula idonea est. Redi precor ad praemissam argumenti universalem speciem, qua concluditur nullum corpus οὐσίαν esse. M. Omne quod longitudine, latitudine, altitudine comprehenditur, quum diversis spatiis concluditur, corpus est. Quod autem nullum praedictorum spatiorum recipit, quum unum est atque simplex, nullumque motum naturae suae per spatia potest recipere, necessario incorporale est. Οὐσία autem nec longitudine, nec latitudine, nec altitudine protenditur, et quum in suae naturae simplicitate individua permanet, incorporalis est. Nulla itaque οὐσία quum caret spatio, corporalis est: sicut nullum corpus quum spatiis extenditur, οὐσία est. D. Hoc in certa dialectica formula imaginari volo. M. Fiat itaque formula syllogismi conditionalis: ita maxima propositio est, utrum οὐσία corpus est. Si οὐσία corpus est, longitudinis, ac latitudinis altitudinisque spatia recipit; Οὐσία autem longitudinem, latitudinem, altitudinem non recipit; corpus igitur non est. Si autem ἐνθυμήματος, hoc est conceptionis communis animi syllogismum, qui omnium conclusionum principatum obtinet, quia ex his quae simul esse non possunt assumitur, audire desideras, accipe hujusmodi formulam; num et οὐσία est, et incorporalis non est. Est autem οὐσία. Incorporalis igitur. Non enim simul esse potest, ut et οὐσία sit, et incorporea non sit. Item, num et οὐσία est, et cor-

pus est. Est autem *οὐσία*. Non est igitur corpus. Item, num et *οὐσία* est, et non corporalis est. Est autem *οὐσία*. Incorporalis igitur. Maximum itaque argumentum est, ex quo dignoscitur aliud esse corpus, aliud *οὐσίαν*. Nam *οὐσία* in genera et species dividitur: corpus vero veluti totum quoddam in partes separatur. Itemque corpus in partibus suis totum non est. In capite enim, seu manibus, pedibusve, totum corpus non comprehenditur. Et est majus in omnibus suis partibus simul: minus vero in singulis non simul. E contrario autem *οὐσία* tota in singulis suis formis speciebusque est: nec major in omnibus simul collectis, nec minor in singulis a se invicem diversis. Non enim amplior est in generalissimo genere, quam in specialissima specie: nec minor in specialissima specie, quam in generalissimo genere. Et ut exemplis utamur: *οὐσία* non est major in omnibus hominibus quam in uno homine, nec minor in uno homine quam in omnibus hominibus. Non est major in genere, in quo omnes species animalium unum sunt, quam in homine solo vel bove, vel equo. Nec minor in his singulis speciebus, quam simul in omnibus. Item Corpus in partes potest secari, ut totum suum pereat. Verbi gratia, dum solvitur in ipsa elementa, ex quibus coeuntibus superaddita forma conficitur, totum perit. Ubi enim partes simul non sunt, neque propria forma continentur, totum simul esse non potest in aliqua re actu et opere; quamvis simul videantur esse naturas rerum considerantis cogitatione. Sed aliud est simul esse rationabili consideratione naturae, quae omnia simul semper intellectu colligit, et inseparabiliter comprehendit in universitatem: aliud quod operatione agentis, aut passione patientis visibiliter in separatione seu collectione sensibilium partium peragitur. Ratio siquidem omnium numerorum in unitate inconcussa est, nec augeri potest, nec minui. Corporales vero numeri seu phantasmatici et augeri in infinitum possunt, et minui ut penitus non sint. At vero *οὐσία* quamvis sola ratione in genera sua speciesque et numeros dividatur, sua tamen naturali virtute individua permanet, ac nullo actu seu operatione visibili segregatur. Tota enim simul et semper in suis subdivisionibus aeternaliter et incommutabiliter subsistit, omnesque subdivisiones sui simul ac semper in seipsa unum inseparabile sunt. Atque ideo etsi corpus, quod nihil est aliud quam *οὐσίας* quantitas, et ut verius dicam, non quantitas, sed quantum, actu et operatione vel certae suae fragilitatis passione, in diversas segregetur partes; ipsa per se, id est, *οὐσία* cujus

est quantum corpus, immortalis inseparabilisque sua propria naturalique virtute perdurat.

52. Ideo autem addidi, rectius corpus quantum vocari quam quantitas, quum illa accidentia quae naturalia dicuntur, dum in seipsis naturaliter perspiciuntur, incorporalia sunt et invisibilia, et circa ipsam οὐσίαν, seu in ipsa solo rationis contuitu considerantur, et veluti quaedam causae suorum effectuum sunt, ut est ipsa quantitas et qualitas causa quanti et qualis, caeteraque accidentium genera, de quibus satis ut arbitror diximus: quum invisibiles sunt, suos visibiles effectus gignunt. Corpus igitur non est οὐσίας quantitas, sed quantum: sicut color visibilis qui circa corpus sentitur, non est οὐσίας qualitas, sed quale in quanto constitutum: caeteraque id genus. Placuit enim sententiam Sancti patris Augustini ex libro quem de Categoriis Aristotelis scripsit nostris disceptatiunculis inserere.

53. *Descripta igitur* inquit οὐσία, *quoniam diffiniri non potuit propter eas causas quas superius memoravi, accidentium diffinitionem necessarius ordo poscebat: quorum primum est quantum. Nec sine causa. Nam cum aliquid viderimus, id necesse est quantum sit aestimare. Quantum vero sit inveniri non potest, nisi fuerit adhibita mensura collectum. Si ergo omissa latitudine, solam quis longitudinem voluerit emetiri, longitudo sine latitudine mensurae subjecta, gramme dicitur: non quod sit longitudo aliqua quae careat latitudine, sed quod solam quis metiens longitudinem* γραμμή *metiri dicitur. Emensa vero cum longitudine latitudo dicitur epiphania. Sin autem et altitudo fuerit mensurae sociata, corpus cuncta perficiunt. Quod tamen non ita accipimus, quemadmodum solemus accipere naturale, ne ad* οὐσίαν *reverti videamur.* Hoc ideo dictum est, ut has singulas regulas in geometricis corporibus sciamus esse constitutas, in quibus haec tria separatim discreta esse possunt. In naturalibus autem inseparabiliter cohaerent: in quibus solo intellectu quantitas ab οὐσίᾳ separatur. Nam cum videtur quis de quantitate disputare, tanquam de οὐσίᾳ quid diceret, putatur confundere. Videsne quid summae auctoritatis magister edicat? Cum videtur, inquit, quis de quantitate, h. e. de spatiis quibus conficitur disputare, ab his qui nihil aliud οὐσίαν esse aestimant nisi corpus quod vident, de ipsa οὐσίᾳ putatur quidem dicere. Si igitur geometrica corpora, quae solo animi contuitu contemplamur, solisque memoriae imaginationibus fingere procuramus, in aliqua οὐσίᾳ subsistunt, profecto naturalia sunt, nullaque inter

geometrica et naturalia corpora differentia est. Nunc vero quum geometrica corpora solo animo consideramus, in nullaque οὐσίᾳ subsistunt, atque ideo phantastica jure vocantur: naturalia vero corpora propterea naturalia sunt, quoniam in naturalibus suis *ousiis*, id est, essentiis subsistunt, et sine quibus esse non possunt: ideoque vera sunt; alioquin non in rebus naturalibus, sed sola ratione cogitarentur: profecto datur intelligi aliud esse corpus, aliud οὐσίαν, quum corpus aliquando caret οὐσίᾳ aliquando adhaeret *ousiae* ut verum sit, sine qua verum fieri non potest, sed quadam imaginatione figuratum: οὐσία vero nullo modo corporis indiget ut sit, quum per se ipsam subsistit. Satis de his dictum esse reor. M. Satis plane: sed restat sicuti video, ut de ipsa materia formaque quibus materialia componi asseris, pauca edisseras. Non enim praetereundum est ut arbitror: siquidem non mihi satis elucet, utrum eadem forma est et quae generi subditur, et quae materiae ut corpus sit copulatur.

53. Formarum aliae in οὐσίᾳ, aliae in qualitate intelliguntur: sed quae in οὐσίᾳ sunt substantiales species generis sunt. Nam de ipsis genus praedicatur, quia in ipsis subsistit. Genus namque, ut saepe diximus, in singulis formis est, quemadmodum et singulae formae unum in suo genere sunt. Et haec omnia, id est, genera et forma ex uno fonte *ousiae* manant: inque eam naturali ambitu redeunt. Formae vero quae qualitati attribuuntur, in naturalibus corporibus proprie formae, in geometricis autem figurae vocantur. Omne enim geometricum corpus spatiis solummodo atque figura, nulla vero substantia continetur. Omne siquidem phantasticum corpus universalibus tribus spatiis perficitur, longitudine videlicet, latitudine, altitudineque. Non autem universaliter omnia corpora geometrica una figura circumscribuntur. Eorum namque alia ex triangula surgunt figura, alia ex tetragona, alia ex pentagona, caeterisque in infinitum polygonis: alia ex circulari crescunt superficie. Atque ideo in quantum numerus linearum ex ternario inchoans progreditur, in tantum et figurarum et superficierum multiplex ordo variatur. Numerus itaque spatiorum et linearum in geometricis corporibus quantitati deputatur. Laterum vero angulorumque ordo atque positio, superficierumque habitudines, qualitatis proprium est et dicitur forma geometrica seu proprie figura. Dum vero in naturalibus corporibus, numeris membrorum atque distinctionibus, sive naturalibus discretionibus segregentur, sive naturaliter sibi invicem conjuncta sint, perspicitur, quam-

titatis proprium esse nemo deneget: ordinem vero atque positionem naturalium partium seu membrorum ad qualitatem referri, formamque proprie vocari. Dicimus enim formam hominis sursum versus erectam: Caeterorum vero animalium deorsum versus pronam. Unde deformes dicuntur, qui congrua membrorum harmonia carent, seu coloris pulcritudine privantur, quae ex qualitate ignea quae est calor corporibus innascitur. Nam color dicitur quasi calor mutatione unius literae. Et forma vocatur a formo hoc est calido: conversa *mum* syllaba in *ma*. Antiqui siquidem formum dicebant calidum. Unde et forcipes formum capientes appellantur. Innormes quoque eos qui naturalem membrorum regulam excedunt, quasi sine norma, id est, regula, solemus nominare. Nonne vides hoc non in numero nec magnitudine membrorum, sed in positione partium corporis, luceque coloris consistere? An tibi aliter videtur? D. Non ut opinor: sed quid ad propositam quaestionem talis obtineat differentia nosse specto. M. Num praedictis rationibus inter nos est concessum, aliud esse corpus, aliud οὐσίαν? D. Satis, plurimumque.

54. M. Sicut itaque naturali discretione quantitas ab intellectu *ousiae* separatur, quamvis sibimet adhaereant, ita ut *ousia* subjectum quantitatis sit et quanti, ipsa vero quantitas seu quantum accidentia sint *ousiae*; nonne luce clarius est aliam esse formam quae in ipsa *ousia*, non ut accidens, sed ut ad ipsum ei prospicitur, aliam quae ex qualitate quantitati adjuncta corpus efficit perfectum? D. Jam video quo tendis. M. Putasne me velle formam essentialem materiae adjunctam naturale corpus efficere? D. Ne id quidem: immo vero nolle te video. M. Dic quaeso quomodo. D. Ex praedicta formarum differentia, *ousiadum* scilicet qualitativarumque, videris mihi non aliud suadere, nisi eam formam quae species qualitatis est superadditam, corpus cui *ousia* subsistit perficere. Haec etenim tria in omnibus naturalibus inspiciuntur corporibus: *ousia*, quantitas, qualitas. Sed *ousia* solo semper intellectu cernitur, in nullo enim visibiliter apparet. Quantitas vero et qualitas ita invisibiliter sunt in *ousia*, ut in quantum et quale visibiliter erumpant, dum corpus sensibile inter se conjunctae componunt. Si enim geometricum corpus cui nulla subest οὐσία, sola quantitate spatiorum, linearumque, qualitatisque forma quae figura dicitur, rationabiliter constare probatur; quid impedimenti est, ut naturae corpus cui virtus *ousiae* ad permanendum substat, quantum manere valet, ea forma

quae ex qualitate eſt adjecta quantitati quae ex materia aſſumitur, perfici dicamus? Non enim aliud te ſuadere aeſtimo, quam ut cognoscamus quatuor mundi hujus elementorum in ſe invicem concurſu contemperantiaque materiam corporum fieri; cui adjecta qualicunque ex qualitate forma perfectum corpus efficitur. Non enim mihi obſtat, quod multis. Videmur namque eis contra nosmet agere, contrariaque et nobis adverſantia firmare, dicentes aliquando, quatuor elementorum coitum materiam gignere; aliquando, quantitatis atque qualitatis *ouſiae* conventum cauſam materiae eſſe. Nec mirum: quum illos latet, non aliunde mundi hujus elementa niſi praedictorum *ouſiae* accidentium concurſu componi. Ignem ſiquidem caliditas ariditati, aëra caliditas humiditati, aquam humiditas frigiditati, terram frigiditas ariditati copulata conficiunt. Et quum praedictae qualitates ſibimet coeuntes, per ſe apparere non poſſunt; quantitas ſubminiſtrat eis quantum, in quo ſenſibiliter eluceant. Quantitas ſiquidem veluti ſecundum ſubjectum eſt poſt *ouſian*, ideoque in ordine Categoriarum prima poſt eam ponitur; quum ſine quantitate qualitas neſcit manifeſta fieri. Si itaque elementa quantitate qualitateque; fiunt, et corpora ex elementis; ex quantitate igitur et qualitate corpora ſunt. M. Quoniam igitur video te intentionis noſtrae finem acute perſpexiſſe, dic oro, num tibi haec diviſio formarum in duas ſpecies diverſi generis, *ouſiae* videlicet atque qualitatis, rata eſſe videtur, necne? D. Rata quidem, verique ſimilis, licet non ſine animi mei ſcrupulo hanc rationabilem eſſe conceſſerim. Etenim facilius mihi ſuaderes formam ſubſtantialem materiae adjectam naturale corpus conſtituere, quam qualitativam. Cauſam ſiquidem conſtitutionis corporis *ouſian* eſſe, non qualitatem probabilius crediderim. Praedictis namque rationibus collectum opinor, qualitatem non ſolum materiae, verum et formae cauſam eſſe; excepto quod materiam mixta quantitati efficiat, formam vero per ſe ſola materiae ſuperfundat. Non quod neſcierim unam cauſam multos ex ſe effectus producere; cum videam ex uno igne calorem ſimul et lucem erumpere, ipſamque lucem cauſam ſplendoris et umbrarum eſſe. Quid dicam quanta diverſa corpora una eademque fiunt materia, una forma in quot multiplicatur numeros? et caetera hujusmodi. Atque ideo *ouſian* ipſam formam materiae fieri putarem: non autem ejus accidentia.

M. Miror valde, cur tam cito quae paulo ante inter nos ad purum deducta ſunt, tua labuntur memoria. Con-

sidera itaque diligentius, atque eadem breviter repetamus. D. Praesto sum: repete. M. Num inconcusse inter nos convenerat *ousian* incorpoream esse? D. Convenerat. M. Atqui nondum oblivioni te dedisse aestimarim, quantitates qualitatesque quantum in seipsis cogitantur incorporeas esse, et non in alio subjecto nisi in *ousia* cui accidunt subsistere, et inseparabiliter in ea manere. D. Hoc quoque firmiter obtineo. M. Num itaque probabiliter dicendum est, omne quod quantitate et qualitate conficitur, h. e. quantum et quale, non aliunde constitutionis suae causam accipere nisi ab ipsa *ousia*, cui naturaliter ipsa quantitas et qualitas veluti prima accidentia, maximaque probantur accidere, et sine qua non possit esse? Quicquid enim ex his quae in fonte sunt progreditur, cur non ad ipsum fontem referatur non habeo: praesertim cum ipsa *ousia* in quantum *ousia* est, nullo modo visibiliter, tractabiliterque ac spatiose valeat apparere. Concursus vero accidentium quae ei insunt, vel circa eam intelliguntur, sensibile quoddam spatiosumque per generationem potest creare. Quantitas siquidem et qualitas quantum et quale inter se conjungunt. Quae duo sibi invicem conjuncta, modo quodam temporeque generationem accipientia, corpus integrum ostendunt. Caetera enim accidentia his superaddita esse videntur. Haec enim quatuor in corporibus nostris, caeterorumque animalium inanimaliumque principaliter inquirimus, quantum sit, quibus partibus constet, num spatiis longitudinis protendatur, latitudinisque, altitudinisque; quale sit, rectaene formae atque humanae, pronaeve atque bestialis; quo tempore genitum, quove modo diffiniatur. Itaque in se locatur, ne infinitum sit, sed unum aliquid in suo genere terminatum. Haec, ut diximus, in corporibus nostris primordialiter inspiciuntur. Extra vero haec altiori consideratione *ousian* quae est formarum substantialium origo contemplamur. Dicimus enim hoc corpus, vel hoc cujus *Ousiadis*, id est, substantialis formae, est: utrum humanae, an equinae, alicujusve irrationabilis animalis intra *ousian* comprehensi. His enim nominibus non animalium corpora, sed substantiales eorum formae appellantur.

55. Tria siquidem discrete debemus cognoscere, sive de nobismetipsis cogitantes, sive de aliis animalibus: quid sumus, quid nostrum est, quid circa nos. Nos sumus substantia nostra, quae vitalis atque intelligibilis est supra corpus, omnesque ejus sensus visibilemque formam. Nostrum est, non autem nos, corpus quod nobis adhaec

ret, quanto et quali, caeterisque accidentibus compositum, atque sensibile, mutabile, solubile, corruptibile; nihilque aliud esse verissimum est dicere, quam sensuum instrumenta vel sedes, quae a Graecis vocatur αἰσθητήρια, vel αἰσθήσεων τηρία, id est, sensuum custodia. Dum enim anima incorporea sit, suasque operationes per seipsam sine sensibus aperire non possit, sensusque ipsi non nisi in sedibus quibusdam custodiri valeant; naturae conditor corpus ad usus animae condidit, in quo sua quasi quaedam vehicula, id est, sensus custodiret. Circa nos sunt omnia sensibilia, quibus utimur: ut sunt quatuor hujus mundi elementa, corporaque ex eis composita. Non enim mortalia nostra corpora sine his possunt permanere. Terra siquidem pascuntur, humore potantur, aëre inspirantur, igne calefiantur. Duobus nutriuntur, terra et aqua: duobus ut vivant administrantur, aëre et igne. Duo patiuntur in corpus transeuntia, terra et aqua: duo operantur officinam corporis conflantia, aër et ignis. Ignea siquidem virtus, cujus sedes in corde est, cibi potusque subtilem per occultos poros in diversas corporis partes vaporem distribuit, faeculentum in secessum discernit. Sed ipse ignis nisi aërio spiritu insuffletur, ciboque ac potu veluti quibusdam fomentis nutriatur, cito extinguitur; ac sine mora totum corporis aedificium solutum collapsumque rigescit, frigore vim caloris superante. Sed de his alius differendi locus est.

56. D. Probabiliter accipio haec; sed mecum tractare non desino, qualiter haec sibimet possunt convenire, quomodo incorporales res per se atque invisibiles suo concursu inter se invicem visibilia corpora efficiunt, ita ut nihil aliud sit materia, nullamque aliam causam constitutionis habeat, nisi eorum quae solo sapientiae contuitu considerantur, inter se ipsa, in seipsis, et non in aliquo contemperato contuitu; praesertim magnifico Boëtio, summo utriusque linguae Philosopho, in libris suis de Arithmetica talia asserente, *Sapientia est rerum quae sunt, suique immutabilem substantiam sortiuntur, comprehensio veritatis. Esse autem illa dicimus, quae nec intentione crescunt, nec retractatione minuuntur, nec variationibus permutantur: sed in propria semper vi suae se naturae subsidiis nixa custodiunt. Haec autem sunt qualitates, quantitates, formae, magnitudines, parvitates, aequalitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, corpora, et quicquid adunatum quodam modo corporibus invenitur: quae ipsa quidem natura incorporea sunt, et immutabilis substantiae ratione vigentia: participatione vero corporis per-*

mutantur, et tactu variabilis rei in vertibilem inconſtantiam tranſeunt. Haec igitur quum, ut dictum eſt, natura immutabilem ſubſtantiam vimque ſortita ſunt, vere proprieque eſſe dicuntur.

58. Num ex hac ſententia aperte datur intelligi aliud eſſe materiam corpusque ex ea factum, aliud quantitatem et qualitatem, caeteraque quae ſola contemplantur ſapientia, immutabilemque naturae ſuae virtutem ſemper cuſtodiunt? Materia vero corpusque, quibus accidunt variabili permutatione diverſa inconſtantiaque ſunt. Quid enim? Numquid veriſimile videtur, ſi ex quantitate et qualitate caeterisque naturalibus accidentibus ſibi invicem copulatis materia ſubſiſteret, neceſſario et ipſa immutabilis eſſet? Nam ſi de cauſis intelligitur, cur non etiam de effectu earum intelligatur? Ut quemadmodum quantitates et qualitates caeteraque ſimilia ſolo animi contuitu aſpiciuntur, ita et materia et corpus non ſenſibus corporeis, ſed intellectui ſuccumbant? Nunc vero formatam materiam quae corpus efficitur (nam informis omnino intelligibilis eſt) ſenſu corporeo percipimus: quantitatem vero et qualitatem ſolo intellectu videmus. Quomodo igitur quantitas et qualitas materiam longe ab eis diſtantem poſſit conficere? M. Acute admodum falſo argumento falleris, aut alios fallere vis: ſed utrum tu ipſe de his dubitas, an aliorum de his dubitantium perſonas arripis, adhuc ignoro. D. Utrumque in meipſo perſpicio. Nam et ex aliorum perſona qui non immerito de talibus aut haeſitant, aut penitus ignorant, haec proponere curavi: et meipſum non adhuc tantae puritatis in his eſſe video, ut nil jam amplius de eis inquiram. M. Utendum igitur eſſe ut opinor ratione et auctoritate: ut haec ad purum dinoscere valeas. His enim duobus tota virtus inveniendae rerum veritatis conſtituitur. D. Utendum ſane. Haec enim a multis quaeſita ſunt, a paucis vero reperta. M. Dic itaque quid tibi videtur de ipſa materia, ex qua formata corpora fiunt, per ſe dum ſit informis, ſenſu an ratione conſideratur? D. Ratione profecto: non enim audeo dicere ſenſu. Nam materia forma carens nullo ſenſu corporeo poteſt attingi. M. Recte reſpondiſti: ſed vide ne diutius de his, quae nunc aſſumpſeris, iterum nos interroges; ne in talibus nimium moremur, cum altiora ad conſiderationem ſui nos invitent. D. De his quae nunc inter nos puro mentis intuitu fuerint diffinita, non ut arbitror ulterius ſollicitum te faciam. De eo autem quod dixiſti, altiora ad conſiderandum nos invitant, mirari non deſino. Quid enim altius ſit ratione conſideran-

dum post Deum, quam informis materia, non video; dum quaeritur quid sit materia, quid forma, quid ex materia formaque conficitur: Unde materia, num inter primordiales causas quae primitus adeo conditae sunt, connumeranda sit, an et inter sequentes causas quae ex primordialibus nascuntur? Num in his quae sensibus incumbunt, an in his quae intellectibus computanda: et utrum diffiniri possit, dum adhuc infinita est: an etiam infinita diffiniri potest, quod rationi videtur resistere, cum a Sanctis patribus ad purum deductum sit, duo solummodo esse quae nullo modo possint diffiniri, Deum vis. atque materiam. Deus siquidem infinitus informisque, quum a nullo formatur, dum sit forma omnium. Materia similiter informis et infinita, aliunde non formari indiget, finirique, dum per se non formata, sed formabilis sit. Et haec similitudo causae omnium ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam omnia sunt, et ipsius causae informis, dico autem materiae, quae ad hoc creata est, ut ea quae per se sensibus attingi non possunt, quodam modo in ea sensibiliter appareant, e contrario intelligitur. Nam summa omnium causa per excellentiam omnium formarum finiumque informis est atque infinita. Non enim solummodo forma omnium est principalis, sed plusquam forma, omnem formam superans, omneque formabile et informabile formans. Nam et eorum quae formari et formare possunt forma est, quum eam aut appetunt, aut ad eam convertuntur. Et eorum quae formari nequeunt, propter suae excellentiam naturae, proximamque ei videlicet causae similitudinem, informitas est. Siquidem ipsa informitas eorum quae informabilia sunt, non ideo dicitur informitas, ut omni forma careat: sed quia omnem formam sensibilem intelligibilemque superascendat. Atque ideo ipsa omnium causa et firmari et negari solet, uti de ea sic dicatur. Forma est, forma non est, Informitas est, Informitas non est. Quicquid enim de ipsa praedicatur, et firmari et negari potest, quia super omne quod dicitur et intelligitur, et non intelligitur, est. Materia vero informis vocatur per privationem omnium formarum. Ab ea siquidem nihil formatur, sed diversas innumerabilesque recipit formas. M. Non longe distas a vero. Num igitur materia informis, quoniam solo mentis oculo (ratione dico) perspicitur necessario eam incorpoream esse sequetur? D. Ne hoc quidem negare ausim. M. Igitur incorporea est. D. Est quidem: meoque judicio conclusum me esse video. M. Visne hoc autoritate roborari? D. Valde, et ut fiat posco.

59. M. Multos de materia disputasse reperimus, et mundanae, et divinae sophiae peritorum: sed paucorum testimonio uti sat est. Sanctus Augustinus in libris confessionum *informem materiam esse asserit mutabilitatem rerum mutabilium; omnium formarum capacem.* Cui assentit Plato in Timeo: Similiter *informem materiam esse dicens formarum capacitatem.* His ambobus sibimet consentientibus potest sic dici et diffiniri, *Mutabilitas rerum mutabilium, capax omnium formarum informis materia est.* Sanctus Dionysius Areopagita in libris de Divinis nominibus materiam dicit esse *ornatus et formae et speciei participationem, sine quibus per se informis materia, et in nullo intelligi potest.* Ac sic secundum Dionysium potest colligi. Si materia est ornatus et formae et speciei participatio; quod ornatus et formae et speciei participatione caret, materia non est, sed quaedam informitas. Sive itaque informis materia mutabilitas sit formarum capax, secundum Augustinum atque Platonem; sive informitas quaedam, speciei, formae, ornatusque participatione carens, secundum Dionysium; non negabis ut arbitror, si quodam modo intelligi potest, non nisi solo intellectu percipi. D. Jam dudum hoc inconcusse dedi. M. Quid, ipsam speciem, formamque, ornatumque, quorum participatione informitas illa praedicta seu mutabilitas in materiam vertitur, putasne aliter nisi mentis contuitu considerari? D. Nullo modo; nam de forma et specie, sine quibus nullus ornatus fieri potest, omnino incorporea esse praedictis rationibus satis est actum. M: Nunc itaque vides ex incorporeis, mutabili videlicet informitate formarum quidem capaci, ex ipsaque forma, quoddam corporeum (materiam dico) corpusque creari. D. Plane video. M. Concedis itaque ex incorporalium coitu corpora posse fieri. D. Concedo ratione coactus.

60. M. Atqui dum haec ita sint, necessario fateberis corpora in incorporea posse resolvi, ita ut corporea non sint, sed penitus soluta. Incorporea vero naturali suo concursu mirabilique harmonia ita corpora conficiunt; ut naturalem suum statum immobilemque vigorem nullo modo deserant habere: quemadmodum, ut quadam similitudine utamur, ex luce et corpore umbra nascitur; neque tamen lux, neque corpus in umbram movetur; umbra vero dum solvitur, in causas suas, corpus videlicet atque lucem, intelligitur redire. Umbrarum siquidem causam corpus lucemque esse vera ratio edocet, in quibus naturaliter silent, dum in nullo loco apparere valeant propter undique circa corpora circumfusam luminis claritatem. Errant

enim qui putant umbram perire, dum sensibus non appareat. Non enim umbra nihil est, sed aliquid. Alioquin non diceret Scriptura, et vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem. Deus namque non nominat, nisi quod ex ipso est; neque eo loci altitudo theoriae aufert veritatem historiae. Ibi siquidem secundum rerum factarum considerationem non aliud tenebras noctemque accipimus, nisi umbram terrae solarium radiorum circumfusione factam instar coni, semperque globo luminis oppositam. Eademque ratio est in minoribus umbris qualicunque lumine corporibusque projectis; seu finitae seu infinitae sint, et qualiscunque formae sint. Non mireris itaque ex incorporalibus causis corpora creari, inque easdem iterum resolvi; ipsas vero causas ab una eademque rerum omnium creatrice creatas procedere.

61. Ex forma enim omnium, unigenito videlicet patris verbo, omnis forma, sive substantialis, sive quae ex qualitate assumitur, materiaeque adjuncta corpus generat, creata est. Ab ipsa quoque omnis informitas. Nec mirum ex informi forma per excellentiam, informitatem quae est formarum omnium privatio, conditam fieri: quando quidem non solum monogana, sed heterogena, hoc est, non solum quae sunt unius, sed et quae sunt diversi generis, et non solum quae per excellentiam, sed et quae per privationem dicuntur esse vel non esse, ab eodem fonte omnium manet. Quid igitur? Num jam tibi clare lucet, non sine ratione a nobis dictum esse, ex accidentium concursu corpora fieri, auctoritatem Sancti Gregorii Nyssaei sequentibus; cum videas alios, sive Graecos, sive Latinos auctores, ex incorporalibus asserere corpora fieri? Ideoque praedicti patris Gregorii sententiam disputationi nostrae placuit inseri. Ait enim in libro de Imagine, adversus eos qui dicunt materiam Deo esse coaeternam agens, *Neque extra ea quae consequenter inventa sunt, de materia susceptio illa fertur, quae ex intellectuali et immateriali eam subsistere profert. Omnem siquidem materiam ex quibusdam qualitatibus consistere invenimus; quibus si nudata fuerit, per seipsam nulla ratione comprehendetur. Atqui unaquaeque species qualitatis ratione a subjecto separatur. Ratio autem intellectualis est quaedam et incorporalis theoria; ut puta proposito quopiam animali seu ligno in theoria, seu aliquo alio materialium constitutionem habentium, multa circa subjectum secundum intelligentiam divisione intelligimus, quorum uniuscujusque ad id quod consideratur inconfuse habetur ratio. Alia siquidem coloris, et alia gravitatis ratio; alia*

iterum quantitatis, et alia intelligentiae, quae eſt ſecundum tactum proprietatis. Mollities non eſt inibi cubitale. Caetera etiam eorum quae dicta ſunt, neque ſibi invicem, neque corpori ſecundum rationem commiſcentur. Nam in unoquoque horum ſpecialis juxta quam eſt interpretata intelligitur cauſa; nullaque quae circa ſubjectum theorizantur alteri qualitati permiſcetur. Si ergo intelligibilis color, intelligibilis etiam ſoliditas et quantitas, et caetera talium ſpecialitatum; horum autem unumquodque ſi ſublatum fuerit ſubjecto, omnis ratio corporis ſimul ſolvetur, conſequens erit, quorum abſentiam ſolutionis corporis cauſam invenimus, horum concurſum materialem naturam creare vel aſſumere. Ut enim non eſt corpus, cui res, id eſt οὐσία, et figura, et ſoliditas, et diſtantia, et gravitas, caeteraque ſpecialitatum non adſunt, horum autem unumquodque corpus non eſt, ſed alterum quid praeter corpus ſeorſum invenitur; ſic converſim ubicunque quae dicta ſunt concurrerint, corporalem ſubſtantiam perficiunt. At ſi intelligibilis eſt ſpecialitatum intelligentia, intelligibilis quoque natura Deus dicitur; nil inconſequens ex incorporali natura has intellectuales occaſiones ad corporum generationes ſubſtitutas eſſe ab intellectuali quidem natura intelligibiles ſubſtituente virtutes, naturam harum vero ad ſe invicem concurſu materialem in generationem adducente.

62. Num itaque vides maximum fortiſſimumque praedicti magiſtri argumentum ſufficere? Si enim aliud eſſet corpus praeter accidentium οὐσίας concurſum, ſubtractis eisdem, in ſeipſo per ſeipſum ſubſiſteret. Siquidem omne ſubjectum per ſe ſubſiſtens, accidentium non indiget ut ſit, ſicut ipſa οὐσία: ſive enim accidant ei, ſive non accidant; ſive in ea ſint quae ſine ea eſſe non poſſunt, ſive ab ea recedant quae ab ea ſegregari poſſunt, ſeu ſola cogitatione, ſeu actu et opere; ſuis naturalibus ſubſidiis ſemper immutabiliterque ſubſiſtit. Corpus autem ſubtractis accidentibus nullo modo ſubſiſtere poteſt, quum nulla ſubſtantia fulcitur. Nam ſi quantitatem a corpore ſubtraxeris, corpus non erit; ſpatiis enim membrorum numeroque continetur. Similiter ſi qualitatem ab eo dempſeris, deformis remanebit, et nihil. Eadem ratio in caeteris accidentibus, quibus corpus contineri videtur, contemplanda eſt. Quod igitur ſine accidentibus per ſe non poteſt ſubſiſtere, nihil aliud intelligendum eſt praeter eorundem accidentium concurſum eſſe.

63. Quid ergo mirum aut rationi contrarium, ſi ſimiliter accipiamus magnificum Boëtium, non aliud aliquid

variabilem rem intellexisse, nisi corpus materiale, quod *ex concursu earum rerum quae vere sunt*, ut ait ipse, *constituitur*, et dum in ipso considerantur, mutabilitatem quandam pati necesse est. Nec hoc mirum, sed aliter res per se immutabiles puro mentis contuitu perspiciuntur in sua simplicitate, aliter sensu corporeo in aliqua materia ex concursu earum facta compositae; cum videamus ea quae per se simplicia sunt et incorruptibilia, compositum quoddam atque corruptibile inter se coeuntia perpetrare. Cui incognitum sit, hanc molem terreni globi ex quatuor simplicibus elementis esse compactam, quae quidem corruptibilis solubilisque dum sit, ea tamen elementa ex quibus conficitur in sua simplicitate insolubili permanent? Et haec in omnibus fere corporibus communiter speculatur ratio. Ac de his satis dictum aestimo. D. Satis profecto; et jam ad reliquarum categoriarum theoriam redeundum esse video. Nam de his diutius dubitare, minus considerantium rerum naturas esse dubium non est. Ac propter hoc meae tarditatis in multis me pudet et paenitet. M. Non te pudeat nec paeniteat; quamvis enim de quibus disputamus, tam praeclara sapientibus sint, ut eorum nullus in eis haesitet; rudibus tamen atque inferioribus ad superiora rationis iter carpentibus utilia esse non ambigo. D. Nullo modo ambigendum; et hoc in meipso perspicio; sed perge ad caetera.

64. M. Duae Categoriae contemplationi restant ni fallor; agendi viz. et patiendi. Nam disputantes de loco, quaedam de tempore, quantum praesentis disputationis necessitas exigebat, discussimus. D. Nil nunc amplius de tempore deque loco a te quaero. Sufficiunt enim quae de his dicta sunt; nam si de singulis omnia quae ratio considerari appetit, quis dixerit; aut vix, aut nullum finem disputatio habebit. M. Considera itaque num actio passioque proprie de Deo praedicantur; an sicut caeterae categoriae per metaphoram dici aestimandum est. D. Per metaphoram sane. Quid enim? Nunquid arbitrandum est has duas aliarum regulas excedere, cum minoris virtutis videantur esse. M. Dic quaeso quid tibi videtur, movere et moveri, nonne agere est et pati? D. Aliter esse non video. M. Similiter, ut opinor, amare et amari. D. Eadem regula colliguntur. Haec enim verba, suique similia, activa et passiva esse nemo artium liberalium peritus ignorat. M. Si igitur verba sive activae, sive passivae significationis sint, non jam proprie sed translate de Deo praedicantur, et omnia quae translate praedicantur, non revera, sed quodammodo de eo dicuntur. Re-

vera neque Deus agit, neque patitur; neque movet, neque movetur; neque amat, neque amatur. D. Haec postrema conclusio non parvae indiget considerationis. Nam huic, ut opinor, totius Sanctae Scripturae sanctorumque patrum reluctari videtur auctoritas. Quoties enim, ut nosti, Sancta Scriptura Deum manifeste pronunciat agere et pati, amare et amari, diligere et diligi, videre et videri, movere et moveri, caeteraque id genus? quorum exempla quum innumerabilia sunt, passimque quaerenti occurrunt, ne nunc prolixitatem generent, placuit praeterire. Satisque hoc uno evangelico utendum est exemplo. *Qui diligit me diligetur a patre meo, et ego diligam eum, et manifesto illi meipsum.* Sanctus iterum Augustinus in Examero suo de divino motu differens, haec verba protulit: *Spiritus quidem creator movet seipsum sine tempore et loco, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum.* Si itaque; agere et pati de Deo, ut prius diximus, non revera, id est, non proprie praedicantur; sequitur nec movere, nec moveri. Movere enim agere est; moveri vero pati. Item, si nec agit nec patitur, quomodo dicitur amare omnia, et amari ab omnibus quae ab eo facta sunt? Amare enim motus agentis est, amari vero patientis; et causa et finis est motus. Sed hoc dico usum publicum sequens. Nam si quis diligentius rerum inspexerit naturam, reperiet quod multa verba quae cum sola vocis superficie activa esse videantur, intellectu tamen passivam habent significationem; et e contrario passiva superficies actum significat. Nam qui amat vel diligit, ipse patitur; qui vero amatur vel diligitur, agit. At si amat Deus quae fecit, profecto videtur moveri: suo enim amore movetur. Et si amatur ab his quae amare possunt, sive sciant quid amant, sive nesciant; nonne apertum est quia movet? Amor siquidem pulchritudinis ipsius ea movet. Quomodo ergo dicitur neque movere, neque moveri, ne videatur agere et pati, per meipsum considerare nequeo. Ac per hoc hujus quaestionis nodum solvas obnixius postulo. M. Putasne in his qui agunt, aliud esse agentem, aliud posse agere, aliud agere, an unum idemque? D. Non unum esse opinor, sed tria quaedam a se differentia. Amans enim, hoc est, qui amat, substantia quaedam certae ac diffinitae est personae, cui accidit quaedam potentia per quam potest agere, sive agat, sive non. Si vero ipsa substantia per ipsam potentiam se moverit, ut aliquid agat, agere dicitur. Ac per hoc, tria quaedam videntur esse, substantia viz. cui inest agere posse. Cujus possibilitatis

veluti cujusdam causae effectus est in aliqua re agere, sive ipsa actio reciproca sit, id est, in eandem redeat, seu in alteram transeat personam.

M. Recte discernis. Quid tibi videtur? Nonne eadem discretio est observanda in eo qui patitur, ut aliud sit patiens, aliud posse pati, aliud ipsum pati, sive a seipso quis patiatur, sive ab alio? D. Eadem profecto. M. Haec igitur tria et in his qui amant, et in his qui amantur, ejusdem naturae non sunt? D. Non sunt, ut opinor. Alia siquidem natura est substantiarum, alia accidentium. Nam qui agit vel patitur, substantia est. Posse autem agere vel pati, et ipsum agere et pati accidentia sunt. M. Miror quomodo eorum quae in praedictis ratiocinationibus et quaesita et inventa, ut arbitror, et diffinita sunt, oblitus es. D. Admone praecor, et quae sunt illa in memoriam revoca. Nam me vitio memoriae, quod est oblivio, negligentem obliviosumque esse non denego. M. Recordarisne collectum conclusumque a nobis fuisse, οὐσίαν, δύναμιν, ἐνέργειαν, id est, essentiam, ut saepe diximus, virtutem et operationem, trinitatem quandam inseparabilem incorruptibilemque nostrae naturae esse, quae sibi invicem mirabili naturae harmonia conjuncta sunt, ut et tria unum sint, et unum tria, neque veluti diversae naturae sunt, sed unius atque ejusdem, non ut substantia ejusque accidentia, sed quaedam essentialis unitas substantialisque differentia trium in uno? D. Recordor, ac deinceps nunquam oblivioni tradam. Apertissimam namque conditoris imaginem oblivioni tradere stultissimum est atque miserrimum. Sed quorsum isthac nondum video, nisi forte quia tria quaedam a se invicem discrepantia, dum a te interrogatus responderim, unum quidem secundum subjectum, duo vero secundum accidens esse, quae tria prioribus tribus longe videntur abesse. Ac per hoc ut illa tria quae diximus unius ejusdemque substantiae esse, sola vere quae sunt, i. e. essentia, virtus, et operatio: quae vero nunc a me addita sunt, id est substantia cum accidentibus, possibilitate videlicet agendi, ipsiusque possibilitatis effectu, quod est agere, superflua non esse, nullaque ratione reperta arbitrandum: aut e contrario: aut etiam, quod rectius dicendum mihi videtur, ut haec et illa quae in natura rerum sunt, suis naturalibus differentiis discernuntur. Sed utrum itaque concedendum, necne, tuo judicio decernendum committo. M. Quod novissime posuisti, recte rationi videtur convenire. Quisquis enim dixerit essentialem trinitatem, essentiam scilicet, virtutem, operationem, inconcussam incor-

ruptibilemque omnibus inesse, maxime rationabilibus intellectualibusque naturis, a veritate, ut opinor, non recedit. Quae trinitas in omnibus quibus inest, nec augeri nec minui potest. Sequens vero trinitas veluti praecedentis trinitatis effectus quidam intelligitur esse. Non enim veritati obstrepit ut aestimo, si dicamus ex ipsa essentia, quae una et universalis in omnibus creata est, omnibusque communis, atque ideo quia omnium se participantium est, nullius propria dicitur esse, singulorum se participantium quandam propriam substantiam, quae nullius alicujus est nisi ipsius solummodo cujus est, naturali progressione emanare. Cui etiam substantiae propria possibilitas inest, quae aliunde non assumitur nisi ex ipsa universali virtute ipsius praedictae universalis et essentiae et virtutis. Similiter de propria operatione specialissimae et substantiae et potestatis dicendum, non aliunde descendere, nisi ab ipsa universali operatione ejusdem universalis et essentiae et virtutis. Nec mirum si haec tria quae in singulis considerantur, quaedam accidentia praedictae universalis trinitatis dicantur esse, primaeque apparitiones; quandoquidem ipsa per se unum sint, et in omnibus quae ex ea et in ea consistunt, incommutabiliter permanet, nec augeri nec minui, nec corrumpi, nec perire potest. Haec vero quae specialissime in singulis considerantur, possunt et minui, multipliciterque variari. Non enim omnes similiter participes sunt universalis essentiae et virtutis et operationis. Alii enim plus, alii minus. Nullus tamen participatione ipsius penitus privatur. Ipsa quoque in omnibus participantibus se una atque eadem permanet; nullique ad participandum se plus aut minus adest. Sic lux oculis. Tota enim in singulis est, et in seipsa. Augeri autem, vel minui, quidam defectus seu profectus est participationis; ideoque non irrationabiliter accidens esse judicatur.

65. Nam quod semper id idsum est, vera substantia recte dicitur; quod vero variatur, aut ex mutabilitate instabilis substantiae, aut ex participatione accidentium, sive naturalium sive non naturalium, procedit. Et ne mireris quaedam accidentia substantias dici, quum aliis accidentibus subsistunt; dum vides quantitati, quae sine dubio accidens substantiae est, alia accidentia accidere; ut est color, qui circa quantitatem apparet; et tempora, quae in motibus rerum motibus intelliguntur. Est enim tempus mutabilium rerum morae motusque certa rationabilisque dimensio. D. In hoc nostrae intentionis non discrepat finis, ut arbitror; sed breviter lucideque de hac

rerum poſtrema conſideratione diffinias vellem. M. Trinam rerum intelligentiam, h. e. eſſentiae, virtutis, operationis, immutabilem ſubſtantiam, firmumque fundamentum rerum a conditore omnium conſtitutum ponamus, ſi placet. D. Ponendum arbitror. M. Deinde illa trinitas quae in ſingulis conſiderari poteſt, et a prima trinitate eſſentiali procedens, veluti praecedentis cauſae effectus, ejusque primordiales motus, quaedamque primordialia accidentia, penſanda eſt ut video. D. Et hoc quoque fatendum. M. Quicquid autem illis tribus ſequentibus, ſive interius ſive exterius, ſive naturalibus, ſive quibusdam eventibus acciderit, veluti accidens accidentium fieri videtur. D. Huic etiam concluſioni non reſiſto. Nam cum ſint ſecundum Ariſtotelem decem genera rerum quae categoriae, id eſt, praedicamenta dicuntur, et huic diviſioni rerum in genera nullum Graecorum et Latinorum obſtare reperiamus, ſed ſub uno genere omnes primas eſſentias quas Graeci *οὐσίας* appellant; (merito, quia per ſe ſunt, et nullius indigent ut ſint; ſic enim a conditore omnium veluti quaedam immutabilia fundamenta ſtabiliter concluſas eſſe videmus; et ad ſimilitudinem principalis omnium cauſae mirabili incommutabilique ſua trinitate ſubſiſtunt, hoc eſt, ut ſaepe jam dictum, eſſentia, virtute, operatione) caetera vero novem genera accidentia eſſe dicuntur, nec ſine ratione; non enim per ſe ſed in praedicta eſſentiali trinitate ſubſiſtunt; nam quod a Graecis locus et tempus appellantur *ὧν ἄνευ*, hoc eſt, ſine quibus caetera eſſe non poſſunt, non ita intelligendum, ut inter ea quae ſine loco et tempore non valent ſubſiſtere, ſubſtantialis illa trinitas praedicta rerum computetur. Ea namque loci temporisque auxilio ut ſubſiſtat non eget, dum per ſeipſam ante ſupraque tempus et locum conditionis ſuae dignitate exiſtat. Sed novem genera quae ſolis accidentibus attribuuntur, ita ab auctoribus diviſa ſunt, ut ipſa accidentia quae primordialiter in eſſentiis conſpiciuntur, mox vertantur in ſubſtantias, quum aliis accidentibus ſubſiſtunt. Prima ſiquidem rerum omnium diviſio eſt, in eſſentias et accidentia. Secunda accidentium in ſubſtantias, quae fere in infinitum protenditur, dum quod nunc accidens eſt prioris ſe, mox ſequentis ſe ſubſtantia efficitur. Sed de his alibi disputandum; nunc vero ſi tibi videtur, quod nobis propoſitum eſt ſequamur. M. Quid igitur? Putasne accidentia non niſi cujuspiam eſſentiae aut accidentis eſſe. D. Nullus artium peritus aliter dixerit. Non enim ob aliam cauſam accidens vocari meruit, niſi quia aut eſſentiae, aut ſub-

stantiae, aut alicui accidenti contingit. M. Agere et pati accidentium numero continentur? D. Etiam. M. Cujuspiam igitur substantiae sunt. Haec etenim propriis accidit substantiis; nam generalibus essentiis nihil accidit. D. Nec hoc negarim. M. Dic quaeso num summae ac simplici divinaeque naturae aliquid accidit? D. Absit. M. Num ipsa accidit alicui? D. Nec hoc quidem dixerim; alioquin passibilis, mutabilisque, alteriusque naturae capax esse videretur. M. Nullum ergo accidens recipit, nullique accidit. D. Nullum profecto, nullique. M. Agere et pati accidentia sunt? D. Et hoc datum est. M. Summa igitur omnium causa, summumque primum, quod Deus est, agere et pati non recipit. D. Hujus rationis violentia nimium coarctor. Nam si dixero falsum esse, fortassis ipsa ratio deridebit, omneque quod hactenus dedi vacillare sinet. Si verum, necessario sequetur, ut quod de agere et pati concesserim, id ipsum etiam de caeteris activis passivisque verbis, cujuscunque generis verborum sint, concedam, h. e. neque Deum amare, neque amari, neque movere, neque moveri, similiaque mille; eoque magis neque esse, neque subsistere. At si hoc, videsne quot et quantis frequentibus Scripturae Sanctae obruar telis? Undique enim videntur obstrepere, atque hoc falsum esse conclamare. Nec te latet, ut opinor, quam arduum difficileque simplicibus animis talia suadere; quandoquidem eorum qui videntur esse sapientes, dum haec audiunt, aures horrescunt. M. Noli nunc expavescere. Nunc nobis ratio sequenda est, quae etsi rerum veritatem investigat, nullaque auctoritate opprimitur, nullo tamen modo impeditur, ne ea quae et studiose ratiocinantium ambitus inquirit, et laboriose invenit, publice aperiat atque pronuntiet.

66. Sanctae siquidem Scripturae in omnibus sequenda est auctoritas, quum in ea veluti quibusdam suis secretis sedibus veritas possidetur; non tamen ita credendum est, ut ipsa semper propriis verborum seu nominum signis utatur, divinam nobis naturam insinuans; sed quibusdam similitudinibus, variisque translatorum verborum seu nominum modis utitur, infirmitati nostrae condescendens, nostrosque adhuc rudes infantilesque sensus simplici doctrina erigens. Audi apostolum dicentem, *Lac vobis potum dedi; non escam.* In hoc enim divina student eloquia, ut de re ineffabili, incomprehensibili, invisibilique, aliquid nobis ad nutriendam fidem nostram cogitandum tradant, atque suadeant. Siquidem de Deo nil aliud caste pieque viventibus, studioseque veritatem quaerentibus

dicendum vel cogitandum, nisi quae in Sancta Scriptura reperiuntur, neque aliis nisi ipsius significationibus translationibusque utendum est his, qui de Deo sive quid credant, sive disputent. Quis enim de natura ineffabili quippiam a seipso repertum dicere praesumat, praeter quod illa ipsa de seipsa in suis Sanctis Organis, theologicis dico, modulata est? Sed ut hoc firmius et credas et teneas, Sancti Dionysii Theologi testimonium huic inferendum, si tibi videtur, arbitror. D. Videtur plane, et nil libentius accipio, quam rationem firmissima auctoritate roboratam. M. Capitulo primo de Divinis nominibus auctoritatem S. Scripturae praedictus Theologus magnis laudibus commendat. Et quia more suo perplexe hyperbaticeque disputat; ideoque valde abstrusus difficilisque ad intelligendum multis videtur; placuit mihi de hac re sententiam ipsius faciliori verborum ordine ad intelligendum quam suo loco scripta est depromere. *Universaliter*, inquit, *non audendum dicere, neque intelligere quid de superessentiali divinitate praeter divinitus nobis ex sacris eloquiis expressa. Ipsius enim super rationem et intellectum et essentiam superessentialitatis scientia referenda est ad superiores claritates, circa divina temperantia et simplicitate coarctatas, in tantum sursum respicientes, quantum se infert divinorum eloquiorum radius.*

67. Videsne quemadmodum universaliter prohibet, ne quis de occulta divinitate, praeter quae in Sanctis eloquiis dicta sint, dicere audeat? Quae videlicet eloquia gloriosissimo verissimoque nomine appellat superiores claritates, in simplicitate et temperantia circa divina coarctatas. Idem in eodem paulo post: *Sicut enim incomprehensibilia et incontemplabilia sunt sensibilibus invisibilia, et in his quae sunt in figmento et similitudine simpla, et similitudine carentia, et secundum corporum figuras formitas incorporalium intacta, et non figurata informitas; juxta eandem veritatis rationem superat essentias superessentialis magnitudo, et animos super animum unitas. Et omnibus virtutibus impossibile est, quod super sensum est, arcanumque rationi omni superrationabile bonum, unifica unitas omnis unitatis, et superessentialis essentia, et intellectus invisibilis, et verbum arcanum, irrationabilitas, et invisibilitas, et innominabilitas, secundum nullum eorum quae sunt existens. Et causale quidem essendi omnibus, ipsum autem non* Ὄν, *quippe omnis essentiae summitas, et utcunque ipsa de seipsa proprie et scienter manifestat. De hac igitur ut dictum est superessentiali et occulta divinitate non audendum dicere, neque intelligere quid prae-*

ter divinitus nobis expressa. Etenim sic ipsa de semetipsa in eloquiis optime tradidit. Ejus quidem qualis est scientia, et contemplatio omnibus quae sunt invia est, omnibus tanquam essentialiter separata. Haec de sequenda auctoritate solummodo Sanctae Scripturae in divinis maxime disputationibus sufficiunt.

68. Ratio vero in hoc universaliter studet ut suadeat, certisque veritatis indagationibus approbet, nil proprie de Deo posse dici, quum superat omnem intellectum, omnesque sensibiles intelligibilesque significationes; qui melius nesciendo scitur, cujus ignorantia vera est sapientia, qui verius fideliusque negatur in omnibus quam affirmatur. Quodcunque enim de ipso negaveris, vere negabis. Non autem omne quodcunque firmaveris, vere firmabis. Siquidem si approbaveris hoc vel hoc ipsum esse, falsitatis redargueris, quia omnium quae sunt, quae dici possunt, et intelligi, nihil horum est. Si vero pronuntiaveris nec hoc, nec illud, nec ullum ille est, verax esse videberis, quia nihil horum quae sunt, et quae non sunt, est; ad quem nemo potest accedere, nisi prius corroborato mentis itinere sensus omnes deserat, et intellectuales operationes, et sensibilia, et omne quod est, et quod non est: et ad unitatem ut possibile est inscius restituatur ipsius, qui est super omnem essentiam et intelligentiam: cujus neque ratio est, neque intelligentia, neque dicitur, neque intelligitur, neque nomen ejus est, neque verbum. Non autem irrationabiliter, ut saepe diximus, omnia quae a summo usque deorsum sunt, de eo dici possunt quadam similitudine, aut dissimilitudine, aut contrarietate, aut oppositione; quum ab ipso omnia fiunt quae de eo praedicari possunt. Non autem similia sibi solummodo condidit, sed et jam dissimilia; quum ipse similis est et dissimilis. Contrariorum quoque causa est, virtute siquidem eorum quae vere ab eo condita sunt, etiam quae contraria videntur esse, et privationes essentiae non sunt, ratio vera contineri approbat. Nullum enim vitium invenitur, quod non sit alicujus virtutis umbra; aut quadam fallaci similitudine, aut aperta contrarietate. Similitudine quidem, ut superbia verae potentiae umbram gerit; luxuria, quietis; furor, fortitudinis; ira correctionis, atque similia. Contrarietate vero, ut malitia, bonitatis. Quemadmodum enim bonitas ex non existentibus existentia ducit, ut sint: ita malitia appetit corrumpere omnia quae sunt, et penitus solvere, ut non sint. Et si hoc esset, id est, si omnia perirent, simul et ipsa periret. Nam si periret natura, periisset simul et vi-

tium. Sed virtute bonitatis omnis natura continetur ne pereat. Adhuc tamen malitia permittitur, in ea videlicet natura ad laudem bonitatis, ex contraria comparatione, et exercitatione virtutum rationabili operatione, et purgationem ipsius naturae: quando absorbebitur mors in victoria, et sola bonitas in omnibus apparebit, et regnabit, et universaliter est peritura malitia. Sed de his in quinto latius disputabitur libro. Nulla itaque auctoritas te terreat, ab his quae rectae contemplationis rationabilis suasio edocet. Vera enim auctoritas rectae rationi non obsistit, neque recta ratio verae auctoritati. Ambo siquidem ex uno fonte, divina viz. sapientia, manare dubium non est.

69. Una quidem de natura incomprehensibili ineffabilique pie quaerentibus multa concessit, ac tradidit et cogitare et dicere; ne verae religionis studium in omnibus sileat, ut et rudes adhuc in fidei simplicitate doctrinae nutriat, et catholicae fidei aemulis, instructa armataque divinis propugnaculis munita respondeat. Altera vero, ut simplices adhuc in cunabulis ecclesiae nutriti pie casteque corrigat, ne quid indignum de Deo vel credant, vel aestiment; ne omnia quae S. Scripturae auctoritas de causa omnium praedicat, proprie praedicari aestiment; sive gloriosissima et summa omnium sint, ut vita, virtus, caeterarumque virtutum nomina; sive media, ut sol, lux, stella, et cuncta quae ex partibus superioribus hujus mundi de Deo praedicantur, seu ex inferioribus visibilis creaturae motibus; ut species, nubis splendor, ortus, tonitrus, ros, imber, pluvia: Item, aqua, flumen, terra, petra, lignum, vinea, oliva, cedrus, hyssopus, lilium, homo, leo, bos, equus, ursus, pardus, vermis. Item, aquila, columba, piscis, cete, caeteraque innumerabilia; quae ex natura condita ad naturam conditricem transformatione quadam figurataque significatione transferuntur. Eoque mirabilius, non solum ex creatura ad creatorem artificiosa Scriptura translationes fecit; verum etiam ex naturae contrariis; ex insania viz. ebrietate, crapula, oblivione, ira, furore, odio, concupiscentia, caeterisque similibus; quibus minus simplicium animi falluntur, quam superioribus transfigurationibus quae ex natura fiunt. Rationabilis siquidem anima, quamvis admodum simplex, naturalium rerum nomina de Deo praedicari audiens proprieque de ipso dici aestimans fallatur, non tamen omnino decipitur; ut eorum quae contra naturam sunt nomina de conditore rerum praedicari auscultans, aut omnino falsa esse judicet, et respuat, aut figurate dicta et concedat, et credat. D. Non ita sum territus auctorita-

te, aut minus capacium animorum expavesco impetum, ut ea quae vera ratio clare colligit, indubitanterque diffinit, aperta fronte pronuntiare confundar; praesertim cum de talibus non nisi inter sapientes tractandum sit, quibus nil suavius est ad audiendum vera ratione; nil delectabilius ad investigandum, quando quaeritur; nil pulchrius ad contemplandum, quando invenitur. Sed quid praedicta ratiocinatione moliris nosse expeto.

70. M. Quid tibi viderer his argumentationibus machinari, nisi ut intelligas, quemadmodum significativa rerum vocabula, sive substantiarum sint, sive accidentium, sive essentiarum, translative, non autem proprie; ita etiam significativa naturalium seu non naturalium naturae conditae motuum verba de natura conditrice translative, non autem proprie posse praedicari? Si enim essentiarum vocabula, seu substantiarum, seu accidentium, non revera, sed quadam necessitate ineffabilis naturae significandae in Deo ponuntur, num necessario sequitur, ut et verba quae essentiarum, substantiarum, accidentium significant motus, proprie de Deo dici non possint; qui omnem essentiam, substantiam, omneque accidens, omnemque motum, actionemque et passionem, et quodcunque de talibus dicitur et intelligitur, et quodcunque; nec dicitur nec intelligitur et tamen eis inest, incomprehensibili ineffabilique suae naturae excellentia superascendit? Quid enim? Si Deus per metaphoram amor dicitur, dum sit plusquam amor, omnemque superat amorem; cur non eodem modo amare diceretur, dum motum amoris exuperat, quia nihil praeter seipsum appetit, dum solus omnia in omnibus sit? Similiter si agens et actor, faciens et factor, non jam proprie, sed modo quodam translationis nominatur; cur non et agere et facere, vel agi vel pati eodem locutionis genere praedicaretur? De caeteris autem verbis quae omnes totius mutabilis creaturae motus, seu naturales, seu non naturales, seu intellectuales, seu rationabiles, seu irrationabiles, seu corporales, seu incorporeos, seu locales, seu temporales, rectos, obliquos, angulares, circulares, sphaericos significant, similiter intelligendum esse arbitror. D. Admodum urges me talia rationabiliter fateri, sed auctoritate sanctorum patrum aliquod munimen ad haec roboranda velim inseras.

71. M. Non ignoras ut opinor majoris dignitatis esse quod prius est natura, quam quod prius est tempore. D. Hoc paene omnibus notum est. M. Rationem priorem esse natura, auctoritatem vero tempore, didicimus. Quamvis enim natura simul cum tempore creata sit; non ta-

men ab initio temporis atque naturae coepit esse auctoritas. Ratio vero cum natura ac tempore ex rerum principio orta est. D. Et hoc ipsa ratio edocet. Auctoritas siquidem ex vera ratione processit, ratio vero nequaquam ex auctoritate. Omnis autem auctoritas quae vera ratione non approbatur, infirma videtur esse. Vera autem ratio, quum virtutibus suis rata atque immutabilis munitur, nullius auctoritatis astipulatione roborari indiget. Nil enim aliud videtur mihi esse vera auctoritas, nisi rationis virtute cooperta veritas, et a sacris patribus ad posteritatis utilitatem literis commendata. Sed forte tibi aliter videtur. M. Nullo modo. Ideoque prius ratione utendum est in his quae nunc instant; ac deinde auctoritate.

72. D. Ingredere quovis ordine, tui enim pedissequus sum. M. Num tibi videtur facere et pati sine aliquo motu facientis vel patientis posse esse? D. De faciente non dubito. Facere enim facientem sine aliquo suo motu posse non video. Quod vero patitur, quomodo moveatur in seipso, non tam clare cognosco. M. Nonne vides quia omne quod facit, ad hoc se movet aut movetur, ut id quod appetit facere, ab eo quod non erat, in id quod est moveatur? Nihil enim ab eo quod non erat in id quod est sine suo et alieno motu potest transire, sive illos motus sciat sive nesciat. Non jam dico motum illum generalem communemque, naturalem omnibus creaturis, quo omnia de nihilo in esse moventur; sed usitatum temporibus motum, quo quotidie mutabilis materia, sive natura movente, sive arte, formas quasdam qualitativas accipit. D. Jam perspicio; et meipsum nimiae tarditatis accuso, qui non videbam omne quod patitur, motus suos, seu alienos, seu utrosque, pati. M. Faciens igitur et factum motus suos patiuntur. Nam quod facit, suum motum ad faciendum patitur. Quod vero fit, suum et alienum sustinet. Suum quidem, ex eo quod non erat in id quod est transeundo: alienum vero, quia non est sui motus causa per seipsum, sed facientis se, aut naturalis motus, aut libera voluntas, aut quaedam necessitas. Quod fit, ut diximus, et motum proprium et alienum, quod vero facit, proprium solummodo patitur; quamvis saepe contingat, ut ab alia causa moveatur ad faciendum, qui facit, ut et faciens et patiens unus atque idem videatur esse. Sed ipse facientis motus, quamvis ex variis causis, sive naturalibus, sive libentibus, sive non libentibus nascatur; propterea proprius dicitur, quum non extra ipsum, sed in ipso intelligitur. D. Istuc mihi a te suasum esse non denego. Ideoque quae restant expecto.

M. Nullum motum principio ac fine carere posse arbitror. Non enim aliter ratio finit, nisi ut omnis motus ex quodam principio inchoet, et ad quendam finem tendat, in quo dum pervenerit quiescat. Quod apertissime venerabilis Maximus in tertio capitulo de *Ambiguis* asserit dicens; *Si Deus immutabilis est, ut puta omnium plenitudo, omne autem quod ex non existentibus esse accipit, movetur; merito ad quandam omnino fertur causam.* Nam ut alibi docet idem Maximus, *causa omnium, eadem finis omnium est.* Deus enim principium et causa omnium creaturarum et finis; quum ab ipso et accipiunt, et incipiunt esse, et ad eum moventur, ut in eo quiescant. Idem in eodem cap. paulo post: *Eorum quae facta sunt, est motus, sive intelligibilium intelligibilis, sive sensibilium sensibilis. Nullum enim eorum quae facta sunt omnino est immobile. Talem autem motum virtutem vocant naturalem ad suum finem festinantem, qui sacram divinorum mysteriorum scientiam sacre introduxerunt; aut passionem, id est, motum ex altero venientem ad alterum, cujus finis est impassibilitas; aut operationem activam, cujus finis est per se ipsa perfectio. Nullum vero eorum quae facta sunt, suimet finis est, quum neque sui causa est; alioquin et ingenitum, et carens principio, atque incommutabile esset, merito ad nullum quoquo modo habens moveri. Transcenderet enim eorum quae sunt naturam; utpote pro nullo esset. Siquidem vera de ipso diffinitio est, quamvis aliena, quae dicit, finis est pro quo omnia; ipse vero pro nullo, neque per se perfectio. Alioquin non efficeretur jure plenum, et similiter; et a nullo esse haberet, per se enim perfectum, quemadmodum et incausale, neque impassibilitas; alioquin et manens, et infinitum, et incircumscriptum esset. Non enim pati naturaliter inest quod universaliter impassibile est, quod neque amatur ab alio, aut movetur ad aliud quid per amorem. Solius enim Dei est finis esse, et perfectio, et impassibilitas, merito incommutabilis, et pleni, et impassibilis. Eorum vero quae facta sunt ad finem principio carentem moveri, omnia enim quaecunque facta sunt, patiuntur moveri, sicut ea quae non sunt, per se ipsum motus, aut per se ipsum virtus sunt. Si ergo ea quae genita sunt, rationabilia subsistunt, omnino etiam moventur, utpote ex principio secundum naturam per esse, ad finem; secundum cognitionem per bene esse, mota. Finis enim eorum quae moventur motus; ipsum in eo quod semper esse, bene esse est. Sicut et principium est ipsum esse, quod quidem est Deus; qui et esse dat, et bene esse donat, jure principium et finis. Ex ipso enim et absolute*

moveri nos, ut a principio; et quoquo modo moveri ad se, ut ad finem est. Si autem movetur conrationabiliter sibimet intellectuabiliter; intellectuale omnino etiam intelligit. Si autem intelligit, omnino amat quod intelligit. Si amat, patitur omnino ad ipsum, ut amabile, excessum. Si autem patitur, profecto etiam festinat. Si festinat, omnino intendit validum motum. Si autem intendit validum motum, non stat quousque fiat totum in toto amato, et a toto comprehendatur, libenter secundum voluntatem, salutarem accipiens circumscriptionem, ut totum toto afficiatur circumscribente; ut nihil omnino restet velle ex seipso seipsum totum cognoscere valendo circumscriptum, sed ex circumscribente. Sicut aër per totum illuminatur lumine; et igne ferrum totum liquefactum. Videsne quomodo praedictus venerabilis Magister omnem motum non nisi his quae a principio inchoant, et per naturalem motum ad finem suum tendunt, edoceat inesse? ipsumque naturalem motum tripliciter diffiniat sic: *Motus est virtus naturalis ad suum festinans finem.* Vel sic; *Motus est passio ex altero veniens ad alterum, cujus finis est impassibilitas.* Aut sic; *Motus est operatio activa, cujus finis est per seipsam perfectio.* Quod autem dixit, *motus est passio ab altero veniens ad alterum*, dum de naturali motu intelligitur, non ita est intelligendum ut aliud sit principium ex quo passibilis motus, id est, motum suum patiens inchoat, et aliud finis quem appetit; dum omnium quae naturaliter movent principium et finis unum sit. Est enim Deus a quo, et per quem, et ad quem moventur omnia. Sed quia alius intellectus principii, et alius intellectus finis, ideoque quasi alterum et alterum, ipsi duo intellectus dicuntur, dum circa unum omnium principium et finem versantur; verbi gratia, veluti si quis dixerit ab intellectu principii ad intellectum finis in Deo.

73. Deinde considera, quia omne quod principio caret et fine, omni quoque motu carere necesse est. Deus autem ἄναρχος, hoc est, sine principio est; quia nil eum praecedit, nec eum efficit ut sit. Nec finem habet, quum infinitus est; nil enim post eum intelligitur, dum terminus omnium sit ultra quem nihil progreditur. Nullum igitur motum recipit. Non enim habet quo se moveat; dum plenitudo, et locus, et perfectio, et statio, et totum omnium sit, immo et plusquam plenitudo et perfectio, plusquam locus et statio, plusquam totum omnium est. Plus enim est quam quod de se dicitur et intelligitur, quovis modo et dicatur quid de eo, et intelligatur. D. Haec mihi clare lucescunt ut opinor. M. Si igitur

omnem motum creaturae distribuis, Deum vero liberum omni motu facis, tantaene tarditatis es, ut ei a quo omnem motum abstrahis, facere vel pati tribuas; cum ista duo indubitanter non nisi in his quibus motus inest, fieri posse prioribus rationabilibus conclusionibus, ut arbitror, non incaute dederis? D. De pati nullo modo dubitarim: Impassibilem namque Deum esse omnino et credo et intelligo; passionem dico quae opponitur facere, id est, fieri. Quis enim dixerit aut crediderit, quanto magis intellexerit, Deum pati fieri, dum creator sit, non creatura? Dum enim, ut jamdudum inter nos confectum est, fieri Deus dicitur, figurata quadam locutione dici manifestum est. Fieri siquidem aestimatur in creaturis suis universaliter, dum in eis non solum intelligitur esse, sine quo esse non possunt; sed et eorum essentia fit. *Esse enim, omnium est: Superesse autem, divinitatis*, ut Sanctus ait *Dionysius*. Dicitur etiam in animabus fidelium fieri, dum aut per fidem et virtutem in eis concipitur, aut per fidem quodam modo inchoat intelligi. Nil enim aliud est fides, ut opinor, nisi principium quoddam ex quo cognitio creatoris in natura rationabili fieri incipit. De facere vero nondum clare video, totam Sanctam Scripturam, catholicamque fidem factorem omnium Deum fateri audiens. M. Facere sine motu facientis esse non posse, jam dedisti. D. Dedi. M. Aut igitur motum Deo dabis, sine quo facere non intelligitur, aut simul et motum et facere ab eo auferes.

74. Haec enim duo inter ea quae simul sunt, computantur; simulque oriuntur et occidunt. D. Motum Deo dare non possum, qui solus immutabilis est, nec habet quo, vel ad quid se moveat, cum in ipso sint omnia, immo cum sit ipse omnia. Facere vero ab eo auferre non possum, cum sit factor omnium. M. Segregabis ergo motum et facere. D. Ne id quidem; dum inseparabilia esse a se invicem video. M. Quid ergo facturus eris? D. Nescio; atque ideo ut viam quandam mihi aperias, summaque hac difficultate me liberes, obnixe supplico. M. Accipe igitur hunc ratiocinandi progressum. Quid tibi videtur? num Deus erat prius quam omnia faceret? D. Videtur mihi fuisse. M. Accidens ergo ei erat facere. Nam quod ei coaeternum non est, atque coessentiale; aut aliud extra eum est, aut ei accidens. D. Aliud praeter eum et extra eum esse non crediderim: in ipso enim omnia sunt, extra ipsum nihil est; nullum ei accidens temere dederim. Alioquin simplex non est, sed ex essentia et accidentibus quaedam compositio. Nam si aliud cum

ipso intelligitur quod ipse non est, aut si quippiam ei accidit, profecto neque infinitus est, neque simplex; quod fides catholica, veraque ratio firmissime deneget. Fatetur enim Deum infinitum esse, et plusquam infinitum; infinitas enim infinitorum est: et simplicem, et plusquam simplicem, omnium enim simplicium simplicitas est. Et cum ipso nihil esse credit vel intelligit; quum ipse est ambitus omnium quae sunt, et quae non sunt, et quae esse possunt, et quae esse non possunt; et quae ei contraria seu opposita videntur esse, ut non dicam similia et dissimilia. Est enim ipse similium similitudo, et dissimilitudo dissimilium, oppositorumque oppositio, et contrariorum contrarietas. Haec enim omnia pulcra ineffabilique harmonia in una concordia colligit, atque componit. Nam quae in partibus universitatis opposita sibimet videntur atque contraria, et a se invicem dissona; in generalissima ipsius universitatis harmonia, et considerantur convenientia, consonaque sunt. M. Recte intelligis, et vide ne quid de his quae nunc dederis, de caetero te dedisse poeniteat. D. Ingredere, quovis ordine te sequar, et quodcunque jam concessero, non repetam. M. Deus ergo non erat priusquam omnia faceret? D. Non erat. Si enim esset, facere ei omnia accideret. Et si ei accideret omnia facere; motus et tempus in eo intelligeretur. Moveret enim se ad ea facienda quae jam non fecerat, temporeque praecederet actionem suam, quae nec sibi coessentialis erat, nec coaeterna. M. Coaeternum igitur est Deo suum facere, et coessentiale? D. Ita credo et intelligo. M. Duone quaedam sunt, Deus et suum facere, h. e. sua actio, an unum simplex atque individuum? D. Unum esse video. Deus enim numerum in se non recipit, quum solus innumerabilis est, et numerus sine numero, et supra omnem numerum causa omnium numerorum. M. Non ergo aliud est Deo esse, et aliud facere, sed ei esse id ipsum est et facere. D. Huic conclusioni resistere non audeo. M. Cum ergo audimus Deum omnia facere, nil aliud debemus intelligere, quam Deum in omnibus esse, hoc est, essentiam omnium subsistere. Ipse enim solus per se vere est, et omne quod vere in his quae sunt dicitur esse, ipse solus est. Nihil enim eorum quae sunt, per se ipsum vere est. Quodcunque autem in eo vere intelligitur, participatione ipsius unius qui solus per seipsum est, accipit. D. Nec hoc negare velim. M. Videsne ergo quemadmodum vera ratio categoriam faciendi ex natura divina penitus segregat, mutabilibusque ac temporalibus, principioque ac fine carere

non valentibus distribuit? D. Hoc quoque clare perspicio, etiam nunc nullam categoriam in Deum cadere, incunctanter intelligo.

75. Quid igitur? Num eadem ratione debemus inspicere omnium verborum, quae Sancta Scriptura de divina natura praedicat, virtutem; ut nil aliud per ea aestimemus significari, praeter ipsam simplicem, incommutabilem, incomprehensibilemque omni intellectu ac significatione divinam essentiam et plusquam essentiam? Verbi gratia, dum audimus Deum velle, et amare aut diligere, videre, audire, caeteraque verba quae de eo praedicari possunt, nil aliud oportet nos cogitare, nisi ineffabilem ipsius essentiam atque virtutem connaturalibus nobis significationibus suaderi, ne in tantum vera ac pia Christiana religio de creatore omnium sileat, ut nil de eo fari audeat ad simplicium animorum instructionem, haereticorumque semper veritati insidiantium, eamque eruere laborantium, minusque in ea eruditos fallere appetentium, refellendas astutias. Non aliud itaque Deo esse et velle, et facere et amare, et diligere, et videre, caeteraque hujusmodi quae de eo, ut diximus, possunt praedicari; sed haec omnia in ipso unum id ipsumque accipiendum, suamque ineffabilem essentiam eo modo quo se significari sinit, insinuant. D. Non aliud quidem. Ubi enim est vera, et aeterna, et insolubilis per se ipsam simplicitas, ibi aliud, et aliud, multum, diversumque fieri impossibile est.

76. Vellem tamen apertius mihi suadeas, ut clare videam, dum audio Deum amare vel amari, nil aliud nisi ipsius naturam sine ullo motu amantis vel amati intelligam. Cum enim hoc mihi fuerit suasum, nullo modo haesitabo ubicunque legero seu audiero, ipsum velle vel desiderare et desiderari, diligere et diligi, videre et videri, appetere et appeti, movere similiter et moveri. Haec omnia uno eodemque accipienda sunt intellectu. Ut enim voluntas, et amor, et dilectio, visio, desiderium quoque et motus, dum de eo praedicantur, unum id ipsumque nobis insinuant; ita verba seu activa, seu passiva, seu neutralia sint, et cujuscunque modi significatione proferantur, nulla intelligentiae differentia intelligantur discrepare, ut opinor. M. Nec in talibus deceptum te reor; ita enim possunt ut arbitraris. Primum igitur hanc amoris diffinitionem accipe. Amor est connexio aut vinculum, quo omnium rerum universalitas ineffabili amicitia insolubilique unitate copulatur. Potest etiam sic diffiniri. Amor est naturalis motus omnium rerum quae in

motu sunt finis, quietaque statio, ultra quam nullus creaturae progreditur motus. His diffinitionibus aperte Sanctus *Dionysius* astipulatur, in amatoriis hymnis sic dicens; *Amorem sive divinum, sive angelicum, sive intellectualem, sive animalium, sive naturalem dicamus, unitivam quandam et continuativam intelligamus virtutem: superiora quidem moventem in providentiam inferiorum, et aequiformia iterum in sociabilem vicissitudinem, et novissima subjecta, ad meliorum suppositorum conversionem.* Idem in eisdem: *Quum ex uno multos amores ordinavimus, nunc iterum omnes in unum et complicitum amorem, et omnium ipsorum patrem convolvamus simul et congregemus ex multis, primo in duas comprehendentes amatorias universaliter virtutes, quarum potentatur et principatur omnino ex omnium summitate omnis amoris immensurabilis causa, et ad quam extenditur connaturaliter unicuique existentium et existentibus omnibus universalis amor.* Item in eisdem: *Age nunc, et has iterum, hoc est, amoris virtutes in unum congregantes, dicamus, Quia una quaedam est simplex virtus, seipsam movens ad unitivam quandam temperantiam ex optimo usque existentium novissimum, et ab illo iterum consequenter per omnia usque ad optimum; ex se ipsa, et per se ipsam, et ad seipsam, seipsam reducens: et in seipsam semper eodem modo revoluta.* Merito ergo amor Deus dicitur, quia omnis amoris causa est, et per omnia diffunditur, et in unum colligit omnia, et ad seipsum ineffabili regressu revolvitur, totiusque creaturae amatorios motus in seipso terminat. Ipsa quoque divinae naturae in omnia quae in ea, et ab ea sunt, diffusio omnia amare dicitur, non quia ullo modo diffundatur, quod omni motu caret, omniaque simul implet; sed quia rationabilis mentis contuitum per omnia diffundit et movet, dum diffusionis et motus animi causa sit ad eum inquirendum et inveniendum, et quantum possibile est intelligendum, quia omnia implet ut sint, et universalis veluti amoris pacifica copulatione, in unitatem inseparabilem, quae est quod ipse est, universa colligit, inseperabiliterque comprehendit. Amari item dicitur ab omnibus, quae ab eo sunt, non quod ab eis aliquid patiatur, qui solus impassibilis est; sed quia eum omnia appetunt, ipsiusque pulcritudo omnia ad se trahit; ipse enim solus vere amabilis est, quia solus summa et vera bonitas et pulcritudo est; omne siquidem quodcunque in Creaturis vere bonum, vereque pulcrum et amabile intelligitur, ipse est. Sicut enim nullum bonum essentiale est, ita nullum pulcrum seu amabile essentiale, praeter ipsum solum.

77. Sicut ergo lapis ille, qui dicitur magnes, quamvis naturali sua virtute ferrum sibi propinquans ad se attrahat, nullo modo tamen, ut hoc faciat, se ipsum movet, aut a ferro aliquid patitur quod ad se attrahit; ita rerum omnium causa, omnia quae ex se sunt, ad seipsam reducit sine ullo sui motu, sed sola suae pulcritudinis virtute. Hinc idem Sanctus *Dionysius* inter caetera ait; *quare autem Theologi Deum aliquando quidem Amorem, aliquando vero Dilectationem, aliquando amabile et dilectabile vocant*; conclusit Sermonem sic dicens; *quia eo quidem movetur, eo vero quidem movet.* Quam conclusionem aptius venerabilis *Maximus* exponens, ait: *ut amor quidem subsistens dicitur et dilectio, movetur*; *ut vero amabile et dilectum, movet ad seipsum omnia amoris et dilectionis acceptiva.* Et planius iterum proferendum; *Movetur quidem, quasi conjunctionem ingerens inseparabilem, amoris et dilectionis eorum acceptivus; movet autem, quasi attrahens per naturam eorum quae in se ipsum moventur desiderium, et iterum movet moveturque, quasi sitiens sitiri, et amans amari, et diligens diligi.* Nam et lux ista sensibilis quae totum visibilem implet mundum, dum sit semper immobilis, quamvis vehiculum ejus, quod Solare corpus dicimus, per media Aetheris spatia circa terram aeterno motu volvatur, ipsa vero lux ab ipso vehiculo, veluti quodam fonte inexhausto, manans, ita totum mundum radiorum suorum immensurabili diffusione perfundit, ut nullum locum relinquat quo se movet, manetque semper immobilis: ubique enim mundo est plena semper et integra, nullum locum deserens vel appetens praeter portiunculam quandam inferioris hujus aëris circa terram, quam ad capiendam umbram telluris quae Nox dicitur relinquit; omnium tamen animalium lumen sentire valentium obtutus movet, et ad seipsam attrahit, ut per eam aspiciant quantum aspicere possint, quod aspicere possint, ideoque moveri putatur, quia radios oculorum ut ad se moveantur promovet, hoc est, oculorum motionis ad videndum causa est. Et ne mireris audiens naturam lucis (quae est ignis) totum mundum sensibilem implere, immutabiliterque ubique esse: nam et Sanctus Dionysius hoc docet in libro de Coelesti Hierarchia, Sanctus item Basilius in Examero eadem affirmat; *substantiam quidem luminis ubique esse, in mundi vero luminaribus, sive magnis, sive parvis, naturali quadam operatione perrumpere, non ut solum illuminet, sed ut motibus coelestium corporum omnium tempus distinguat.* Quid dicam de artibus quas sapientes liberales appellant disciplinas,

6

quae dum in semetipsis plane integrae immutabilesque permanent, moveri tamen dicuntur quoniam rationabilis animi contuitum ad se quaerendas inveniendasque promovent, et ad se considerandas attrahunt; ita ut ipsae dum per se, ut diximus, immutabiles sint, moveri tamen in mentibus sapientum videantur cum eas moveant. Et multa alia in quibus divinae virtutis obscura conspicitur similitudo: ipsa enim est super omnem similitudinem, omneque excellit exemplum; quae dum per se, et in se immutabiliter aeternaliterque stat, movere tamen omnia dicitur, quoniam per eam, et in ea omnia subsistunt, et ex non esse in esse adducta sunt; essendo enim est (omnia vero de nihilo ad esse procedunt) et ad se omnia attrahit: moveri quoque dicitur, quoniam seipsam ad seipsam movet, ac per hoc seipsam movet ac veluti a seipsa movetur: Deus itaque per seipsum Amor est, per seipsum Visio, per seipsum Motus; et tamen neque Motus est, neque Visio, neque Amor; sed plus quam Amor, plus quam Visio, plus quam Motus: et est per seipsum Amare, Videre, Movere: nec tamen est per seipsum Amare, Videre, Movere; quia est plus quam Amare, Videre, Movere: item per seipsum Amari est, Viderique, Moverique; non tamen per seipsum Moveri est, nec Videri, nec Amari; quoniam plus est quam ut possit Amari, et Videri, et Moveri. Amat igitur seipsum et amatur a seipso, in nobis et in seipso: nec tamen amat seipsum, nec amatur a seipso, in nobis et in seipso: sed plus quam amat et amatur in nobis et in seipso. Videt seipsum et videtur a seipso, in seipso et in nobis: nec tamen videt seipsum, nec videtur a seipso, in seipso et in nobis; quia plus quam videt, et videtur in seipso et in nobis. Movet seipsum et movetur a seipso, in seipso et in nobis; nec tamen movet seipsum, nec movetur a seipso in seipso, et in nobis, quia plus quam movet et movetur in seipso et in nobis.

78. Et haec est cauta et salutaris et Catholica de Deo praedicanda professio, ut prius de eo juxta catafaticam, id est, affirmativam omnia sive nominabiliter, sive verbaliter praedicemus, non tamen proprie sed translative: deinde ut omnia quae de Deo praedicantur per catafaticam, eum esse negemus per apofaticam, id est, negationem, non tamen proprie sed translative; verius enim negatur aliud eorum, quae de eo praedicantur esse, quam affirmatur esse; deinde super omne quod de ea praedicatur, superessentialis natura, quae omnia creat, et non creatur, superessentialiter superlaudanda est. Quod ergo Deus verbum caro factum suis discipulis ait; *non vos estis*

qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis: vera ratio cogit nos aliis similibus similiter credere, dicere, intelligere; non vos estis qui amatis, qui videtis, qui movetis, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis veritatem de me et patre meo et seipso, ipse amat et videt me, et patrem meum et seipsum in vobis, et movet in vobis seipsum, ut diligatis me et patrem meum: si ergo seipsam Sancta Trinitas in nobis et in seipsa amat, seipsum et videt et movet; pro certo a seipsa amatur, videtur, movetur, secundum excellentissimum modum nulli Creaturae cognitum, quo seipsam et amat, et videt et movet; et a seipsa in seipsa, et in creaturis suis amatur, videtur, movetur, cum sit super omnia quae de se dicuntur; de ineffabili enim quis et quid potest fari, cujus nec nomen proprium, nec verbum, nec ulla vox propria invenitur, nec est, nec fieri potest, *qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem. Quis enim cognovit intellectum Domini?* Sed priusquam praesentem disputationem terminemus, Sancti Dionysii de Divino statu motuque capitulum visum est mihi huic loco inserendum, si tibi videtur.

79. D. Videtur plane, atque hac novissima ratiocinatione ab omni ambiguitate purgatum me video. M. In libro de Divinis nominibus, *reliquum autem*, inquit, *ut de divino statu sive de se dicamus: quid autem aliud praeter manere ipsum in seipso Deum? et immobili naturali immutabilitate immo defixum esse, et supercollocari secundum eadem et circa idipsum et similiter operari, et secundum stabilissimum ipsum ex seipso omni modo subsistere, et secundum idipsum intransmutabilem et universaliter immutabilem, et haec superessentialiter. Etenim ipse est omnium stationis, et aedificati et aedificationis causalis, qui est super omnem aedificationem et stationem; et in seipso omnia constituit, et propriorum bonorum statione immobilia et custodita. Quid autem et cum iterum Theologi, et in omnia pervenientem et mutabilem dicunt immutabilem, nonne divinitus et hoc intelligendum? Moveri enim ipsum pie arbitrandum, non secundum delationem, aut alienationem, aut alternationem, aut conversionem, aut localem motum, non rectum, non circulariter ferentem, non ex ambobus, non intelligibilem, non amabilem, non naturalem, sed in essentia dicere Deum et continere omnia, et universaliter omnibus providere, et adesse omnibus omnium immensurabili circumstantia, et in existentia omnia providis processionibus, et operationibus. Sed et motum Dei immutabili divinitus ratione concedendum laudare, et rec-*

tus quidem inflexibilis intelligendus, et irrevocabilis processio operationum, et ex ipso omnium generatio. Elicoeides vero, id est, obliquus stateralis seu ponderalis processio, et fertilis status; quod autem secundum cyclum, id ipsum, et media et extrema continens et continenda continere; et in ipsum ab ipso provenientium conversio. D. Ordo exigit, ut video, ut brevem complexionem de eo quod agere, et pati seu facere, et fieri de Deo proprie praedicare nemo valeat colligas, et sic terminum libello imponas. M. Jamdudum dedisti, ni fallor, non aliud Deo esse et agere seu facere, sed unum atque idipsum ei est et esse, et agere, et facere; non enim recipit simplex natura intellectum Substantiae et Accidentium.

80. D. Inconcusse quidem dedi. M. Ut igitur de eo praedicatur esse, dum non sit proprie esse, quoniam plus est quam esse, et causa omnis esse et essentiae, ita etiam de eo dicitur agere et facere, dum sit plus quam agere et facere, et causa omnium faciendi et agendi sine ullo motu, qui secundum accidens possit intelligi super omnem motum; omnium namque motuum, omniumque accidentium, sicut et omnium essentiarum, causa est atque principium. D. Et hoc indubitanter concesserim. M. Quid igitur aliud restat; nisi ut intelligas omnino necesse esse, ut quemadmodum ab ipso et esse, et agere, et facere proprie aufertur; ita et pati et fieri auferatur. Quod enim agere et facere non recipit, quomodo pati et fieri recipere possit non video. D. Fige limitem libri, sat enim est in eo complexum.

LIBER SECUNDUS.

1. M. Quum in superiori libro de Universalis Naturae universali divisione (non quasi generis in formas, seu totius in partes; non enim Deus Genus est Creaturae, nec Creatura species Dei, sicut Creatura non est genus Dei, neque Deus species Creturae est: eadem ratio est in toto et partibus, Deus siquidem non est totum Creaturae, neque Creatura pars Dei, quomodo nec Creatura est totum Dei, neque pars Creaturae quamvis altiori theoria juxta Gregorium Theologum *pars Dei simus*, qui humanam participamus naturam, *quoniam in ipso vivimus, movemur et sumus;* metaphoriceque Deus dicatur et Genus, et Totum, et Species, et Pars: Omne enim quod in ipso et ex ipso est, pie ac rationabiliter de eo

praedicari potest; sed intelligibili quadam universitatis contemplatione: Universitatem dico Deum et Creaturam) breviter diximus; nunc eandem naturae divisionem latius, si videtur, repetamus. D. Videtur quidem et valde necessarium; nam si latiori rationis inquisitione non aperiatur, tacta solummodo et non discussa resedisse videbitur. M. Talis itaque erat, ut opinor, supradicta universalis naturae quadriformis divisio, in eam scilicet formam vel speciem (si rite forma, vel species dicenda est prima omnium causa, quae superat omnem formam et speciem, dum sit formarum et specierum omnium informe principium) quae creat et non creatur; informe autem principium propterea Deum dicimus, ne quis eum formarum numero aestimet censeri, dum sit formarum omnium causa; ipsum etenim omne formatum appetit, cum sit per se ipsum infinitus et plus quam infinitus, est enim infinitas omnium infinitatum. Quod igitur nulla forma coarctatur vel diffinitur, quia nullo intellectu cognoscitur, rationabilius dicitur informe quam formatum; quia ut saepe dictum est, verius per negationem de Deo aliquid praedicare possumus, quam per affirmationem. Secunda in eam quae creatur et creat; sequitur tertia quae creatur et non creat; dehinc quarta quae nec creat nec creatur. D. Ita sane divisum est. M. Quum igitur de oppositionibus praedictarum naturae formarum breviter in priori disputatione jam dictum est, consideravimus enim quomodo resultat tertia, primae ambae siquidem veluti quadam diametro ad se invicem e regione oppositae respiciunt; creata enim ut diximus et non creans opponitur creanti et non-creatae; similiter secunda forma e diverso respicit quartam; opponitur enim creata et creans neque creatae neque creanti: universalem vero naturam formas habere propterea dicimus, quoniam ex ea nostra intelligentia quodammodo informatur, dum de ipsa tractare nititur; nam per se ipsam universa natura non ubique formas recipit, eam siquidem Deo et Creatura contineri non incongrue dicimus, ac per hoc, in quantum creatrix est, nullam formam accipit in seipsa, formatae vero a se naturae multiformitatem praestat: jam nunc de similitudine earum deque differentia considerandum esse arbitror. D. Non aliter ordo rerum exigit.

M. Secunda forma primae similis in eo quod creat, ab ea vero distat in eo quod creatur; nam prima creat et non creatur, secunda et creat et creatur, tertia secundae similitudinem attrahit eo quod creatur, ab ea vero differt eo quod nil creat; nam secunda et creatur et creat, ter-

tia vero creatur et non creat, tertia quartae similis est in eo quod non creat, dissimilis vero in eo quod creatur; tertia enim creatur et non creat, quarta vero neque creat neque creatur: item quarta similis est primae quia non creatur, ab ea vero distare videtur, quia non creat; prima siquidem creat et non creatur, quarta vero neque creat neque creatur. Et quia de oppositionibus et similitudinibus deque differentiis est dictum, de earundem reditu et collectione ea disciplina quam Analyticam Philosophi vocant, breviter dicendum video. D. Hoc quoque ordo poscit; nulla enim rationabilis divisio est, sive essentiae in Genera, sive Generis in formas et numeros, sive totius in partes quae proprie partitio nominatur, sive universitatis in ea quae vera ratio in ipso contemplatur, quae non iterum possit redigi per eosdem gradus per quos divisio prius fuerat multiplicata, donec perveniatur ad illum unum inseparabiliter in seipso manens, ex quo ipsa divisio primordia sumpsit: sed prius et de Etymologia ipsius nominis quod est Analytice pauca edisseras, non enim mihi plane patet necessarium esse video. M. Analytice a verbo *analyo* derivatur, id est, resolvo vel redeo; *ana* enim *re*, *lyo* vero *solvo* interpretatur; inde et nomen nascitur *analyo*, quod in resolutionem vel reditum similiter vertitur; sed Analysis proprie pro dissolutione propositarum quaestionum dicitur, Analytice de reditu divisionis formarum ad principium ejusdem divisionis; omnis enim divisio quae a Graecis *merismus* dicitur, quasi deorsum: descendens ab uno quodam diffinito ad infinitos numeros videtur; hoc est generalissimo usque ad specialissimum. Omnis vero recollectio veluti quidam reditus iterum a specialissimo inchoans, et usque ad generalissimum ascendens, Analytice vocatur; est igitur reditus et resolutio individuorum in formas, formarum in genera, generum in *ousias*, *ousiarum* in sapientiam et prudentiam, ex quibus omnis divisio oritur, in easdem finitur. D. Satis dictum de Analytices Etymologia, perge ad caetera.

2. M. Quaternarum itaque praedictarum formarum binis in unum coeuntibus, fiat Analytica, id est, reditiva collectio. Prima namque et quarta unum sunt, quoniam de Deo solummodo intelliguntur; est enim principium omnium quae a se condita sunt, et finis omnium quae eum appetunt, ut in eo aeternaliter immutabiliterque quiescant. Causa siquidem omnium propterea dicitur creare, quoniam ab ea universitas eorum, quae post eam ab ea creata sunt, in genera et species et numeros, differentias quoque caeteraque quae in natura condita con-

fiderantur, mirabili quadam divinaque multiplicatione procedit; quoniam vero ad eandem caufam, omnia quae ab ea procedunt dum ad finem pervenient reverfura funt, propterea finis omnium dicitur, et neque creare neque creari perhibetur; nam poftquam in eam reverfa funt omnia, nil ulterius ab ea per generationem loco et tempore generibus et formis procedet, quoniam in ea omnia quieta erunt, et unum individuum atque immutabile manebunt. Nam quae in proceffionibus naturarum multipliciter divifa atque partita effe videntur, in primordialibus caufis unita atque unum funt; ad quam unitatem reverfura, in ea aeternaliter atque immutabiliter manebunt; fed de hac quarta univerfitatis confideratione, quae in folo Deo intelligitur, quemadmodum et prima, fuo loco latius disputabitur quantum lux mentium donaverit. Quod autem de prima, et de quarta dicitur, hoc eft, nec illa nec ifta creatur, cum illa et ifta unum funt, utraeque enim de Deo praedicantur; nulli recte intelligentium obscurum effe arbitror, a nullo enim creatur, quod caufa fuperiori fe vel fibi coaequali caret; eft enim prima omnium caufa Deus, quem nihil praecedit, nil ei cointelligitur, quod fibi coeffentiale non fit. Videsne itaque primam et quartam naturae formam, in unam effe revocatas? D. Satis video pureque intelligo; non enim in Deo prima forma a quarta discernitur; in ipfo fiquidem non duo funt fed unum, in noftra vero theoria dum aliam rationem de Deo concipimus fecundum confiderationem principii, aliam vero juxta finis contemplationem, duae veluti quaedam formae effe videntur, ex una eademque fimplicitate divinae naturae propter duplicem noftrae contemplationis intentionem formatae.

M. Recte vides; quid igitur? num et fecundam et tertiam in unum fimiliter debemus redigere? non enim te latet, ut aeftimo, quod ficut prima et quarta in Creatore, ita fecunda et tertia in Creatura rationabiliter cognoscuntur; fecunda enim, ut praedictum eft, et creatur et creat, et in primordialibus caufis conditarum rerum intelligitur; tertia vero forma creatur et non creat, atque in effectibus primordialium caufarum reperitur; fecunda itaque et tertia uno eodemque genere, creatae videlicet naturae, continentur, atque in ea unum funt; formae fiquidem in genere unum funt: num itaque vides quatuor formarum praedictarum, duas quidem, primam videlicet et quartam, in Creatorem; duas, fecundam dico et tertiam, in Creaturam recollectas? D. Plane video, admodumque admiror rerum fubtilitatem: nam duae prae-

dictae formae non in Deo, sed in nostra contemplatione discernuntur; et non Dei, sed rationis nostrae formae sunt propter duplicem principii atque finis considerationem; neque in Deo in unam formam rediguntur, sed in nostra theoria, quae dum principium et finem considerat, duas quasdam formas contemplationis in seipsa creat; quas iterum in unam formam theoriae videtur redigere, dum de simplici divinae naturae unitate incipit tractare; principium enim et finis divinae naturae propria nomina non sunt, sed habitudinis ejus ad ea quae condita sunt; ab ipsa enim incipiunt, atque ideo principium dicitur, et quoniam in eo terminantur ut in ea desinant, finis vocabulo meruit appellari: aliae vero duae formae, secundam dico et tertiam, non solum in nostra contemplatione gignuntur, sed etiam in ipsa rerum creatarum natura reperiuntur; in qua causae ab effectibus separantur, et effectus causis adunantur, quoniam in uno genere, in Creatura dico, unum sunt. M. De quatuor igitur fiunt duae. D. Non resisto. M. Quid si Creaturam Creatori adjunxeris? ita ut nil aliud in ea intelligas nisi ipsum qui solus vere est? Nil enim extra ipsum vere essentiale dicitur, quia omnia quae ab eo sunt, nil aliud sunt, in quantum sunt, nisi participatio ipsius qui a seipso solus per seipsum subsistit; num negabis Creatorem et Creaturam unum esse? D. Non facile negarim, huic enim collectioni resistere videtur mihi ridiculosum esse.

M. Universitas itaque qua Deus et Creatura continetur, prius in quatuor veluti formas divisa, iterum ad unum individuum principium quippe causamque finemque, revocatur. D. De universali universalis naturae divisione et adunatione interim satis dictum video; nam de subdivisionibus singularum formarum suis locis considerabimus; secundae dico et tertiae: primam quippe et quartam, subdivisiones recipere non facile dixerim, ideoque ad alia quae jam dicenda sunt, transeundum arbitror. M. Quid tibi videtur? num alia tenenda est semita ad investigationem propositarum quaestionum, quam ut nunc secundam naturae formam quaeramus? quoniam de prima in priori libro quantum facultas suppetebat consideravimus, in quo magis de decem rerum omnium generibus, quod proprie de creatrice omnium causa dici non possint, disputatum est, quam de ipsa omnium causa; nam quae de ea dicenda sunt, ad quartae formae considerationem reservanda esse judicavimus: non quod et ibi de Divina Natura proprie quid, aut digne non dicturos esse promittamus; sed quod de reditu omnium in eam per primor-

diales causas, quantum ipsa dederit, dicturi sumus: sed in hac secunda Quaestione maxime intentionis nostrae propositum, Deo largiente, constitutum est quaedam dicere de processione Creaturarum ab una et prima omnium per primordiales causarum essentias, ante omnia ab ea, in ea, per eam conditas, in diversa rerum Genera diversasque formas numerosque in infinitum: et ne mireris si quaedam in hoc loco de reditu creaturarum ad principium sui finemque dicta videris; processio namque Creaturarum earumdemque reditus simul rationi occurrunt eas inquirenti, ut a se invicem inseparabiles esse videantur; et nemo de una absolute sine alterius insertione, hoc est, de processione sine reditu et collectione, et conversim, dignum quid ratumque potest explanare. D. Disputationis series nil aliud exigit, quam ut post primae quaestionis considerationem ad secundam transeamus. M. Universalis itaque naturae, ut jam dictum est, ea forma secunda enitet, quae creatur et creat, et non nisi in primordialibus causis rerum, ut aestimo, intelligenda est; ipsae primordiales rerum causae a Graecis *Prototypa*, hoc est, primordialia exempla, vel *proorismata*, hoc est, praedestinationes vel diffinitiones vocantur; item ab eisdem *Theia-thelemata*, hoc est, divinae voluntates dicuntur; *Ideae* quoque, id est, species vel formae, in quibus rerum omnium faciendarum, priusquam essent, immutabiles rationes conditae sunt, solent vocari; de quibus latius in progressu operis dicemus, testimoniisque sanctorum Patrum roborabimus; et nec immerito sic appellantur, quoniam pater, hoc est, principium omnium in verbo suo, unigenito videlicet filio, omnium rerum rationes quas faciendas esse voluit prius quam in Genera et Species numerosque atque differentias, caeteraque quae in condita creatura aut considerari possunt et considerantur, aut considerari non possunt prae sui altitudinem, et non considerantur et tamen sunt, praeformavit.

3. Sed priusquam ad primordialium causarum theoriam perveniamus, visum est mihi sententiam Venerabilis Maximi de Divisione omnium quae facta sunt, huic disputationi nostrae inserere. Si enim multiplex rerum omnium divisio, iterumque adunatio multipliciter demonstrata fuerit, ad cognitionem principalium causarum, quae principaliter a Deo conditae sunt, patefacta via facilius apparebit; praesertim cum ipsius divisio a nostra divisione in nullo discrepare videatur, excepto quod ille sensibilem creaturam, quam tertiam formam naturae posuimus quoniam maxime causarum effectus in ea apparent, in tres

ſpecies ſubdividit: quartamque noſtram a prima non diſcernit, ſicut ſequentia demonſtrabunt; quoniam ſubdiviſionem ſenſibilis Creaturae ad Materiem noſtrae quaeſtionis tertiae, prout Deus dederit, reſervabimus. Triceſimo et ſeptimo capitulo de Ambiguis *Sancti*, inquit, *qui multa divinorum Myſteriorum ex his qui pediſſequi et miniſtri fuerunt verbi, et unde immeditate eorum quae ſunt eruditi ſcientiam per ſucceſſionem per eos qui ante ſe erant in ſe ipſos diſtributam accipiunt, dicunt omnium quae facta ſunt, quinque diviſionibus ſegregari ſubſtantiam.* Videsne quanta autoritate diviſionis ſuae originem commendat? ab ipſo enim verbo, hoc eſt, Dei filio qui eſt fons totius perfectae doctrinae (merito, quia ipſe eſt Sapientia quam omnes Sapientes participant per pediſſequos ſuos, hoc eſt, discipulos, qui eum in carne viventem viderunt, et docentem audierunt) inchoaſſe commemorat: et per Apoſtolorum ſucceſſores in doctrina et ſapientia inmediate, hoc eſt, nulla alia autoritate interpoſita, usque ad ſua tempora traditam fuiſſe; *quarum primam*, inquit, *eſſe aiunt eam quae a non creata natura in creatam univerſaliter naturam, et per generationem eſſe accipientem dividitur: dicunt namque Deum per bonitatem feciſſe exiſtentium ſimul omnium claram diſpoſitionem;* et paulo poſt, *Secundam vero, per quam ipſa ſimul omnis natura a Deo per creationem eſſe accipiens dividitur in intelligibilia et ſenſibilia: tertiam deinceps, per quam ipſa ſenſibilis natura dividitur in caelum ac terram: quartam itidem, per quam Terra dividitur in Paradiſum et orbem Terrarum; et quintam, per quam ipſe in omnibus veluti quaedam cunctorum continuatiſſima officina, omnibusque per omnem differentiam extremitatibus per ſeipſum naturaliter medietatem faciens bene et pulcre ſecundum generationem. His quae ſunt ſuperadditus homo in Maſculum ſoeminamque dividitur, omnem habens profecto naturaliter extremorum omnium medietatibus per ipſam ad extrema omnia copulativam propriarum partium proprietatem adunationis virtutem, partem ſiquidem ſui*, ut idem Magiſter alibi ait, *cum ſenſibilibus poſſidet, in quantum corpus eſt; partem cum Intelligibilibus, in quantum anima; ideoque Univerſam Creaturam in ſe continet.* Et paulo poſt, *hujus rei gratia, noviſſimus introducitur, in his quae ſunt, homo; veluti conjunctio quaedam naturalis univerſaliter per proprias partes medietatem faciens extremitatibus, et in unum ducens in ſeipſo, multo ſecundum naturam a ſeinvicem diſtantia ſpatio.* Extremitates hic vocat inviſibilem ſenſibilemque Creaturam; quae a ſeinvicem veluti longiſſimo

ſpatio naturaliter diſcrepant. Sunt enim naturarum conditarum duo extremi termini ſibimet oppoſiti, ſed humana natura medietatem eis praeſtat; in ea enim ſibi invicem copulantur, et de multis unumſiunt.

4. *Nulla enim Creatura eſt, a ſummo usque deorſum, quae in homine non reperiatur, ideoque officina omnium jure nominatur; in ea ſiquidem omnia confluunt quae a Deo condita ſunt, unamque harmoniam ex diverſis naturis, veluti quibusdam diſtantibus ſonis, componunt. Ut ad Deum, utpote cauſalem, omnia unitate congregantem ex propria prius diviſione inchoans, ac deinde per media connexione ordineque progrediens, in Deum acciperet finem ipſius ex omnibus factae per unitatem aſcenſionis excelſae, in quo non eſt diviſio.* Huc usque praedicti Venerabilis Magiſtri non continuitatem, ſed quibusdam intermiſſis, verba introduximus; incipientis quidem eorum quae facta ſunt ſubſtantiae diviſionem a ſumma omnium cauſa, et in homine, qui ad imaginem et ſimilitudinem Dei factus eſt, univerſalis ſubſtantiae differentias terminantis. Homo ſiquidem, ut diximus, iterumque ſaepiſſime repetemus, in tanta Naturae conditae dignitate creatus eſt, ut nulla Creatura, ſive viſibilis ſive inviſibilis ſit, quae in eo reperiri non poſſet.

5. Eſt enim ex duabus conditae naturae univerſalibus partibus mirabili quadam adunatione compoſitus; ex ſenſibili namque et intelligibili, hoc eſt, ex totius creaturae extremitatibus conjunctus. Nil quidem inferius eſt in natura rerum quam corpus, et nil ſuperius quam intellectus, teſte Sancto Auguſtino, in libro de Vera religione ſic dicente; *Inter mentem noſtram qua ipſum intelligimus patrem, et veritatem per quam ipſum intelligimus, nulla interpoſita creatura eſt.* Quibus verbis ſanctiſſimi Patris datur intelligi humanam naturam, etiam poſt praevaricationem, dignitatem ſuam non penitus perdidiſſe, ſed adhuc obtinere. Non enim dixit Magiſter nulla interpoſita creatura erat, ſed nulla interpoſita eſt: non ergo etiam in languoribus noſtris Deum penitus deſeruimus, nec ab ipſo deſerti ſumus, dum inter mentem noſtram et illum nulla interpoſita natura eſt, lepra ſiquidem animae vel corporis non aufert aciem mentis qua illum intelligimus, et in qua maxime imago creatoris condita eſt. Videsne igitur quomodo omnium ſubſtantiarum diviſio in humana natura terminatur? D. Plane video, multumque noſtrae naturae inter omnia quae facta ſunt dignitatem admiror, dum in ea veluti quandam omnium creaturarum ſubſtantialium mirabilem compoſitionem, praedictis rationibus

suasus, perspicio. M. Itaque quoniam clare vides divisionem naturalem omnium, a Creatore et Creatura inchoantem, et in homine, qui in summitate divinae operationis veluti in senaria quadam perfectione est conditus, desinentem; jam nunc substantiarum omnium adunatam collectionem ab homine inchoantem, et per hominem ascendentem usque ad ipsum Deum, qui est totius divisionis principium, totiusque adunationis finis, praedicti Patris Maximi verba considerantes videamus.

6. Non enim, ut praediximus, recta ratio de Divisione permittit absolute tractare, et Analyticam intermittere, sed ambobus connexim veritatem jubet consulere, ait ergo ex propria Divisione inchoans, ac si aperte diceret, quoniam substantiarum divisio quae a Deo sumpsit exordium, et gradatim descendens, in Divisione Hominis in masculum et foeminam finem constituit; iterum earundem substantiarum adunatio ab Homine debuit inchoare, et per eosdem gradus usque ad ipsum Deum ascendere: in quo, ut ipse ait, non est divisio, quoniam in eo omnia unum sunt. Incipiet ergo ab homine naturarum adunatio, per Salvatoris gratiam, in quo, ut ait, *amplius non est masculus neque foemina*, quando humana natura in pristinum restauratur statum. Nam si primus homo non peccaret, naturae suae partitionem in duplicem sexum non pateretur, sed in primordialibus suis rationibus in quibus *ad imaginem* Dei conditus est, immutabiliter permaneret; quod his verbis praedictus Magister aperit: dicit enim, *hujus rei gratia, novissimus introducitur (in his quae sunt) homo, non* * *nullo modo penden..m adversus primordialem rationem ipsius rationis circa generationem hominis divini propositi secundum masculum foeminamque proprietatem. In ipsa circa divinam virtutem impassibilissima copula, ubique Naturae extenturis.* Ita ut ostenderet futurum hominem secundum divinum propositum solummodo secundum masculum et foeminam appellationem non dividendum; per quam rationem primitus etiam factus est; in ipsis nunc existentibus circa eum sectionibus non divisus propter ipsam perfectam adunationem ad propriam rationem per quam subsistit. In his verbis aptissime insinuat divini consilii propositum erga hominis conditionem, si eum peccaturum non praenosceret: homo namque solummodo esset in simplicitate suae naturae creatus, eoque modo quo Sancti Angeli multiplicati sunt intellectualibus numeris, multiplicaretur; sed reatu suae praevaricationis obrutus, naturae suae divisionem in masculum et foeminam est passus; et quoniam ille divinum mo-

*) Defectus in manuscripto, ut notat Thomas Galeus.

dum multiplicationis suae observare noluit, in pecorinam corruptibilemque ex masculo et foemina numerositatem justo judicio redactus est. Quae divisio in Christo adunationis sumpsit exordium, qui in se ipso humanae naturae restaurationis exemplum veraciter ostendit, et futurae resurrectionis similitudinem praestitit.

7. *In ipsis*, inquit, *quae nunc circa eum sectionibus non divisus*, sectiones dicit circa hominem post peccatum, non solum divisionem in masculum et foeminam, verum etiam in multiplices varietates qualitatum et quantitatum, differentiarumque unius formae; siquidem diversitas hominum a seipsis, qua uniuscujusque species ab aliis discernitur, et staturae modus variatur, non ex natura provenit, sed ex vitio, et diversitate locorum et temporum, terrarum, aquarum, aërum, escarum, caeterarumque similium in quibus nascuntur et nutriuntur. De diversitate morum, cogitationumque, superfluum est dicere, cum omnibus manifestum sit ex Divisione Naturae post peccatum initium sumpsisse. *Propter ipsam*, inquit, *perfectam adunationem ad propriam rationem per quam subsistit:* ac si diceret; ideo homo naturae suae divisionem non pateretur si non peccaret, quia perfecte rationibus suis (in quibus secundum imaginem Dei conditus est) primordialibus causis videlicet, in quibus subsistit, inseperabiliter adhaereret, si sponte sua ab eis se ipsum non evelleret. Non enim in his in quibus nunc videtur esse homo consistit, sed in occultis naturae causis secundum quas primitus conditus est, et ad quas reversurus est, continetur in quantum est.

8. Et quoniam post adunationem hominis, hoc est, duplicis sexus in pristinam naturae unitatem, in qua neque masculus neque foemina, sed simpliciter homo erat, confestim orbis terrarum adunatio ad Paradisum sequitur; *Deinde*, inquit, *Paradisum orbemque terrarum per propriam sanctam conversationem adjungens, unam faceret terram non divisam in eo et partium ejus differentiam, sed magis congregatam ut nulla partium ejus ullam patiatur subductionem.* Quae sententia valde obscura videtur, non enim facile patet quid suadere velit: utrum Orbis terrarum dum omnes substantiae adunabuntur, paradiso copulabitur, ut nulla diversitas partium in eis fiat, sed totus paradisus erit; nam in ratione adunationis hoc semper observari necessarium est, ut quod inferius esse videtur, in id quod superius, hoc est, melius moveatur; non autem quod melius est in deterius transire, hoc est, redire in renovatione naturarum (alioquin adunatio non erit sed divisio) vera finit ratio. Sic enim humanae naturae adu-

natio duplicis ſexus diviſionem in ſimplicitatem hominis revocat: quia homo melior eſt quam ſexus. Masculus ſiquidem et foemina non ſunt nomina naturae, ſed partitionis ejus per praevaricationem: homo vero ſpecialis ipſius naturae appellatio eſt. An ſic orbis terrarum et paradiſus in unam illam terram, quae altera ſpecies eſt ſenſibilis creaturae in coelum et terram diviſae applicabuntur, ut ipſa terra non ſolum varietate partium careat, ſed etiam in ſimplicitatem quandam naturae revocabitur, ut plus ſpiritualis quam corporalis eſſe credatur, qualis futura eſſet ſi homo non peccaret? Et intelligamus quod dixit; *non ſegregatam in eo*, id eſt, homine. Nam in homine omnia adunantur ſecundum partium ſuarum, videlicet, terrae differentiam. Ut quemadmodum nulla partium diverſitas in homine erit, quoniam nulla compoſitio in eo permanebit, ita etiam terrena natura ſibi copulabitur, ut unum in eo et cum eo eſſe videatur: ait enim *ſed magis congregatam;* quatenus nullam partium ejus ſubductionem, hoc eſt, ſeparationem patiatur. Ubi quippe vera eſt ſimplicitas, ibi nullius ſubductionis, videlicet ſegregationis, reperitur varietas; cui ſenſui ſequentia favere aptiſſime videntur: ſequitur enim *inde coelum et terram adjungens per ipſam Angelis vitae omnino et virtutum, quantum hominibus poſſibile eſt, ſimilitudinem, unam facere et inſeparabilem usque a ſeipſa ſenſibilem creaturam, non ſeparatam in eo*, videlicet homine; *localiter omnino in ſpatiis, levi facto ſpiritu et nulla gravitate detento, neque ad Coelos aſcenſione prohibita, per ipſam ad haec perfectam animi ἀοϱαϭίαν*, hoc eſt, exorbitatem vel caecitatem, *ſincere ad Deum pervenientis ſapienter ad eum intentione.* Ubi datur intelligi quod homo, quando revocabitur in priſtinam naturae ſuae gratiam, quam praevaricando deſeruit, omnem ſenſibilem et ſe inferiorem creaturam in unitatem ſibi recolliget, mirabili quadam divinae virtutis potentia, in reſtitutione hominis: dum enim ſincere, ut ipſe ait, humanus animus ad Deum perveniet, tum divinam ἀοϱαϭίαν, hoc eſt, omnium creaturarum, quas omnino ſuperaſcendet, ignorantiam patietur, ad ipſum Deum perveniens, ipſumque in omnibus contemplans. Totus namque homo, ut ait ipſe, levis ſpiritus futurus eſt, et nulla gravitate corporali in terra detinebitur, neque ad Coelos aſcenſione prohibebitur. *Deinde*, inquit, *intelligibilia et ſenſibilia cum his copulans*, hoc eſt, cum praedictis naturarum adunationibus, *per ipſam ad angelos ſcientiae aequalitatem unificabit creaturam, ſimul omnem creaturam non ſeparatim in eo ſe-*

cundum ſcientiam et ignorantiam, aequali ſibi ad angelos indifferenter futura, rationum in his quae ſunt gnoſtica ſcientia; per quam ipſa verae ſophiae infinita donorum effuſio ſuperveniens, quantum fas eſt, pure de caetero ipſam circa Deum et immediate dignis praeſtat incognitam interpretabilemque notitiam. Hujus ſententiae altitudo incomprehenſibilis mihi videtur, et maxime ubi ait, *et ſecundum ſcientiam et ignorantiam aequali ſibi ad angelos gnoſtica ſcientia.* Et merito, in prioribus enim nil aliud videbatur ſuaſiſſe, niſi omnium rerum ſenſibilium et intelligibilium in unitatem quandam adunationem, ita ut nil ſeparabile, nil corporeum, nil varium in eis remaneat; ſed ut mirabili quadam regreſſione inferiora ſemper in ſuperiora transeant. Nunc vero dicere videtur adunationem naturarum ſubſtantialium in intellectu ſolummodo, non autem in rebus ipſis eſſe, hoc eſt, non eas res, quae per generationem in diverſa Genera, diverſasque formas, infinitosque numeros juxta Creatoris providentiam, intelligibilem ſenſibilemve acceperunt varietatem. Non enim aliter adunationem creatarum ſubſtantiarum in angelis eſſe intelligimus, niſi ſola gnoſtica ſcientia, non autem ipſarum rerum collectione in unum: Naturarum quippe omnium conditarum rationes in ſemetipſis ſub uno quodam intelligentiae tenore cognoscunt. Quemadmodum in quadam ſapientiſſima humana anima, diverſarum artium una eademque inſeparabilis cognitio eſt; ita ut ignorantia, ſive in Angelis (nam et eorum quosdam nondum omni purgatos ignorantia legimus) ſive in hominibus, nullam ſegregationem rerum faciat; ſcientia vero gnoſtica adunationis cauſa fiat. Intellectus enim rerum veraciter ipſae res ſunt, dicente Sancto Dionyſio, *Cognitio eorum quae ſunt, ea quae ſunt, eſt:* ſed ipſas primordiales ſuas cauſas rationesque, in adunationem quandam actione intelligentiae, non autem re ipſa colligi. Verum priusquam ad hujus quaeſtionis theoriam perveniamus, ſi de ea quid dicendum, praedictae adunationis rerum ſecundum Maximum reſidua dicenda eſſe arbitror. *Et finis*, inquit, *in omnibus his creatam naturam non creatae per dilectionem unificans. O miraculum erga nos divinae clementiae, unum id ipſumque oſtendetur ſecundum habitum gratiae totus homo toto univerſaliter ambitus Deo, et factus. Omne ſiquidem dicitur propter ſimilitudinem ſecundum eſſentiam, et totum ipſum accipiens*; ab ipſo videlicet *Deo Deum, utpote finem eorum quae moventur, motionis; et ſtatum firmum immutabilemque eorum quae feruntur in ipſum, et omnis*

finis, et ſtatuti, et legis, rationisque intellectusque, et naturae finem ac terminum infinitum et interminatum exiſtentem.

9. Ad hoc igitur quintum ex praedicti Magiſtri ſermonibus datur intelligi, inter primordiales rerum cauſas homo ad imaginem Dei factus eſt: ut in eo omnis creatura et intelligibilis et ſenſibilis, ex quibus veluti diviſis extremitatibus compoſitus, unum inſeparabile fieret, et ut eſſet medietas et adunatio omnium creaturarum. Non enim ulla creatura eſt, quae in homine intelligi non poſſit: unde etiam in Sanctis Scripturis omnis creatura nominari ſolet, in Evangelio ſiquidem ſcriptum eſt, *praedicate Evangelium omni creaturae;* item in Apoſtolo, *Omnis creatura congemiscit et dolet usque adhuc.* Et ſi non peccaret, non eſſet in eo diviſio ſexuum, ſed ſolummodo homo eſſet: non ſepararetur in eo orbis terrarum a Paradiſo, ſed omnis terrena natura in eo eſſet paradiſus; hoc eſt, ſpiritualis converſatio. Coelum et Terra in eo non ſegregarentur, totus enim coeleſtis eſſet, et nil terrenum, nil grave, nil corporeum in eo appareret; eſſet enim et multiplicaretur in numerum, a conditore ſui praefinitum, ſicut angeli et ſunt, et multiplicati ſunt. Senſibilis natura ab intelligibili in eo non discreparet, totus enim eſſet intellectus, Creatori ſuo ſemper et immutabiliter adhaerens, et nullo modo a primordialibus ſuis cauſis, in quibus conditus eſt, recederet: Omnis creatura quae in eo condita eſt, nullam diviſionem in eo pateretur: ſed quoniam primus homo in tali felicitate permanere neglexerat, et ab ea ſuperbiendo cecidit; et in infinitas partitiones varietatesque naturae humanae unitas diſperſa eſt, divina clementia aſſumſit novum hominem, in quo ipſa natura quae in veteri homine diſpertita eſt, ad priſtinam unitatem revocaretur: in mundo de mundo, hoc eſt, homo ex hominibus propter homines naſci conſtituit. Hinc idem Maximus: *Quoniam itaque,* inquit, *naturaliter ut creatus eſt circa immutabile proprium principium, dico autem Deum, homo non eſt motus: circa vero ea, quae ſub ipſo ſunt, quorum ipſe divinitus principari ordinatus eſt, contra naturam volens inſipienter eſt motus: ea in adunationem ſeparatorum data ſibi naturali potentia, per generationem in ipſam adunandorum magis abuſus eſt ſeparationem; novantur naturae, et Deus homo fit, ut hominem perditum ſalvet; et in toto univerſaliter naturae per ſe ipſum quae contra naturam ſunt, fiſſuras adjungens, et univerſaliter eorum quae partita ſunt praemonſtratas rationes; quibus ipſa ſegregatorum fieri com-*

suevit adunatio, ostendens magnum consilium implere Dei et Patris in seipsum recapitulans omnia, id est, recolligens quae in coelo sunt, et quae in terra; in quo etiam creata sunt, ipsa namque universaliter omnium ad seipsum adunatione, ex nostra inchoans diversione, fit perfectus homo, ex nobis propter nos secundum nos, omnia nostra perfecta habens; non ex nuptiali consequentia; per hoc ostendens, ut arbitror, quomodo erat et alius modus propagationis hominum in multitudinem Deo praecognitus, si mandatum primus homo custodiret: inque pecudalitatem seipsum eo modo qui est per abusionem propriis potentiis non dejiceret in ipsam, et secundum masculum et foeminam differentiam, et divisione naturae retrusus. Cujus ut fieret, sicut dixi, homo non omnino indigebat; sine quibus autem esse, fortassis est possibile, haec in perpetuum non necesse manere: in Christo enim Jesu, inquit, *divinus Apostolus neque masculus est neque foemina.*

10. Videsne quantum divisionis humanae naturae causam ad peccatum primi hominis referendam esse inculcat? sine quibus enim, inquit, fortassis est possibile esse, haec in perpetuum non necesse manere. Ac si aperte diceret, quoniam si homo non peccaret, absque divisione suae naturae permanere poterat, non enim hoc ei ex natura accessit, sed ex delicto contigit; quae igitur necessitas cogit ut post adunationem naturae in pristinam sui dignitatem illa divisio permaneat: ut enim ante peccatum potuit ea carere, ita poterit post ejus redintegrationem aeternaliter permanere. Sed ne per singula ipsius persequamur sermones, in quibus apertissime edocet adunationem totius creaturae, quae in primo homine fieret si non peccaret, in Christo resurgente ante omnes per omnia factam, pauca de pluribus praesentis disputationis gratia introducam. Primo igitur Dominum Jesum divisionem naturae, id est, masculum et foeminam, in seipso adunasse edocet: non enim in sexu corporeo, sed in homine tantum surrexit ex mortuis; *in ipso* enim *nec masculus nec foemina est.* Quamvis in ipso sexu virili in quo natus est ex virgine, et in quo passus est, apparuit discipulis suis post resurrectionem, ad confirmandam resurrectionis suae fidem; non enim aliter eum cognoscerent, si notam eis formam non viderent; nondum enim Spiritum Sanctum plenum acceperunt, qui eos docuit omnia. Deinde post resurrectionem nostrum orbem terrarum paradiso in seipso colligavit: nam ex mortuis in paradisum rediens, in hoc orbe cum discipulis suis conversatus est: ostendens eis manifeste non aliud esse Paradisum praeter

resurrectionis gloriam, quae primum in eo apparuit, et quam omnibus fidelibus suis daturus est; docensque nostrum orbem terrarum differentiam a Paradiso juxta rationem naturae non habere: non enim natura separantur, sed qualitatibus, quantitatibus caeterisque varietatibus quae propter peccatum generale, generalis humanae naturae, ad poenam ejus, immo ad correctionem et exercitationem, huic terrae habitabili superaddita sunt. Et quoniam una terra dum ad seipsam constituitur, inseparabilis est, ipsam naturae rationem in qua est, liberam divisionem secundum differentiam salvans; non enim vel mole vel spatiis discernitur Paradisus ab isto habitabili orbe terrarum, sed diversitate conversationis, differentiaque beatitudinis; nam et primus homo si non peccaret, feliciter in orbe terrarum vivere posset: quoniam una eademque ratio est in principalibus causis orbis terrarum et paradiso, quod aptissime in seipso Deus noster post resurrectionem manifestavit: simul enim et in Paradiso erat, et in hac terra cum discipulis moratus est.

11. Non enim credendum est aliunde venisse localiter, ut suis discipulis appareret, et aliorsum recessisse, quum non apparebat, qui post resurrectionem, naturam locorum et temporum non solum divinitate, verum etiam humanitate fuerat supergressus; (spiritualia siquidem corpora, loco temporeque coarctari non facile crediderim: quemadmodum neque qualitatibus, quantitatibusve, seu alicujus formae discriptionibus variari; simplicissimae enim naturae sunt, quod maxime argumento puri ignis colligitur, qui dum per omnia sensibilis mundi corpora diffunditur, tantae subtilitatis est, ut nullo loco detineatur, et tamen in omnibus operationem suam manifestare dinoscitur), sed uno eodemque tempore, uno eodemque loco ad tempus apparebat in ea forma in qua passus fuerat, ut fidem illorum nutriret, donec verae cognitionis virtute qua postmodum profusi sunt, illuminarentur: et peracto momentaneae apparitionis spatio, mox intellectualem invisibilemque spiritualis corporis ἀορασίαν, id est, invisibilitatem, quae omne tempus, ut praediximus, omnemque locum superat, redibat: vel quod credibilius esse videtur, nullo modo ex resurrectionis gloria, loco vel tempore, vel quantitate, qualitateve recedens (his siquidem omnibus spiritualia corpora carere, nemo qui dubitat) in ea forma qua mundo, in mundo vivens, pro mundi salute post resurrectionem discipulis suis seipsum manifestabat: non enim humana ratiocinatio praevalet ubi divina potentia sollummodo pollet; nam quod ipse ait, *ecce Ego vobis-*

cum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi, satis ac plane indicat ipsum non solum secundum verbum, quo omnia implet, et super omnia est, verum etiam secundum carnem, quam in unitatem suae substantiae vel personae accepit, et ex mortuis suscitavit, et in Deum transmutavit, semper et ubique esse, non tamen localiter seu temporaliter, nec ullo modo circumscriptum; mirabili siquidem et ineffabili modo et super omnes coelestes essentias, et cum patre est secundum humanitatem quae verbo patris adunata est; et Deus est et ubique regit mundum, et diligentibus se, sive invisibiliter, sive visibiliter apparet: coelum non deserit et mundum regit; ad dextram patris sedet, in summis omnia gubernans, humanae naturae salutem in imis ministrans: noli ergo in loco fingere Christi humanitatem quae post resurrectionem translata est in divinitatem. Divinitas Christi in loco non est, igitur neque ejus humanitas: eodem modo sane intelligitur de tempore, de quantitate, de qualitate, de forma circumscripta: his enim omnibus tota Christi humanitas, hoc est, corpus et anima et intellectus carere piissime creditur, purissimeque intelligitur post resurrectionis palmam; et ad eandem gloriam electos suos post Catholicam resurrectionem ducturus, qui unum in eo, et cum eo futuri sunt. Christus igitur et in paradiso erat simul et in mundo, ostendens et mundi et paradisi unam rationem naturalem esse, in seipso mundum et paradisum adunans. Non enim in mundo moles corporeas spatiisque distentas, multiplicesque diversarum partium ejus varietates, vera ratio considerat et honorificat: sed naturales et primordiales illius causas in seipsis unitas atque pulcherrimas, in quas dum finis suus venerit, reversurus erit, et in eis aeternaliter mansurus. Non autem alium finem hujus sensibilis mundi credimus esse futurum, nisi in Deum et in primordiales causas suas, in quibus naturaliter subsistit, reditum.

12. Etenim ut ratio docet, mundus iste in varias, sensibilesque species, diversasque partium suarum multiplicitates, non erumperet, si Deus casum et interitum primi hominis, unitatem suae naturae deserentis, non praevideret: ut, saltem post ruinam suam de spiritualibus ad corporalia, de aeternis ad temporalia, de incorruptibilibus ad caduca, de summis ad ima, a spirituali homine in animalem, a simplici natura ad sexuum divisionem, ex Angelica dignitate et multiplicatione ad pecorinam contumeliosamque corruptibilemque secundum corpus generationem, suum miserabilem interitum, tali poena admo-

nitus cognosceret: et ad suae dignitatis pristinum statum paenitendo, superbiamque suam deponendo, divinasque leges quas transgressus fuerat implendo, redire postularet. Non enim credendum est, divinissimam conditoris clementiam peccantem hominem in hunc mundum retrusisse, quasi quadam indignatione commotam, aut quodam vindicandi motu cupidam, (his enim accidentibus divinam bonitatem carere vera ratio indicat) sed modo quodam ineffabilis doctrinae incomprehensibilisque misericordiae: ut homo quilibet voluntatis arbitrio in suae naturae dignitate se custodire noluerat, conditoris sui gratiam suis poenis eruditus quaereret; et per eam divinis praeceptis obediens, quae prius superbiendo neglexerat, ad suum pristinum statum cautus et providus, pristinae suae negligentiae superbique casus humilis atque memor rediret: unde iterum per gratiam et libero suae voluntatis arbitrio custodito non caderet, nec cadere vellet nec posset. Sed redeamus in adunationem naturarum in Christo. *Deinde,* inquit praedictus Magister, *per assumptionem in coelum, profecto coelum vivificavit et terram, et cum terreno hoc corpore nobis connaturali, in spiritualem substantiam videlicet mutato, rediens in coelum, unam existentem omnem sensibilem naturam manifestavit: deinde sensibilia et intelligibilia constituit; consequenter per omnes coelestes, divinosque, intellectuales ordines transiens, cum anima et corpore, hoc est, perfecta nostra natura, adunavit; totius creaturae secundum principalissimam ejus rationem concursum, in se ipso perfecte inseparabilem atque immobilem ostendens; et finis in omnibus his secundum intelligentiam humanitatis, hoc est, secundum ipsam humanitatem, apud ipsum sit Deum apparens pro nobis: sicut scriptum est, vultui Dei et Patris, quantum homo, qui nunquam ullo modo a patre quantum verbum, potest recedere; ac primum nos adunavit nobismet in seipso per ablationem secundum masculum et foeminam differentiae, et pro viris et pro mulieribus, quibus divisionis maxime inspicitur modus: homines solummodo proprieque vereque ostendit mundam ferentes imaginem quam nullo modo corruptionis notamina tangunt.* Videsne quantum aperte denuntiat hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum sexus differentia omnino caruisse, et adhuc quantum in eo imago et similitudo conditoris permanet carere; ipsamque divisionem propter peccatum secundum corpus solummodo accidisse: quamquam enim in anima spiritales sexus intelliguntur, νοῦς siquidem intellectus veluti quidam masculus in anima est, ἄισθησις vero, id est, sensus, ve-

luti quaedam foemina; non tamen ibi cognoscimus naturae divortium, sed Christi et ecclesiae mysterium, uniusque intellectus ad creatorem et ad creaturam contuitum. *Et nobiscum*, inquit, *et propter nos simul omnem creaturam per medietates veluti propriarum partium extrema comprehendens, et circa se ipsum insolubiliter paradisum orbemque terrarum conjunxit, coelum et terram, sensibilia et intelligibilia: corpus quippe et sensum et animam, secundum nos, habens et intellectum, quibus quasi partibus per singula unicuique universaliter cognatum associans extremum, juxta prius redditum motum divinitus omnia in se ipse recapitulavit.*

13. Vim verborum intentius perspice, non enim vacant virtute; *corpus quippe*, inquit, *sensum et animam secundum nos habens*, Christus videlicet, *et intellectum:* his enim veluti quatuor partibus, humana natura constituitur; quas partes verus quippe homo Christus et assumpsit et in seipso adunavit; homo siquidem perfectus: nil enim hominis reliquit praeter peccatum, quod in unitatem substantiae suae non acciperet, inque semetipso non adunaret, hoc est, unum non faceret. Non enim in illo post resurrectionem quatuor sunt, sed unum, et non compositum, unum sed simpliciter unum corpus, et sensus, anima, et intellectus; *quibus*, inquit, *quasi partibus, per singula unicuique universaliter cognatum associans extremum;* ac si aperte diceret, quoniam Christus quatuor humanae naturae partes accepit, et in seipso adunavit, universam creaturam, hoc est, intellectualem et sensibilem assumpsisse, et in seipso adunasse manifestum est. Etenim in homine, quem totum accepit, universa creatura condita est, *singulis enim partibus*, ut ipse ait, *cognatum associans extremum*, cognata vocans extrema, corpora omniaque visibilia: haec enim extremitatem universae creaturae deorsum versus obtinent, sibique invicem cognata sunt: sursum vero versus, alteram creaturae obtinent extremitatem omnes intellectuales essentiae, quae inter se invicem similiter cognatae sunt. Singulis ergo partibus humanae naturae, cognata extrema, hoc est, connaturales naturae in Christo sociatae sunt. Corpus siquidem accipiens quartam veluti hominis partem, omnem corporalem creaturam sibi adjunxit. Sensum vero assumens, universam sensibilem sensuque utentem sibimet copulavit. Quid de anima dicendum? Nonne in ea quam accepit non solum rationabilem animam, verum et omnem vitam nutritivam et activam in se ipso associavit? de intellectu nemo sapientum dubitat: humano enim intellectui quem

Christus assumsit omnes intellectuales essentiae inseparabiliter adhaerent. Nonne plane vides omnem creaturam, intelligibiles dico sensibilesque mediasque naturas, in Christo adunatam? Quod conclusit breviter Magister dicens, *unam subsistentem simul omnem creaturam, quasi aliquem hominem, partium suarum ad se invicem coitu complexam ostendens, et ad seipsam intuentem per universitatis substantiam; juxta unam et simplicem et indiffinibilem substantiam ex eo quod non est deductionis et indifferentem notitiam: per quam unam eandemque omnis creatura recipere potest causam penitus indiscretam.* Hactenus de divisionibus, deque adunationibus substantiarum venerabilem Magistrum, Maximum dico, secuti, quantum ad praesentis quaestionis attinet negotium diximus; et jam ad propositum, id est, ad eam formam universalis naturae, quae et creatur et creat, et in primordialibus causis constituta est, discutiendam, de hac enim in primo libro dicere proposuimus, si tibi videtur redeundum. D. Videretur plane, si de quibusdam quae in praedictis rationibus dicta sunt (quoniam multum me movent) clarius explanares. M. Dic mihi quae sunt illa, quae inter ea quae a me dicta sunt, valde te movent, quorumque explanationem poscere videris.

14. D. In divisionibus creatarum substantiarum secundum Maximum, nihil me movet, nec valde mihi obscurum videtur seu ambiguum, praeter hominis divisionem inter masculum et foeminam; eamque non ex prima hominis conditione ad imaginem Dei, sed ex poena peccati processisse. Iterumque post Catholicam resurrectionem omnium corporum, quae in fine mundi futura est, ipsam divisionem non amplius permansuram, sed in unitatem primordialis naturae reversuram; quis enim talia audiens non expavescat, confestimque in haec verba prorumpat: Non ergo post resurrectionem masculi et foeminae futurus est sexus? si uterque penitus ab humana auferetur natura. At qualis forma in homine apparebit, si nemo masculi seu foeminae corpus habuerit; aut qualis poterit fieri cognitio, si utriusque sexus futura sit exterminatio, inque simplicem indiscretamque formarum differentium adunationem omnium hominum coagulatio, sive spiritualis incorporeaque seu visibilis et corporea, loco et tempore circumscripta: et hoc in ambiguo a te praetermissum est, atque indiscussum. Quamvis videaris in corporibus resurrectionis spirituales quantitates qualitatesque magis quam corporales suadere esse futuras; ut non dicam quantum haec doctrina omnium aut pene omnium Latialis

linguae sanctorum magistrorum autoritati resistat; qui unanimiter post resurrectionem omnium utriusque sexus integritatem futuram esse asserunt: ita ut vir in formam viri, foemina in formam foeminae, cum omnium corporalium partium indiciis quibus maxime uterque sexus discernitur, redeat, ac sic sive in gloria, sive in poena aeternaliter permaneat. Si tamen aeterna poena corporaliter futura sit, sicut aeterna gloria: sed de hac quaestione in quinto tractabimus. Multis item videtur incongruum coaeternam beatitudini miseriam fore credere, quibus Evangelicus sermo videtur resistere, qui ait *ite maledicti in ignem aeternum.* Haec ut dixi in praedictis substantiarum factarum a Deo divisionibus, maxime mihi scrupulum ingerunt. De reditu autem et adunatione quicquid jam a te dictum est, durum mihi atque obscurum universaliter esse fateor. Non enim clarè video, quomodo utriusque sexus humanae naturae adunatio in Christo primum a mortuis resurgente facta est, et in omnibus hominibus mundo futura sit, in eodem enim sexu quo in carne vixit, Christum credimus resurrexisse, semperque permanere et permansurum esse. Quis autem negabit virili sexu ipsum fuisse indutum, priusquam pateretur et resurgeret; similiter etiam credimus omnes homines in eodem sexu, in quo cadunt, resurrecturos esse. Quomodo quaeso orbis terrarum paradiso, terraque unita coelo, omnisque sensibilis creatura intelligibili, et haec omnia Deo copulabuntur, ita ut unum sint, nullaque in eis diversitas appareat; et maxime illud, quod promisisti a te explanandum, hoc est, quomodo omnium substantiarum praedictarum reditus in unum, atque adunatio futura sit? Utrum reipsa, hoc est, transitu omnium sensibilium in intellectualia, ita ut peracto mundi hujus sensibilis curriculo omnia sint spiritualia, nihil corporeum seu sensibile remaneat; an solo contuitu animi naturalem unitatem omnium rerum in suis rationibus primordialibusque causis contemplantis? ea namque quae extrinsecus corporeo sensui varia multipliciaque locis, temporibus, qualitatibus, quantitatibus caeterisque sensibilis naturae differentiis apparent, in suis rationibus secundum quas a creatore omnium condita sunt, aeternaliterque immutabili suae naturae statu, certisque divinae providentiae regulis subsistunt, puro intellectui, rerum omnium veritatem inquirenti, invenienti, consideranti, unum individuum videntur esse, et sunt. Nam quantum exteriores naturae, sensibiles dico atque corporales, locis temporibusque caeterisque accidentibus variari apparent (in his

enim eorum pulchritudo maxime arridet; ideoque a carnalibus animis, longe a veritate et unitate distantibus, inque temporalium rerum numerositatem diffusis, intemperate luxuriosequue amantur:) tantum interiores, hoc est, intelligibiles essentiae, simplicem sui individuamque unitatem in seipsis et inter seipsas inseparabiliter ostendunt, atque per hoc, sapientum animos pulchritudinem harmoniae societatisque earum contemplantes delectant; quibus ex instabili diversaque locorum ac temporum varietate redeuntibus, solius unitatis immutabilisque veritatis contemplatio primum promittitur. Non enim coelestes virtutes quas variis nominationibus Scriptura Sacra nominat, per hunc mundum visibilem extrinsecus corporeisque sensibus intueri credendas esse aestimo: nec tamen eas eum omnino ignorare putandum, quando per eas regi ac ministrari haec omnia visibilia Sancta edocet Scriptura (leges siquidem divinae per angelos administratae sunt; quibus bonorum hominum mores correcti, ordinati, a pravis viis reducti, multiplicibus divinae prudentiae doctrinis exercitati, ad pristinum naturae modum revocantur) sed in causis quas ipsae aeternaliter considerant hunc mundum quem gubernant, quantum eis sinitur, perspiciunt, non locorum spatiis divisum, non variis temporum motibus distinctum, non numerositate partium suarum dispersum, non qualitatum quantitatumve multiplicibus differentiis dissimilem, non molis magnitudine tumidum, non diversis longitudinis, latitudinis, altitudinisque spatiis distentum; sed totum simul simpliciterque in suis rationibus immutabiliter subsistentem. De his igitur obscuris quaestionibus quae per meipsum ad liquidum intueri nequeo, luculentius a te discernendum aestimarim; tuo tamen arbitrio, quo ordine aperiendae sint, tantum ut aperiantur, sive nunc sive postea, mihi visum est tribuere.

M. De his omnibus quae, ut dicis, tibi clare non patescunt, alium differendi locum rerum ordo expetit; sed hic breviter praelibandum, quoniam haec omnia quae difficilia tibi videntur uno argumento possunt concludi. Si enim Christus qui omnia intelligit, immo est omnium intellectus, reipsa omnia quae assumpsit, ordinavit; quis dubitet quod praecessit in capite ex principali exemplo totius humanae naturae, in tota fore subsecuturum, sicut in quinto libro tractabimus? Siquidem hujus praesentis libri textus nil aliud flagitat, quam ut pro viribus nostris quicquid lux animorum largita fuerit, de Primordialibus causis disputemus.

15. D. Ingredere quovis ordine, eo enim modo quo praesentes quaestiones de quadripartita universalis naturae divisione propositae sunt, non incongrue explanandas esse opinor. M. Ratiocinationis exordium ex divinis eloquiis assumendum esse aestimo. D. Nil convenientius, ex ea enim omnem veritatis inquisitionem initium sumere necessarium est. M. Divinissimus propheta, Moisen dico, in principio libro Geneseos, *In Principio*, inquit, *fecit Deus coelum et terram:* quo in loco omnes Sanctae Scripturae expositores ingenii sui acumen exercuerunt, diversisque intelligentiae modis, quid coeli nomine, quid terrae, propheta immo et Spiritus Sanctus per prophetam voluit significari, exposuerunt; alii siquidem brevem quandam comprehensionem totius perfectae naturae his verbis insinuari aestimant. Coeli quidem nomine totam spiritualem intellectualemque naturam, conditam atque formatam; Terram vero omnem corpoream sensibilemque suis perfectissimis definitionibus constitutam, intimari arbitrantur. Alii informitatem utriusque creaturae, spiritualis quidem nomine coeli; terrae vero appellatione, mundi hujus corporalis inchoationem suadere conantur. Alii totius sensibilis creaturae (quae veluti duabus principalibus partibus, coelo dico et terra, perficitur) creationem, his verbis indicari affirmant; ita ut nihil de spiritualis creaturae conditione in hoc loco significetur, sed solummodo plenitudinem corporeae creaturae propheta voluerit describere. Inter has enim duas partes, coelum dico et terram, veluti inter quosdam duos extremos terminos, a se seinvicem discretos, suis medietatibus connexos, hujus mundi sensibilis universitatem harmonia quadam naturali compositam coadunatamque esse certis rationibus edocent. Sed longum est, et praesentis operis proposito inconveniens, per diversas diversorum opiniones multas ac varias sermonem extendere; superfluumque videbitur aliorum intellectus de hujusmodi negotio, nisi ubi summa necessitas exigit, introducere. Mihi autem multorum sensus consideranti, nil probabilius, nil verisimilius occurrit, quam ut in praedictis Sanctae Scripturae verbis, significatione viz. coeli et terrae, primordiales totius creaturae causas, quas Pater in unigenito suo filio, qui principii appellatione nominatur, ante omnia quae condita sunt creaverat, intelligamus: et coeli nomine rerum intelligibilium coelestiumque essentiarum, terrae vero appellatione sensibilium rerum quibus universitas hujus mundi corporalis completur, principales causas significatas esse intelligamus. D. Similiter etiam hunc intellectum prae cae-

teris eligerem, si me paululum non moveret illa ambiguitas quae in praedictis intelligentiae discretionibus videtur oriri. Nam ut mihi videtur, aut parva aut nulla differentia est inter eorum intellectum, qui dicunt informitatem utriusque naturae (intelligibilis dico atque sensibilis) et eorum qui primordiales causas intelligibilium et sensibilium praedictis Scripturae verbis descriptas esse judicant. Nam informem materiam ejusque informitatem causam quandam rerum esse dicimus; in ea siquidem inchoant, quamvis informiter, hoc est, adhuc imperfecte; ac prope nil esse, non tamen penitus nihil esse intelliguntur, sed inchoamentum quodammodo esse, formamque et perfectionem appetere.

M. Esto igitur intentior, et rerum differentias acute perspice, nebulasque ambiguitatis ex acie intentionis tuae penitus depelle. Non enim ut arbitror te potest latere alias esse rerum informitates, et alias rerum causas perfectaque Principia: nam si esse et non esse sibi invicem opponuntur e contrario, nil propinquius est ad vere esse quam informis materia; est enim, ut ait Augustinus, *informe prope nihil.* Num tibi videtur parva distantia inter id quod verae essentiae est propinquum, et id quod verae essentiae privationi quae nihilominus dicitur esse, est proximum; nec rerum informitatem causam essentiae formaeque ac perfectionis rerum esse diximus, sed magis privationem essentiae, formaeque et perfectionis rerum. Causa siquidem, si vere causa sit, omnia perfectissime, quorum causa est, in seipsa perambit, effectusque suos priusquam in aliquo appareant in seipsa perficit; et dum in genera formasque visibiles per generationem erumpunt, perfectionem suam in ea non deserunt, sed plene et immutabiliter permanent, nulliusque alterius perfectionis indigent nisi ipsius unius in qua semel et simul et semper subsistunt. Non parva siquidem mihi videtur esse talis differentia, longe siquidem a seipsis distant primordiales causae quae ab uno summoque omnium principio, quod a nullo est, perfectissime in suis immutabilibus rationibus conditae sunt, et informitates omnium rerum quae non solum ad perfectionem formae nondum perveniunt, sed vix jam esse incipiunt, nec longe ex non esse recedunt: quamvis enim videantur rerum informitates medietatis locum obtinere inter esse et non esse, incipientes esse ex non esse; siquidem ex non esse, processionem quandam ad esse inchoant: nondum tamen ad perfectionem formae atque essentiae intelliguntur pervenisse; plus appropinquare judicantur ad non esse quam ad esse. Ni-

hil enim aliud est rerum informitas nisi motus quidam, non esse omnino deserens, et statum suum in eo quod vere est appetens. Primordiales vero causae ita in principio, hoc est, Dei verbo, quod vere dicitur esse et est, conditae sunt, ut nullo motu perfectionem suam in aliquo appetant, nisi in eo in quo sunt immutabiliter, perfecteque formatae sunt. Semper enim ad unam rerum omnium formam quam omnia appetunt, Verbum patris dico, conversae formantur, et formationem suam nunquam deserunt. Causae quippe locorum et temporum in eis sunt: quae vero sub ipsis sunt inferioribus rerum ordinibus, ita ab eis creantur, ut ad seipsas ea attrahant, omniumque rerum principium unum appetant; ipsae vero nullo modo ad ea quae sub eis sunt respiciunt, sed suam formam superiorem se semper intuentur, ut semper ab ea formari non desinant. Nam per seipsas informes sunt, et in ea universali sua forma, in Verbo dico, semetipsas perfecte conditas cognoscunt. Quis autem rectae intelligentiae, haec quae de primordialibus causis dici possunt, de informitate rerum dicere audebit? praesertim cum et informis rerum materia, non aliunde credatur manare, nisi ex causis primordialibus. Si enim primordiales causae ideae primordiales appellantur quae primitus ab una creatrice omnium causa creantur, et ea quae sub ipsis sunt, creant: nam primordiales causas et creari et creare diximus: quid mirum, si quemadmodum in numero eorum quae post primordiales causas condita sunt, informem materiam esse credimus certisque rationibus firmamus, eam quoque a primordialibus causis creari fateamur.

16. D. Alius igitur est intellectus primordialium causarum, alius informium materiarum: M. Praedictis rationibus ita concedere cogimur. Caetera considera similiter, et quod sequitur varii tradunt. *Terra autem erat invisibilis et vacua:* vel juxta LXX. *invisibilis et incomposita, et tenebrae erant super faciem abyssi.* Alii namque terrae inanis et vacuae seu invisibilis et incompositae nominatione, visibilis creaturae; abyssi vero tenebrosae vocabulo, invisibilis essentiae unitatem figurate intelligi volunt. Omnis siquidem corporalis sensibilisque creatura ex materia et forma constituitur, atque ideo materia carens forma, informis dicitur, hoc est, carens forma, et invisibilis et incomposita, seu inanis et vacua; accedente vero forma visibilis dicitur et composita, solidaque atque perfecta, naturae suae certae finibus circumscripta; invisibilis vero creatura, i. e. intellectualis et rationalis, infor-

mis dicitur, priusquam ad formam suam, creatorem videlicet suum convertatur. Non enim sufficit ad perfectionem ex essentia essentialique differentia subsistere: (his enim duobus omnis intellectualis creatura componitur;) nisi ad verbum unigenitum, dico Dei filium qui est forma intellectualis vitae, conversa perficiatur: alioquin imperfecta informisque remanet. Alii terram inanem vacuamque seu invisibilem incompositamque dictam arbitrantur molem hanc terreni corporis, primo conditam vacuam quidem et inanem, ut illis videtur, *quia nondum diversis generibus formisque germinum, fruticum, animaliumque ornata erat; invisibilis vero, aut quia humidae naturae abundantia undique superfusa erat, aut quia homo qui eam aspicere posset, nondum ex primordialibus causis per generationem eruperat; tenebras autem super abyssum aiunt, quod aër qui undique abysso circumfusus fuerat, adhuc lucidus non erat, ideoque constitutam inter se abyssum nondum illuminare poterat:* cui sensui quamvis sanctus Augustinus refragari videatur, non omnino tamen, quia sancti Basilii est, a nobis refellitur. Non enim nostrum est de intellectibus sanctorum patrum judicare, sed eos pie ac venerabiliter suscipere: non tamen prohibemur eligere, quod magis videtur divinis eloquiis rationis consideratione convenire; sed si quis dixerit praedicta Prophetae verba non aliud, quam primordiales rerum causas innuere, non videbitur ex veritate deviare. Quid enim? num incredibile est πρωτότυπον, hoc est principale exemplar corporalis naturae, quod significatur terrae nomine, quodque ante hunc mundum sensibilem perpetuo perfectissimeque Deus in principio, hoc est pater in filio condiderat, vacuum atque inane posse vocari? Vacuum quidem, quoniam omni sensibili in suis effectibus vacabat priusquam in genera formasque sensibilis naturae per generationem locis temporibusque prodiret? Inane vero, quia nullam quantitatem, nil corporali mole densum, nil locis dispersum, nil temporibus mobile adhuc in ea intellectus propheticus, qui in divina mysteria est introductus, aspexerat. Haec enim vocabula, *inane* dico *et vacuum*, plus primordialis naturae ante omnia in Verbo conditae plenissimam immutabilemque significant perfectionem, quam mutabilem imperfectamque hujus mundi sensibilis informem adhuc processionem, locis temporibusque dispersam, perque generationem esse inchoantem, diversisque sensibilis creaturae numeris formari appetentem. Saepe quidem inane et vacuum et in laudibus rerum corporalium solent poni: totum namque spa-

tium quod inter globum terrae chorosque siderum, extremumque mundi ambitum in medio est constitutum, in duas partes est a sapientibus mundi divinaeque Scripturae divisum: inferior enim pars a terra usque ad Lunam, aër dicitur, hoc est spiritus: superior vero a Luna usque ad sydera extremae sphaerae, aether, id est purus spiritus; ambae autem Κοῦφα a Graecis, vacuum seu inane a Latinis vocantur: sed purissimum clarissimumque illud superius spatium constat superioris esse naturae, serenissimum, aeternoque silentio quietum, exceptis harmonicis cantilenis consonantiisque Planetarum, omnem terrenum et mortalem sensum tonorum semitonorumque acumine superans, subtilissimique ignis motibus labens, diurni luminis plenum, praeter portiunculam quam umbra terrae obtinet, quae nox appellatur, ideoque dicitur vacuum: nec immerito, quoniam omni terra crassaque mole vacat, nulloque corporeo pondere impletur. Planetarum etenim levissimi globi et spiritales sunt, et quia nulla terrena qualitate gravantur, nullam obscuritatem efficiunt. Lunae siquidem humiditas sordesque quae in ea apparent, non ex suae naturae puritate, sed ex terrenae molis vaporibus quos Graeci Ἀτμίδας vocant, humidaeque abyssi vicinitate, accidit: hujus quoque corpulentioris aëris inferiorisque nebulositas et obscuritas, non ex seipso, sed ex aquarum terrarumque propinquitate advenit. Unde enim nascitur Lunae humiditas et aëris nebulositas, tonitruaque, fulminaque, imbres, pluviae, nix, gelu, varii flatus ventorum? non aliunde nisi ex terrenis aquaticisque vaporibus occasionem accipiunt.

17. Quid ergo mirum si primordiales rerum visibilium causae terrae inanis et vacuae vocabulo figurate insinuentur, prae nimia subtilitate ineffabilique intellectualis suae naturae simplicitate, priusquam in genera et formas sensibilesque numeros, in quibus veluti quibusdam nebulis corporeis sensibus apparent, per generationem defluerent; quoniam visibilis mundi praedicta spatia, propter sui subtilitatem ac paene incorporalitatem, inania seu vacua non incongrue appellantur. Sic ait quidam Poetarum: *Aëra per vacuum saltu jaculabere corpus.* Item Virgilius in duodecimo. *Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus.* Eadem ratio est alterius interpretationis, quae dicit terram invisibilem incompositamque fuisse. Quid enim aliud rationabilius ista invisibilitas mysticae terrae significaret, quam primordialium causarum corporalis creaturae obscuritatem, nullo coloris lumine, nulla formarum discretione adhuc declaratam, insuper etiam purissimos in-

tellectus superantem. Merito quoque causae primordiales incompositae praedicantur, sunt enim simplices omnique compositione omnino carentes; nam in eis est ineffabilis unitas, inseparabilisque incompositaque harmonia, universaliter differentium seu similium partium copulationem supergrediens. Quid dicam de causis principalibus intellectualis essentiae, nonne congruentissime tenebrosae abyssi vocabulo a Spiritu sancto appellatae sunt? Abyssus enim dicuntur propter earum incomprehensibilem altitudinem, infinitamque sui per omnia diffusionem, quae nullo percipitur sensu, nullo comprehenditur intellectu, praeque ineffabilis suae puritatis excellentia tenebrarum nomine appellari meruerunt. Siquidem et sol iste sensibilis intuentibus eum saepe ingerit tenebras non valentibus eximium sui intueri fulgorem. Tenebrae itaque erant super causarum primordialium abyssum; nam priusquam in coelestium essentiarum numerositatem procederent, nullus intellectus conditas eas cognoscere potuit, quid essent. Et adhuc tenebrae sunt super hanc abyssum, quia nullo percipitur intellectu, eo excepto qui eam in principio formavit. Ex effectibus autem, hoc est, processionibus ejus in intelligibiles formas, cognoscitur solummodo quia est, non autem intelligitur quid est.

18. Sed utrum mystica illa terra invisibilis, ipsaque tenebrosa abyssus et intellectualis primarum causarum invisibilis terra perpetuo erit, abyssusque tenebrosa aeternaliter permanebit; an quandoque, hoc est, post finem mundi hujus invisibilis in notitiam intellectualium rationaliumque essentiarum perventurae sunt, non parva indiget indagine. D. Immo maxima, et ne hoc intactum praetermittas obnixe peto. M. Dic quaeso quid tibi videtur, num primordiales causae rerum, quas terrae atque abyssi vocabulis significatas esse, praeque incomprehensibili atque excellenti altitudine invisibiles tenebrosasque dictas arbitramur, cum per generationem in genera formasque, in numeros differentiasque rerum seu sensu seu intellectu comprehensibilium procedunt, invisibiles incomprehensibilesque esse desinunt; an semper in excellentia suae naturae, in qua ante omnia in principio conditae sunt, permanent, et sub nullum sensum intellectumve cadunt, ita ut et in rebus quarum causae sunt sensibus seu intellectibus quodammodo appareant, et excelsitudinem suae incomprehensibilitatis non deserant, ac veluti in tenebris quibusdam (in secretissimis dico divinae sapientiae finibus) semper sedeant? D. Eas perpetuo invisibiles tenebrasque esse crediderim. Si enim ipsa sapientia Dei

patris, in quo omnia facta sunt vereque subsistunt, et extra quam nihil intelligitur esse, in seipsa incomprehensibilis invisibilisque permanet; *Lux* enim est *inaccessibilis*, omnem intellectum superans: quid mirum si causae omnium quae in ea, et per eam, et ad eam factae sunt, invisibiles incomprehensibilesque aeternaliter credantur esse, et incommutabiliter permanere? M. Exemplo naturae nostrae illud possumus concipere; nam quod intellectus noster in seipso primum rationabiliter concipit, et ad habitum purae perfectaeque intelligentiae perducit, semper et in se obtinet, et quibusdam signis extrinsecus profert. Verbi gratia, si veram cognitionem de aliquo sensibili vel intelligibili sapiens animus percepit, ipsa cognitio et in ipso fixa permanet, et phantasias primo mittit in cognitionem, demum in sensus, demum in vocum signa, aliosque nutus quibus animus secreta sua molimina gradatim descendentia solet aperire, inque animorum aliquorum notitiam naturalibus artificialibusve progressionibus proferre non tardat.

M. Principales itaque causae, et in ea quorum causae sunt proveniunt, et principium, id est, patris sapientiam in qua factae sunt, non relinquunt; et ut sic dicam, in se ipsis permanentes, invisibiles tenebraeque suae excellentiae semper absconditae in effectibus suis veluti in lucem quandam cognitionis prolatae, non cessant apparere. D. Haec probabiliter suaderi possunt; sed nosse velim utrum principia rerum, quae primordialium causarum nominibus appellantur, seipsa intelligunt, priusquam in ipsas res, quarum causae sunt, profluant, necne? M. Ad hoc breviter respondendum; Si Deus in sapientia sua fecit omnia quae fecit, teste Scriptura quae dicit *omnia in sapientia fecisti*; cui dubitare permittitur omnia quae in sapientia facta sunt, sicut ipsa sapientia seipsam cognoscit, et quae in ipsa facta sunt, non solum seipsa cognoscere, sed et rerum quarum principia sunt notitia non carere? Non enim credendum est in divina sapientia aliquid insipiens et seipsum ignorans conditum fuisse; sed de his diligentius alibi considerandum. D. Ita fiat; nam non brevem transitoriamque quaerit indagationem, si primordiales causae seipsas sapiunt quoniam in sapientia creatae sunt, aeternaliterque in ea subsistunt quae nullum insipiens in se recipit, quomodo ex sapientibus causis multa insipientia procedunt. Non enim omnia quae ex iis profluunt sapientia sunt; duas siquidem naturas sapientiae participes esse credimus, intellectualem in angelis, in hominibus rationalem: caetera vero quae a sensi-

bus seu ab intellectu comprehendi possunt, sapientiae expertia credimus esse, quamvis breviter quis respondere valeat, non esse mirum in sapientibus exemplaribus insipientium causas subsistere, dum videmus in solaribus radiis tenebrarum occasiones naturaliter inesse, dumque in se ipsis nullas tenebras esse sinunt, eas tamen de causis in se insitis veluti sibi oppositas gignunt.

19. D. Quid ergo vult quod sequitur? *Et Spiritus Dei superferebatur super aquas.* An forte hoc additum ne aestimarentur primordiales causae non solum intellectualis rationalisque creaturae virtutem, verum et creatoris earum intelligibilem cognitionem prae nimia suae naturae excellentia superare? M. *Et spiritus*, inquit, *Dei ferebatur super aquas;* ac si diceret, primordialium causarum infinita incomprehensibilisque abyssus, ac per hoc invisibilis tenebrosaque merito appellata, non ita omnem intellectum rationemque altitudine obscuritatis suae effugit, ut etiam a Spiritu Dei comprehendi et superari non possit; Deus namque ipsas veluti quaedam fundamenta principiaque naturarum omnium quae ab eo sunt, in principio fecit, supereminentique sua gnostica virtute eas comprehendit, spiritusque ejus non locali vehimine, sed cognitionis eminentia eis superfertur. Potest et sic dici, *Spiritus Dei superferebatur super aquas;* non enim primordiales omnium causas tantae excellentiae esse credere debemus, ut superior nulla eas praecedat causa quae eas superat: est enim una eademque omnium causa ex qua et per quam, et in qua, et ad quam, rerum omnium praecedentes occasiones primitus factae sunt; ideoque omnibus superferri non immerito Scriptura testatur, quia universae creaturae a se inchoantis esse ordinem praecedit, et in eam desinit; non quod in ea hoc prius et hoc posterius ratione temporum creatum sit, cum simul et semel omnia aeternaliter in ipsa sint, et ab ipsa facta sunt; sed quod ordine ineffabili incomprehensibilique omni intellectui divina providentia universitatem conditae naturae ex non-existentibus in existentia produxit, quorum alia aliis quadam essentiali dignitate praeferuntur; ita ut ea quae circa universalem omnium causam, ipsum Deum dico, proxime atque immediate nulla creatura superiori interposita creduntur et intelliguntur esse, principalissima condita universitatis principia jure praedicentur; ac deinde alia ex aliis a summo usque deorsum, hoc est, ab initio intellectualis creaturae usque ad omnium infimum, quod est corpus, descendunt: spiritus ergo Dei super tenebrosam abyssum causarum omnium primordialiter facta-

rum superfertur, quia solus conditor spiritus conditas causas cognitionis causa supereminet, omniumque causarum quas creaverat una ac sola praecedens et superexcellens causa est, et principalissimus fons omnium quae a se in infinitum profluunt, et in se recurrunt; et a nullo alio, si de Spiritu Sancto proprie intelligitur, nisi a patre manat; ab ipso enim est filius per ineffabilem generationem, in quo ut in principio fecit omnia; ab ipso est Spiritus Sanctus, per processionem, qui fertur super omnia. Pater siquidem vult, filius facit, Spiritus Sanctus perficit; nec hoc videtur obsistere quae dicit *patrem in filio omnia fecisse;* non enim aliud est patrem velle omnia fieri, et aliud patrem in filio omnia facere, sed unum atque id ipsum esse patrem velle et patrem facere; ipsius enim actio suum velle est. Nam et de filio et Spiritu Sancto similiter intelligendum est, eorum siquidem operatio nil aliud est, quam eorum voluntas; nec alia voluntas est patris et filii, aliave Spiritus Sancti, sed una eademque voluntas, unus amor, trium substantiarum unius essentialis bonitatis, quo se movet Pater facere in filio omnia et perficere in Spiritu Sancto; et quicquid facit filius, perficit Spiritus Sanctus, totum refertur ad patrem facientem et perficientem; quia ex ipso sunt omnia: ex ipso enim est filius, per generationem, qui facit omnia; ex ipso est et Spiritus Sanctus per processionem, qui perficit omnia: summa Trinitas, quae intelligitur esse ex his quae sunt, et sapiens esse cognoscitur ex his quae sapiunt, et vivere ex his quae moventur manifestissime comprobatur. Est igitur, et sapit, et vivit. Si autem, sicut quidam *Syrus* transtulisse fertur, (qui ut ait Sanctus Basilius, tantum a mundana sapientia recessit, quantum verorum doctrinae appropinquavit) sic legatur, *et Spiritus Dei fovebat aquas*, facilior intellectus occurrit. Spiritus enim Sanctus causas primordiales quas Pater in principio, in filio videlicet suo fecerat, et ut in ea quorum causa sunt procederent fovebat, hoc est, divini amoris fotu nutriebat; ad hoc namque ova ab alitibus, ex quibus haec metaphora assumpta est, foventur, ut intima invisibilisque vis, quae in eis latet, per numeros locorum temporumque in formas visibiles corporalesque pulcritudines igne aëreque in humoribus seminum terrenaque materia operantibus erumpat.

20. D. Nec hoc sano intellectui repugnat, sed brevem luculentamque ἀνακεφαλαίωσιν, hoc est, recapitulationem velim a te fieri, quatenus clarius distinctiusque valeam intelligere, quae verba specialiter praedictae Sacrae Scrip-

turae primitivas rerum causas causarumque omnium causam volunt significare. M. Adesto igitur ad haec diligentius intuenda. D. Praesto sum. M. Primitivas causas, quas Sanctus *Dionysius principia rerum omnium* vocat, simpliciter generaliterque significatas esse his verbis intellige. *In principio fecit Deus coelum et terram*, hoc est, Deus in verbo suo intelligibilium essentiarum sensibiliumque universaliter causas condidit. Sed propheta quae generaliter pronuntiavit, specialiter dividere voluit. Causas itaque sensibilium rerum quibus mundus iste conficitur, praeque nimia suae naturae subtilitate mentis oculis incontemplabiles eximiaque sui puritate omni corporea crassitudine carentes, his verbis insinuatas esse cognosce. *Terra autem erat invisibilis et incomposita*; sic enim transtulerunt LXX interpretes; seu secundum Hebraicam veritatem, *Terra autem erat inanis et vacua*. Deinde coelestium intelligibiliumque essentiarum primitiva principia tanta altitudine tantaque subtilitate obscuritateque suae conditionis omnem intellectum superantia, his verbis noveris esse introducta utriusque interpretationis consonantia, *Et tenebrae erant super aquas*. Quomodo vero causarum omnium causa, omniumque principium, singularisque fons ex quae omnia, quae in coelo et in terra sunt, profluunt, inaccessibili incomprehensibilique lucis suae excellentia omnia quae in primordialibus causis condidit, superexaltat, et supercognoscit, super essentialitatem superque excellentiam ipsius, his verbis inspice esse intimatam, *Et spiritus Dei ferebatur super aquas*. Nam quod specialiter Theologia de Spiritu Sancto protulit, hoc communiter de summa Sanctaque Trinitate et credit sana fides et intelligit. Sancta enim et inseparabilis unitas infinite abysso a se conditae, excellentia suae essentiae sapientiaeque superfertur. Si vero illum *Syrum* quem Sanctus *Basilius* in Examero suo magnis laudibus praedicat, qui pro eo quod alii interpretes posuere, *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, interpretatus est e Syra lingua quae Hebraicae vicina est, *et Spiritus Dei fovebat aquas*, sequi volueris, Divinam pietatem altitudine suae clementiae tenebrosam primordialium causarum abyssum superantem, eamque foventem et foecundantem, ut ex occultis ignotisque naturae suae finibus in cognitionis facilitatem per generationem, perque genera in formas speciesque proprias sensibilium intelligibiliumque substantiarum multiplicem processionem, in suos varios innumerabilesque prodirent effectus his verbis insinuatam reperies, *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, ac per hoc summam et singularem om-

nium causam, Sanctam dico Trinitatem, aperte declaratam his verbis intellige, *In Principio fecit Deus coelum et terram.* Patrem videlicet in Dei nomine, verbumque ejus Principii appellatione, et paulo post Spiritum Sanctum ubi ait, *Spiritus Dei ferebatur super aquas.* Non enim de alio spiritu hunc locum Sacra Scriptura protulit. Ecce habes causas primordiales et causarum causam praedictis Theologiae verbis apte distincteque, ni fallor, declaratas. D. Habeo plane libenterque accipio Dei nomine, Patrem; principii, filium Dei; spiritus Dei, spiritum sanctum significatos: Terrae vero visibilium vocabulo, causas; Abyssi, intelligibilum indicatas; Divinae vero naturae superminentiam, hoc est, altitudinem causae causarum, superlationis seu fotus seu foecunditatis symbolo esse suasam. M. Prius itaque quam ad Senariae quantitatis primordialium causarum in sex intelligibiles primas dies a Theologia distinctarum veniamus considerationem, pauca de prima summaque omnium causa, de Sancta dico Trinitate, dicenda arbitror si tibi videtur.

D. Nil avidius quaesierim, nil salubrius crediderim, nil altius intellexerim, quam quod de universali omnium ineffabili fonte veris probabilibusque dicitur investigationibus. Non enim alia fidelium animarum salus est, quam de uno omnium principio quae vere praedicantur credere, et quae vere creduntur intelligere. M. Dic itaque quaeso quid intelligis quando Theologiam dicentem audis, *In Principio fecit Deus.* D. Nil aliud quam quod inter nos convenerat, patrem in verbo suo omnia fecisse. Dum enim Deum audio, Deum Patrem cogito. Dum principium, intelligo Deum verbum. M. Quid de hoc quod Theologus ait, *In Principio fecit Deus*, utrum intelligis Patrem Verbum suum primo genuisse, ac deinde Coelum ac Terram in eo fecisse: an forte verbum suum aeternaliter genuit, et in ipso aeternaliter omnia fecit; ita ut nullo modo processio verbi a Patre per generationem praecedat processionem omnium de nihilo in verbo per Creationem? Et ut manifestius dicam, utrum primordiales causae in verbo Dei in quo factae sunt non semper fuerunt, et erat verbum quando non erant Causae; an coaeternae ei sunt, et nunquam erat verbum sine causis in se conditis, et nullo alio modo intelligitur verbum causas in se conditas praecedere nisi quod verbum causas creat, causae vero creantur a verbo? D. Illud primum non omnino concesserim. Non enim dico quomodo possit temporaliter praecedere Generatio verbi ex Patre creationem omnium a Patre in verbo et per verbum, sed

haec coaeterna esse sibi arbitror; Generationem dico verbi, et creationem omnium in verbo, nullum quippe in Deo accidens aut temporales motus aut temporales processiones quis existimat recte. Hoc autem quod posterius positum est non incongrue concesserim, hoc est, Generationem verbi a Patre, nullo modo creationem omnium in verbo a patre temporaliter praecedere, sed coaeternam ei esse: nam et Propheta dicit patrem alloquiis, *Omnia in sapientia fecisti:* simul enim Pater et sapientiam suam genuit, et in ipsa omnia fecit. Et alibi idem Propheta ex persona patris ait, *eructavit cor meum verbum bonum, dedico ego opera mea regi:* ac si aperte diceret ex secreto substantiae meae verbo in eo nascente opera mea facio in eo quae ego illi regnanti do. Idem iterum ad patrem, *Tecum principium in die virtutis tuae:* ac si dixisset, tecum semper est, et in te principium omnium, hoc est, verbum tuum. Si ergo semper principium in Patre et cum patre, nunquam erat et principium non erat, sed semper principium. Et quare non accidit ei principium esse: nunquam erat sine his quorum principium est. *In die virtutis tuae; In die*, hoc est in notitia intellectualis et rationalis creaturae a te generationis *Virtutis tuae*, hoc est, sapientiae tuae; dies enim virtutis patris in hoc loco non incongrue intelligitur cognitio ineffabilis nativitatis Dei verbi ex Deo Patre. Quantum datur naturae intelligere quod superat omnem intellectum, et ad lucem inaccessibilem conceditur accessus per Theophanias, hoc est, divinas apparitiones, quas Theologia puris intellectibus ingerit, et ineffabili modo, nullique cognito infigit, ut de omnino per seipsum incognito habitum quendam verae cognitionis in semetipsis possideant. Virtus enim patris est sapientia patris in qua omnia fecit: sed illa cognitio divinae generationis adhuc in me est per fidem, in Angelo per speciem: immo et nec in me, nec in Angelo est per speciem; *Generationem enim ejus quis enarrabit?* nullus quippe hominum, nulla coelestium virtutum Generationem Verbi a patre potest cognoscere quomodo vel qualis est: nam nemo novit hominum vel angelorum quid est, vel quis genuit, vel quis est, vel quid est quod genitum est: sed solus novit quid genuit, qui genuit, et quia genitum est quicquid genitum est, et qui genuit novit seipsum, et quid est, et quomodo et qualiter genuit quicquid de se genuit; similiter quicquid genitum est, novit seipsum, quid est, et quomodo, et qualiter genitum est: et novit eum qui se genuit, et quis est, et quid est. Si enim nemo novit patrem nisi filius, et cui Verbum

filii revelabit, nonne consequens erit dicere, nemo novit filium nisi pater et cui Verbum patris revelabit? ita ut intelligamus revelari per Theophanias: nam essentiam patris et spiritus sancti, atque substantias eorum per seipsa immediatae creaturae revelari impossibile est. Similiter de modo et qualitate divinae generationis intelligendum: si tamen proprie dicitur de divina natura *quis* et *quid*. Plus enim est quam persona, plus est quam substantia: similiter si proprie modus et qualitas de ea natura praedicanda sit, quae superat omnem modum omnemque qualitatem, caeteraque quae secundum accidens dicuntur. De quibus in priori libro inter nos convenit. Sequitur *in splendoribus Sanctorum ex U. A. L. G. Te.* Ordo verborum ex unigenito genui te, *in splendoribus Sanctorum ante Luciferum.* Et iterum hic intellige secretos paternae substantiae sinus, ex quibus unigenitus, qui est verbum patris, natus est, et de quibus semper nascitur, et in quibus dum semper nascitur semper manet; de quibus in Evangelio dictum est, *Deum nemo vidit unquam, unigenitus autem qui est in sinu patris, ipse narrabit.* Non enim separatur a Patre, qui aeternaliter et incommutabiliter est in patre, sicut ipse ait: *Ego in Patre et Pater in me.* Pater igitur *ex utero* suo genuit filium suum *in splendoribus Sanctorum*, nascente enim filio ex Patre, splendores fiunt sanctorum, hoc est, cognitiones electorum, et praedestinationes substantiales in verbo Dei, qui nos, Apostolo teste, ante tempora secularia praedestinavit in regnum: non dixit ante tempora aeterna, sunt enim tempora aeterna Patris, et filii et S. Sancti coessentialis aeternitas: in quo substantiales splendores sanctorum, omniumque rerum primordiales causae aeternaliter conditae sunt, ipsarumque causarum effectus praesciti et praedestinati fuerunt; sed ante tempora secularia, in quibus causae semel et aeternaliter in principio factae, ordine quodam seculorum similiter praediffinito atque praecognito, in effectus suos sive visibiles sive invisibiles, divina providentia administrante, procedunt. Praedestinationes siquidem et praecognitiones Sanctorum, quas Psalmista *fulgores* nominat, rerumque omnium visibilium et invisibilium rationes patri et filio coaeternas esse credimus. *In verbi enim Dei dispensatione*, ait Augustinus, *non facta sed aeterna sunt.* Non facta dicit adhuc temporibus et locis per generationem, facta vero aeternaliter in verbo juxta primordialium causarum conditionem. *In principio enim fecit D. C. et T.* Idem alibi, *Verbum Dei per quod facta sunt omnia*, ubi incommutabiliter vivunt

omnia, non solum quae fuere, sed quae futura sunt; nec tamen in illo fuerunt, nec futura sunt; sed tantummodo sunt, et omnia sunt: et magis unum est. Item Johannes Theologus in Evangelio, *Quod factum est in ipso, vita erat: in splendoribus* itaque *sanctorum Pater ex utero suo suum genuit filium*, hoc est, in unigenito cognitionem futurorum sanctorum genuit: immo et eos creavit. Sanctorum quippe in sapientia patris cognitio, eorum est creatio. Intellectus enim omnium in Deo, essentia omnium est. Siquidem id ipsum est Deo cognoscere, priusquam fiant, quae facit, et facere quae cognoscit: Cognoscere ergo et facere Dei, unum est. Nam cognoscendo facit, et cognoscit faciendo. Cognitio non praecedit factum, nec factum praecedit cognitionem; quare semel et simul sunt omnia coaeterna propter rationem creantis et creati. Non enim Deus cognovit omnia postquam facta sunt, sed antequam facta essent, cognovit omnia quae facienda erant; et quod est mirabilius, propterea omnia sunt, quia praecognita sunt; nihil enim est aliud omnium essentia, nisi omnium in divina sapientia cognitio: *in ipso enim vivimus, movemur, et sumus. Cognitio* enim, ut ait Sanctus Dionysius, *eorum quae sunt, ea quae sunt, est: splendores* igitur *Sanctorum* sunt eorum in sapientia divina, et in primordialibus causis clarae cognitaeque eorum substitutiones, et hoc totum *ante Luciferum*, hoc est, et Nativitas Verbi ex patre, et splendor cognitionis Sanctorum, immo et Naturarum omnium, in principalibus suis causis praecedit Luciferum. Sed quis est iste Lucifer, ante cujus ortum praedicta omnia intelliguntur esse, multis variisque modis a sapientibus tractatur, quorum sententias longum est modo introducere. Namque quod per Isaiam Prophetam dicitur, *quomodo cecidit de coelo Lucifer mane oriens?* de diabolo aperte intelligitur, deque ejus corpore, quod maxime in impiis et haereticis et apostatis constitutum, intelligitur. Psalmistae autem Lucifer quibusdam videtur in significationem diaboli, quibusdam in significationem ipsius clarissimae stellae, quae solet ortum solis praecedere, ante cujus stellae apparitionem, sursum versus horizontem, Christus ex Virgine natus traditur. Sic sanctus pater Augustinus in Decadibus suis scribit: sed quoniam sanctae Scripturae interpretatio infinita est, quod praesenti disputationi magis convenire videtur dicendum arbitror. D. Dic quaeso, atque edissere.

21. M. Mihi quidem in hoc loco mea sufficiat simplicitas, quia non convenit aliorum sagacitas. Lucifer iste mysticus atque propheticus, ante cujus ortum splendores

Sanctorum in Verbo Dei unigenito intelliguntur esse, istum mundum visibilem significare videtur verisimile, ea forma locutionis quae Graece dicitur synecdoche, et interpretatur conceptio, qua forma pars a toto, totumque a parte significatur: priusquam igitur mundus iste visibilis in genera et species omnesque numeros sensibiles per generationem procederet, ante tempora secularia Deus pater Verbum suum genuit, in quod et per quod naturarum omnium primordiales causas perfectissimas creavit, quae divina providentia administrante mirabili quadam harmonia processionibus suis per generationem, numeris locorum et temporum, generum quoque ac specierum multiplicibus differentiis, hunc mundum visibilem ab initio quo coepit, usque ad finem quo definet esse, non abolitione essentiae, sed qualitatum et quantitatum moratione naturali cursu perficiunt. Et ne mireris totum hunc mundum parte sua significari, quae est Lucifer, cum videas per ipsam solem (cui semper adhaeret Lucifer, non enim longe ab eo recedit, sed aut paulo ante ipsum orientem oritur, aut paulo post occidentem occidit) hunc eundem mundum mystice significari, dicente Salomone, *Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est. Quid est quod futurum est? ipsum quod faciendum est: nihil sub sole novum.* Per solem siquidem non incongrue hic intelligimus omnem visibilem creaturam: non enim solummodo eae partes hujus mundi, quae intra solarem circulum comprehenduntur, terrarum dico aquarumque naturam, aëra quoque cum inferioris aetheris parte qua lunaris globus volvitur, his verbis Theologi significantur, verum et supra mundi spatia a solari linea usque ad extremum coelestis Sphaerae ambitum: in his enim omnibus sub sole, hoc est, sub mundo nihil est novum, sive quis intelligat nil novum esse in praesentis vitae curriculo quod prius non appareret in naturali rerum ordine; nil enim aliud in temporibus praeter earundem rerum revolutionem sentitur et intelligitur: sive ut Maximus hunc locum Scripturac intelligit, *Quod ante hunc mundum fuit, id ipsum futurum est post eum;* id est, ea sola quae aeterna sunt, ante hunc mundum fuerunt et futura sunt; et nihil sub sole novum, id est, quicquid novum sub hoc mundo est, nihil est: mundus enim iste totus novus dicitur, qui aeternus non est, ideoque nihil est: peribit enim cum omnibus quae in eo sunt, teste Psalmista, qui ait, *Opera manuum tuarum sunt coeli, ipsi peribunt.* Si autem maxima pars mundi, quae coelum esse perhibetur atque pulcherrima, caeterasque partes undique ambire non ignoratur,

peritura sit; putasne quod in caeteris suis partibus inferioribus vilioribusque permanebit? In omni enim corpore compacto dum ea quae continent pereunt, quae continentur retinere permanentiam non possunt. Sed quia ad nihilum penitus redire non potuit, quoniam a Deo factum est, semper manet: quid in eo peribit et quid non peribit, diligenti indagine quaerendum, et in aliud tempus reservandum, nunc autem quod instat sequere. D. Caute ac vigilanter disputas. M. Coaeterna sunt igitur primordiales rerum omnium causae Deo, et principio in quo factae sunt: nam si Deus nullo modo praecedit principium, id est Verbum a se ac de se genitum, ipsumque Verbum nullo modo praecedit factas in se rerum causas, sequitur haec omnia, Deum patrem dico, Verbum, rerum causas in eo factas, coaeterna esse. D. Non omnino coaeterna sunt. Nam filium patri coaeternum omnino credimus, ea vero quae facit pater in filio, coaeterna esse filio dicimus, non autem omnino coaeterna: coaeterna quidem, quia nunquam fuit sine primordialibus causis filius, naturalibus et in se factis: quae tamen causae non omnino ei in quo factae sunt, coaeternae sunt, non enim factori facta coaeterna esse possunt: praecedit enim factor ea quae facit; nam quae omnino coaeterna sunt, ita sibi invicem coordinantur, ut nullum sine altero possunt manere: factor autem et factum, quoniam coessentialia non sunt, non coguntur esse coaeterna: coguntur autem semper esse relativa et simul esse, quia factor sine facto non est factor, et factum sine factore non est factum: hinc conficitur quod ideo primordiales rerum causas Deo coaeternas dicimus, quia semper in Deo sine ullo temporali principio subsistunt, non omnino tamen ideo esse coaeternas, quae non a seipsis, sed a suo Creatore incipiunt esse; ipse vero Creator nullo modo incipit esse, solus enim ipse est vera aeternitas omni principio omnique fine carens, quia ipse est principium omnium et finis. Non enim vere est aeternitas, quae quodammodo incipit esse, sed vere aeternitas quae ἄναρχος est, hoc est, omni caret principio; participatio est. Omnis autem creatura incipit esse, quia erat quum non erat; erat in causis quidem, non erat in effectibus: non omnino igitur vere aeternitati coaeterna est. Si autem in ipsa causa causarum omnium, in Trinitate dico, quaedam intelligitur processio; (Deitas enim gignens et mittens, praecedit Deitatem genitam et procedentem ex gignente, dum sit una et inseparabilis Deitas,) non mirum aut incredibile causarum omnium causam omnia quorum causa est

praecedere, et in ea commutabiliter aeternaliterque sine temporali initio fuisse: si ergo pater occasiones rerum quas fecit in filio eo modo quo factor facta sua, et Verbum ea quae pater in filio fecit eo modo quo ars artificis eas rationes quae in ea ab artifice conduntur praecedit; quid obstat si Spiritus Sanctus qui super abyssum primordialium causarum quas pater in Verbo creavit, superfertur, his quibus superfertur praeesse intelligatur. Spiritus ergo Sanctus mysticas aquas, quas fovet et foecundat in seipso aeternaliter aeternitatis suae virtute et superat et praecedit: sed si haec rationabiliter responsa sunt de conditione principiorum, quid veluti specialiter patri, quid Verbo, quid Sancto Spiritui attribuendum videtur, plane edisseras flagito.

22. Quanquam enim substantiarum divinae bonitatis una atque eadem communisque credatur et intelligatur esse operatio, nulla tamen differentia ac proprietate dicendum est carere: sunt enim quae singulis personis veluti quadam proprietate a sancta Theologia distribuuntur, quorum exempla nota tibi esse non dubito. Sed ut paucis utamur exemplis proprium patris audiamus divino ore loquente. *Dum venit plenitudo temporis misit Deus filium suum factum ex lege f. e. m.* proprium filii, *qui cum in forma Dei esset non rapinam a. est esse. s. e. d. sed s. e. f. s. a.* et reliqua. Proprium Spiritus Sancti in administratione incarnationis Verbi Dei, Evangelium manifestat, dicente Angelo de sancta Dei genitrice, *Quod in ea natum est, de Spiritu Sancto est.* M. Raciocinationis tuae investigatio rata mihi esse videtur, non enim a veritate opinor eam deviare: ideoque quicquid a me postulas conabor inquirere; eo duce, qui ad seipsum inquirendum nos illuminat et invitat. Videtur ergo mihi conditionis naturarum causaliter proprietatem Deo patri Theologiam tribuere, *In principio*, inquit, *fecit Deus coelum et terram:* item alibi, *Omnia in sapientia fecisti:* item, *Qui fecisti mundum de materia informi:* et alibi, *Omnia quaecunque voluit Deus, fecit in coelo et in terra, in mari et in omni abysso*, et caetera mille. In Verbo autem rationis omnium rerum substantias esse conditas perhibet, praedictis eisdem testimoniis attestantibus, *In principio fecit Deus coelum et terram, et Omnia in sapientia fecisti.* Non enim aliud est principium, aliud sapientia, aliud Verbum; sed his omnibus nominationibus unigenitus filius Dei, in quo et per quem omnia a patre facta sunt, proprie significatur. Apostolus item, in quo vivimus, inquit, movemur et sumus, idem ipse est ima-

go Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae, in quo creata sunt omnia in coelestibus et in terra: sive visibilia sive invisibilia, sive sedes, sive dominationes, sive principatus, et potestates, et omnia per ipsum et in ipso creata sunt. Omnium vero causarum, quas pater in Verbo suo universaliter et essentialiter creavit, distributionem Spiritui Sancto eandem Theologiam reperimus applicare. Si enim ipsi divinarum donationum partitio, distributioque (teste Apostolo) datur, cur non etiam primordialium causarum substantialiter in Verbo conditarum divisio daretur? *Aliis* enim, inquit *per Spiritum datur sermo sapientiae, aliis scientiae* sec. e. s. *aliis fides in eodem Spiritu, aliis donationes Sancto in eodem Spiritu, aliis autem oper. virt. aliis prophetiae, aliis discretio Spirituum, aliis autem g. linguarum, aliis interpretatio sermonum: omnia autem haec operatur unus atque idem S. D. S. P. U.* hoc etiam ex Scriptura Geneseos possumus argumentari, ubi scriptum est, *et Spiritus Dei fovebat aquas:* ad quid enim aliud aestimandus Spiritus Dei primordialium causarum aquas fovisse, foecundasse, nutrisse, nisi ut ea quae informiter unitimque ac simpliciter in verbo facta sunt, per differentias generum formarum, totorumque ac partium, numerorumque omnium distribueret atque ordinaret: et si nemo sane credentium recteque intelligentium haesitat affirmare, Spiritualia dona quae Propheta Isaias super Caput Ecclesiae quod est Christus requietura prophetavit; non per alium nisi per Spiritum Sanctum Deo verbo incarnato distributa esse; quid mirum, si Ecclesiae quae est corpus ejus, non solum dona gratiae per Christum, sed et dona naturae per eundem Christum idem Spiritus dividat et det? Insuper et omni creaturae visibili et invisibili donum essentiae tribuit; ut sunt quae solummodo sunt; donum vitae viventibus, quo vivunt: sentientibus donum sensus, quo sentiunt: rationalibus rationis donum, quo naturas rerum ratiocinandi actu ac vera diligentia perquirunt et inveniunt: intellectualibus intelligendi donum, quo circa Deum, causam videlicet donationum omnium, incognite ac super omnem creaturam voluntatis ineffabili motu, mirabilique renitu. Nam mysticum Zachariae Prophetae candelabrum, ut de Mosaico sileam, dum ad ipsum pertinet Mysterium, Ecclesiam significat. Lampas vero ejus desuper posita, paternum est lumen ac verum *quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Dominus noster, id est Christus, qui quoniam pro nobis, ex nobis, in nostrae carnis natura, et conceptus est et na-

tus est, et apparuit mundo, super candelabrum Ecclesiae lampas dicitur, dum sit secundum naturam ipsa Dei et patris supernaturalis sapientia et verbum. Super quem, primo quod secundum intelligentiam humanitatis caput universi corporis Ecclesiae est, donationes Sancti Spiritus quae septenario numero significari solent, requiescunt; divina siquidem dona quae per Spiritum Sanctum distribuuntur Ecclesiae, quoniam ab uno spiritu distribuuntur, ab ipsius capite, Christo dico, inchoantia, nomine ipsius Spiritus solent significari. Non enim Spiritus ipse secundum naturam donum dici potest, sed distributor donorum; ideoque septiformis dicitur, qui plenitudinem divinorum quae septenario insinuatur numero, universaliter proprieque dividit Ecclesiae. Ipse enim spiritus coessentialis est patri et filio secundum divinitatem; super quem, filium dico, divinas donationes quas distribuit, requiescere facit secundum humanitatem: *et requiescit*, inquit Propheta, *super eum Spiritus Domini*, ut si apte diceret, et requiescent super ipsum dona, quae dividit Spiritus Dei, *spiritus sapientiae* et i. *Spiritus consilii* et f. *Spiritus scientiae* et p. *et replebit eum Spiritus timoris Dei*, quos omnes, id est, quas omnes donationes Spiritus, caput Ecclesiae quod est Christus primo secundum humanitatem accipiens corpori suo Ecclesiae suae per Spiritum Sanctum partitur: ipse autem Spiritus Sanctus sicut in natura secundum essentiam subsistit Dei et patris, sic et filii in natura est secundum essentiam; quia ex patre substantialiter per filium natum ineffabiliter procedit: ac per hoc dona quae distribuit non sua solummodo sunt, sed et patris ex quo procedit, et filii a quo, et per quem procedit; et ne aestimes multiformes donationes Spiritus, quibus multiformia peccati genimina expelluntur ab Ecclesia penitusque extinguuntur, solas per Spiritum distributas. Facit enim sapientia in temptationem insipientiae, intellectus stultitiae ablationem, consilium in discretionis destructionem, fortitudo infirmitatis solutionem, scientia ignorantiae abolitionem, pietas impietatis, et in ipsa operum pravitatis persecutionem. Timor abigit caecitatem conceptus. Sed et praeter haec dona gratiae, quibus et purgatur et aedificatur, et illuminatur, et perficitur Ecclesia, bonorum omnium donationes quae et secundum essentiam sunt, et secundum naturalia accidentia, non aliunde venire quis dubitet fidelium nisi ex causa omnium bonorum, ex patre dico, ex quo, omnia per filium in quo sunt omnia; nec eorum per alium nisi per Sanctum Spiritum esse distributionem

qui dividit omnia omnibus prout vult. *Omne*, inquit Theologus, *datum optimum; et d. p. b. e. d. a. p. l.* hoc est, a patre omnium bonorum quae sunt secundum naturam, et quae sunt secundum gratiam. Pulchre siquidem lumina dicuntur omnia dona, quae ex ingenito lumine per genitum lumen descendunt, et per procedens lumen, prout est capacitas naturae, et largitas gratiae, in uniuscujuscunque sive generalis sive specialis essentiae individuam substantiam dividuntur. Nam quod Apostolus veluti soli homini videtur dicere, *O homo quid habes quod non accepisti?* universaliter omni creaturae visibili et invisibili potest dici. Nulla enim natura est creata quae habeat quid praeter quod a creatrice acceperit. Si enim est, ut praediximus, inde accepit esse; si vivit, inde vivere: si sentit, inde sentire: si ratione fruitur, inde ratio; si intelligit, inde intellectus: Caeteraque id genus mille. Si igitur nil in natura rerum creatarum esse intelligitur, praeter quod a creatore donatur, sequitur nil aliud esse creaturam, sive essentialiter, sive secundum accidens, nisi creationis data et dona: donorum autem distributionem quandam quasi Spiritui Sancto proprietatem Theologia dedicat. Omnia igitur quae pater in filio facit, Spiritus Sanctus distribuit, et unicuique propria prout vult, dividit. Videsne igitur quomodo Theologia singulis divinae bonitatis substantiis seu personis, suas veluti proprietates dare intelligitur. Patri enim dat omnia facere: Verbo dat omnes in ipso universaliter, essentialiter, simpliciter, primordiales rerum causas aeternaliter fieri: Spiritui Sancto dat, in verbo factas in effectus suos foecundatas distribuere: hoc est in genera et species, numeros differentiasque, sive coelestium et spiritualium essentiarum corporibus omnino carentium; seu purissimis spiritualibusque corporibus ex Catholico-elementorum simplicitate factis, adhaerentium; seu sensibilium hujus mundi visibilis universalium vel particularium separatarum locis, temporibus mobilium, qualitate et quantitate differentium. Primordiales siquidem causas, sive visibili sive invisibili corpore, qualitate quoque et quantitate in seipsis omnino carere non irrationabiliter quis approbarit: invisibile autem corpus dicimus, simplicem ac per se intellectam singulorum hujus mundi elementorum subsistentiam. Coelestes vero essentias, id est, angelicas virtutes, quamvis ultra hunc mundum sensibilem suae naturae intellectualis essentia non incongrue existimentur esse: non omnino tamen consultis Sanctorum patrum sententiis spiritualibus corporibus judicandi sunt privari. Non enim

extraneis sed suis adhaerentibus sibi semper spiritualibus corporibus, sensibus humanis quibus saepe apparent, credendi sunt succumbere: non quia operatio inseparabilis unitatis divinarum substantiarum sit segregata (quod enim pater facit, hoc et filius facit, hoc et Spiritus Sanctus facit), sed quia divina Theologia singulis earum quasdam proprietates videtur distribuere, veraciterque intelliguntur habere: in sancta siquidem Trinitate et communis operationis cognoscitur unitas, et discretarum operationum non excluditur proprietas. Si enim in ea est essentiae unitas, et substantiarum differentia, cur non et communis operatio atque differens in ea crederetur et intelligeretur, non video; ut communi essentiae communis attribuatur operatio, et substantiali Trinitati trina non auferatur actio.

23. Video plane et mihi videtur esse verisimile, ac divinis eloquiis convenire, sed utinam quadam similitudine ex nostra natura assumpta, quoniam Deo similis esse perhibetur, quae dicta sunt de proprietatibus divinae administrationis suaderes. M. Trinitatem nostrae naturae te latere non facile crediderim. D. Dic quaeso quae sit. M. Recordarisne quid in prioris libri disputatione inter nos convenerat? Nonne nobis visum est nullam naturam esse quae non in his tribus terminis intelligitur subsistere, qui a Graecis ut saepe diximus, οὐσία, δύναμις, ἐνέργεια, appellantur: hoc est, essentia, virtus, operatio. D. Recordor sane, firmissimeque teneo. M. Nostra itaque natura quae humana dicitur, eo quod eam omnes homines participant, essentia, virtute, et operatione subsistit. D. Neminem peritorum divinae Philosophiae de hoc dubitare aestimarim. M. Quid tibi videtur? Num nostra natura (teste sancta Scriptura) ad imaginem et similitudinem Dei condita est? D. Liberaliter agis: qui de hoc dubitat homo non est. M. Putasne ipsum Deum qui ad imaginem suam nostram creavit naturam, corpus esse, an spiritum? D. Hinc quoque haesitare ridiculum est. Deus enim est Spiritus, *et qui adorant eum, in Spiritu et veritate adorant.* M. Non ergo secundum corpus, sed secundum animam imago Dei nostrae naturae impressa est. D. Hoc quoque verissimum est fateri. M. Deus est Trinitas et Unitas, hoc est, tres substantiae in una essentia, et una essentia in tribus substantiis vel personis: sicut enim Graeci μίαν οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις vel τρία πρόσωπα dicunt, id est unam essentiam, tres substantias vel personas; ita Romani unam essentiam, tres substantias vel personas: in hoc tamen videntur differre, quod Grae-

eos, μίαν ὑπόστασιν, id est, unam substantiam dicere non reperimus; Latini vero unam substantiam, tres personas frequentissime solent dicere. Graeci vero dicunt ὁμούσιον, ὁμάγαθον, hoc est, unius essentiae, unius bonitatis, unius Deitatis: vel una essentia, una bonitas, una Deitas. Haec autem nomina quae apud Graecos inseparabilitatem divinae naturae insinuant, in Romanorum sermonem non facile vertuntur, et nullo modo ad purum, ut arbitror; ideoque solus eorum intellectus separatis verbis per περίφρασιν transfertur, ut eorum solummodo virtus intelligatur, quorum interpretatio de verbo ad verbum non exprimitur. D. Hoc totum fides Catholica Universalis Ecclesiae fatetur, et, quantum datur, intelligit: Sed quorsum tendunt ista? M. Non aliorsum nisi ut quaeramus pro viribus, quomodo Trinitas nostrae naturae, Trinitatis creatricis imaginem et similitudinem in seipsa exprimat: hoc est, quid in ea convenientius patri, quid filio, quid spiritui sancto adjungendum. Convenientius dico: quamvis enim convenienter nostrae naturae Trinitas tota totius Trinitatis Divinae imago est, (tota enim patris, tota filii, tota spiritus sancti imaginem gerit:) in ea tamen est quod veluti specialibus singulis personis accommodari videtur posse, ut arbitror. Nam et in se ipsa nostra Trinitas tota in singulis suis est: sua enim essentia, et virtus, et operatio est; sua virtus, et essentia, et operatio; sua operatio, et essentia, et virtus: Sicut et pater in filio, et spiritu sancto; et filius in patre, et in spiritu sancto; et spiritus sanctus in patre, et in filio est.

D. Nil mihi probabilius occurrit, quam ut patris imaginem, essentia; filii, virtus; spiritus sancti, operatio, naturae nostrae accommodet. Paterna siquidem substantia, quae de se substantiam filiolitatis genuit, et processionis substantiam ex se emisit, non immerito dicitur principalis substantia, non quod una essentia Sacrae Trinitatis sit separabilis; est enim una atque individua: sed quod substantialibus differentiis, dum sit una, non careat. Est enim Deitas genitrix, et Deitas genita, et procedens Deitas; et dum sit una Deitas individua, non tamen substantialibus differentiis indiscreta. Virtus quoque non incongrue Deo Filio adjungitur, quoniam saepe virtus Patris a Theologia nominatur. Sed ut unum a pluribus testimoniis accipiamus, audi Apostolum, *Invisibilia enim ejus per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque ejus virtus et aeternitas.* In hoc enim loco, virtutem patris, sapientiam patris, filium dico, intelligimus, aeternitatem vero Spiritum Sanctum, teste

Maximo, venerabili magistro. Nam quod Spiritus Sanctus virtutis nomine in Scripturis solet appellari, testatur Evangelium, domino dicente mulierem αἱμοῤῥοοῦσαν, hoc est, fluxum Sanguinis patientem sanans: *Sensi a me exisse virtutem*, hoc est, Spiritum Sanctum, qui dividit dona Sanitatum. Quid dicam de operatione essentiali nostrae naturae? nonne aptissime Sancto Spiritui copulatur, cui veluti proprie operatio virtutum divinarumque donationum, et universaliter et proprie unicuique divisio tribuitur? in naturae igitur nostrae essentia, paternae substantiae; in virtute vero substantiae filii; in operatione substantiae spiritus sancti proprietas dinoscitur. M. Responsionem tuam a veritate non discrepare arbitror. Sed vide quid tibi videtur de famosissima nostrae naturae trinitate, quae intellectu, et ratione, et sensu intelligitur: num dissonat ab ea quam praediximus anima, eademque et haec ipsa et non duae quaedam unius ejusdemque nostrae naturae? sensum autem dico non exteriorem sed interiorem, nam interior coessentialis est rationi atque intellectui, exterior vero quamvis plus ad animam pertinere quam ad corpus videatur, non tamen essentiam animae constituit; sed (ut aiunt Graeci) conjunctio quaedam est animae et corporis, soluto enim corpore et recedente vita penitus interimitur. Nam si in anima maneret, et ad substantiam ejus pertineret; eo profecto etiam extra corpus uteretur: at vero quia sine corpore eo nec utitur, nec uti potest, relinquitur, nec in corpore soluto manere, nec animae regimen corporis deserenti adhaerere. Nam et ipsa definitio, qua sanctus Augustinus exteriorem sensum voluit diffinire, intra substantiales animae partes non videtur connumerari; *Sensus est*, inquit, *passio corporis, per se ipsam non latens animam.* Item alia, quae dicit, *Sensus est sensibilium rerum phantasia per instrumentum corporis assumpta.* Similiter naturae animae non videtur eum conjungere, sed velut internuncium corporis et animae constituere, et siquis intentius graecae linguae proprietatem perspexerit, duorum sensuum in homine proprietatem reperiet. In ea enim νοῦς intellectus dicitur, λόγος, ratio; διάνοια, sensus, non ille exterior, sed interior; et in his tribus essentialis trinitas animae ad imaginem Dei constitutae subsistit. Est enim intellectus et ratio, et sensus, qui dicitur interior et essentialis; exterior vero, quem corporis et animae copulam diximus, αἴσθησις vocatur; instrumenta autem in quibus possidit αἰσθητήρια, quasi αἰσθήσεος τήρια, hoc est, sensus custodia. In his enim sensus custoditur et operatur: et sunt numero quinque, auditus, visus, olfactus,

gustus, tactus. Nec te movere debet, quod nominibus quinquepartiti sensus quinquepartitum ejus instrumentum appellarim; nam frequentissimus et communis locutionis et sacrae scripturae usus est, sedes sensuum ipsorum sensuum nominibus appellare. Visus enim vocatur oculus, et auris auditus, caeterisque similiter sensus suis instrumentis significationem praestant. Non autem propterea quinque-partitus sensus dicitur, quod in seipso quinario numero dividatur; est enim simplex et uniformis, et in corde veluti in loco principali sedem possidet: sed per quinque-partitum corporis instrumentum, veluti per quasdam cujusdam civitatis quinque portas, sensibilium rerum similitudines ex qualitatibus et quantitatibus exterioris mundi venientes, caeterisque quibus sensus exterior formatur, interius recipit; et veluti ostiarius quidam internunciusque ea quae extrinsecus introducit praesidenti interiori sensui annunciat. D. Neque me movet sensuum nominibus instrumenta significari. Neque duorum sensuum differentia, quam ad purum discrevisti, me latet, ut opinor. Et quid de praedicta trinitate naturae nostrae sentio, pro ingenioli mei captu edisseram. Duae trinitates videntur esse, quibus nostra natura, quantum ad imaginem Dei facta est, probatur subsistere: sed consulta veritate, non re ipsa, sed solis nominibus a se invicem discrepare reperiuntur. Nam *νοῦς* et *οὐσία*, hoc est, intellectus et essentia excellissimam nostrae naturae partem significant, immo excellissimum motum. Siquidem (ut tu ipse intelligis) non aliud est nostrae naturae „esse, et aliud moveri, essentia enim ejus est motus circa Deum et creaturam stabilis, et mobilis status." Sed dum movetur circa Deum, qui superat omnia, maximus motus ejus dicitur; dum vero circa primordiales causas versatur, quae proximae immediate post deum sunt, veluti medio quodam moderamine intelligitur moveri: quando autem primordialium causarum effectus sive visibiles sive invisibiles perspicere conatur, extremum sui motum pati dinoscitur, non quia idem motus substantialis augeri vel minui in seipso possit; sed quod secundum dignitatem rerum, circa quas volvitur, et minimus et medius, et maximus esse indicatur. Essentia itaque animae nostrae est intellectus, qui universitati humanae naturae praesidet, qui circa Deum supra omnem naturam incognite circumvehitur. *Λόγος* vero, vel *δύναμις*, hoc est, ratio et virtus, secundam veluti partem insinuat; non irrationabiliter, quia circa principia rerum, quae primo post Deum sunt, circumferuntur. Tertia vero pars, *διανοίας* et *ἐνεργείας*, id est, sensus et operationis

vocabulis denominatur, et veluti extremum humanae animae obtinet locum; nec immerito, quum circa effectus causarum primordialium, sive visibiles, sive invisibiles sint, circumvolvitur. Ac per hoc non duas substantiales trinitates, sed unam eandemque ad similitudinem creatoris sui conditam oportet nos intelligere. Sed miror qua de causa vitam ipsam, quae a Graecis θρεπτική et αὐξητική, a nostris vero nutritiva et auctiva vocatur (nutrit enim corpora, et incrementa eis praestat) nec veluti quartam substantialem humanae naturae partem, nec intra substantialem trinitatem enumeratam a te video, ac veluti penitus praetermissam, et nullo modo ad naturae nostrae constitutionem pertinentem. M. Non mireris, non enim sine causa hoc fecimus. Siquidem nunc non de universa humane natura sermo est, quae veluti quinque partibus, hoc est, corpore vitalique motu, sensu, et ratione constare videtur, et intellectu; sed de ea solummodo parte, in qua imago et similitudo conditoris perspicitur; hoc est, de intellectu et ratione et sensu interiori, vel (ut ita dicam) essentia, virtute, et operatione. In hoc enim ternario summae et sacrae trinitatis imago expressa cognoscitur. Nam de vitali motu, quo anima corpus et nutrit, et in unum colligit et vivificat, et ministrat, eique incrementum dat, deque ipso corpore, quod totius creaturae extremum obtinet locum, alius differendi locus erit, dum de naturis sensibilibus, Deo duce, disputabitur, quae pars quoniam extra proprietatem intelligibilis nostrae essentiae, qua ad imaginem Dei conditi sumus, dinoscitur, propterea a nobis praesentialiter intermissa est, dum sit motus quidam extra naturam primordialiter conditus, substantiali nostrae operationi, quae sensus interior (ut diximus) vocitatur, subjectus, inque poenam peccati additus: quo videlicet motu ea quae post peccatum humanae naturae superaddita sunt, administrat. Corpus hoc corruptibile dico, atque mortale, locis temporibusque varium, partium suarum numero discretum, spatiis distentum, incrementis descrementisque subditum, qualitatibus quantitatibusque diversis subjectum, ad omnes irrationabiles motus pronum carnalis adhuc animae, merito suae inobedientiae superbiaeque diversis calamitatibus involutae hospitium, caeteraque, quae de infelicitate in hanc vitam humanae naturae ex felicitate Paradisi expulsae, et dici et experimento cognosci possunt. Motus itaque humanae naturae ad ea administranda quae sibi ad vindictam praevaricationis divini praecepti adjuncta sunt (vindictam autem dico, non irascentis Dei ultionem, sed miserentis

exercitationem) non irrationabiliter extra terminos essentialis nostrae trinitatis relinquitur. Et ne aestimes nos his verbis docere velle, praedictam humanae naturae trinitatem ad imaginem Dei in Paradiso conditam, priusquam peccaret, omnino corpore caruisse, absit a nobis hoc credere, aut quodammodo putare; semel enim et simul animas nostras et corpora in Paradiso conditor creavit, corpora dico coelestia, spiritualia, qualia post resurrectionem futura sunt. Tumida namque corpora, mortalia, corruptibilia, quibus nunc opprimimur, non ex natura, sed ex delicto occasionem ducere, non est dubitandum. Quod ergo naturae ex peccato adolevit; eo profecto renovata in Christo, et in pristinum statum restituta, carebit. Non enim potest naturae esse coaeternum, quod ei adhaeret propter peccatum; et intra substantiales ejus constitutiones non connumerari, non incongruum arbitror. D. Plane non incongruum; sed ratae subtilique investigationi et inventioni rationabilis naturae convenientissimum. Quorsum vero haec nondum video.

M. Patiens esto. Non enim res parva inter nos quaeritur, nec nisi multis diligentissime ratiocinationis ambagibus et investigari et inveniri potest, si tamen ad purum inveniri potest. Nulli enim mortali sensui, quamvis videatur acute inquirere, licet hoc promittere, ne incautus redarguatur esse, quod suas vires superat invenire per se ipsum promittens. Nam si invenitur, non ipse, qui quaerit; sed ipse, qui quaeritur, et qui est lux mentium, invenitur. Quaerimus namque, ni fallor, quomodo ex argumento substantialis trinitatis nostrae naturae ad imaginem Dei creatae, summam illam trinitatem, quae Deus est, ejusque veluti proprias in natura condita operationes singulis personis distributas possumus investigare. D. Id ipsum, non aliud quaerimus. Et ordo rerum exigit, ut sic veritatem quaeramus, argumento siquidem imaginis ipsa veritas, cujus imago est, quaerenda est, quae quanto studiosius laboriosiusque inquiritur, tanto ardentius diligitur, et apertius invenitur. Quid enim prodest illa velocitas, quam pura veritatis contemplatio effugit, aut quid nocet ipsa tarditas, cui desiderata facies occurrit?

M. Itaque ratiocinationis nostrae exordium ex verbis venerabilis Maximi sumamus, non eisdem sermonibus connexim, sed eodem sensu utentes. D. Ingredere quoquo modo vis ratiocinandi viam. M. Tres universales motus animae sunt. Quorum primus est secundum animum, secundus secundum rationem, tertius secundum sensum. Primus quidem motus simplex est, et supra ipsius animae

naturam, et interpretatione caret, hoc est, cognitione ipsius circa quod movetur; per quem circa Deum incognitum mota, nullo modo ex ullo eorum quae sunt, ipsum propter sui excellentiam cognoscit secundum quod quid sit; hoc est, in nulla essentia seu substantia, vel in aliquo quod dici vel intelligi valeat, eum reperire potest. Superat enim omne quod est, et quod non est, et nullo modo diffiniri potest, quid sit.

Secundus vero motus est, quo incognitum Deum cognoscimus, secundum quod causa omnium sit. Diffinit enim Deum causam omnium esse, et est motus iste intra animae naturam, per quem ipsa naturaliter mota omnes naturales rationes omnium formatrices, quae in ipso cognito solummodo per causam (cognoscitur enim quia causa est,) aeternaliter factae subsistunt, operatione scientiae sibi ipsi imponit, hoc est, in se ipsa per earum cognitionem exprimit, ipsaque cognitio a primo motus nascitur in secundo.

Tertius motus est compositus, per quem, quae extra sunt, anima tangens veluti ex quibusdam signis apud seipsam visibilium rationes reformat, qui compositus dicitur, non quod in seipso simplex non sit, quemadmodum primus et secundus simplices sunt; sed quod non per seipsas sensibilium rerum rationes incipit cognoscere; Primo siquidem phantasias ipsarum rerum, per exteriorem sensum quinquepartitum secundum numerum instrumentorum corporalium, in quibus et per quae operatur, accipiens, easque secum colligens, dividens, ordinans, disponit; deinde per ipsas ad rationes earum, quarum phantasiae sunt, perveniens, intra seipsam eas rationes dico format atque confirmat. Et nec te moveat, quod paulo ante exteriorem sensum phantasiam rerum sensibilium esse diffinivimus; nunc vero per eum ad phantasias earundem sensibilium rerum pervenire docemus. Praedictus enim tertius motus ex phantasiis rerum exteriorum per exteriorem sensum sibi nunciatis moveri incipit. Phantasiarum enim duae species sunt, quarum prima est, quae ex sensibili natura primo in instrumentis sensuum nascitur, et imago in sensibus expressa proprie vocatur; altera vero est ipsa, quae consequenti ordine ex praedicta imagine formatur, et est ipsa phantasia, quae proprie sensus exterior consuevit nominari; et illa prior corpori semper adhaeret, posterior vero animae; et prior quamvis in sensu sit, seipsam non sentit: posterior vero et seipsam sentit, et priorem suscipit. Dum vero tertius ille motus phantasias rerum visibilium deserit, nudasque omni imaginatione corporea rationes ac per se simplices pure intel-

ligit, ipse quoque simplex simpliciter, hoc est, universales universaliter rationes visibilium omni phantasia absolutas, inque semetipsis purissime ac verissime perspectas per medium motum primo motui renunciat. Ipse vero primus motus, quodcunque ex tertio per medium, et ex ipso medio immediate in moderationibus rerum creatarum percipit, per seipsum immediate incognito quidem (incognito vero quod causa omnium est) principiisque omnium rerum, hoc est, principalibus causis ab eo et in eo factis, et a se distributis refert, hoc est, a Deo per ipsas in omnia quae post se sunt, procedere, et iterum per ipsas in ipsum intelligit recurrere. Animae igitur purgatae per actionem, illuminatae per scientiam, perfectae per Theologiam motus, quo semper circa Deum incognitum aeternaliter volvitur, ultra et suam et omnium rerum naturam ipsum Deum omnino absolutum ab omnibus, quae et dici et intelligi possunt, necnon omnibus, quae nec dici, nec intelligi possunt, et tamen quodammodo sunt, intelligens, eumque esse aliquid eorum, quae sunt, et non sunt denegans, et omnia quae de ipso praedicantur, non proprie sed translative de eo praedicari approbans, νοῦς, a Graecis, a nostris intellectus vel animus vel mens dicitur, et substantialiter est, et principalis pars animae esse intelligitur. Non enim aliud est animae essentialiter esse, et substantialiter moveri. Ipsa siquidem in motibus suis subsistit, suique motus in ipsa subsistunt, est enim simplex natura et individua, motuumque suorum substantialibus differentiis solummodo discreta. Nam si coelestes essentias, quas coelestes virtutes Angelicasque divina nominant eloquia, nil aliud esse substantialiter a sanctis patribus traditur, nisi intelligibiles, aeternos, incessabilesque motus circa principium omnium, a quo, et per quem, et in quo, et ad quem, et moventur et subsistunt (est enim iste circularis motus coelestium virtutum circa suum principium, ab eo videlicet ut a principio; per ipsum, et per rationes suas per ipsum conditas, in ipso ut in legibus suis naturalibus, quae in ipso sunt, extraque quas egredi nec volunt, nec posse volunt; in ipsum quippe ut in finem suum redeunt, et in sola intelligentia talis motus est; intelligunt enim se ab ipso esse, et per ipsum, et in ipso intellectum suum excerceri, et nullum alium finem praeter se habere non ignorant) quid obstat, ne similiter intelligamus humanos intellectus indefinentur circa Deum volvi, quum ab ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt? Eodem namque intelligibili circulo volvuntur, praesertim cum divina eloquia hominem ad imaginem Dei factum perhibeant, quod

de Angelis dixisse aperte non reperitur. Astantes etiam et ministrantes Deo coelestes virtutes legimus, humanam vero naturam in verbo Dei Deum factam, et sedere ad dextram Dei, et regnare fides testatur catholica. Quod enim post resurrectionem omnium generaliter de omnibus hominibus Dominus dicit, *Erunt sicut Angeli Dei in coelo*, non de condignitate naturae, sed de immortalitatis aequalitate, et quod omni sexu corporeo omnique corruptibili generatione carebunt, intelligendum arbitror. Primam namque hominis conditionem ante peccatum in Paradiso, hoc est, in coelesti beatitudine aequalem Angelis, ac veluti connaturalem fuisse, non est incongruum credere. De his namque ambabus naturis, Angelica dico atque humana, Theologia pronuntiat, dicens, *Qui fecisti coelos in intellectu*, hoc est, ut essentialiter et substantialiter intellectus essent. Quoniam vero *homo, cum in honore esset, non intellexit, et comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est eis*, longe ex Angelica dignitate recessit, inque mortalis hujus vitae calamitatem cecidit. Postquam autem *Verbum caro factum est*, hoc est, Deus homo factus est; impletur quod in Psalmo scriptum est, *Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis, quia visitas eum?* Admirans videlicet primae conditionis humanae naturae altitudinem, *Minorasti eum*, inquit, *paulo minus ab Angelis*, hoc est minorari eum merito suae superbiae permisisti, et in turpitudinem irrationabilis vitae cadere sua propria voluntate reliquisti. Deus enim facere, quod fieri sinit, modo quodam loquendi dicitur, *Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Videsne quantum humana natura in primo homine post peccatum humiliata, et quantum in secundo homine, in Christo dico, per gratiam exaltata? Siquidem non solum ad pristinum suae naturae statum, de quo cecidit homo, restitutus; verum etiam super omnes coelestes virtutes exaltatus. Ubi enim abundavit peccatum, superabundavit gratia. Si igitur humana natura non solum ad dignitatem Angelicam in Christo renovata pervenit, verum etiam ultra omnem creaturam in Deum assumpta est, et quod factum est in capite, in membris futurum esse impium est negare: quid mirum, si humani intellectus nil aliud sint, nisi ineffabiles incessabilesque motus? In his dico, qui digni sunt circa Deum, *In quo vivunt, et moventur, et sunt.* Sunt quidem per rationes quibus existunt: moventur per rationes virtutum, quibus bene existere possunt: vivunt per rationes, quibus semper existunt.

D. Non solum concedo, verum etiam intelligo excellentissimum animae motum circa incognitum Deum ultra omnem creaturam verissime vocari et subsistere intellectum: sed quo modo vel qua ratione intellectus, dum intra terminos humanae naturae concluditur, supra seipsum, omnemque creaturam potest ascendere, ut circa incognitum Deum, qui longe ab omni creata natura remotus est, suos substantiales motus valeat perficere, non intelligo.

M. In hac parte theoriae, quae de intellectualibus rationalibusque substantiis disputat, dum pervenitur ad considerandum, quemodo natura creata extra seipsam potest ascendere, ut creatrici naturae valeat adhaerere, omnis de potentia naturae ratiocinationum inquisitio deficit. Non enim ibi naturae ratio, sed divinae gratiae ineffabilis et incomprehensibilis altitudo conspicitur. Nulli siquidem conditae substantiae naturaliter inest virtus, per quam possit et terminos naturae suae superare, ipsumque Deum immediate per seipsum attingere; hoc enim solius est gratiae, nullius vero virtutis naturae. Hinc Apostolus fatetur se ignorasse, *Quomodo raptus est in Paradisum*, dicens, *Scio hominem raptum, sed nescio in corpore, an extra corpus*, acsi diceret, non enim in naturalibus animae motibus in corpore, vel extra corpus, video ullam virtutem, per quam rapi possim in tertium coelum: Deus solus scit, cujus gratia sola raptum me fuisse non ignoro. Nulla siquidem natura per seipsam potest ascendere in illum locum, ubi Dominus ait, *Ubi ego sum, illic et minister meus erit.*

D. Quanquam breviter, sat tamen clare est responsum, ideoque quod instat, ad secundum animae motum, considerandum mentis aciem dirige.

M. Motus animae secundus est (ut diximus) qui et intra terminos naturae continetur, ipsumque Deum secundum causam diffinit, Hoc est, illud solummodo de Deo incognito quidem cognoscit, quod omnium, quae sunt, causa sit; et quod primordiales omnium causae ab eo, et in eo aeternaliter conditae sint, earumque causarum, quantum datur ei, intellectarum ipsi animae, cujus motus est, cognitionem imprimit: ut enim ex inferioribus sensibilium rerum imagines, quas Graeci phantasias vocant, anima recipit: ita ex superioribus, hoc est, primordialibus causis cognitiones, quae a Graecis Theophaniae, a Latinis divinae apparitiones, solent appellari, sibi ipsi infigit, et per ipsas quandam de Deo notitiam percipit; per primas causas dico, non ut intelligat, quid substantialiter sunt; hoc enim superat omnem animae motum; sed ut univer-

ſaliter cognoscat, quia ſunt; inque ſuos effectus ineffabili proceſſione profluunt. Et hic eſt motus, qui a Graecis λόγος vel δύναμις, a noſtris vero ratio, ſeu virtus vocatur, et ex primo motu naſcitur, qui eſt intellectus. Sicut enim quidam ſapiens artifex artem ſuam de ſeipſo in ſeipſo gignit, et in ipſa, quae ſibi facienda ſunt, praenoscit, eorumque cauſas priusquam appareant actu, et opere univerſaliter atque cauſaliter creat; ſic intellectus de ſe, et in ſe, ſuam rationem genuit, in qua omnia, quae vult facere, praecognoscit, cauſaliterque praecreat. Nam non aliud dicimus eſſe conſilium, praeter artificioſae mentis conceptum. Secundus itaque motus animae eſt ratio, quae veluti quidam obtutus ſubſtantialis in animo intelligitur, ac veluti ars ab ipſo de ſeipſo in ſeipſo genita, in qua ea, quae vult facere, praecognoscit, et praecondit. Ideoque non immerito forma ejus nominatur; ſiquidem ipſe per ſe ipſum incognitus eſt, ſed in ſua forma, quae eſt ratio, et ſibiipſi et aliis apparere incipit. Nam quemadmodum cauſa omnium per ſeipſam, nec a ſeipſa, nec ab aliquo inveniri poteſt, qui ſit; in ſuis vero Theophaniis quodammodo cognoscitur; ita intellectus qui ſemper circa eum volvitur, et ad ejus imaginem omnino ſimilem conditus eſt, nec a ſe ipſo, nec ab aliquo intelligi poteſt, quid ſit; in ratione autem quae de ipſo naſcitur, incipit apparere. Quod vero dixi cauſam omnium et intellectum a ſeipſis non intelligi, quid ſint; qua ratione poteſt eſſe paulo poſt conſiderabitur. De ſecundo motu, quit ſit, et unde originem ducat, ſatis dictum, ut opinor. D. Sat plane.

M. Tertius itaque reſtat motus, qui circa ſingulas ſingularumque rerum rationes, quae ſimpliciter, hoc eſt, univerſaliter in primordialibus cauſis conditae ſunt, verſatur. Et cum ex ſenſibilium rerum phantaſiis per exteriorem ſenſum ſibi nunciatis motus ſui ſubſtantialis ſumat exordium, ad puriſſimam rerum omnium diſcretionem per rationes proprias in eſſentias generaliſſimas, inque genera generaliora, deinde in formas ſpeciesque ſpecialiſſimas, hoc eſt, in numeros innumerabiles infinitosque, immutabilibus tamen naturae ſuae analogiis finitos, pervenit; et ille motus eſt, qui Graece διάνοια vel ἐνέργεια, Latine vero ſenſus vel operatio vocatur; ipſum dico ſenſum, qui ſubſtantialis eſt, et interior, qui ſimiliter ab intellectu procedit per rationem. Omne ſiquidem quod intellectus ex primordialium cauſarum gnoſtico contuitu arti ſuae, hoc eſt, rationi imprimit per ſenſum ſuum ex ſe procedentem, ejusque operationis nomine appellatum, in proprias rationes ſingularum rerum, quae primordialiter

in caussis universaliterque creatae sunt, dividit. Cunctae quidem essentiae in ratione unum sunt, sensu vero in essentias differentes discernuntur. Omnium itaque essentiarum ex suorum principiorum simplicissima unitate per intellectum simplicissimam cognitionem ratio percipit; sed sensus ipsam simplicitatem per differentias segregat. Similiter rerum genera uniformiter et simpliciter in suis universalibus caussis, et in seipsis per intellectum ratio cognoscit, illam vero generalissimam simplicitatem in seipsa individuam nullisque differentiis obnoxiam, nullis accidentibus subjectam, nullis spatiis distentam, nullis partibus compositam, nullo locali vel corporali motu variam, in diversa genera differentiasque praedictas, aliasque mille, sensus partitur; id ipsum est in differentibus formis, quae consulta ratione in generibus suis unum sunt, sensu tamen operante per naturales distinctiones a se invicem discernuntur, hoc est, quo modo naturalibus motibus divina providentia regente, jubente, administrante, in discretas rerum multiformitates dividuntur, ipse intellectus per consubstantialem sibi sensum sine errore investigat et persequitur, certisque regulis comprehendit. Quid dicam de infinitis numeris, qui quanto interioris sensus actione sive in seipso, sive in rerum natura multiplices fiunt; tanto ratione considerata in suis formis universaliter et simpliciter unum sunt, et ut breviter colligamus, quodcunque anima per primum suum motum, qui est intellectus de Deo et primordialibus caussis uniformiter et universaliter cognoscit, secundo suo motui, qui est ratio, eodem modo uniformiter universaliterque infigit. Quod autem a superioribus per intellectum in ratione formatum accipit, hoc totum in discretas essentias, in discreta genera, in diversas formas, in multiplices numeros per sensum inferioribus effectibus distribuit. Et ut apertius dicam, quodcunque anima humana per intellectum suum in ratione sua de Deo deque rerum principiis uniformiter cognoscit, hoc totum per sensum in caussarum effectibus multipliciter intelligit; et iterum totum quod per sensum multipliciter sparsum in effectibus intelligit, per rationem in caussis unum uniformiter subsistere perspicit. Omnia vero ex una omnium caussa et multiplicationis momentum incipere, et unitatis simplicitatem, qua in ea aeternaliter et incommutabiliter subsistunt, nullo modo deserere; totiusque sui motus finem, et in ea terminare per intellectum purissime cognoscit. De tribus animae motibus, hoc est, de intellectu, qui etiam essentia; et de ratione, quae virtus; et de sensu,

qui operatio dicitur, sufficienter suasum, ut opinor. D. Lucidissime ac multipliciter.

24. M. Intuere itaque, acieque mentis, tota ambiguitatis caligine depulsa, cognosce, quam clare, quam expresse divinae bonitatis substantialis trinitas in motibus humanae animae recte eos intuentibus arridet, seque ipsam pie quaerentibus se, veluti in quodam proprio speculo ad imaginem suam facto limpidissime manifestat; et cum sit ab omni creatura remota, omnique intellectui incognita, per imaginem suam et similitudinem veluti cognitam et comprehensibilem intellectualibus oculis, ac veluti praesentem seipsam depromit, ultroque specillam, in qua relucet, purificat, ut in ea clarissime resplendescat una essentialis bonitas in tribus substantiis, quae unitas et trinitas in seipsa per seipsam non appareret, quia omnem intellectum effugit eximia suae claritatis infinitate, nisi in sua imagine vestigia cognitionis suae imprimeret; Patris siquidem in animo, Filii in ratione, Sancti Spiritus in sensu apertissima lucescit similitudo. Nam quemadmodum filium artem omnipotentis Artificis vocitamus, nec immerito, quum in ipso sua quippe sapientia Artifex omnipotens Pater ipse omnia quaecunque voluit, fecit aeternaliterque, et incommutabiliter custodit: ita etiam humanus intellectus quodcunque de Deo, deque omnium rerum principiis purissime incunctanterque percipit, veluti in quadam arte sua, in ratione dico, mirabili quadam operatione scientiae creat per cognitionem, inque secretissimis ipsius finibus recondit per memoriam. Ut autem pater opifex omnium omnipotens quaecunque in arte sua, quae est ipsius sapientia et virtus, in Verbo suo in unigenito filio simul et semel, primordialiter, causaliter, uniformiter, universaliter condidit per Spiritum Sanctum ex se filioque procedentem, in primordialium causarum innumerabiles effectus dividit, sive in essentias intelligibiles differentiasque omnem sensum corporeum superantes manarint, sive in hujus mundi sensibilis varium multiplicemque ornatum locorum temporumque discretionibus variabilem profluxerint: ita intellectus, hoc est, principalis animae motus ex intelligibilium rerum gnostica contemplatione formatus, omne quodcunque in arte rationis creat et reponit per sensum animae interiorem, in singularum rerum sive intelligibilium sive sensibilium discretam inconfusamque dividit cognitionem: omnia enim quae intellectus in ratione universaliter considerat, particulariter per sensum in rerum omnium discretas cognitiones diffinitionesque partitur. Vides itaque patrem in filio suo

omnia quaecunque voluit, condidiſſe, et per Spiritum Sanctum ſuum particulariter diſtribuiſſe, et diſtribuere et diſtributurum eſſe, et ad ſimilitudinem trium divinitatis perſonarum cognoſce intellectum noſtrum omnia quaecunque de Deo cauſisque rerum poteſt intelligere univerſaliter in ratione per cognitionem actu ſcientiae creare, hoc eſt formare, et per ſenſum conſubſtantialem ſibi particulariter in ſingulas rerum diffinitiones, quas in ratione colligit, contemplationis virtute inconfuſae dividere; hoc eſt, ſuam cognitionem unicuique cautiſſimae discretionis contuitu accommodare. D. Haec quodammodo mihi ſplendescunt, ſed quid diſtat inter operationem creatricis trinitatis et non creatae, et actum trinitatis creatae creantis, nondum perſpicio; creantis, dico; non enim dubitamus trinitatem noſtrae naturae, quae non imago Dei eſt, ſed ad imaginem Dei condita, (ſola enim vera imago inviſibilis Dei eſt, et in nullo diſſimilis, unigenitum Dei Verbum Patri et Spiritui coeſſentiale) non ſolum de nihilo eſſe creatam, verum etiam ſub ſe adhaerentes ſibi ſenſus ſenſuumque officinas, totumque hoc corpus ſuum mortale dico, creare; ex Deo ſiquidem ad imaginem Dei ex nihilo facta eſt; corpus vero ſuum ipſa creat, non tamen de nihilo, ſed de aliquo: anima namque incorporales qualitates in unum conglutinante, et quaſi quoddam ſubjectum ipſis qualitatibus ex quantitate ſumente et ſupponente, corpus ſibi creat; in quo occultas ſuas actiones per ſe inviſibiles manifeſte aperiat, inque ſenſibilem notionem producat, ut jam in priori libro disputatum eſt, et adhuc dum ad conſiderationem actionis primordialium cauſarum perventum fuerit, diligentius inveſtigabitur; nunc autem quod inſtat aperias flagito.

M. Hujus quaeſtionis ſolutio facillima ac pene ſine ullo labore mihi videtur. Summa ſiquidem trinitas omnium rerum creatrix, et a nullo creata, omnia quae fecit, de nihilo fecit. Proprium enim divinae bonitatis eſt, ex nonexiſtentibus in exiſtentiam, quae vult fieri, vocare. Nam et hoc nomen, quod eſt bonitas, non aliunde originem ducit, niſi a verbo Graeco, quod eſt *βοῶ*, hoc eſt, clamo; *βοῶ* autem, et *καλῶ*, hoc eſt, clamo et voco, unum ſenſum poſſident; etenim qui vocat, ſaepiſſime in clamorem erumpit. Deus ergo non inconvenienter bonus dicitur et bonitas, quia omnia de nihilo in eſſentiam venire intelligibili clamore clamat, ideoque Graece dicitur Deus *καλὸς*, id eſt, bonus, *διὰ τὸ πάντα καλεῖν εἰς οὐσίαν*, hoc eſt, eo quod omnia vocat in eſſentiam; cuncta ſiquidem, quae naturaliter ſubſiſtunt, de nihilo in eſſen-

tiam a conditore vocata sunt per quinque-partitum universalis creaturae motum. Quaedam namque vocata sunt, ut solummodo subsistant essentialiter; quaedam ut subsistant et vivant; in quibusdam substantiali vitae sensus est additus; in quibusdam vitali sensui ratio cumulatur; in quibusdam ad praedictorum naturalium motuum perfectionem intellectus superponitur. Et est primus motus in corporibus naturalibus; secundus in ea vita qua ligna herbaeque et vivunt et crescunt; tertius in irrationabilibus animantibus; quartus proprie in humana; quintus in Angelica conspicitur natura. Ex his quinque gradibus in condendis de nihilo rebus summae ac sacrae trinitatis bonitas perspicitur, ineffabilisque operatio manifestatur. Ea vero Trinitas, quae in nostra natura ad imaginem creatoris est condita, nihil creat de nihilo. Illud enim solius Dei est, et nullius creaturae. Duplex vero ejus actio videtur; aut enim ea quae de nihilo suus creator condidit rationabilibus intellectualibusque suis motibus investigat, et quae in natura rerum puro intelligentiae contuitu cognoscit in intimis rationis suae sedibus disponit, omniumque rerum, quas potest cognoscere, cognitiones aut in unum colligit, hoc est, ut eodem exemplo utamur, essentiam in genera, genus in formas, formam in individua gnostica operatione discernens; aut multipliciter dividit, singulas cognitiones singulis rebus, quarum cognitiones sunt, distribuens; verbi gratia, genera in essentia, formas in genere, numeros individuorum in forma, scientiae actu unum facit. Et haec est principalis summaque rationalis naturae operatio. Secunda vero est, quae (ut diximus) in creatione sui corporis cognoscitur, inque ejus solicito regimine aperitur. Primo siquidem materiam ejus ex qualitatibus rerum sensibilium accipit, eique nullo temporali spatio interposito vitalem modum accommodat, quo ipsam materiam et vivificat et nutrit, inque augmenta perfectae staturae per numeros locorum et temporum provehit, sensum quoque exteriorem ei praestat, per quem omnium rerum, quas extrinsecus attingit, phantasias recipit, et caetera, quae de solicitudine assidua continentique actione animae circa corpus suum resque corporeas, sive sensibus praesens vigilando, sive ab eis remota dormiendo, imaginesque rerum, quas per sensus hauserat, secum tractando, aut imagines imaginum fingendo, aut alimenta corporalia, quae extrinsecus in aedificium corporis accipit, per occultos venarum nervorumque meatus, quos Graeci poros vel arterias appellant, distribuendo, et cogitari et intelligi possunt. Ut enim summa Tri-

nitas universitatem totius creaturae, quam de nihilo condidit, providentiae suae regulis movet, regit, ordinat, et nihil perire, hoc est, penitus ad nihilum redire, ex his, quae condidit, sinit: ita nostrae naturae trinitas universitati corporis sui omniumque sensuum ejus incolumitati providet, ipsumque vivificat et movet, et continet, quantum mortalis fragilitas ipsius permittit.

25. Sed vide ne his rationibus incipias conjicere ad animae creationem temporali quodam spatio conditionem corporis praecedere. Sola siquidem dignitate excellentiaque naturae praecedit anima corpus, non autem loco vel tempore, simul enim ac semel in illo uno homine, qui ad imaginem Dei factus est, omnium hominum rationes secundum corpus et animam creatae sunt. Nullo enim modo juxta moras temporum essentia animae corporis essentiam, sicut nec corporis essentia animae essentiam, praecedit. Et ne me aestimes primum illud essentiale corpus in Paradiso conditum, sola tamen ratione adhuc factum, sicut et ipsa anima (in ipso quippe generali et universali homine ad imaginem Dei facto omnes homines secundum corpus et animam simul et semel in sola possibilitate condita sunt, et in ipso omnes peccaverunt, priusquam in proprias substantias prodirent, hoc est, antequam unusquisque secundum Angelicam multiplicationem in sua discreta differentia in anima rationali et spiritali corpore appareret: quod videlicet corpus incorruptibile aeternaliter et coaeternaliter animae adhaereret si non peccaret, in quo omnes homines resurrecturi sunt:) ab anima creari dixisse. Illud enim ab uno omnium creatore immediate simul cum rationali anima in coelesti beatitudine, immo ad coelestem beatitudinem substantialiter conditum est, substantialiter autem dico, quia uniuscujusque creaturae vera est substantia sua in primordialibus causis praecognita, conditaque ratio, qua Deus diffinivit, sic et non aliter erit. Ad beatitudinem quoque dixi, non enim video quomodo homo beatitudinem perderet, si eam re ipsa plene perfecteque gustaret. Prius enim, ut arbitror, ad se ipsum, quam ad Deum conversus est, ac ideo lapsus. Hoc vero corpus corruptibile ac materiale, quod ex limo terrae assumptum est, post peccatum merito peccati ad exercitandam in eo negligentem animam erga mandatorum custodiam, veluti quadam propria operatione animae et creatum fuisse et quotidie creari, affirmare non haesito. Quod enim Scriptura „Sacra Deum lutum de terra sumpsisse, deque eo corpus homini formasse perhibeat, non te movere debet. Nam et actio creaturae ad eum ex quo omnis na-

tualis actio incipit, non immerito refertur. Siquidem et in coelestibus essentiis a primo ordine, quod immediate post Deum incipit, usque ad extremum gradatim descendentibus, quodcunque ordo superior in inferiori se ordine propria quadam actione administraverit atque perfecerit, hoc totum ad eum, a quo omnis naturalis motus inchoat, naturalisque actio a summo usque deorsum descendit, refertur. Ipsa enim causa omnium, quamvis non per seipsam, quoniam immutabilis est, sed per subditam sibi creaturam universitatem totius naturae a se conditae creet, moveat, gubernet; tota tamen divinae providentiae dispensatio in eam refunditur, quia causa omnium est. Quid dicam de ordinibus ecclesiae in hac adhuc mortali vita constitutae, quibus Episcoporum ordo praefertur? nunquid omne quod caeterae dispositiones, quae posteriores sunt, in distributis sibi officiis peregerint, ad eum Episcopum reducitur, quoniam ab eo posteri ordines quae sibi peragenda sunt accipiunt? ab eo siquidem singula singulis Symbolica ministeria distribuuntur, totiusque ecclesiae spiritualis operatio per ipsum refertur in ipsam causam, Deum dico, omnium bonarum mysticarumque actionum. Cur ergo mirum, si primus homo ad imaginem Dei conditus, divinumque praeceptum transgressus, ac per hoc de beatitudine Paradisi expulsus, fragile atque mortale de luto terrae sibimet habitaculum crearet, divina providentia admonitus, ut quia coeleste corpus ac spirituale ab ipso Deo conditum possidere et custodire superbus neglexerat, congruum sibi suae inobedientiae merito mortale hospitium ex terrena materia sumptum, humiliatus faceret, in quo punitus poeniteret, et exercitatus ad pristinam dignitatem naturae suae redire seipsum recognoscendo et humiliando peteret? nec de hoc scriptura tacet.

26. Nam post praevaricationem continuo de simplici humana natura ante peccatum, in duplicem sexum divisa post casum, ait, *Et consuerunt folia ficus, et fecerunt sibi perizomata*, aperte insinuans foliorum symbolo fragilem atque caducam mortalis hujus corporis conditionem, quam sibi homo post sui ruinam texerat. Nostra siquidem mortalia corpora latis fici foliis simillima sunt. Nam quemadmodum folia illa umbram faciunt, radios solis excludunt; sic nostra corpora et tenebras ignorantiae animabus ingerunt, et veritatis cognitionem repellunt. Quae tamen folia nostra, terrena corpora dico, terrenarum mortiferarumque deliciarum dulcedinem undique vallare et obumbrare, inque eis nos fallere consuescunt. Et

ut cognoscas mortalis nostri corporis creationem ad eum, cujus consilio acta sunt quaecunque erga nostram exercitationem et renovationem et salutem leguntur, appertissime referri; audi eandem scripturam dicentem, *Fecit quoque Dominus Deus Adae et uxori suae tunicas pelliceas, et induit eos.* Ubi non incongrue intelligimus non aliud per tunicas pelliceas significari, praeter mortalia corpora, quae sibi justo judicio conditoris permittente primi homines post transgressionem fecere. Et num tibi videtur credibilius mortalem hominem mortalem sibi carnem fecisse, quam ipsum Deum per se creasse? sed tantum permisisse et admonuisse? Deus enim immortalis est, et quodcunque per se ipsum facit, immortale est. Omne siquidem mortale, quodcunque in hoc sensibili mundo esse videtur et fragile et transitorium, aut nos ipsi facimus nostris irrationabilibus motibus errantibus, aut propter delictum nostrum fieri sinitur, sive bonis virtutibus administrantibus, sive malis naturali cursui, ne ad suum finem perveniat, certis spatiis constitutum impedientibus: vitalem namque motum in seminibus agere, ut per generationem in formas visibiles procedant, nullus recte philosophantium dubitat; sed ipse vitalis motus non semper aequaliter in singulis generibus actionis suae virtutem manifestat, sive propter quaedam accidentia, quae seminibus non conveniunt, et ex contrariis qualitatibus nascuntur; sive propter adversas, ut diximus, virtutes, quae naturali motui repugnant, de quibus alius differendi locus est. Sed fortassis quis dicet, illud primum corpus incorruptibile, quod animae, si non peccaret, adhaereret, ubi nunc est? perire enim incorruptibile non potest. Huic breviter respondendum, in secretis naturae suae finibus adhuc latet; in futuro autem seculo apparebit; *quando mortale hoc in illud mutabitur, et corruptibile hoc induetur incorruptionem.* Audi Apostolum, *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur in contumelia, surget in gloria,* immortalitatis videlicet, et incorruptibilitatis, sive in bonis, sive in malis. Hoc enim generaliter de omni humano corpore dictum esse arbitror, in omnibus enim aeternae immortalitatis, non autem beatitudinis aequalis erit gloria, tota siquidem natura reparabitur.

27. D. De hac interim quaestione satis dictum, ut opinor, et ad considerationem illius trinitatis, in qua ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, redeundum, diligenterque considerandum utrum per omnia imago illa similitudinem illius, cujus imago est, imitatur, an in ali-

quo dissimilis deficit, ad perfectamque imaginem non omnino pervenit. Nam in quantum imitatur, in tantum imago recte dicitur; si vero in aliquo vacillaverit, ex perfectae imaginis ratione recedit. M. Hominem ad imaginem et similitudinem Dei perfectissime factum, et in nullo defecisse in Paradiso ante peccatum credimus, excepta ratione subjecti. Deus enim per se ipsum subsistens, et a nullo praecedente per se subsistere accipiens, hominem ad imaginem et similitudinem suam de nihilo in essentiam adduxit. Notato itaque, quod Deus per se ipsum ἄναρχος, id est, sine principio essentiam suam possidet: Homo vero de nihilo creatus, habuit conditionis suae initium, non solum in primordialibus causis in quibus omnia simul creata sunt; verum etiam in processionibus in diversas essentias formasque sive intellectuales sive sensibiles: caetera omnia, quae de Deo dicuntur et intelliguntur per essentialem excellentiam, omnino in Imagine ejus perspiciuntur per gratiam. Conditor quippe invisibilis, incomprehensibilis, omnem intelligentiam exsuperans, imaginem suam in his omnibus similem creavit. Nam noster intellectus nec a se ipso cognoscitur quid sit secundum essentiam, nec ab alio praeter Deum; sed quemadmodum de conditore suo hoc tantum cognoscit, quia est; non autem percipit, quid sit: Ita de ipso solummodo diffinit, quia creatus est; quomodo vero vel in qua substantia substitutus est, intelligere non potest. Si enim quid sit aliquo modo intelligeret, necessario a similitudine creatoris deviaret. Πρωτότυπον quippe, hoc est, principale exemplum Deus est per naturam, imago Deus est per gratiam; Πρωτότυπον diffunditur per omnia, distribuens eis essentiam: imago luce gratiae purgata, illuminata, perfecta per omnia discurrit, eorum in seipsa confirmans notitiam. Πρωτότυπον omnia quae fecit, penetrat, dona sua singulis secundum propriam unicuique analogiam dividens: imago omnia lustrat, bonorum largitorem ex donis suis innumerabilibus omnibus distributis laudans. Alia siquidem sunt dona substantialia, alia substantiae adjecta. Et quemadmodum Πρωτότυπον imaginem suam creavit, in qua notitiam quandam de se ostenderet: ita imago imaginem sibi fecit, in qua motus suos per se occultos manifestaret. Anima namque imago Dei est, corpus vero imago animae, caeteraque quae de similitudine imaginis intelligenda et pronuncianda sunt: de quibus quisquis scire plenius voluerit, legat librum Sancti *Gregorii Nysseni* de imagine. D. Haec libenter accipio; sed video aliam differentiam praeter substantialem,

quae imaginem ex principali forma videtur dividere. M. Dic, postulo, quae sit illa. D. Num tibi videtur parva differentia inter illam naturam, quae cognoscit seipsam, et esse, et quid sit; et illam, quae tantum cognoscit se esse, non autem intelligit, quid sit? Siquidem non negabis, ut aestimo, ipsum Deum seipsum intelligere, quid sit; caeteras vero creatas essentias et substantias se ipsas non negamus intelligere non posse, ne videamur *Nazianzeno Gregorio*, *Nysseoque* praedicto impudenter refragari, qui unanimiter certis approbant rationibus nullam creatam essentiam a se ipsa, vel ab alia quamvis ratione vel intellectu praedita, posse diffiniri quid sit. Videsne ergo dissimilitudinem imaginis principalisque suae formae, hoc est, humani intellectus et conditoris Dei, non solum in ratione subjecti, verum etiam in eo, quod ipsa forma cognoscit quid sit; imago vero nec se ipsam, quid sit, nec suam formam, quam imitatur, substantialiter diffinire intelligit?

28. M. Similitudine verae rationis deceptum te esse video; nec immerito, nisi enim quis ea in quibus falli videris, acute ac diligenter circumspexerit, non solum verisimilia, sed etiam vera esse putabuntur. D. Explices, posco, ubi fallor. M. Num tibi videtur divina essentia infinita esse, an finita? D. Hinc dubitare et impium et stultissimum est, praesertim cum non essentia, sed plusquam essentia, et essentiarum omnium infinita causa et credi debeat et intelligi; et non solum infinita, sed omnium essentiarum infinitarum infinitas, et plusquam infinitas. M. Recte atque catholice, omnino igitur infinita est. D. Hoc dedi, nec me poenitet dedisse, sed firmissime approbo omnino aliter non esse. M. Vide ne te retrahas. D. Nil inde suspicandum. M. Itaque quando interrogamus quid est hoc vel illud, num tibi videmur aliud quaerere, nisi aut jam diffinitam substantiam, aut diffiniri valentem? D. Non aliud. Hoc enim nomen, quid, dum sit interrogativum, non quaerit, nisi ut illa substantia, quam quaerit, quodammodo diffiniatur. M. Si ergo nemo sapientum generaliter de omni essentia inquirit, quid sit, quum diffiniri non potest; sed ex circumstantiis suis, intra quas, veluti terminos circumscribitur, loco dico et tempore, quanto et quali copulatione, statu, motu, habitu, caeterisque accidentibus quibus ipsa ratione subjecti distantia per seipsam incognita, indiffinibilisque subsistens, esse tantum, non autem quid sit, manifestatur? quis Theologiae discipulus eruditus interrogare praesumat de divina substantia, quid sit, cum purissime intelligat de

ipsa nec diffiniri posse, nec ullum eorum quae sunt, esse; omniaque quae diffiniri possunt, superare. D. Nec hoc quaerere praesumpserim, cognoscens ipsam omnino infinitam esse. Audi Nazianzenum, *Si nihil omnino est*, inquit, *existentium secundum ipsum esse, ipsa cumulatio, quae est, et dicitur, eorum quae a nobis circa illud quod quaeritur, et intelliguntur et dicuntur; sed alterum quid praeter illud, circa quod haec sunt; continet namque ea, ipsum vero ab his nullo modo continetur: quiescat omnis anima ab omni ratione eorum, quae circa Deum sunt, temere in diffinitionem ejus insilire, sed silentio colat tantum ineffabilem et super intellectum, omnisque summum scientiae, divinae essentiae veritatem.* M. Si ergo nemo sapientissimorum potest cognoscere existentium substantiae rationes, secundum quas fundatae sunt, quis audeat Deum in aliquo diffinire? diffiniri a se ipso potest, ac per hoc non universaliter infinitus est, sed particulariter. Si ex creatura solummodo difiniri non potest, a se vero ipso potest; vel ut ita dicam, sicuti ipsi finitus, creaturae infinitus subsistit; et si hoc datum fuerit, necessario sequetur, ut aut non universaliter Deus infinitus sit, si a sola creatura, non autem a seipso, non recipit diffiniri; aut omnino nec a creatura, nec a seipso, ut universaliter infinitus sit, ullo modo diffinitionem percipit. D. Praesentis hujus ratiocinationis caliginem inaccessibilem esse aestimo, et nisi ipse, qui quaeritur, dextram suam quaerentibus se praetendat, nullum in eam introitum facile crediderim. Si enim Deus seipsum non diffinit, aut se diffinire non possit, quis ignorantiam et impotentiam in eum cadere negarit? Ignorantiam scilicet, si non intelligit quid sit; impotentiam vero, si non potest diffinire quid subsistit. Impotens enim videbitur esse, quando seipsum in aliquo non potest diffinire, si vero et intelligit et diffinit, quid ipse sit; non omnino infinitus esse probabitur, dum a sola creatura diffiniri non potest, quia nullo modo ab ea intelligitur; a se vero ipso et diffinitur, et cognoscitur quid sit. M. Ne turbere, sed magis bono animo esto, haec enim consideratio nos ad nos ipsos intelligendos attrahit, et ad ea, quae pie de Deo nostro cogitanda et intelligenda et pronuncianda sunt, ipso praeeunte perducit. Quanto namque in introitu inquisitionis caliginosa et laboriosa putabitur, tanto perspicua et fructuosa reperietur. *Fieri enim non potest* (ut ait Sanctus Augustinus) *quadam providentia divina, ut religiosis animis seipsos et Deum suum, id est, veritatem pie ac studiose quaerentibus inveniendi facultas desit.* D. Non

perturbor, ſed magis, et merito de obscuritate praeſentis quaeſtionis moveor; ejusque ſolutionem facilem fieri non opinor. M. Redeamus itaque ad ea quae in priori libro inter nos diſcuſſa et ad purum (ni fallor) deducta ſunt. D. Quae ſunt illa admoneas, quaeſo. M. Recordarisne inter nos ad liquidum conſediſſe, nullam categoriarum denario numero concluſarum de divina natura ullo modo proprie praedicari poſſe. D. Illud inconcuſſe et conceſſum eſt et ſtabilitum. M. Non igitur tam laborioſe, ut aeſtimas, in hujus quaeſtionis difficultate ſolvenda ſudabimus, ſi prioris libri ratas concluſiones acute perſpiciamus. Illarum ſiquidem ſubtilis ac perſpicax utilitas in hoc loco pulcherrimum fructum, utiliſſimumque ferre manifeſtabitur. D. Valde erit neceſſarium, ſi ſic fuerit. M. Erit plane; ipſas itaque categorias breviter in memoriam revocare ratiocinationis ſeries videtur expoſcere. D. Alia inquiſitionis via non arridet. Attamen interrogative eas recapitulés, velim. M. Intentus itaque hunc interrogandi ordinem intuere. Quid, quantum, quale, ad quid, quo ſitu, quo habitu, locine, temporisne, agit an patitur. Item ſi vis Graece. Τὶ, πόσον, ποιὸν, πρός τι, κεῖσθαι, ἆρα ἔχεσθαι, ἆρα ποι, πότε, τι πράττει, ἆρα ἢ πάσχει; horum itaque de Deo nullum proprie interrogatur, quia nullum horum in ipſo, nec a ſe ipſo, nec ab alio intelligitur. Haec etenim in his, quae ſub intellectum ſeu ſenſum cadere probantur, proprie conſiderari poſſunt. Quid enim ſi interrogaveris de Deo, quid ſit, nonne quandam propriam ſubſtantiam diffinitam quaeris? et ſiquis reſponderit hoc vel illud, nonne certam quandam circumſcriptamque videbitur diffinire ſubſtantiam? Quod ſiquis veraciter de ipſo pronunciaverit, vel. ipſe de ſe ipſo intelligit, primum categoriarum locum jure obtinebit, qui certis definitisque tribuitur ſubjectis, in quibus, et circa quae omnia verſantur et continentur accidentia; ac per hoc non translative, ſed proprie prima de eo praedicabitur categoria; ſive enim ab intellectuali creatura, ſive a ſeipſa in aliqua diffinita eſſentia intelligatur divina natura, non omnino eſt infinita et incircumſcripta, omnique accidenti carens; ideoque non ultra omne quod dicitur et intelligitur, veraciter remota eſſe creditur, quum intra quosdam terminos diffinitae naturae intelligitur. Omne enim de quo poteſt praedicari vel intelligi quid ſit, eorum quae ſunt numerum non poteſt excedere; ſed veluti pars in toto, vel totum in partibus, vel forma in genere, vel genus in formis, vel individui numeri in ſpecie, vel ſpecies in individuis, vel praedictorum om-

nium quaedam in quandam unitatem ex multis collectio jure aestimabitur esse; quod longe distat ex divinae naturae simplici infinitaque veritate, quae nihil horum quae sunt, subsistit. Non enim totum est, neque pars: totum tamen et pars dicitur, quum ab ea omne totum et omnis pars, et omnia tota et omnes partes condita sunt. Similiter neque genus est, neque forma, neque species, neque numerus, neque οὐσία, sive generalissima, sive specialissima, subsistit; et tamen haec omnia de ea praedicantur, quum ab ea subsistendi facultatem accipiunt: nec non universitas horum omnium dicitur, dum totius creaturae universitatem infinitate suae excellentiae superat, quum ab ea universalis universitas creata est. Quomodo igitur divina natura seipsam potest intelligere, quid sit, cum nihil sit; superat enim omne, quod est, quando nec ipsa est esse, sed ab ipsa est omne esse, quae omnem essentiam et substantiam virtute suae excellentiae supereminet? Aut quomodo infinitum potest in aliquo diffiniri a se ipso, vel in aliquo intelligi, cum se cognoscat super omne finitum et infinitum, et finitatem et infinitatem. Deus itaque nescit se, quid est, quia non est quid; incomprehensibilis quippe in aliquo et sibi ipsi et omni intellectui: et si ipsa veritas intelligibili voce in puris intellectibus haec verissime de Deo dici proclamat, nemo pie cognoscentium, inque divina mysteria introductorum, audiens de Deo seipsum intelligere non posse quid sit, aliud debet existimare, nisi ipsum Deum qui non est quid, omnino ignorare in se ipso, quod ipse non est, seipsum autem non cognoscit aliquid esse. Nescit igitur quid ipse est, hoc est, nescit se quid esse; quum cognoscit se nullum eorum, quae in aliquo cognoscuntur, et de quibus potest dici vel intelligi quid sunt, omnino esse. Nam si in aliquo seipsum cognosceret, non omnino infinitum et incomprehensibilem innominabilemque seipsum indicaret. Ut quid interrogas, inquit, nomen meum? et hoc est genus mirabile, aut nonne hoc vere est mirabile nomen, quod est super omne nomen, quod innominabile, quod omni supercollatum nomini nominato, sive in seculo hoc, sive in futuro? Si ergo increpat nomen suum quaerere, quia super omne nomen est, innominabile; Quid siquis quaerat ejus substantiam, quae si in aliquo finito esset, finito nomine non careret? quum vero in nullo substituitur, quia infinitus omni nominatione caret, quia innominabilis est. Omne siquidem, quod in aliquo substantialiter intelligitur, ita ut proprie de eo praedicetur quid sit, neque modum neque mensuram excedit: aliquo nam-

que modo, quo finitur, concluditur: aliqua mensura, quam superare non potest, lineatur. Si enim infimum in natura rerum obtinuerit locum, quo omnia corpora continentur, inferius naturae suae mensuram non potest extendere, quia nihil inferius est, nec superius potest ascendere. Finitur enim in ipso vitali motu, quo nutritur et augetur; atque ideo ultra ipsam non provehitur. Si vero in sublimitate universae creaturae subsistit, ut intellectualis cognoscatur, suis finibus coarctari necesse est. Non enim potest ascendere in altiorem se creaturam, quia altius illo in rebus creatis nil esse videtur; inferius item non potest remitti propter sequentes se subsistentias. Si vero in medio libramine locum obtineret, nec ad inferiora se relaxaretur, nec ad superiora se extenderetur, sed naturalem suum mediumque obtineret statum. Ac per hoc nulla creatura est sive visibilis sive invisibilis, quae non intra terminos propriae naturae in aliquo coarctetur, in mensura et numero et pondere. Deus autem in nullo eorum intelligit se esse, sed cognoscit se supra omnes naturae ordines esse suae sapientiae excellentia, et infra omnia suae virtutis altitudine, et intra omnia suae providentiae ininvestigabili dispensatione, et omnia ambire; quia in ipso sunt omnia, et extra ipsum nihil est. Solus enim ipse est mensura sine mensura, numerus sine numero, pondus sine pondere; et merito, quia a nullo, nec a seipso mensuratur, numeratur, ordinatur, nec in ulla mensura, in ullo numero, in ullo ordine intelligit se esse, quum in nullo eorum substantialiter continetur, cum solus vere in omnibus supra omnia infinitus existat. Nec mihi opponas, quare dixerim, ordinem corporum in altiores se naturas extendi non valere, cum credamus omnia corpora in incorporeas qualitates atque substantias esse transitura. Quando enim hoc erit, corpora esse cessabunt. Adhuc autem dum corpora sunt, nec inferius nec superius suae naturae terminos possunt transgredi. De qua parte Philosophiae, dum de reditu rerum in causas considerabimus, diligentius tractabitur. Nunc autem de eo quod instat, hoc est, quod Deus quid sit non intelligit, intueamur. Et utrum tibi probabile videtur, quod conamur de hoc suadere, non te pudeat fateri. D. De hac mirabili divina ignorantia, qua Deus non intelligit quid ipse sit, quae a te dicta sunt, quamvis caliginosa, non tamen falsa, sed vera, verique similia mihi videri fateor. Non enim suades Deum seipsum ignorare, sed solummodo ignorare quid sit, et merito; quia non est quid, infinitus quippe est, et sibi ipsi, et omnibus

quae ab eo sunt; ac per hoc in hac specie ignorantiae apertissime pulcherrimeque summa et ineffabilis arridet sapientia. Stultum enim Dei sapientius est hominibus. M. Quid itaque siquis de Deo interrogaverit, quantus vel qualis sit; num tibi recte videbitur responderi, tantus et talis? non illam dico quantitatem et qualitatem, de qua Propheta dicit, *magnus dominus et laudabilis nimis, et magnitudinis ejus non est finis.* Vide, quam alte Theologus loquitur, *Magnus*, inquit, *Dominus*. Sed ne quis finita quantitate eum finiri putaret, continuo addit, *et magnitudinis ejus non est finis.* Item nequis qualitatem finitam in eo esse opinaretur, non dixit simpliciter et laudabilis, sed subjunxit *nimis;* nimis autem dicitur, quod omnem modum excedit. Non illam itaque (ut dixi) quantitatem infinitam nomino; nec illam qualitatem quae est nimis. Haec namque non incongrue de Deo cogitantur; sed quantitatem et qualitatem, quae secundum accidens in subjecto dicuntur. D. Non recte quidem. Ubi enim non invenitur diffinita substantia, vel (ut ita dicam) diffinitum subjectum, ibi quantitatem et qualitatem quaerere et firmare stultum valde risuque dignum mihi videtur. Ac per hoc dum in Deo nec ipse, nec alius intellectus ullam diffinitam substantiam, vel (ut ita dicam) diffinitum subjectum, secundum quod dici vel intelligi valeat quid sit, reperire non potest, nonne limpidissime claret, nullam finitam vel infinitam quantitatem, nullam qualitatem finitam vel infinitam in ipso cognosci a se ipso, vel ab alio valere? Si enim omnem finitam et infinitam substantiam infinita et plusquam infinita propriae virtutis excellentia superexaltat, quis non continuo ac sine ulla dubitatione erumpat, ut aperte fateatur, atque exclamet, nullam finitam vel infinitam quantitatem vel qualitatem in eum cadere, aut ullo modo quid omnino esse? Nam ubi invenitur quid, ibi confestim quantum et quale. Ubi vero non est quid, ibi quantum et quale impossibile est reperiri. Si ergo in rerum generibus neque quid, neque quantum, neque quale, neque ullum accidens intelligitur, quia simplicia sunt, haec vero in individuis solummodo quaeruntur, quis, nisi stultus, in Deo quid vel quantum vel quale audeat quaerere?

M. Quid igitur? num in eo aestimas esse relationem, quae a Graecis dicitur πρός τι. D. Ne hoc quidem dixerim. Ubi diffinita substantia non potest intelligi, ibi nullam relationem fieri posse non ambigo. Non est enim secundum naturam, sed secundum quandam copulam duorum seu plurium subjectorum. De caeteris categoriis per

singula superfluum videtur dicere, ut aestimo. Nam si Deus ipse seipsum in nulla diffinita substantia, seu quantitate, seu qualitate, seu relatione intelligit, cui luce clarius non apparebit, nullum situm habitumve, nullum locum seu tempus, nullum agere vel pati omnino ei accidere, ac per hoc nullum eorum nec a seipso, nec ab alio in ipso intelligi posse? Siquidem diffinita substantia in eo non reperta, neque intellecta, nullum accidentium ei accidens rudium est dubitare. Ubi enim deficit diffinitum subjectum, ibi nullum accidens intelligitur adjunctum, vel separatum, vel ullo modo natura subjecti discretum. Sed ut breviter de singulis dicamus, de quibus in superiori libro copiose tractavimus; Quis divinae naturae situm dederit, dum et ipsa in seipsa nullum situm cognoscit? Situs enim aut partium in loco est. Verbi gratia, situs humani corporis est ordo membrorum, quod omne membrum in suo ordine finitur. Situs quoque dicitur totius corporis positio, verbi gratia, stat, sedet, jacet, quibus omnibus omnino divinae essentiae virtutem carere nemo recte philosophantium ignorat. Non enim totum est, neque pars; neque sedet veluti fatigata; neque jacet, ut prostrata; neque post ullum motum stat. Ad dextram Patris sedere filius dicitur, totus filius verbum et caro. Dextra patris est potentia Patris, fortitudo Patris, ipse itaque filius dextra Patris est. Ubi itaque sedet, in seipso sedet consubstantialis Patri manens, judicans omnia quietus. Stat Stephano militibus compugnans suis, dans eis virtutem, ut vincant in terris, *dextra Domini fecit virtutem*, largiens eis coronam confessionis in coelis. Vide quomodo sedet, quomodo stat. Situs iste mysticus est, non corporeus, non localis, sed spiritualis; tamen situm divinae naturae cognosce. Quis ei habitum adjunxerit, dum in seipsa nullum percipit habitum. Ipsa siquidem sibi ipsi ad habendum sufficit, nec ulla virtus ei accidit, quum in seipsa simplicissima virtus, et plusquam virtus subsistit, et fons omnium virtutum, et quaecunque substantia virtutem possidet, non aliunde habet, nisi ex participatione generalium virtutum, quas omnium causalis virtus in primordialibus suis condidit principiis. Omni loco caret divina natura, quamvis intra seipsam omnia, quae ab ea sunt, collocet, ideoque omnium locus dicitur, seipsam tamen nescit locare, quia infinita est et incircumscripta, et a nullo intellectu, neque a seipsa locari, id est, diffiniri et circumscribi permittit. Ab ipsa siquidem infinita et plusquam infinita omnia finita et infinita procedunt, inque infinitam et plusquam infi-

nitum redeunt. Tempore caret ea natura, quae se ignorat principium habere vel finem, et omnem motum, quo movetur omne quod a principio ad finem et in finem movetur. Nescit in se incrementa, quae fiunt per numeros locorum et temporum; vel detrimenta, quum in seipsa plena atque perfecta est. Quid de agere et pati dicendum? num ineptum incongruumque est, siquis putaverit agere vel pati, ipsi naturae accidere, quae in seipsa nullum motum ad agendum, nullum habile ad patiendum percipit? Non enim sicut in nobis, aliud est substantia, aliud est accidens substantiae; hoc est, actio et passio: ita ipsa in se ipsa cognoscit compositionem quandam substantiae et accidentium. His enim in seipsa caret, nec inesse sibi cognoscit, est enim simplicissima omnique compositione aliena. Voluntas siquidem sua, quae est ipsa substantialiter, et plusquam substantialiter, et plusquam voluntas, actio et passio ejus est; agere enim dicitur, quia vult omnia fieri quae sunt: pati autem, quia vult ab omnibus amari, et seipsam amat in omnibus; ipsa enim est substantialis et verus amor, et plusquam substantialis amor; et amant eam sive sciant, sive nesciant; hoc est, sive motu intelligibili rationabilive, ducente gratia, sive simplici appetitu naturae. Nihil enim ab ea est creatum, quod non ejus habeat desiderium. Videsne igitur quod omnia quae intra decem categoriarum terminos amplexantur, non immerito Deus dicitur in sua natura subsistere ignorare, quando omnino ea altitudine virtutis suae et infinitate probatur excellere? quod enim infinitum est omni ratione et modo, infinitum est per essentiam, per virtutem, per operationem, per utrosque fines, sursum dico et deorsum, hoc est, secundum principium et finem; incapabile enim secundum essentiam, et inintelligibile secundum virtutem, et secundum operationem incircumscriptum, et sine principio de sursum, et sine fine deorsum est, infinitum et simpliciter dicendum ac verius per omnia infinitum. D. Plane video verumque esse, ac verae ratiocinationis conclusionibus munitum perspicio. Sed valde me movet, qua ratione ignorantia in Deum cadat, quem nihil latet aut in seipso, aut in his quae a se sunt. M. Esto itaque intentus, et ea quae dicta sunt, diligenter inspice. Si enim puro mentis contuitu virtutem rerum atque verborum consideraveris, apertissime reperies, nulla obstante caligine, nullam in Deum ignorantiam cadere. Ipsius enim ignorantia ineffabilis est intelligentia; et ut ex praedictis hoc conemur approbare, verborum virtutem intuere. Num tibi

videmur aliud suadere, dum dicimus Deum seipsum, quid sit, ignorare, quam in nullo eorum, quae sunt, se esse intelligere? Quomodo enim in seipso potest cognoscere, quod non potest in seipso esse? Si enim rationes rerum, quas ipse in seipso, hoc est, pater in filio creavit, in ipso unum individuum sunt, nullamque diffinitionem propriae substantiae, proprias differentias seu accidentia recipiunt; haec enim in effectibus suis, non autem in se ipsis patiuntur; quod de ipsius ineffabili natura incapabilique existimandum. Quis in ea aliquod finitum termino, distentum spatio, partibus discretum, substantiis accidentibusque compositum cogitarit? ipsa itaque ignorantia summa ac vera est sapientia. Tale autem est, quod dicimus; veluti siquis nostrum de seipso dicat, lapidem me esse, insensatum, omni vitali motu carentem, omnino non intelligo, hoc est, me lapidem insensatum vitali motu carentem, omnino me non esse intelligo. Item ullum hominem vivum in carne, sensu ac ratione carere non intelligo; quia omnem hominem viventem in carne sensu ac ratione non carere cognosco: Item ullum irrationabilem motum naturaliter in anima mea subsistere non intelligo; id est, nullum irrationabilem motum naturaliter animae meae inesse certissime sapio. Et hoc a sacra scriptura possumus approbare: nam et in Evangelio legimus, dominum in futuro judicio reprobis responsurum: Non novi vos, hoc est, non novi vos in rationibus omnium rerum, quas Pater in me condidit, quum intelligo vos non esse in meis, non in quantum naturaliter substitui vos, sed quantum ex legibus vestrae naturae cecidistis; novi enim quod in vobis feci, non novi vero quod non feci; ideoque non punio nec recedere a me jubeo quod in me novi; sed quod in me non novi, illud punio, et a me recedere praecipio. Ignorat itaque Deus in impiis peccatoribusque, quod non fecit, illorum videlicet malignos irrationabilesque motus. Est etiam alia species ignorantiae in Deo, quando ea, quae praescivit et praedestinavit, ignorare dicitur, dum adhuc in rerum factarum cursibus experimento non apparuerit. Inde ipse in Evangelio, *de die autem illa* (inquit) *et hora illa nemo scit, neque Angeli in coelo, neque filius hominis, nisi Pater solus.* In quibus non est mirum, si futuri judicii scientia humanos animos adhuc mortali carne depressos lateat. Neque etiam omnino de Angelis negamus adhuc ignorantiae esse capaces, cum sacra scriptura eos semper discere perhibeat, teste Sancto Dionysio Areopagita in septimo capitulo de coelesti Hierarchia, dicens. *Theologi*

aperte declarant, suppositas quidem coelestium essentiarum dispositiones ex superformatis ornate erudiri deificas scientias, omnium vero altiores ab ipsa divinitate (quantum fas) doctrinis illuminari, et eas ipsum Jesum immediate docentem, praelargientem eis manifestam suam humanam benignitatem. Ego enim (inquit) disputo justitiam et judicium salutaris; miror (inquit) quia et coelestium essentiarum primae, et simul omnes supereminentes divinas illuminationes, et, ut mediatae, quaestiones reverenter petunt. Nonne inde interrogant, quare tua rubra vestimenta? apud seipsos vero deliberant, ante interrogare, ostendentes quidem quia discunt, et deificam scientiam appetunt. Si ergo, teste Patre praedicto, coelestes virtutes discunt, necessario non omnis ignorantiae expertes sunt. Et si ita est, non mirandum futuri judicii mysteria adhuc eas ignorare posse. Quod vero de seipso dominus dicit, *neque filius hominis, nisi pater solus,* obscurissimam efficit quaestionem. Quomodo enim filius ignorat, quod Pater scit, praesertim de die judicii, cum judicium specialiter ad filium pertineat? *Pater enim* (ut ipse ait) *non judicat quemquam, sed omne judicium dedit filio;* caliginem tamen hujus quaestionis sanctus Epiphanius Constantiae Cypri Episcopus, *in libro,* quem de fide scripsit, elegantissime accuratissimeque aperuit, dicens, *Patrem solummodo nosse futurum judicium, non solum per praescientiam, sed etiam per experimentum. Pater siquidem per experimentum cognoscit judicium, jam enim re ipsa omne judicium dedit filio; omnino enim Pater peregit judicium, dum omne illud dedit filio. Filius vero et scit, et nescit judicium. Praescientia namque scit, nondum tamen experimento, et ideo experimento nescit, quia nondum re ipsa factum est judicium,* hoc est, segregatio reproborum ab electis, siquidem adhuc messis ecclesiae frumento et zizaniis mixta est. Audi quoque Apostolicam ignorantiam, de qua scriptum est in actibus Apostolorum. Paulo maledicente summo sacerdoti Ananiae, et dicente, *nesciebam Fratres, quia princeps sacerdotum est. Scriptum est enim Principem populi tui non maledices.* Num tibi videtur Sapientissimus Apostolus et in lege peritissimus, Ananiam summum sacerdotem fuisse, sicut caeteri Judaei, non cognovisse? quod nullo modo est aestimandum; sed ideo ipsum ignorasse dicitur, quum a Deo fuisse ordinatum non vidit. *Ignorabam, Fratres,* inquit, *quia princeps sacerdotum est,* quia cognosco, quod nec ex Deo, nec secundum legem, sed secundum Judaicam superstitionem constitutus est; ideoque ignoro eum Principem sacerdotum

esse, quum vere cognosco eum non sic esse. Si enim cognoscerem Principem populi verum ac legitimum esse, profecto ei non maledicerem. Quum vero ignoro eum Principem esse in veritate; propterea non me poenitet ei maledicere. Aliam ejusdem cognosce ignorantiam. *Scio* (inquit) *hominem raptum usque ad tertium coelum, nescio in corpore, an extra corpus: Deus scit.* Nescio (ait) in corpore, quum scio non in corpore; aut extra corpus nescio; quia extra corpus me raptum non fuisse cognosco. Non enim operationibus animae per corporeos sensus, neque ejusdem operationibus extra corpus raptus sum in tertium coelum, sed operatione divinae gratiae absque ullius creaturae administratione super omnem creaturam raptum me fuisse apertissime scio. Nescio ergo in corpore aut extra corpus, quia scio, quod nec in corpore, nec extra corpus raptus sum. Et ne diutius in eadem re immoremur (prius enim deficiet tempus, quam divinae ignorantiae, sive in Scriptura, sive in rerum natura, exempla) hoc solummodo nosse arbitror sufficere, divinae ignorantiae tres principales species esse. Primam quidem, per quam malum non cognoscit, quia cognitio ejus simplex est, et a solo substantiali bono, hoc est, a seipso formatur. Solus enim ipse est substantiale bonum per se ipsum; caetera vero bona ipsius participatione bona sunt. Deus itaque malum nescit. Nam si malum sciret, necessario in natura rerum malum esset. Divina siquidem scientia, omnium quae sunt, causa est; non enim ideo Deus scit ea, quae sunt, quia subsistunt; sed ideo subsistunt, quia Deus ea scit: eorum enim essentiae causa est divina scientia, ac per hoc si Deus malum sciret, in aliquo substantialiter intelligeretur et particeps boni malum esset, et ex virtute et bonitate vitium et malitia procederent, quod impossibile esse vera edocet ratio.

Secunda species est, per quam Deus dicitur ignorare alia praeter ea, quorum rationes in seipso aeternaliter et fecit et cognoscit. Quorum enim naturaliter habet virtutem, eorum essentialiter possidet scientiam. Tertia est, per quam Deus dicitur ignorare (ut praediximus) ea, quae nondum experimento actionis et operationis in effectibus manifeste apparent; quorum tamen invisibiles rationes in seipso a seipso creatas et sibi ipsi cognitas possidet. His praedictis quarta species additur, de qua nunc tractare ordo disputationis poscebat, qua Deus dicitur ignorare se esse in numero rerum, quae ab eo factae sunt, quas in-

ra denariam quantitatem praedicamentorum Philosophi conantur concludere. Ac per haec universaliter dicendum, quod in nullo eorum, quae intra decem genera rerum a Philosophis comprehenduntur, neque eorum quae extra illa diligentior inquisitio invenit, sive secundum substantiam, sive secundum accidens sint; neque eorum, quae in nulla substantia vel accidente possunt inveniri, sive in rationibus occultis, sive in possibilitatibus, sive in impossibilitatibus sunt, Deus intelligit se subsistere; quum se cognoscit nullum eorum esse, dum omnia ineffabili essentiali sua virtute et plusquam virtute, et incomprehensibili sua infinitate intelligit se excellere.

29. Propterea autem dixi diligentiorem inquisitionem posse quaedam invenire in rerum natura, praeter ea, quae decem praedicamentis comprehenduntur. Nam et illa a Philosophis reperta sunt, ne quis minus capacium existimet rerum diligentem indagationem, ultra praedictam categoriarum quantitatem non posse progredi. Generaliora enim genera eorum comprehendit ratio; siquidem in motu et in statu sunt. Item status et motus universali essentia colliguntur, quae in infinitum divisionem sui patitur. Ea namque substantia, quae primum in corporeis obtinet locum, finita est, et accidentibus subjecta; ea vero universalis essentia nullum in se accidens recipit; in suis quippe subdivisionibus usque ad individua pervenientibus accidentium capax est, ipsa vero in seipsa simplex est, nullique accidentium subjecta. Quod autem addidi in natura rerum esse quaedam, quae nec in substantia, nec in accidentibus cognoscuntur; hoc est, quae nec substantiae nec accidentia sunt, de rationibus adhuc in nulla re apparentibus sive substantialiter, sive secundum accidens, sensui vel intellectui dictum esse intellige. Possibilia quoque et impossibilia in numero rerum computari nemo recte Philosophantium contradicet; quae nulla alia ratione esse dicuntur, nisi quia possibilia possunt in aliqua re fieri, etsi non sunt; impossibilia vero sola virtute impossibilitatis continentur; eorum enim esse impossibilitas vere in aliqua re intellectuali seu sensibili apparet. De quibus quisquis plene voluerit percipere, legat περὶ ἑρμηνείας, hoc est, de interpretatione Aristotelem; in qua, aut de his solis, hoc est, possibilibus et impossibilibus, aut maxime a Philosopho disputatum est. Nunc itaque ad ea, quae restant, consideranda transeamus. Sicut de speciebus divinae ignorantiae, quibus dicitur Deus ignorare, satis videtur discussum. D. Satis quidem superque, ac diutius in eis immorari non necessarium video. Solari namque

radio lucidius patefactum, divina ignorantia nil aliud intelligendum esse, nisi incomprehensibilem infinitamque divinam scientiam. Nam quod Sancti Patres, Augustinum dico, et Dionysium, de Deo verissime pronuntiant; Augustinus quidem, *qui melius* inquit *nesciendo scitur*; Dionysius autem, *cujus ignorantia vera est sapientia*, non solum de intellectibus, qui eum pie studioseque quaerunt; verum etiam de seipso intelligendum opinor. Sicut enim qui recto ratiocinandi itinere investigant, in nullo eorum, quae in natura rerum continentur, ipsum intelligere possunt, sed supra omnia sublimatum cognoscunt; ac per hoc eorum ignorantia vera est sapientia, et nesciendo eum in his quae sunt, melius eum sciunt super omnia quae sunt, et quae non sunt: ita etiam de seipso non irrationabiliter dicitur, in quantum seipsum in his, quae fecit, non intelligit subsistere; in tantum intelligit se super omnia esse; ac per hoc ipsius ignorantia vera est intelligentia. Et in quantum se nescit in his, quae sunt, comprehendi; in tantum se scit ultra omnia exaltari; atque ideo nesciendo seipsum, a seipso melius scitur; melius est enim se scire ab omnibus remotum esse, quam si sciret in numero omnium se constitui. M. Recte intelligis; et quod de talibus ratio suadet, pure ac indubitanter te perspicere sentio: nec jam cernis, ut opinor, ullam dissimilitudinem imaginis et principalis formae, praeter rationem subjecti.

Summa siquidem Trinitas per seipsam substantialiter subsistit, et ex nulla causa creata est: Trinitas vero nostrae naturae de nihilo facta est ab ipsa, quae per seipsam aeterna est, ad imaginem et similitudinem suam; et si aliqua dissimilitudo, praeter hoc imaginis et principalis exempli, reperta fuerit, non ex natura hoc processit, sed ex delicto accidit; neque ex creatricis Trinitatis invidia, sed ex creatae imaginis culpa. Totum namque quod de Deo vel intelligitur secundum essentiae virtutem, de ejus imagine in his, quibus purgatur, illuminatur, perficitur, et dici, et intelligi potest secundum creationis gratiam, eo, ut praediximus, excepto, quod divina natura Deus est excellentia essentiae; humana vero Deus est divinae gratiae largitate: et quod illa creatrix sit, et a nullo creata; ista vero ab illa creata est, et ea quae suae naturae infra se adhaerent, creat, corpus hoc mortale dico, post peccatum animae adjunctum, quod etiam imago imaginis vocatur. Nam quemadmodum animam ad imaginem suam Deus creavit; ita anima corpus veluti instrumentum quoddam quodammodo sui simile effecit. Sed

ad divinae trinitatis, quae causa omnium est, Theoriam redeundum, si tibi quae de talibus dicta sunt sufficiunt. D. Sufficiunt sane. M. In summa itaque ac singulari universorum causa, ex qua et in qua et sunt et condita sunt totius creaturae principia, hoc est, primordiales causae, considerandum arbitror, utrum ipsa dum sit unitas et trinitas (divina siquidem bonitas est, una essentia in tribus substantiis, et tres substantiae in una essentia: vel secundum usum Romanae linguae dicendum, una substantia in tribus personis, et tres personae in una substantia) in seipsa causas quodammodo differentes a se invicem habeat; hoc est, utrum sicut de ipsa praedicatur una essentia in tribus substantiis, ita etiam una essentialis causa in tribus subsistentibus causis, et tres subsistentes causae in una essentiali causa credendum est, et intelligendum; et quid de hujusmodi Theoriis sana fide cogitandum sit et praedicandum, non incongruum orthodoxae fidei contemplationibus explanare. D. Imo congruentissimum, et fidelium animarum saluti necessarium. M. Quid igitur? num debemus hoc de causa omnium et credere, et quantum datur, intelligere, et praedicare, et essentialem causam unam in tribus substantialibus causis, et tres substantiales causas in una essentiali causa? D. Quid hic prohibet intelligi et praedicari, non mihi occurrit. Si enim Deus causa omnium est, nonne sequitur, et ut causa omnium Deus cognoscatur? aut si Deus causa, et causa Deus, nonne consequens, ut et omne, quod de Deo credere debemus, similiter sine ulla discrepantia de causa non dubitemus intelligere? Nam si unum Deum per se existentem in tribus substantiis per se subsistentibus fides fatetur catholica; quid obstat, ne similiter dicamus unam causam per se existentem in tribus causis per se subsistentibus, pie et orthodoxe. Igitur est una causa in tribus causis, et tres in una. D. Jam et concessum est et datum.

30. M. Nunc itaque ad Theologiam redeamus, quae pars prima est et summa sophiae, nec immerito; quia aut sola aut maxime circa divinae naturae versatur speculationem; et dividitur in duas partes, in affirmationem, dico, et negationem; quae Graece appellatur καταφατικὴ et ἀποφατικὴ, quarum una primo libro usi sumus, ubi certis rationibus decem categorias omniaque rerum genera et formas numerosque et accidentia de Deo proprie praedicari negavimus; et iterum in praesenti libro eandem, ἀποφατικὴν dico, serie quaestionum exigente, repetivimus; dum Deum nullum eorum, quae sunt, et quae non sunt, in sua essentia intelligere diximus, quia

omnem superat essentiam: ipsumque, quid ipse sit, quum nullo modo, diffinitur, et quantus et qualis sit, quia nihil ei accidit, et in nullo intelligitur, omnino ignorare, ac per hoc seipsum in his quae sunt, et quae non sunt, comprehendi penitus negare, quae species ignorantiae omnem scientiam superat et intellectum. Jam vero alteram, καταφατικὴν dico, conamur inspicere, eo duce qui quaeritur, et qui quaerit se quaeri, et se quaerentibus occurrit, et inveniri desiderat; et ea pars est quae contemplatur, quid de divina natura veluti proprie proferendum, cauteque et rationabiliter intelligendum. D. De parte negativa in prioribus satis mihi est suasum: nunc vero de affirmativa quid explices, ardens expecto. M. Jam inter nos non temere (ut censeo) ad purum est deductum, omne quod de Deo catholica fide approbante datur intelligi, de causa omnium similiter pie Philosophantes oportere fateri. D. Hoc inconcusse stabilitum est. M. Num igitur divinitatem ingenitam et gignentem, et deitatem ingenitam, et deitatem procedentem credimus; et dum sit una, et inseparabilis divinitas, differentias tamen substantiales recipit? in Patre enim deitatem ingenitam, in filio deitatem genitam, in Spiritu Sancto deitatem procedentem accipimus et religiose credimus, et Sancti Dionysii Areopagitae aliorumque Patrum sanissima auctoritate utentes approbamus. D. Quisquis in hoc haesitat, longe a veritate distat. M. Est igitur substantialis causa ingenita et gignens; et est substantialis causa genita; item substantialis est causa procedens; et tres causae unum sunt, et una causa essentialis. D. Ex praedictis rationibus hoc necessario conficitur. M. In causa itaque omnium est causa praecedens, et sunt causae sequentes. Pater siquidem praecedit filium et spiritum sanctum; ab eo enim filius est genitus, et spiritus sanctus est procedens; ac per hoc causa causarum pater non incongrue creditur. Est enim causa nascentis causae et procedentis causae. Paternitas enim praecedit filiolitatem, filiolitatem vero paternitatem praecedere nemo recte sapientium dixerit; hinc et ipse de se ipso filius ait, *Pater major me est*, major quippe pater est filio, non secundum naturam, sed secundum causam. Pater namque causa est filii, non autem filius causa est patris, neque hic reciprocam nominum relationem, sed substantiarum virtutem consideramus. Aliter enim inspicimus in substantiis vel personis habitudinem, aliter generationem vel processionem; illic quidem quomodo a se invicem denominantur; hic vero quomodo inter se invicem subsistunt. Filius itaque ex patre est, non

autem pater ex filio: in Deo etenim non humanarum generationum considerantur relationes, sed ineffabilium substantiarum substantiales habitudines. Major quidem est Pater filio secundum causam. Prius etenim Sacra Theologia habitudinem patris ad filium considerat, ac deinde filii ad patrem. Et ut hoc certius intelligas et credas, ad Gregorii Theologi auctoritatem recurre, qui in primo sermone de filio contra Arrianos disputans, *Majorem esse Patrem filio, juxta causam* sapienter edocet.; quippe *ex patre existere filium, et non ex filio subsistere patrem* definiens; nec tamen hoc dicimus illorum sensum respuentes, qui dominum nostrum de seipso secundum humanitatem dixisse asserunt, *Pater major me est.* Uterque siquidem intellectus sana fide recipiendus est. D. Etiam: quamvis enim non ejusdem sint subtilitatis atque altitudinis, neuter tamen a catholica professione recedit. M. Non id ipsum igitur patri est naturaliter subsistere, et filii sui causam esse. Non enim natura patris causa est filii, una siquidem eademque est patris et filii natura, quia una eademque est amborum essentia. Ac per hoc id ipsum est patri Patrem esse et causam filii. Non enim secundum naturam, quae una atque eadem est in patre et filio, haec nomina praedicantur; sed secundum habitum gignentis ad genitum, et causae praecedentis ad causam consequentem; quemadmodum non secundum naturam de filio dicitur filius, aut causa genita, sed secundum habitum filii ad patrem, et causae genitae ad causam gignentem. D. Haec jam etiam in priori libro suasa sunt, et nunc iterum non irrationabiliter repetita. M. Causa itaque filii Pater est, et Spiritus sancti: filius vero causa est conditionis principaliter causarum; earundem autem causarum distributionis Spiritus sanctus causa est. D. Illud etiam fateri, a veritate non abhorrere perspicio.

31. Sed mihi talia cogitanti, atque credenti de trina omnium causa, alia caligo occurrit. Non enim clare considero, utrum solus pater causa est Spiritus sancti, an pater et filius; ita ut quemadmodum fides fatetur catholica, a patre et filio eum procedere, ita etiam duas suae processionis credamus causas possidere. Si enim ex duabus personis seu (ut Graeci dicunt) ex duabus substantiis Spiritus sanctus procedit, quid mirum, aut verae Religioni contrarium, ex duabus causis ipsum procedere fateri? et hanc caliginem mihi referas, flagito. M. Vere densissima caligo est, et non solum te, sed me ipsum involvit. Et nisi ipsa lux initium nobis revelaverit, nostrae ratiocinationis studium ad eam revelandam nihil proficiet. Ad cu-

multum quoque obscuritatis augetur, quod symbolum fidei secundum Graecos a Nicena Synodo traditum, *a Patre* solummodo *Spiritum Sanctum procedere* profiteatur, teste Epiphanio Cypri Episcopo, in libro suo *de Fide*. Juxta vero Latinos, *a Patre et filio;* quamvis in quibusdam Graecorum expositionibus eundem Spiritum a Patre per Filium procedere reperiamus. Ideoque praesentis quaestionis difficultate repercussus contrariis cogitationum fluctibus allidor. Delibero enim, quid mihi de hac sit agendum; Utrum silentio eam honorificemus, dum vires intentionis nostrae superat; an quodammodo, prout divinus radius in animo refulserit, conabimur quippiam inter nos non temere diffinitum intueri? D. Noli expavescere: non enim ille, qui quaeritur, quaerentes se deserit, nec inveniendi se possibilitatem pie ac humiliter investigantibus denegat. Ipse siquidem ait, *petite, et accipietis; quaerite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim, qui petit, accipit; et qui quaerit, invenit; et pulsanti aperietur.* M. Primo igitur de his, quae in hac quaestione sibimet videntur contradicere, dicendum arbitror. D. Nec alia via quaerendi est, nemo enim concordantia copulabit, nisi prius discordantia dividi caverit. M. Num tibi videtur recte fidei convenire, ut credamus filium ex una causa, Patre videlicet nasci, sanctum vero spiritum ex duabus, Patre scilicet ac filio procedere. Ex duabus namque causis unam causam confluere, rationi non facile occurrit, praesertim in simplici natura, et plusquam simplici, et ut verius dicatur, in ipsa simplicitate omni divisione et numerositate carente; ab una autem causa multas causas erumpere multis exemplis potest approbari. Omnibus namque recte Philosophantibus perspicue patet, ex uno genere multas formas nasci; ex monade multos numeros; ex puncto multas lineas. Formae rerum diversae, quae ex uno genere nascuntur, causa fiunt specierum individuarum, ex quibus et in quibus multitudines, quantitatesque, qualitatesque, differentiaeque nascuntur. Numeri ex monade procedentes diversarum proportionum causae sunt; proportiones vero proportionalitatum, proportionalitates harmoniarum. Lineae ex uno puncto procedentes angulorum et laterum, latitudinis et altitudinis causae dignoscuntur, quae iterum Geometricorum corporum occasiones fiunt. Quid dicam de igneo elemento? quod cum sit unum atque simplex, in seipso et per seipsum consideratum, caloris simul et lucis causa est; calor autem ardentibus ardendi causa est; lux similiter splendentibus splendendi causa constituitur; splendor diversos

gignit colores. Aëris elementum diverſarum vocum occaſio; diverſae voces diverſorum tonorum origines fiunt. Aquae elementum, cum ſit in ſe ſimplex et unum, humorum diverſorum, cauſa eſt, qui iterum ex ſe diverſas qualitates odorum, ſaporum, viriditatum emittunt. Ex una terra diverſorum corporum diverſae quantitates naſcuntur: quantitatem nunc dico, non ipſam incorpoream, ſed ipſam molem, quam diverſarum partium compoſitionem eſſe nemo ambigit, et caetera id genus eadem ratione in natura rerum ſive viſibilium ſive inviſibilium reperiri eſt facillimum. D. Filium ex una cauſa, id eſt ex Patre naſci nullus fidelium dubitat; Spiritum vero Sanctum utrum ex una cauſa, Patre videlicet; an ex duabus, hoc eſt, ex Patre et Filio procedat, nec affirmare nec negare temere auſim; ac per hoc rectae fidei profeſſionibus non convenire non ſatis video, cum Spiritum ſanctum Patris et filii Spiritum dici frequentiſſime invenerim. Eſt enim ſpiritus amborum, quum ex patre per filium procedit, ut eſt donum utriusque, quum ex patre per filium donatur; et eſt amor utriusque, patrem et filium conjungens, ut Sanctus edocet Auguſtinus in libris, quos de ſumma ac ſancta Trinitate edidit, ipſius imaginem in humana naturae mirabili indagatione quaerens, luculentiſſimaque inventione oſtendens; interioris noſtrae naturae, hoc eſt, rationabilis animae trinitatem ad imaginem Dei conditam, approbans eſſe mentem, principalem ſcilicet animae partem, et notitiam ſui, qua ſeipſam cognoscit; et amorem, quo ſeipſam ſuique notitiam conjungit. Humana ſiquidem mens notitiam ſuam, qua ſeipſam cognoscit, veluti quandam prolem ſui, de ſeipſa gignit; et eſt ſui notitia aequalis ſibi, quia ſeipſam totam novit ad ſimilitudinem Dei Patris, qui de ſeipſo filium ſuum, qui eſt ſapientia ſua, gignit, qua ſeipſum ſapit; et aequalis ei eſt, quia ſeipſum totum intelligit; et coeſſentialis ei eſt, quia de ſeipſo gignit, quem gignit. Ex humana mente procedit appetitus quidam, quo ſeipſam quaerit, ut ſuam notitiam pariat; qui appetitus vel inquiſitio, dum ad inventionem notitiae perfectam pervenit, amor efficitur, qui mentem notitiamque ſui conjungit, et eſt aequalis menti, mentisque notitiae, quum totam ſe amat, totamque notitiam ſuam; et eſt coeſſentialis menti atque notitiae. Quum ipſe amor, qui mentem notitiamque ei copulat, non aliunde, niſi de ipſa mente procedit ad imaginem ſancti Spiritus, qui de Patre procedens, Patrem et filium ineffabili charitatis vinculo conjungit. Quod autem dixiſti, ex duabus cauſis unam cau-

sam fluere vel procedere rationi non facile occurrit, non jam plane video. Verbum autem quod est fluere, quars posui pro eo, quod est procedere, pure, ni fallor, perspicio. Nam et Spiritus sanctus flumen in sacris Scripturis appellatur, et aqua. Unde et ipse Dominus ait, *qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae, de qua siquis bibit, non sitiet in aeternum;* sicut Samaritanae mulieri dictum est. Ipse quoque fons Paradisi, qui in quatuor principalia flumina dividitur, dum typice consideratur, Spiritum sanctum significare nemo sapientum denegat; ex quo veluti principali et unico inexhausto fonte, quatuor principales virtutes in Paradiso rationabilis animae manant; Prudentiam dico, temperantiam, fortitudinem et justitiam. Ex quibus iterum omnia omnium virtutum fluenta et profluunt, et in eis irrigata et faecundata humanae naturae superficie refluunt. Merito ergo Spiritus sanctus seu a Patre solo, seu a patre et filio fluere dicitur, quia fons et origo est omnium virtutum, et in ipsum ineffabili meatu per occultos naturae nostrae poros redeunt. M. Recte intelligis de spiritualibus fluentis; sed dicas quaeso quid tibi obstat ne perspicue intelligas quod a nobis dictum est, hoc est, unam causam ex duabus causis fluere rationi non facile occurrit. D. Multa exempla mihi obstare video, nam et exempla quae ex quatuor mundi elementis introduxisti, satis, ut arbitror, docent unam causam ex duabus causis fieri posse. Ignis siquidem dum sit caloris et luminis fons, ex duabus causis nasci videtur. Igneum namque elementum ex caliditate et siccitate conficitur, quae duae qualitates, veluti duae causae, unam ex se gignunt. Similiter et de caeteris elementis est dicendum: nam dum sint suorum effectuum causae, ex superioribus se causis duplicibus nasci sapientes mundi dixerunt. Sicut enim, ut praediximus, ignis ex calido et sicco; ita aër ex calido et humido, aqua ex humido et frigido, terra quoque ex frigido et sicco componitur. Quid igitur? num negandum est unam causam ex duabus causis confluere, dum praedicta exempla, ut de caeteris sileam, ad hoc approbandum sufficiunt? M. Satis miror, et admiratione dignum, cur cum in caeteris acute et probabiliter videas, in his falleris exemplis. D. Dic deprecor in quo et quomodo decipior. M. Num tibi a Philosophis suasum est mundum istum sensibilem quatuor universalibus atque simplicibus constare elementis, igne videlicet, aëre, aqua, et terra, quorum unumquodque propriam et singularem sui qualitatem possidet? est enim ig-

nis caliditas, aëris humiditas, aquae frigiditas, terrae siccitas. D. Haec mihi fere ab infantia notissima sunt. M. Dic itaque quis est iste ignis, ut uno utamur exemplo, qui veluti una causa ex duabus causis manat, ut ais, illene qui simplex et invisibilis, et per seipsum incomprehensibilis, omnia visibilia penetrat atque movet; an ille visibilis et corporalis, tangibilisque, et materialiter nutritus? D. Illum simplicem et incomprehensibilem, omnia implentem et efficientem, non dixerim: nam primordialis est sensibilium, et quarta omnium corporum causa: iste vero sensibilis et materialis ex caliditate et siccitate procedere, veluti ex duabus causis, mihi videtur. M. Num in prioribus dedisti caliditatem non alterius elementi propriam qualitatem esse nisi solius ignis? siccitatem vero nullius nisi terrae solius? singula enim singulis dantur, id est, propriae qualitates suis singulis substantialibus elementis. D. Jam dedi: aliter enim philosophi me non sinunt intelligere. M. Dic itaque, utrum aliud est ignis, et aliud caliditas; an unum atque idem? D. Dico quaenam esse mihi videntur. Ignis siquidem substantia est; caliditas vero ipsius substantiae qualitas, et propria qualitas. M. Quid igitur? num substantia causa est qualitatis, an qualitas causa substantiae? an neque qualitas causa est substantiae, neque substantia qualitatis? quoniam ex eodem genere non sunt. D. Quod ultimum posuisti approbo: quamvis enim qualitas in substantia contineatur, nulla siquidem qualitas per se subsistit, non tamen causam qualitatis substantiam dixerim esse. Etenim omnis species suum genus sequitur, quum a suo genere nascitur, et in eo immutabiliter custoditur. Ac per hoc omnis substantia ex generali essentia defluit, omnis autem qualitas ex generali qualitate. M. Ignis itaque, quia substantia est, non ab alia causa descendit nisi a generalissima essentia. Similiter caliditas, quia est qualitas, non ab alia causa procedit nisi a generalissima qualitate. D. Quicunque huic conclusioni contendit, rationibus philosophiae videtur resistere. M. Cur igitur ignem, sive simplicem sive materialem, veluti unam causam ex duabus causis, id est, caliditate et siccitate confluere ausus es pronuntiare, cum videas ignis substantiam non solum ab aliena qualitate quae est siccitas et terrenae substantiae propria, verum etiam a sua quae est caliditas, nasci non posse? D. Nunc video me deceptum in eo quod dixi caliditatem et siccitatem veluti duas causas unius causae, id est, ignis, subsistere: multos tamen eodem errore seductos cognovi, qualitatum et substantiarum differentias

naturasque non satis discernentes. Et jam nullum locum fugiendi video. Nam si dixero ignem et caliditatem unum et id ipsum esse, continuo me redargües dicturus, quare ergo eandem rem suimet esse causam aestimas? Dixi siquidem ignem ex caliditate et siccitate componi. Si dixero mundum istum visibilem non ex quatuor substantialibus elementis, sed ex quatuor solummodo simplicibus qualitatibus constare, caliditate videlicet, humiditate, frigiditate et siccitate, quoniam et hoc multis visum est; fortassis a me quaeras, si ergo quatuor qualitatibus totus hic mundus cum suis corporibus a summo usque deorsum constat; ipsae qualitates quibus substantiis continentur? si enim qualitates sint, per se subsistere non posse vera edocet ratio. Et non potero invenire quid respondeam, hoc est, quibus substantiis ipse primordiales et generales qualitates quibus mundus constituitur, fulciuntur; et veris rationibus constrictus fateri compellor quatuor substantialia mundi elementa subsistere in quibus quatuor principales qualitates consistunt, quarum coitu omnia corpora composita efficiuntur. Sed unum adhuc restat, quo in eadem mea sententia, qua dixi unam causam ex multis fluere, mihi videor posse permanere. M. Quid est illud unum velim detegas. D. Num omnes philosophi de mundo illo tractantes unanimiter suadent, et ad purum deducere videntur, omnia corpora composita ex quatuor simplicibus elementis eorumque propriis qualitatibus quatuor componi; et si ita est, non solum ex duabus, verum etiam ex multis causis, singulorum corporum efficitur compositio. M. Hic locum fugiendi fortassis habere potuisses, si moles has corporum compositas et corruptibiles et solutioni habiles aliorum effectuum infra se sequentium causas esse vera ratione assereres. Jam vero quoniam nihil inferius est corpore composito, nullius sequentis se, neque aequalis sibi naturae, causa esse potest. Et nunc de causis agimus sive principalibus sive sequentibus et concatenatis. Et omnis causa nec vere nec recte causa dici potest, quoniam vere causa non est quae in effectus suos erumpere nescit. Omnino enim effectibus propriis caret quorum causa merito possit vocari. Corpora autem corruptibilia nullius effectus causa sunt, quoniam nullam naturam de se gignunt, cum omnium naturarum extremum atque infimum, ac prope nihil, obtineant locum. Spiritualia autem corpora simplicia sunt ac per hoc insolubilia et manentia, donec totus iste mundus cum partibus suis, dum ad finem pervenerit, solvatur. Et haec corpora adhuc incorruptibilia et insolubilia non nisi in

quatuor principalibus et catholicis purissimisque in seipsis et simplicibus et dicuntur et intelliguntur elementis: caetera vero corpora quae videntur ex eis composita, quoniam et componi et solvi possunt, non inter causas, sed inter extremos effectus qui de se nihil efficiunt, a sapientibus computantur. Simplicissima etiam et purissima et sensum corporeum fugientia quatuor hujus mundi elementa ad unam simplicem et individuam causam solique intellectui perfectissimorum sapientum cognitam referuntur, hoc est, ad generalissimam, et in seipsa semper manentem substantiarum omnium ad visibiles effectus procedentium essentiam. Similiter et de quatuor eorum primordialibus ac propriis qualitatibus non incongrue intelligitur. Cum enim ipsae sibimet contrariae videantur, nam caliditas frigiditati opponitur, humiditati siccitas, ad unam tamen secretissimam ac solummodo rationi subjectam redeunt causam, ad generalissimam dico omnium qualitatum qualitatem, ex qua mirabili naturae ope ad efficienda haec corpora corruptibilia ac solutioni obnoxia procedunt, et in qua ineffabili universalis naturae pacifica concordia sibi invicem, remota omni contrarietate, consentiunt. D. Hac ultima conclusione undique septum me video, nullamque viam evadendi remanere, ac per hoc priori ex te prolatae sententiae consentire cogor ut et ego dicam unam causam ex duabus causis fluere non facile rationi occurrit. M. Quid ergo dicemus? num spiritum sanctum quem distributionis donorum divinae bonitatis, sive eorum quae secundum substantiam, sive quae secundum gratiam, infinitam et inexhaustam largissimamque et plusquam largissimam causam esse catholice confitebimur. Ex una causa, hoc est, ex patre, an ex duabus causis patre et filio procedere profiteri debemus? D. Illa exempla quae ex natura rerum protulimus hoc dicere omnino prohibent, hoc est, non ex duabus sed ex una procedere, nisi forte quis dicat rationem summae atque ineffabilis divinae Trinitatis naturae conditae exempla superare. M. Si quis hoc dixerit, confestim interrogandus erit unde Divinam Trinitatem in unitate, et unitatem in Trinitate quaerere et investigare possumus, ut aliquid de ea quo eam laudemus verisimile credamus, et quantum datur, intelligamus, nisi prius quasi quibusdam grandibus exemplis naturae ab ea conditae ad eam ascendamus, ea duce, atque praecipiente? quaerite et invenietis praesertim Divino Paulo testante. *Invisibilia enim ejus,* inquit, *id est, patris, a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus*

virtus, hoc est, filius, *et aeternitas*, hoc est, *Spiritus Sanctus*; ita enim hunc locum Sacrae Scripturae beatus Maximus exponit. D. Quid si quis dixerit patrem et filium non duas causas esse, sed unam et inseparabilem causam, ipso filio dicente, Ego et pater unum sumus. M. Huic quoque respondendum est. Tres causae divinae bonitatis de quibus nunc agimus, non in ipsa essentia quae una atque eadem est, sed in ipsa ipsius essentiae substantiarum aut personarum Trinitate quaeruntur. Non enim confundit dualitatem personarum, dum dicit ego et pater unum sumus: nam non ait, ego et pater unum sum, sed sumus, ostendens et essentiae unitatem et substantiarum differentiam; et siquidem diceret, ego et pater et Spiritus Sanctus unum sumus, non aliter intelligeremus nisi trium substantiarum Trinitatem in ejusdem essentiae unitate subsistentem, et quamvis sic dictum esse non reperiamus, verissime tamen ita esse intelligimus. Pater enim et filius et Spiritus Sanctus unum sunt et tres unum, a patre siquidem filius est genitus et ab eo spiritus est procedens. Ac per hoc dum sacra scriptura praedicante et suadente audio gignentem et genitum et procedentem, tres substantias seu personas unius essentiae quantum mihi conceditur intelligo. Siquidem impossibile est ut et gignens et genitus et procedens unus sit, tres autem esse naturalis admonet ratio secundum substantias, dum sint unum secundum essentiam. Nam et Abraham et Isaac et Jacob unum sunt secundum naturalem essentialitatem, tres vero secundum substantialem differentiam, et hoc exemplum in omnibus generibus formis et individuis facillime veritatis inquisitor inveniet. D. Quid itaque de hac praesenti quaestione multumque difficili conceptu in animo habeas detege si placet, ne tam diu in eisdem locis demoremur, dum ad caetera quae restant exponenda debeamus accelerare.

32. M. Dicas peto num tibi videtur ex igne radium nasci, et ex radio splendorem procedere? D. Quisquis hoc dixerit ex naturae rerum diligenti consideratione non discrepat ut arbitror: ignis enim cum sit per se invisibilis, invisibilem de se radium gignit, qui etiam per se invisibilis esset naturae suae simplicitate subsistens, si corpulentis crassisque naturis non immisceretur. Dicunt enim Philosophi radium Solis animalium sensibus incomprehensibilem esse, naturae ipsius subtilitatem non valentium sentire, dum autem gradatim a solari corpore ad inferiora elementa descendit, paulatim incipit apparere, primum quidem in aethere purissimo vix lucere inchoat,

quoniam ipsius aetheris natura ipsi simillima est. Progrediens vero longius ad superioris hujus aëris partes, paulatim clarescit, ac deinde in quantum crassiores naturas penetrat deorsum versus, in tantum lucidius elucet, sensibusque corporeis comprehensibilem se praestat. Verum ex ipso radio splendor luculentissimus totum mundum implens, et ex omnium corporum superficie resiliens, diversasque colorum species detegens, emittitur. Ipse quoque naturali sua tenuitate corporales sensus effugeret si non se corporalioribus elementis temperaret. M. Ita est, et naturarum inquisitio non aliter fieri posse perdocet. Numquid ergo cogimur ut ipsum splendorem qui per nascentem radium ab igne procedit, duas causas habere dicamus? Quamvis enim ab igne per radium procedat, ignis tamen solummodo causa ipsius est, non radius. Sic enim ipse radius per se non subsisteret, si de causa sua quae est ignis non nasceretur. Ita splendor per radium non esset, nisi prius ex ipsius radii causa procederet. Vides itaque nullam rationem exigere ut splendor ex duabus causis procedat, quamvis ex igne per radium manare intelligatur; verum ex una eademque causa et radium nasci, et splendorem procedere, natura ipsa magistra non tacet, et adhuc virtutem ejusdem exempli intentus perspice. Radius ipse ex igne nascens, non ita nascitur ut gignentem se ignem deserat, ut aliquo modo relinquat: sed ita gignitur ut virtus ignea quae eum gignit semper et ubique inseparabiliter et immutabiliter in eo permaneat, tota in toto, et totus in tota, et unum duo, et duo unum; et quamvis videatur splendor de radio exire, non tamen ex ipso radio in quantum radius est, sed ex ipsa virtute procedit ex qua radius nascitur, et quae tota et totum radium et totum splendorem penetrat atque implet. Ac per hoc naturale exemplum ad causam omnium quae trina et una est, quum trinitas in unitate et creditur et intelligitur esse, possumus ascendere, ut cognoscamus patrem et filium et spiritum sanctum, tres causas et unam causam, tres enim unum sunt. Patrem autem causam gignentem nascentis de se filii sui unigeniti, qui causa est omnium primordialium causarum in seipso a patre conditorum; eundem vero patrem causam procedentis a se sancti spiritus, qui spiritus causa est divisionis et multiplicationis distributionisque causarum omnium, quae in filio a patre factae sunt, in effectus suos et generales et speciales et proprios secundum naturam et gratiam. Et quamvis spiritum sanctum a patre per filium credamus et intelligamus procedere, non tamen duas cau-

sas eundem spiritum habere debemus accipere, sed unam eandemque esse causam, patrem scilicet, et nascentis de se filii, et procedentis ex se spiritus sancti. Ut enim propterea splendorem ex igne per radium procedere dicimus quia ignis ipse totus in toto radio subsistit, ex quo per radium splendor emittitur: ita et spiritum sanctum a patre per filium procedere catholica fides praedicat; quum ipse pater, qui principalis causa est et sola processionis sancti spiritus, totus in toto filio est, sicut et totus filius in toto patre, ex quo patre per filium spiritus sanctus procedit. Et quemadmodum tota virtus ignea in toto radio de se genito permanet, et ipse radius totus et tota virtus ignea de qua gignitur in toto splendore, et totus splendor ex virtute ignea per radium procedens in toto ipso radio totaque ipsa virtute ex qua procedit existit: ita totus pater gignens in toto filio genito, et totus filius genitus in toto spiritu sancto a patre per filium procedente, et totus spiritus sanctus a patre per filium procedens, in patre a quo procedit, et filio per quem procedit, et tres unum sunt per intellectam trinitatem in unitate. Et hoc totum ipse filius homo factus et incarnatus apertissime insinuat dicens, *Ego in patre, et pater in me.* Ubi subintelligendum reliquit ac si aperte diceret; Et sicut *ego in patre, et pater in me*: ita et ego et pater in spiritu sancto sumus; et spiritus sanctus in nobis est, quia nobis coessentialis et coaequalis, et tres unum sumus, tres videlicet substantialiter, essentialiter unum. Et vide quomodo ipse filius spiritum sanctum ad solum patrem, unicam quippe sui causam, refert dum dicit; *Paracletus autem*, spiritus sanctus, *quem mittet pater in nomine meo.* Non enim dixit quem mitto in nomine meo, sed quem mittit pater in nomine meo; quanquam et alibi seipsum mittere spiritum dicat, dum ait; *Si ego abiero, mittam eum ad vos.* Missio ejus processio ejus est; processio autem ejus a patre solum, modo est substantialiter non localiter; veruntamen in nomine filii, quoniam Spiritus patris et filii est. Item alibi ad discipulos ait; *Non vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris qui loquitur in vobis.* Item Psalmista spiritum sanctum a patre petit, dicens; *Et spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* His et hujusmodi testimoniis sacra scriptura referta est. D. Haec omnia plane et pleniter perspicio, fideliterque accipio, quum omnino veritati conveniant; valdeque miror, quomodo illa quaestio, quae primum veluti insolubilis nobis videbatur, tandem apertissimis rationibus exemplorum et testimoniorum argumentatione introducta, soluta est; et

ad purum, quod non facile ſperabamus, revelata, et ut mihi videtur, interioris noſtrae naturae trinitatis ſimilitudine hoc ipſum poſſumus approbare; mens etenim et notitiam ſui gignit, et a ſeipſa amor ſui et notitiae ſuae procedit, quo et ipſa et notitia ſui conjunguntur, et quamvis ipſe amor ex mente per notitiam ſui procedat, non tamen ipſa notitia cauſa amoris eſt, ſed ipſa mens ex quo amor inchoat eſſe, et antequam ad perfectam notitiam ſui mens ipſa perveniat. Nam et mens amat ſeipſam cognoscere, priusquam cognitionem ſuam de ipſa pariat, veluti prolem ſuam. Non quod mens humana unquam ſe vel non noſſet vel non amaret, dum haec tria unum ſunt ſecundum naturam vel eſſentiam, et unum tria ſecundum rationis conſiderationem: tria ſiquidem ratio conſiderat in una et ſimplici natura animae, eſſe, noſſe, amare. Etenim mens et ſeipſam novit et amat ſeipſam et ſui notitiam; ſed quia merito praevaricationis naturae humanae in primo homine accidit, ut mens neſciat ſeipſam noſſe, dum naturaliter ſeipſam novit; et neſciat ſeipſam amare, dum naturaliter ſeipſam et notitiam ſui amet; per hoc rationis viribus nil aliud appetit, niſi ut cognoscat qualiter et quantum ſeipſam novit; et ſeipſam et notitiam ſui amet. Et dum hoc totum ad cognitionem et amorem creatoris ſui convertitur, perfectiſſima imago ejus efficitur. Et hic maximus et pene ſolus gradus eſt ad cognitionem veritatis, id eſt, humanam naturam, ſeipſam prius cognoscere et amare; ac deinde totam cognitionem ſuam, totumque amorem ad laudem creatoris et cognitionem et dilectionem referre. Si enim quod in ſeipſa agitur, neſcit: quomodo ea quae ſupra ſe ſunt noſſe deſiderat? Sed dum de hac quaeſtione tractamus, alia mihi non ſpernenda ut opinor in mente ſupervenit. M. Quae eſt illa?

33. D. Utrum quemadmodum ſpiritum ſanctum a patre per filium procedere credimus, ſymbolum Romanae linguae ſequentes; ita filium ex patre naſci per ſpiritum profiteri valeamus: quamvis hoc in ipſo ſymbolo nec ſecundum Graecos, nec ſecundum Latinos, ſcriptum reperiamus, nec in divina ſcriptura aperte promulgatum, ut aeſtimo. M. In ipſa ineffabili ſupernaturali divinae bonitatis fecunditate, qua ex corde, hoc eſt, ex ſecretis ſinibus Dei patris filius naſcitur et ſpiritus ſanctus procedit, eundem ſpiritum ex patre et filio vel ex patre per filium, procedere fides catholica nos praecipit confiteri; filium vero a patre per ſpiritum naſci, nec in illo ſymbolo utriusque linguae, nec in alia ſcriptura reperi: et cur hoc, nec per meipſum adhuc quaeſivi, nec ab aliquo

quaeſitum et inventum legi. Dum autem de inhumanatione filii Dei, hoc eſt, de incarnatione verbi, et ſcriptura ſacra et ſymbolum a ſacra Niceae urbis Bithiniae ſynodo traditum, et contra omnes haereſes munitum conſulitur, manifeſtiſſime nobis aperitur, ac ſine ulla ambiguitate docetur, quia verbum de ſpiritu ſancto eſt conceptum. Angelus quoque ad Mariam, *Spiritus ſanctus ſuperveniet in te, et virtus altiſſimi obumbrevit tibi.* Idem ad Ioſeph, *Joſeph fili David, noli demittere conjugem tuam, quod enim in ea natum eſt, de ſpiritu ſancto eſt.* Sed et juxta aliam theoriam filium de ſpiritu ſancto et per ſpiritum ſanctum concipi et naſci inveniet, dum enim unusquisque fidelium baptismatis ſubit ſacramentum, quid aliud ibi peragitur niſi Dei verbi in eorum cordibus de ſpiritu ſancto et per ſpiritum ſanctum conceptio atque nativitas. Quotidie igitur a piis in utero fidei velut caſtiſſimae matris visceribus et concipitur et naſcitur et nutritur, et fortaſſis ideo a Nicena ſynodo ſpiritus ſanctus ex patre ſolummodo procedere traditur, ne talis quaeſtio ventilaretur; inquiſitor ſiquidem ſollicitus ſacrae Theologiae ſpiritum ſanctum a patre per filium ſtudiens procedere, mox divino ſtudio admonitus, quaerit et dicit, *Si ergo ſpiritus ſanctus a patre per filium procedit; cur non ſimiliter filius a patre per ſpiritum ſanctum naſcitur?* Si autem filius a patre per ſpiritum ſanctum non naſcitur, cur ſpiritus ſanctus a patre per filium procedere diceretur? Nam quod de ſpiritu ſancto catholice creditur, cur non etiam de filio ſimiliter crederetur? Ac per hoc quod in ſancto ſymbolo ſecundum Graecos canitur, hac quaeſtione liberum omnino eſt atque abſolutum. Dicit enim filium ἐκ τοῦ πατρὸς γενεθέντα, hoc eſt, ex patre genitum; ſpiritum vero ἐκ τοῦ πατρὸς πορευόμενον, id eſt, ex patre procedentem. Sed ſi quis ſanctos patres, qui in Latino ſymbolo addiderunt de ſpiritu, qui ex patre filioque procedit, conſuleret; rationabiliter ut credo reſponderent, et cauſam ipſius additionis non tacerent; et fortaſſis conſulti ſunt et reſponderunt; ſed quid eis viſum eſt de hac re, nondum in manus noſtras pervenit, atque ideo de hujusmodi quaeſtione nil temere conamur diffinire, niſi forte quis dicat, non immerito hoc additum eſt quoniam multis ſacrae ſcripturae locis approbatur; nam et ipſe Deus dicit, *Quem pater in nomine meo mittit.* Videtur enim filius mittere ſpiritum quem pater mittit in nomine ejus; ipſe quoque filius ſpiritum ſanctum vocat; filius autem veritas eſt, ipſo teſtante. *Ego ſum via, et veritas et vita.* Si ergo ſpiri-

tus veritatis eſt, profecto ſpiritus ſanctus ſpiritus filii eſt. Mulierem quoque emorouſam, hoc eſt, fluxum ſanguinis patientem, ſanans, *ſenſi* inquit *de me exiiſſe virtutem.* Et quod paulo ante diximus, *Si ego abiero, mittam eum ad vos.* Item Apoſtolus, *Miſit Deus ſpiritum filii ſui in corda noſtra, in quo clamamus, Abba pater.* His itaque atque hujusmodi teſtimoniis quis catholicorum non poſſit approbare ſpiritum ſanctum a patre et filio procedere?

34. D. De hac quaeſtione non nimium haeſito, quoquo enim modo quis eccleſiaſticum ſymbolum pronunciaverit, ſine naufragio ſanae fidei recipio, hoc eſt, ſive ſpiritum ſanctum a patre ſolummodo procedere dixerit, ſive a patre et filio, ſalva illa ratione qua et credimus et intelligimus eundem ſpiritum ex una cauſa, id eſt, ex patre ſubſtantialiter procedere. Eſt enim pater cauſa naſcentis de ſe filii, et procedentis ex ſe ſpiritus. Sed adhuc velim a te quaerere, an ex eſſentia patris, an ex ſubſtantia et filius natus et ſpiritus ſanctus procedens eſt? M. De hoc ambiguo facile purgaberis, ſi prius pure cognoſcas, quid ſit inter eſſentiam et ſubſtantiam divinae bonitatis. D. De differentia divinae eſſentiae atque ſubſtantiae docuit me theologia ex ſacris patribus utriusque linguae, Graecae videlicet atque Latinae, tradita. Siquidem Sanctus Dionyſius Areopagita, et Gregorius Theologus, eorumque elegantiſſimus expoſitor Maximus, differentiam eſſe dicunt inter οὐσίαν, id eſt, eſſentiam, et ὑπόστασιν, id eſt, ſubſtantiam; οὐσίαν quidem intelligentes unicam illam ac ſimplicem divinae bonitatis naturam, ὑπόστασιν vero ſingularum perſonarum propriam et individuam ſubſtantiam. Dicit enim *μίαν οὐσίαν ἐν τρίσιν ὑποστάσεσι*, hoc eſt, unam eſſentiam in tribus ſubſtantiis. Sanctus quoque Auguſtinus, caeterique ſancti patres Latialiter ſcribentes, fidem ſacrae trinitatis exprimunt, dicentes unam ſubſtantiam in tribus perſonis, ſignificantes unitatem divinae naturae eo nomine quod eſt ſubſtantia; trinam vero ſubſtantiarum proprietatem trium perſonarum vocabulis, quod etiam moderni Graecorum recipiunt. Dicunt enim *μίαν οὐσίαν*, id eſt, unam ſubſtantiam, et τρία πρόσωπα, id eſt, tres perſonas; una eademque fides eſt in omnibus, quamvis ſignificationum diverſitas videatur. Itaque ſecundum Graecos dicimus, una eademque eſt οὐσία patris et filii et ſpiritus ſancti, ſed non una eademque eſt ὑπόστασις; habet enim pater ſuam propriam ὑπόστασιν, quae neque filii neque ſpiritus ſancti eſt, ſed ſolius patris; ſimiliter filius ſuam propriam ὑπόστασιν, quae neque patris neque ſpiritus ſancti eſt, ſed ſolius filii.

Eodem modo de spiritu sancto dicendum propriam ὑπόστασιν habere, quae neque patris est neque filii, sed solius spiritus sancti. Neque aliud praeter hoc latina vox edocet, tres personas in una substantia pronuntians. Subsistit ergo pater ipse, subsistit filius, subsistit spiritus sanctus, et tres substantiae in una essentia subsistunt, quae tres unum sunt. M. Inter orthodoxae fidei participes hanc fidem computandam arbitror; Jam igitur luculenter potes dinoscere propositam quaestionem; dixisti enim te dubitare ex essentiane an ex substantia patris et natus filius et procedens spiritus sanctus, ac si aperte diceres utrum ex una atque communi essentia vel natura trium substantiarum vel personarum nascitur filius et procedit spiritus sanctus, an ex propria substantia patris vel persona: essentia siquidem divinae bonitatis neque propria substantia est patris, neque filii, neque spiritus sancti, sed una atque communis substantiarum trium natura; pater autem suam propriam habet substantiam, similiter et filius, similiter et spiritus sanctus suas possident substantias. Si igitur divina essentia, quia una est atque eadem, neque pater est, neque filius, neque spiritus sanctus, sed communis eorum natura: sequitur non ab ea nasci filium, neque spiritum sanctum procedere; nam si ex ea filius nascitur, non ex patre nascitur, ipsa enim ut diximus pater non est; similiter si ex eadem spiritus sanctus procedit, non ex patre procedit. Si autem catholica fides firmissime atque sanissime et credit et docet, filium ex patre natum, spiritum vero sanctum ex eodem patre procedentem: nonne consequens est ut credamus et intelligamus, ex substantia patris et nasci filium, et procedere spiritum sanctum? Non igitur ex essentia, sed ex substantia patris, et filius nascitur, et spiritus sanctus procedit; nam et apud homines, non dicimus ex communi natura filios nasci, sed ex propria natura; propriam autem naturam dico uniuscujusque personae individuam substantiam. Nam si ex communi natura homines nascerentur, nullus pater proprium filium, sic nullus filius proprium patrem possideret.

35. Sed haec altius ac verius cogitantur quam sermone proferuntur, et altius ac verius intelliguntur quam cogitantur, altius autem ac verius sunt quam intelliguntur. Omnem siquidem intellectum superant; nam quaecunque de simplicissimae bonitatis trinitate dicuntur seu cogitantur seu intelliguntur, vestigia quaedam sunt atque Theophaniae veritatis; non autem ipsa veritas quae superat omnem Theoriam non solum rationalis verum etiam in-

tellectualis creaturae. Neque enim talis unitas est sacrae trinitatis qualis ab ulla creatura potest excogitari seu intelligi, seu aliqua phantasia quamvis lucidissima et verisimillima formari. Haec enim omnia fallunt dum in eis finis contemplationis ponitur. Siquidem plusquam unitas est, et plusquam trinitas; lubet tamen aliquid de ea dicere et cogitare et intelligere, quantum intellectus eam attingit, sacra theologia duce atque magistra, ut quodam modo materiam habeamus laudandi eam atque benedicendi. Nam et summos angelos primasque ei virtutes veluti pedes et facies alis suis velare sacra confirmat theologia, nobis insinuant coelestes virtutes summae trinitati atque unitati semper et immutabiliter adhaerentes, timere ea quae supra se sunt ac reverenter contemplari. Alae siquidem earum theoriae sunt quibus pedes suos velare affirmantur, et facies timentes intueri, quomodo sacra trinitas et inseparabilis unitas a summo usque deorsum per omnia diffunditur, et quo modo omnem superat intellectum, et ab omni fit creatura visibili et invisibili in infinitae naturae suae altitudinem remota. Veruntamen et homines puri et angeli semper et incessanter eam conspicere appetunt, quum contemplari per seipsam nequeunt, et hoc per mediarum alarum volatum significatur; hinc scriptura dicit, *in quem concupiscent angeli prospicere:* est enim infinitum quod quaeritur et incomprehensibile quod appetitur, et supra omnem intellectum quod concupiscitur, et ab omni creatura exaltatum. Attamen ad hoc summa atque divina unitas movet seipsam in intellectibus angelicis seu humanis, ut de ea materiam laudis suae et intelligentiae suae quantum creaturae conceditur inveniant, trinitatem in unitate percipientes; sicut ait sanctus Theologus Gregorius in primo Sermone de filio; *Propterea*, inquit, *monas a principio in dyada mota usque in triade stat.* Quam sententiam beatus Maximus exponit, dicens, *movetur namque in acceptivo sui intellectu angelico sive humano, per ipsam, et in ipsa inquisitiones de ipsa faciente. Et clarius dicendum; docet ipsam in prima acie impartire de Monade rationem, ut non separatio in primo causali introducatur; permovet vero ipsam rationem etiam divinam et ineffabilem ipsius causalis fecunditatem accipere, dicens mystice atque occulte ipsi intellectui, non oportere infecundum esse, sapere unquam illud optimum verbi ac sapientiae vel significativae virtutis coessentiarumque in substantiis, non ut compositum ex his suscipiatur divinum, quasi accidentibus et non in eis subsistens credatur. Moveri itaque divinitas dicitur, causa quippe*

eſt, per quem modum ſubſiſtit inquiſitionis, nam ſine illuminatione intueri divinitatem impoſſibilium eſt: item dicitur moveri per manifeſtationem particulariter perfectioris de ipſa rationis ſecundum ſacram ſcripturam ab inchoante patrem confiteri, et promovente ad confitendum cum patre filium, et cum patre et filio ſpiritum ſanctum accipiendum, et eo adorare eruditos pulſante, trinitatem perfectam in unitate perfecta, id eſt, *unam eſſentiam et deitatem et potentiam et operationem in tribus ſubſtantiis.* His itaque de ſumma omnium cauſa cauſarum ſecundum parvitatem noſtrae intentionis quoquo modo ſic inveſtigatis, non autem temere definitis, ad primordiales cauſas circa quas noſtra disputatio verſatur, redeundum. D. Redeundum ſane, ſatis enim de his eſt actum.

36. M. Cauſae itaque primordiales ſunt, (quod et in praecedentibus dixeram, quas Graeci ideas vocant, hoc eſt, ſpecies vel formas,) aeternae et incommutabiles rationes ſecundum quas et in quibus viſibilis et inviſibilis mundus formatur et regitur; ideoque a Graecorum ſapientibus πρωτότυπα appellari meruerunt, hoc eſt, principalia exempla quae pater in filio fecit, et per ſpiritum ſanctum in effectus ſuos dividit atque multiplicat: προορίσματα quoque vocant, id eſt, praedeſtinationes, in ipſis enim quaecunque divina prudentia et fiunt et facta ſunt et futura ſunt ſimul et ſemel incommutabiliter praedeſtinata. Nihil enim naturaliter in creatura viſibili et inviſibili oritur, praeter quod in eis ante omnia tempora et loca praedefinitum et praeordinatum eſt, item a philoſophis θεῖα θελήματα, id eſt, divinae voluntates nominari ſolent; quoniam omnia quaecunque voluit dominus facere, in ipſis primordialiter et cauſaliter fecit. Et quae futura ſunt in eis ante ſecula, facta ſunt. Ac per hoc principia omnium dicuntur eſſe, quoniam omnia quaecunque in creatura ſive viſibili ſive inviſibili ſentiuntur vel intelliguntur, eorum participatione ſubſiſtunt. Ipſa vero unius univerſorum cauſae ſummae videlicet, ac ſacrae trinitatis participationes ſunt, atque ideo per ſe dicuntur eſſe, quia nulla creatura inter ipſa et unam omnium cauſam interpoſita eſt. Et in ipſa dum immutabiliter ſubſiſtunt primordiales cauſae aliarum cauſarum ſequentium ſe usque ad extremas totius naturae conditae et in infinitum multiplicatae terminos; infinitum dico non creatori ſed creaturae; finis enim multiplicationis creaturarum ſoli creatori cognitus eſt. Sunt igitur primordiales cauſae quas rerum omnium principia divini ſapientes appellant, per ſeipſam bonitas, per ſeipſam eſſentia, per ſeipſam vita,

per seipsam sapientia, per seipsam veritas, per seipsam intellectus, per seipsam ratio, per seipsam virtus, per seipsam justitia, per seipsam salus, per seipsam magnitudo, per seipsam omnipotentia, per seipsam aeternitas, per seipsam pax, et omnes virtutes et rationes quas semel et simul pater fecit in filio, et secundum quas ordo omnium rerum a summo usque deorsum texitur, hoc est, ab intellectuali creatura quae deo post deum proxima est, usque ad extremum rerum omnium ordinem quo corpora continentur. Quaecunque enim bona sunt participatione boni, per se bona sunt; et quaecunque essentialiter et substantialiter subsistunt, participatione ipsius per seipsam essentiae subsistunt; quaecunque vivunt, participatione per seipsam vitae vitam possident. Similiter quaecunque sapiunt et intelligunt et rationabilia sunt, participatione per seipsam sapientiae, et per seipsam intelligentiae, et per seipsam rationis participatione sapiunt, et intelligunt, et ratiocinantur. Eodem modo de caeteris dicendum. Nulla siquidem virtus, sive generalis, sive specialis, in natura rerum invenitur quae a primordialibus causis ineffabili participatione non procedat. Sed ne quis existimet quae de primordialibus causis diximus nullius authoritatis munimine fulciri, quaedam ex libro Sancti Dionysii de divinis nominibus huic operi inserere non incongruum duximus. D. Nil aptius, nil veris rationibus convenientius subjungitur, quam sanctorum patrum inconcussa probabilisque authoritas. M. Ait ergo in undecimo praedicti sui libri capitulo. *Quid autem omnino, inquis, quod per seipsum esse dictum est, atque per seipsum vita aut quaecunque absolute et principaliter esse exposuimus. Hoc dicimus non est pravum, sed rectum; et simplicem declarationem habet. Non enim essentiam quamdam divinam vel angelicam esse dicimus per seipsam existendo, existendi quae sunt causam. Solummodo enim existendi omnia quae sunt et ipsum esse super essentiale principium et essentiam causale, neque vitae parentem aliam deitatem praeter super divinam omnium quaecunque vivunt et editae vitae causam vitam, sed per seipsum esse et per seipsam vitam et per seipsam deitatem, dicimus principaliter quidem et deiformiter et causaliter unum omnium superprincipale et superessentiale principium et causam, participaliter autem editas ex deo non participante providas virtutes per seipsam deificationem quas existentia proprie sibimet participant, et existentia et viventia et divina sunt, et dicuntur, et alia similiter. Perinde et primarum ipsarum optimus substitutor dicitur esse;*

deinde particularium ipſarum, deinde totarum ipſius participantium. Et quid oportet de his dicere, quando quidam divinorum noſtrorum ſacrorum magiſtrorum per ſeipſam bonitatis et deitatis ſubſtitutricem aiunt plusquam optimam et plusquam divinam per ſeipſam bonitatem et divinitatem, dicentes eſſe beneficam et deificam ex deo procedentem donationem, et per ſe, ipſam formam per ſe, ipſam formificam fuſionem et totam formam et particularem formam et univerſaliter bona et quaecunque alia ſecundum eundem dicta ſunt, et dicentur, modum declarantia providentiam et bonitatem participatas ab exiſtentibus ex deo non participante provenientes copioſa fuſione et ſuperſcatentes ut diligens omnium cauſalis ſummitas omnium et ſupereſſentiale et ſupernaturale omnino ſuperexcellit ea quae ſunt ſecundum qualemcunque eſſentiam et naturam. Item ex eodem libro, capitulo quinto; *Principia exiſtentium omnium ipſius eſſe participantia, et ſunt, et principia; ſunt et primo ſunt, deinde principia ſunt: et ſi quis vult viventium ut viventium principium dicere per ſe ipſam vitam; et ſimilium ut ſimilium, per ſe ipſam ſimilitudinem; et unitorum ut unitorum, per ſe ipſam unitatem; et ordinatorum ut ordinatorum, per ſe ipſam ordinationem; et aliorum quicunque hujus ſive amborum multorum participantia hoc aut hoc aut ambo aut multa ſunt per ſe ipſa participantia, invenies ipſius eſſe primum ea participantia et ab eo eſſe primum quidem exiſtentia; deinde hujus aut hujus principia exiſtentia, et participando eo eſſe exiſtentia participata: ſi autem haec participatione eſſe ſunt multo magis participantia.* Et paulo poſt. *Etenim in monade omnis numerus ante ſubſiſtit, et habet omnem numerum monas in ſe ipſa ſingulariter, et omnis numerus unitur quidem in monade. Quantum autem a monade provenit, tantum discernitur et multiplicatur. Et in centro omnis circuli lineae ſecundum primam unitatem conſubſtitutae ſunt; et omnis habet ſignum in ſemetipſo ſimplas lineas uniformiter unitas ad ſe invicem et ad unum principium ex quo procedunt. Et in ipſo quidem centro univerſaliter adunantur. Breviter autem eo diſtantes breviter discernuntur, magis autem recedentes magis et ſimpliciter quantum proximiores ſunt tantum et ipſi et ſibi invicem adunantur, et quantum eo tantum et a ſe invicem diſtant, ſed et in toto omnium natura omnes ſecundum ſingulas naturae rationes convolutae ſunt per unam inconfuſam unitatem, et in alia uniformiter ſecundum partes omnium providas totius corporis virtutes. Nil ergo inconſequens ex obscuris imaginibus in omnium cauſale aſcen-*

intus super mundanis oculis contemplari omnia in omnium causali et sibi invicem apposita uniformiter et unita, principium enim est existentium ex quo et ipsum esse et omnia utcunque existentia omne principium, omnis finis, omnis vita, omnis immortalitas, omnis sapientia, omnis ordo, omnis harmonia, omnis virtus, omnis custodia, omnis collatio, omnis distributio, omnis intellectus, omnis ratio, omnis sensus, omnis habitus, omnis status, omnis motus, omnis unitas, omne judicium, omnis amicitia, omnis compactio, omnis discretio, omnis terminus, et alia quaecunque ab esse existentia omnia characterizant. Et post aliquanta; *Si enim juxta nos Sol sensibilium essentias et qualitates et quidem multas et discretas existentes, tamen ipse unus existens et uniformis illuminans lux renovat et nutrit et custodit et perficit et discernit et unit et refovet et fecunda esse facit et auget et mutat et collocat et renovat et vivificat omnia et omnium unumquodque proprie sibi eundem et unum solem participat, et multorum participantium unus sol causas in seipso uniformiter perambit, multo magis super terrae et ipsius et omnium causalis praeterisse in se omnium existentium paradigmata secundum unam superessentialem unitatem concedendum*, deinde et essentias adducit juxta ab essentia egressionem: *paradigmata autem dicimus esse ipsas in deo existentium substantificas et uniformiter praetextas rationes quas Theologia praedestinationes vocat et divinas et optimas voluntates existentium discretivas et factivas secundum quas ipsa superessentialis existentia omnia et praedestinavit et adduxit.* Et jam huic libro terminus est imponendus ut arbitror. D. Ita fiat.

LIBER TERTIUS.

M. In secundo Libro tota fere nostrae ratiocinationis intentio est constituta de secunda universalis naturae consideratione, et, ut ita dicam, forma seu specie: quaecunque verisimilia nobis visa sunt, et ad liquidum ut arbitror deducta, veraeque rationis conclusionibus inconcusse munita, literis mandare, universaliter naturae secundae consideratio est. In ea ipsius parte quae et creatur et creat, et in qua rerum omnium principia, hoc est, primordiales causae, seu ut saepe dictum est, praedestinationes rerum creandarum seu divinae voluntates, sicut et sanctorum patrum auctoritas, et ipsa recta ratione consulta veritas edocet esse consideranda. Ubi etiam ipsa dis-

putationis necessitas exigebat quaedam de incidentibus quaestionibus principalis quaestionis revelandae gratia introducere. Nulla siquidem principalis quaestio est ut opinor, quae non incidentes quaestiones dum diligenti mentis contuitu investigatur recipiat; enodari enim aliter impossibile est, praesertim cum necessarium et inevitabile fieret, dum de principiis rerum disputabamus, hoc est, de primordialibus causis, de uno etiam omnium principio, Deo videlicet, qui solus est sola ac prima causarum omnium causa, et supercausalis causa, et superessentialis bonitas, cujus participatione omnia principia, et omnes causae omnium rerum subsistunt; ipse vero nullum participat, quia omni principio superiori se vel secum existenti non tamen coessentiali sibi omnino caret, quod animo occurrebat inferri: quis enim de creatis causis recte quid dicet, nisi prius unicam omnium causam per se subsistentem et a nulla praecedenti se creatam pure perspiciat? in quantum de ineffabili datur fari, deque incomprehensibili comprehendi, de superante omnem intellectum intelligi. Cum his etiam quaedam de reditu rerum mutabilium atque segregatarum per diversas naturae divisiones et partes quibus iste mundus perficitur iterum in principia sua ex quibus procedit, et in quibus immutabiliter subsistit, dum finis omnium venerit, eorumque quae in motu sunt status apparuerit, per quem nihil movebitur, breviter perlibavimus. His itaque aliisque ut diximus secundi sermonis ordo texitur, deinde consequentia quaestionum ni fallor exigit. Tertium librum, deo duce, de tertia universalis naturae consideratione, hoc est, de ea parte creaturae quae creatur et non creat, quicquid nobis in mentem lux aeterna patefecerit, texi. D. Non aliter disputandi viam ingredi oportet ut aestimo; nam si primus liber de natura cuncta creante, et a nulla creata, deque solo deo intellecta; secundus vero de ea quae et creatur, et creat, et in primordiis rerum cognoscitur, rationabili tractat progressione: nunc consequens est ut et tertius de tertia quae creatur et non creat constitutionis suae materiam suscipiat: sed priusquam ad enodandam hanc naturae partem transeamus, nosse velim qua ratione eam naturam quae ab omnium naturarum universitate per excellentiam sui, atque infinitatem removetur, veluti primam partem ipsius universitatis ponere voluisti. Universitas siquidem formarum suarum partiumque numeris impletur, ac per hoc in infinitum non progreditur, suis enim finibus sursum versus atque deorsum terminatur; ab intellectuali siquidem creatura quae in an-

gelis est constituta. Et ut altius ascendamus a primordialibus causis, supra quas vera ratio nil superius praeter solum deum reperit, inchoans, per naturales ordines intelligibilium coelestiumque essentiarum et visibilium mundum istum constituentium, usque ad extremum totius creaturae ordinem, qui corporibus corporumque incrementis detrimentisque impletur, variis quoque decessionibus per catholicorum elementorum in propria coitum, eorumque in catholica solutionem peragitur, descendit creatrix totius universitatis natura, quoniam infinita est, nullis finibus sursum vel deorsum concluditur. Ipsa siquidem ambit omnia, et a nullo ambitur, nec mirum dum nec a seipsa ambiri finitur quia universaliter nescit ambiri. Quemadmodum universaliter a seipsa, quanto magis ab alio, comprehendi seu in aliquo definito vel definibili supernaturaliter effugit intelligi, nisi forte quis dicat, in hoc solo se ambit, dum se sapit ambiri non posse; in hoc se comprehendit, dum se sapit comprehensibilem non esse; in hoc se intelligit, dum sapit in ullo se intelligi impossibile esse; quia omne quod est, et potest esse, superat. Et cum ita sit, nullusque recte Philosophantium his rationibus temere resistat, cur intra universitatis divisiones a te constituatur non plane video. M. In divisionibus universitatis conditae nullo modo eam posuerim, in divisionibus autem ipsius universitatis quae uno naturae universalis vocabulo comprehenditur, non uno sed multiplici rationis intuitu ponendam judicavi. Eo namque nomine, quod est natura, non solum creata universitas, verum etiam ipsius creatrix solet significari; prima siquidem et maxima est divisio universalis naturae, in creatricem universitatis conditae, et creatam in ipsa condita universitate; nimirum cum naturalis ista divisio in omnibus universitatibus in infinitum uniformiter servetur; nam universalis boni prima sectio est, in illud unum et summum incommutabile per se et substantiale bonum, ex quo omne bonum manat, et in illud bonum quod participatione summi et incommutabilis boni bonum est. Similiter universalis essentiae, universalis vitae, universalis sapientiae, universalis virtutis; eadem principalis divisio est. In his enim caeterisque similibus, primo discernitur ea natura quae per seipsam, a seipsa, in seipsa, vere et immutabiliter essentia est, et vita, et sapientia, et virtus; ab ea natura quae participatione summi boni, aut tantum est, aut et est, et vivit; aut et est, et vivit, et sapit; aut est, et vivit, et sapit, et virtutem participat. Videsne quemadmodum totius universitatis conditor primum in divisionibus obti-

net locum? nec immerito, dum fit principium omnium, et inseparabilis ab omni diversitate quam condidit, et sine quo subsistere conditor non potest. In ipso enim immutabiliter et essentialiter sunt omnia, et ipse est divisio et collectio universalis creaturae, et genus, et species, et totum, et pars, dum nullius sit vel genus, vel species, seu totum, seu pars, sed haec omnia ex ipso, et in ipso, et ad ipsum, sunt. Nam et monas principium numerorum est, primaque progressio, et ab ea omnium numerorum pluralitas inchoat, eorundemque reditus atque collectio in ea consummatur. Siquidem omnes numeri universaliter et incommutabiliter in monade subsistunt, et in omnibus eis totum, et pars est; et totius divisionis primordium; dum sit ipsa in seipsa, neque numerus neque pars ejus. Eadem ratio est centri in circulo seu sphaera; signi, in figura; puncti, in linea. Cum igitur totius universitatis divisio ab ipsius causa et creatrice incipiat, non eam veluti primam partem vel speciem debemus intelligere, sed ab ea omnem divisionem et partitionem inchoare; quoniam omnis universitatis principium est, et medium, et finis. Et dum haec de ea et praedicantur et intelliguntur, hoc est, dum in divisionibus universitatum primum locum obtineat, nemo tamen est pie credentium et veritatem intelligentium, qui non continuo, absque ulla cunctatione exclamet, causam totius universitatis conditae creatricem, supernaturalem esse, et superessentialem, et supra omnem vitam, et sapientiam, et virtutem, et supra omnia quae dicuntur et intelliguntur, et omni sensu percipiuntur: dum sit horum omnium principium causale, et medium implens essentiale, et finis consummans, omnemque motum stabilitans, quietumque faciens, et ambitus omnia quae sunt, et quae non sunt, circumscribens. D. His altae cautaeque ratiocinationis collocationibus libenter cedo, ac verisimiles eas approbo; sed priusquam ad considerandos effectus primordialium causarum, ex quibus maxime prima omnium et una creatrix causa solet denominari, accedas, ordinem naturalem earum nosse convenit, adhuc enim mixtim indistincteque introductas esse arbitror; nam ni fallor ad earum effectuumque suorum perfectam notitiam non mediocre auxilium quaerentibus praestabit, si prius naturalis ordo, quo a creatore conditae sunt, luculenter patefactus fuerit. M. Primordialium causarum seriem divinae providentiae solers investigator Sanctus Dionysius Areopagita, in libro de Divinis nominibus, aptissime disposuit; summae siquidem bonitatis quae nullius particeps, quoniam per se ipsam bo-

nitas est, primam donationem et partitionem asserit esse per se ipsam bonitatem, cujus participatione quaecunque bona sunt, varia sunt; ideoque per seipsam bonitas dicitur, quia per seipsam summum bonum participat. Caetera enim bona non per seipsa summum et substantiale bonum participant; sed per eam quae est per seipsam summi boni prima participatio. Haec regula in omnibus primordialibus causis uniformiter observatur, hoc est, quod per se ipsas participationes principales sunt unius omnium causae, quae Deus est. Quoniam vero summae ac verae naturae prima consideratio est, qua intelligitur summa ac vera bonitas. Secunda vero qua intelligitur summa ac vera essentia. Nec immerito primordialium causarum secundum locum obtinet per seipsam-essentia; quae cum summae ac verae essentiae prima participatio sit, omnia quae post se sunt, sua participatione accipiunt esse, ac per hoc non solum bona, verum etiam existentia sunt. Tertia divinae naturae intentio est qua intelligitur summa veraque vita, ideoque Tertia in primordialibus causis per seipsam vita connumeratur, quae summae ac verae vitae prima per se participatio subsistens, ut omnia post eam viventia participatione ejus viverent, creata est. Hinc conficitur et bona et existentia et viventia esse. Ejusdem naturae quarta Theoria, qua summa ac vera ratio cognoscitur; Hinc perspicitur quarta inter primordiales per se ipsam ratio sessionem, primamque summae ac verae rationis participationem, omniumque post se rationabilium, hoc est, rationis participantium possidere primordia. Divinae naturae quinta Theoria, in summa ac vera intelligentia versatur; intellectus enim est intelligens omnia priusquam fiant. Ac per hoc quinta in ordine primordialium cognoscitur per seipsam intelligentia, cujus participatione intelligunt quaecunque intelligunt, et intellectus sunt: ipsa vero prima participatio summae ac verae intelligentiae edita est. Sexta contemplatio divinae naturae in vera summaque sapientia constituitur; hinc non immerito inter primordiales causas sexto loco per seipsam sapientia collocatur quae prima participatio est summae ac verae sapientiae, participatione vero sui omnibus post se sapientibus sapiendi causa creata est. Verae ac summae septima contemplatio est, quae considerat summam ipsius ac veram virtutem. Ac per hoc per seipsam virtus inter primordiales septimam sedem occupat, et est prima participatio summae ac verae virtutis; caeterae vero post eam virtutum species participationes sunt. Octavus theoriae gradus est in quo mens pura summa veram-

que divinae naturae beatitudinem intuetur; cujus prima participatio est per se beatitudo, quam veluti octavam primordialium participant, beataque sunt, quaecunque per se beata sunt omnia. Nona in ordine theoria divinae ac summae veritatis cujus prima participatio per seipsam veritas, post quam et per quam quasi primordialium vera sunt quaecunque vera sunt omnia. Decima ponitur per seipsam aeternitas quae prima participatio est summae ac verae aeternitatis et post quam et per quam aeterna sunt quaecunque aeterna sunt omnia; eadem ratio est de magnitudine, de amore et pace, de unitate et perfectione; per has enim primordiales causas a summa omnium causa descendunt quaecunque magnitudinis, amoris, pacis, unitatis, perfectionis participantia sunt. Sufficiunt haec, ut arbitror, ad ea quae volumus manifestanda; praedicta siquidem theoria uniformiter in omnibus rerum omnium Principiis, in infinitum progredientibus, mentis obtutibus deiformiter arridet, ubique sive intus quae intelligi et nominari possunt, sive intus quae solo intellectu percipiuntur, significationibus tamen deficiunt, sive in his quae nec intellectu comprehenduntur, nec nominationibus exprimuntur, fugiunt enim omnem sensum omnemque mentis contuitum, nimia siquidem altitudine sive claritate obscurantur. In ipso enim sunt de quo Apostolus dixit, *qui solus habet immortalitatem et lucem habitat inaccessibilem;* nec mirum si causae primordiales in infinitum protendantur, ut enim prima omnium causa ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam conditae sunt, infinita est. Ita et ipsae finem nesciunt quo claudantur, praeter creatoris sui voluntatem, et notandum quod ordo iste primordialium causarum, quem a me exigis, ad certum progrediendi modum inconfuse discerni non in ipsis, sed in Theoria, hoc est, in animae contuitu quaerentis, earumque, quantum datur, notitiam in seipso concipientis, eamque quodammodo ordinantis, constitutus sit, ut de eis certum aliquid puraque intelligentia definitum pronuntiare possit. Ipsae siquidem primae causae in seipsis unum sunt, et simplices, nullique cognito ordine diffinitae, aut a se invicem segregatae, hoc enim in effectibus suis patiuntur. Et sicut in monade dum omnes numeri sola ratione subsistunt, nullus tamen numerus ab alio numero discernitur; unum enim sunt, et simplex unum, et non ex multis compositum unum, siquidem ex monade omnis numerorum multiplicatio progreditur in infinitum, non autem monas ex multiplicibus et a se progredientibus numeris veluti in unum collectis conficitur: similiter primordiales causae, dum in Principio

omnium, in verbo videlicet dei ingenito, substitutae intelliguntur, unum simplex, atque individuum sunt. Dum vero in effectus suos in infinitum multiplicatos procedunt, numerosam ordinatamque sui pluralitatem recipiunt, non quia causa omnium ordo non sit, vel ordinatio, vel per seipsam ordinatio in principiis rerum non numeretur, cum omne ordinatum participatione ipsius sit ordinatum; sed quia omnis ordo in summa omnium causa, et in ipsius prima participatione unus ac simplex est, nullisque differentiis discernitur, ubi omnes ordines a seipsis non discrepant, quoniam unum inseparabile sunt, unde rerum omnium multiplex ordo descendit; ordo itaque primordialium causarum juxta contemplantis animi arbitrium constituitur, in quantum earum cognitio de divinis causis disputantibus datur: licet enim pie ac pure Philosophantibus ab unaquaque earum, prout vult, inchoare, et per caeteras mentis oculum, qui est vera ratio, ordine quodam contemplationis convolvere, omnes quascunque potest percipiens, et in qualicunque earum terminum suae theoriae constituere. Sicut nec intentionis nostrae humilis capacitas ex bonitate primordialium causarum, veluti quodam ordine constitutarum, numerum coepit computare, et in ea quae dicitur per seipsam perfectio veluti quinto decimo loco constituta finem exemplo dedit, quoniam exempli gratia has principales causas pro viribus intentionis suae elegit, et ut ei visum est, ordinavit; non quod ita natura sint constitutae, ubi omnia unum sunt, et simul et simpliciter sunt: sed quod quaerentibus eas, deque eis quiddam exempli gratia proferre volentibus, sic vel sic et multipliciter, et infinite, divino radio illuminante in theophaniis suis soleant apparere. Et ut hoc exemplo rerum sensibilium clarius elucescat, centrum et circumscriptum ei circulum diligenter intuere, rectasque lineas a centro inchoatas, et ad circulum portatas ibique terminatas. D. Saepe hoc aspexi seu in animo per phantasiam interius, seu in figura visibili corporeaque sensibus exterius subjecta. M. Non intuitus es quomodo omnes lineae in centro adunantur, et nulla illarum ab aliis discerni possit, nimirum quia omnes in eo unum sunt et nullo modo a seipsis discrepant, ita ut rationabiliter non junctura linearum in unum, sed fons, atque Principium simplex et individuum, ex quo sive naturaliter, sive arte, multiplex linearum numerus procedit, centrum definiatur; est enim universale linearum initium in quo omnes unum sunt. D. Hoc quoque in geometricis rationibus mihi apertissime suasum, sed haec omnia

plus animo quam ſenſu percipiuntur, ſive interius ſive exterius de talibus velit quis disputare. M. Recte dicis, haec enim et hujusmodi pura mentis acie dijudicantur. Vides, ni fallor, in prima linearum progreſſione ab ipſa unitate, quae in centro eſt, quantum ſibi invicem lineae conjunguntur, ut vix discerni a ſe invicem poſſint; dum vero longius a centro protenduntur, latius paululum ſpatia, quibus a ſe invicem ſegregantur, crescere incipiunt; donec ad extremum circulum, quo finiuntur, perveniant; ubi latiſſima ſua diaſtemata menſurantur, hoc eſt, ſpatia inter lineas conſtituta, quae ſibi invicem aequalia ſunt, ut nulla eorum latiora aut anguſtiora aliis reperiantur: quemadmodum et in ipſis lineis, una eademque longitudo eſt in tantum ut earum nullae longiores aliis aut breviores ſint naturali rationabilique aequalitate in utrisque ſervata, in latitudine ſpatiorum dico et in longitudine linearum. D. Ita eſt, ut plane intelligo. M. Quid ſi velis ſpatiorum et linearum numerum dinoscere, et in ordinem quendam redigere? num potes ſpeciale ſpatium, lineamve ſpecialiter invenire, ex quo, vel qua naturaliter ac proprie incipias? D. Mihi quaerenti non occurrit, tanta ſiquidem aequalitas in his praevalet, ut nullum ſpatium ab alio, nulla linea ab alia per differentiam quandam, ſeu proprietatem poſſit discerni; nam et ille circulus, intra cujus ambitum omnia colliguntur ita ſibimet in ſeipſo ſimilis eſt, ut nulla pars ejus ab alia discernatur, ſeu natura, ſeu arte. Continua namque quantitate pollet, ac per hoc nullo certo Principio inchoat, nullo conſtituto fine concluditur, ſed totus ſibimet in toto, et Principium eſt, et finis ſubſiſtit. Hinc eſt quod circularis motus ἄναρχος a Graecis, hoc eſt, Principio carens, recte nominatur, aliorumque motuum, id eſt, recti et obliqui, obtinet principatum. M. In his omnibus non falleris ut opinor, non enim aliter vera edocet ratio. Num itaque cernis quod nulla lex figurarum tibi obſiſtat, vel te cohibeat, ne ab omni ſpatio incipias totam figuram exordinare et numerare? ſic enim imperat ratio; ac per hoc quot ſpatia lineaeque ſunt, tot principia ſinesque numerandi, et ordinandi fieri poſſunt. D. Huic etiam concluſioni non reſiſto, ſed quorſum tendat expecto noſſe. M. Non aliorſum niſi ut luce clarius cognoscamus ſummos theologos eorumque pediſſequos omnino poſſe, nulla ratione obſtante, et ab omnibus primordialibus cauſis contemplationis eorum initium ſumere, et in omnibus prout cuique viſum fuerit ipſius contemplationis finem conſtituere, ita ut quot primordiales cauſae ſint, et ut cautius eloquar, quot in

contemplantium intellectibus quoquo modo formantur, seu formari possunt, tot earum ordines numerosaque pluralitas recte philosophantibus juxta capacitatem singulorum theoriae, prout quisque voluerit mirabili divinae prudentiae dispositione ultro sese afferunt; et dum haec in mentibus theorizantium divinae disciplinae divinarumque theophaniarum modis divisis mirabilibus peraguntur, ipsae per seipsas omnium quae sunt primordiales rationes, uniformiter et incommutabiliter in verbo Dei, in quo factae sunt unum et id ipsum ultra omnes ordines omnemque numerum aeternaliter subsistunt. D. Clare jam video tuae intentionis ratiocinationisque finem, siquidem ut arbitror nil aliud suadere contendis, nisi ut in his principiis rerum nullus ordo naturaliter specialis quaeratur; et merito. Quis enim ex his quae supra omnem numerum, omnemque ordinem excelsitudine suae naturae a conditore omnium creata sunt, ordinem vel numerum rationabiliter quaesierit, dum sint omnis numeri omnisque ordinis initia in semetipsis sibi invicem unita, et a nullo inferioris naturae contuitu discreta? sola siquidem gnostica conditoris earum virtus eas numerare, discernere, multiplicare, ordinare, dividere non incongrue creditur posse: quum vero modo quodam incognito, ultraque naturam reperto, in theophaniis suis mentibus contemplantium conformantur, in eis etiam et multiplicari, et dividi, et numerari posse, in intellectibus dico, prout datur eis contemplantibus, ac per hoc conficitur, eas, id est, primordiales causas, nullum ordinem intellectui, vel sibi incognitum in semetipsis recipere; in earum vero theorico, hoc est contemplativo animo, quosdam ordines divisos atque multiplices conceptione quadam intelligentiae procedente in ratione per quasdam imaginationes verisimiles nasci. Sed cum haec ita se habeant, non te crediderim sine aliqua speciali ratione principalium causarum communerationem ab ipsa per seipsam bonitate inchoasse. Non enim est rite disputantium otiosum quid causa carens dicere. M. Hoc fortassis non temere diceres si de numero pie ac perfecte disputantium, et nullo modo de verae ratiocinationis semita declinantium, unum me esse cognosceres. Quoniam vero inter magnorum philosophorum extremos pedissequos vix locum invenio, non incaute de processionibus meis per altissimos theoriae ascensus promittendum; saepe namque melioris ingenii, puriorisque sine comparatione in ipsis ascensionibus inchoantes ingredi, aut errantes deviaverunt, aut altius ascendere non valentes, ad inferiora reversi sunt, aut eas silentio

honorificantes, altiora se attingere, caute ac rationabiliter non praesumentes siluerunt; perfectissimorum namque divinique radii splendoribus illuminatorum, ac per hoc ad sacratissima coelestium mysteriorum abdita manu ductorum, altissima theoriae climata gradu superare, ac sine ullo errore apertissimae veritatis speciem nulla caligine obstante intueri. Quae quoniam ultra vires intentionis nostrae constituta sunt, nec adhuc possumus attingere carnalium sensuum pondere oppressi, ne pigri videamur in divinis negotiis talentum dominicum in terra fodientes ac sine ulla usura pecuniam domini negligentes, malique servi sententiam promerentes, de his quae nunc inter nos conferimus quantum intima lux capacitati quaerentium se donaverit, quicquid verisimilius visum fuerit dicemus, humilitatis regula ubique observata, ne nosmet esse aestimemus quod nos non sumus; scriptum est enim, *noli altum sapere sed time.*

2. Hac igitur ratione specialiter principia rerum ab ipsa per seipsam bonitate incipere introductus sum; perspexi siquidem, nec absque sacrorum patrum auctoritate, et maxime Areopagitae Dionysii generalissimam divinarum donationum esse per seipsam bonitatem, aliasque quodammodo praecedere; causa namque omnium creatrix bonitas quae Deus est, ad hoc ipsam causam, quae per seipsam bonitas dicitur, primo omnium creavit, ut per eam omnia quae sunt in essentias ex non existentibus adduceret. Divinae siquidem bonitatis proprium est, quae non erant in essentiam vocare. Universitatis enim conditae in essentiamque adductae divina bonitas et plusquam bonitas et essentialis et superessentialis causa est. Si igitur creator per suam bonitatem omnia de nihilo ut essent, derivavit: necessario intellectus per seipsum bonitatis, intellectum per seipsum essentiae praecedit; non enim per essentiam introducta est bonitas, sed per bonitatem introducta est essentia. Nam et hoc apertissime scriptura pronuntiat, quae dicit, *Et vidit Deus omnia, et ecce bona valde.* Non enim dicit, et vidit Deus omnia, et ecce valde sunt. Quid enim valeret solummodo esse, adempto bene esse? Omnia siquidem quae sunt, in tantum sunt, in quantum bona sunt; in quantum autem bona non sunt, aut, ut ita dicam, in quantum minus bona sunt, in tantum non sunt; ac per hoc adempta penitus bonitate, nulla remanet essentia; simpliciter enim esse, vel essentialiter esse, sublato bene esse, et bene essentialiter esse, abusive dicitur et esse et aeternaliter esse. Subtracta itaque bonitate, proprie non dicitur essentia, aut aeter-

na essentia. Ac ne forte ad haec dicas, numquid similiter possumus pronunciare subtracta penitus essentia, nulla bonitas remanebit: pereunte vero existentia nullum bonum subsistet? accipe majoris virtutis argumentum. Non solum quae sunt, bona sunt; verum etiam quae non sunt, bona dicuntur, eoque amplius meliora dicuntur quae non sunt, quam quae sunt; nam in quantum per excellentiam superant essentiam, in tantum superessentiali bono, Deo videlicet, appropinquant; in quantum essentiam participant, in tantum a superessentiali bono elongantur. Non esse autem, ut arbitror, dicuntur quae nec sensu, nec intellectu, prae nimia sui excellentia, inseparabilique unitate, ac simplicitate, percipi possunt; esse vero aestimantur quae intellectibus sensibusve succumbunt, et in quadam certa definitaque circumscriptione circumscribuntur, accidentibus quoque subjecta, locis temporibusque varia atque dispersa semel et simul esse non valentia. Videsne igitur quantum generalior est bonitas quam essentia? Bonorum siquidem una species est in his quae sunt, altera in his quae non sunt. Ac per hoc a generalioribus divinae largitatis donationibus inchoans, et per specialiores progrediens, ordinem quendam primordialium causarum Theologia duce constitui.

3. D. Jam intelligo non irrationabiliter te inchoasse principiorum considerationem. Quicunque enim recte dividit, a generalissimis debet incipere, et per generaliora progredi, ac sic prout virtus contemplationis succurrit, ad specialissima pervenire. Quod etiam in ipsis rerum principiis, quae primo posuisti, interius perspiciens ni fallor intelligo. Ut enim bonitas veluti quoddam genus est essentiae, essentia vero species quaedam bonitatis esse creditur: ita essentia genus est vitae, siquidem omnia quae sunt, dividuntur in ea quae vivunt, et quae non vivunt; non enim omnis essentia vivit, aut vita est, ac per hoc eorum quae sunt, una species est in his quae vivunt, vel vita sunt, altera in his quae nec vitam participant, nec vita sunt: hoc quoque in sequentibus potest inspici. Nam vita quoddam genus rationis est, omnia siquidem quae vivunt, aut rationabilia sunt, aut irrationabilia. Ac per hoc una species vitae est rationalis, altera irrationalis; rationis item duplex species arridet, una sapientia, altera scientia. Sapientia namque proprie dicitur virtus illa, qua contemplativus animus, sive humanus, sive angelicus, divina, aeterna et incommutabilia considerat; sive circa primam omnium causam versetur, sive circa primordiales rerum causas, quas pater in Verbo suo semel

simulque condidit, quae species rationis a sapientibus Theologia vocitatur: scientia vero est virtus, qua theoreticus animus, sive humanus, sive angelicus, de natura rerum, ex primordialibus causis procedentium per generationem, inque genera ac species divisarum, per differentias, et proprietates tractat, sive accidentibus succumbat, sive eis careat; sive corporibus adjuncta, sive penitus ab eis libera; sive locis et temporibus distributa, sive ultra loca et tempora sui simplicitate unita atque inseparabilis. Quae species rationis Physica dicitur, est enim Physica naturarum sensibus intellectibusque succumbentium naturalis scientia, quam semper sequitur morum disciplina, et siquis intentus fuerit, eandem regulam, aut in omnibus, aut in multis, primordialibus causis reperiet; non quod, ut arbitror, primordialium causarum quaedam quidem generaliora sint, quaedam specialiora; talis enim aequalitas in his, in quibus summa unitas, et summa aequalitas pollet, impossibilis, ut arbitror, est; sed quia in effectibus earum plures participationes aliarum, aliarum vero pauciores contemplantis animus, rerumque multiplex divisio, invenit; multipliciores siquidem sunt participationes per seipsam bonitatis, quam per seipsam essentiae, unam quidem participant quae sunt, et quae non sunt; alteram vero solummodo quae sunt. Eodem modo de caeteris principiis intelligere non alienum est a veritate; essentiam namque participant quae vivunt, et quae non vivunt; vitam vero solummodo quae vivunt; vitam participant rationabilia et irrationabilia; rationem vero sola rationabilia; rationem participant sapientia et scientia; sapientiam vero soli illi intellectus qui circa Deum ultra omnem naturam visibilium et invisibilium, et extra seipsas aeterno et ineffabili motu, et circa rerum principia revolvuntur. Ac per hoc non in ipsis rerum principiis genera vel species, pluralitas paucitasve intuenda sunt, sed in eorum participationibus, hoc est, non in ipsis causis in verbo dei uniformiter et incommutabiliter et aequaliter factis, verum in earum effectibus, quibus mundus visibilis et invisibilis impletur; in ipsis quidem summa est aequalitas ac nulla diversitas, in his vero multiplex et infinita differentiarum varietas. D. Sed quid sit participatio nondum intelligo, sine cujus intelligentia nemo potest praedicta ad purum dinoscere, ut arbitror. M. Omne quod est, aut participans, aut participatum, aut participatio est, aut participatum participans. Participatum solummodo est, quod nullum superius se participat, quod de summo ac solo omnium principio, quod deus

est, recte intelligitur; ipsum siquidem omnia quae ab eo sunt, participant, quaedam quidem immediate per seipsa, quaedam vero per medietates interpositas; participans vero solummodo est, quod supra se naturaliter constitutum participat, a nullo vero infra se posito participatur; quoniam infra se nullus ordo naturalis invenitur, sicut sunt corpora quorum participatio nulla rerum subsistit, non enim umbras inter subsistentes res connumeramus; corpora enim dico, non illa simplicia, invisibilia, et universalia, sed illa quae ex ipsis sunt composita, sensibusque et corruptioni, hoc est, solutioni obnoxia: caetera vero quaecunque ab uno omnium principio per naturales descensiones, gradusque divina sapientia ordinatos, usque ad extremitatem totius naturae qua corpora continentur in medio sunt constituta, et participantia, et participata sunt, et vocantur. Excellentissima namque, inter quae et summum bonum superius nulla creatura interposita est, immediate deum participant et sunt principia omnium rerum, hoc est, primordiales causae circa et post unum principium constitutae, post quas sequentes essentiae earum participatione subsistunt. Videsne quemadmodum primus ordo universitatis conditae, et particeps est unius omnium principii, et participatus ex subsequentibus se creaturis? simili ratione de caeteris ordinibus intelligendum; omnis enim ordo a summo usque deorsum in medio constitutus, hoc est, a Deo usque ad corpora visibilia, et superiorem se ordinem participat, et ab inferiori se participatur, ac per hoc, et participans est, et participatus: participatio vero in omnibus intelligitur, ut enim inter numerorum terminos, hoc est, inter ipsos numeros sub una ratione constitutos, similes proportiones; ita inter omnes ordines naturales, a summo usque deorsum, participationes similes sunt, quibus junguntur; et quemadmodum in proportionibus numerorum proportionalitates sunt, hoc est, proportionum similes rationes, eodem modo in naturalium ordinationum participationibus mirabiles atque ineffabiles harmonias constituit creatrix omnium sapientia, quibus omnia in unam quandam concordiam, seu amicitiam, seu pacem, seu amorem, seu quocunque modo rerum omnium adunatio, significari possit, conveniunt. Ut enim numerorum concordia, proportionis; porportionum vero collatio, proportionalitatis; sic ordinum naturalium distributio, participationis nomen; distributionum vero copulatio, amoris generalis accepit, qui omnia ineffabili quadam amicitia in unum colligit: est igitur participatio, non cujusdam partis assumptio, sed divinarum dationum et donationum a summo usque deor-

sum per superiores ordines inferioribus distributio; primum siquidem primo ordini immediate a summo omnium bono, et datur, et donatur; verbi gratia, et datur esse, et donatur bene esse: ipse vero primus ordo sequenti se distribuit esse et bene esse; ac sic distributio essendi, et bene essendi, a summo omnium datorum bonorum vel donationum fonte gradatim per superiores in inferiores usque ad extremos defluit; ubi notandum duobus modis bene esse intelligi, uno quo omnia quae sunt bona dicuntur esse, quoniam a summo bono facta sunt, et in tantum sunt in quantum participant, bona; altero vero quo omnia quae naturaliter bona subsistunt, virtutum donationibus, ut eorum naturalis bonitas plus appareat, exornantur; quamvis enim maxime ac principaliter rationali et intellectuali creaturae, dona gratiae quae virtutis vocabulo solent significari, distribuantur, nulla tamen naturarum etiam extremarum secundum suam proportionem divinae gratiae participationis expers esse arbitranda est; ut enim omnia participant bonitatem, ita participant et gratiam; bonitatem quidem ut sint, gratiam vero ut bona et pulchra sint: similiter de vita, de sensu, de ratione, de sapientia, caeterisque divinis dationibus, et donationibus accipiendum, eodem enim modo per superiora inferioribus distribuuntur, in quantum perveniunt. Non enim omnes dationes usque ad extrema descendunt, esse siquidem et bene esse secundum naturam usque ad extremum universitatis conditae distribuitur, vita vero extremum ordinem non attingit: non enim corpora per seipsa vivunt, vel vita sunt, sed per superiorem se ordinem vivere recipiunt; qui ordo in nutritiva et activa vita constitutus est, inque seminibus viget. Quid dicam de sensu, et ratione, et intellectu? Nempe omnibus patet quia sensus usque ad irrationabilia descendit animantia: ratio et intellectus rationabilia et intellectualia non excedunt. Inter dationes autem et donationes talis differentia est. Dationes quidem sunt, et dicuntur propriae distributiones quibus omnis natura subsistit. Donationes vero gratiae distributiones quibus omnis natura subsistens ornatur; itaque natura datur, gratia donatur, hinc conficitur omnem essentiam datum, omnem virtutem donum proprie vocari. Hinc theologia dicit, *Omne datum optimum, et omne donum perfectum de sursum est, descendens a patre luminum.* Saepe tamen sacra scriptura et datum pro dono, et donum pro dato solet ponere. Sciendum quoque virtutem tripliciter intelligendam; est enim virtus substantialis, omne namque quod subsistit naturali

quadam trinitate subsistit, essentia, virtute, et operatione, de quibus in primo libro satis disputatum est. Secunda species virtutis est quae pugnat adversus corruptionem naturae, ut sanitas adversus aegritudinem, scientia et sapientia adversus ignorantiam et stultitiam. Tertia est quae opponitur malitiae, ut humilitas superbiae, castitas libidini. Quae species in tantum patet, in quantum liberae voluntatis irrationabilis motus intellectuali naturae porrigitur; in quantum enim malitia vitiorum species multiplicat, in tantum bonitas virtutum oppugnacula opponit. Et notandum quod participatio significantius expressiusque, et ad intelligendum facilius, a Graecis dicatur, in quorum lingua μετοχὴ vel μετουσία participationem significat, μετοχὴ autem quasi μεταεχουσία, hoc est, post habens vel secundo habens, μετουσία quoque quasi μεταουσία, hoc est, post essentia vel secunda essentia; hinc facillime datur intelligi nihil aliud esse participationem nisi ex superiori essentia secundae post eam essentiae derivationem, et ab ea quae primum habet esse secundae ut sit distributio, et hoc exemplis naturae possumus argumentari.

4. Siquidem ex fonte totum flumen principaliter manat, et per ejus alveum aqua quae primo surgit in fonte, in quantamcunque longitudinem protendatur, semper ac sine ulla intermissione defunditur: sic divina bonitas, et essentia, et vita, et sapientia, et omnia quae in fonte omnium sunt primo in primordiales causas defluunt, et eas esse faciunt; deinde per primordiales causas in earum effectus ineffabili modo per convenientes sibi universitatis ordines decurrunt, per superiora semper ad inferiora defluentia, iterumque per secretissimos naturae poros occultissimo meatu ad fontem suum redeunt. Inde est omne bonum, omnis essentia, omnis vita, omnis sensus, omnis ratio, omnis sapientia, omne genus, omnis species, omnis plenitudo, omnis ordo, omnis unitas, omnis aequalitas, omnis differentia, omnis locus, omne tempus, et omne quod est, et omne quod non est, et omne quod intelligitur, et omne quod sentitur, et omne quod superat sensum, et intellectum. Summae siquidem ac trinae soliusque verae bonitatis in seipsa immutabilis motus et simplex multiplicatio et inexhausta a seipsa, in seipsa, ad seipsam diffusio, causa omnium, immo omnia sunt. Si enim intellectus omnium est omnia, et ipsa sola intelligit omnia; ipsa igitur sola est omnia, quoniam sola gnostica virtus est ipsa quae priusquam essent omnia, cognovit omnia, et extra se non cognovit omnia, quia extra

eam; nihil est, sed intra se; ambit enim omnia et nihil intra se est, in quantum vere est, nisi ipsa, quia sola vere est. Caetera enim quae dicuntur esse, ipsius theophaniae sunt, quae etiam in ipsa vere subsistunt, deus est itaque omne quod vere est, quoniam ipse facit omnia et fit in omnibus, ut ait Sanctus Dionysius Areopagita. Omne enim quod intelligitur et sentitur, nihil aliud est, nisi non apparentis apparitio; occulti, manifestatio; negati, affirmatio; incomprehensibilis, comprehensio; ineffabilis, fatus; inaccessibilis, accessus; inintelligibilis, intellectus; incorporalis, corpus; superessentialis, essentia; informis, forma; immensurabilis, mensura; innumerabilis, numerus; carentis pondere, pondus; spiritualis, incrassatio; invisibilis, visibilitas; illocalis, localitas; carentis tempore, temporalitas; infiniti, definitio; incircumscripti, circumscriptio; et caetera quae puro intellectu et cogitantur, et perspiciuntur, et quae memoriae finibus capi nesciunt, et mentis aciem fugiunt, et hoc exemplis nostrae naturae possumus conficere. Nam et noster intellectus, cum per se sit invisibilis, et incomprehensibilis, signis tamen quibusdam, et manifestatur, et comprehenditur, dum vocibus, vel literis, vel aliis nutibus, veluti quibusdam corporibus incrassatur, et dum sic extrinsecus apparet, semper intrinsecus invisibilis permanet; dumque in varias figuras sensibus comprehensibiles prosilit, semper statum suae naturae incomprehensibilem non deserit; et priusquam exterius patefactus fiat, extra seipsum seipsum movet; ac per hoc et silet, et clamat; et dum silet, clamat; et dum clamat, silet; et invisibilis videtur, et dum videtur, invisibilis est; et incircumscriptus circumscribitur, et dum circumscribitur, incircumscriptus perseverat; et dum vult vocibus et literis, incorporatur; et dum incorporatur, incorporeus in seipso subsistit; et dum sibi veluti quaedam vehicula, quibus ad aliorum sensus possit pervehi, de aëris materia, vel sensibilibus figuris efficit, mox ut ad sensus exteriores eorum pervenerit, ipsa vehicula deserens, solus per seipsum absolutus, intima corda penetrat, aliisque intellectibus se miscet, et fit unum cum his quibus copulatur; et cum haec peragat, semper in seipso manet; et dum movetur, stat; et dum stat, movetur; est enim status mobilis, et motus stabilis; et dum aliis adjungitur, suam simplicitatem non relinquit; et multa alia quae mirabiliter, et ineffabiliter de natura, quae ad imaginem dei facta est, excogitari possunt; sed haec exemplo sufficiunt ad insinuandam divinae bonitatis ineffabilem diffusionem per omnia a summo usque deorsum,

hoc est, per universitatem ab ipsa conditam, quae ineffabilis diffusio et facit omnia, et fit in omnibus, et omnia est. D. Sufficiunt sane, et copiose affluunt in quantum res ineffabilis quibusdam similitudinibus fari potest, dum ab omni similitudine remota sit: praedicta siquidem similitudo, quam exempli gratia ab intellectu suscepisti, in hoc deficit, ut opinor, ab ea cujus similitudo est, quod intellectus, ut dicis, vehicula illa in quibus ad aliorum sensus invehitur, de materia extra se creata, et facit, et suscipit; divina vero bonitas extra quam nihil est, non de aliquo apparitionis suae materiam sumpsit, sed de nihilo.

5. Sed cum audio, vel dico, divinam bonitatem omnia de nihilo creasse, non intelligo quid eo nomine quod est nihil de nihilo significatur, utrum privatio totius essentiae, vel substantiae, vel accidentis, an Divinae superessentialitatis excellentia. M. Non facile concesserim divinam superessentialitatem nihil esse, vel tali nomine privationis posse vocari. Quamvis enim a Theologis dicatur non esse, non eam tamen nihil esse suadent, sed plusquam esse. Quomodo enim causa omnium quae sunt nulla essentia intelligeretur esse, cum omnia quae sunt, eam vere esse doceant, nullo vero argumento eorum quae sunt intelligitur quid sit: si igitur propter ineffabilem excellentiam, et incomprehensibilem infinitatem, Divina natura dicitur non esse, nunquid sequitur omnino nihil esse? dum non aliam ob causam praedicetur non esse superessentialis, nisi quod in numero eorum quae sunt, numerari vera non finit ratio, dum super omnia quae sunt, et quae non sunt, esse intelligatur. D. Quid ergo intelligam quaeso te audiens, deum de nihilo omnia quae sunt fecisse? M. Intellige ex non existentibus existentia per virtutem bonitatis Divinae facta fuisse. Ea enim quae non erant, acceperunt esse de nihilo, namque facta sunt, quia non erant priusquam fierent. Eo namque vocabulo quod est nihilum, non aliqua materies, non causa quaedam existentium, non ulla processio, seu occasio, quam sequeretur eorum quae sunt conditio, non aliquid deo coessentiale, et coaeternum, neque extra deum per se subsistens, seu ab aliquo unde deus veluti materiem quandam fabricationis mundi susceperit, sed omnino totius essentiae privationis nomen erat, et ut verius dicam vocabulum est absentia totius essentiae. Privatio enim habitudinis est ablatio. Quomodo autem fieri poterat privatio, priusquam fieret habitus? Nullus enim habitus erat ante quam omnia quae sunt,

habitudinem subsistentiae acciperent. D. Eo igitur nomine quod est nihilum, negatio atque absentia totius essentiae, vel substantiae, immo etiam cunctorum quae in natura rerum creata sunt, insinuantur. M. Ita est, ut arbitror, nam et omnes sacrae scripturae expositores in hoc consentiunt, quod conditor universae creaturae, non de aliquo, sed de omnino nihilo quaecunque voluit fieri, fecit. D. Nebulis valde tenebrosis cogitationum mearum undique cinctum me esse sentio. Equidem nihil mihi remanet nisi sola fides quam sanctorum patrum tradit auctoritas: dum vero de his, quae sola fide retineo, aliquid conor ad purum intelligentiae habitum perspicere; fugientium me subtilissimarum rationum nimia obscuritate, immo etiam nimia claritate, aciem mentis repercussus repellor. M. Dicas quaeso ubi nunc haesitas, et quid te tantum perturbat, ut ád nullum purae intelligentiae habitum valeas ut ais pervenire, aut ubi nostra ratiocinatio vacillat, quando te ad nullam certam definitionem, rerumque cognitionem potest adducere. D. Magnanimum te esse, meaeque tarditatis morulas patienter sustinere postulo. Crediderim namque has rerum tenuissimas inquisitiones etiam perfectiorum me interioribus oculis non tam facile lucescere, ut confestim ad firmum animi habitum possint adhaerere, praesertim dum ex his, quae hactenus inter nos veluti ad liquidum producta sunt, haec mihi nunc obscura videntur ingeri. Confectum est enim inter nos de primordialibus rerum omnium causis, a patre in verbo suo ingenito, hoc est, in sua sapientia simul et semel aeternaliter facta esse, ita ut quemadmodum ipsa sapientia patris aeterna est, suoque patri coaeterna, ita etiam cuncta quae in eo facta sunt, aeterna sint, eo excepto quod in ipso omnia facta sunt, quae non est facta, sed genita, et factrix. Siquidem in condenda universali creatura sicut una eademque est patris et filii voluntas, ita una eademque est operatio: in primordialibus itaque suis causis omnia in sapientia patris aeterna sunt, non tamen ei coaeterna, praecedit enim causa effectus suos; ut enim intellectus artificis, artis intellectum praecedit, (intellectus autem artis, praecedit intellectum eorum quae in ea et per eam fiunt:) ita intellectus patris artificis, intellectum suae artis, hoc est, suae sapientiae in qua condidit omnia, antecedit. Deinde intellectum ipsius artis, omnium quae in ea, et per eam facta sunt, sequitur cognitio. Omne siquidem quod vera ratio quoquo modo processionis procedere invenit, juxta naturalem consequentiam praecedere necesse est, ac per hoc artifex om-

nium deus pater secundum causam artem suam praecedit, artifex siquidem causa suae artis est, ars autem sui artificis non est causa: ipsa vero ars praecedit omnia quae in ea, et per eam, et ab ea, subsistunt; eorum namque causa est. Hinc conficitur in patris sapientia omnia aeterna esse, non tamen ei coaeterna. Nec jamdudum inter nos discussa, et ad inconcussum mentis habitum deducta vera ratione, sacrorumque patrum testimoniis in hoc consentientibus. Num itaque vides quod non immerito moveor, et adversantibus sibi invicem diversarum cogitationum fluctibus allidor? nam quomodo haec sibi invicem convenire possunt? si omnia quae sunt, in sapientia creatrice aeterna sunt, quomodo de nihilo sunt facta? quomodo enim potest aeternum esse, quod priusquam fieret, non erat? aut quod incipit esse in tempore, et cum tempore, quomodo potest esse in aeternitate? omne siquidem aeternitatis particeps nec incipit esse, nec desinit; quod autem non erat, et incipit esse, necessario desinet esse, quod est; omne namque quod initio non caret, fine carere non potest. Non invenio itaque quomodo haec sibi invicem non oppugnant: qua ratione, et omnia in sapientia dei aeterna sunt, et de nihilo facta, hoc est, priusquam fierent, non erant; nisi forte quis dicat primordiales rerum omnium causas in sapientia patris semper esse aeternas, informem vero materiem, in qua et per quam in effectus suos per generationem proveniunt in genera et species quibus mundus impletur, aeternam non esse: sed quisquis hoc dixerit, cogetur fateri, materiam de nihilo factam causaliter intra aeternas rerum causas non connumerandam. Et si hoc concesserit, necessario concludetur et cogetur dare non omnia sed quaedam in sapientia patris aeterna esse. Materiem autem informem in numero omnium quae a Deo facta sunt in sapientia sua connumerari, nemo recte Philosophantium abnegarit: quomodo enim rerum omnium causas in verbo dei aeternaliter conditas esse, informem vero materiem sua causa carere quis dicere potest, omnino non reperio. Perinde si in numero universitatis conditae materia concluditur, necessario sequitur ut ipsius causa ex numero causarum aeternaliter in sapientia dei creatarum non excludatur. M. De informi materia, quam Graeci ὕλην vocant nullus in sacra scriptura exercitatorum, naturarum conditionem recta ratione considerans, ambigit quod a conditore omnium et causaliter inter causales, et inter causarum effectus secundum suas proportiones condita sit: qui enim fecit mundum de materia informi, ipse fecit informem materiem de om-

nino nihilo, siquidem non alius est auctor mundi de informi materia facti, et alius ipsius materiae de omnino nihilo prius creatae, sed unus atque idem utriusque est conditor; quoniam ab uno principio omnia quae sunt, sive informia, sive formata, procedunt; ab uno enim universitas creata est, sicut a monade omnes numeri, et a centro omnes lineae, erumpunt; nam et in hoc maxime secularium philosophorum, qui de mundi hujus factura tractare ausi sunt, error convincitur, quoniam informem materiem coaeternam deo esse dixerunt, de qua deus veluti extra se subsistente, et coaeterna sibi, suorum operum sumpsit auspicium. Indignum namque eis visum est, materiem informem a deo fieri creatam; quomodo enim inquiunt ex forma omnium informe fieret; ab immobili et in nullo in seipso variabili, varium ac mutabile; ab eo cui nihil accidit, variis accidentibus subjectum; a non distento per spatia locorum et temporum, quod recipit locorum temporumque intervalla, et quantitatum. Similiter ab eo quod nulli qualitati subditum, diversarum qualitatum figurarumque receptivum; ab incorruptibili corruptibile; a simplici compositum; et caetera id genus suae fallae ratiocinationis nebulis obcaecati: nos autem sacrae scripturae veritatem inspicientes, divinorumque ipsius interpretum vestigia sequentes, et informitatem rerum omnium, et formas, et omne quod in eis, sive secundum essentiam, sive secundum accidens est, ab una omnium causa condita esse, et per fidem credimus, et quantum datur per intellectum consideramus.

6. Non enim universitatis conditor omnipotens, et in nullo deficiens, et in infinitum tendens, similia sibi solummodo, verum etiam dissimilia creare potuit et creavit. Nam si solummodo sui similia, hoc est, vere existentia, aeterna, incommutabilia, simplicia, inseparabiliter unita, incorruptibilia, immortalia, intellectualia, scientia, sapientia, caeterasque virtutes condiderit, in dissimilium, et oppositorum creatione defecisse videretur, et non omnino cunctorum quae ratio invenit posse fieri, opifex judicaretur. Dissimilia autem sui, et opposita esse dicuntur et sunt, omnia quae praedictis virtutibus opponuntur, non ut negativa seu privativa, sed naturae dissimilitudine et oppositione. Siquidem perfectae essentiae similiter in genera formasque per differentias et proprietates uniformiterque ordinatae per singulas species omni confusione subtracta, imperfecta informis adhuc materia et mobilitas opponitur: aeternis, temporalia; immutabilibus, mutabilia; simplicibus, composita; et aeterna quae veluti ex

diametro sibi invicem e contrario respondent; horum itaque omnium, similium dico et dissimilium, unus atque idem artifex est, cujus omnipotentia in nullius naturae deficit operatione. Perinde pulchritudo totius universitatis conditae, similium et dissimilium, mirabili quadam harmonia constituta est, ex diversis generibus variisque formis, differentibus quoque substantiarum et accidentium ordinibus, in unitatem quandam ineffabilem compacta. Ut enim organicum melos ex diversis vocum qualitatibus et quantitatibus conficitur, dum viritim separatimque sentiuntur longe a se discrepantibus intentionis et remissionis proportionibus segregatae, dum vero sibi invicem coaptantur secundum certas rationabilesque artis Musicae regulas per singulos tropos naturalem quandam dulcedinem reddentes: ita universitatis concordia, ex diversis naturae unius subdivisionibus, a se invicem, dum singulariter inspiciunter, dissonantibus, juxta conditoris uniformem voluntatem coadunata est. His itaque diffinitis, non immerito, ut inquis, diversis cogitationum fluctibus sibi invicem adversantibus allideris; confectum est enim et inconcusse diffinitum, omnia quae sunt, et quae non sunt, ab uno omnium principio confluere sive in primordialibus causis semel et simul in verbo dei unigenito aeternaliter factis, sive in materia informi ex qua primordiales causae visibilis creaturae apparitionis sive per generationem occasiones acceperunt, sive in effectibus earum quibus mundus iste ab initio usque ad finem naturali ordine, divina prudentia ministrante peragitur. Sic ait dominus: *Pater meus usque in me operatur et ego operor.* Sed quemadmodum haec veluti sibimet adversantia in unam quandam intelligentiae copulam conveniunt, hoc est, quomodo omnia simul et aeterna et facta sunt, non solum tibi, verum etiam et mihi diligentissima rationis inquisitione dignum esse videtur.

7. D. Dignum quidem, hac enim quaestione nullam altiorem inquisitoribus veritatis quaerendam esse arbitror. Etenim ut praediximus facta aeternis opponuntur: ac per hoc, si facta, non sunt aeterna: si aeterna, non facta. Nam ut eadem et aeterna simul et facta sint, qua ratione doceri valeat, non mihi occurrit. Perinde nil aliud restat ut aestimo nisi ut aut ista penitus prae nimia sui altitudine silentio honorificetur, aut si quid tibi de ea videtur investigandum, investigare incipias. M. Utrumque mihi videtur, ut et eandem, quantum acies contemplationis nostrae deo illuminante ex nimio subtilitatis suae fulgore non repellitur, investigare non pigeat, ne desidiae

ſeu inertiae culpam incurramus: ubi vero intentionis noſtrae virtutem exuperat, et non patitur mentibus adhuc terrena habitatione depreſſis perſpici, et ad purum dinosci, ſilentio cordis et oris honorificanda eſt, ne quid temere de ea definiamus. D. Ita fiat, ac ſine mora hujus inquiſitionis viam arripe.

8. M. De eo quod omnia in verbo dei unigenito aeterna ſunt, primo dicendum judico. D. Nec aliter volo: ab eo enim quod praecedit, ratiocinatio eſt inchoanda: praecedit enim aeternitas facturam; ab eo igitur eſt inchoandum. M. Eſto itaque intentus, et vide ne quid incaute concedas, ne iterum te conceſſiſſe poeniteat. D. Ingredere, intentus ſum ne quid temere concedam. M. Quid tibi videtur, num Deus accidentium capax eſt? D. Abſit ab his qui de veritate ſanum ſentiunt hoc dicere vel cogitare: natura enim ipſius ſimplex eſt, et plusquam ſimplex, omnibusque accidentibus abſoluta, et plusquam abſoluta. M. Nihil ergo deo accidit? D. Omnino nihil. M. Itaque non eſt ei accidens univerſitatem condere, eam tamen condidiſſe ſcriptura ſacra non tacet, ſed aperte clamat, dicens: In principio fecit Deus coelum, et terram, et caetera quae de operibus primorum ſex dierum leguntur. D. Dominus et univerſitatem creaturarum condidit, eamque condidiſſe non eſt ei accidens. M. Non ergo erat ſubſiſtens antequam univerſitatem conderet, nam ſi eſſet, conditio ſibi rerum accideret. D. Deum praecedere univerſitatem credimus, non tempore, ſed ea ſola ratione, qua cauſa omnium ipſe intelligitur; ſi enim tempore praecederet, accidens ei ſecundum tempus facere univerſitatem foret. Quoniam vero ea ſola ratione qua cauſa eſt, univerſitatem ab eo conditam praecedit, ſequitur univerſitatis conditionem non eſſe deo ſecundum accidens, ſed ſecundum quandam ineffabilem rationem qua cauſativa in cauſa ſua ſemper ſubſiſtunt. M. Si igitur nulla alia ratione Deus univerſitatem a ſe conditam praecedit, praeter illam ſolam qua ipſe cauſa eſt, ea vero cauſativa, et omne cauſativum ſemper in cauſa ſubſiſtit, aliter enim nec cauſa cauſa eſt; nec cauſativum, cauſativum; deoque non accidit cauſalis eſſe, ſemper enim et cauſa eſt, et erat, et erit, ſemper igitur cauſativa in ſua cauſa ſubſiſtunt, et ſubſtiterunt, et ſubſtitura ſunt. Proinde univerſitas in ſua cauſa quoniam cauſativa eſt, hoc eſt, ſuae cauſae particeps, aeterna eſt, totius igitur creaturae univerſitatem aeternam eſſe in verbo dei manifeſtum eſt. D. Huic concluſioni contradicere non valeo, dum ſine ulla ambiguitate conſidero omnes

numeros in monade, et omnes lineas in centro aeternaliter et uniformiter subsistere. Et quamvis actu et opere numerantis et lineantis in varias numerorum species figurasque formentur, semper tamen in principiis suis, in monade dico, et centro, uniformiter permanent, nec unquam sine eis principia intelliguntur fuisse, nec in ipsis principiis fieri inchoasse, et dum ab eis multipliciter profluunt, uniformi tamen ratione aeterno atque incommutabili statu in eis esse non desinunt. M. Simillimo verissimoque usus es exemplo; testimonia quoque et sacrae scripturae et sacrorum patrum omnia in deo esse aeterna perhibent, Apostolus, In quo vivimus, inquit, movemur, et sumus. In deo enim sumus per excellentem et ante existentem in ipso nostrae essentiae rationem; movemur autem in deo secundum praecedentem in ipso bene essendi rationem per virtutes bonae actionis. Porro in deo vivimus secundum praecedentem in ipso semper vivendi et existendi rationem; et ne quis aestimaret aliud nos esse et aliud nostras rationes, non dixit in quo nostrae rationes vivunt, et moventur, et sunt; sed dixit in quo vivimus et movemur, et sumus; nihil enim aliud nos sumus, in quantum sumus, nisi ipsae rationes nostrae aeternaliter in deo substitutae. Sanctus item Augustinus in opusculis suis operationis Divinae quadriformem rationem exponens, secunda in verbi dei dispensatione non facta, sed aeterna esse affirmat; ubi non solum secula, verum etiam omnia quibus secula et peraguntur et implentur, voluit intelligi. *Operatio*, inquit, *divina quae secula creavit et gubernat, quadriformi ratione distinguitur. Primo quod in verbi dei dispensatione, non facta, sed aeterna sunt, qui nos Apostolo teste ante tempora secularia praedestinavit in regnum;* item alibi de trinitate scribens, *verbum Dei* inquit, *per quod facta sunt omnia ubi incommutabiliter vivunt omnia, non solum quae fuerunt, verum etiam quae futura sunt: nec tum in ipso fuerunt, nec futura sunt, sed tantummodo sunt: et omnia unum sunt, et magis unum est.* Item in Examero de Deo verbo. *Aliter*, inquit, *sub ipso sunt, ea quae per ipsum facta sunt, aliter in ipso sunt ea quae ipse est.* Tanquam aperte diceret; Aliter sub illo sunt dum per generationem facta in generibus, et formis, locis quoque, et temporibus visibiliter per materiem apparent; aliter in ipso sunt dum in primordialibus rerum causis, quae non solum in Deo, verum etiam Deus sunt, aeternaliter intelliguntur: et ideo ait, ea quae ipse est, non quod alia sint, quae in Deo sunt, et Deus esse dicuntur

propter unitatem naturae, et alia quae per generationem in mundum veniunt, sed quia una eademque rerum natura aliter consideratur in aeternitate verbi Dei, aliter in temporalitate constituti mundi. Sicut quoque Dionysius Areopagita in capitulo de perfecto et uno Deo loquens, unum, inquit, dicitur, quia omnia universaliter est: nullum enim existentium est non participans unius. Et paulo post; Itaque et hoc cognoscendum, quia secundum unum uniuscujusque percogitata est species, unire dicitur unita: et omnium est unum exemplar, et si interimas unum, neque universitas neque aliud aliquod existentium erit; Omnia enim in seipso unum uniformiter praeambit, et circumprendit. His atque hujusmodi exemplis, atque testimoniis in unum collectis, apertissime datur intelligi, omnia in verbo Dei non solum aeterna, verum ipsum verbum esse. Quoniam vero et facta simul omnia, et aeterna esse in verbo Dei sacrae scripturae testimoniis planissime declaratur; Johannes Evangelista, omnia, inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, ecce apertissime facta esse omnia in verbo dicit. Sed, nequis aestimaret facta esse solummodo et non aeterna, sequitur; quod factum est in ipso, vita erat; ac si dixisset, quod factum est, sive in principalibus causis, sive in earum effectibus, in ipso verbo, in quo rationes omnium aeternae sunt, vita erat. Item Apostolus, in quo creata sunt omnia, quae sunt in coelis et quae in terra, sive visibilia sive invisibilia, sive throni sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia ex ipso et per ipsum et in ipso creata sunt. Causas enim ut ait beatus Maximus eorum quae facta sunt homines ante secula praesubstitutas voluntate bona, secundum eas visibilem et invisibilem, et non existentem substituit Creaturam; ratione et sapientia secundum opportunum tempus et fecit, et facit, et quae universaliter sunt, et quae per singula. Caussam quidem angelorum creans produxisse credimus caussam uniuscujusque complentium mundum, qui super nos est essentiarum et virtutum, rationem hominum et uniuscujusque ex Deo esse accipientium. In se ipsum omnia recapitulans, hoc est, consummans, per quem et esse et permanere, ex quo quae genita sunt, quantum genita sunt manentia et mota participant dominum. Omnia enim participant eo quod ex deo facta sunt, proportionaliter dominum, sive per intellectum, sive rationem, sive sensum, sive motum vitalem, sive essentialem et habitam opportunitatem, ut magno et Divino manifestatori Dionysio videtur Areopagitae. Neminem itaque fidelium pie-

que sacram scripturam investigantium dubitare oportet, quod omnia in Deo verbo aeterna simul et facta sunt. Nam et vera ratio et sacrae scripturae authoritas in hoc unanimiter consentiunt, et non alia esse quae aeterna sunt, et alia quae facta; sed eadem simul et aeterna, et facta; qua vera ratione aeterna, et facta, et facta et aeterna possimus intelligere, exigis a me non immerito explanare. Siquidem id ipsum aeternum et factum subsistere videtur sibi verae rationi non convenire, et fortassis nondum ego ipse quomodo hoc conveniat, ad purum dinosco. D. Incipe itaque de hac quaestione, si quid dicendum, et inquirere et aperire.

9. M. Rationes omnium rerum, dum in ipsa natura verbi, quae superessentialis est, intelliguntur, aeternas esse arbitror. Quicquid enim in Deo verbo substantialiter est, quoniam non aliud praeter ipsum verbum est, aeternum esse necesse est. Ac per hoc conficitur, et ipsum verbum et multiplicem totius universitatis conditae principalissimamque rationem id ipsum esse. Possumus etiam sic dicere. Simplex et multiplex rerum omnium principalissima ratio, dominus verbum est. Nam a Graecis logos vocatur, hoc est, verbum, vel ratio, vel causa. Inde quod in Graeco Evangelio scriptum est, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, potest interpretari: In principio erat verbum, vel in principio erat ratio, vel in principio erat causa. Quodcunque enim horum quis dixerit, a veritate non deviabit. Nam unigenitus Dei filius et verbum est, et ratio, et causa. Verbum quidem, quia per ipsum Deus pater dixit fieri omnia, immo etiam ipse patris dicere, et dictio, et sermo est: sic ut ipse ait in Evangelio: Et sermo quem locutus sum vobis non est meus, sed ipsius qui misit me. Tanquam diceret aperte, Ego qui sum sermo patris qui locutus sum vobis, non sum meus, sed loquentis in me patris; et secretis substantiae suae finibus me gignentis, et omnia per me, hoc est, gignendo me, facientis: Ratio vero, quoniam ipse est omnium visibilium et invisibilium principale exemplar, ideoque a Graecis ἰδέα, id est, species vel forma dicitur. In ipso enim pater omnia quae voluit fieri, priusquam fierent vidit facienda. Causa quoque est, quoniam occasiones omnium aeternaliter, et incommutabiliter in ipso subsistunt. Quoniam igitur dei filius, et verbum, et ratio, et causa est, non incongruum dicere, simplex et in se infinite multiplex creatrix universitatis conditae ratio et causa Dei verbum est: ac sic recurreret Dei verbum est simplex, et in se infinite multiplex creatrix universitatis conditae, et ra-

tio, et causa. Simplex quidem, quia rerum omnium universitas in ipso unum individuum, et inseparabile est; vel certe individua et inseparabilis unitas omnium dei verbum est, quoniam ipsum omnia est. Multiplex vero non immerito intelligitur esse, quoniam per omnia in infinitum diffunditur, et ipsa diffusio subsistentia omnium est. Attingit enim a fine ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter. Item in Psalmo velociter currit sermo ejus. Sermonem dixit Propheta verbum patris, quod velociter currit per omnia ut omnia sint. Ipsius enim multiplex et infinita omnium subsistentia est. Hinc Sanctus Dionysius in capitulo de perfecto et uno. *Perfectum quidem est*, inquit, *non solum ut per se ipsum perfectum secundum seipsum a se ipso uniformiter segregatum, et totum per totum perfectissimum, sed et plusquam perfectum, secundum omnium excellentiam et omnem quidem multitudinem determinans: omni vero summitati superexpansum et a nullo locatum aut comprehensum, sed extentum in omnia simul et super omnia non deficientibus augmentis et infinitis operationibus. Perfectum iterum dicitur et velut non auctum et semper perfectum et ut indiminutum: ut omnia in se ipso superans et supermanans, secundum unam et incessabilem per se superplenam et non minoratam largitatem.* Manet ergo in se ipso universaliter et simpliciter, quoniam in ipso unum sunt omnia. Attingit ergo a fine usque ad finem; et velociter currit per omnia, hoc est, sine mora facit omnia, et fit in omnibus omnia: et dum in seipso unum perfectum et plusquam perfectum et ab omnibus segregatum subsistit, extendit se in omnia et ipsa extensio est omnia. Hoc etiam nomine ipsius coelestis essentiae quod est Cherubim significari videtur. Siquidem Cherubim fusio sapientiae interpretatur, ut sapientes Hebraeorum tradiderunt. Ubi subtilissime intelligendum quod fusio sapientiae vel extensio, vel cursus, vel quoquo alio modo infinita verbi multiplicatio dicatur, non quasi in ea quae prius erant quam funderetur vel extenderetur vel curreret verbum patris et sapientia, sed ipsius fusio, vel extensio vel cursus praecedit omnia, et causa existentiae omnium est et omnia. Quis enim veritatem consulens crediderit vel cogitaverit deum praeparasse sibi locos per quos sese diffunderet qui nullo loco continetur, dum locus omnium communis fit. Ac per hoc locus locorum nullo loco capitur. Aut sibi praeparasse spatia localia seu temporalia per quae sese extenderet, cursuve suo curre-

ret, quia omni ſpatio caret, et omnia tempora ſua aeternitate ſuperat. Aut quis dixerit, quod vel credibilius eſt ipſi deo dico ab alio veluti principio praeparata fuiſſe locorum temporumque ſpatia, ſeu qualiumcunque quantitatum intervalla quae ſua diffuſione impleret, vel ſuo curſu perageret, vel ſua extenſione ſolidaret? Nec enim de natura ineffabili atque ſuperesſentiali non ſolum dicere, verum etiam cogitare, falſisque imaginationibus fingere, et ridiculoſiſſimum eſt et periculoſiſſimum. Non alia mors rationalis animae turpior pejorque eſt quam talia monſtra abominandaque idola de creatore omnium cogitare: cum veritas ipſa in intellectibus pie quaerentium et diligentium creatorem ſuum intelligibili voce proclamet generaliter de omnibus quae ſunt, et quae non ſunt, hoc eſt, quae ſenſu vel intellectu comprehendi poſſunt, et quae ſenſum vel intellectum ſuperant, quorum eſſe eſt omni eſſentia comprehenſibili carere; nihil aliud ſubſiſtere praeter unius ſolius omnium cauſae participationem, omne autem quod participatur, et participationem ſui et participantia ſe praecedit. Deus igitur praecedit omnia quaecunque ſe participant, et quorum eſſentia participatio ejus eſt. Hinc magnus Dionyſius Areopagita in libro de coleſti Hierarchia, hoc eſt, Episcopatu, quarto capitulo. *Primum*, inquit, *omnium illud dicere verum eſt, ut bonitate univerſali ſupereſſentialis divinitas eorum quae ſunt eſſentias ſubſtituens ad eſſe adduxit. Eſt enim hoc omnium cauſae et ſuper omnia bonitatis proprium, ad communionem ſuam ea quae ſunt vocare, ut unicuique eorum quae ſunt ex propria diffinitur analogia. Omnia igitur participant providentiam ex ſupereſſentiali et cauſaliſſima divinitate manantem. Non enim fortaſſis eſſent, niſi eorum quae ſunt eſſentiae et principii aſſumptione. Exiſtentia igitur omnia eſſe participant. Eſſe enim omnium eſt ſupereſſe divinitatis. Viventia autem eandem ſuper omnem vitam vivificam virtutem, rationabilia et intellectualia eandem ſuper omnem et rationem et intellectum per ſe perfectam et ante perfectam ſapientiam.* Audiviſti ſummi Theologi Dionyſii Areopagitae praeclariſſimi Athenarum Episcopi, de participatione Divinae eſſentiae ſententiam, qua apertiſſime manifeſtat omnia quae ſunt, et quae non ſunt, nihil aliud intelligenda praeter Divinae eſſentiae participationem; ipſam vero participationem nihil aliud eſſe praeter ejusdem eſſentiae aſſumptionem. Non enim inquit fortaſſis eſſent, niſi eorum quae ſunt eſſentiae et principii aſſumptione. Eſt igitur participatio Divinae eſſentiae aſſumptio. Aſſumptio vero eſt ſapientiae Divinae

fusio quae est omnium substantia et essentia, et quaecunque in eis naturaliter intelliguntur. Audi etiam ejusdem de processione dei per omnia, et mansione in seipso: in epistola quam rescripsit Tito pontifici interroganti, quae sapientiae domus, quis crater, et qui cibi ejus et potus. *Duplicem*, inquit, *escam Divina sapientia proponit: unam quidem solidam et manducabilem; alteram vero humidam et profusam, et in cratere porrigit providens suas bonitates. Ipsius igitur crater rotundus dum sit et repandus, symbolum est expansae simul et in omnia circumeuntis sine principio et infinitae horum omnium providentiae. Veruntamen quoniam in omnia proveniens manet in se ipsa et stat immutabili naturae similitudine, et perfectissima irremeabiliter se ipsa collocata uniformiter et fixe sic crater stat. Aedificans autem sapientia domum sibi dicitur, et in ipsa solidas escas et potus et cratera proponens: sic esse Divina divinitus symbola facientibus clarum, quia et providentia perfectissima est ipse essendi et bene essendi omnia causalis, et in omnia procedit, et in omni fit et continet omnia: et iterum ipse in sese per excellentiam, nullum in nullo per nullum est. Sed exaltatur omnibus ipse in se ipso similiter et aeternaliter existens et stans et manens, et semper secundum eadem et sic se habens, et nullo modo extra se ipsum factus: neque propria gravitate et incommutabili mansione et bonitate restrictus, sed et in se ipso totas et perfectissimas providentias optime operans et proveniens in omnia: et manens in se ipso et stans semper motus.* Animadverte quod ait, *in omnia procedit, et in omni fit*, quod etiam alibi declarat dicens; *Audendum vero et hoc de veritate dicere: quia et ipse omnium causalis bono et optimo omnium amore per excellentiam amatoriae bonitatis extra se ipsum fit in omnia quae sunt providentiis, et veluti in bonitate, et dilectione, et amore fovet et exuperat omnia ab omnibus remoto, adhuc in omnibus secundum mente excedentem superessentialem potentiam inconversibilemque suam.* His etiam favet ejusdem Dionysii sententia quam ex Theologicis commentariis scientissimi Hierothei sumpsit. *Omnium*, inquit, *causa et repletiva Jesu deitas partes universitati consonas salvans; neque pars neque totum est et totum et pars, ut omne et partem et totum in semet ipsa coambiens et supereminens et excellens. Perfecta quidem est in imperfectis ut perfectio principalis: imperfecta vero in perfectis tanquam super perfecta, et ante perfecta forma formificans in informibus tanquam forma principalis. Informis in ipsis formis tanquam superformis. Essentia totius essentiae in-*

contaminata supergrediens, et superessentialiter omni essentia remota, tota principia et ordines destinans, et omni principio et ordini supercollata, et mansura est eorum quae sunt; et seculorum, et super secula, et ante secula plena in indigentibus, super-plena in multitudinibus, arcana, ineffabilis super animum, super vitam, super essentiam, supernaturaliter habet supernaturale, superessentialiter superessentiale. Sufficiunt haec ut arbitror bene intelligentibus ad cognoscendum quod Divinae bonitatis permansio causa omnium incommutabilis sit. Processio vero ejus et ineffabilis motus omnium effectus peragit: porro ejus participatio et assumptio nil aliud est nisi omnium essentia. Et intentus perspice quod ait: quia et providentia perfectissima est ipse et essendi et bene essendi omnia causalis, non ergo alia est providentia omnium et alia causa omnium, sed unus atque idem dominus et providentia perfectissima est omnium et essendi et bene essendi omnia causalis. Quod autem sequitur et in omnia procedit, et in omni sit, hoc est, in universitate quam facit et continet omnia; ad solvendam praesentis quaestionis de qua nunc agitur nodositatem in tantum valet, ut nullo alio modo consulta rationis virtute possit solvi, ut arbitror. Si enim ipse qui causalis est et essendi et bene essendi omnia, et in omnia procedit et in omni creatura sit et continet omnia, quid aliud restat nisi ut intelligamus sapientiam dei patris de qua talia praedicantur et causam creatricem omnium esse, et in omnibus quae creat creari et fieri, et omnia in quibus creatur et sit continere? In omnibus enim quodcunque vere intelligitur esse, nil aliud est nisi sapientiae creatricis multiplex virtus quae in omnibus subsistit. Si enim intellectu creatricem sapientiam ab omnibus quae creat substraxeris, in nihilum omnia redigentur, nullaque essentia, nulla vita, nullus sensus, nulla ratio, nullus intellectus, et omnino nullum bonum remanebit. Quod etiam Sanctus Augustinus in libro Confessionum suarum videtur intelligere, sermonem dirigens ad ipsam veritatem, Divinam scilicet sapientiam. *Et inspexi,* inquit, *caetera intra te, et vidi nec omnino esse quia non sunt quod tu es, nec omnino non esse quia a te sunt.* Quibus verbis insinuat omnem creaturam omnino per se consideratam nihil esse. Quicquid autem in ea intelligitur subsistere, ex participatione creatricis veritatis subsistit: si enim omne verum ex veritate, et sola veritas permanet: caetera autem moventur, sola igitur veritas in omnibus veris subsistit. Moventur autem, dixi, quia per se ipsa non

ſubſiſtunt, ſed ad nihilum vergunt: virtute vero veritatis providae, quae in iis ſubſiſtit, ne ad nihilum ruant prohibentur. Si ergo ipſum verbum dei et omnia facit et in omnibus ſit; et hoc ex verbis praedicti patris Dionyſii aliorumque poteſt approbari: quid mirum ſi cuncta quae in ipſo verbo intelliguntur ſubſiſtere, aeterna ſimul et facta credantur et cognoscantur eſſe. Quod enim de cauſa praedicatur, qua ratione non etiam de cauſativis praedicari poſſit non invenio. Omnia igitur quae ſunt et aeterna ſimul et facta non incongrue dicuntur: dum in eis ſit ipſa ſapientia quae ea facit; et cauſa in qua et per quam et aeterna et facta ſunt in eis aeterna et facta eſt. D. Valde miror, et ſtupefactus veluti exanimis haereo: his enim rationibus attrahor, quoniam veriſimilia ſunt, et ſacrorum patrum teſtimoniis ſacraeque ſcripturae corroborata. Sed iterum nutans retrahor, ac mox in tenebras denſiſſimas cognitionum mearum relabor. Non eſt enim acies mentis meae ad praeſentis quaeſtionis altitudinem intuendam penitusque penetrandam idonea. Audiens quippe illud *qui feciſti mundum de materia informi;* non aliter cogitabam niſi quia mundus viſibilis et inviſibilis, de materia informi quam deus de omnino nihilo veluti auſpicium quoddam ſuae operationis creavit, factus narratur; et erat quando totius mundi univerſitas non erat. Ac per hoc in primordiis conditionis ſuae de omnino nihilo in informem proceſſit materiem: et conſequenter per genera et formas caeterosque numeros naturales ad perfectionem quandam creatori ſoli cognitam pervenit. Nec hoc per morulas temporum factum fuiſſe a Sancto patre Auguſtino in Hexamero ſuo ſuaſum eſt. Non enim in tempore praecedit informitas formam, ſed naturali ordine, quo cauſa praevenit effectum, nempe vox et verbum ſimul ex ore loquentis prodeunt: et tamen antevenit vox verbum, non quidem tempore ſed cauſa. De voce enim efficitur verbum: de verbo autem nullo modo vox. Ita rerum omnium informitas et formatio et perfectio naturali quadam proceſſione et ſequentia, non autem tempore et intervallis, diſtincte ſimul et ſemel de nihilo in eſſentiam voluntate creatoris adductae ſunt: et haec erat mea fides meaque quantulacunque intelligentia. At nunc aliter a te audio, quae multum me movent, et ab his quae hactenus tenebam firmiter, ut mihi viſum eſt invitum revocant. Praeſens enim ratiocinatio, ut reor, nil aliud videtur velle ſuadere, niſi ea quae de nihilo putabam eſſe facta, et nullo modo aeterna: erat enim quando non erant, ut arbitrabar, ac per hoc acceperant quod non ha-

buerant, aeterna simul et facta esse. Quod valde contrarium opinor, et merito; nam haec sibimet videntur opponi, aeterna factis, et facta aeternis. Quae enim aeterna sunt, nunquam incipiunt et nunquam desinunt subsistere; et non erat quando non erant, quia semper erant: quae vero facta sunt principium facturae suae acceperunt. Inchoaverunt enim esse, quia erat quando non erant; et desinent esse, quia inchoaverunt habere. Vera siquidem ratione consulta omne quod incipit temporaliter esse, non finitur semper permanere. Necesse quidem est ad finem vergere, in quo cogitur quod tempore incipit esse, perire. Et nemo aestimet me velle suadere reditum ad nihilum eorum quae temporaliter ex materia per generationem in mundo fiunt, hoc enim summum fieret malum: solutionem vero eorum in ea ex quibus componuntur, et in quibus subsistunt, dico. Nam et humana corpora caeterorumque animalium, dum solvuntur perire dicuntur: non tum ad nihilum rediguntur, sed in catholica revertuntur elementa. Et hoc generaliter de universitate hujus mundi visibilis intelligitur, nec incongrue. Nam quoniam principium essendi accepit, essentiae suae terminum inevitabiliter accepturus est. Sicut enim erat quando non erat, ita erit quando non erit, Psalmista testante, aeternoque rerum conditore proclamante; *opera manuum tuarum sunt coeli: ipsi peribunt, Tu autem permanebis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium mutabis eos, et mutabuntur; Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* Ipse etiam conditor omnium, *coelum, inquit, et terra transibunt, verba autem mea non transient.* Si autem maxima spatio, pulcherrimaque sublimitate syderum, et purissima subtilitate naturae, statu astrorum consita, cursu harmonici luminis semper plena pars mundi peritura sit, teste scriptura, nunquid putandum interiores partes, ac multo inferiores permansuras? Melioribus enim intereuntibus inferiora non interire impossibile est, et dum aufertur quod continet, quod continetur manere vera non finit ratio: hoc autem dicimus ad differentiam eorum quae aeterna sunt ab his quae facta sunt. Non enim parva distantia est inter ea quae nec incipiunt esse nec desinunt, et ea quae inchoant esse et non possunt semper permanere. Non igitur sine causa acies mentis minus talia intelligentium repercutitur, quando ei aeterna esse facta, et facta aeterna suadetur. Nam non facile crediderim te consentire his qui volunt intelligere, multa ex his quae facta sunt, imo paene omnia semper permansura, ac per hoc futura esse aeterna: verbi gratia,

Universitas ista quae constat ex coelo, et terra, quatuor elementis, in speciem orbis absoluti conglobata, mundique nomine vocitata, et de nihilo facta est, ut aiunt, et aeternaliter mansura, praeter quasdam suas particulas, hoc est, corruptibilia corpora generationi et corruptioni subjecta, quae negare non possunt peritura; coelum vero cum suis syderibus semper fore, sive volubile sit, sive moveri desinat. In hoc namque sensus eorum variatur, quibusdam affirmantibus statum mutabilium futurum; quibusdam vero naturalem motum elementorum semper non cessaturum. Illi quidem sequentes quod scriptum est, *erunt omnia quieta*, et hoc de statu mutabilium intelligentes: illi vero, *concentum coeli quis dormire faciet?* de aeterno mutabilium motu dictum esse accipientes. Harmonia siquidem coelestis sine motu aethereae sphaerae omniumque siderum quomodo poterit concinere, cum Musica semper in motu sit quemadmodum Geometria in statu? Terrenam quoque molem suam propriam quantitatem semper habituram indubitanter affirmant: sequentes quod scriptum est, *Generatio venit, generatio vadit, terra vero in aeternum stat.* Eo exemplo quod superficies ejus undique planabitur, ut pulchrior quam nunc est, efficiatur, ac veluti nova quadam partium aequalitate renovata, non ut intereat quod nunc est, sed ut mutata in melius quantitas ejus et aequalitas permaneat, quod etiam de coelo volunt intelligi, hoc est, quod ejus pulchritudo in qua nunc sensibus corporeis arridet, in fine mundi cumulabitur absque ullo globatae suae figurae stellataeque picturae interitu, quoniam scriptum est, ut aiunt; *Erit coelum novum et terra nova:* coelos autem perituros non de superioribus mundi partibus, verum de spatiis hujus aëris infra lunam intelligunt: ut quemadmodum in diluvio versa sunt in aquam, ita mundi fine vertentur in flammam, et incrementa et decrementa cunctorum quae intra circulum lunae continentur: vicissitudinem cessaturam non solum non denegant verum etiam affirmant. Spatia item aëris et aetheris distribuenda fore arbitrantur, aetheris quidem in aeternam possessionem beatorum angelorum hominumque sibi similium, aëris vero inferioris circa terram undique diffusi in aeternum carcerem aeternasque flammas, localiter visibiliterque arsuras, torquendo diabolo cum membris suis, hoc est, Apostatis Angelis, similibusque sibi hominibus impiis; ac per hoc quoniam omnem creaturam localem et temporalem et esse et futuram esse cogitant, loca et tempora, hoc est, mundi spatia motumque ejus morularum intervallis di-

stinctum semper esse mansura non dubitant. His atque hujusmodi falsis opinionibus conantur asserere ea quae non erant et inchoaverunt esse, et facta simul et aeterna dici posse, quia semper in eodem statu in quo temporaliter creata sunt semper manebunt, et quae principio non carent fine carere arbitrantur: ita ut et facta sint quia esse inchoaverunt, et aeterna quia non desinent subsistere; veruntamen neque talibus opinionibus quas vera deridet ratio te assentire aestimarim, neque talem aeternitatem vel ut verius dicam semiaeternitatem praedictis tuis rationibus suasisse, neque sic et facta simul et aeterna docuisse, sed altiori naturarum contuitu ultra humanas opiniones, modo quodam adhuc nobis incognito, divinorum arcanorum adyta penetrare te sentio, vestigia patrum, qui talia scrutati sunt, altius sequendo.

10. M. Aiunt enim naturam hujus mundi semper mansuram quia incorporea est et incorruptibilis, caetera vero quibus constat peritura, hoc est, omne quod in eo est compositum, et quia in eo nullum corpus est quod non sit compositum, et omne compositum solvetur in ea ex quibus componitur, totus igitur mundus iste visibilis corporeus compositus solvetur sola simplici natura manente. D. Falsis ratiocinationibus humanarum opinionum longe a veritate distantium quondam me deceptum esse negare non possum, quia deceptus sum; his enim omnibus aut pene omnibus rudis jam assensum praebui quadam similitudine veri carnalibusque sensibus, ut multis evenit, seductus; nunc vero sacrorum patrum vestigia sequens, divini luminis radio ab erroribus meis et aliorum me revocante, inque viam rectam ducente, paululum pedem retraho. Divina siquidem clementia veritatem pie atque humiliter quaerentes in tenebris ignorantiae non sinit errare, inque foveas falsarum opinionum cadere et in eis perire. Nulla enim pejor mors est quam veritatis ignorantia, nulla vorago profundior quam falsa pro veris approbare, quod proprium est erroris; ex his enim turpissima et abominabilia monstra in humanis cogitationibus fingi solent, quas dum carnalis anima veluti vera et amat et sequitur, dorsum vero convertens lumini, umbrasque fugaces comprehendere volens, et non valens, in barathrum miseriae consuevit ruere. Hinc assidue debemus orare ac dicere, Deus nostra salus atque redemptio, qui dedisti naturam, largire et gratiam; praetende lumen tuum in umbris ignorantiae palpantibus quaerentibusque Te, revoca nos ab erroribus, porrige dexteram tuam infirmis non valentibus sine te pervenire ad Te, ostende Te ip-

sum his qui nil petunt praeter Te, rumpe nubes vanarum phantasiarum quae mentis aciem non sinunt intueri Te eo modo quo Te invisibilem videri permittis desiderantibus videre faciem tuam, quietem suam, finem suum ultra quem nil appetunt, quia ultra nihil est summum bonum superessentiale: Sed ad residuum sententiae tuae gressus dirige. D. Quid restat nisi quod me valde movet proferre, hoc est, quomodo omnia aeterna et facta sunt, quomodo principio ac fine carentia principio ac fine circumscribuntur: haec enim inter se invicem luctantur, et quomodo sibi conveniant, nisi a te mihi fuerit suasum, ignoro, siquidem Deum ἄναρχον, hoc est, carentem principio aestimabam esse; ipse enim principium omnium et finis est, nullo principio inchoans, nullo fine conclusus; caetera vero inchoari, et ad finem suum proprium unumquodque tendere, ac per hoc non aeterna sed facta, et his omnibus incomparabiliter altius, et mirabilius mihi videtur, quod Sancti Dionysii authoritate utens asseris, ipsum videlicet Deum et omnium factorem esse, et in omnibus factum, hoc enim adhuc inauditum et incognitum non solum mihi, sed et multis ac paene omnibus. Nam si sic est, quis non confestim erumpat in hanc vocem et proclamet, Deus itaque omnia est, et omnia Deus; quod monstrosum aestimabitur etiam his qui putantur esse sapientes, multiplici rerum visibilium et invisibilium varietate considerata. Deus autem unum est. Et nisi haec exemplis rerum animo comprehensibilium suaseris, nil aliud relinquitur, nisi ut vel mota solummodo non autem discussa praetermutantur, quod sine mentis meae dolore fieri non poterit. Qui enim in tenebris spississimis constituti ortum lucis sperant, non omnino tristitia opprimuntur. Sin autem lux ab eis quam sperant auferatur, non solum in tenebris, verum etiam in multa poena resident, ablato ab eis bono quod speraverant, vel ut omnia quae a te de talibus dicta sunt, ab his qui minus intelligunt, omnino falsa esse judicentur, et in pristinas opiniones quas nec adhuc volunt deserere, veluti veras, his contemptis relabantur. Proinde naturalibus exemplis, quibus nisi nimia stultitia excaecatus nemo resistit, primo ratiocinationis via incipienda est.

11. M. Num peritus es artis Arithmeticae? D. Peritus, ni fallor: eam namque ab infantia didici. M. Diffini igitur eam aperte ac breviter. D. Arithmetica est numerorum scientia, non quos sed secundum quos numeramus. M. Caute ac vigilanter Arithmeticam numerorum diffini-

sti; nam si simpliciter definires Arithmeticam numerorum scientiam, omnes numeros generaliter comprehenderes, ac per hoc definitio non staret, non enim disputat ars illa de omni genere numerorum, sed eos tantum numeros considerat, quos in sola scientia et intellectu novit esse, et secundum quos caetera numerorum genera numerantur. Non enim numeros animalium, fruticum, herbarum, aliorumque corporum seu rerum ad scientiam Arithmeticae artis pertinere sapientes dicunt: sed solos intellectuales, invisibiles, incorporales, in sola scientia constitutos, in nullo vero subjecto substantialiter positos, Arithmeticae attribuunt. Nam non ita in scientia vel intellectu, vel ratione, vel memoria, vel sensibus, vel figuris perspiciuntur, ut substantialiter unum sint ipsi cum his in quibus videntur. Propriam namque substantiam possident, nam si ejusdem substantiae essent, non per eos scientia et intellectus et ratio judicarent. Ars autem et judex id ipsum esse non possunt. Hoc enim de solo Deo verbo recte dicitur, qui et judex est et ars. Vigilanter itaque, ut dixi, a te additum est, non quos, sed secundum quos numeramus, eos siquidem in nullo subjecto corporeo vel incorporeo inspicimus: sed ultra omne subjectum solo intellectu in sapientia et scientia cernuntur, suae divinae naturae excellentia ab omnibus quae secundum eos numerantur absoluti. D. Haec saepe cogitavi, et ad purum, ut arbitror, perspexi. M. Est ne igitur ars illa naturalis? D. Etiam, et nulla naturalior. Siquidem non solum aliarum trium Matheseos sequentium se partium, hoc est, Geometriae, Musicae, Astrologiae, immobile subsistit fundamentum, primordialisque causa atque principium: verum etiam omnium rerum visibilium et invisibilium infinita multitudo, juxta regulas numerorum quos Arithmetica contemplatur, substantiam accipit, teste primo ipsius artis repertore Pythagora summo Philosopho, qui intellectuales numeros substantias rerum omnium visibilium et invisibilium esse certis rationibus affirmat: nec hoc scriptura sacra denegat, quae ait, omnia in mensura, et pondere, et numero facta esse. M. Itaque si naturalia quaeris exempla praedictae artis, immo etiam numerorum quos ipsa comprehendit naturam regulasque diligenter inspice; ut ad eorum quae tibi luctantia inter se, sibique oppugnantia putantur, notitiam Deo duce pervenias. D. Exempla Arithmeticae libenter accipio: ea namque nec fallit nec fallitur; quamvis enim saepe minus intelligentes in ipsa falluntur, non artis culpa, sed incaute de ea tractantium judicanda est hebetudo. Numerorum itaque,

quorum fcientia Arithmetica eft, monada effe principium, non dubitas, ut opinor. Quisquis in hoc haefitat Arithmeticus non eft: eft enim principium, et medium, et finis omnium numerorum, monas, id eft, unitas, omniumque terminorum totum, et pars, et omnis quantitas. Dic itaque num omnes numeri, quos ratio quantum vult multiplicare poteft, caufaliter in monade funt, et aeternaliter? Non aliter vera docet ratio, in ea enim caufa, in ea enim caufaliter funt, quia omnium numerorum fubfiftit principium, et ibi omnes funt individuum fimpliciter, hoc eft, univerfaliter, et multipliciter fola ratione, non autem actu et operatione, neque unum ex multis cumulatum, fed unum fua et fimplici et multiplici fingularitate praeditum. Ita ut et omnes numeri in ea fint fimul et fimpliciter fecundum caufam, et ipfa in omnibus multipliciter ineffabili diftributione intelligatur fecundum fubftantiam. Ipfa eft enim omnium numerorum caufa et fubftantia, et dum ftatum immutabilem fuae naturae non deferit, fe ipfam in omnes multipliciter diffundit, aeternaliter vero in ea fubfiftunt quoniam in ea effe temporaliter incipiunt: nam non erat unitas multiplicibus omnium numerorum rationibus carens in quibus fubfiftunt. Quis autem pure intelligentium monada dixerit inchoaffe, cognoscens in infinitum tendere? Quomodo enim poteft fieri infinita progreffio a finito principio? infinitum enim ab infinito procedit; a finito vero nihil infinitum, et fi quis dixerit quomodo hoc ftare poteft, cum etiam in ipfis numeris multa infinita a finitis inchoantia videamus, ex binario fiquidem qui finitus numerus eft omnes duplices nascuntur, et in infinitum protenduntur, fimiliter ex ternario finito omnes triplices initium fumunt, et finem multiplicationis fuae nefciunt, et ut breviter dicam nullus numerus eft fuis quantitatibus finitus, feu folis monadibus a quo multiplex quidam in infinitum non profluat. Huic refpondendum eft. Ifti numeri partibus fuis finiti ex quibus multiplices procedunt in infinitum, in ipfa monade ubi omnes unum funt infiniti funt. Proinde aut in monade effe negabit omnes numeros, et in fuis multiplicationibus extra eam finitos effe affirmabit; aut fi hoc affirmare non poterit, vera ratione refiftente, neceffario fatebitur omnes numeros partibus fuis finitos in monade infinitos fubfiftere uniformiter aeternos. Siquidem ubi fons apparet, non ibi aqua incipit effe, fed aliunde per occultos poros fenfibusque infinitos longe antemanat priusquam in fonte appareat; ac per hoc quemadmodum abufive dicitur fons ubi primo vifibiliter furgit, longe

enim ante erat in secretis terrae sive oceani, sive alibi, ubi invisibiliter latebat. Latex enim a latendo in venis terrae dicitur; ita et numeri quorum multiplicatio sive aliae proportiones in infinitum profluunt, non ab ipsis finitis numeris qui primum contemplanti animo apparent, sed ab ipsis rationibus aeternis et infinitis in quibus causaliter subsistunt originem ducunt. In monade autem sunt, in monade ergo infiniti sunt, ex qua infinitus omnis numerorum cursus procedit, et in quam desinit. Et ut majori argumento utamur, unitatem nunquam inchoasse affirmantes diligenter animadverte, si unitasque a Graecis dicitur monas, omnium numerorum principium est, et medium, et finis, ab ipsa siquidem procedunt, per ipsam moventur, ipsam petunt, in ipsam desinunt, et nemo sapientum ambigit quod ita sit. Non alia erit unitas ex qua numeri profluunt, et alia quam petunt, et in quam finiuntur; sed una atque eadem quia est principium, et finis, proinde numeri a suo progredientes principio, non aliunde nisi a suo fine progrediuntur: non aliud est eorum principium, aliud finis, sed una atque eadem unitas; ac per hoc necessario conficitur ut si in infinitum protendantur finem, ab infinito principio protendi incipiant; finis autem infinitus est omnium numerorum unitas eadem, igitur est omnium numerorum infinitum principium; et si omnes numeri aeternaliter et incommunicabiliter principio suo subsistunt, in fine suo aeternaliter et incommunicabiliter subsistere necessarium est: et quemadmodum non erit finis sine desinentibus in eum, ita non erit principium sine inchoantibus ab eo actu et operatione intelligentiae proficisci; aeternaliter ergo in monade omnes numeri subsistunt, et dum ab ea profluunt, in ea esse non desinunt, quoniam statum suum naturalem deserere non possunt, nam sive multiplicentur, sive resolvantur, ab ea veniunt, et in eam redeunt, secundum regulas disciplinae quae eorum rationes intuetur. At si ita est, nemo nisi impudens contradicet, aeternos in unitate numeros suis rationibus subsistere; et siquis intentus perspexerit, ipsas rationes sempiternas esse non dubitabit. M. Arithmeticae disciplinae non ignarum te esse perspicio, hactenus enim quicquid a te de ipsa prolatum est, vera ratio praedicat, ac sic et non aliter esse confirmat; sed ut firmius de numerorum aeternitate in monade perdoceas, eorum rationes quas aeternas atque innumerabiles asseris esse, breviter edissere atque aperte. D. Prima progressio numerorum est a monade, et multiplicationis auspicium Δυὰς idem binarius, secunda, τριὰς,

ternarius, tertia, post quaternarius, deinde omnes termini suis sedibus constituti. Et est quidem binarius omnis paritatis origo sub intellectum cadentis, ternarius vero imparitatis. Ex quibus, paritate dico et imparitate, omnes species numerorum procreantur sive simplices sint sive compositi, simplices sunt par, et impar: compositae quae ab his duobus constituuntur, pariter par, pariter impar, impariter impar. Videsne quantum impossibile est hunc numerorum progressionis ordinem aliter fieri, aut in alium modum moveri, nullus enim alius numerus naturali ordine constitutus primae processionis ab unitate obtinet locum, nisi binarius; nec secundae, nisi ternarius; nec tertiae, nisi quaternarius; et unusquisque numerus suam sedem naturalem possidet, quam nullus numerus praeter ipsum, cujus locus est, occupare sinitur; in ipsa vero unitate simul omnes numeri sunt, et nullus alium praecedit, vel sequitur, quoniam omnes unum sunt; neque tamen naturalem suum ordinem, quo in suis multiplicationibus continentur, immutabiliter haberent, si non ipsius aeternaliter immutabilis causa in unitate praecederet: similiter de duplis, quorum princeps est binarius, et triplis quos praecedit ternarius, et quadruplis qui ex quaternario incipiunt, omnibusque multiplicium speciebus intelligendum, quod unaquaeque earum a proprio suo principio inchoat, et in infinitum tendit. Duplex autem proportio, seu triplex, seu quadruplex, seu alia talium proportionum in unitate specialiter, atque distincte, non intelligitur, siquidem in ea omnes multiplices, et unum sunt, et simul sunt, et unum multiplex, et simplex. Simplex quidem natura, multiplex vero rationibus secundum quas ordinem suum in multiplicationibus immutabilem accipiunt. Quid dicam de mirabili, atque divina superparticularium, et super-partientium, et multiplicium super-particularium, et multiplicium super-partientium constitutione, et proportione, quas singulatim species ab unitate accipiunt? Quid de proportionalitatibus quas in proportionibus, inque differentiis terminorum contemplamur, in quibus ineffabilis, atque divinae virtutis est constantia, ut nullus sapientiae secreta penetrans eas aeternas esse contendat? Si enim recta definitio est veri, quae dicit verum esse quod semper manet, quod autem semper manet, aeternum est: ratiocinationes numerorum verae sunt, quia semper immutabiliter manent, ac per hoc aeternae sunt. De quibus quisquis diligenter scire desiderat, magnifici Boethii de Mathesi libros intentus legat. Item de numerorum aeternitate in principio suo, id est, in

monade, veluti ex quodam fonte inexhauſto profluunt, et in eam quantumcunque multiplicentur deſinunt, non ab ea quidem profluerent ſi ante eorum fluxum in ea non cauſaliter ſubſtiterant, nec in eam deſinere appeterent, ſi non in ea ſuas cauſas aeternaliter permanere naturali motu cognoscerent, ad quas ſemper redire non ceſſant per eosdem gradus quibus ab eadem profluxerant, Analyticis regulis per quas omnis inaequalitas ad aequalitatem revocatur. Analyticas autem regulas in fronte ſecundi tractatas Matheſeos magnifici Boethii ſtudioſus quisque talium mirabili naturarum indagatione reperiet: ſi autem quis dixerit et unitatem numerorum, et ipſos numeros ſimul eſſe inſeparabiliter, quoniam inter ea, quae ſimul, et inſeparabiliter ſunt, non incongrue connumerantur, non negandum, imo etiam fatendum; ſed non ideo aeterna eſſe, principioque carere credendum, vel intelligendum. Multa enim ſunt quae ſimul incipiunt eſſe, non tamen ideo aeternaliter coguntur ſubſiſtere; nam et materies et forma, et vox et verbum ſimul incipiunt ſimul deſinunt, nec tamen aeterna ſunt. Si enim aeterna eſſent nec inciperent nec deſinerent eſſe, et multa id genus: reſpondendum, ſenarius numerus ab unitate, et multiplicatione aliorum numerorum non ſecluditur, praeſertim cum ſolus in cardinalibus, hoc eſt, in primo verſu numerorum ab uno usque ad decem perfectus ſit: ſuis namque partibus perficitur, ſexta videlicet, et tertia, et dimidia. Sexta quidem unum eſt, tertia duo, dimidia tria, quae ſimul compactae ſenariam conficiunt quantitatem. Unum ſiquidem, et duo, et tria ſex fiunt, eſt et alia ratio quae miro modo ſenarii numeri perfectionem inſinuat, quae primum verſum numerorum ſuis partibus ordinate conſtitutis perficit. Sexta pars ejus unum primum numerorum obtinet locum, tertia duo ſecundum, dimidia tria tertium; dimidia et ſexta quartum, dimidia, et tertia, quae ſunt tria et duo, quintum: partes ejus omnes ſimul conjunctae quae ſunt unum, duo, tria, ſextum, ſeipſum videlicet complent. Totus cum ſua ſexta, hoc eſt, ſex et unum, ſeptimum: totus cum ſua tertia, hoc eſt, ſex et duo, octavum, totus cum ſua dimidia nonum, hoc eſt, ſex et tria, quibus ſi unum addatur, in quo omnium numerorum finis conſtituitur, denaria quantitas perficietur. Si ergo perfectus iſte numerus, ſenarius videlicet, in unitate numerorum conſtituitur, videat qui dicit, eum aeternum non eſſe, cum in ipſo omnium conditor opera ſua perfecerit: ubi notandum quod non ideo ſenarius numerus perfectus eſt, quoniam in eo Deus cuncta quae creare voluit con-

summavit, sed ideo in eo opera sua condidit, ut perfectione numeri operum suorum perfectionem significaret: hoc igitur maximum ac divinissimum exemplar, in quo fecit Deus opera sua, nunquid credibile, aut verisimile est temporaliter inchoasse, dum in eo, non solum quae in temporibus sunt, verum et ipsa tempora, et quae ultra tempora subsistunt, ab opifice omnium constituta sunt? Proinde sapiens de aeternitate numerorum solius senarii numeri argumento utens; nam quod de aeternitate illius intelligitur, de aliorum perennitate intelligendum est. Siquidem non de solo senario, de universitate vero generaliter omnium numerorum dictum est *omnia in mensura, et numero, et pondere fecit Deus.* At si loca, et tempora, intra omnia quae Deus fecit, connumerantur: necessario intellectuales numeri in sola scientia substituti, loca et tempora naturae suae perpetuitate praecedunt, et intra ea quae simul et aeterna, et facta sunt, computantur; aeterna quidem sunt in monade, in multiplicationibus vero sui facta. M. De aeternitate numerorum in monade satis est disputatum; quomodo autem finiunt, et ubi, et unde, valde necessarium est investigare; Eorum namque argumento conamur asserere omnia quae Deo sunt aeterna, simul et facta esse. D. Aeternitatem monadis, omniumque numerorum in ea, quantum valeo exposui: quomodo autem intellectuales numeri, secundum quos omnia quae numerari possunt, numerantur, fiunt; et ubi, et unde, tuum est explanare. Hoc autem dico, sciens, facilius eorum aeternitatem, quam facturam, et quaeri posse, et inveniri, et suaderi. M. De me bene, ut video, aestimas, quando mihi difficiliora quaerenda, invenienda, suadenda committis. Veruntamen meum est quaerere, invenire vero illius solius est, *qui illuminat abscondita tenebrarum*: suadere quoque ejusdem est, qui potest solus aperire sensum, et intellectum. Quid enim prodest exterior suasio, si non adsit interior illuminatio? Itaque quod paulo ante a te dictum est, aeterna quidem in monade, in multiplicationibus vero suis facta, hujus quaestionis praelibamen esse arbitror. Et si intellexisti, quod dixisti, superflue quaeris quod intelligis, sin vero, quaerendum est.

12. D. Omnino video numeros non nisi in multiplicationibus suis posse fieri, nam in monade aeterna sunt. Quomodo autem, vel unde, vel ubi, fiunt, adhuc non video; ideoque horum cognitionem te aperire postulo. M. Omnes numeros causaliter, hoc est, vi et potestate, in monade semper esse non dubitamus. D. Hinc dubi-

tare minus est intelligentium. M. Monada autem sapientia et scientia aeternaliter subsistere intelligis, ut arbitror. D. Si aliter sentio, ab ipsius monadis vera cognitione alienus sum. M. Non alios reris, ut opinor, numeros in monade vi et potestate constitutos, et alios actu et opere in genera, et species intelligibilium numerorum, sed eosdem profluentes. D. Non alios eosdem vero, sed aliter. M. Dic quaeso quomodo aliter. D. In monade quidem vi, et potestate; in generibus vero, et formis, actu, et opere. M. Recte respondisti; num ergo vides numeros eosdem ibi aeternos esse, ubi vi, et potestate causaliter sunt; hoc est, in monade: ubi vero actu, et opere intelliguntur, ibi factos esse? D. Nimium acceleras, pedetentim ratiocinationis ingredienda est via, ne quid incaute temereque statuamus. Prius itaque est quaerendum quid sit vis et quid potestas numerorum in monade, eorundemque quid sit actus, et quid operatio in generibus, et formis. M. Vis est, ut aestimo, substantialis eorum virtus, aeternaliter et immutabiliter subsistens in monade; potestas vero est possibilitas, qua in genera et species possunt multiplicari, et intellectibus manifesti fieri certis terminorum distinctionibus, quantitatum diversitatibus, intervallis differentiarum, et proportionum proportionalitatumque mirabili aequalitate, et insolubili consonantia. Actus est motus animi procedentium numerorum ex monade in diversa genera, inque species differentes multiplicationem contemplantis in seipso et in seipsis priusquam in phantasias cogitationis veniant, hoc est, simpliciter incorporea natura omni imagine carente purissimo intellectus oculo, ipsos numeros supra omnem quantitatem, et qualitatem, et loca, et tempora considerantis. Aut breviter diffiniam, actus est motus animi purissimos in sua natura numeros absque ulla imaginatione intuentis. Opus vero est ejusdem animi motus purissimos numeros, quos in seipso considerat, phantasiis veluti quibusdam corporibus incrassatos memoriae commendantis, ibique eos ordinantis eorumque rationes facilius tractantis, forasque quibusdam signis corporalium sensuum significatos in aliorum notitiam tradentis. Et ne me existimes velle suadere, ipsos numeros ab intellectu vel ratione multiplicari et creari, et non ab ipso omnium conditore, multiplicatore, ordinatore. Si enim ab ullo creato intellectu multiplicationem suam numeri primum paterentur, non eis divina et ineffabilis immutabilitas et harmonia rationum inesset, proinde non ideo intellectus intellectuales numeros creare putandus est, quia in seipsos con-

templatur. Ab uno autem creatore omnium in intellectibus, sive humanis, sive angelicis, fieri credendum est, a quo etiam in monade aeternaliter substituti sunt: per intellectus vero in notitionem descendunt. Nam quemadmodum, ut exemplo utamur, consilium quoddam, seu qualiscunque ars naturalis, dum in secretissimis intellectualis naturae sinubus continetur, simul est, et unum quoddam simplex, sine partibus seu divisionibus; sine quantitate, seu qualitate; sine loco, sine tempore, et omnino omnibus accidentibus absolutum, ac vix soli intellectui cognitum: non enim intellectus naturalium artium factor est, sed inventor, non enim extra se, sed intra eas, invenit. Dum vero ipsa ars, ab arcanis suis, in quibus simul in animo, in quo est, in rationem intelligibili progressione incipit descendere, mox paulatim in suas occultas regulas apertis divisionibus atque differentiis inchoat aperire, adhuc tamen purissimas omnique imaginatione alienas; et haec processio prima artis ab ipsa scientia in qua primitus subsistit, per intellectum in rationem, ipsius intellectus actu perficitur. Omne siquidem quod ex secretis naturae in rationem venit, per intellectus actionem perficitur. Iterum autem veluti secundo descensu eadem ars ex ratione in memoriam descendens, paulatim apertius in phantasiis, veluti in quibusdam formis, seipsam luculentius declarat; tertio vero descensu ad corporales sensus diffunditur, ubi sensibilibus signis virtutem suam per genera, et species, omnesque divisiones suas, et subdivisiones, et partitiones exerit: ita intellectuales numeri ex monade descendunt, ut in animo quodam modo splendescant, deinde ex animo in rationem perfluentes apertius se patefaciunt; mox de ratione in memoriam decurrentes phantasticas, ex ipsius memoriae natura accipiunt apparitiones, in quibus virtutes multiplicium formarum suarum inquisitoribus suis luculenter aperiunt, deinde in sensus, postremo in figuras. Num igitur vides tria illa quae quaesieras, quomodo, et ubi, et unde? Unde quidem? a monade: ubi? in intellectu: quomodo? diversis gradibus, primum a semetipsis, in intellectum; ab intellectu, in rationem; ex ratione, in memoriam; ex memoria, in sensus corporeos, et si necesse est propter utilitatem discentium extremo gradu a sensibus ad visibiles figuras descendunt. D. Plane clarissimeque video. M. Itaque non te latet, ut opinor, numeros aeternos esse, et factos; aeternos quidem in monade, factos vero multipliciter in suis descensionibus: primo videlicet in intellectu contemplantium se in semet-

ipsis fiunt; qui modus faciendi longe a sensibus remotus est; fieri enim dicuntur in notitia se intelligentium. Nam in monade dum sint, ineffabili suavitate omnem superant intellectum, eo solo, divino videlicet, intellectu excepto, quem nil ubique latet. Ipse est enim intellectus omnium, imo omnia. Non enim de ipsa monade quae est causa sola et creatrix omnium visibilium, et invisibilium, nunc agitur, sed de illa creata monade in qua omnes numeri causaliter et semper subsistunt, et ex qua multiformiter erumpunt. Secundo vero in ratione fiunt in qua fieri propterea dicuntur, quia in ea manifestius se ostendunt. Adhuc tamen per seipsos absque ullo phantastico colore. Deinde in memoria, ac sensibus, in phantasiis quibusdam efficiuntur. Ipsae autem phantasiae aut de natura memoriae, hoc est, de ea parte animae quae formandis imaginibus est attributa, aut extrinsecus ex superficie corporum per sensus exteriores sumuntur; sed quae extrinsecus veniunt phantasiae proprie appellantur, quae vero ex memoria phantasmata; verbi gratia, phantasia est imago quam de certo corpore seu colore, seu spatio a me viso per sensum videndi assumptam meae memoriae infigo; phantasma vero est imago illa quam fingo de aliquo nunquam a me viso. Quae falsa non immerito dicitur imago, quoniam illud quod cogito, aut penitus non est, aut si est, non ita est sicut imaginor. Ubi notandum, si sanctum sequimur Augustinum, quod phantasma non aliunde nisi ex phantasia nascitur. Est enim, ut ipse ait, imago imaginis, hoc est, imago ex alia imagine nascens, verbi gratia: Solis quotidie orientis phantasiam habeo quam, ut dedisti, formae ipsius specie accepi, et iterum ad similitudinem ipsius phantasiae solares imagines mille in memoria fingo majores, vel minores, juxta cogitationis meae arbitrium, ac per hoc falsae sunt quia nil veri imitantur. Nam Graeci aliter quid sit phantasma intelligunt; dicunt enim notitiam quae in animo est de sensibilibus naturis per phantasias earum susceptam phantasma esse. D. Dupliciter ergo factos numeros in monade substitutos aeternaliter asseris ni fallor, aut enim in animo, et ratione sola, ac simplici intelligentia fiunt puri per se, omnique imaginatione absoluti, apparentes, aut in memoria sensuque corporeo quibusdam imaginationibus incrassati, ac veluti ex quadam et in quadam materia facti. M. Ita est sed quod addidisti ex quadam et in quadam materia facti, non satis acute perspexisti. Phantasias namque, quas de memoria in memoriam, vel sensu de sensibili accipiunt, ut in eis appareant, non ex quadam materia fiunt, sed ex incorpo-

ralibus incorporales nascuntur. Non enim ex materia corporalium rerum efficiuntur, sed ex specie quae procul dubio incorporea est, et ex coloribus qui non corpora, sed circa corpora, intelliguntur. Ac per hoc nil est convenientius ac naturalius, quam ut intellectuales numeri in rebus incorporeis, et ex incorporalibus sumptis virtutem suam ostendant, et modo quodam ineffabili in generationem sensibilem facti procedant. Prospectisque rerum rationibus non temere quis dixerit ipsas phantasias, in quibus numeri se interioribus numerantium oculis patefaciunt, non aliunde nisi ab ipsis intelligibilibus numeris provenire; nam si numerositas formarum sensibilium in quibus materia continetur, ut sensibus possit percipi, siquidem per se ipsam invisibilis est, atque in formis ab intellectualibus numeris originem ducit, et ex ipsa formarum videlicet numerositate per corporeos sensus memoria phantasiis conformatur, nil aliud restat, nisi ut intelligamus, numeros intellectuales ex monade duplici modo fluere, et in memoria factos acie mentis multiplicari, dividi, comparari, colligi, uniri. Aut enim, ut praediximus, per intellectum in rationem et ex ratione in memoriam descendunt, aut per species rerum visibilium in sensus corporeos, iterumque ex ipsis in eandem memoriam confluunt, in qua phantasticas accipientes formas fiunt, interioribusque sensibus succumbunt. Ac per hoc quoquo modo numeri patiantur perspici, non aliunde nisi a semetipsis apparitionis suae occasionem percipiunt. Perinde et in monade aeterni sunt, et a seipsis in quacunque naturae parte apparuerunt facti, hoc est, sive in intellectu, sive in ratione absque ullis imaginationibus, sive in memoria ex speciebus rerum sensibilium formata phantasias quasdam in quibus appareant veluti facti de seipsis facientes. D. De numeris satis est actum, his enim argumentis conficitur, clareque intelligitur, ubi aeterni sunt et quomodo patiuntur fieri, ut non immerito perspiciamus eos et aeternos esse, et factos: sed quorsum haec tendant intentus expecto. Non enim propter se ipsa, sed propter aliud quid suadendum introducta sunt. M. Miror cur tam cito oblitus es tui; Nam paulo ante postulasti a me naturalia exempla quibus possem te introducere ad intelligentiam eorum de quibus disputabamus, id est, quoniam omnia quae ex Deo sunt, aeterna simul et facta sunt, et maxime quomodo Deus ipse et factor omnium est, et in omnibus fit, haec est enim summa totius nostrae praesentis ratiocinationis. D. Jam in me ipsum redeo. Nam difficultate praedictorum et adhuc incognita mihi rerum

theoria stupefactus, sicut multis evenit, in extasi factus sum; quis enim rudium, et nondum sublimissimum sophiae verticem ascendentium, talia cogitans, mentis secessum non patiatur? Aeternam numerorum a creatore omnium immortali audiens conditionem, eorundemque processionem in genera, et species, in quibus fieri dicuntur, quoniam in eis ab intellectibus patiuntur intelligi; deinde in naturam rationabilem secundam veluti procreationem, quoniam in ea suas virtutes manifestius propagant; deinde in memoria sensibusque phantasias, imo etiam theophaniam, omne enim quod ex natura rerum in memoria formatur occasiones ex Deo habere non est dubitandum, quodam modo fieri non de alia materia, sed de semetipsis facti. Nunc vero veluti expergefactus in me ipsum rediens, interiorisque luminis radium luculentius perspiciens, ea quae a te dicta sunt cognoscere incipio; conaris enim, ut opinor, suadere, omnes numeros ex monade veluti ex quodam fonte manantes, instar duorum fluminum ex una vena surgentium, profluere; inque duos alveos segregatos, quorum unus per interiores poros naturae, hoc est, per intellectum, et rationem; alter vero per exteriores visibilium rerum species decurrere, et per sensus donec simul in memoriam confluant, in qua multipliciter formantur.

13. Sed quomodo res incorporeae, et non solum a sensibus, verum etiam ex memoria, omnique imaginatione, prae nimia suae naturae excellentia, remotae, in memoria sensibusve, hoc est, in imaginibus visibilibusque figuris veluti quibusdam corporibus possint apparere, non satis video. M. Hoc uno exemplo totum te intelligere sentio, ita enim, ut dixisti, ex monade numeri manant, et in memoria confluunt: de eo autem quod non satis vides, accipe quod sentio; spiritualium rerum natura ita contemplationibus mentis succumbit, ut per singula de his quae de ea, vel in ea, vel per eam peraguntur, rationem reddamus; multa enim in ea solent apparere, quae non secundum cognitas, vel incognitas ipsius leges, sed ultra omnem legem divina voluntate quae nulla lege concluditur, est enim lex legum et ratio rationum, mirabili et ineffabili modo fiunt. Quis enim rationem potest reddere, si interrogatus fuerit, quomodo anima Moysis visibiliter apparuit quando transformatio domini facta est. Non enim audiendi sunt hi qui putant eum ad tempus in corpore resurrexisse, ut simul cum Elia, in monte visibiliter, non per se anima, sed in suo corpore appareret, et iterum ad sepulchrum rediisse; quis ergo dicturus est qua

ratione anima incorporea et invisibilis visibiliter ac veluti corporaliter visa est, cum nec in suo corpore, nec in aliqua materia sensibili, seu aliunde assumpta, apparuerit, sed quadam ineffabili virtute soli deo cognita, invisibilis spiritus visibilis per se factus est. Quod dicturus est de anima prophetae Samuelis, si quidem credendi non sunt qui dicunt non ipsum, sed aliquod figmentum in similitudine ipsius apparuisse, indignum judicantes animam sacrosanctam incantationibus pythonissae potuisse ab inferis revocari, non animadvertentes divinam providentiam non minus per immundos, quam per mundos spiritus, naturam rerum administrare. Constat autem animam Samuelis per se ipsam visibiliter non in corpore, nec in aliqua similitudine consulenti eam regi prophanasse. Et si forte alicui incredibile, vel dubium hoc videtur, legat sacrosanctum Augustinum: nos autem ad manifestissima naturae exempla recurramus, de quibus nemo recte Philosophantium contendit. D. Dic quaeso quae sunt illa.

14. M. Formas rerum incorporeas esse sapientes dicunt, eandem quoque sententiam de coloribus proferunt. Eos enim incorporeos esse vera ratione consulta pronuntiant. D. Quisquis inde dubitat intra Philosophos locum non habet. M. Si ergo formae atque colores in numero rerum incorporalium computantur, qua ratione sensibus corporeis succumbunt, profer si potes. Omne enim quod sentitur, non aliter nisi in forma colorata sentiri potest. D. Formas, et colores per se apparere non posse aestimo, in quadam vero materia sibi subjecta apparent. M. Miror valde cur tam longe a Philosophia recedis. D. Nescio ubi. M. Non te sentis errasse, quando dixisti, formas et colores per se non posse sensibus succumbere, nisi in aliqua materia, cum materia ipsa carens forma atque colore, omnino invisibilis sit, et incorporea, ac per hoc necesse est rationem reddas quomodo forma et colores dum incorporeae naturae sint, in materia per se ipsa considerata, hoc est, sine forma atque colore incorporali possunt sensibus succumbere, proinde ratiocinabilius diceres materiam informem in coloribus ac formis, quam formas atque colores in materia sensibiliter, apparere. D. Nunc me errasse non denego, falsae ratiocinationis consuetudine deceptus, et jam quid agam penitus ignoro. M. Recordarisne quid de ipsa materia in primo libro inter nos confectum sit; nonne ex intelligibilium coitu ipsam fieri disputavimus? Quantitates siquidem, et qualitates, dum per se incorporeae sint, in unum coeuntes informem efficiunt materiam, quae adjectis formis, coloribusque incorporeis in diversa corpora

moveretur. D. Recordor sane. M. Ex rebus itaque incorporalibus corpora nascuntur. D. Negare non possum, praedictis enim rationibus collectum est. M. Corpora ergo non de nihilo, sed de aliquo fiunt. Non enim quis dixerit, praedictas eorum occasiones nihil esse, hoc est, quantitates et qualitates, formas vel species, colores, intervalla longitudinis, latitudinis, altitudinis, et cum his loca et tempora, quae si abstraxeris, corpora non erunt; si conjunxeris, mox efficiuntur sive catholica, ut sunt quatuor mundi maxima corpora, sive propria, specialissimisque rebus distributa. Quae cuncta ex quatuor simplicibus elementis componi non negabis, ut opinor, quoniam in ea resolvuntur. D. Non negabo, sed illa elementa per se simplicia suaque compositione omnium corporum effectiva, de nihilo esse facta dixerim, quid ergo dicturus es de primordialibus causis, de quibus multa diximus? Quaerendum est enim quare causae dicuntur, si in effectus suos non procedunt? siquidem si omnia corpora ex elementis, elementa vero de nihilo, illorum causa videbitur esse nihil; non autem ipsae quas deus pater in verbo suo fecit. Et si ita, non nihil erit nihil, sed erit causa. At si fuerit causa, melior erit his quorum causa est, et necessario sequetur, ut aut verbum dei nihil sit, in quo pater omnia fecit, quod per privationem impium dicere videbitur: Negatio enim verbi per excellentiam naturae, non autem per privationem substantiae in theologia reperitur, aut extra verbum causa quaedam ponetur, quae nihil dicitur, de qua Deus omnia fecit, et in qua omnia priusquam fierent constituit, aliter enim causa non est. Et si ita est, qua ratione dicitur nihil, non video. Prius siquidem dixerim eam omnia esse quam nihil. In causa namque omnia, quorum causa est, causaliter et primordialiter subsistunt. D. Cogor fateri, quatuor mundi hujus elementa in primordialibus causis subsistere, non enim quorundam, sed universaliter omnium visibilium, et invisibilium causae sunt, et nihil in ordine naturarum omnium sensu, seu ratione, seu intellectu percipitur, quod non ab eis procedat, et in eis causaliter subsistat. M. Sane intelligis. Proinde, ni fallor, non negabis omnia corpora composita, et solubilia, quae naturarum omnium extremum obtinent locum, de aliquo esse, non autem de nihilo. D. Non negabo. Ex qualitatibus enim et quantitatibus simplicium et invisibilium corporum, sensibusque incomprehensibilium efficiuntur, quae propterea elementa vocantur, quoniam ex illorum concursu omnia corpora componi naturarum inqui-

sitores aiunt, et in ea solvi, et in eis salvari. Catholica quoque solent appellari, id est, Universalia, ex ipsis siquidem propria singulorum corpora fiunt. Iterum elementa non de nihilo facta, sed ex primordialibus causis procedere fateor; quas primordiales causas simul, et semel in verbo Dei factas nullus fidelium dubitat, audiens prophetam dicentem Deo, *omnia in sapientia fecisti;* frontemque sacrae scripturae aspiciens qua scriptum est, *In principio fecit Deus coelum et terram.* M. Restat ergo ut quaeramus de ipsis primordialibus causis, utrum in verbo dei de nihilo sunt factae, an semper in eo erant; et si semper in eo erant, non erat, quando non erant, sicut illud verbum, in quo erant, non erat, quando non erat; et si semper in eo verbo erant, quomodo in ipso de nihilo factae sunt: non enim rationi convenit, ea quae semper erant, de nihilo fieri inchoasse; et si quis dixerit, illud nihil, de quo factae sunt, semper erat, et semper de eo factae sunt, quaeretur ab illo, ubi semper erat illud nihil? Utrum in verbo dei, in quo omnia subsistunt, an per se extra verbum? Si responderit in verbo semper erat, opponetur ei; Non ergo nihil sed magnum aliquid erat, omnia siquidem quae in verbo dei subsistunt, vere et naturaliter subsistunt. Et in ordine primordialium causarum connumerabitur quod Nihil putabatur, et de quo omnia facta creduntur. Si vero extra verbum per se putaverit nihil, duo principia sibi invicem adversa, sicut unus Manichaeorum aestimabitur fingere. Multi siquidem secularium Philosophorum informem materiam coeternam deo esse putaverunt, de qua omnia opera sua fecit, quam materiam propterea nihil dicebant, quia priusquam formas et species a Deo acciperet, non apparebat, ac veluti penitus nihil erat. Quicquid enim omnino caret forma, et specie, non immerito potest vocari nihil. Quas omnes delusiones lux veritatis expulit, ab uno principio omnia esse praedicans, et nil in natura rerum visibilium et invisibilium inveniri, quoquo modo generationis in speciem propriam erumpat, quod in verbo Dei unigenito aeternaliter non constat substitui, in quo omnia unum sunt, ipsumque Deum pronuntians nullam materiam seu causam universitatis a se conditae in sua sapientia extrinsecus accepisse, quia extra illum nihil est, vel intra se coessentiale sibi reperisse, de quo faceret in sapientia sua omnia, quae fieri voluit.

15. Proinde non datur locus nihilo, nec extra, nec intra Deum; et tamen de nihilo omnia fecisse, non in vanum creditur. Ac per hoc nihil aliud datur intelligi,

dum audimus omnia de nihilo creari, nisi quia erat quando non erant. Ideoque non incongrue dicimus semper erant, semper non erant, et non erat, quando non erant, et quando non erant, erat. Siquidem semper erant in verbo dei causaliter, vi et potestate, ultra omnia loca, et tempora, ultra omnem generationem localiter et temporaliter factam, ultra omnem formam ac speciem sensu et intellectu cognitam, ultra omnem qualitatem et quantitatem, caeteraque accidentia per quae substantia uniuscujusque creaturae intelligitur esse. Novi autem quid sit: et semper non erant. Priusquam enim per generationem in formas, et species, loca et tempora inque omnia accidentia, quae aeternae eorum substantiae in verbo Dei incommunicabiliter substitutae accidunt, profluerent; Non erant in generatione, nec erant localiter, nec temporaliter, nec in propriis formis speciebusque quibus accidentia contingunt; Ac per hoc non irrationabiliter de eis praedicatur, non erat quando non erant, temporaliter enim inchoaverunt per generationem esse quod non erant, quia semper in verbo Dei subsistunt, in quo nec esse incipiunt; infinita est enim aeternitas. Et erat quando non erant: temporaliter enim inchoaverunt per generationem esse quod non erant: hoc est, in formis et speciebus apparere. Proinde, si quis naturam rerum intentus perspexerit, nulla natura sensibus seu intellectibus succumbens reperietur, de qua veraciter dici non possit, semper erat, et est, et erit, et semper non erat, nec est, nec erit. Siquidem incommunicabiliter et erat, et est, et erit ipsa prima constitutio in sapientia Dei per primordiales causas: sed quia, ipsa constitutio soli Deo cognita est, omnem vero sensum et intellectum totius creaturae superat, a nulloque adhuc intellectu creato cognosci potest quid sit, incipit per generationem temporaliter accipere quantitates et qualitates, in quibus veluti quibusdam vestimentis operta, potest manifestare quia est, non autem quid sit. Inchoat ergo quoddammodo esse, non in quantum in primordialibus causis subsistit, sed in quantum ex temporalibus causis incipit apparere. Causas autem temporales dico qualitates et quantitates et caetera, quae substantiis accidunt temporaliter per generationem; et ideo de iis dicitur, erat quando non erant: non enim semper in accidentibus apparebant. Eadem ratione et nunc dicuntur esse, et sunt, et vere ac semper futura sunt, in quantum in suis causis subsistunt. In quantum vero in accidentibus, quae eis extrinsecus contingunt, dicuntur esse, nec tamen vere, nec semper sunt. Solvun-

tur enim in ea, ex quibus assumpta sunt, nec vere, nec semper sunt, quando omnis substantia ab omnibus corruptibilibus accidentibus purgabitur, et ab omnibus quae ad statum suae propriae naturae non attinent, absolvetur: solis naturalibus virtutibus decora, insolubili simplicitate, et in his qui boni sunt, donis gratiae ornata aeternae beatitudinis contemplationibus, ultra omnem naturam et suam glorificata, inque ipsum Deum conversa, Deusque non natura, sed gratia facta. His itaque rationibus consideratis, quis nisi nimium tardus aut nimium contentiosus non concedat omnia quae ex Deo sunt, et aeterna simul esse et facta?

16. D. Haec mihi perplane suasa sunt, non tamen omnis ambiguitas ex me adhuc repulsa est: quod enim dixisti propterea omnia quae ex Deo sunt et aeterna et facta sunt, *quia in verbo Dei aeterna sunt*, et, ut ait Sanctus Augustinus, *non facta substantialiter existentia, temporaliter vero per generationem in forma et speciebus et accidentibus facta, sublata omni ambiguitate perspicio;* quoniam vero scriptum est, *in principio fecit Deus coelum et terram, et omnia in sapientia fecisti*: cogor fateri omnia in verbo Dei aeterna et facta esse. Omnia dico visibilia et invisibilia, temporalia et aeterna omnes primordiales causas cum omnibus effectibus suis, quibus ordo seculorum localiter et temporaliter peragitur, et mundus iste visibilis impletur; sed quomodo potest hoc rationi convenire ad purum non valeo perspicere. M. Putasne igitur me docere voluisse omnia, in quantum aeterna sunt in verbo Dei unigenito aeterna esse, in quantum vero facta sunt extra verbum facta esse? Non enim aestimas rationibus veritatis convenire universitatem conditae naturae in verbo et aeternam simul et factam. D. Non putabam te sic docuisse, non enim aestimo ullum recte philosophantium putare totius universitatis partem in verbo Dei aeternam subsistere, partem extra verbum temporaliter factam. Nam neque sinit nos talia cogitare sacra Scriptura, quae dicit in Psalmo, *Omnia in sapientia fecisti.* In Genesi, *In principio fecit Deus coelum et terram.* Apostolus in quo inquit, *creata sunt omnia quae sunt in coelis et quae in terra, sive visibilia sive invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus sive potestates, omnia ex ipso et per ipsum, et in ipsum creata sunt.* In Evangelio, *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil; neque ratio extra verbum nil valet perire substantialiter, aut secundum accidens.* Clamat enim, *Omnia quae sunt et quae non sunt non secun-*

dum privationem dico, sed secundum excellentiam in verbo comprehenduntur, et sunt in eo et non sunt. Sunt quidem quae intellectu seu sensu colliguntur, non sunt vero quae omnem sensum et intellectum superant. Quod autem omnia in verbo Dei et aeterna simul et facta sunt, Johannes theologus hauriens de pectore sapientiae aeternas aquas intelligentiae ac veridicas testatur, dicens, *Quod factum est in ipso vita erat.* Sive quis secundum Augustinum sic distinguat. *Quod factum est localiter et temporaliter in ipso vita erat.* Non enim credendum est, aut ullo modo aestimandum de solertissimo veritatis inquisitore, propterea Evangelium noluisse distinguere, ut insinuaret quod factum est localiter et temporaliter, non in verbo, sed veluti extra verbum factum fuisse. Cum idem ipse sanctus videlicet Augustinus manifestissime doceat, et loca et tempora cum his quae in eis facta sunt, in verbo Dei aeternaliter esse facta. Intelligens veraciter Apostolum dicentem de verbo in quo creata sunt omnia quae sunt in coelis, et quae in terra sive visibilia sive invisibilia. Ac per hoc et loca et tempora cum omnibus quae in eis continentur, in numero visibilium sunt, id est, sensibilium. Omnia autem visibilia, teste Apostolo, in verbo sunt creata; loca igitur et tempora et omnia quae in eis sunt in verbo creata sunt: sive simpliciter praedictam Evangelistae sententiam secundum alios quis pronuntiaverit, dicens? *quod factum est in ipso*, ac si distinxerit veluti ab alio commate incipiens, vita erat. Sic enim Graecorum codices invenimus distinctos, ut intelligamus quod factum est in ipso temporaliter et localiter per generationem, vita erat aeternaliter per rationem. M. Non ergo dubitas omnes omnium causas, causarumque omnes effectus in verbo aeterna esse, et facta, nec me aliter docere aestimas.

D. De aeternitate omnium deque eorum creatione in verbo, neque dubito, neque aliter te docere puto, sed solummodo quaero, quomodo omnia in verbo patri coaeterno omnia aeterna sunt simul, et facta. Non enim, ut arbitror, rationi convenit, ut et facta sint aeterna, et aeterna facta, nulla siquidem differentia videbitur esse inter aeternitatem universitatis in verbo, et creationem; si aeternitas est creata, et creatio aeterna. M. Miror ac valde moveor, quare quaeris rationem in his quibus omnis ratio deficit, aut intellectum in his quae omnem superant intellectum. Num aestimas divinae sapientiae propositum intellectibus aut humanis, aut Angelicis posse fieri manifestum, dum mystica illa legis animalia alis suis, et vul-

tus velare, et pedes, hoc est altitudinem divinae virtutis intueri; entia super omnem conditam naturam et profunditatem ipsius in his quae per eam, et in ea de ea facta sunt. Non tamen desinunt volare sursum versus. Quaerunt enim semper quantum possunt divina gratia sublevata, sive naturae subtilitate ea quae super se sunt in infinitum appetentia. Ubi autem deficiunt, reverenter vultus suos, hoc est, contemplationis aciem divino radio repercussi defendunt, et ab introitu incomprehensibilium mystericorum suos theologicos pedes, hoc est, intellectuales ingressus retrahunt, nequid incaute vel temere de ineffabilibus omnemque intellectum superantibus praesumant. Si ergo purissimi intellectus quorum symbola praedictis animalibus theologia praemisit, inter quos et verbum nulla medietas est praeter omnium rerum causas primordiales, excelsitudinem divinae claritatis super omnia fusaeque in omnia virtutis et sapientiae a summo usque deorsum attingentis, a fine usque ad finem, hoc est, ab initio intellectualis creaturae usque ad vermiculum pertimescant inspicere; cognoscentes naturae suae capacitatem ad haec consideranda non sufficere; quid nos adhuc carne gravati de divina prudentia, et operatione rationem reddere conamur? Ubi sola divina voluntas cogitanda est, quae operatur omnia prout vult, qui omnipraesens est, et naturales rationes occultas, et investigabiles inserit omnibus, quia omnium supernaturalis ratio est, quia nihil secretius, nihil praesentius; difficile ubi sit, difficilius ubi non sit. Lux ineffabilis omnibus intellectualibus oculis semper praesens, et a nullo intellectu cognoscitur quid sit; per omnia diffusa in infinitum, et fit in omnibus omnia, et in nullo nullum. Quod autem dixi inter quos et verbum nulla medietas est, praeter omnium rerum causas; propterea addidi ne quis aestimet coelestes essentias immediatas esse, hoc est, nullam medietatem inter se et causam omnium habere. Quamvis autem dicantur Angeli quasi eggigi, hoc est, juxta dominum ipsum constituti; Eggis siquidem Graece dicitur juxta, non tamen ita credendi sunt facti, ut non eorum causae in verbo conditae. Nulla enim creatura est cujus causa facta non praecedat in verbo, secundum quam substituitur, ut sit, et ordinatur, ut pulchre sit, et custoditur, ut aeternaliter sit, et manifestatur seu sensibus, seu intellectibus ad materiam laudis ipsius unius causae, ex qua, et in qua, et per quam, et ad quam, condita est. Credamus itaque et quantum datur mentis acie intueamur; omnia visibilia et invisibilia, aeterna et intemporalia, illudque aeternum, et

tempus, et loca, et ſpatia, et omnia quae dicuntur ſecundum ſubſtantiam et accidens, generaliterque dicendum, quaecunque univerſitas totius creaturae continet in verbo Dei unigenito et aeterna ſimul et facta eſſe, et neque aeternitatem in eis praecedere facturam neque facturam praecedere aeternitatem. Siquidem eorum aeternitas facta eſt, et conditio aeterna in diſpenſatione verbi. Nam et cuncta quae videntur in ordine ſaeculorum temporibus et locis per generationem oriri, ſimul et ſemel aeternaliter in verbo domini facta ſunt. Neque enim credendum eſt tunc inchoaſſe fieri, quando in mundo ſentiuntur oriri. Semper enim fuerunt in verbo domini ſubſtantialiter, ortusque eorum et occaſus in ordine temporum atque locorum per generationem, hoc eſt, per accidentium aſſumptionem, ſemper in verbo Dei erat, in quo quae futura ſunt jam facta ſunt. Siquidem divina ſapientia circumſcribit tempora, et omnia quae in natura rerum temporaliter oriuntur in ipſa praecedunt et ſubſiſtunt aeternaliter. Ipſa eſt enim menſura omnium ſine menſura, et numerus ſine numero, et pondus, id eſt, ordo ſine pondere. Ipſa eſt tempus et ſaeculum, ipſa eſt praeterita, praeſentia, et futura. Ideoque a Graecis ’σπικεινα vocatur, quia omnia tempora in ſe creat et circumſcribit, dum ſuper omnia tempora ſit aeternitate ſua omnia intervalla praecedens, ambiens, concludens. Nam et de his quae naturali curſu in ordine temporum annuntiatum fieri ſentimus, rationem reddere nemo poteſt. Quis enim vim ſeminum cogitans, quomodo per numeros locorum et temporum in varias ſpecies animalium, fruticum, herbarum erumpunt; cur et quomodo dicere praeſumat, aut eorum occaſiones ad purum dignoscere praevaleat, et non continuo pronuntiet, haec omnia divinis legibus omnem ſenſum et intellectum ſuperantibus attribuenda ſunt? Nullisque conjecturis animi inquirendum, cur ſic, vel ſic, et quomodo ſic, vel ſic, et non aliter debent ordinem temporum implere, et ex inviſibilibus cauſis in vi ſeminum ſimul conſtitutis non ſimul, ſed temporum intervallis et locorum, in formas ſenſibiles procedere, quaſi non aliter fieri poſſent, ſi divinae voluntati aliter fieri videretur, quae nulla lege conſtringitur? Nam et ſaepe contra conſuetum naturae curſum multa ſolent fieri, ut nobis oſtendatur, quod divina providentia non uno, ſed multiplici modo atque infinito poteſt omnia adminiſtrare. Si itaque nulli intellectui cognita eſt univerſitatis in divinis legibus adminiſtratio, cui rationabilium vel intellectualium poteſt fieri perſpicua ejusdem univerſitatis in

verbo Dei aeterna conditio, in quo omnia et aeterna simul et facta esse nemo fidelium debet ignorare; quamvis non intelligat qua ratione aeterna sunt facta, et facta sunt aeterna: hoc enim soli verbo, in quo et facta sunt et aeterna cognitum est.

D. De conditione universitatis in verbo, et de aeternitate rationem non quaero; nemo enim potest dicere, quomodo aeterna et facta sunt. Modum namque conditionis rerum in verbo nulla creatura rationalis seu intellectualis potest cognoscere, soli siquidem gnosticae virtuti patet; qua vero ratione compellimur fateri aeterna esse facta in verbo Dei quaero si potest inveniri. Non enim de primordialium causarum multiplicibus effectibus in rebus visibilibus et invisibilibus nunc agitur, in quibus omnia facta esse nemo sapientium dubitat. Eo namque modo praesens quaestio solvi posse videtur, siquis posset veris rationibus docere omnia in quantum in verbo Dei subsistunt in principiis suis, in tantum aeterna esse intelligenda sunt; in quantum vero in effectus suos, sive intelligibiles, sive sensibiles, in ordine temporum per generationem procedunt, in tantum facta sunt; ita ut eorum aeternitas in verbo domini praecederit eorum conditionem in ordine saeculorum, sive invisibilem supra nos, sive visibilem secundum nos mundum implentes. Jam vero quoniam talia fateri vera nos non finit ratio, clamat enim, et verissime clamat non solum primordiales causas, verumetiam earum effectus, et loca, et tempora, essentias, et substantias, hoc est, genera generalissima et generales formas, et species specialissimas per individuos numeros cum omnibus accidentibus suis naturalibus, et ut simpliciter dicam, omne quod est in universitate rerum conditarum sive sensu, sive intellectu humano, vel angelico comprehendatur, sive omnem sensum, omnemque mentis aciem excedat, et tamen conditum est in verbo domini et semel et simul aeternum et factum esse, et nunquam erunt aeterna et non facta, neque facta et non aeterna, nil aliud relinquatur, nisi ut quaeratur non quomodo sint aeterna et facta, sed qua ratione dicantur et facta et aeterna. M. Facta dicuntur juxta sacrae scripturae authoritatem pronunciantis, ut iisdem exemplis utamur. *In principio fecit Deus coelum et terram. Omnia in sapientia fecisti, omnia per ipsum facta sunt. In quo creata sunt omnia quae sunt in coelis et in terra, sive visibilia sive invisibilia*, et multa hujusmodi: modum autem et rationem conditionis omnium in verbo domini dicat, qui potest; ego fateor haec me nescire audiens apostolum

dicentem, *qui ſolus habes immortalitatem, et lucem habitas inacceſſibilem.* Praeſertim quae de longe praeſentis negotii finem conſiderans, ad hoc enim praeſens ratiocinatio, imo vero ipſa ratio perducet, ut intelligamus, non ſolum in verbo Dei omnia aeterna et facta eſſe; verum etiam ipſum omnia facere, et in omnibus fieri ſimplici mentis acie, ut ait Sanctus Maximus, *peractiones quae in exiſtentibus ſunt ad cauſae verbum, videlicet efferentes intellectum, et ipſi ſoli utpote congreganti omnia quae ex ipſo ſunt, et attrahenti alligantes rationibus per ſingula exiſtentium ordinate utendo, non jam confuſe ſed praeclare credentes, ſolum dominum proprie eſſe relictum ex diligenti, quae eſt ad ea quae ſunt, intentione, et eſſentiam exiſtentium, et motum, et differentium discretionem, et continentiam inſolubilem, mixtorum et fundamentum immutabile poſitorum, et omnis ſimpliciter ut cuique intellectae eſſentiae, et motus discretionis, et compoſitionis, et habitudinis cauſae, quid aliud reſtat intelligi, niſi ipſum omnia in omnibus fieri?* Quomodo autem aut qua ratione domini verbum in omnibus, quae in illo facta ſunt, fit, mentis noſtrae aciem fugit? Nec mirum, cum in rebus ſenſibilibus nemo poteſt dicere, quomodo vis ſeminalis in ſpecies viſibiles formasque, in varios colores, in diverſas odorum ſuavitates erumpens, ſit ſenſibus manifeſta, et in rebus facta, et dum ſit manifeſta non deſinat eſſe occulta. Et ſive manifeſta ſit ſive occulta, naturalibus ſuis virtutibus nunquam deſeritur tota in totis, tota in ſeipſa nec creſcit, dum videtur multiplicari, nec minuitur, dum putatur in paucitatem contrahi, ſed in eodem ſtatu ſuae naturae immutabiliter permanet. Non enim minor eſt in uno grano tritici verbi gratia, quam in multis meſſibus ſub eodem genere multiplicatis, et quod eſt mirabilius, nec in uno grano toto major eſt, quam in particula ipſius grani. Multiplex enim in uno eſt, et una in multiplicibus. Si vero quis dixerit vim ſeminum non per ſeipſam, ſed in aliqua materia, hoc eſt, in humore pateſieri? Reſpondendum, ſi in ſpecie apparet et ſit, eſtne ſpecies materia? dum manifeſta ratio clamat, quicquid maneat in materia per ſpeciem manere, dum per ſeipſam et inſtabilis et informis ſit, ac pene nihil ſit; ſi in coloribus non materia eſt, cur conſtat eos circa materiam, imo etiam circa ſpeciem intelligi. Si in odorum ſuavitatibus num odor materia eſt, cum qualitas olfaciendi ſenſum afficiens ab his, qui talia tractant, eſſe dicatur, qualitas autem incorporea eſt. Similiter de caeteris qualitatibus, quibus virtus ſeminum ſolet apparere, dicendum.

Si autem praedicta omnia incorporalia sunt corporibus adhaerentia, et in semetipsis extra corpora intellecta, quis nisi insipiens dixerit vim seminum incorporalem corporalis materiae ad apparitionem suam indigere? Ablata siquidem specie, omnique qualitate, et quantitate, virtus seminalis in nuda materia nullo modo potest seu fieri seu sentiri.

17. Inconcussa itaque authoritas divinae Scripturae nos compellit credere, totius creaturae universitatem in verbo Dei conditam esse. Ipsius vero conditionis rationem omnes intellectus superare, solique verbo, in quo condita sunt, cognitam esse. Si vero vis audire quid de universitatis aeternitate in verbo Dei sentio, ad haec quae sequuntur intentus esto. D. Praesto sum. M. Num arbitraris verbum Dei in quo facta sunt omnia vidisse omnia quae in eo facta sunt? D. Arbitror sane. Quamvis enim divina operatio, in qua condita sunt omnia, tripliciter sacra Scriptura perhibente a theologis consideretur; Pater enim facit, in Filio fiunt, Spiritu sancto distribuuntur: una tamen atque eadem summaeque sacraeque trinitatis est operatio. Quod enim pater facit, et filius facit, et spiritus sanctus facit, et quod in filio factum est, in patre et spiritu sancto factum est. Siquidem filius in patre est omne quod in filio factum est, in patre esse necesse est. Nam rationi non convenit, ut intelligamus filium ipsum solum in patre, ea vero quae pater in filio facit, in patre non esse, similiter quod spiritus sanctus nutrit et distribuit, a patre et filio nutritur, et distribuitur. Si itaque filius facit quae in eo facta sunt nunquid credendum est fecisse quae non vidit? vidisse ergo eum quae fecit et in eo facta sunt arbitror. M. Recte arbitraris. Dic itaque quomodo vidit utrum sensu corporeo an intellectu? D. Nec sensu dixerim nec intellectu dominum vidisse quae fecit. Sensu siquidem corporeo caret, qui incorporeus est, nec proprie intellectus dicitur, qui exuperat omnem intellectum. Intellectus tamen per metaphoram dicitur, sicut et animus a creatura videlicet et ad creatorem, quoniam totius intellectus et animi causa est et conditor; Non ergo per creaturam videt sive corpoream sive incorpoream, qui nullius creaturae instrumenti indiget ad ea videnda quae vult facere. *Non enim esse, ut ait Maximus, possibile est, sicut ostendit ratio, eum qui est super ea, quae sunt, per ea quae sunt,* ea quae sunt accipere, sed sicut voluntates suas cognoscere eum dicimus, ea quae sunt addentes etiam ex causa ratiocinationum. Si enim voluntate omnia fecit, et nulla contra-

dicit ratio, cognoscere autem suam voluntatem dominum semper pium dicere et justum est; unumquodque vero eorum quae facta sunt volens fecit. Igitur ut suas voluntates dominus cognoscit ea quae sunt, quoniam et volens ea quae sunt fecit. M. Quemadmodum igitur Deus suas voluntates videt, ita et ea quae fecit videt? D. Ita quidem et non aliter. Non autem ut insipientes autumant per sensum sensibilia, neque per intellectum intelligibilia, sed quemadmodum suas voluntates, ita sensibilia et intelligibilia videt. M. Hanc ac pure intelligis, sed dicas flagito, utrum aliud sunt divinae voluntates quas Deus videt, et aliud facta quae ut suas voluntates videt? D. Non sum idoneus qui huic propositioni satis recteque respondeam. Coarctor enim undique nam si dixero aliud, mox dicturus eris. Non ergo ut suas voluntates Deus videt quae fecit. In diversis enim naturaque differentibus una ac simplex visio fieri non potest. Et concludes. Divina autem visio simplex est et una et uniformis. Igitur si aliud est divina voluntas, et aliud quod fecit, non ut voluntatem suam videt. Si autem dixerim non aliud, necessario sequetur: Voluntas igitur Dei facta est, et voluntates suas fecit, et quae fecit voluntates suae sunt. Una enim eademque et simplex divina visio cogit unum, et id ipsum esse omne quod videt. Videt autem ut suas voluntates quae fecit. Unum igitur et id ipsum sunt divinae voluntates, et quae deus fecit. Ea siquidem unificat simplex divina visio quae omnia videt, unum et unum omnia. Et si hoc datum fuerit, vereor ne forte me compellas unum e duobus fateri, aut videlicet segregare voluntatem dei a Deo, et adjungi creaturae ita ut aliud sit Deus et aliud sua voluntas, hoc est, ut Deus sit factor, voluntas autem ejus facta; Aut si hoc non sinit vera ratio dicere, necessario fatebor, et dominum et voluntates suas, et omnia quae fecit, unum et id ipsum esse ac sine mora ratiocinationis virtute cogente concludetur: Deus igitur seipsum fecit, si non extra ejus naturam suae voluntates sunt, et non aliter videt suas voluntates, et aliter quae fecit, sed ut suas voluntates videt quae fecit. Et si ita est, quis de aeternitate omnium quae facta sunt in Deo dubitaret, quando non solum facta et aeterna verum etiam Deus esse intelliguntur? M. Cautissime ac vigilantissime rationis iter ingrederis. Ac per hoc si pure intelligis sine ambiguitate ulla, ita et non aliter esse quae dixisti, in suadenda aeternitate omnium quae in Dei verbo facta sunt amplius laborare necessarium non esse video. D. Derides me ut arbitror dum mecum liberaliter agis, hoc est,

dum libertati arbitrii mei concedis eligere, quae velit, et tenere quod vult, et non veris rationibus exigis me concludere, quod de talibus remota omni falsitate credendum, et intelligendum est. Si enim per me ipsum pure intelligerem, ea quae dixi, non fortasse vererer apertam scientiam de divinis voluntatibus, et de his quae facta sunt proferre, num et id ipsum sint necne. Veritus sum autem meipsum cognoscens non satis idoneum ad haec discutienda incedere. M. Gradatim ergo ingredere, ne in aliquo fallaris ut quodcunque concesseris, stabili mentis habitu obtineas. D. Praecede sequar. M. Quamvis ut opinor de voluntate divina dubites, seu de voluntatibus, seu de ineffabili divinae voluntatis multiplicitate; Deus enim unum multiplex in seipso est; Utrum ad summae bonitatis simplicem naturam pertineant, ut non aliud praeter ipsum sint annon, dum tamen suis voluntatibus caruisse non dubitas. D. Hinc dubitare insipientissimum est, omne siquidem quod habet semper et immutabiliter habet, quoniam nihil accidit, ideoque aut nunquam habuit suas voluntates, aut si habuit semper eas habuisse nullo modo dubitandum. M. Deus itaque semper voluntates suas habuit, easque semper vidit, non enim latere eum potuit quod habuit. D. Et habuit et vidit. Dominum namque voluntatibus suis caruisse, aut semper eas non habuisse, aut non vidisse dementium est aestimare. M. Divinae ergo voluntates aeternae sunt, quoniam ipse cujus voluntates sunt aeternus est. D. Omnino hoc concesserim. M. Quid igitur? num et ea quae voluit semper habuit, et semper vidit? Clare quidem intelligis, ut reor domino nihil esse futurum dum omnia tempora in seipso concludat, et omnia quae in eis sunt. Omnium quippe principium et medium et finis est. Et ambitus et cursus et recursus. D. Nihil Deo futurum esse non ambigo. M. Omnia itaque quae facere voluit, in suis voluntatibus semper habuit. Non enim in eo praecedit velle id quod vult fieri. Ipsius enim voluntati coaeternum est, siquidem non expectat fieri quod vult quasi futurum cui omnia praesentia sunt, cujus voluntas causa omnium est, et visio effectus et perfectio. Fit enim nulla mora interposita quod videt faciendum. At si voluntas ejus visio ejus est, et visio voluntas, omne quod vult subtracto omni intervallo fit. Ac si omne quod vult fieri et faciendum videt, et non extra se est quod vult et videt, sed in se, nihilque in ipso est, quod ipse non sit, sequitur quod omne quod videt et vult coaeternum ei

intelligatur, si voluntas illius et visio et essentia unum est. D. Cogis jam nos fateri omnia quaecunque aeterna et facta dicuntur dominum esse. Si enim divina voluntas divinaque visio essentialis est, et aeterna, et non aliud est ei esse aliud velle aliud videre, sed unum et id ipsum superessentiale et omne quodcunque intra voluntatem et visionem comprehendit, non aliud praeter ipsum ratio sinit intelligi: simplex siquidem natura intra se non patitur esse quod ipsa non sit, restat sine ulla controversia unum dominum omnia in omnibus esse fateri. Et si ita est, de aeternitate omnium quae in Deo sunt, imo etiam quae Deus sunt, nemo pie philosophantium debet ignorare. Adhuc tamen non satis video, quomodo divina natura extra quam nihil est, et intra quam subsistunt omnia, nihil intra se recipit esse quod sibi coessentiale non sit. M. De eo quod nulla natura subsistat, praeter dominum et creaturam, non dubitare te crediderim, imo etiam satis te videre video. Nam quod dixisti de divina natura, extra quam nihil est, ita intelligis ut arbitror creatricem quidem naturam nihil extra se sinere, quia extra eum nihil potest esse; totum vero quod creavit, et creat intra seipsam continere; ita tamen ut aliud sit, ipsa quia superessentialis est et aliud quod in se creavit, nam seipsum creare non tibi verisimile videtur. D. Totam conceptionem cogitationis meae de Deo et creatura perspexisti. Firmiter enim atque inconcusse teneo nullam naturam vel creatam vel non creatam, extra dominum subsistere, et nullo modo esse. Omne vero quod subsistit sive creatum sive non creatum, intra ipsum contineri. Ac per hoc totius universitatis plenitudinem his veluti duabus partibus concludi, hoc est, Deo et creatura hactenus tenebam. Sed nunc iterum fides mea videtur nutare praedictis ratiocinationibus infirmata. M. Fidem tuam stabilitam esse, veraque ratione munitam esse video saltem in hoc extra dominum nihil esse credens. D. Ita ut dicis, illud enim purissime contemplor. M. Diligentius itaque et perspicacius mentis aciem circa ea quae intra dominum esse credis circumfer. D. Intra dominum nihil aliud esse sentio praeter seipsum et ab eo conditam creaturam. M. In Deo ergo vides quod Deus non est. D. Video ex domino tamen creatum. M. Quid itaque tibi videtur? num Deus omnia quae fecit, antequam fierent vidit? D. Eum vidisse omnia quae voluit facere priusquam fierent existimarim. M. Ea ergo vidit quae facere voluit, et non alia vidit, nisi ea quae fecit et ea quae fecit priusquam faceret vidit. D. Ita teneo. M. Dic quaeso quae sunt illa quae Deus priusquam fierent

vidit. Quomodo enim creaturam vidit quae adhuc non erat facta? Et nec aliud praeter creaturam vidit. Omne enim quod est aut Deus aut creatura est. Proinde seipsum vidit antequam faceret omne quod fecit, aut creaturam vidit, quae adhuc non est creata. Quomodo autem vidit quod adhuc non erat? Si in eo erat et ideo visum est, quia erat, profecto erat ante creaturam quod creatura non erat. Si autem solus Deus ante omnem creaturam finitur esse, nil aliud praecessit creaturam quod Deus videret antequam faceret creaturam, nisi aut ipse aut aeterna in se, et coaeterna sibi creatura. Confectum est enim inter nos dominum vidisse quae facienda erant, non enim ignorans fecit aut non praevidens quod facere voluit. D. Septum me undique video nullamque fugiendi viam remanere; nam si dixero Dominum in seipso vidisse quae facienda erant, cogor fateri seipsum vidisse quia adhuc non erat creatura quam videret, nec aliud erat ante omnem creaturam quod praeter seipsum videre possit. Ac per hoc si omnia quae facienda erant in seipso vidit, priusquam fierent necessario seipsum vidisse, vera docebit ratio et ipse erit omnia quae fecit. Si ea quae vidit in seipso fecit, et erit factor et factura. Si autem dixero creaturam vidit faciendam priusquam fieret, dicturus eris: Erat ergo creatura antequam fieret; si enim Deus vidit eam antequam fieret, illud vere substantialiter erat, quod Deus in ea vidit priusquam fieret. Non enim Deus vidit falsa dum sit incommutabilis veritas, et omne quod in ea est, verum et incommutabile est. Et si Deus in seipso vidit creaturam priusquam fieret, semper vidit quod vidit. Non enim accidit ei videre quod videt quando non aliud est ei esse et aliud videre. Ipsius namque simplex natura est. Si autem semper vidit quod vidit, semper erat quod vidit, ac per hoc aeternum esse necesse est, quod vidit, et si creaturam vidit, quae adhuc non erat, et erat quod vidit; omne enim quod Deus videt verum et aeternum est. Nil aliud relinquitur nisi ut intelligamus creaturam fuisse in Deo priusquam fieret in se ipsa: duplexque de creatura dabitur intellectus. Unus qui considerat aeternitatem ipsius in divina cognitione in qua omnia vere et substantialiter permanent. Alter qui temporalem conditionem ipsius veluti postmodum in se ipsa. Etsi ita est rationis consequentia compellit unum e duobus eligere, ut aut eandem creaturam meliorem seipsa aut inferiorem dicamus. Meliorem quidem quantum in Deo aeternaliter subsistit; inferiorem vero quantum in se ipsa creata est, et creatio illius non in Deo, sed veluti

extra dominum in seipsa aestimabitur, et erit contrarium scripturae quae dicit *omnia in sapientia fecisti;* aut non eandem naturam esse, quae aeternaliter in cognitione Dei erat, et quae veluti postmodum in seipsa condita est. Ac per hoc non ea quae facta sunt antequam fierent vidit, sed ea solummodo quae aeterna sunt in seipso vidit; et siquis hoc dederit, catholicae fidelium professioni videbitur resistere. Sancta siquidem sophia non alia profitetur dominum in seipso priusquam fierent vidisse, et alia postmodum in seipsis fecisse, sed eadem aeternaliter visa, et aeternaliter facta, et hoc totum in Deo et nihil extra dominum. Si autem aliud divinae bonitatis natura, et aliud quod vidit faciendum et fecit, et in seipso vidit, et fecit divinae naturae simplicitas interrumpetur, quando aliud in ipsa intelligitur, quod ipsa non sit quod omnino impossibile est. Si vero non aliunde est divina bonitas, et aliud quod in seipsa vidit faciendum, sed una atque eadem est natura cujus inviolabilis est simplicitas, et inseparabilis unitas, profecto dabitur omnia ubique dominum esse, et totum in toto, et factorem et factum, et videntem et visum, et tempus et locum, et essentiam omnium et substantiam, et accidens, et ut simpliciter dicam, omne quod vere est, et non est, superessentialis in essentiis, supersubstantialis in substantiis, super omnem creaturam creator, et intra omnem creaturam creatus, et infra omnem creaturam subsistens, a seipso esse incipiens, et per seipsum seipsum movens, et ad seipsum motus, et in seipso quiescens. Per genera et species in seipso in infinitum multiplicatus, simplicitatem suae naturae non deserens, et multiplicationis suae infinitatem in seipsum revocans. In ipso enim omnia unum sunt. M. Nunc video, te perpure inspicere de quibus videbaris dubitare, et ulterius non titubabis, ut arbitror, fateri omnia et facta esse et aeterna, et omne quod in eis vere intelligitur subsistere, nil aliud praeter ineffabilem divinae bonitatis esse naturam. Ipsa enim est substantiale bonum, et nemo bonus nisi solus Deus. Restat quidem de aeterna conditione omnium in Deo tractare, quantum divinae veritatis radius aciem nostrae mentis in divina mysteria permiserit ascendere. D. Restat quidem et jam ordo disputationis exigit. Prius tamen velim te breviter colligere totum quod de praesenti quaestione hactenus inter nos confectum est. M. Ad purum ut opinor deduximus divinam bonitatem vidisse et semper vidisse ea quae facienda erant. D. Hoc pactum est. M. Et non alia vidit et alia fecit, sed ea quae semper vidit facienda fecit. D. Simi-

liter datum est. M. Et omnia quae semper vidit semper fecit. Non enim in eo praecedit visio operationem, quoniam coaeterna est visioni operatio, praesertim dum non aliud ei sit videre et aliud operare, sed ipsius visio ipsius est operatio. Vidit enim operando et videndo operatur. D. Hoc quoque assumptum est. M. De simplicitate divinae naturae discussum, quod non in ea vere ac proprie intelligitur, quod ab ea alienum sit, et non ei coessentiale, et quoniam omnia vere ac proprie intra eam intelliguntur esse; Non enim extra eam subsistunt; conclusum est, ipsam solam esse vere ac proprie in omnibus, et nihil vere ac proprie esse quod ipsa non sit. D. Conclusum. M. Proinde non duo a seipsis distantia debemus intelligere dominum et creaturam, sed unum et id ipsum. Nam et creatura in Deo est subsistens, et Deus in creatura mirabili et ineffabili modo creatur, seipsum manifestans, invisibilis visibilem se faciens, et incomprehensibilis comprehensibilem, et occultus apertum, et incognitus cognitum, et forma et specie carens formosum, et speciosum, et superessentialis essentialem, et supernaturalis naturalem; et simplex compositum, et accidentibus liber accidentibus subjectum, et accidens, et infinitum finitum, et incircumscriptum circumscriptum, et supertemporalis temporalem, et superlocalis localem, et omnia creans in omnibus creatum, et omnium factor factus in omnibus, et aeternus coepit esse, et immobilis movetur in omnia, et fit in omnibus omnia; neque hoc de incarnatione verbi et inhumanatione dico, sed de summae bonitatis, quae unitas est et trinitas, ineffabili condescensione in ea quae sunt ut sint imo ut ipsa in omnibus a summo usque deorsum sit, semper aeterna semper facta a seipsa in seipsa, aeterna a seipsa in seipsa facta, et dum fit aeterna non desinit esse facta, et de seipsa seipsam facit. Non enim indiget alterius materiae quae ipsa non sit in qua seipsam facit alioquin impotens videretur, et in se ipso imperfectus, si aliunde acciperet apparitionis et perfectionis suae auxilium. A se igitur ipso Dominus accipit theophaniarum suarum, hoc est, divinarum apparitionum occasiones: quum *ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum, sunt omnia.* At per hoc, et ipsa materies, de qua legitur mundum fecisse, ab ipso, et in ipso est, et ipse in ea est, quantum intelligitur, eam esse: nec hoc mirum, cum nos exempla Scripturae de talibus doceant; Si enim animae Moysi et Samuel dum natura sunt invisibiles, et incorporales, visibiles et veluti corporales, non in aliqua extrinsecus assumpta materia, sed per se ipsas, nulla me-

dietate interposita, ad perpetranda mysteria, non phantastice, sed veraciter, apparuerunt, quid nos prohibet tali miraculo manu-ductos ad altiora divinae virtutis ascendere: ut intelligamus eam, et supra omnia esse, et in omnibus fieri non aliunde accipientem ut diximus materiem, aut de nihilo facientem in qua fit, et manifestam se facit. Satis de virtute seminum disputatum est, quae dum per seipsam invisibilis, et incomprehensibilis sit, in infinitas formas, et species seipsam multiplicat, sensibusque corporeis succumbit: quae omnem mentis aciem, dum quaeritur, effugit: proinde nullus locus conceditur nihilo illi, hoc est, privationi totius habitudinis, atque essentiae, de quo omnia putantur ab his qui minus intelligunt, facta fuisse, nescientes quid eo nomine sacra significat Theologia.

M. Miror quomodo, quae nunc a te dicta sunt, quamvis multis invia, et ab his qui Philosophari videntur remota, verissima tamen esse vera proclamat ratio, et auctoritas sacrae Scripturae id ipsum dum intentius consideratur suadet, et praedicat: dicit enim *in principio fecit Deus coelum, et terram*, hoc est, Deus Pater in Deo filio universitatem totius creaturae visibilis, et invisibilis condidit: et quod in principio suo in verbo suo, in filio suo unigenito, pater conderet, quod ipse filius non esset, alioquin non in ipso conderet, sed dextra ipsum, quod aliunde accepit, aut de nihilo fecit: aut quomodo pateretur, fieri in se verbum, quod sibi consubstantiale non esset; non enim lux finit in se tenebras, nec veritas recipit in se figmentum; non autem potest esse verum, quod non erat semper aeternum: aeternum autem non est, quod ex privatione totius aeternitatis, atque essentiae factum est, aut quid aliud faceret pater in sua sapientia, nisi ipsam sapientiam, ait enim Propheta, *omnia in sapientia fecisti*. Vim verborum intuere; nam quid quasi in aliquo loco, seu spatio, quoddam aedificium fecit Deus in sua sapientia, non ut ipsa substantialiter fieret omnia, sed solum contineret omnia, et quasi aliud in alio, in sapientia fierent omnia: non sic docet ratio, sed sic omnia in sapientia fecisti, hoc est, sapientiam tuam omnia fecisti. Nam et Sol iste visibilis, dum per seipsum simplex Ignis sit, nullamque compositionem ab his quae sibi consubstantialia non sunt recipiat: omnium tamen sensibilium naturam in se continet, et comprehendit, non ut aliud praeter se ipsum in se contineat; omnium namque visibilium substantia in ipso est creata, non enim Corpora, in quibus flagrat, veluti in alimonia sua consumeret,

si non prius eorum subsistentiae occasiones praestaret: Solem nunc dico ipsam incomprehensibilem virtutem, quae diffunditur per totum hunc visibilem mundum, quae propterea ignis dicitur, quia intus in omnibus agit, cujus fons maximus, est corpus illud aethereum, solis nomine appellatum: In quo, et per quod manifestissimas operationis suae virtutes manifestat, lucem dico, et calorem, caetera vero omnia corpora, quae nascuntur in mundo, et nutriuntur, occultatissimis suis operationibus administrat: et fit ubique totus, et de se ipso, in se ipso, in omnibus factus erumpens. In omnia visibiliter, consumans omnia, in se ipsum invisibiliter: hinc non immerito dicit scriptura, *gyrans gyrando vadit Spiritus, et in locum suum revertitur.* Spiritus enim igneus, eximia suae naturae subtilitate lustrat omnia, et fit in omnibus omnia, et in se ipsum revertitur, quoniam omnium visibilium fons substantialis, et origo est: ideoque a Graecis φόετον appellatur, hoc est revertens: lustratis siquidem omnibus, et visibiliter, et invisibiliter mundanis corporibus, in se ipsum redit, et in se ipsum omnia revocat, quae ab ipso principium generationis suae accipiunt, nunc etiam sancti Theologi superessentialem Divinam, et informem essentiam, ut ait S. Dionysius in igne saepe describant, tanquam habente multas divinae, si fas dicere, proprietatis, Imagines.

19. Quid autem eo nomine quod est nihilum sacra significat Theologia explanari a te peto. M. Ineffabilem, et incomprehensibilem Divinae naturae, inaccessibilemque claritatem omnibus intellectibus sive humanis, sive Angelicis incognitam, (superessentialis est enim, et supernaturalis) eo nomine significatam crediderim, quae dum per se ipsam cogitatur, neque est, neque erat, neque erit; In nullo enim intelligitur existentium, quia superat omnia; cum vero per condescensionem quandam ineffabilem in ea quae sunt, multis obtutibus inspicitur, ipsa sola invenitur in omnibus esse, et est, et erat, et erit; dum ergo incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocitatur. At vero in suis theophaniis incipiens apparere, veluti ex nihilo aliquid, dicitur procedere, et quae proprie supra omnem essentiam existimatur, proprie quoque in omni essentia cognoscitur, ideoque omnis visibilis, et invisibilis creatura Theophania i. e. divina apparitio potest appellari; omnis siquidem ordo naturarum a summo usque deorsum, hoc est, ex caelestibus essentiis, usque ad extrema mundi hujus visibilis, in quantum occultus intelligitur, in tantum divinae claritati

appropinquare videtur. Proinde a Theologia coeleſtium virtutum, inacceſſibilis claritas ſaepè nominatur tenebroſitas: nec mirum, cum et ipſa ſumma ſapientia cui appropinquant ſaepiſſime tenebrarum vocabulo ſignificetur; audi Pſalmiſtam, *quia ſicut tenebrae ejus, ita et lumen ejus*, ac ſi aperte diceret: tantus eſt divinae bonitatis ſplendor, ut non immerito volentibus eum contemplari, et non valentibus vertatur in tenebras: Solus enim, ut ait Apoſtolus, *inacceſſibilem poſſidet lucem:* in quantum vero longius ordo rerum deorſum deſcendit, in tantum contemplantium obtutibus manifeſtius ſe aperit; Ideo formae, ac ſpecies rerum ſenſibilium, manifeſtiſſimam theophaniam, nomen accipiunt: divina igitur bonitas, quae propterea nihilum dicitur, quoniam ultra nulla eſſentia invenitur, ex negatione omnium eſſentiarum in affirmationem totius univerſitatis eſſentiae a ſe ipſa in ſe ipſam deſcendit, veluti ex nihilo in aliquid, ex ineſſentialitate ſiquidem ipſius progreſſio in ea in quibus ſit, veluti informis quaedam materia a ſcriptura dicitur. Materia quidem, quia eſt initium eſſentiae rerum, informis vero, quia informitati divinae ſapientiae proxima eſt. Divina autem ſapientia informis dicitur, quia ad nullam formam ſuperiorem ſe ad formationem ſuam convertitur; eſt enim omnium formarum infinitum exemplar: et dum deſcendit in diverſas viſibilium formas, ad ſe ipſam veluti ad formationem ſuam reſpicit: Proinde divina bonitas ſuper omnia conſiderata dicitur non eſſe, et omnino nihil eſſe, in omnibus vero eſſe: et dicitur eſſe, quoniam totius Univerſitatis eſſentia eſt, et ſubſtantia, et genus, et ſpecies, et quantitas, et qualitas, et omnium copula, et Situs, et Habitus, et Locus, et Tempus, et Actio, et Paſſio: et omne quodcunque in omni creatura, a qualicunque intellectu poteſt intelligi. Et quisquis intentus ſancti Dyoniſii verba inſpexerit, haec ita ſe habere inveniet: ex quibus nunc pauca inſerere non incongruum videtur, et quae in prioribus noſtrae ſermocinationis proceſſionibus ex ipſo accepimus, iterum recipere neceſſarium judicamus; *Age*, inquit, *optimum ut vere, et exiſtentium omnium ſubſtantificum laudemus*, "ON (ſic enim vocat Deum) *totius eſſe ſecundum virtutem ſupereſſentialem eſt ſubſtituens cauſa, et creator exiſtentis ſubſiſtentiae: ſubſtantiae, eſſentiae, naturae, principium, et menſura, ſeculorum, et temporum, eſſentialitas, et* „aeternitas exiſtentium temporum factorum eſſe; utcunque factis ex eo quod eſt aeternum, et eſſentia, et ὄν, et tempus, et generatio, et factum in exiſtenti eſſentialitas et utcunque

subsistentia, et substantia, etenim Deus non dum est ὂν sed simpliciter, et incircumfinite totum in se ipso coambiens, proinde et rex seculorum dicitur, tanquam in se ipso, et circa seipsum totius esse, et existentis substitutor: et neque erat, neque erit, neque factus est, neque fit, neque fiet, magis autem, neque est, sed ipse est esse existentibus, et non existentia solum, sed ipsum esse existentium ex ante aeternaliter existente: ipse enim est seculum seculorum subsistens ante secula, quia omnibus existentibus, et seculis, esse ex providente est: et omne quidem seculum, et tempus ex ipso totius seculi, et temporis, et omnis utcunque existentis qui est, ante ὂν principium et causa, et omnia ipsum participant, et a nullo existentium recedit, et ipse est ante omnia, et omnia in se constituit: et simpliciter siquis utcunque est in ante existente, et est, et intelligitur, et salvatur". Et paulo post primordialium causarum explanationem addit, dicens „esse autem ipsum existentibus omnibus nunquam deseritur, ipsum vero esse ex ante existente, et ab ipso est esse, et principium, et mensura ante essentiam ὌΝ, et non ipse esse, et cum habet esse, et ὂν, et existentis, et seculi, est omnium substantificum principium, et medietas, et consummatio: et propterea ab eloquiis ipse vere ante ὤν, juxta omnem existentium intelligentiam multiplicatur. Et quod erat in ipso, et quod est, et quod erit, et quod factum est, et fit, et fiet proprie laudatur: haec enim omnia divinitus intelligentibus secundum omnem excogitationem ipsum superessentialiter esse significant, et ubique existentium causalem; etenim neque quidem est hoc, hoc autem non est, neque ibi quidem est, ibi autem non est; sed omnia est, et causalis omnium, et in ipso omnia principia, omnes conclusiones, omnia existentia coambiens, et perhibens; et super omnia est, ut ante omnia super essentialiter super ὂν."

20. Quisquis horum verborum virtutem perspexerit, nil aliud reperiet suadere, immo pronuntiare, nisi ipsum Deum omnium factorem esse, et in omnibus factum: et dum super omnia quaeritur, in nulla invenitur essentia: nondum enim est esse, dum vero in omnibus intelligitur, nil in eis nisi solus ipse subsistit, et neque est hoc, ut ait ille, hoc autem non est, sed omnia est, proinde ex superessentialitate suae naturae in qua dicitur non esse primum descendens, in primordialibus a se ipso creatur, et fit principium omnis essentiae, omnis vitae, omnis intelligentiae, et omnium quae in primordialibus causis considerat Gnostica Theoria, deinde ex primordialibus causis

quae medietatem quandam inter Deum, et Creaturam obtinent, hoc est, inter illam ineffabilem superessentialitatem super omnem intellectum, et manifestam substantialiter naturam, puris animis conspicuus descendens in effectibus ipsarum fit, et manifeste in Theophaniis suis aperitur; Deinde per multiplices effectuum formas, usque ad extremum totius naturae ordinem, quo corpora continentur, procedit, ac sic ordinate in omnia proveniens facit omnia, et fit in omnibus omnia, et in se ipsum redit, revocans in se omnia, et dum in omnibus fit, super omnia esse non desinit, ac de nihilo facit omnia, de sua scilicet superessentialitate producit essentias, de supervitalitate vitas, de superintellectualitate intellectus, de negatione omnium quae sunt, et quae non sunt, affirmationes omnium, quae sunt, et quae non sunt; et hoc manifestissime docet omnium reditus in causam, ex qua processerunt, quando omnia convertuntur in Deum, sicut aër in lucem, quando erit, *Deus omnia in omnibus*, non quod etiam nunc non sit *Deus omnia in omnibus*, sed quod post praevaricationem humanae naturae, et expulsionem de sede Paradisi, hoc est, de altitudine spiritualis vitae, et ex cogitatione clarissimae sapientiae, in profundissimas ignorantiae tenebras detrusae, nemo nisi divina gratia illuminatus, et in divinorum Mysteriorum altitudine cum Paulo raptus quomodo deus omnia in omnibus est, verae intelligentiae contuitu potest perspicere nulla carnalium cogitationum, vanarumque phantasiarum caligine interposita, mentisque acie irrationalibus passionibus infirmata, et ex splendoribus perspicue veritatis repercussa, consuetisque corporalibus umbris contenta, non enim credendum est de coelestibus essentiis, quae nunquam aeternae beatitudinis statum deseruere: aliud aliquid in universa creatura praeter ipsum deum cognoscere, siquidem video, et in primordialibus causis super omnem sensum et intellectum omnia perspiciunt omnibus naturae operibus ad cognoscendam veritatem non indigentes. Sola autem ineffabili gratia aeterni luminis fruentes, ad quam visionem humanam naturam reducere Dei verbum incarnatum descendit, ipsam prius lapsam, quam ad pristinum statum revocaret, accipiens, delictorum vulnera sanans, falsarum Phantasiarum umbras extinguens, oculos mentis aperiens, seipsum in omnibus his, qui digni sunt tali visione, manifestans. D. Haec ardua valde sunt, et a sensibus corporalia et visibilia cogitantium remota: his vero, qui super visibilia, et corporalia, spiritualiter in cognitionem veritatis ascendunt, verissime et dulcissime clarescunt.

Quis enim carnaliter viventium, claramque ſapientiae lucem cernere nolentium talia audiens non continuo erumpat, et proclamet: Inſaniunt qui haec dicunt? quomodo enim ſupra omnia Deus inviſibilis, incorporalis, incorruptibilis, poteſt a ſeipſo deſcendere, et ſe ipſum in omnibus creare, ut ſit omnia in omnibus, et usque ad extremas hujus mundi viſibiles turpitudines, et corruptiones, formas et ſpecies procedere, ut ipſe etiam in eis ſit, ſi in omnibus eſt, ignorans qui dicit nullam turpitudinem in univerſitate totius creaturae poſſe eſſe, nullam malitiam ei nocere, nullo errore falli vel ſeduci? quod enim parti contingit, in toto fieri Deus non ſinit, cujus nec univerſitatis turpitudo turpis eſt, nec malitia nocet, nec error errat. Turpiter quidem viventibus, et a veritate errantibus turpia honeſta, mala bona, errantia recta, prava juſta putantur eſſe. Quorum turpitudine, et malitia, et errore ſublatis, omnia pie intelligentibus, pura perfecta, impolluta, valde bona, omni errore carentia remanent, et non cogitans quod ſacra pronunciat ſcriptura, *omne datum optimum, et omne donum perfectum de ſurſum eſt, deſcendens a Patre luminum:* Dati quidem vocabulo omnium rerum ſubſtantiales Conſtitutiones, Doni vero virtutes, quibus ornatur univerſa natura, declarans: et hoc, ſubſtantia videlicet et virtus, de ſurſum deſcendit a patre luminum, hoc eſt, ex fonte omnium bonorum, Deo, qui in omnia quae ſunt, et quae non ſunt profluens, in omnibus ſit, ſine quo nihil eſſe poteſt. Sed, ut Opinor, ſatis de nihilo, de quo deus omnia fecit, actum eſt. M. Satis profecto. Neque haec dicimus illorum ſenſum refutantes, qui de nihilo, quo totius habitudinis privatio ſignificatur, deum omnia feciſſe arbitrantur, non autem de nihilo, quo ſupereſſentialitas, et ſupernaturalitas divinae bonitatis a Theologis innuitur; In Theologicis ſiquidem regulis ad Inveſtigandam divinae naturae ſublimitatem, et incomprehenſibilitatem, plus negationis quam affirmationis virtus valet: quam ſiquis intentus inſpexerit, non mirabitur eo vocabulo, quod eſt nihilum, ſaepe in ſcripturis ipſum Deum vocari. D. Nec ego miror cognoscens plus negationes, quam affirmationes Divinae cognitioni, teſte ſacro Dionyſio, coaptari poſſe. M. Non negabis, ut opinor, cuncta quae de nihilo facta eſſe ſcriptura teſtatur, unam quandam naturam communem omnibus, cujus participatione ſubſiſtunt, ſecundum uniuscujusque proportionem poſſidere. D. Hoc negare riſu eſt dignum. Credimus namque, et intelligimus Deum ſimul, et ſemel, communem omnium rerum

naturam creasse, ex cujus participatione sunt omnia. M. Putasne illam naturam de nihilo esse factam? D. Non solum puto, verum etiam firmiter teneo, non aliunde nisi de nihilo productam. M. Defini illam naturam, quid sit. D. Non possum. Res enim adhuc infinita, omniumque communis, nec certis formis adhuc distincta, vel speciebus, quomodo definiri possit non video.

21. M. Quid si quis summae sacraeque auctoritatis tibi suaderet, illam naturam non aliud esse praeter Dei verbum: dixissesne eam de nihilo esse factam? de illo nihilo dico, quod privationem totius essentiae, et substantiae, et qualitatis significat. D. Nequaquam; quis enim dixerit verbum Dei de nihilo esse factum, dum sit omnia de nihilo faciens? At quis ille, qui verbum Dei naturam omnium esse non timuit dicere? M. Audi sanctum Basilium in octava Homilia in Genesin: „neque enim, inquit, quando audivit terra: germinet herbam foeni,' et lignum fructiferum,' occultum habens foenum produxit, neque Palmam, aut Quercum, aut Cypressum ante conspectum visceribus suis occulta eduxit in superficiem, sed Divinum verbum natura est eorum, quae facta sunt": producat, non, quod habet, depromat; sed quod non habet, creat, Deo donante Operationis virtutem. Intende quam fiducialiter pronunciavit naturam omnium, quae facta sunt, verbum Dei esse, ut nulla tibi suspicio subrepat existimandi, quod aliud sit Dei verbum, aliud ejus praeceptum; id ipsum namque in eo est, et esse, et omnia esse jubere; essendo enim ipsum fiunt omnia, quum ipsum omnia est. Et ut certius cognoscas Dei verbum et naturam omnium esse, et consubstantialem patri ante omnia in omnibus, quae in eo facta sunt, audi Ecclesiasten: *Sapientiam*, inquit, *Dei praecedentem omnia quis investigavit?* Ecce coaeternitatem Patri, et coessentialem; et continuo sequitur, *Primo omnium creata est sapientia*, ecce in creaturis factam. Audi Evangelium, *Quod factum est in ipso, vita erat.* Nam quod alibi in Salomone legitur, *Deus creavit me in initio viarum suarum*, alii de incarnatione Verbi, alii de nativitate ejus ex Patre accipiunt, quorum sensus credibilior mihi videtur.

22. De his autem qui de eo nihilo, quod totius essentiae privationem significat vel absentiam, mundum factum fuisse arbitrantur, quid dicam ignoro. Non enim video, quare non considerant oppositorum naturam: siquidem privatio non potest esse, ubi non est habitus; Privatio namque habitudinis est privatio: ac per hoc, ubi non praecedit habitus, non sequitur Privatio. Quomodo

igitur dicunt, mundum privatione factum? si enim hoc verum esset, constaret ipsum mundum habitudinem quandam habuisse priusquam fieret: at si sic, quomodo habitudinis suae privationem pateretur? si vero nullo modo erat, priusquam fieret, omni habitudine caruisse nullus sapientum dubitat: at si omni habitudine caruit, quomodo de privatione habitudinis suae fieri potuit, quam nunquam habuit? eadem ratio est de absentia; Absentia namque est rei cujusdam praesentis, vel praesens fieri valentis a sensibus ablatio: si ergo mundus de absentia factus est, praecessit aliqua natura, cujus absentia condendi mundi occasio facta est; et ipsa natura, aut Deus, aut creatura erat: et si Deus, cogentur fateri, ex Divinae naturae absentia mundum factum fuisse: si vero Creatura, necessario visibilis, aut invisibilis erit; si visibilis, alium mundum visibilem praecessisse debemus credere: si invisibilis, qua ratione cogimur concedere de invisibilis naturae absentia mundum istum factum fuisse, aut eam penitus mundum praecessisse: quomodo de absentia vel privatione rerum, quae nunquam erant, mundus factus est, non intelligo: si vero quis dixerit neque privationem habitudinis, neque absentiam alicujus praesentiae nihilo nomine significari: sed universalem totius habitudinis, et essentiae, vel substantiae, vel Accidentis, et simpliciter omnium, quae dici, et intelligi possunt, negationem, concludetur sic: eo ergo vocabulo, deum vocari necesse est, qui solus negatione omnium quae sunt, proprie innuitur; quia super omne quod dicitur et intelligitur, exaltatur, qui nullum eorum, quae sunt, et quae non sunt, est; qui melius nesciendo scitur: ac per hoc inter nos, qui videbamur dissentire, conveniet: si autem responderit, neque illam negationem dico nihilo significari, qua negatur Deus esse quid eorum, quae sunt; sed illam, quae negat Deum, et creaturam; necessario fatebitur, quod negari conabatur, hoc est, de negatione privativa, et creaturae mundum factum fuisse. Mundus siquidem de materia Informi factus est; materia informis de omnino nihilo, ac per hoc, et mundus de omnino nihilo. Non enim, ut opinor, audebit dicere, omne quod est, aut Deus est, aut creatura est, aut nec Deus, nec creatura; nam si dixerit, inter eos, qui dicunt materiam Deo coaeternam esse, computabitur, de qua Deus mundum fecisse ab iis putabatur: At si omne quod est, aut Deus aut creatura est, et nemo sanus sapiens aestimavit mundum de negatione Dei et Creaturae factum, relinquitur sola illa negatio ad causam mundi faciendi, quae ablatione totius

Creaturae, super omne quod dicitur, et intelligitur, deum exaltans, nihil eorum, quae sunt, et quae non sunt, eum esse pronunciat: est enim maximum de hac ratione argumentum, si duo quaedam sunt Deus, et Creatura, aut ab uno principio sunt, ac per hoc ejusdem naturae: non enim ex principio uno nascuntur contraria secundum naturam: sui namque Principii naturam attrahunt: aut per se duo Principia sibimet sunt adversa. Nam sicut substantialia non sunt duo, sed unum, si autem Deus, et Creatura non sunt duo, sed unum, et unum; aut aequalia sunt, et nullum ex altero; si enim duo, ex uno nasci necesse est. Si autem Deus ex nullo, Creatura vero ex Deo; erit unum ex altero, non vero aequalia; unum namque ab aequali sibi uno non gignitur; at si Creatura ex Deo erit, erit Deus causa, creatura vero effectus; si autem Creatura est effectus, non causa facta; sequitur Deum in effectibus suis fieri, non enim ex causa in effectus suos procedit, quod a sui natura alienum sit, siquidem in calorem, et in lucem, nil aliud, nisi ipsa vis ignea erumpit; si autem quis dixerit, unum aequale sibi unum gignit, nam et Deus pater, dum sit unum, aequale sibi unum, Deum filium gignit, cognoscat se nimirum creare. Summa siquidem sanctaque Trinitas non est unum, et unum, et unum, sed simplex, et individuum unum in tribus inseparabilibus substantiis, et illud unum multiplex virtute est, non numero, et non aliquid unum est, sed universaliter, et infinite unum, et super omne unum, quod dici, vel intelligi potest. Sed contra illos qui talia dogmatizant, nunc nobis sermo non est, hoc tantum proposuimus, quantum vires suppetebant investigare, quid eo nomine quod est nihilum, de quo Deus creditur fecisse mundum, significatur. Quisquis de constitutione mundi rationem reddere desiderat, suis sequacibus eligat, quid suadeat: nos autem nostrae ratiocinationis iter teneamus, et quoniam propemodum inter nos confectum est omnia ex Deo, et Deum in omnibus esse, et non aliunde nisi ex ipso facta esse, quum ex ipso, et per ipsum, et in ipso facta sunt omnia; quomodo quadripartita totius naturae discretio Deo conveniat, plane ac breviter recapitules, flagito.

23. In disputationibus namque, et maxime de rebus obscuris multum valet ἀνακεφαλαίωσις, hoc est, recapitulatio; breviter enim, aperteque praedicta omnia in memoriam revocat, mentisque obtutibus cuncta quae acta sunt, simul manifesta sunt. M. De Deo, ut opinor, inter nos convenerat, quod totius universitatis conditae

principium sit, et medium, et finis, non quod aliud ei sit esse Principium, aliud medium, aliud finis; haec enim tria in ipso unum sunt; sed quod Theologicae contemplationis triplex motus sit; aliter enim movetur Intellectus sive humanus, sive angelicus, considerans principium omnium Deum esse; aliter cognoscens omnia in ipso, et per ipsum esse, veluti in quadam medietate; aliter contemplatur finem omnium in Deo esse, et Deum, quem omnia appetunt, et in quo quiescunt, et vivunt. Cui sensui favet S. Augustinus in libro de Civitate Dei, tertio Capitulo de Socrate Philosopho disputans, „nolebat, inquit, immundos terrenis cupiditatibus animos sese extendere in divina conari, quandoquidem ab iis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas non nisi in unius, et summi Dei voluntate esse credebat; unde non eas putabat, nisi mundata mente posse comprehendi: et ideo purgandae bonis moribus vitae censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in aeterna se attolleret, naturamque incorporei, et incommutabilis luminis, ubi causae omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiae puritate conspiceret." D. Plane convenerat, quia ratio approbat. M. Dum ergo de divina natura pure percipimus, quod omnium principium sit, et causa; est enim ἄναρχος, et ἀναίτιον, hoc est, sine principio, et sine causa: siquidem nihil praecedit quod ei principii, vel Causae proportionem obtineat, ipsa vero omnium, quorum Causa, et principium est, naturam creat, non immerito eam dicimus creatricem naturam, et non creatam; Creat namque, et a nullo creari patitur; eandem vero divinam scilicet naturam, finem omnium esse, ultra quem nihil, et in quo omnia aeternaliter subsistunt, et universaliter Deus sunt, cognoscentes, neque creatam neque creatricem rite vocamus, non creatam quidem, quia a nullo creatur, neque creatricem, quia jam desinit creare, omnibus in suas aeternas rationes, in quibus aeterniter manebunt, et manent, conversis, appellatione quoque creaturae significari desistentibus. *Deus* enim *omnia in omnibus erit*, et omnis creatura obumbrabitur in Deum, videlicet, conversa sicut astra sole oriente: videsne ergo qua ratione unam eandemque naturam, scilicet Divinam juxta considerationem principii non creatam, sed creatricem, juxta vero finis speculationem, nec creatam, nec creatricem possumus appellare? D. Satis video quid vis. Dic quod restat. M. Rationem medietatis restare solummodo arbitror, quae duplici modo contemplatoribus suis

arridet: primo quidem, quando et creari, et creare conspicitur divina natura; creatur enim a seipsa in Primordialibus causis, ac per hoc seipsam creat, hoc est, in suis Theophaniis incipit apparere ex occultissimis naturae suae finibus, volens emergere, in quibus et sibi ipsi incognita, hoc est, in nullo se cognoscit, quia infinita est, et supernaturalis, et superaeternalis, et super omne quod potest intelligi, et non potest, descendens vero in principiis rerum, ac veluti seipsam creans in aliquo inchoat esse: secundo vero, dum in extremis effectibus primordialium causarum perspicitur, in quibus creari tantummodo, non autem creare recte praedicatur; creatur enim descendens in extremos effectus, ultra quos nil creat, ideoque dicitur creari solummodo, non creare. Non enim ultra extremos effectus descendit, quo et creari, et creare videretur. Creatur ergo, et creat in primordialibus causis, in earum vero effectibus creatur, non creat; nec immerito, quum in ipsis finem descensionis suae, hoc est, apparitionis suae constituit, atque ideo omnis creatura corporalis, et visibilis, sensibusque succumbens extremum Divinae naturae vestigium non incongrue solet in scripturis appellari: quod omnis contemplativus animus, veluti quidam Moyses ascendens in summitatem Theoriae permittatur inspicere, et quod adhuc vix a sapientibus animis potest ad purum dignosci: fumigationibus Phantasiarum terrenarum strepitibus mutabilium, nec non coruscationibus subito nascentium, subitoque transeuntium impedientibus; paucissimorum namque, terrenisque cogitationibus penitus remotorum, virtute et scientia purgatorum, est, deum in his visibilibus creaturis cognoscere, sicut Abraham ex conversione siderum cognovit, lege naturali duce, caeterique sacri Patres ante Legem scriptam, et in lege, quemadmodum Moses in nube, et in montis cacumine. Apostoli demum post Legem sub gratia cum Christo in monte, per visibilia symbola in divina mysteria introducti sunt. *Vestimenta* enim *ejus candida*, *sicut nix*, visibilem creaturam in qua, et per quam dei verbum, quod in omnibus subsistit, intelligitur, significabant. Audi Apostolum dicentem *invisibilia ejus a creatione mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et aeternitas.* D. Quadripartitam naturae universalis divisionem nunc clarissime video, et de Deo, et in Deo esse indubitanter intelligendum cognosco; proinde finita hac questione de nihilo, et ad purum, ut opinor, deducta, ad considerationem tertiae partis universae naturae, de qua praedicatur creari so-

lummodo, et non creare redeundum esse censeo: ita enim nostrum promittit propositum, quamvis enim quidem aliae introductae Quaestiones sunt, ipsa tamen principalem materiam tertio Libro praestitit; ejus namque gratia diligentius investigandae incidens, aliarum propositionum Theoria inserta est.

24. Recte censes, tempusque postulat, sed prius de senaria quantitate dierum intelligibilium, in qua Deus opera sua fecisse legitur, si quid promisimus, implere debemus: breviter dicendum, partim quidem sacrorum Patrum intellectus sequentes, partim quod in animo venit ab eo, qui illuminat tenebras nostras, et quaerit in scripturis suis quaeri, et inveniri, non celantes. Infinitus siquidem conditor sacrae scripturae in mentibus Prophetarum Spiritus Sanctus infinitos in ea constituit intellectus, ideoque nullius Expositoris sensus sensum alterius aufert, dummodo, ut sanae fidei Catholicaeque professioni conveniat, quod quisque dicat, sive aliunde accipiens, sive a seipso, illuminatus tamen a deo, inveniens. D. Procede quovis ordine, meque attrahe. Te enim sequar, vel sensum aliorum sive tuum in talibus cognoscam, et quod vera ratio, quae in omnibus quaerit veritatem, et invenit, edoceat, eligam: non quia jam veraces intellectus discernere a fallacibus idoneus sum, sed quod similiora vere dissimilioribus proponere consulta veritate, non temere ausim. M. Temere quoque, et inconsiderate nihil velim approbare. Primordialium itaque causarum visibilium, et invisibilium simul et semel conditionem divinus Propheta Moyses breviter scribens, dicendo, *in principio fecit Deus coelum et terram*, eorumque occultam in divino consilio, incomprehensibilemque magnificentiam, prius quam in formas speciesque profluerent, *inanis terrae*, aut *vacuae*, aut *invisibilis*, et *incompositae*, *tenebrarum* quoque *super abyssum* vocabulis significans, inchoationem quoque procreationis praeconditarum causarum in effectus suos, appellatione *spiritus qui fovebat aquas*, vel *ferebatur super aquas* insinuans, ad mysticam sen. n. v. exp. des. inquiens, *et dixit deus. fiat lux, et facta est lux.* In his autem verbis multiplex sacrorum Patrum intellectus reperitur. Quorum alii quidem angelicae, et intellectualis caelestis essentiae Creationem in hoc loco sacrae scripturae significatam esse discernunt; alii vero visibilis hujus lucis naturam, hoc est, ignem incomprehensibilem adhuc, et invisibilem creatum, qui postmodum veluti in his fontibus emergens, in corporibus aethereis refulsit, ac veluti spatio trium dierum oc-

culto meatu abyssum superficiei terrae undique, ut aiunt, superfusam lustrando peregit: quod autem lucis vocabulo ignea natura adhuc invisibilis, et occulta appellata sit, nulli mirum debet videri cognoscenti sacram scripturam, causarum nomine effectus, et effectuum causas appellare solere: effectus autem igneae naturae lux est, ignea igitur natura in primordio rerum condita, nomine lucis postmodum ab ea processurae, et adhuc in ea latentis non incongrue appellata est, quamvis quidem primitivam lucem fulsisse continuo arbitrentur; contra quos, satis a *S. Augustino* actum est. Quod autem sequitur, „et videt Deus lucem quod esset bona, et divisit lucem a tenebris, appellavitque lucem Diem et tenebras noctem, et factus est vespere, et mane dies primus", de simplici laude corporeae lucis, deque temporalibus intervallis, quibus circa tellurem lux, et umbra vicissitudines suas peragunt, dictum esse existimant, qui naturam lucis corporeae conditam esse arbitrantur, quando dictum est, *et dixit Deus, fiat lux, et facta est lux.* Nam quia in aequinoctio vernali prima mundi conditio creditur fuisse, in quo sol aequis spatiis supra et subtra terram moratur, 12 videlicet horis aequinoctialibus, propterea putant dictum esse *divisit lucem a tenebris*, ac si aperte diceretur, totum unius Diei spatium quod 24 horis peragitur, aequa partitione inter diem divisit, et noctem; quia vero conditionem angelicae naturae creatione lucis significatam rectius autumant, S. *Augustini* divisionem sequentes Lucis a tenebris, aut discretionem informis materiae, et formatae creaturae intelligunt, ut nomine lucis perfectio formae, tenebrarum vero informitatis confusio accipiatur, aut duplicem caelestium essentiarum Theoriam; aliter namque consideratur creatura in rationibus suis aeternis, in deo, secundum quas condita est, et aliter in se ipsa sub Deo in quantum creatura est; et prima quidem consideratio lucis vocabulo, secunda vero tenebrarum consideratur. Ut enim lux praecedit tenebris dignitate, ita claritas aeternarum rationum, secundum quas omnis creatura facta est, praeponitur obscuritati creaturae per se ipsam consideratae; ideoque appellavit Deus *Lucem Diem*, splendorem scilicet divinarum rationum, *tenebras vero noctem*, hoc est, obscuriorem in se ipsa creatae naturae speciem: quod autem sequitur *factumque est, vespere et mane Dies unus* finem peractae operationis, et inchoationem sequentis significare volunt. Mane enim, i. e. inchoatio sequentis operationis finis est praecedentis, et praecedentis terminus initium est sequentis, ideoque Dies unus, vel primus finitur vespere, cujus

mane, hoc est, initium in lucis conditione praecesserat. Haec breviter ab aliis accepimus.

25. Nos autem primordialium causarum conditionem, sive visibilium, sive invisibilium in factura coeli et terrae in principio, earumque in effectus suos processiones in his verbis sacrae scripturae *fiat lux*, et reliqua volentes intelligere, dicimus creatione lucis processionem primordialium causarum in suos effectus significari; nam si ipsas primordiales causas propter incomprehensibilitatem naturae suae, incognitamque omni intellectui altitudinem, tenebrarum caligine, hoc est, profundae ignorantiae densitate superfusas scriptura perhibet, cum dicitur *et tenebrae erant super Abyssum*, quid mirum, si declaratio earum in effectibus suis per formas et species lucis nomine praedicaretur per hoc, et dixit Deus *fiat lux*, *et facta est lux:* veluti quis diceret primordiales causas, in se ipsas inconspicuas, omnemque intellectum obumbrantes jussit Deus in formas perspicuas, speciesque intelligibiles, sensibilesque visibilium, et invisibilium prodire: non enim solus Deus, verumetiam omnium rerum principia tenebrarum vocabulo, teste *S. Dionysio* solet in eloquiis appellari propter incomprehensibilem infinitatem: processio vero ejus per principia in creaturas visibiles, et invisibiles suas dico Theophanias claritatis nomine meruit significari: in ipsis enim quodam modo patitur intelligi, qui omnem superat intellectum; *fiat* ergo *Lux* inquit Deus, hoc est, procedant primordiales causae ex incomprehensibilibus naturae suae secretis in formas et species comprehensibiles, intellectibusque contemplantium se, manifestas. *Et facta est lux*, Deo videlicet volente, et dicente obscuritas primordialium causarum in formas ac species processit aperta. *Et divisit Deus a tenebris*, hoc est, segregavit notitiam effectuum ab obscuritate suarum principalium causarum. Divisio quippe lucis a tenebris est discretio rerum per formas et species apparentium a principiis suis, in quibus omnem superant Intellectum, ideoque praedixit, *et vidit Deus lucem*, *quia esset bona*, hoc est, placuit Deo, originales causas ante omnem creaturam ultra omnem intellectum conditas, intellectibus sive humanis, sive angelicis luce quadam intelligentiae superfusas manifestari, *appellavitque lucem diem*, *et tenebras noctem*, hoc est, contemplantibus animis praestitit manifestationem visibilium, et invisibilium per formas et species diem appellare, eorum vero in principiis suis incomprehensibilem altitudinem, omnique condito intellectui incognitam vocare noctem; *factumque est Vespere*, *et mane Dies unus:*

quamvis enim inter obscuritatem causarum, et claritatem effectuum divisio intelligatur, et differentia; unus tamen, idemque dies est, hoc est, unus eorum intellectus; non enim alia creatura intelligitur in causis facta, alia in effectibus causarum condita, sed una eademque in rationibus aeternis, veluti in quibusdam tenebris secretissimae sapientiae, omnique intellectu remotae factae, et in processionibus rationis in effectus intellectibus succumbens, veluti in quadam die perfectae notitiae manifestata. Haec autem de operibus primi intelligibilis Diei congrua, ut opinor, intelligentiarum proportionalitate addidi: non ut meum sensum, ex me ipso repertum, aliorum intellectibus velim praeferre, quod absit; sed considerans veris contemplationibus non admodum resistere, primordialiumque causarum in effectus his profusionibus de quibus nunc agimus convenire. D. De operibus 6 primorum Dierum quoniam multi, et graece, et latine multa exposuere, breviter, et succincte nunc disputandum est, et quod de prima luce a te dictum est videtur mihi sufficere, sive conditionem hujus lucis corporeae substantialiter in igne, ut *S. Basilio* videtur, sive coelestium virtutem in forma earum ut *S. Augustino*, sive Primordialium causarum in effectus suos generalem processionem significet, qualemcunque horum intellectum quis obtinuerit non longe a veritate distabit.

26. M. Transeamus ergo ad secundi Diei considerationem, ac prius dicendum est quod de Allegoricis intellectibus moralium interpretationum, nulla nunc nobis intentio est, sed de sola rerum factarum creatione secundum historiam pauca differere deo duce conamur. D. Nec hoc quaero satis enim a s. patribus de talium allegoria est actum. M. *Dixit quoque Deus fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis, et fecit Deus firmamentum.* De firmamento omnes unanimiter consentiunt, quod non aliud eo nomine, quam hoc coelum visibile significatur: Alii tamen extremam illam sphaeram volubilem undique totum mundum ambientem, chorisque astrorum ornatam solummodo, alii totum spatium ultra Lunam, ubi Planetarum Corpora, et cursus esse credunt, cum ipso extremo ambitu siderum, alii totum inane quod circa terram volvitur, hoc est, aëra, et aethera, sublimissimamque sphaeram uno vocabulo firmamenti comprehendi autumant; non enim alibi, ut aiunt, legitur, Aetheris, et Aëris conditio, quare autem tali nomine vocatur, prout unicuique visum est, ita exposuit; alii quidem praeter sustentationem aquarum superiorum, ve-

luti supra illud corporales aquae sint: alii quia choros siderum sustentant, veluti quaedam ponderosa corpora, alii quia totum visibilem mundum intra se contineant, ac firment, nec desunt, qui spatium corpolentioris hujus aëris eo nomine propric vocari volunt, eo quod nubes, pluvias, imbres, nives, grandines, omneque quod ex terrenis vaporibus in eo nascitur, firma quadam suae naturae corpolentia sustineat, quantum sustinere potest, ac veluti totum ex parte caetera spatia levioris, et superioris visibilis naturae ab eo denominari: horùm vero quis rectius intelligat, legentium arbitrio dijudicandum committo: mihi autem Graeci nominis quod est Στερεῶμα considerata virtute tale vocabulum videtur meruisse, eò quod in eo totius corporalis creaturae situs stet, ac terminetur. Ultra namque firmamentum nihil sensibile, vel Corporeum, vel temporale, vel locale intelligitur esse, omnium siquidem visibilium finis in eo firmatur; στερεῶμα enim dicitur quasi στερέαμα, hoc est, solida simul; in ipso quidem omnia solida, hoc est, corporalia simul terminantur, et stant. De aquis vero, quarum in medio firmamentum fieri Deus dixit, non satis reperio quid dicam, non quod me latuerit quid multi sacrorum Patrum de ipsis senserunt. S. siquidem *Basilius* in examine suo velle videtur, *aquas illas abyssi nomine vocatas, undique circa terram diffusas, rarissimasque, et tenuissimas; super quas prius erant tenebrae; deinde Spiritus Dei superferebatur, et in quibus primitiva lux, veluti trium dierum spatiis, gyrans informem adhuc terrenam molem resplenduit, densatas tertia die, et congregatas in locum unum, ut appareret arida* in hoc loco significari, *et in earum medio Deum dixisse firmamentum fieri*, cui omninò sententia *S. Augustini* refragatur, nec tunc de ipsis aquis, intra quas Deus firmamentum fecit, satis rationem reddidit: aliorum namque opiniones introducens quid ipse intellexit, qua occasione ignoro, non aperuit: eos autem caeteris praeponit, qui spatia hujus aëris, quae sunt inter aquas marinas, et fluviales infra se positas, et illas in nubibus supra se suspensas firmamenti nomine vocari contendunt: nullius itaque sensu refutato quid de his aquis senserim paucis, si libet, rationibus explicabo. D. Libet quidem, et valde necessarium est. De hac enim quaestione adhuc quod mihi satis videretur, a nullo est suasum. M. Totius itaque conditae naturae trinam dimensionem esse arbitror; omne enim quod creatur, est vel omnino Corpus, vel omnino Spiritus, aut aliquod medium: quod nec est omnino corpus, nec omnino Spiritus, sed quadam medieta-

tis, et extremitatum ratione, et Spirituali omnino natura, veluti ex una extremitate et ſuperiori et ex altera, hoc eſt, ex omnino corporea proportionaliter in ſe recipit, unde proprie, et connaturaliter extremitatibus ſuis ſubſiſtit; proinde ſiquis attentus inſpexerit in hac ternaria proportionalitate hunc mundum conſtitutum intelliget; ſiquidem in quantum in rationibus ſuis, in quibus eſſentialiter et conſtitutus eſt, et eſſentialiter ſubſiſtit conſideratur, non ſolum ſpiritualis, verum etiam omnino ſpiritus cognoscitur, nemo enim recte Philoſophantium rationes corporeae naturae ſpirituales, imo etiam ſpiritus eſſe negarit, dum vero extremae ipſius deorſum verſus inſpiciuntur partes, hoc eſt, omnia iſta Corpora ex Catholicis elementis compoſita, maxime etiam terrena, et aquatica, quae et generationi, et corruptioni obnoxia ſunt, nihil aliud in iis reperitur praeter corpus, et omnino corporeum: at ſi quis ſimplicium elementorum naturam intueatur, luce clarius quandam proportionabilem medietatem inveniet, qua nec omnino corpus ſunt, quoniam eorum corruptione naturalia corpora ſubſiſtunt, et coitu: nec omnino corporeae naturae expertia, dum ab eis omnia corpora profluant, et in ea iterum reſolvantur, et iterum alterum alteri ſuperiori quidem extremitate comparata, nec omnino ſpiritus ſunt, quoniam non omnino corporea extremitate abſoluta, nec omnino non ſpiritus, quoniam ex rationibus omnino ſpiritualibus ſubſiſtentiae ſuae occaſiones accipiunt; non irrationabiliter itaque diximus, hunc mundum extremitates quasdam a ſe invicem penitus discretas, et medietates, in quibus univerſitatis concors harmonia conjungitur, poſſidere. Ponamus igitur inferiores hujus mundi partes, veluti inferiores aquas: nec immerito, dum totum quod in hoc mundo nascitur, humore crescit, atque nutritur, humida ſiquidem qualitate corporibus ſublata, abſque mora tabescunt, et decrescunt, et pene ad nihilum rediguntur: nam et caeleſtia corpora ferventiſſima, et ignea humida aquarum natura nutriri ſapientes mundi affirmant, quod nec ſacrae ſcripturae expoſitores negant. Spirituales vero omnium viſibilium rationes ſuperiorum aquarum nomine appellari ratio edocet. Ex ipſis enim omnia elementa, ſive ſimplicia; ſive compoſita, veluti ex quibusdam magnis ſontibus defluunt, indeque intelligibili quadam virtute rigata administrantur. Nec hoc ſilet ſcriptura clamans, *et aquae, quae ſupra coelum ſunt, laudant nomen Dei.* Quamvis enim hoc de caeleſtibus virtutibus quis intelligat, praedicto ſenſui non repugnat, dum ſit divinorum myſterio-

rum multiplex interpretatio: proinde harum aquarum in medio dixit Deus fieri firmamentum, hoc est, simplicium Elementorum naturam, quae quantum visibilia corpora superat, tantum ab invisibilibus eorum rationibus superatur, quantumque a superioribus suscipit, tantum inferioribus distribuit, quantum vero ab inferioribus recipit, tantum superioribus restituit, referens iis omne quod ab iis defluxit, quam prophetico spiritu legislator admonitus firmamentum appellavit; Abyssum namque intelligibilium ratione super se positarum firma et inseparabili sua fulsit simplicitate: fluxum vero mutabilium corporum, et maxime arida, et humida qualitate compositorum, dum temporali vicissitudine resolvuntur, in seipsum retrahit, inque sua universali soliditate ne pereant, custodit. Neque hoc ignorant qui Philosophiae studiis imbuti transfusionem naturarum in se ipsas cognoscunt. Causae quidem in elementa, elementa in corpora descendunt, soluta corpora per elementa in causas suas resiliunt, ipsa etiam corpora in se invicem transeunt. In diluvio aër versus est in aquam, iterumque reversa est aqua in aëra. Dixit itaque Deus *fiat firmamentum in medio aquarum*, hoc est, fiat soliditas simplicium elementorum inter profunditatem rationum suarum, et mutabilem fluxum corporum eorundem concursu compositorum, *et dividat aquas ab aquis*, hoc est, corpora composita locis dispersa, temporibus mutabilia, generationi et corruptioni distributa discernat a simplicibus rationibus locorum temporumque varietate carentibus, generatione et corruptione liberis, immutabili lege stabilitis; inter simplicitatem autem causarum, et elementorum talis est differentia, quod illa causarum quidem absque locorum, et temporum natura intelligitur, illa vero locis temporibusque carere non potest; in eis enim continetur, et quod illa omnibus accidentibus absoluta semper sit, ista aliquando accidentia recipit, aliquando deponit, deponit quidem in universalibus, in particularibus recipit.

27. Generaliter autem in omnibus sex primorum dierum operibus intelligendum est, ubicunque scriptura commemorat, *dixit Deus fiat Lux*, *fiat firmamentum*, etc. in reliquis diebus primordialium causarum specialem conditionem significari, quarum universaliter creatio nomine coeli et terrae praemissa est; ubicunque vero, *et facta est lux*, *et fecit Deus firmamentum*, *et factum est ita* earundem primordialium causarum in effectus suos per genera et species processionem: *vocavitque Deus firmamentum caelum*, juxta Romanae linguae Etymologiam caelum

dicitur a pictura siderum, quasi caelati instar, ut Plinio placet, juxta vero Graecam proprietatem οὐρανὸς quasi Ὄρος ἄνω, hoc est, visio desuper. Merito ergo firmamentum universalium elementorum οὐρανὸς, i. e. coelum appellatur: quoniam omnem compositam, corporeamque creaturam altitudine naturae supereminet. Sunt qui tenuissimas aquas supra firmamentum, i. e. super choros siderum esse putant, sed eos refellit et ratio ponderum, et ordo elementorum: alii vero vaporabiles aquas, et paene incorporeas supra coelum argumentantur ex pallore stellarum. Dicunt *stellas frigidas esse, et ideo pallidas:* frigiditas autem non est, ut aiunt, ubi aquarum substantia deest, minus considerantes quod dicunt; nam et ubi ignis est substantialiter, ibi et frigiditas: siquidem Chrystallum, cum sit frigidae naturae, carere tamen ignea virtute, quae omnia penetrat corpora, nullus sapiens dixerit. Ignea itaque vis, ubi ardet, calor est, ubi non ardet, frigus est, et non ardet nisi ubi sit materia in qua ardeat, et quam consumat. Ideoque solares radii per aetherea spatia diffusi non ardent. In subtilissima enim et spirituali natura ardendi materiam non reperiunt. Descendentes vero ad corpulenti aëris spatia, veluti quadam materia operationis inventa flagrare incipiunt, et in quantum ad crassiora corpora perveniunt, in tantum vim suam ardendo exercent, in his quae caloris virtute solvuntur, aut solvi possunt: dum vero sursum versus in extrema mundi intervalla tenuissima, spiritualique naturae proxima eriguntur, non invenientes materiam flagrandi nullum calorem gignunt, illuminationis tantum operationem ostendentes; ideoque aetherea, et pura, et spiritualia corpora caelestia ibidem constituta lucida sunt semper, caloris autem expertia, ac per hoc, et frigida, et pallida esse creduntur. Proinde Planeta ille Saturni nomine vocatus, quoniam choris siderum est vicinus, pallidus et frigidus esse dicitur: Solare autem corpus dum medium mundi spatium possidet, *quantum siquidem, ut aiunt Philosophi, a terra ad solem intervalli est, tantum a sole ad sidera* medietatem quandam intelligitur obtinere. Ab inferioribus enim naturis corpulentiam quandam, a superioribus vero spiritualem subtilitatem ad substantiam sui recipit, ac veluti contrarias utriusque mundi, partis superioris viz. et inferioris, in se colligit qualitates, quarum contentione veluti quadam statera ponderatum naturalem suum situm non sinitur deserere, gravitate quidem inferioris partis superius ascendere, levitate vero superioris inferius inclinari non permittente. Proinde splendidi co-

loris videtur esse, qui color medius est inter pallidum, et rubrum, partem quidem ex palliditate frigidorum siderum supra, partem vero ex rubedine calidorum corporum infra, in contemperantiam sui splendoris accipiens. Planetae vero, qui circa eum volvuntur, mutant colores secundum qualitates spatiorum in quibus discurrunt; Jovem dico, et Martem, Venerem, et Mercurium, quae semper circulos suos circa Solem peragunt, sicut *Plato* in Timaeo edocet. Atque ideo dum supra solem sunt, claros ostendunt vultus, dum vera infra, rubros. Non igitur pallor siderum cogit nos intelligere aquae elementum ullo modo supra coelum esse, dum ipsa palliditas ex caloris absentia nascatur; sed quoniam de his longum est exponere quantum ratio exigit naturae, redeamus ad propositum. *Et factum est vespere et mane Dies secundus*, eadem interpretatio est, quam et primi Diei consummationem praediximus. Quamvis enim alia contemplatio spiritualium sit mundi rationum in primordialibus causis, alia in simplicibus et universalibus elementis, alia in compositis, particularibusque corporibus, unus tamen idemque intellectus est totius mundi universitatis. Et haec expositio in caeteris diebus observanda est, ubicunque interponitur, *et factum est vespere et mane dies unus.* Sat de secunda Die, quantum brevitas exigit, est dictum. D. Sat plane, ac verisimile quamvis multis, et pene omnibus ignotum. M. Sequitur ergo, ut de tertia Die strictim dicamus. *Dixit autem Deus, congregentur aquae quae sub coelo sunt in locum unum, et appareat arida, factumque est ita.* De congregatione aquarum in locum unum, opinio illa, quam plurimi expositores hujus scripturae a *S. Basilio* Caesareae Cappadociae antistite sumptam sequuntur, omnibus nota est, quoniam cogitantibus eam facillime occurrit, quae infinitam aquarum, undique circa molem terrae adhuc informem, et invisibilem diffusarum, spatia aëris, et aetheris adhuc implentium, et primitivae lucis ambitu splendentium, tenuissimam, ac veluti vaporalem quantitatem, tertia Die in unum locum congregatam autumat; in cujus medio firmamentum secunda die factum fuisse credit, super quod superiorem aquarum partem suspendi putat: inferiores autem praedictae Abyssi diffusiones in unum collectas, hoc est, inter inclusi suis littoribus oceani ambitum congregatas, ut appareret arida, locusque aëri, et aetheri daretur. Sed haec opinio, consulta veritate multis rationibus videtur titubare, et inconsequens omnino, falsisque imaginationibus resultans; non enim credimus *S. Augustinum* sequen-

tes, neque veritati convenire judicamus, molem illam terream primo omnium fuisse creatam, vel illam abyssum undique circa illam diffusam, deindeque firmamentum in medio aquarum factum, deinde inferiorum aquarum sub coelo remanentium, in unum locum collectionem, ullum horum localiter temporaliterve aliud processisse, siquidem haec omnia, caeterarumque visibilium rerum natura simul et semel condita sunt, suis temporibus, et locis ordinata, et constituta, nulliusque eorum generatio in formas, et species, quantitates, et qualitates generationem alterius temporalibus morulis praeoccupavit; sed simul ex aeternis suis rationibus, in quibus essentialiter existunt in verbo Dei, unumquodque secundum genus et speciem suam, numerosque individuos processere: Senaria namque sex primorum dierum quantitas, et intelligibilis divisio de causis conditarum rerum, deque primo earum impetu simul in primam mundi hujus constitutionem intelligitur, et quod semel et simul a creatore factum est, senarii numeri perfectione, a Spiritu Sancto per Prophetam distinguitur non tempore, sed intelligibili distinctione, ut per numeri virtutem divinae operationis perfectio indicaretur; hic namque numerus suis partibus impletur, nec totum partes superat, nec partes totum; ut enim vox praecedit verbum non tempore, sed causa, de voce siquidem fit verbum, veluti de quadam materia informi corpus quoddam formatum: sic de causis adhuc incognitis, ac veluti invisibilibus, formis adhuc carentibus omnium rerum visibilium conditis, nullis temporum spatiis, vel locorum interpositis, simul in formas numerosque locorum et temporum producta est: et qui de materia informi mundum fecit, quemadmodum non aliunde accepit materiam, de qua fecerat, sed de seipso, et in seipso et accepit, et fecit; ita neque loca extra se quaesivit, in quibus faceret, neque tempora spectavit, quorum intervallis opus suum perageret, sed in seipso omnia fecit, qui locus omnium est, et tempus temporum, et seculum seculorum; qui simul operatus est, omnia enim in momento oculi facta sunt. Nam et ea, quae per cursus temporum distincta generationem acceperunt, et accipiunt, et acceptura sunt, simul et semel in ipso facta sunt, in quo et praeterita, et praesentia, et futura in unum sunt simul et semel. Praedicta itaque opinione repulsa, quaeritur quales aquae sub coelo, quae congregatae sunt in locum unum, et quis est locus ille unus. Aquae siquidem sensibiles, quae vulgari vocabulo maris et abyssi et oceani appellantur, mox ut ex occultis suis causis erupe-

rant, in sua propria specie, et quantitate, et qualitate, in loco suo, hoc est, inter terram et aëra hunc terrae proximum, apparuerunt littoribus suis cinctae, partim in gremiis telluris, veluti in quibusdam poris magni cujuspiam corporis occulte discurrentes, partim superficiem ejus aperte contegentes, et in quibus locis dispersae fuerant, quando unum proprium non habebant, in quem postmodum coarctatae terminos definitos non transgrediuntur. Quatuor enim principalia hujus mundi corpora ex quatuor simplicibus elementis composita, terram dico, aquam, aëra, et aethera, cum omnibus quae in eis, et de eis facta sunt, simul et semel species suas accipiunt, et loca, et numeros, et tempora, et intervalla, et differentias, et proprietates; mensuras quoque, et pondera, et omne quod in eis sentitur, et sensum superat, et intelligitur, vel intellectum fugit. Sed si quis de talibus physicas reddiderit rationes, quia sensu corporeo comprehendi non possunt ab his, qui sensibilia solummodo cogitant, aut spernetur, tanquam nihil dicat, aut allegorizare putabitur, nescientibus naturam sex motibus suis discernere. Physica siquidem substantiales naturae rationes, Ethica vero rationabiles ipsius, vel irrationabiles motus considerat. D. Edissere quaeso quodcunque de hac quaestione solvenda videtur tibi verisimile, neminemque verearis, quomodo ferat, sive non intelligat quid dicas, luce veritatis non percussus, aut spernat invidiae veneno corruptus, sive veterum opinionum zelo contentiosus. M. Post narrationem mundanae constitutionis, extremarum viz. illius partium sive invicem disparium, incorporalium dico rationum simpliciumque, secundum quas est condita: et compositorum corporum, generationi et corruptioni, locis quoque, temporibusque obnoxiorum; quae quidem extremitates aquarum vocabulo propter causas praedictas appellatae sunt, medietatisque quatuor elementorum, quae firmamenti, coelive nomen acceperunt: ad contemplationem infimae ejusdem partis, omnium scilicet corruptibilium corporum, prophetica intentio videtur descendere, veluti ad tertiam naturae conditae theoriam. Imo siquidem generaliter, primordialium causarum in suos effectus processionem, ex incognitis arcanisque naturae finibus, quasi quibusdam tenebris, in lucem formarum multiplicium perspicuam intellectibus contemplantium, vel sensibus manifestam expressit; deinde secundo contuitu triformem mundi conditionem in rationibus viz. et universalibus elementis, inque corporibus particularibus, atque compositis considerans, ad ipsorum solubilium et cor-

ruptibilium corporum, quae infimum totius creaturae obtinent locum, speculationem pervenit. Quum igitur omnium corporum ex quatuor simplicium Elementorum coitu compositorum, ex maximis usque ad minima pervenientium triplex est consideratio; aliter enim in iis materia inspicitur, aliter forma, et species, quae materia adjecta, omne solidum atque sensibile corpus efficit: sola siquidem materia carens specie nullum corpus peragit, quia per se informis est; adjecta vero specie corpus fit: aliter essentia et substantialis forma, quae veluti fundamentum immobile formatam suffert et continet materiam; necessarium erat substantialem formam ex materia formata rationabili contuitu segregare. Maxima autem corpora dixi terram, aquam, aëra, aetheraque, coelumque, in quibus innumerabilis minorum corporum, et mediorum, et numerorum quantitas multiplicatur. Quae tunc omnia, hoc est, maxima, et media, et minima ex quatuor purissimis, simplicissimis, invisibilibus per se elementis constituuntur, quum in ea resolvuntur; nullum enim elementum per se corporeo sensu attingitur. Si ergo, ut praedictis rationibus demonstratum est, quatuor illa pura elementa vel coeli vocabulo a scripturis propter suae naturae simplicem virtutem meruerunt appellari, nimirum omnia corpora ab eis, et sub eis ineffabili eorum coitu constituta, aquarum sub coelo positarum possunt nomine comprehendi. Nec immerito; nam non solum mutabilia sunt, verum etiam generationi et corruptioni subjecta; illa etenim quae coelestia, vel aetherea dicuntur corpora, quamvis spiritualia et incorruptibilia videantur esse, necessario tunc quum per generationem et compositionem inchoaverunt fieri, ad finem suae solutionis et corruptionis pervenient. Si autem caelestia corpora necessariam sui solutionem expectant, veritate dicente, *Coelum et terra peribunt*, item Psalmista, *opera manuum tuarum sunt coeli, ipsi peribunt*, et similia S. Scripturae testimonia, quid de infimis mundi corporibus est aestimandum, quae quotidie nascuntur, atque solvuntur? Itaque si in omni corpore sive coelesti, sive terreno, sive aquatili, instabilis inundatio materiae informis prospicitur; ita enim definitur, materia est mutabilitas rerum mutabilium capax omnium formarum, instabilitasque mutabilis formae, qua ipsa materia specificata formatur; ipsa namque est qualitativa forma, quae adjuncta materiae corpus efficit: qualitativam quidem formam dico illam, quae ex qualitate sumta, et quantitate sensibus corporeis apparet, materiaeque instabili adhaerens, cum ipsa semper fluctuat, generationem et corrup-

tionem patiens, incrementa et detrimenta per quantitates et qualitates recipit, multisque et variis differentiis, quae extrinsecus ex qualitate locorum, aërum, humorum, ciborum, similiumque occasionum accidunt, succumbit; nonne verisimile videtur, rectaeque rationi conveniens, ut ipsa mutabilitas materiae cum ipsa forma qualitativa, quae ei adbaeret, eundem aestum fluctuationis assiduae turbidaeque patitur, aquarum sub coelo simplicium elementorum positarum tropico nomine debeat significari? Substantialis vero forma vel species genere suo incommutabiliter subsistens, quae nullo modo cum corpore ex materia et qualitativa forma composito, mutabilitatem patitur; (non enim cum corpore incipit, quamvis in corpore nascatur, sine quo per seipsam in genere suo essentialiter permanet; neque cum eo corrumpitur, quum essentia, et virtus, et operatio cum corruptibilibus et mutabilibus nec corrumpi, nec mutari possunt, propriis suae naturae subsidiis,) *aridae*, hoc est, terrae vocabulo non incongrue appelletur. *Congregentur ergo aquae, quae sub coelo sunt, in locum unum, et appareat arida.* Nisi enim contemplativus animus fluctuantem materiae adhaerentisque ei formae instabilitatem, veluti quosdam aestuantes fluctus, in unum intelligentiae locum (unus namque intellectus est materiae adhaerentisque ei formae, quoniam unum corpus efficiunt) prius colligat, forma illa substantialis, naturali soliditate suae naturae semper stabilis, mentis oculis apparere non poterit; ut enim diffusio aquarum telluris soliditatem, ne sensibus corporeis appareat, cooperit; ita corruptibilium corporum mutabilitas et innumerabilis multiplicatio, subsistentis eis formae stabilitatem ab intellectualibus oculis naturam rerum contemplantibus aufert, ne per se a corporibus discreta consideretur perspicua. Et quemadmodum recedentibus aquis, inque alveum suum undique collecte cumulatis, littora longe lateque nuda, sicca, solidaque patescunt; sic instabilitate corruptibilium rerum mentis contuitu ab incorruptibilibus naturis uno contemplationis tenore segregata, mox formarum substantialium, et specierum immutabilis pulcherrimaque soliditas, in generibus suis animi obtutibus arridet. Arida autem dicitur substantialium formarum stabilitas. Nec immerito; quoniam nuda et absoluta est omnium accidentium operimento. Omnis enim forma, et species in generali simplicitate, qua subsistit, considerata, accidentium concursu omnino est libera: corpora vero, quibus subsistit, omnino

accidentium capacia sunt. De forma autem substantiali, semperque manente, deque ipsa mutabili ex quantitate et qualitate materiae copulata in primo lib. satis, ut opinor, est actum. Et nunc breviter de iisdem repetendum, ne ulla ambiguitas legentibus relinquatur. Substantialis forma est ipsa, cujus participatione omnis individua species formatur, et est una in omnibus, et omnis in una, et nec multiplicatur in multiplicatis, nec minuitur in refractis. Non enim est major forma illa, verbi gratia, quae dicitur homo, in infinita humanae naturae per individuas species multiplicatione, quam in illo uno et primo homine, qui prius particeps illius factus est; nec minor in illo erat, quam in omnibus, quorum corpora ex illo multiplicantur, sed in omnibus una eademque est, et in omnibus tota aequaliter, in nullis ullam varietatem, aut dissimilitudinem recipiens, eadem ratione in omnibus substantialibus formis, in equo, in bove, in leone, caeterisque animalibus, in surculis quoque et herbis similis regula naturaliter constituitur. Forma vero illa materiae adhaerens ad constitutionem corporis varia semper, atque mutabilis, inque diversas differentias secundum accidens dispersa. Non enim ex naturalibus causis visibilium formarum multiplex differentia procedit in una eademque forma, sed extrinsecus evenit. Hominum siquidem inter se dissimilitudo in vultu, in quantitate et qualitate singulorum corporum morum quoque, et conversationum varietas non ex humana natura, quae una eademque est in omnibus, in quibus est, et sibi semper simillima, nullamque varietatem recipiens, sed ex his, quae circa illam intelliguntur, contingit: ex locis viz. et temporibus, ex generatione, quantitate, et qualitate alimoniorum, regionum, aërum, in quibus quisquis nascitur, seu nutritur, et ut universaliter dicam ex omnibus, quae circa substantiam intelliguntur, et non ipsa substantia sunt; ipsa enim simplex et uniformis est, nullisque varietatibus, sive compositionibus obnoxia.

29. Quisquis ergo actu rationis, omnia quaecunque extrinsecus circa propriam substantiam singularum formarum, hoc est, circa individuas et specialissimas species uniuscujusque formae, verbi causa, hominis, equi, bovis, piscis, volatilis, herbarum, et lignorum intelliguntur vel sentiuntur mutabilia, veluti quadam multarum aquarum inundatione semper fluctuantia; ab ipsa intima substantia, circa quam volvuntur, dum sit ipsa incommutabili suae naturae tenore stabilita, segregare potuerit, inque unum locum congregare, hoc est, unius, ejusdem-

que definitionis ambitu concludere, dicens, omne quodcunque circa propriam ſubſtantiam vel intelligitur, vel ſentitur, varium, et mutabile eſt, eamque inundationibus ſuis cooperit, ut vix dignosci quid ſit, valeat: ipſe aquas, quae ſub coelo ſunt, divinis admonitionibus in unum locum jubetur congregare, ut appareat arida, hoc eſt, ut occulta ſubſtantialis forma, circa quam accidentium fluctus exaeſtuant, intellectualibus oculis naturas rerum discernentibus, clare perluceat. De eo autem, quod omnium rerum quae definiri poſſunt, locus ſit communis eorum, vel propria definitio; in primo libro ſatis, ut opinor, disputatum eſt. *Et vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum apellavit maria.* Vocabulorum geminatione in operibus trium dierum primordialium, in primo viz. appellavit lucem diem, et tenebras noctem, in ſecundo vocavit Deus firmamentum coelum, in tertio vocavit Deus aridam terram, congregationesque aquarum appellavit maria, duplicem totius creaturae ſpeculationem ſignificari arbitror. Aliter enim in cauſis, aliter in effectibus una eademque res theoriae ſpeculationibus intimatur. *Et vidit Deus quod eſſet bonum.* Viſio Dei totius univerſitatis eſt conditio. Non enim aliud eſt ei videre, aliud facere, ſed viſio illius voluntas ejus eſt, et voluntas operatio. Merito autem omne, quod vidit dominus, eſt bonum; divina ſiquidem bonitas bonorum omnium cauſa eſt: Imo etiam omnia bona ipſa eſt; nullum enim per ſe bonum eſt, ſed in quantum bonum eſt participatione illius boni, quod per ſe ſolummodo ſubſtantiale bonum eſt, bonum eſt. *Nemo* enim *bonus niſi ſolus Deus. Vidit* ergo *Deus quod eſſet bonum*, hoc eſt, vidit ſeipſum in omnibus bonum; non enim Deus vidit niſi ſeipſum, quia extra ipſum nihil eſt, et omne quod in ipſo eſt, ipſe eſt, ſimplexque viſio ipſius eſt, et a nullo alio formatur ipſa niſi a ſeipſo. Et ait, *germinet terra herbam virentem, et facientem ſemen, et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus ſuum, cujus ſemen in ipſo ſit ſuper terram.* Virtutem herbarum, lignorumque in primordialibus cauſis conditam per haec verba Prophetica commemorat, quae virtus vis ſeminum a ſanctis Patribus ſolet appellari, in qua ſpecies illa animae, quae dicitur nutritiva, et activa, operationem ſuam exercet, generationem viz. ſeminum adminiſtrans; et quae genita ſunt nutriens, incrementaque eis per numeros locorum, et temporum diſtribuens. Et quum omne, quod in natura rerum viſibiliter apparet, non aliunde niſi ex occultis naturalis et ſubſtantialis formae ſinibus, quam aridae, vel

terrae vocabulo significatam praediximus, originales causas generationis suae recipit, propterea scriptum est, *germinet terra herbam virentem*, etc. ac si aperte diceretur, vis seminalis herbarum, et lignorum, quae in intimis substantiarum rationibus causaliter creata est, in formas et species sensibiles per generationem procedat, quae processio primordialium causarum in effectus suos, sequentibus scripturae verbis explanatur. *Et factum est ita, et protulit terra herbam virentem, et ferentem semen juxta genus suum, lignumque faciens fructum, et habens unumquodque semen secundum speciem suam.* Videsne quemadmodum divina scriptura, genera et species manifestissime declarat? In quibus causaliter, et invisibiliter subsistunt quaecunque per generationem in quantitatibus et qualitatibus, in notitiam corporalium sensuum erumpunt. Si cui autem videtur quod ista explanatio, quam de primis diebus juxta vires intentionis naturae protulimus, non secundum historiam sit, sed secundum leges Allegoriae, intentus perspiciat quadriformem sophiae divisionem.

30. Et est quidem prima practice activa, secunda physice naturalis, tertia theologia, quae de Deo disputat, quarta logice rationalis, quae ostendit quibus regulis de unaquaque trium aliarum partium disputandum. Quarum una virtutes, quibus supplantantur vitia, penitusque eradicantur, investigat: altera rationes naturarum, sive in causis, sive in effectibus: tertia quod de una omnium causa, quae Deus est, pie debeat aestimari: quomodo autem et virtus, et natura, et Deus rationabiliter quaeritur, quarta, ut diximus, edocet, diligenterque considerat. Cui praedictarum sophiae partium, numerationem historicam de conditione rerum adjungere debeat, et si non penitus philosophiae expers est, non alicui nisi physicae copulabit. Et si ita est, intueatur quod a nobis allegorice dictum est, et, ut opinor, inveniet. In prima siquidem die primordialium causarum generaliter in effectus suos, sensibus vel intellectibus comprehensibilem processionem conditione lucis significatam diximus; quod autem primordiales causae rerum omnium substantiae sint in Divina sapientia substitutae, testis est *S. Ambrosius* in Hexamero suo dicens, *advertit vir plenus prudentiae, Moyses scilicet, quod visibilium, et invisibilium substantiarum rationes et causas rerum, mens sola divina contineat.* In secunda triformem mundi hujus constitutionem, ex rationibus videlicet suis, simplicibus elementis, corporibusque compositis perfectam, aquarum vocabulo, firmamen-

tique in medio earum facti non incongrue, ut reor, descriptam existimavimus. Tertiam vero mundi considerationem in segregatione eorum, quae in eo mutabilia sunt, ab his, quae naturae suae subsidiis custodita, incommutabiliter in eodem permanent statu constituta, hoc est, in discretione omnium mutabilium accidentium, rationabili contuitu ab immutabili substantialium formarum soliditate, aquarum congregatione, terraeque apparitione divinam scripturam insinuasse arbitrati sumus. Nec immerito; cum frequentissimus divinorum eloquiorum usus est, visibilium rerum significativis vocibus, invisibilium rerum naturales subsistentias, rationesque ad exercitationem pie philosophantium significare. Nec mirum, cum saepissime spiritualium et invisibilium rerum nominibus, corporales sensibilesque assuescat innuere. Cujus reciprocae metaphorae dum sunt multa exempla et innumerabilia, praesenti negotio cumulare, omnibusque in divina scriptura exercitatis manifestissima, longum videtur et superfluum: paucis tamen exemplis utamur. *Quod natum est ex carne caro est:* hic totus homo originali peccato nascens carnis nomine vocatur: et *quod natum est ex spiritu spiritus est:* totus homo ex regeneratione in Christo renascens vocabulo spiritus exprimitur. Et si quis dixerit, non totus homo ex carne nascitur, sed sola hominis caro: respondebo: Non igitur totus homo ex spiritu nascitur, sed sola anima. Et si ita est, sequitur gratiam baptismatis nihil corporibus nostris prodesse: si autem totus homo, anima viz. et corpus, in Christo renascitur, et spiritus efficitur, necessario totus homo in *Adamo* ex carne nascitur, et caro est. Ac sic concluditur, et carnem appellari spiritum, et spiritum carnem. *Verbum* Dei vocatur *caro*, et caro verbum, et similia, in quibus simul et synecdoche intelligitur, et metaphora. Non ergo allegoriavimus dum nomine lucis, species rerum visibiles et intelligibiles, tenebrarum vero significationem causas substantiales, omnem sensum et intellectum superantes, in mente divina aeternaliter substitutas, divinam scripturam insinuasse diximus. Aquarum vero, et firmamenti in medio earum symbolicis appellationibus, hujus mundi visibilis triplicem substitutionem in causis viz. suis, quas *S. Ambrosius substantias rerum visibilium in mente Divina praeconditas* appellat, et in universalibus elementis, quae Graeci catholica στοιχαῖα vocant, eo quod sibi invicem conveniant, et concinant. Στοιχείωσις enim est διατύπωσις, hoc est, conformatio. Illorum namque concursu omnia corpora visibilia conficiun-

tur. Ideoque Athenienses στοιχεῖα literas appellant, quarum compositione articulata vox perficitur. Nec immerito; Dum enim viritim considerantur pura et a se invicem segregata, videntur esse contraria; frigus siquidem calori, humiditas siccitati contradicit; dum vero in se invicem miscentur, omnium rerum visibilium harmonia quadam mirabili atque ineffabili, compositiones efficiunt. Re namque vera non elementorum substantiae, sed qualitates dissentiunt. Quas viz. compositiones, quum solvi, et in ea, quorum coitu efficiuntur, redire possunt; aquarum, quae sub coelo sunt, vocabulo congruentissime Propheta significavit. Quum vero harum rerum visibilium corporeis sensibus subjectarum duplex speculatio est; aliter enim in eis subjectas, et immutabiles subsistentias, quibus proprie subsistunt; aliter accidentia, quae augeri, et minui patiuntur, instabilique motu semper variari non desinunt, speculamur; necessarium erat mutabilia ab immutabilibus segregari, hoc est, accidentia a substantiis intellectualibus dijudicatione discerni: et mutabilia quidem veluti instabilium aquarum, ac semper fluctuantium; immutabilia vero, suaeque naturae stabilitate subsistentia, solidae telluris aridaeque vocabulo significari. In his ergo omnibus nulla allegoria, sed solummodo physica consideratio tractatur, mutuatis sensibilium nominibus ad significanda invisibilia frequentissimo divinae scripturae usu. Sed ne S. Patris *Basilii* reverendissimos videamur spernere intellectus, quid de hoc senserit, quantum mihi datur intelligere, breviter intimabo: In quarta Homilia in Genesin, *congregentur*, inquit, *aquae in congregationem unam, ne influens aqua recipientes se regiones superfundens, crescensque semper, et alia ex aliis implens, omnem contigua includeret Epirum, eo jussa est congregari in congregationem. Per hoc, saepe fluctuans ex ventis mare, et in altitudinem maximam sublevatis fluctibus; mox ut littora tetegerit, in spumam solvens impetum, revertitur. An me non timebitis, dicit Dominus, ponentem terminum mari arenam, infirmissimo omnium sabulo, maris violentia invicti refraenatur: alioquin quid,* inquit, *prohiberet rubrum mare omnem Aegyptum, dum sit humilior, intrare, et cooperire, seque mari quod Aegypto adjacet conjungere, nisi praeceptum creatoris esset impedimentum. Nam quia humilior est rubro mari Aegyptus, quidam opere persuaserunt nobis, volentes invicem pelagos conjungere Aegyptum et Indicum, in quo rubrum est mare: propter hoc prohibiti sunt conatibus, et primus inchoans* Sesostris *Aegyptius, ac postea volens perficere* Darius Medus. *Haec a*

me dicta sunt, ut intelligamus praecepti virtutem, congregentur aquae in congregationem unam, hoc est, ne illa a seipsa recedant, sed in prima collectione congregata permaneant. Deinde dicens, *congregentur aquae in congregationem unam ostenditur, quia multae erant multos modos segregatae aquae. Juga namque montium, profunditate vallium irrigua, aquarum collectionem habebant: et adhuc campi multi et planities, nil maximorum pelagorum multitudinis indigentes; et sulci multi, et convalles secundum alias et alias figuras cava, quae omnia undarum tunc plena, conjuncta sunt; et Dei ipsius divino praecepto ad unam congregationem undique aquae collectae.*

31. His, atque hujusmodi verbis praedicti authoris aperte suadetur ob hanc causam multitudines aquarum ubique per cava et plana terrarum diffusas, in congregationem unam divino praecepto fuisse collectas, ne totam terrae superficiem inundationum suarum cumulationibus cooperirent, et ad usus humanae habitationis appareret arida, herbis arboribusque decorata, diversis animalium formis copiosa, amplissimis oceani, diversorumque pelagorum littoribus aucta, et ab impetu fluctuantis maris, arenosis obicibus divinae jussionis virtute roboratis munita: divini siquidem praecepti vigore validissimus undarum furor refraenatur et repercutitur, ne plana terrarum, et humiliora se loca obruant. Haec autem, ut dixi, subjungere volui, ne forte quis diceret, quare gloriosissimi S. Scripturae expositoris sensum, omnino praeterire ausi sumus.

32. Provide cauteque. Non enim debemus divinorum Patrum intellectus ullo modo negligere, seu annullare, praesertim cum nos non lateat eos saepissime simpliciter disputasse, capacitatem audientium non satis idoneam ad profundissimos spiritualis virtutis naturalium rationum percipiendos intellectus providentes. Atque ideo non temere dixerim, ut opinor, deiferum *Basilium* superna gratia illuminatum, simplicius exposuisse sex primorum dierum intelligibilium operationes quam intellexerat, sermonem simplicitati auditorum coaptans. Siquidem homiliariter ad populum locutus est, et quod simul et semel a Deo factum fuisse altius cognoverat, veluti temporum morulis dispertitum propter eos, quorum sensus moras temporum, locorumque distantias superare nesciebat, exposuit. Quod et ipse sublimissimus Prophetarum *Moyses* fecisse dignoscitur. Non enim simul et semel potuit narrare, quod simul et semel Deus potuit facere. Siquidem et nos, qui adhuc in tenebris ignorantiae palpantes lu-

cem veritatis conamur aſpicere, non omne quod ſimul mente concipimus, verbis explanare valemus; omnis namque ars in animo ſapientis univerſaliter formata, diverſis literarum et ſyllabarum, dictionumque temporalibus moralis, neceſſario particulariter ordinateque in aures discentium diffunditur. Non ergo praedictum Patrem debemus arbitrari ſimpliciter intellexiſſe, quod ſimpliciter videtur expoſuiſſe. Quis enim audebit divinum luminare reprehendere, dum neſciat quantum in ſeipſo potuit lucere, lumenque ſuum minus capacibus temperanter voluit diſtribuere; neque facile crediderim magnum praeconem ſapientiae pleniſſimum virtute intellexiſſe aut cogitaſſe inertem molem telluris tenebroſam, infinita adhuc abyſſi inundatione undique coopertam, per moras temporum prius fuiſſe conditam, ac poſtea peracto duorum dierum ſpatio, per intervalla temporum transactorum veluti inchoante tertia luce, denudatam abyſſo illa, qua tegebatur, in congregationem unam collectam. Haec enim omnia, etc. quae de ſex primordialium dierum operibus divina ſcriptura commemorat, ſimul et ſemel divino praecepto absque ullis temporalibus intervallis, ſuis rationibus, ſecundum quas condita ſunt, diſtincta et facta fuiſſe, et in ſpecies ſuas producta, beatiſſimus perſpexerat *Baſilius*. An aliud ex verbis ipſius in nona Homilia Hexameri ſui intelligendum? „intellige, inquit, verbum Dei per creaturam currens, tunc incipiens, et usque nunc operans, et in finem proveniens, donec mundus conſummetur. Utque ſphaera cum aliquo impellitur, ſi proclivo quodam accipiatur, et propria conformatione, et commoditate regionis fertur in declive, nec prius ſtans, quam aequalitas camporum ipſam ſuscipiat: ſic natura exiſtentium, uno praecepto mota in generatione et corruptione plane percurrit, generum conſequentias per ſimilitudinem ſalvans, donec ad ipſum deſcendat finem. Equum quidem equi facit ſucceſſorem, leonem leonis, aquilam aquilae, et nunc quodque animalium conſequenter ſucceſſionibus conſervatum, usque ad conſummationem univerſitatis transmittit." Intuere vim ſimilitudinis, Verbum, inquit, Dei per omnia et initio creaturae usque ad finem univerſitatis ſemper operans omnia, et movens percurrit; uno namque praecepto, veluti unam quandam ſphaeram, unam naturam eorum, quae ſunt ſimul et ſemel facta, movet in genera et ſpecies, quae currens veluti in declive quoddam voluta, currere non deſinet, donec ad finem univerſitatis, veluti ad quandam quietem perveniat: unum igitur verbum, uno praecepto unam exiſtentium

naturam fieri jussit, quam simul et semel et condidit, et in species proprias produxit. Ut enim uno praecepto, repetito tunc sexies a Theologo, naturam omnium simul creavit: ita ipsa natura simul in omnes caepit currere creaturas, nec ulla alteram, locorum seu temporum numeris seu spatiis praecessit. M. Juste, recteque maximum virum praedicas, nec aliter de ipso est sentiendum. Pulchre igitur segregata mutabilitate accidentium, stabilitate substantiae, multiplex ipsius vis per diversas species visibiliter erumpens, herbarum lignorumque significationibus insinuatur. Omnis enim species in genere, et omne genus substantia naturaliter continetur. Item omnis substantia per generationis formas speciesque proprias vim suam exerit, et hoc totum, vita illa, quae in seminibus operatur, divini praecepti virtute jussa administrat. Ideoque herbas lignaque animalia fixa in loco physici non irrationabiliter appellant. Sunt enim animata corpora, locorum et temporum intervallis crescentia, suisque locis in quibus crescunt, fixa; et notandum, quemadmodum aquarum collectio per se stare non potest, nisi mole terrae sustineatur; sive interius per occultos poros, sive exterius per apertas inundationes discurrens; sive stagnis lacubusque stans: ita accidentium inundatio non nisi in subjecta substantia consistere praevalet, sive in occultis subjecti finibus lateant, ut sunt qualitates et quantitates causaliter; sive foras erumpant, et in aliqua materia appareant, ut sunt moles corporeae diversis coloribus superfusae; sive stabilia sint, ut species, et figurae, quae adjectae mutabilitati visibilia efficiunt corpora, statu quodam speciali conformata, et in unum colliguntur, ne subdito solvantur, inque fluxus suae mutabilitatis speciem, qua continentur, deserentia labantur, et refluant. Sed ne in talibus diutius immoremur, ad quartam mundanae constitutionis transeamus speculationem.

33. D. Series disputationis ita exigit: nam si per singula, quaecunque de talibus quaerenda et solvenda sunt, quisquis investigare voluerit; prius ei tempus deficiet, quam ad finem omnium quae tractanda sunt ad purum discutienda valeat pervenire. M. Peracta itaque duarum inferiorum visibilis hujus mundi partium, terrae viz. et aquae, formationis narratione, imo etiam simul et semel, absque ullis temporalibus morulis, divino praecepto in generibus suis, et speciebus formatarum; locis quoque, certisque finibus circumscriptarum speculatione: mox ad superiorum partium, aëris, dico, et ignis constitutionem, divinus cosmographus mentis intuitum convertit, dicens,

dixit autem Deus, fiant luminaria in firmamento coeli, et dividant diem ac noctem, et ſint in ſigna, in tempora, in dies, et noctes, et annos: et luceant in firmamento coeli, et illuminent terram; et factum eſt ita. Audiſti conditionem generalem omnium luminarium coeleſtis firmamenti in primordialibus cauſis, ante omnem diem, et tempus, et locum; audi eorundem proceſſionem in effectus ſuos, in ſpecies proprias multiplicatam, locorum intervallis discretam, temporum curriculis volubilem, motu ſtabili, ſtatuque mobili compactam. *Fecitque Deus duo magna luminaria; luminare majus, ut praeeſſet diei, luminare minus, ut praeeſſet nocti, et ſtellas,* etc. quae de operibus quartae lucis ſcriptura commemorat. De firmamento dum de ſecunda die tractabamus, quae nobis veriſimilia viſa ſunt, expoſuimus. Non enim, ut opinor, aliud firmamentum ſecundo die eſt factum in medio aquarum, et aliud in quo quarto die facta eſt ſeries caeleſtium luminarium: ſiquidem ſi aliud eſſet, fortaſſis ſcriptura non ſileret, ſed diceret, fiant luminaria, et firmamentum coeli, ſicut dixi, *fiat firmamentum in medio aquarum:* nunc autem, quia non dixit, fiat firmamentum, ſed *fiant luminaria in firmamento,* clare datur intelligi unum idipſumque eſſe firmamentum, quod ſecunda die in medio factum eſt aquarum, et in quo poſtmodum, non ſpatio temporis, ſed diſtantia propheticae viſionis, ſiderea luminaria condita ſunt. Cum igitur tria corpora maxima mundi ſint, ut Philoſophi perhibent, quorum unum infimum, mediumque totius mundi inſtar centri; in circulo, ſeu ſphaera aridam, vel terram divina vocavit auctoritas, ſegregatione aquarum tegentium ſe ſpecificatum: herbarum, lignorumque pulcherrima varietate coopertum: ſive quis ſimpliciori ſenſu viſibilem hanc molem in medio mundi poſitam, oceani limbo circumcinctam, terrae aquarumque vocabulis ſignificatam; ſive altiori intellectu, ſubſtantiae ab accidentibus dijudicationem intellexerit: herbarum vero, et lignorum nominationibus, ſive haec ornamenta ſenſibilia, quibus aeſtivis temporibus terrena veſtitur ſuperficies, vi ſeminum erumpentia, telluri radicitus fixa, humore nutrita, et corpulentia: ſive intelligibiles ſpecies ex intimis naturalibus ſubſtantiae finibus procedentes, inſtar herbarum, lignorumque de terra naſcentium praeceperit, aliter namque in omni ſenſibili corpore (quantitatis molem qualitatibus ſuis ſubjectam, corporeis ſenſibus conſideramus; aliter inviſibilem ſubſtantiam, ſpeciesque proprias in ipſa ſubſiſtentes, mentis acie intelligimus, ſecundum quas rerum omnium viſibilium, et

invisibilium numerositas multiplicatur, universitas colligitur, proprietas custoditur): ad aliorum duorum maximorum mundi corporum theoriam prophetica intentio conversa est. *Fiant luminaria*, inquit, *in firmamento coeli.* Recordaris, ut opinor, de hoc nomine firmamenti in medio aquarum constituti, dum de eo tractabamus, nostri considerationem intellectus. D. Recordor sane. Si me non fallit memoria, convenerat quidem inter nos, nil probabilius in eo nomine significari, quam quatuor simplicium elementorum universitatem, quae dum per se purissima sint, et incomprehensibilia omni corporeo sensu, et ubique universaliter diffusa, invisibili suo meatu, proportionabilique coitu in se invicem, omnia corpora sensibilia perficiunt, sive caelestia sint, sive aërea, sive aquatica, sive terrena, sive maxima, sive minima, sive media, et, ut universaliter dicam, tota coelestis sphaera, et omnia, quae in ea, et extra eam sunt, a summo usque ad deorsum continentur; eorum concursu, et quicquid in ordine seculorum vicissitudine rerum corruptibilium nascitur, ab ipsis procedit, et in ipsa resolvitur. Haec autem vocantur a Graecis, Πῦρ, Ἀήρ, Ὕδωρ, Γῆ, hoc est, ignis, aër, aqua, terra, ex nominibus maximorum corporum, quae ex eis componuntur, denominata. Ubi notandum, quod non ex coitu substantialium elementorum, dum sint incorruptibilia, et insolubilia, sed ex eorum qualitatibus sibi invicem copulatis corpora sensibilia conficiuntur. Qualitates autem quatuor Elementorum notissimae sunt, caliditas, humiditas, frigiditas, siccitas, ex quibus omnia corpora materialia adjectis formis componi, Physica perhibet theoria. Quarum quidem activas esse duas Philosophi dicunt, caliditatem et frigiditatem; passivas duas, humiditatem et ariditatem; dum enim caliditas humiditati, et frigiditas ariditati naturali quodam coitu miscentur, omnia, quae in terra et mari nascuntur, procreationem accipiunt: quod etiam Poëta intelligebat, dicens:

Tum pater omnipotens faecundis imbribus aether
Conjugis in gremium laete descendit.

Patrem siquidem igneam qualitatem, quae est caliditas, foecundos vero imbres aquaticam, quae est frigiditas appellavit: conjugis vero gremium fertilitatem humiditatis, quae est qualitas aëris propria, et ariditatis, quae est terrae qualitativa proprietas, vocando unius veluti uxoris nominationem terram, eam sibi proximiori, et corpulentiori aëre significavit. Hinc colligitur, ut duae qualitates activae sibi invicem contrariae, caliditas vis. et frigiditas,

duabus passivis sibimet oppositis, humiditati viz. et ariditati copulatae; occasionem omnibus in terra, et in aquis nascentibus, praebeant generationis, et incrementorum. Et ne quis miretur frigiditatem, dum sit proprie aquarum, de superioribus hujus aëris partibus veluti in gremium ariditatis descendere, cognoscat aquas in nubibus suspensas, frigidiores esse marinis, fluvialibusque fluentis. Si autem ad haec quis dixerit, quare ergo multi Philosophorum, teste *S. Augustino*, affirmant *ignem et aërem agere, aquam vero et terram pati*, si aqua frigida ariditati terrae mixta in seminibus agit, et non patitur? huic satis est respondere, aquam frigidam esse, et humidam, sed humiditatem ab aëre, frigiditatem vero a seipsa recipere; ea qualitate, quam ex vicino sibi elemento suscipit, actum calidi patitur; ea vero, quae sua est, semper in seminibus agit. Quis enim naturalium rationum peritus ignorat, solam sinceram caliditatem absque ullo ex frigiditate temperamento, aut solam sinceramque frigiditatem sine quadam caliditatis mixtura, cujusquam corporis nullam generationem agere; aut ex sola humiditate, aut ex sola ariditate sine utriusque contemperantia nullum corpus naturali passione nasci? In his tamen, in quibus mundanae philosophiae studium exercetur, longius immorari non valde est necessarium. Proinde paucis his de quatuor qualitatibus quatuor universalium elementorum praelibatis, quae, quoniam medietatem quandam inter primordiales causas, et composita corpora obtinent, firmamenti nomen acceperunt; ad luminarium, quae in ipso sunt constituta, expositionem properandum video. M. Recte vides. Si ergo nomine firmamenti, quatuor simplicissima universalissimaque mundi elementa vocantur, quid tibi videtur? Num illa quatuor ubique in omnia corpora, sive aetherea, sive aërea, sive aquatica, sive terrena, diffunduntur, connexa ita ut nullum sensibile corpus possit reperiri, quod illorum careat concursu? an quaedam ex quibusdam, non autem omnia ex omnibus confluunt? M. Huic quaestioni facillimum est satisfacere, quoniam a mundi Philosophis quaesita est, et rationabiliter inventa. Aiunt enim intra ambitum mundi hujus sensibilis nullum corpus intellectualis longitudinis, latitudinis, altitudinis dimensum posse fieri, in quo quatuor elementorum natura, quamvis invisibiliter, non valeat intelligi. Nam sicut omne, quod sensus corporeus in eis attingit, non aliunde nisi ex qualitatum quatuor elementorum confluxu in se invicem suae constitutionis materiam recipit; ita omne, quod in eisdem, in quantum corpora sunt, rationabilis investigatio

invenit, nil aliud est praeter ipsorum simplicium et inseparabilium elementorum uniformiter conventum. Ideo autem additum est, in quantum corpora sunt, ne quis existimaret nos substantias rerum, seu genera, seu species, seu illam vitam, quae omnia corpora, in quibus motus vitalis cognoscitur, et animare, et nutrire perhibetur, in hoc loco tetigisse, vel tractasse. Haec enim ultra omnem universaliter corpoream naturam et sunt, et intelliguntur; et sine quibus nulla corporea natura, sive incomprehensibilis sit sensibus corporeis, ut sunt quatuor illa elementa, de quibus nunc agitur; sive comprehensibilis, ut sunt diversarum qualitatum materialium rerum sensibilem constitutionem praestantium conventus. Quamvis itaque qualitatum quaedam quidem in quibusdam corporibus plus, quaedam vero minus sensibus appareant, synodus tamen ipsorum catholicorum Elementorum una eademque uniformiter commensurabilis in omnibus est. Mens siquidem divina examinationem totius mundani corporis inter duas extremitates sibi invicem e contrario oppositas, aequali lance libravit; inter gravitatem dico, et levitatem, inter quas omnis medietas visibilium corporum ponderata est. Proinde omnia corpora, in quantum gravitatem participant, in tantum terrenarum qualitatum sunt capacia, hoc est, soliditatis, et stabilitatis, in quantum vero ex levitate attrahunt, in tantum qualitates coelestes participant, inanitatem dico, et mutabilitatem. Media autem, quae simili libramine extremitatem attingunt, aequali participatione illarum qualitates possident. In omnibus autem quatuor Elementorum universalium unus idemque motus est, et status, et capacitas, et possessio. M. Probabiliter responsum est. In hoc enim omnes Physici consentiunt. Ubique igitur sunt per totum sensibilem mundum aequali mensuratione atque concursu, quatuor purissima elementa firmamenti vocabulo divina auctoritate appellata. D. Jam datum est, et ratione inventum, Graecorum quoque nominum interpretatio testis est, siquidem πῦρ ignis propterea dicitur, ut arbitror; quia per poros, hoc est, occultos meatus omnia penetrat. Nullum enim corpus est, ex quo ignis excuti non valeat collisione quadam attractus. Nam attritus undarum scintillant, nec omnino currerent, si caliditatis expertes essent. Quid dicam de coloribus, qui de lucis natura absque dubio procedunt? non omnibus corporibus superfusos esse videmus? Aër nominatus, i. e. spiritus, quia per omnia spirat. Nulla namque sensibilis natura est, quam subtilissimus aër penetrare non possit, quod ex odoribus et

sonis possumus argumentari. Non enim invenies corpus quod quendam odorem olfacientibus, aut quendam sonum pulsantibus non reddat. Ὕδωρ vocatur, i. e. aqua quasi εἶδος ὁρώμενον, hoc est, species visa. Nulla siquidem corporea res est; ex cujus superficie attritu quodam laevigata, imago quaedam resultare non valeat. Ἄχθος appellatur terra ex gravitate. Non enim ullum corpus, quod proportione sui ponderis naturalem suum locum non appetat, sive in medium mundi, sive in extrema vergatur. Nec hunc sensum refutat illud aliud nomen terrae, quod est γῆ, quod proprie vallem significat; siquidem uniuscujusque creaturae est vallis, locusque, in quo propria sua definitione circumscribitur. Cum ergo aliquod corpus perspexeris, si in eo colorem lucis senseris, subesse igneum; si sonum, seu spontaneum, seu artificialem, subesse aëreum; si ex plana superficie naturae, seu arte quandam imaginem resultare, subesse aquaticum; ubi enim non resultat, ibi non est defectus naturae, sed industriae: ubi aliquem appetitum naturalis stationis sursum versus, seu deorsum, subesse terrenum intellige elementum. Multa alia sunt argumenta naturalia, quibus quatuor elementorum inseparabilis concursus in compositis omnibus corporibus semper, et ubique indubitanter cognoscitur. M. Quae a te dicta rata mihi verisimilia videntur. Quod ergo scriptum est, *dixit autem Deus, fiant luminaria in firmamento coeli*, ita intelligere debemus, ac si aperte diceretur, fiant sidera corpora clara lucidaque in quatuor elementis ubique diffusis, ex eorum qualitatibus composita. Etenim aliter in eis subjecta corpora, suis spatiis collocata intelliguntur; aliter claritas ab iis per universa mundi elementa ubique refulgens. Siquidem aliud est album, aliud albedo, nec id ipsum est clarum, et claritas: unum namque subjectum, aliud accidens. Divino itaque praecepto, quo imperatum est, *fiant luminaria in firmamento coeli*, *vehicula lucis*, ut ait S. Basilius, *quibus circa mundi ambitum certis quibusdam temporis intervallis veheretur, facta sunt.* Et vide quam provide loquitur scriptura. Non dixit, fiat luminare majus, et luminare minus, sed *fiant luminaria.* Generaliter enim omnium coelestium corporum lucentium super terram conditionem expressit. Quorum quaedam quidem non longe a terra statuta sunt, ut luna, quae centum viginti sex millibus stadiorum, teste *Pythagora*, a telluris mole exaltatur in altum. Ideoque vicina terris appellatur, in cujus umbram saepe incidens, solari luce deserta defectum luminis patitur, illudque spatium, quo luna distat a terra,

tonum Philosophi, hoc est, spatium cum rationabili quantitate vocant. Duobus siquidem modis harmoniae vocum periti tonos dicunt. Nam et diastemata, hoc est, sonorum intervalla, et analogias, hoc est, eorum proportiones tonos appellant. Quaedam vero in medio mundi, ut Sol, omnesque planetae, qui circa eum volvuntur: quaedam in superioribus mundi partibus, ut fixis astrorum chori.

34. D. De circulis, deque interstitiis coelestium, lucidissimorumque corporum multiplex, variaque sapientum mundi opinio, et ad nullam certam rationem, quantum mihi videtur, deducta. Ideoque quaeso, si quid de talibus verisimile, aut rationi conveniens, tibi visum est, explanare non differas. M. In longum nos mittis, cum videas ad reliqua, quae de operibus sex dierum dicenda sunt, potius properandum. Hujus quoque libri prolixitas terminum exigat, praesertim dum vix de talibus, quae nunc exigis, ulla opinio sit ratione subnixa, vel ab ullo Philosophorum definita, non quod illi, ut arbitror, non intellexerint: alioquin non recte Physici aut Philosophi appellarentur: sed quod nullus illorum, quos adhuc legimus, pure et indubitanter horum rationes satis reddere videatur. Veruntamen ex his quae ipsi sparsim scripserunt, certisque argumentationibus, rerum experimento approbaverunt, de telluris lunaeque interstitiis, quiddam verisimile tibi aperire non negarim. Lunam namque centum viginti sex millibus stadiorum a terra distare, ex ipsius eclipsi, absque ullo errore, exploratum est: umbram siquidem terrae, quam noctem vocant, circulum Lunae attingere, ipsa prodit natura. Globus enim illius detrimentum suae lucis non pateretur; si solari radio, in regionem umbrae incidens, non privaretur. Ac per hoc, subtracta omni ambiguitate, conficitur, tanto spatio lunam a terra elongari, quanto intervallo noctis umbram ratio docet protendi. Protenditur autem noctis umbra usque ad Lunae circulum; Noctem igitur centum viginti sex millibus stadiorum in altum erigi manifesta edocet ratio. Quo autem argumento centum viginti sex stadiorum millia lunam a terra distare, indubitanter approbari possit, diligentioris inquisitionis indiget. D. Plane adhuc enim, de hac quaestione, nulla mihi ratio satisfaciens refulsit. M. Intentus itaque perspice quae mihi verisimilia de his videntur a Philosophis inventa. Ex gnomonica quippe, hoc est, horologica speculatione, praedictum spatium, et quaesitum subtiliter ab iis est, et absque ulla ambiguitate repertum. Quorum doctissimus, in omni Geometrica et Astrologica supputatione, Eratosthenes traditur fuisse.

Scaphia siquidem dicuntur rotunda ex aere vasa, quae horarum ductus, styli in medio fundo siti proceritate, discriminant: Qui stylus gnomon appellatur; a quo, veluti quodam centro, lineae ducuntur in extrema scaphiorum: Quae lineae totum horologii ambitum in xxiv. spatia discriminant; hoc est, in xxiv. horarum morulas, quibus totius coelestis sphaerae amplitudo convolvit; donec ad eundem situm naturalis Horizontis, quem pridie tenuerat revertatur. Praefatus itaque Eratosthenes, motum umbrae styli per spatia horologii diligenter animadvertens, aperte intellexit, unam eandemque rationem esse, in motu umbrae, per horarum intervalla, inque noctis circuitu, per earundem horarum spatia circa telluris ambitum: in tantum, ut omne quod in vasis horoscopi hoc est, signiferi, perspicitur; simili speculatione de motu coelestium corporum intelligatur. Vernali itaque aequinoctio, umbrae styli prolixitas mediam gnomonis mensuram efficit in Meroe, insula Nili, et Syene, civitate Aegypti; ipsa autem medietas styli diameter est totius ambitus horologii. Ac per hoc et umbra styli in aequinoctio diameter est et styli et horologii. Et quia omnis diameter ab ipsa sphaera, seu circulo, cujus diametros est, duplo superatur; necessario umbra styli circuli duplicis rationem reddit; duplo enim vincitur ab ipso circulo seu sphaera. Nam et denarii numeri, veluti cujusdam circuli, quinarius diameter est. Hac itaque ratione horologii perspicue intellecta, vir sagacis ingenii Eratosthenes ambitum totius terrae subtili indagatione requisivit. Ac primum quidem cognovit ambitum Aequinoctialis circuli, qui totum orbem terrarum, totamque coelestem sphaeram in duas aequales secat partes, trecentis sexaginta partibus compleri. Quarum duodecimam portionem, hoc est, triginta partes, duabus horis oriri seu occidere, de loco per quem moventur, indubitanter intellexit. Itaque quod umbra in horologio sensui indicat, hoc coelestium incessabilem motum efficere ratio probat. Non enim umbra styli per horologica intervalla moveretur, si non aetherium corpus cum sideribus suis circa terram circumvolveretur. Quod ergo valet moles terrae in medio mundi, hoc valet stylus in medio horologii: et quemadmodum umbra styli circa seipsum per ambitum scaphii circumducitur, ita nox, quae est umbra terrae, circa ipsam terram undique, per spatia aëris Lunam a Terra segregantis, circumvehitur. Sol autem idem de corporibus et Terrae, et styli umbram jacit. Qui quidem, sicut in aequinoctio, meridiano tempore, in illis partibus orbis terrarum quae aequinoctiali circulo appropinquant, in

Meroe dico et Syene, umbram gnomonis facit tantae proceritatis, ut diametrum ipsius, hoc est, medietatem, seu paulo plus, possit attingere: ita ex omni mole telluris ubique umbram protendit, ut ad circulum Lunae, seu paulo superius, exaltetur; quod ipsius Lunae probat defectus. Si enim aliquoties umbra terrae ultra Lunarem circulum non extenderetur, non fortassis solaris lucis casum ipsa Luna pateretur. Nam, ut aiunt Philosophi, Lunaris circuli centrum terra est; quamvis aliquando, in signo Tauri, altius paululum elongari ab eo aestimetur: ubi altissima apsis, hoc est, altitudo sui circuli, putatur esse; ideoque non inaequalitas sui ambitus circa terram, verum umbrae altitudo causa eclipseos ejus aestimanda est. Eratosthenes igitur umbrae altitudinem, ex gnomonis ad umbram suam comparatione, investigans; cognoscensque non ultra ipsam terrae diametrum exaltari, tanta enim altitudo noctis est, quanta spissitudo telluris intra aequinoctialem circulum mensuratae, prius ambitum terrae quaesivit, ut ex eo diametrum posset invenire; amplitudine siquidem circuli, seu sphaerae reperta, facile est lineam, quae dividit in partes aequales, incunctanter dignoscere. Proinde per Geometricos regis Ptolemaei, quanta portio esset telluris inter Meroen et Syenem, certior factus; per similitudinem umbrae, meridionali tempore aequinoctialis diei, in septingentis stadiis unam partem invenit compertam; quam trecenties sexagies, hoc est, per longitudinem aequinoctialis circuli, multiplicans, absque ullo errore, amplitudinem totius telluris in ducentis quinquaginta duobus millibus stadiorum reperit. Septingenta namque stadia trecenties sexagies multiplicata 252 M. stadiorum colligunt; quem numerum aequaliter dividens, medietatem illius, hoc est, 126 Millia stadiorum, in diametro telluris, inque Lunae ac Terrae intercapedine intellexerat esse. Exinde quantum perfecti numeri in his omnibus vigent! senarius videlicet et septenarius et octonarius, in quibus maxima symphonia musicae naturaliter constituitur, quae diapason vocatur; Habet enim octo sonos, septem spatia, sex tonos. Senarius namque numerus per seipsum multiplicatus, id est, sex sexies, triginta sex efficit. Quo numero si septem Millia multiplicaveris, invenies totius orbis ambitum: siquidem septem millia tricies ac sexies, aut triginta sex septies millies multiplicata, 252 M. stadiorum faciunt; quo numero totius telluris amplitudo concluditur. Si autem senarium sui diametri, qui est ternarius, quantitate multiplicaveris, decem et octo numeri summam efficies; per

quam septem millia stadiorum multiplicata, diametrum totius terrae consummant; septem siquidem millia decies et octies, seu decem et octo septies millies, centum viginti sex millia fiunt; qui numerus stadiorum et terrae diametrum, et Lunae atque Telluris intercapedinem collocat. Proinde non irrationabiliter Lunae terraeque intercapedo, totiusque telluris complexio, toni proportione contineri a philosophis pronuntiatur. Quatuordecim namque millia stadiorum, decies et octies multiplicata, ducenta quinquaginta duo millia, ambitum videlicet terrae; diametrum vero ejus, Lunaeque ab ea distantiam, septem millia stadiorum decies et octies multiplicata peragunt. Decem autem et octo, comparati ad decem et sex, quos bis octo mensurant, toni obtinent proportionem; major enim numerus tonum minorem colligit, octavamque ejus partem, qui est binarius. Nam quemadmodum novem ad octo proportione epogdoa, ita decem et novem ad decem et sex harmonicis speculationibus coaptantur. Omnis siquidem major numerus, minorem se, et octavam minoris partem continens, epogdoos in numeris, in musicis vero tonus vocatur. His ergo rationibus et orbis ambitus, ejusque diameter, et spatium quo Luna distat a terra, et noctis altitudo incunctanter comprehensa sunt. Si autem quaeras, cur et *Plinius* secundus, et *Ptolemaeus*, in Geographico suo, ut *Martianus* scribit, non plus quam quingenta stadia singulis partibus distribuunt; qui numerus, trecenties sexagies multiplicatus, ambitum telluris, juxta *Eratosthenis* supputationem, comprehendere non poterit: non mihi facile occurrit quid respondeam. Si enim dixero *Eratosthenem* plus terrae magnitudinem, *Plinium* vero et *Ptolemaeum* minus existimasse; non videbitur verisimile, quod inter summos auctores mundanae sapientiae tanta dissonantia sit, ut alii amplitudinem Terrae 252 M. stadiorum, alii 180 Millia argumententur amplecti. (Quingenta siquidem stadia tricenties sexagies, 180 M. stadiorum faciunt; qui numeri a se invicem discrepant 72 millibus stadiorum) praesertim cum praedicti sapientes, solertissimique naturarum inquisitores, in numero partium aequinoctialis, seu Zodiaci circuli, consentiant: omnes enim unanimiter trecentas sexaginta pronuntiant. Si dixero minora stadia hunc, *Eratosthenem* dico, mensurasse, ac per hoc, majorem numerum singulis partibus dedisse; illos vero majora, ideoque pauciora; quomodo probabile judicabitur? nam utrique stadium 125 passibus mensurari confirmant. Mihi itaque videtur inaequalitatis hujus causa quantitatis

passuum inaequalitas fuisse. Fieri enim potuit, duos mensores, quorum unus statura major, alter minor, majoribus minoribusque passibus stadium unum mensurare; indeque stadia majora minorave in mensura unius partis computari. Quisnam non crediderit *Herculem*, quem primum juxta *Olympum* montem stadium fertur mensurasse, majoribus incomparabiliter passibus et pedibus mensuram stadio dedisse, quam caeteri qui post eum stadia mensurabant? Nam ex quantitate stadii, quod ipse primus mensuraverat, passuum gressuumque ejus, ac pedum magnitudo, ex pedum vero amplitudine totius staturae illius altitudo aestimata est. Quid ergo mirum, si una eademque unius ejusdemque partis intercapedo, et 500 simul, et 700 stadia capiat, et unumquodque stadium eodem numero passuum, et gressuum, pedumque computari; ipsos autem passus, et gressus, et pedes, non ejusdem quantitatis, esse in quibusdam minores: ita ut majoribus mensurata, stadia 500, minoribus vero 700, unum id ipsumque unius partis spatium implerent? Habet autem stadium, juxta Graecam supputationem, jugera 6, cubitos 100, gressus 240, ulnas 400, pedes 600. Verum amplitudine terrenae molis, noctisque altitudine, quae ejus mensurae est, cujus etiam telluris diameter, rationabili argumentatione repertis, ambitus Lunaris, circuli Lunaris diametrum efficit: centum namque 26 millia stadiorum tertio repetita 378 millia faciunt. Est enim Lunaris circuitus diameter in millibus stadiorum 378. Si autem diametrum multiplicaveris, erit totius circuli ambitus in 756 millibus stadiorum. De mensura autem lunaris corporis multorum varia opinio est. Multi enim dicunt globum Lunae Telluris amplitudini aequalem esse: et hoc argumentantur ex Eclipsi solis, putantes lunam solares radios ab omni terra auferre posse. Sed aequinoctiali circulo appropinquantes, de magnitudine Lunae, ut *Martianus* scribit, verisimiliora tradunt; et ex defectu solis rationabiliter approbant. Dicunt enim umbra Lunae, momento solaris defectus, duodevicesimam telluris partem occultari. Sed quia omne corpus triplici umbra sua, quam metaliter jacit, majus est; Lunae corpus sextam Terrae partem in amplitudine sua habere colligitur. Ac per hoc, quoniam duodevicesima, hoc est, 18va totius Terrae portio, est in 14 millibus stadiorum; sequitur ut ipsa 18va pars triplicata amplitudinem Lunaris globi perficiat. 14 autem ter ducta 42 faciunt. Quadraginta igitur duo millia stadiorum amplitudinem Lunae comprehendunt; tot enim millia stadiorum sextam Terrae obtinent partem. Qua-

draginta namque duo millia sexies, vel sex millia quadragies bis, 252 millia stadiorum cumulant. Et miraberis senarii numeri et septenarii reciproca virtute, Lunae atque Telluris amplitudinem comprehendi. Septem siquidem sexies, vel sex septies, 42, Lunae videlicet globum; et iterum 42 sexies, 252, terrae scilicet spatium, in gyro amplexantur. Hosque omnes numeros in millibus stadiorum computari, ratio indicavit, ad cumulum perfectissimae naturalium mundi corporum constitutionis manifestandum. Omnis siquidem perfectionis cubica solidaque millenarii numeri conformatio significatrix est. Status itaque naturae senario, motus septenario, utriusque autem immutabilis ratio millenario significatur. Est enim rerum omnium status mobilis, et motus stabilis, aeternis rationibus perfectissime constitutus. Nec sine ratione Philosophi haec omnia stadiis metiebantur. Quinarius namque numerus ἀνακαταστικὸς, hoc est, in seipsum redire necesse est. Primus itaque quinarii cubicus motus statum perficit, quinquies quinque quinquies 125 passus. Ac per hoc non irrationabiliter, et motus mundanorum corporum et status eo numero colligitur; qui et cubicus est, et volubilis, et in seipsum revertens. Haec de spatiis inferiorum mundi partium diximus, magnorum Philosophorum ratiocinationes secuti; non affirmantes incunctanter ita se habere, sed quae verisimiliora certisque regulis propinquiora visa sunt proferentes, tuis petitionibus satisfaciendi molimine. D. Mihi sufficiunt quae a te de talibus prolata sunt. Caeterum cui haec vel non satis rata, vel non satis insinuata videntur, alios aliorum quaerat intellectus. Multipliciter enim, ex diversis auctoribus, mundanae constitutionis ratio tractata est. Verum quia de magnitudine, deque intervallis inferiorum mundi corporum, Lunae dico ac Terrae, quae rationi convenire inspiciuntur investigata sunt; de spatiis aetheris quaedam breviter velim audire; ea siquidem aut sola, aut maxime, in speculationibus divinae in quarta intelligibili die operationis, discutienda nemo ambigit. M. Nimium moramur in quarto die. D. Minus eruditis discereque cupientibus, naturamque rerum investigantibus, si forte hanc nostram disputationem lecturi fuerint, non nimis videbitur ut arbitror: praesertim cum rationi non conveniat de inferioribus mundi partibus quaedam rationabiliter tractari, superiores vero omnino intactas relinqui. M. Jamdudum inter nos confectum est de solari globo, medio libramine gravissimae levissimaeque naturae, circulari motu, per mediam signiferi lineam, circa inferiora

mundi spatia aeternaliter ferri. D. Confectum plane certisque rationibus suasum, nec naturae situs aliter fieri sinit. M. De magnitudine ipsius solaris globi, neque secularium literarum eruditi, neque divinarum scripturarum expositores certam definitionem proferri permittunt. Nam et *Plinius* secundus, in naturali historia, et Sanctus *Basilius*, in Hexamero suo, magnitudinem solis omnino prohibent definiri. Non ejus enim est umbra, cujus argumento experiretur, quantae sit magnitudinis. Nam neque telluris lunaeve amplitudo inveniretur, nisi umbra earum, metaliter jacta, certis dimensionibus extenderetur. Ac per hoc corpus solare, quoniam nullam umbram in infinitum progredi finit; sed pro rationibus corporum, quorum umbrae sunt, certis dimensionibus concludit, suae magnitudinis infinitatem manifestissime aperit. D. Nec hoc quaero, neque ab aliquo quaerendum existimo, (non enim oculorum conjectura praevalet, ubi ratio sedem argumenti non habet) quanto autem spatio a Terra elongatur. M. Primus philosophorum, ut aiunt, *Pythagoras* interstitium Terrae ac Lunae in millibus stadiorum 126 prodidit; quod postmodum, ut diximus, *Eratosthenes* ex umbra Terrae Lunaeque defectu incunctanter approbavit. Cujus instinctu duplici proportione solem a Luna in altum elongari, idem *Pythagoras* fertur tradidisse. Sed qua ratione illud existimaverit multorum diversa sententia est.

36. Veruntamen quoniam ipse juxta rationes musicas totius mundi fabricam et volvi, et mensurari, certis argumentationibus conatus est asserere; quod nec divina negat scriptura; dicens, *et concentum coeli quis dormire faciet?* possumus explorare non aliam ob causam hoc dixisse; nisi ut ostenderet, in spatiis siderum, musicorum diastematum rationabiles proportiones. Proinde in medio totius spatii, quod est a terra usque ad sublimissimam sphaeram, qua omnia sensibilia circumscribuntur, solis ambitum cognoscens, unam diapason a terra ad solem, alteram a sole usque ad extremum mundi ambitum, non irrationabiliter existimavit. Diapason autem dupli proportione modulatur. Ut ergo in diatonico genere, verbi gratia in harmonia sonorum, bis Diapason ex his duplo coaptatur: Prima quidem a principali principalium usque ad *μέσην*, id est mediam; secunda vero ex *μέσῃ* usque ad *ὑπερβολαίων*, hoc est ultimam excellentium, protenditur. Ita et totum spatium a terra ad solem, medium quippe et a sole ad duodecim sidera, hoc est, ad extremum stellarum motum, rationibus harmoniae quae dicitur duplex

diapason, in quadrupli proportione constitutum esse arbitratus est. Ac per hoc conficitur, ut diameter terrae, tertio multiplicata, terrae solisque intercapedini, quemadmodum et Lunaris circuli diametro, aequalis sit. Proinde et in Diametro Lunaris circuli, inque Terrae ac Solis interstitio, unum et id ipsum spatium mensurabitur. In utroque enim millia stadiorum 378 computantur. Itaque duplicato hoc numero, intercapedinem terrae extimaeque sphaerae reperies in millibus stadiorum 756, et miraberis naturae concordiam. Quot enim millia stadiorum sunt in longitudine Lunaris circuli; tot sunt in altitudine a Terra ad signa spatii: in utrisque namque 756 millia stadiorum colliguntur. Si vero solaris circuli diametrum vis cognoscere, telluris diametrum 126 millia stadiorum septies multiplicabis, et habebis 882 millia stadiorum in diametro solaris gyri; quo numero *bis* ducto, ipsius gyri longitudo colligetur, in millibus stadiorum mille millies 764 millia. At si requiris diametrum totius sphaerae coelestis, tali reperies argumento. Longitudinem Lunaris gyri, hoc est, 756 millia stadiorum duplicabis; addes etiam diametrum Terrae, 126 millia stadiorum; et colliges diametrum sphaerae in millibus stadiorum mille millies 734 millia. Quo numero bis facto, ambitus totius mundi existimatur comprehendi in millibus stadiorum mille millies ter, superadjectis etiam 266 millibus stadiorum, ut senarii numeri perfectione totus mundus concludatur. Hactenus de argumentationibus philosophicis, mundi spatia investigantibus. Si cui vero haec superflua videntur, cum sacrae scripturae testimoniis nec roborantur, nec tradita sunt; non nos reprehendat. Nam et ille non potest approbare haec ita non esse: sicut nos non possumus affirmare ita esse.

36. Et quamvis in divinis scripturis, de talibus mundanorum corporum dimensionibus magnitudinum et intervallorum, nihil definitum reperiatur: Ecclesiastes enim *altitudinem*, inquit, *coeli et longitudinem Terrae et profundum abyssi quis mensus est?* ubi plus allegoriam quam historiam intelligendam existimarim. Non enim mundum istum ultra intelligentiam rationabilis naturae constitutum dixerim, cum propter eam factus sit; divina tamen auctoritas rationes rerum visibilium et invisibilium non solum non prohibet, verum etiam hortatur investigari. *Invisibilia enim ejus*, ait Apostolus, *a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur*. Non parvus itaque gradus est, sed magnus et valde utilis sensibilium rerum notitia, ad intelligibilium intelligentiam. Ut enim per sensum per-

venitur ad intellectum; ita per creaturam reditur ad Deum. Nam non ſicut irrationabilia animalia, ſolam ſuperficiem rerum viſibilium oportet nos intueri: verum etiam de his, quae corporeo ſenſu percipimus, rationem reddere debemus. Acutius videt aquila ſpeciem ſolis, acutius videt ſapiens homo ſitum illius, et motum per loca et tempora. Quod ſi homo non peccaret, inque ſimilitudinem jumentorum caderet: num poſſeſſionis ſuae, mundi hujus, perfectos terminos ignoraret, quos naturae legibus juſtiſſime regeret? Oportebat enim alium angelum eſſe, qui in creaturis ſenſibilibus Deum laudaret: qui nec poſt delictum naturae dignitatem omnino perdidit. Manet enim in eo rationabilis motus, quo rerum notitiam appetit, neque falli vult quamvis in multis fallatur, non tamen in omnibus. Et ſi duo veſtimenta Chriſti ſunt, tempore transformationis ipſius, candida ſicut nix; divinorum videlicet eloquiorum litera, et viſibilium rerum ſpecies ſenſibilis: cur jubemur unum veſtimentum diligenter tangere, ut eum cujus veſtimentum eſt mereamur invenire; alterum vero, id eſt creaturam viſibilem, prohibemur inquirere? et quomodo, et quibus rationibus contextum ſit, non ſatis video. Nam et *Abraham*, non per literas ſcripturae, quae nondum confecta fuerat, verum converſione ſiderum Deum cognovit. An forte ſimpliciter, ſicut et caetera animalia, ſolas ſpecies ſiderum aſpiciebat, non autem rationes eorum intelligere poterat? non temere hoc de magno et ſapienti theologo auſim dicere. Et ſi quis nobis in culpam reputaverit, quod philoſophicis ratiocinationibus uſi ſumus; videat populum Dei Aegypto fugientem, ejusque divino conſilio admonitum ſpolia ferentem, ipſisque ſpoliis irreprehenſibiliter utentem. Praeſertim cum et ipſi mundanae ſapientiae periti non in hoc reprehenſibiles facti ſunt, quaſi in rationibus viſibilis creaturae errarint, ſed quia auctorem ipſius naturae non ſatis ultra eam quaeſierint, cum creatorem ex creatura deberent invenire; quod ſolus *Plato* legitur feciſſe. Si vero praefatae mundanorum corporum, eorumque interſtitiorum dimenſiones propterea incredibiles alicui videntur; quoniam ipſa corpora majoris amplitudinis eſſe cogitantur a multis, quam ut praedictis ſtadiorum numeris poſſint comprehendi: intentus legat arcae *Noae* menſuras, cujus trecentorum cubitorum erat longitudo, quinquaginta cubitorum latitudo, triginta cubitorum altitudo et videat quomodo, in tam parvo ſpatio cubitorum, ex omnibus animantibus mundis ſeptena et ſeptena, ex immundis vero duo et duo poterant comprehendi cum alimoniis

suis; insuper etiam *Noae* cum filiis et uxoribus: praesertim si ipse cubitus, teste Sancto *Augustino*, quo et arca *Noae*, et arca Testamenti et tabernaculum, caeteraque veteris Testamenti mystica opera mensurata sunt, non amplius quam duarum palmarum semis mensuram obtinuerit: ipsaque palma a summitate pollicis usque ad summitatem minimi digiti mensurabatur. Plus ergo tenet divina virtus et naturarum ratio, quam quod machinatur humana cogitatio. Et ne videamur ad divinae virtutis miracula confugere, tanquam non valentes rationibus naturae quod suademus affirmare; non aliter cogitas, ut arbitror, terram in medio mundanae sphaerae positam, quam vides centrum in fundo cujusdam circuli seu globi; imum siquidem, mediumque in creaturis obtinet locum. D. Non aliter, una vero eademque ratione. M. Nec alio modo partes signiferi deduci ad Terram, nisi eo quo lineae in circulo ad centrum. D. Aequali lege. M. Et quamvis non ejusdem spatii sint in signifero et in tellure, idem tamen ductus rationabilium linearum, et eaedem partes a summo usque deorsum. D. Prorsus. M. Quod autem de partibus intelligitur: id ipsum de stadiis aestimandum non negas. D. Imo assero. M. In tantum ergo seu partes seu stadia centro terrae appropinquant, in quantum angustioris latitudinis sunt: e contrario autem, in quantum elongantur a terra, in tantum propagantur spatia. D. Non aliter circularis finit figura. M. Quid itaque tibi videtur de mensoribus Terrae per partes et stadia, caeteraque intervalla, quos Graeci geometricos vocant? num arbitraris eos terram mensurasse pedibus, aut passibus, cubitove, seu similibus mensuris? D. Non facile hoc crediderim fieri posse, in tanta diversitate montium et vallium. Nam et camporum planities tantae aequalitatis non est, ut simili progressu possit mensurari. Terra siquidem, non solum gravitate ponderis, verum etiam causa inaequalitatis partium suarum, infimum in naturis possidet locum: similitudo namque partium facit ordinem elementorum: similiora enim suis sibi partibus, altiora sunt etiam suis sedibus. M. Fortassis ergo corporeo visu. D. Ne id quidem; fallit enim sensus, ejusque judicio nihil est committendum: exterior siquidem sensus quamvis rationi non renunciat, nisi quod extrinsecus patiatur, interioris tamen judicium, de his quae per corpus recipit, saepe fallitur, fractum in aqua remum, duplicem lunam seu candelam, seu aliud quid, per praevaricationem sensus, hoc est, per radiorum, qui ex pupillis oculorum sparguntur, segregationem, geminatum existimans. M. Quomodo ergo me-

tiebantur? D. Virga prius, ut aiunt, geometrica, quam Graeci radium vocant; quae quinque-passus cubico motu multiplicans, hoc est, quinquies quinque quinquies, unum stadium mensurabat. Uno autem stadio reperto, facile erat multa stadia, per plana Aegypti, quae mater talium dimensionum dicitur, invenire. M. Quomodo praeter Aegyptum terrae partes, tanta inaequalitate ad mensurandum difficiles, explorabant? D. Non, ut aiunt, pedibus, neque radiis, sed sola rationis argumentatione; horologiis videlicet, ex umbrarum similitudine, singularum partium intercapedinem incunctanter invenientes. Tantum namque una pars, hoc est, quotidianus solis in signifero progressus, in terra patet, quantum similitudo umbrarum horologii obtinet. M. Latitudinem ergo partium et stadiorum ex mensura qua terram attingunt, colligebant. D. Nec sic existimabant; sed primum altissimos montes mensurantes, quot millibus stadiorum ex terrae planitie in altum erigerentur; verbi gratia Olympum, cujus verticem decem millibus stadiorum autumant sublimari, Pindum, Rhodopen, Acroceraunia, Atlantem, veluti lineam quandam rationabili ductu de summitatibus montium in aëris spatia porrectorum, extendere inchoabant; eamque aequali semper a Terra intervallo, instar rotundissimi circuli, circumferentes, donec ad eundem locum, quo coeperat, perveniret; aequis undique spatiis telluris ambitum mentis contuitu perspexere. M. Dimensiones geometricas talibus argumentis ita primo repertas non contradixerim. Ac per hoc stadia illa, quae prope terram veluti angusta putabantur, paulatim juxta montium altitudinem telluris superficie elongata, non jam stricta, et ad amplitudinem terrenae molis ambiendam incommoda: sed dum sint eadem et juxta terram, et ab ea longius praedictis spatiis remota, irrationabilium cogitationum falsa imaginatione abjecta, sufficiunt. Hinc est quod Plinius amplitudinem Terrae, ducta rationabili linea, geographica speculatione, per cacumina altissimorum montium, mensurandam existimat; aliter enim circularis dimensio Telluris non proveniret. D. Satis de his est actum. M. Redeamus itaque ad scripturam. D. Tempus invitat. M. *Fiant*, inquit, *luminaria in firmamento coeli, et dividant diem ac noctem.* Ac si plane diceretur, luminaria quae in firmamento coeli facta sunt, dividant inter se diem ac noctem: quod Psalmista declarat, dicens, *Qui fecit luminaria magna; solem in potestatem diei, Lunam et stellas in potestatem noctis.* Non quod dies et nox semper non sint circa ambitum telluris; sed quod ubicunque Sol praesens est, sem-

per illuminandi potestatem habet; ubi autem absens est, Lunae stellarumque splendor umbrarum caliginem, ne omnino animalium obtutibus impenetrabilis sit, raram lugubremque facit. *Et sint in signa et tempora, et dies et annos.* Signa intelligimus in hoc loco non sidera, sed praesagia quaedam futurae serenitatis, seu tempestatis; quae maxime ex coloribus coelestium luminarium solent habere experimentum. Tempora autem vocat generaliter cursus et reditus siderum, certis morarum intervallis, ad eundem motum, situmque locorum divina providentia revocatos, naturali dierum annorumque revolutione. *Et luceant in firmamento coeli.* Siquidem nullum sidus defectum sui luminis patitur; sed semper omnia in aethereis spatiis, absque ulla obumbratione, refulgent. Excepto Lunae globo; qui quando in regionem umbrae descendit, solari radio desertus, videtur obscurari: propterea ait, *et luceant in firmamento coeli, et illuminent terram. Et factum est ita.* In causis videlicet originalibus, ex quibus in species proprias, et quantitates, et intervalla, et motus, et splendores processere. Propterea sequitur causarum in species processio. *Fecitque Deus duo magna luminaria; luminare majus ut praeesset diei*, solem videlicet, cujus praesentia diem efficit; *et luminare minus* (Lunam videlicet dicit, cujus et quantitas, et lux incomparabiliter a sole superatur) *ut praeesset nocti.* Luna siquidem ab octava usque ad vicesimam secundam, aut totam noctem, circa plenilunium in aequinoctiis, aut partem ejus caeteris temporibus illuminat. Quum vero, dum fit in coitu solis, aut hinc inde propinquis partibus, noctis tenebras luce sua penetrare non sinitur, succurrunt stellae, quarum claritate umbrarum densitas rarescit: propterea dicit, *et luminare minus ut praeesset nocti, et stellas. Et posuit eas*, stellas videlicet, *in firmamento coeli*, ac si dixisset, fixit eas in firmamento coeli. De choris namque siderum hoc dictum intelligimus; qui quamvis cum mundo volvantur, fixi tamen in iisdem sedibus semper permanent, etsi stante mundo chori siderum solum circum vehantur, ut quidam philosophorum volunt, ordo autem, ac series stellarum stabilisque positio non transmittatur. *Ut lucerent super terram.* Naturae ordinem pulchre describit scriptura. Quamvis enim coelestia luminaria sub terris lucere humana opinione putentur; rerum tamen ratio incunctanter edocet, nullam naturam terra inferiorem posse esse. Medium siquidem, infimumque totius mundanae constitutionis obtinet locum: ac per hoc nulla corporea creatura infra eam intelligitur. Proin-

de omnia mundi spatia et corpora, quae circa Terram undique sunt, sive mobilia sint, sive stantia, super eam naturaliter creata sunt; ideoque ait, *ut lucerent super Terram*. Ubicunque enim luxerint, sive infra horizontem in inferiori hemisphaerio, ut humanus existimat usus; sive supra horizontem, in superiori hemisphaerio, quod ideo superius dicitur, quia in eo sidera hominibus apparent; naturali rerum situ super terram lucent. *Et praeessent diei et nocti.* Hoc superius expositum est. *Et dividerent lucem a tenebris*; id est, ut segregarent noctem et diem; ut sole apparente dies esset, Luna vero ac stellis, nox. Et notandum quod ista divisio lucis atque tenebrarum, non in ipsis luminaribus fit, sed in terra habitantibus. Illa enim semper lucent, et semper eis dies est, nullamque noctem patiuntur. Sedes namque eorum, absque ulla intermissione, et sua et solari luce resplendent, nec minus interdiu, quam noctu claritatis suae gratiam mundo distribuentia. Terrenis itaque habitatoribus, quibus per vicissitudines dies noctesque proveniunt, coelestia luminaria lucem dividunt a tenebris. Assidua namque circumvolutione circa telluris ambitum, alibi lucem praestant, alibi auferunt. Ut enim nil aliud est dies, nisi lucis praesentia; ita nil aliud nox praeter ipsius absentiam: ideoque etiam lucidissima nox, quoniam non omnino tenebras expellit, noctis nomen non amittit. Sed jam, quantum brevitas exigit, de quarta die satis est dictum. Ideoque de opinionibus quintae intelligibilis lucis quaedam dicenda sunt.

D. Ita consequens ordo rerum expetit.

38. M. Dixit etiam Deus, *Producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram sub firmamento coeli.* Praedictis quatuor diebus conditionis naturarum, nulla commemoratio animae legitur, neque simpliciter tantum et absolute, neque cum additamento viventis: et cur hoc, non immerito quaeritur. Denique de hac rerum theoria diversa multorum sententia est. Sunt enim qui dicunt elementa hujus mundi, coelum dico cum suis astris, aetheraque cum planetis, aëra cum suis nubibus, ventorumque spiritibus, fulgoribus etiam, caeterisque perturbationibus, aquam quoque, motumque ipsius fluctivagum, terram similiter cum omnibus herbis arboribusque, non solum anima, verum etiam omni specie vitae omnino carere. Ideoque, ut aiunt, in operibus quatuor primorum dierum, nullius animae seu vitae significatio introducitur. Plato vero, philosophorum summus, et qui circa eum sunt, non solum generalem vitam mundi asserunt; verum etiam nullam speciem, corporibus adhaerentem,

que ullum corpus vita privari fatentur: ipſamque vitam, ſeu generalem, ſeu ſpecialem, vocare animam fiducialiter auſi ſunt. Quorum ſententiae ſummi expoſitores divinae Scripturae favent; herbas, et ligna, cunctaque de terra orientia vivere affirmantes. Neque aliter rerum natura finit. Si enim nulla materia eſt, quae ſine ſpecie corpus efficiat, et nulla ſpecies ſine ſubſtantia propria ſubſiſtit; nulla autem ſubſtantia vitali motu, qui eam contineat, et ſubſiſtere faciat, expers eſſe poteſt; (omne enim quod naturaliter movetur ex vita quadam motus ſui principium ſumit;) neceſſario ſequitur, ut omnis creatura aut per ſeipſam vita ſit, aut vitae particeps, et quodammodo vivens, ſive in ea motus vitae manifeſte appareat, ſive non appareat: veruntamen latenter adminiſtrari per vitam ſpecies ipſa ſenſibilis indicat. Audi *Auguſtinum* in libro de vera religione. „Si quaeritur, inquit, quis inſtituerit corpus, ille quaeratur qui eſt omnium ſpecioſiſſimus. Omnis enim ſpecies ab illo eſt; quis autem eſt hic niſi unus Deus, una veritas, una ſalus omnium, et prima atque ſumma eſſentia, ex qua eſt omne, quicquid eſt, in quantum eſt? quia in quantum eſt, quicquid eſt bonum eſt; et ideo ex Deo non eſt mors. Nam ſi ea quae moriuntur penitus morerentur, ad nihilum ſine dubio pervenirent; ſed tantum moriuntur, quanto minus eſſentiae participant. Quod brevius ita dici poteſt, tanto magis moriuntur, quanto minus ſunt. Corpus autem minus eſt, quam vita quaelibet, quoniam quantulumcunque manet in ſpecie, per vitam manet; ſive qua unumquodque animal, ſive qua univerſa natura mundi adminiſtratur." Ut enim nullum corpus eſt, quod propria ſpecie non continetur; ita nulla ſpecies eſt, quae cujuſpiam vitae virtute non regitur. Proinde ſi omnia corpora naturaliter conſtituta quadam ſpecie vitae adminiſtrantur, omnisque ſpecies genus ſuum appetit, omne autem genus a generaliſſima ſubſtantia originem ducit; omnem ſpeciem vitae, quae diverſorum corporum numeroſitatem continet, ad generaliſſimam quandam vitam recurrere neceſſe eſt, cujus participatione ſpecificatur. Haec autem generaliſſima vita, a ſapientibus *mundi* univerſaliſſima *anima*, totum quod intra coeleſtis ſphaerae ambitum comprehenditur per ſpecies ſuas miniſtrans, vocatur: divinae vero ſophiae ſpeculatores *communem vitam* appellant; quae dum ſit particeps illius vitae quae per ſe ſubſtantialis eſt, omnisque vitae fons et creatrix, ſuis diviſionibus viſibilium vitas, juxta divinam ordinationem, diſtribuit; quemadmodum Sol iſte ſenſibus notus radios ſuos ubique diffundit: non tamen ita vita

in omnia pervenit, ficut folares radii: illi fiquidem non omnia penetrant; interiora etenim multorum corporum non transeunt: vitae vero nulla creatura, feu fenfibilis, feu intelligibilis, expers effe poteft. Nam et corpora, quae noftris fenfibus videntur veluti mortua, non omnino vita relinquuntur. Ut enim illorum compofitio atque formatio adminiftratione propriae vitae, ita etiam folutio, et infirmitas, et reditus in ea ex quibus deducta funt, ejusdem obfequio peragitur. Semina fiquidem terrae commendata, *nifi prius moriantur, non reviviscunt:* et mors illorum folutio materiae et fpeciei eft; eademque vita quae vivificat vim feminum, et per vim femina priusquam folvantur, in folutione non deferit; fed iis femper adhaeret, imo etiam ea folvit: moxque, nulla mora interftante, vivificare, hoc eft, in eandem fpeciem revocare, incipit. Ubi enim effet illa vita, folutionis corporis tempore, nifi in ipfo foluto? ut enim illa cum compacto non compingitur, ita cum foluto non folvitur, neque cum renascente renascitur; nec plus vegetat totum fimul conjunctum, quam in partes disjunctum; neque major, id eft potentior, in toto quam in parte: ejusdem namque regiminis eft in cunctis. Ipfa etiam folutio, quae mors corporis dicitur, noftris fenfibus et materiae folutio eft, non ipfi naturae, quae infeparabilis eft in feipfa, et fimul et femper eft, nec fpatiis locorum et temporum fegregatur. Homo fiquidem non definit effe homo; homo autem corpus et anima eft. Si autem femper homo, femper igitur anima et corpus: et quamvis partes hominis a fe invicem fegregentur, anima enim deferit ufitatum, poft generationem fui corporis, regimen; qua deferente corpus folvitur, partesque illius propriis elementorum fedibus redduntur: naturali tamen ratione et partes ad totum referri non definunt femper et infeparabiliter, et totum ad partes: relationis fiquidem ratio nunquam poteft perire. Proinde quod corporeo fenfui videtur fegregari, altiori rerum fpeculatione, femper fimul et infeparabiliter fubfiftere neceffe eft. Nam et corpus humanum, five vivum, five mortuum, corpus hominis eft: fimiliter anima humana, five corpus fuum fimul collectum regat, five in partes diffolutum, ut videtur, fenfibus regere definat, anima tamen hominis effe non ceffat. Ac per hoc datur intelligi, altiori rerum intimatione, non minus eam adminiftrare corpus per elementa difperfum, quam una compagine membrorum conjunctum; quod vera ratio indubitanter edocet. Si enim anima fpiritus eft, per fe omni corporea craffitudine carens; ipfa quoque elementa, in

quae corpus solvitur, quantum per se simpliciter subsistunt, spirituali naturae proxima sunt: quid mirum si incorporea anima partes corporis sui in primis sibi naturis custoditas rexerit? facilius enim similia sibi, quam dissimilia potest attingere. Dissimilia autem sunt sibi crassa, et corruptibilia corpora; similia vero tenuissima, et nullo modo corruptioni obnoxia. Non enim credendum est corporeas partes, ex compagine spissi corporis dissolutas, in ipsis elementis, in quibus salvantur, crassitudinem suam non deserere; et non in ipsorum elementorum levissimas, spiritualesque qualitates transire, non ut penitus non corpora, sed ut spiritualia corpora, sicut et ipsa sint elementa: quod etiam viventis adhuc corporis argumento promtissime vales approbare. Partium siquidem ipsius quaedam quidem ponderosae sunt, et in crassitudinem densatae; ut sunt ossa, carnes, nervi quoque, ac venae, omnes etiam humores, quibus moles tota irrigatur, et nutritur, et fabricatur: haec enim omnia, ex aquatili, terrenaque qualitate in constitutionem corporis sumuntur. Quaedam vero levissimae; nulloque gravitatis, seu crassitudinis pondere impeditae, quaqua versum, prout anima jusserit, nulla mora interstante, confestim perveniunt; ut est visus, et auditus; quas partes corporis esse ex igne et aëre deductas nemo recte philosophantium abnegarit. Est enim, ut ait Sanctus Augustinus, *luminosum aliquid in oculis; aëreum quiddam mobile et sonorum in auribus.* Visus siquidem est lux quaedam, ex cordis igne primum nascens, deindeque in summitatem verticis ascendens, in eam videlicet partem, quae a Graecis dicitur *μήνιγξ*, a Latinis vero membranula, qua cerebrum et ambitur et custoditur, per quosdam poros ad supercilia pupillasquè oculorum derivata, unde velocissimo impetu, solarium radiorum instar, foras prosiliens, prius propinqua loca et corpora, seu longissime constituta, tanta velocitate attingit, quam palpebra oculorum et tautonis supercilia. Auditus quoque est subtilissimus quidam tinnitus, qui ex pulmonum spiritu primo procedens, sursumque in praedictam capitis partem consurgens, per suos occultos meatus, in aurium cocleas diffusus, foras erumpit, vicinisque partibus aëris seu longius positis se miscens, quicquid in eo sonuerit, absque ulla tarditate, recipere festinat. Has itaque partes corporis subtilissimas, spiritualibusque naturis vicinas, quamvis ex interioribus spissae molis originem attrahant, foras tamen in tantum porriguntur, ut longe extra eam aestimentur separari. Extenditur enim visus ad recipiendas visibilium rerum colora-

biles species: extenditur auditus ad vocum, seu aliorum sonituum, percussione aëris erumpentium, prosodias, quas formas coloresque vocum dicimus in se imaginandas. Caeteri enim tres sensus intra terminos corporis contineri videntur: quamvis olfaciendi sensus foris protendi, non incongrue, ut arbitror, existimetur. Hoc autem totum in seipsa simplex, omnique corporali quantitate, localibusque spatiis anima carens, in corpore quod regit sua praesentia peragit. Et dum ipsa nullo loco contineatur, locales tamen partes sui corporis, ubicunque sint, vivificat atque gubernat. Non enim cumulo carnalium membrorum localiter concluditur, nec cum sensibus foras porrectis localiter porrigitur. Adest autem potentialiter ad recipiendas phantasias, quae in sensuum suorum instrumentis, ubicunque sint, formantur. Quo argumento naturalis virtutis ipsius, et illocalitatis magnitudo cognoscitur. Uno siquidem eodemque temporis momento, et siderum in radiis oculorum per aethera sparsis, et vocum in auditu per aëra diffuso, et odorum in olfactu, seu intra corpus, seu extra, et saporum in gustu, in tactu quoque omnium quae tactui accidunt phantasias, hoc est imagines, primum quidem nullis temporum morulis, mirabili celeritate, ex corporalibus numeris in sensualibus formatas sentit, per occursores recipit, per progressores inducit, per recordabiles memoriae commendat, per rationabiles ordinat, per intellectuales approbat, aut improbat, secundum regulas divinorum numerorum, qui supra eam sunt: quorum exemplaria perspiciens, et de numeris intra seipsam constitutis judicat, deque corporalibus et sensualibus, qui utrique extra se sunt. Octo siquidem numerorum ordines ratio invenit: quorum primus et summus est supra intellectum in aeternis causis, secundum quem discernit anima rationalis omnia: sicut ait Apostolus, *spiritualis homo judicat omnia; ipse autem a nemine judicatur:* duo quoque omnino et extra et infra animam sunt: quorum quidem unus et extimus in corporibus est, ex quibus corporei sensus formantur, in quibus phantasiae fiunt: alter in ipsis corporeis sensibus formatur, et ipse est phantasiarum primus ordo, in instrumentis sensuum constitutus: in oculis dico et auribus caeterisque sensuum sedibus: in ipsa vero anima quinque numeri computantur naturaliter insiti: occursores qui primum occurrunt phantasiis, easque recipiunt; post hos progressores, veluti duces quidam, ad urbem memoriae; ad quam dum phantasiae pervenerint, a recordabilibus introducuntur: deinde rationabiles per urbem distribuunt, prout in-

tellectuales jusserint; turma siquidem phantastica veniens per visum specialiter in memoria possidet locum. Similiter per auditum, caeterosque sensus intrantes, suis sedibus in eadem urbe recipiuntur. De quibus omnibus quisquis plenius scire desiderat, legat magnum Augustinum in *sexto de Musica*, et in *libris Confessionum;* Magnumque Gregorium Nyssenum in *sermone de imagine.* Quid ergo mirum, si anima rationalis, post solutionem corporis sui, in partibus ejus per elementa diffusis aliquid agat, occulta naturali administratione, omnique corporeo sensu remota? quandoquidem et in vivente adhuc corpore simulque collecto, quantum sensibus videtur, non solum in cumulo membrorum, verum etiam in sensibus longe ab ipso porrectis, regiminis sui virtutem exercet.

39. Sed redeamus ad generalissimae vitae considerationem, cujus manifestandae potestatis in corporibus gratia, haec introducta sunt de rationabili vita; non autem de omni vita quaecunque corpus administrat: hoc autem dico propter irrationabilium animalium animas, de quibus multorum varia sententia est. Alii namque dicunt eas post corporis interitum vivere: alii vero cum corporibus interire, nec diutius manere. De qua quaestione pauca paulo post dicemus. Generalissime igitur vitae prima maximaque divisio est, in eam differentiam, quae rationabilem ab irrationabili segregat: et rationalis quidem vita angelis hominibusque distributa est; sed in angelis, veluti specialis significationis causa, intellectualis dicitur: in hominibus vero rationalis. Veruntamen, consulta veritate, et in angelis, et in hominibus intellectualis, et rationalis est: ideoque communiter de iis praedicatur vita intellectualis et rationalis: ad differentiam tamen relinquitur, ut ipsa vita intellectus in angelis, in hominibus anima vocitetur. Non enim ratio mihi occurrit, quae prohibeat angelicam vitam animam vocari rationalem; quemadmodum non prohibet humanam rationalem intellectum: praesertim dum angeli coelestia sua corpora, in quibus saepe apparent, possident: ac per hoc si corpora habere perhibentur, quid obstet, ne illorum vita anima dicatur, ignoro, nisi, ut praediximus, sola vocabulorum differentia: quo modo et angelos ad imaginem Dei factos non dubitamus. Ubi enim est ratio et intellectus, ibi imaginem Dei deesse nullo modo crediderim. Solum tamen *hominem ad imaginem Dei factum* manifeste divina perhibet scriptura. De Platone sileo, ne videar sectam illius sequi, qui definit *angelos esse animalia rationabilia immortalia.* Ad differentiam ergo humanae naturae ab ange-

lica substantia, relictae sunt hae significationes, anima videlicet rationalis, et imago Dei. Irrationabilis autem vita distribuitur in eam quae sensum participat, inque eam quae eo caret; et una quidem omnibus animalibus sentiendi virtutem habentibus distribuitur, altera vero omni sensu carentibus materiis, quae species vitae herbarum lignorumque donari perhibetur, et infra quam nullam speciem vitae ratio invenit. Proinde creatae vitae quatuor differentiae in quatuor speciebus colliguntur: Intellectualis in angelis, rationalis in hominibus, sensualis in bestiis, insensualis in germinibus caeterisque corporibus, in quibus sola species vestigium vitae manifestat, ut sunt quatuor mundi elementa, sive simplicia sint per se, sive composita: terram dico, aquam, aëra, aetheraque: ac per hoc non immerito dicitur *homo creaturarum omnium officina*, quoniam in ipso universalis creatura continetur. Intelligit quidem ut angelus, ratiocinatur ut homo, sentit ut animal irrationale, vivit ut germen; corpore animaque subsistit, nullius creaturae expers; extra haec enim nullam creaturam invenis. Sed fortassis quis dixerit, haec omnia in angelo quoque contineri; cui respondeo sensum animalibus distributum non posse subsistere, nisi in corpore ex quatuor elementis constituto. Non enim erit visus, ubi non est ignis, neque auditus si aër desit, humore subtracto nec olfactus remanebit nec gustus; terrae absentia totum abstrahit tactum. Corpora vero angelica simplicia, spiritualiaque sunt, omnique exteriori sensu carentia. Non enim sensibilium rerum notitiam per phantasias corporum accipiunt, sed omnem corporalem creaturam in causis suis spiritualibus spiritualiter perspiciunt, quemadmodum visuri sumus cum ad aequalitatem naturae eorum transmutabimur. Sensu itaque corporeo carent angeli, quia super ipsum sunt: ac per hoc totius irrationabilis vitae expertes, sive sensualis, sive omni sensu privatae, compositis corruptibilibusque corporibus non gravantur. Proinde multa reperies in homine, quae nequaquam natura recipit angelica, non autem subsistit in angelo seu in alia creatura, quod naturaliter homini non insit. Et ne dicas, si ergo omnis species vitae in homine est, non unam, sed multas, et a se differentes vitas continet, habens irrationalem et rationalem, sensualem simul et germinalem. Intuere diligentius humanae animae potentias, quae dum sit unius ejusdemque subsistentiae, et virtutis, et operationis in omnibus simul corporibus humanis, et generaliter, et in singulis specialiter: cunctos tamen vitales motus, administratio-

nesque in corpore suo, intra, seu extra, potest peragere. Siquidem ultra corporeos sensus et ratiocinatur et intelligit, ut angelica vita; in sensibus corporeis sentiendi vim exercet, similitudine irrationabilium, suam rationabilitatem non deserens; nutrit, et auget corpus suum, ut illa quae sensu caret, herbasque ac ligna penetrat; ubique in se ipsa tota, et in omnibus tota, totos sensus suos custodit. In ossibus ergo, et unguibus, et capillis vim germinalis vitae aperit; quae partes nostri corporis, quoniam aëri perviae non sunt, nullum sensum participant. In quinquepertito sensuum instrumento irrationabili vitae communicat, quae animalium ratione carentium propria subsistit. In his omnibus per se ipsam quamvis saepe irrationabiliter moveatur, ratione sua carere natura non sinit. Omne autem quod potest, praeter has praedictas virtutes vivificandi scilicet nutriendique, ac sentiendi per sensus, sive agat, sive patiatur, extra corpus suum agere vel pati recta ratione cognoscitur. His itaque de divisionibus deque differentiis generalissimae vitae, praecognitis, ad praedictae quaestionis reserationem, quantum datur nobis intelligi, redeamus: quoniam ipsius occasione haec de generali anima, seu vita interposita sunt.

40. Est enim quaesitum quare in operibus quatuor primordialium dierum, nullius vitae seu animae commemoratio facta sit. Quinto autem die subito erumpens scriptura, *producant*, inquit, *aquae reptile animae viventis:* nec simpliciter dixit *reptile animae*, sed cum additamento *viventis*, quasi anima non sit vivens. Et est causa, ut opinor, species illa, quam in divisionibus generalis vitae extimam posuimus. Et merito, quoniam omnis intellectus et rationis expers esse subtili naturarum indagatione reperitur: ac veluti nulla vita, seu anima, seu vivens anima sit, siletur a scriptura, ut intelligamus eam novissimam et imperfectissimam essentialiter creatae vitae participationem. Ac per hoc plus inter corporales numeros, quam inter vitales connumerandum, divina sanxit auctoritas. Recte igitur in operibus quatuor dierum, in quibus species coelestium terrestriumque essentiarum ex causis primordialibus producuntur in apertum, et perfectionem suae formationis accipiunt; hujus vitalis motus nulla significatio interposita est; nam et in tertia die siletur, in qua herbarum lignorumque germinatio de terra praecipitur; in quibus administrationis suae virtutem corporeis sensibus manifestat. Non quod ipsa species vitae in natura rerum proportionaliter subsistendi locum non obtineat: non enim parvipendenda est vis illa naturalis, quae

omnia, quae terrae radicitus inhaerent, et ex terra oriuntur, secundum infinitam numerositatem surculorum herbarumque, et nutrit et auget, inque species proprias, juxta singulorum generum similitudinem, et naturalem consequentiam florum, fructuum, seminum, per numeros locorum, et temporum producit. Verum quoniam extra corpus nil agere praevalet, nec perfectae vitae, corporibusque absolutae, virtutem in se manifestat; in numeris corporalis naturae potius, quam in speciebus generalis vitae, divina, ut praediximus, auctoritate deputata est. Et quoniam ipsa per se, germinalis videlicet vita, sine altioris vitae, sensualis dico et rationalis, communione potest intelligi, rationalis vero et sensualis absque illa nullum corpus vegetare naturaliter sinuntur, donec in superioribus animarum viventium formis insinuetur, a sacra scriptura reservata est. Anima siquidem omni sensu carens, motu quoque vitali veluti omnino carere videtur. Ac per hoc anima solummodo dicitur, non autem vivens anima. Nec hoc mirum: si enim in infantibus in utero conceptis, aut ex utero egredientibus talis anima existimatur, veluti rationis intelligentiaeque omnino expers, cum et rationabilis et intellectibilis sit, quamvis rationis et intellectus indicia in recentibus adhuc et imperfectis corporis particulis non possit manifestare: quanto magis anima illa, intelligentiae viribus et rationis et sensus naturaliter destituta, non immerito animae viventis vocabulo non debuit in Scriptura significari? D. Hunc sensum approbo, et naturae rerum propheticisque sermonibus convenire perspicio. Veruntamen quoniam multi sunt, qui herbarum lignorumque corporeas moles omnino vitalem motum non habere contendunt; dicentes humore quo virescunt, et nulla alia vita vegetari: tuam praedictam de hac re disputationem gravi quadam auctoritate velim roborari; quae aperte pronuntiaret herbas arboresque qualicunque specie vitae administrari. M. Non te latet, ut arbitror, omnium philosophorum de mundo disputantium, de hac parte naturae unanimem esse sententiam. Aiunt enim omnia corpora, quae intra hunc mundum sensibilem continentur, vitali motu contineri, sive in statu sint, sive in motu. D. Omnibus philosophantibus aut philosophos legentibus illud notissimum est. Nam et Plato *in Timaeo*, et Plinius secundus *in Naturali Historia*, manifestissime de his nos edocent. M. Si itaque Sanctorum Patrum testimonia quaeris; audi nobilissimum Basilium, Caesareae Cappadociae antistitem, in septima homilia in Genesin: „educant aquae, inquit, reptilia animarum vi-

varum. Nunc primum animatum animal creatur. Germina enim et arbores, etsi vivere dicantur propter participationem nutritivae et activae virtutis, ast non etiam animalia, neque animata sunt." Gregorius item Nyssenus, qui etiam Nazianzenus vocatur, praedicti Basilii germanus frater, in sermone *de imagine*, cap. 8vo. „Docet, *inquit*, ratio in tribus differentiis vitalem animalemque virtutem considerari. Una enim quaedam est quae solummodo incrementum dat et nutrit; et vocatur activa et nutritoria, quia in augmentum ejus quod nutritur quicquid conveniens est affert: ipsa etiam germinalis dicitur, et circa germina consideratur: necesse enim etiam in germinibus vitalem quandam virtutem sensus expertem intelligi. Altera vero praeter hanc species vitae est, quae et hoc habet quod praedicta possidet, insuper etiam per sensum administrari accepit; quae species in natura rerum irrationabilium est. Nam non solum nutrit et auget, sed etiam sensualem operationem perceptionemque habet. Perfecta vero in corpore vita in rationabili, humana dico, formatur natura, et nutritiva est, et sensualis, et rationem participat, et animo ministrat." Idem in eodem sermone, quinto decimo capite; „tres, *inquit*, secundum vitalem virtutem differentias ratio invenit: primam quidem nutritivam, sine sensu: secundam vero nutritivam quidem et sensitivam, expertem vero rationalis operationis: Item tertiam rationabilem et perfectam, omnemque virtutem penetrantem." Augustinus in libro de vera Religione, „non sit nobis, *inquit*, religio cultus illius vitae, qua dicuntur arbores vivere, quoniam nullus sensus in illa est; et ex eo genere est ista, qua nostri corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, quae sine sensu praeciduntur. Hac autem melior est vita sentiens, et tamen vitam bestiarum colere non debemus. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima rationalis, sive in ministerio partium stabilita, sive in ministerio universitatis." Et haec testimonia praedictorum Patrum ad ea roboranda quae diximus sufficiunt, ut opinor. D. Sufficiunt quidem, et ad alia transeundum. M. Vide itaque quam pulchrae ingreditur series rerum, divinis ordinata eloquiis. Quinto siquidem die conditionem animalium quinquepertito sensu pollentium depromit.

41. Sed de anima omnium irrationabilium animalium non mediocriter moveor, qua ratione plurimi Sanctorum Patrum cum corporibus eam interire, nec diutius permanere posse affirmant. *Basilius* siquidem, in VIII. homilia in Genesin

suum recognovit. Camelus injuriam a magistris patiens multo annorum spatio aptum ultioni suae spectat locum, dum sit ipse memor semper injuriae. De naturalibus autem eorum virtutibus pauca sufficiunt exempla; tantae castitatis ferunt esse gryphum, quae dum semel conjugale consortium perdiderit, semper castitatem suam inviolatam conservat, prioris conjugii memorans: quod etiam de turture naturarum inquisitores tradunt. De pietate ciconiarum erga parentes Basilius scribit; *patre siquidem senescente, et prae nimia senectute indumenta plumarum perdente, nati undique circumstant, suisque pennis effovent, et escas copiose praeparantes; etiam in volatu validum praestant auxilium; quietum volatile utrinque levantes; ac sic illud in omnibus adjuvant.* Hae igitur omnes naturales virtutes quomodo irrationabili animae possunt inesse, si terra, et, ut aiunt praedicti Patres, de terra orta, et in terram resoluta; aut si vere substantialis anima non esset, invenire non possum. Et si anima terra est, et terra corpus, quomodo corpus anima vocatur, cum differentia naturali longe a se invicem discrepent? Et si corpus est anima, necessario habebit vitam, quae eam vivificet; nullum siquidem corpus est quod vita et specie careat, alioquin non erit corpus: ac per hoc erit anima animae, seu vita vitae. Sed nemo existimet nos talia dicere, veluti sensum Sanctorum Patrum destruentes, sed potius quid de his rationabilius tenendum pro viribus nostris quaerentes: hoc est, utrum irrationabiles animae corporibus solutis intereunt et in terram solvuntur an in generibus suis corporum suorum administrationem deserentes solvantur: illud ubique, quod veris ratiocinationibus quaesitum et repertum et conclusum, inconcusse tenentes: quod omnis vita, sive anima corpus regitans participatione unius primordialis vitae, seu animae participatione, animam subsistere seu vitam acceperit, quam participationem, sive in administratione corporum sit, sive non sit, omnino deserere non sinit ratio. Nullius ergo sensum praejudicando talia dicimus, sed legentibus suadendo studiosius quaerere, et quod iis probabilius videtur, consulta veritate, indubitanter sequi. Veruntamen crediderim sanctos philosophicosque viros, solertesque in veraci rerum indagatione, hujusmodi doctrinam publice protulisse, propter insipientes homines, carni omnino, sicut bruta irrationabiliaque animalia, deditos; ne sic in carnem caderent, ejusque desideriis servirent: sed ut talis irrationabilis creaturae vilitate territi, ad rationabilis creaturae dignitatem, in qua conditi sunt, moribus correctis

ſe erigerent. Quod ipſe Gregorius, in 17mo capite *de Imagine*, plane aperit. Nam poſtquam dixit irrationabilem animam non eſſe vere animam, paulo poſt ſubjunxit, *Discant amatores carnis non valde de viſibilibus ſecundum ſenſum alligare intelligentiam, ſed in animarum obſervationibus vacare: vera quippe anima in hominibus conſideratur, ſenſus vero etiam in irrationabilibus aequaliter habetur.* D. Unusquisque quod vult eligat, et quod eligit ſequatur: nos autem ad ea quae reſtant conſideranda transeamus.

42. M. *Producant aquae reptile animae viventis, et volatile ſuper terram ſub firmamento coeli.* Hic quoque ſubaudi animae viventis, ut intelligas volatile animae viventis. Plus enim animae viventis indicia in ſenſibus volatilium, quam piscium dignoscuntur. Nam, ut ait Baſilius, *auditus in piscibus tardus eſt, viſu obtuſiore propter aquam vident, et neque multa memoria in illis eſt, neque phantaſia, neque conſuetudinis cognitio.* Haec autem omnia non minus in avibus, imo plus quam in hominibus pollent. Merito autem quaeritur quare volatilia ex aqua producta dicantur. Credibilius namque videretur, quemadmodum animalia terram habitantia de terra perhibentur creata, ita etiam pisces ſolummodo, aquae quidem poſſeſſores, de aqua; volatilia vero, quae aëra tranant, de aëre quoque creari. Sed huic quaeſtioni rationabiliter occurritur ſi aquarum natura conſideretur, quarum duae ſpecies ſunt: una quidem marina et fluvialis, craſſiorisque qualitatis; altera vero vaporalis et nebulóſa, leviorque; et craſſior quidem terrena ſoliditate fulcitur; levior vero aërea ſuspenditur ſerenitate, donec in craſſitudinem vertatur, et ponderoſitatem, quam exilitas ejus ſuſtinere non poteſt. Hinc conficitur naturali conſideratione, reptilia animae viventis, hoc eſt, omnium piscium genera et ſpecies, ex craſſiori aquarum ſpecie; volatilia vero ſimiliter in generibus et ſpeciebus ſuis ex leviori creari. Et quoniam aëris hujus, qui eſt inter lunam et terram, ſpatium in duas partes dividitur, quarum ſuperior ſerena quidem eſt, nullisque perturbationibus, quae ex terrenis, aquaticisque vaporibus in aëre nascuntur, obnoxia, inferior vero humida eſt et corpulentioris qualitatis, motibus ventorum conglobationibus nubium, caeterisque quae ex vicinitate terrae aquarumque efficiuntur, accommodata: quicquid ex illa parte aëris humidae aquoſaeque qualitatis gignitur, ex aëre creari non incongruum eſt credere. Non enim poſſent volatilia hanc partem aëris terris aquisque vicinam transmeare, ſi aëreae

naturae omnino essent expertia. Jam vero dum in eis et levitas pennarum, et ossium concavitas, et volitandi facilitas dignoscitur; apertissime datur intelligi, non solum ex aqua, verum etiam ex aëre creata. Quod etiam ex amphibiorum natura facile perspicitur, quae et in aqua et in aëre, vel in aqua et in terra vivunt. Volatilium namque quaedam sunt quae vicissim et in aëre degunt et in aqua; et dum in aqua vivunt, piscium formam; dum vero in aëre, volatilium induunt: et hoc per sex menses mutata specie faciunt: sex enim in aqua natitant, et sex in aëre volitant, et in terram sicut caetera volatilia descendunt: et haec species avium gregatim semper, sive in aëre, sive in aqua, incedit, et luligo appellatur. Ex quo datur intelligi, utriusque elementi, aëris videlicet et aquae, substantiam volatilia participare. Sunt autem amphibia, hoc est, dupliciter viventia, et in terra et in aqua, phocae et crocodili multaque similia. Est etiam illud argumentum quo conficitur volatilia ex humido aëre facta esse: spirant enim et respirant, ideoque et in terris et in aëre habitant. aqua vero suffocantur, cui semper supernatant, praeter illa amphibia quae sponte undis se mergunt. Pisces vero quoniam de aqua ac pene sola spissa creati sunt, quoniam spirare ac respirare, sicut terrena et aërea animalia, non possunt: tactu terrae et aëris citissime pereunt: non tamen spiratione et respiratione omnino privantur; nam si penitus privarentur, penitus non dormirent: *dormiunt autem*, ut ait Plinius, *Pisces;* pulmones igitur spirantes et respirantes habent: sed ipsum spiritum non ex isto corpulentiori aëre, sed ex illo tenuissimo, omniaque corporea penetrante, accipiunt. Quoniam igitur pisces et volatilia, plus caeteris animalibus, ex humida natura ac pene sola creari eorum qualitates manifeste declarant, humida namque sunt et frigida; propterea ex aquis produci divina Scriptura commemorat: et intentus aspice. Non dixit deducat aqua, sed *producant aquae;* ut intelligas aquarum, ut diximus, duas species esse; crassiorem quidem in pelago et fluminibus, leviorem vero in aëre: ideoque distinxit narrationem, dicens *producant aquae:* deinde subjungit *reptilia animae viventis, et volatile super terram;* ac si aperte diceret: aquarum una species crassior quidem pisces, altera vero quae levior est, volatilia producat: quod etiam ex ipsis corporibus quis potest dignoscere: pisces siquidem crassiorum corporum ponderositate gravari, volatilia vero pennarum levitate in altum sublevari videmus. Quod autem ait, *super terram sub firmamento coeli:* aperte significat

volatilium corpora terreno pondere non omnino praegravari, sed super terram in aëra, cujus humida qualitate condita sunt, subvehi sub firmamento coeli: quoniam subtilitati et spiritualitati simplicium elementorum, quae, sicut exposuimus, firmamenti seu coeli vocabulo divina significant eloquia, nulla species animalium, quemadmodum avium, naturali similitudine appropinquant. Jure sub firmamento coeli volatilia fieri jussa sunt, hoc est, in vicinia purissimorum ac pene incorporalium elementorum qualitatis. Sub firmamento itaque coeli volatile creatur, hoc est prope, infra tamen spiritualium corporum levissimam exilitatem. Hactenus de conditione piscium et volatilium in primordialibus causis: eorum vero in genera, et species processio sequitur. *Creavitque Deus κητῆ grandia, et omnem animam viventem;* et reliqua: κῆτος hoc est bellua, neutrius generis est apud Graecos, et singularis numeri: pluraliter autem, sicut et caetera apud eos neutralia nomina, α litera terminatur, κῆτος κητέα: deinde per synaeresin duarum syllabarum in unam, hoc est ε et α in η, κητέα κητῆ; et duorum accentuum, acuti videlicet et gravis, in unum, id est circumflexum: κητέα enim in penultima acuitur, in ultima gravatur: κητῆ autem in fine circumflectitur; Sed huic libro, ne longius progrediatur, finis est imponendus, ut arbitror, si tibi videtur. D. Videtur quidem, et jamdudum, si prolixitas rationum non retardaret, terminum postulaverat.

LIBER QUARTUS.

1. M. Prima nostrae physiologiae intentio praecipuaque materia erat ὑπερουσιώδης, id est superessentialis natura; quod sit causa creatrix existentium et non existentium omnium, a nullo creata: unum principium, una origo, unus et universalis universorum fons; a nullo manans, dum ab eo manant omnia, trinitas coessentialis in tribus substantiis, ἄναρχος, hoc est sine principio; principium et finis, una bonitas, Deus unus, ὁμούσιος et ὑπερούσιος, id est, coessentialis et superessentialis: et ut ait Sanctus Epiphanius, episcopus Constantiae Cypri, in accurato sermone de fide, *Tria Sancta, tria consancta, tria activa, tria coagentia, tria formativa, tria conformantia, tria operativa, tria cooperativa, tria subsistentia, tria consubsistentia sibi invicem coexistentia. Trinitas haec Sancta vocatur, tria existentia, una consonantia, una Dei-*

tas ejusdemque essentiae, similia ex simili, aequalitatem gratiae operantur Patris et Filii et Spiritus Sancti. Quo modo autem, ipsis relinquitur docere. Nemo enim novit patrem nisi filius, neque filium nisi Pater, et cuicunque Filius revelaverit; revelatur autem per Spiritum Sanctum. Non ergo haec tria existentia aut ex ipso, aut per ipsum, aut ad ipsum, in unoquoque digne intelliguntur, sicut ipsa revelant φῶς, πῦρ, πνεῦμα: *hoc est lux, ignis, spiritus.* Haec, ut dixi, ab Epiphanio tradita, ut quisquis interrogatus quae tria et quid unum in Sancta Trinitate debet credere; sana fide respondere valeat; aut ad fidem accedens sic erudiatur. Et mihi videtur Spiritum pro calore posuisse: quasi dixisset in similitudine, lux, ignis, et calor. Sed cur lucem primo dixit non est mirum. Nam et Pater lux est, et ignis, et calor: et filius est lux, ignis, calor: et Spiritus Sanctus lux, ignis, calor. Illuminat enim pater, illuminat Filius, illuminat Spiritus Sanctus: ex ipsis enim omnis scientia et sapientia donatur. Urit Pater, urit Filius, urit Spiritus Sanctus: quia simul nostra delicta consumunt; et nos, velut holocaustum quoddam, per θέωσιν, id est Deificationem, in unitatem suam convertunt. Calificat Pater, calificat Filius, et calificat Spiritus Sanctus: quia uno eodemque caritatis aestu, et nos fovent et nutriunt; ac veluti ex informatione quadam imperfectionis nostrae post primi hominis lapsum, *in virum perfectum, in plenitudinem aetatis Christi, educant:* vir autem perfectus est Christus, in quo omnia consummata sunt, cujus aetatis plenitudo est consummatio salutis universalis ecclesiae, quae in angelis et hominibus constituta est.

In secundo Libro de natura creata et creatrice disputabamus; quam in principiis rerum, id est in primordialibus causis subsistere diximus: nam et ab omnium causa, quae est summa bonitas, cujus proprium est omnia de non existentibus in existentia sua ineffabili virtute producere, creatur. Caetera vero quae postea sunt, participatione sua creare non cessat. Tertius Liber disputat de natura creata et non creante, hoc est de effectibus extremis primordialium causarum, qui rerum omnium extimam obtinent portionem: motus enim progressionum universitatis in eis definit, non habens inferius egredi, quia in corporibus constitutus est. In quo libro etiam de primordialibus causis multa consideravimus, deque Deo, ejusque imagine in animo et ratione et sensu: et de quali nihilo facta sunt omnia; et quomodo verbum Dei unigenitum et facit omnia et in omnibus fit. Pauca quoque

de operibus primae intelligibilis ſeptimanae, usque ad quintum diem, tractavimus.

2. Quartus hic, ab operibus ſextae propheticae contemplationis de conditione univerſitatis inchoans, reditum omnium in eam naturam, quae nec creat nec creatur, conſideraturus, finem conſtituet. Cujus difficultatis, diverſorumque ſenſuum occurſus atque colluctatio, tantum terroris nobis incutit, ut in comparatione ipſius, tres praecedentes libri, inſtar plani pelagi, fluctuumque ſerenitate absque ullo naufragio navigabilis, tutum legentibus meatum praebere videantur: ipſe vero tortuoſis anfractibus invius, obliquitate ſententiarum proclivis, tractibus Syrtium, hoc eſt incognitae doctrinae ductibus periculoſus, ſubtiliſſimorum intellectuum, inſtar cautium latentium, navesque repente frangentium, caliginoſitate naufragiis promtus. Divina tamen ducente et gubernante opera, proſperoque flatu divini ſpiritus noſtrae navis carbaſum implente, tutum inter haec rectumque iter carpentes, ad portum quem petimus, leni curſu liberi atque illaeſi perventuri ſumus. D. Tendenda ſunt vela, navigandumque; accelerat namque ratio perita ponti, nullas veretur minas, nullos anfractus ſyrtesve cautesve formidat, cui delectabilius eſt in abditis divini oceani fretis virtutem ſuam exercere, quam in planis apertisque otioſa quiescere, ubi vim ſuam non valet aperire: *in ſudore enim vultus ſui panem ſuum* juſſa eſt *vesci;* terramque Sacrae Scripturae, ſpinas et tribulos ſibi germinantem, hoc eſt divinorum intellectuum exilem denſitatem ſtudiumque ſapientiae ſpernentibus inviam, aſſiduis theoriae greſſibus luſtrare; *donec inveniat locum Domini, tabernaculum Dei Jacob:* hoc eſt, donec ad veritatis contemplationem, quam lapſu primi hominis perdiderat, frequenti literarum divinarum laborioſoque ſtudio, ducente et adjuvante et cooperante et ad hoc monente divina gratia, redeundo perveniat, perveniendo diligat, diligendo permaneat, permanendo quiescat.

3. M. Dixit quoque Deus, *Producat terra animam viventem in genere ſuo; jumenta, et reptilia, et beſtias terrae ſecundum ſpecies ſuas:* etc. *Producat*, inquit, *terra animam viventem:* ac ſi aperte diceret, Producat terra animal vivens: ille ſiquidem tropus qui dicitur ſynecdoche, hoc eſt conceptio, in divinis eloquiis uſitatiſſimus eſt: quae forma locutionis totum a parte, et partem a toto concipit. Solet itaque Sacra Scriptura totum animal animae ſolummodo vocabulo ſignificare. In Actis Apoſtolorum, *Eramus*, inquit, *in navi ducentae ſeptuaginta animae;* ſiquidem animae non erant ſine corporibus. Item

in Genesi, *Omnes animae domus Jacob, quae ingressa est in Aegyptum, fuere septuaginta.* In Evangelio quoque ex carne totus homo vocatur. *Et verbum caro factum est,* hoc est totus homo, carne, anima, menteque subsistens. Et alibi. *Spiritus quidem promtus est, Caro vero infirma:* carnis vocabulo totam suam humanitatem significans; spiritu vero Sanctum Spiritum, promtum quidem et corroborantem se ad redemtionem humani generis in difficultate passionis; quem spiritum, crucis patibulo fixus, patri commendavit, dicens, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum:* ac si dixisset, spiritum a me et a te procedentem in manus tuas commendo, quoniam impassibilis est; donec solus carni compatiar, qui solus carnem accepi, et caro factus sum: non quod et ipse passibilis sit secundum divinitatem; sed quod in eum humanitatis, quam solus assumserat, passibilitas, et passio, et mors refertur: humanitatique, quam sibi in unitatem substantiae acceperat, compassus est: ideoque quia compassus non immerito dicitur, et vere dicitur passus. Non enim separata est in passione una substantia verbi et hominis: et ut certius corroboratum auctoritate perspicias, audi praedictum Epiphanium in sermone de Fide. „Semel, *inquit,* mortuus est pro nobis, sustinens pati pro nostris passionibus: semel gustavit mortem, mortem autem usque ad crucem volens pro nobis: verbum in mortem venit ut mortem interimeret; verbum caro factum est, non patiens in Deitate, compatiens autem cum humanitate in impassibilitate. Passio autem sibi deputata est ipso manente in impassibilitate: mors ei reputata est, eo manente in immortalitate; ipse enim dixit, ego sum vita: vita autem nunquam moritur, sed venit vivificare, pro nobis mortem accipiens. Non enim per hominem erat nobis vita, neque per carnem nobis spes: Maledictus enim, inquit, sperans in hominem: et qui habet spem in hominem erit sicut agrestis myrice. Quid ergo dicemus? non homo Christus ex his quae praedicta sunt? unicuique clarum est, quia absque ulla ambiguitate confitemur Dominum Deum Verbum hominem factum, non opinione sed veritate: sed non homo venit in profectum Deitatis. Non enim in homine erat nobis spes salutis: nemo enim omnium hominum ab Adamo potuit operari salutem. Sed Deus verbum homo factus, ne spes nostra in hominem, sed in Deum viventem et verum, factum hominem. Omnis enim sacerdos ex hominibus acceptus pro hominibus constituitur, juxta quod scriptum est. Unde ex nostra humanitate accepit Dominus veniens carnem, et homo factus est nobis Deus verbum; ut in Deitate daretur nobis salus, et in sua hu-

manitate pateretur pro nobis hominibus, passionem per passionem solvens et mortem per mortem suam mortificans. Deputata est autem passio in Deitatem, et quidem Deitate non patiente, reputata autem passione Deitati, quia sic beneplacuit venienti Sancto et impassibili Verbo. Est autem hujusmodi quoddam exemplum, velut siquis vestimentum indutus, in vestimento autem sanguis sparsus pollueret vestimentum, et sanguis in vestimentum veniens non tangeret corpus induti; deputaretur autem contagio sanguinis vestimenti in eum qui vestimento induitur: sic in carne passus est Christus, in ipso Dominico homine; quem in seipsum reformavit ex coelis veniens ipse Sanctus Deus Verbum: sicut ait beatus Petrus, Mortificatus carne, vivificatus autem spiritu. Et iterum. Christo ergo patiente pro nobis carne, et vos in eandem intelligentiam armemini: sicut veluti sanguis in vestimento deputatur ferenti, deputata est ei passio carnis in Deitatem, Deitate nihil patiente, ut non in hominem haberet mundus spem, sed in Dominico homine Deitate recepta, reputaretur in ipsam passio, ut fieret pro mundo ex Deitate impassibili salus: ut in carne facta passio et Deitate nil patiente neque sustinente, in eam fieret deputata passio; ut impleatur Scriptura quae dicit: Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent. Crucifixus est ergo, crucifixus est Dominus; et adoramus crucifixum, sepultum, et resurgentem tertia die, et in coelos ascendentem." Ut autem cognoscas, quod non de alio, verum de Spiritu Sancto dictum est, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*; audi eundem in eodem. „Si audieritis, *inquit*, quia in dextera Dei exaltatus, et promissionem spiritus accipiens a Patre: *aut*, praestolari promissionem Patris quam audistis mei: *aut*, quia spiritus eum immisit in desertum: *aut*, quod ipse dicit, nolite cogitare quid dicatis, quia spiritus Patris mei, qui loquitur in vobis: *aut*, si autem in spiritu Dei ejicio daemonia: *aut*, qui autem blasphemat in Spiritum Sanctum non demittetur ei etc.: *aut*, Pater in manus tuas commendo spiritum meum: *aut*, puer autem crescebat et confortabatur ipse spiritu: *aut*, Jesus autem plenus Spiritu Sancto reversus est a Jordane: *aut*, reversus est Jesus in virtute spiritus: *aut*, quod natum est ex spiritu spiritus est: *aut*, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, spiritum veritatis: *aut*, quare implevit Satanas cor tuum, Ananiae dixit Petrus, mentiri Spiritui Sancto? et post haec non hominibus mentitus es sed Deo: igitur Deus ex Deo, et Deus Spiritus Sanctus est." Hactenus ex Epiphanio. D. Transi-

tus iste, quamvis longius a proposito videatur recessisse, utilis tamen est volentibus Sacram Scripturam intelligere: suasit enim et Deitatem Verbi impassibilem esse, et suae humanitati compassam: approbat etiam quod Dominus dixit in Evangelio. *Spiritus quidem promtus est, caro vero infirma*: itidem, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*; non de alio spiritu dictum, sed de Spiritu Sancto. Sed ad propositum redire oportet.

4. *Producat terra animam viventem:* hoc est producat terra animal vivens. Vide quam pulchre, juxta praedictum tropum, et totum a parte, totum scilicet animal ex meliore ejus medietate, quae est anima, significat. Et quia minor medietas totius animalis, quae est corpus, a terra sumitur: eodem tropo totum animal, hoc est corpus et anima, a terra produci jubetur: dum anima omnino terra non sit, sicut neque corpus anima: quoniam vero ipsa corpori adhaeret in unitate animalitatis, simul de terra fieri Scriptura testatur. Sed siquis altius hunc locum quaesierit, potest alio modo intelligere. Terrae siquidem vocabulo, totius naturae substantialis, visibilium et invisibilium incommutabilis soliditas solet insinuari: quod etiam tertiae lucis operationem speculantes exposuimus. Hinc est quod ait Apostolus, *Mortificate membra vestra quae sunt super terram*, ac si aperte diceret, Membra malitiae, quae vestra sunt, quoniam ex vestra inobedientia, et non ex Deo facta, ex quibus veluti quoddam corpus universalis nequitiae aedificatis super terram, hoc est super soliditatem naturae a Deo conditae, ne ab iis diutius polluatur, mortificate; et pro membris malitiae interemtis, membra justitiae, quae sunt virtutes, constituite: quemadmodum super naturam ex Deo conditam, vestris diversis criminibus, veluti templum quoddam abominabile, diabolicaque habitatione condignum construxistis; ita etiam ex lapidibus virtutum divina gratia dolatis, domum pretiosam conditori ipsius terrae, hoc est ipsius naturae, omni sorde expulsa penitusque interemta, reaedificetis. Cui sensui Psalmista consentit dicens, *Deficient peccatores a terra, et iniqui ita ut non sint.* Ubi tropice ex effectibus causam significans, per peccatores et iniquos peccata et iniquitates insinuat, quae ex terra naturae, quando liberabitur ab omni malitia, deficient, ita ut non sint. Peccata enim et iniquitates tam diu esse videntur dum nihil sint, quam diu subjecta natura contineantur: ea vero purgata, et ad pristinam sinceritatem reducta: quae per se, id est peccata et iniquitates, subsistere nesciunt, ad nihilum penitus redigentur, ita ut non sint. Idem

alibi, sub persona viri juste viventis, omnes justos beatificans, *qui erunt tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum*, hoc est tanquam verbum quod inhumanatum est, in fine omnium seculorum propter nos, in quos, sicut ait Apostolus, *fines seculorum devenere:* pluraliter quidem omnium unum finem, Christum videlicet, nominans: ipse siquidem est *fines seculorum*, qui universorum est consummatio: continuo subjunxit: *non sic impii, non sic, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terrae:* discretionem justi judicii ventum vocans, quo ille cujus ventilabrum in manu sua, pulverem totius malitiae ex superficie terrae, hoc est substantiali pulchritudine naturae, projiciet. De hac terra in alio Psalmo idem ait. *Exibit spiritus ejus et revertetur in terram suam.* Cujus spiritus? illius videlicet qui patiens pro nobis inclinato capite tradidit spiritum. Quo exibit? Descendit ad inferna. Ad quid? Reducere inde humanam naturam quae captiva illic detenta est: *captivam enim duxit captivitatem.* Sed quoniam mors non poterat retinere captivum, quae non invenerat criminosum; revertetur in terram suam, in naturam suam quam fecit et redemit et accepit, in corpus immortale, in pristinum naturae humanae statum, insuper etiam in gloriam resurrectionis. Et ut cognoscas eum qui pollicitus est spiritum suum solum exiturum, non solum, sed cum tota natura reversurum, audi ipsum dicentem. *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si autem mortuum fuerit, multum fructum fert. Emittes*, inquit, *spiritum tuum et renovabis faciem terrae*, restitues integritatem naturae: sive de anima Christi spiritum quis intelligat, quae *inclinato capite*, compatiente videlicet ejus Deitate, pro salute mundi tradita est, et exivit, et reversa est in illam patriam quam legatione sua redemit. Emissa quoque est, ut restauraret pulchritudinem naturae quae deleta est: sive de Spiritu Sancto, qui est spiritus Christi, qui humiliato capite, quod Christus est, momentanea carnis morte traditus est: universae creaturae, cujus primogenitus est, ipse cujus spiritus est exibit et revertetur *in terram suam;* hoc est in illam naturam, quam propter peccatum primi hominis deseruerat: *sua* erat priusquam peccantem relinqueret, sed propter eum cujus spiritus est, et qui pro ea passus est, in eam revertitur, et amplius resurrectionis tempore revertetur, et mittetur; ut virtute ipsius, universae naturae facies in pristinum decorem restituatur. Quoniam itaque in hac omnium communi terra, omnia animalia secundum cor-

pus et animam causaliter et primordialiter creata sunt; quoniam in honore omnia facta sunt: quid mirum, si divino praecepto jubeatur, *animam viventem*, hoc est animal vivens, producere: ut quod causaliter occulte in causis et rationibus habebat, hoc in genera et species aperte produceret? Et vide quomodo naturalem rerum consequentiam divinum nobis manifestat eloquium. *Producat*, inquit, *terra animam viventem in genere suo.* Primo genus posuit, quoniam in ipso omnes species et continentur et unum sunt, et in eas dividitur et multiplicatur per generales formas specialissimasque, quod etiam ostendit dicens: *jumenta et reptilia et bestias terrae secundum species suas.* Ac per hoc intelligitur quod ars illa quae dividit genera in species, et species in genera resolvit, quae Διαλεκτικὴ dicitur, non ab humanis machinationibus sit facta, sed in natura rerum, ab auctore omnium artium quae vere artes sunt, condita, et a sapientibus inventa, et ad utilitatem solertis rerum indaginis usitata.

5. M. Ex his quae, ni fallor, rationabiliter a te dicta sunt, si quis voluerit potest etiam alio modo intelligere quod scriptum est: *producant aquae reptile animae viventis, et volatile super terram;* ut non solum simpliciter, quemadmodum superius tractatum est, intelligat pisces et volatilia de hoc visibili atque tractabili humidoque ac frigido aquarum elemento creata esse: verum etiam altiori sensu ex abditis profundisque naturae finibus, in quibus causaliter et primordialiter facta sunt, in genera et species deducta. Quid enim obstat, ne sicut terrae vocabulo naturae significatur soliditas et fertilitas, ita etiam aquarum significatione ejusdem naturae abdita intelligatur profunditas: ut omnium animalium, quae sive ex terra, sive ex aquis leguntur creari, una eademque cognoscatur origo, quamvis dividatur eorum speculatio? Alia siquidem in quinta prophetica theoria, alia in sexta condita memorantur: nec hoc sine ratione factum crediderim. Veri enim simile videtur, quod ideo terrena animalia sexta die, in qua etiam homo factus est, de terra produci jubentur, quoniam majorem similitudinem hominis in natura sua videntur habere. Omne siquidem quod in natura animalis hominis, praeter intellectum et rationem, cognoscitur; naturaliter iis inesse physica speculatione invenitur. M. Non solum, ut opinor, nil obstat; verum etiam ut ita intelligamus ea quae scripta sunt secundum veritatem rerum factarum, ratio ipsa intentius considerata nos advocat. Est enim multiplex et infinitus divinorum eloquiorum intellectus: siquidem in penna pavonis una

eademque, mirabilis ac pulchra innumerabilium colorum varietas conſpicitur, in una eademque ejusdem pennae portiuncula. Et quidem natura ipſa rerum ad hunc attrahit intellectum. Terra namque iſta ſenſibilis et aqua, corpora compoſita ſunt ex qualitatibus quatuor elementorum; et nihil de ſe gignunt, nullaque naturae ſpecies ex iis nasci videtur. Vis autem ſeminum quae in eis ſunt, operante illa vita quae nutritiva dicitur, ſecundum leges et rationes inſitas, quantum ſinit divina providentia, in diverſas ſpecies herbarum, ſurculorum, animalium, per genera et formas, ex ſecretis creaturae ſinibus erumpit: ac per hoc unde terra et aqua viſibilis et tractabilis in ſuas naturales ſpecies et qualitates et quantitates proceſſere, inde omnia quae ex eis nasci videntur, generationis ſuae originem ſumunt. Eſt enim generaliſſima quaedam et communis omnium natura ab uno omnium principio creata, ex qua, veluti ampliſſimo fonte, per poros occultos corporales creaturae, veluti quidam rivuli derivantur, et in diverſas formas ſingularum rerum eructant. Praedicta ſiquidem vis per diverſa ſemina ex arcanis naturae proveniens, primumque in ipſis ſeminibus erumpens, deinde diverſis humoribus admixta, in ſpecies ſingulas ſenſibiles ebullit. D. Rata haec verique ſimilia, phyſiologiaeque ſpeculationibus conveniunt. Quoniam vero homo, qui in ſexta die conditus eſt, in numero animalium conſtituitur, quae ſub uno genere comprehenduntur, num in hoc praecepto divino, quo jubetur terra *animam vivam producere*, intelligendus ſit nec ne, velim a te audire. M. Hanc inquiſitionem non tam facile abſolverim, ſi ſolummodo divina Scriptura pronuntiaret, *producat terra animam viventem*. Verum quia addidit *in genere ſuo;* planiſſime patefecit, omnia animalia in hoc praecepto contineri. Nulla enim ſpecies eſt, quae in genere ſuo omnino non collocatur. Sed quia haec forma animalis quae in homine conſtituta eſt, caeterorum animalium naturam, quae ſub eodem genere ſunt, dignitate rationis et intelligentiae ſuperat: provide prophetica contemplatio eam caeteris animalibus abjungere voluit: ut conditionem ipſius, juxta ſuae naturae excellentiam, latius et copioſius, in fine omnium quae a Deo facta ſunt, narraret. Species igitur animalis maxima et pretioſiſſima bis in operibus ſextae ſpeculationis commemoratur: primum quidem in genere ſuo, quod eſt animal, videtur a terra produci: deinde paulo poſt, caeterorum animalium breviſſima diviſione facta, conditio ejus ad imaginem et ſimilitudinem Dei introducitur. D. Una igitur forma et inter

caetera animalia de terra producitur; ac mox ad imaginem Dei fieri perhibetur; quod merito me movet. Si enim omne illud genus, quod dicitur animal, cum omnibus suis formis, ad *imaginem et similitudinem Dei* fieret, non perturbaret me fortassis quod doces; hominem quidem et de terra inter caetera animalia produci, et postmodum ad imaginem et similitudinem Dei fabricari. Jam vero quoniam solum hominem, et nullum aliud animal praeter hominem, ad imaginem Dei creari divina perhibet historia: valde miror, quomodo inter jumenta et reptilia et bestias terrae homo e terra producitur, et ad imaginem Dei, longe et incomparabiliter ultra caetera universa animalia, solus formatur: dicente Scriptura, *faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram:* et quod est mirabilius, quomodo e terra producitur, inter ea quibus praefertur, et dominari jubetur. Subjunxit enim Scriptura, et *praesit piscibus maris et volatilibus coeli, et bestiis, universaeque creaturae, omnique reptili quod movetur in terra.* M. Nec immerito, nec irrationabiliter moveris: haec enim cautissima et solertissima inquisitione digna sunt. Et primum quidem, ut intelligas, remota totius ambiguitatis caligine, quod in universali animalium genere homo conditus sit; hoc maximum suscipe argumentum, tripertitam videlicet hujus generis divisionem, in jumenta, et reptilia, bestiasque: quae divisio non sine causa facta est ut aestimo. Nam in aliis diebus, id est in tertia et quinta, in quibus genera et species commemorantur, nulla divisio generis in species introducitur; sed simpliciter, aut solum genus et indiscretae species, ut in tertia, qua herbarum surculorumque genera speciesque de terra oriri jubentur; aut solum genus et una species ipsius, ut in quinta piscium quidem genus *reptile*, avium vero *volatile* vocans; neque hoc neque illud in species dividens. Nam in eo quod dixit, *Creavitque Deus cete grandia*, magis species pro genere intelligendum est posuisse, quam genus in speciem divisisse. Quomodo enim divisio generis in unam speciem posset fieri, dum omnis divisio non minus quam in duobus invenitur? Sexta autem die non solum generis conditio, verum etiam trina divisio ipsius in species narratur. *Dixit*, inquit, *Deus*, *Producat terra animam viventem in genere suo; jumenta, et reptilia, et bestias terrae, secundum species suas.* Vel secundum septuaginta interpretes. *Dixit Deus, Educat terra animam vivam secundum genus, quadrupedia, et reptilia, et bestias secundum genus et factum est sic.* Haec itaque, ut arbitror, triper-

titio totius vitae corpori adhaerentis, animalque per copulam ad corpus efficientis (est enim animal corporis et animae connexio) triplicem motum insinuat. Et quidem ternarius ille motus in homine solo, qui solus rationabile animal, intelligitur: quosdam quidem motus suos rationi subditos habens, qui jumentorum seu quadrupedum vocabulo significari videntur: verbi gratia, movet quinquepertitum corporis sensum disciplinaliter in cognitionem sensibilium rerum solerti earum intelligentiae studio: qui motus non irrationabiliter jumentum dicitur: non enim parvum adjutorium rationabili animae praestat ad contemplationem veritatis sensibilium omnium, cuncta falsitate remota, vera sinceraque notitia. Est etiam quasi quoddam quadrupes motus sensuum subditione rationis. Siquidem omne quod per sensum cognoscimus, in natura sensibilium rerum est; hoc est, ex quatuor Elementis compositum, aut in ipso composito constitutum. Age enim, si corpoream speciem aspexeris, ipsa species in aliqua materia ex qualitatibus quatuor Elementorum constituta est. Si sonum seu odorem senseris, ex aëre quatuor Elementis composito, similiter, si gustum seu tactum, ex compactionibus aquae terraeque accidere non dubitabis. Non immerito igitur corporeus sensus, Quadrupedum vocabulum, accepit; quoniam omne quod sentit, non aliunde nisi ex quatuor Elementis originem ducit; quosdam vero ex inferiori natura sumptos, recte dixeris irrationabiles, hoc est, rationi resistentes, ut est furor et cupiditas, inordinatique corporalium sensuum appetitus, in abusionem attributos sensibilibus creaturis. Et quoniam hujusmodi motus ex irrationabilibus animalibus humanae naturae inserti sunt, non incongrue bestiarum appellatione significantur: praesertim cum super rationabilibus disciplinis reluctari non desinant, et aut vix aut nunquam domari ab eis possint; motusque rationabiles feroci impetu dilaniare semper appetant. Sunt praeterea in animali rationabili occulti quidam motus, quibus maxime corpus sibi conjunctum administrat, et sunt in activa et nutritiva parte animae constitutae. Qui quoniam naturali facilitate sua peragunt officia, et quasi latenter; quia animae intentionem, nullo modo sollicitant atque perturbant: si tamen integritas naturae incolumis extiterit, silenti quodam meatu corporalem harmoniam penetrantes, reptilium appellationem, non irrationabiliter meruere. Caeteris vero Animalibus, praeter solum hominem, ex tribus praedictis motibus, duo tantum insunt; unus quidem qui in sensibilibus est proprie rationis regimine carens, ac propter

hoc bestialis; Alter qui nutritivae vitae deputatur, reptili similis; quos homo cum caeteris animalibus participat, et reciproce caetera animalia cum ipso participant. Videsne igitur hominem in omnibus animalibus, et omnia in homine, et supra omnia hominem? Et si quis intentius naturae ipsius mirabilem ac penitus ineffabilem conditionem inspexerit, clare inveniet, eundem hominem et forma quadam in genere animalium esse, et supra omnem formam animalem subsistere; ac per hoc et affirmationem et negationem recipere; et de eo praedicari recte posse, Homo animal est, Homo animal non est. Dum enim in ipso corpus et vita nutritiva, et sensus, et memoria sensibilium, omnisque irrationabilis appetitus, ut est furor et cupiditas, considerantur; omnino Animal est; haec enim omnia communia sunt illi cum caeteris animalibus: altiori vero sui parte, quae ratione consistit, et intellectu, et interiori sensu, cum omnibus suis rationabilibus motibus, quas virtutes appellant, cumque aeternarum divinarumque rerum memoria, omnino Animal non est. Siquidem cuncta haec eadem sunt homini cum coelestibus essentiis, quae omne quod in animalium natura comprehenditur, excellentia suae naturae incomparabiliter superant. Recte igitur, ut diximus, de homine dicitur, Animal est, Animal non est. Quod etiam ex auctoritate divinae scripturae possumus corroborare. Apostolus ait, *Animalis homo non percipit quae sunt spiritus;* Et iterum, *Spiritualis homo judicat omnia, Ipse vero a nemine dijudicatur.* Intuere quam clare, quam aperte hominem, velut in duos homines dividit. Quorum unus quidem animalis est, quoniam naturae animalium similis consistit, quae nihil spiritualium in se recipit: Alter vero spiritualis, quoniam aeternis et spiritualibus divinisque communicat subsistentiis, totiusque animalitatis expers est; et ea quidem pars qua animal est, Exterioris hominis; ea vero qua superat caetera animalia et seipsum, in quantum animal est, interioris congrue appellationem recipit. In his enim qui spiritualiter vivunt, ut idem ait Apostolus, *Exterior homo corrumpitur, interior vero de die in diem renovatur.* Qui enim perfecte vivit omnino corpus suum et vitam qua illud administratur, omnesque corporeos sensus cum his quae per eos percipit omnesque irrationabiles motus, quos in se sentit, cum omnium rerum mutabilium memoria, non solum spernit, verum etiam quantum potest et corrumpit et destruit, ne ullo modo in eo praevaleant, et omnino perire eis et ea sibi appetit; seipsum vero, in quantum coelestis essentiae particeps est, *de die in diem,*

hoc eſt, de virtute in virtutem aſcendens, divina gratia movente, cooperante, ducente, perficiente renovat; et ea quidem natura, qua animalibus communicat homo, Caro dicitur: ea vero, qua coeleſtis eſſentiae particeps eſt, Mens, vel Animus, vel Intellectus. Audi Apoſtolum. *Mente*, inquit, *ſervio legi Dei, carne autem legi peccati.* Et innumerabiles divinae ſcripturae ſententiae hoc ipſum approbant. Quid igitur mirum, ſi duplex hominis conditio intelligatur, cum ipſe quodammodo duplex ſit? Et quod animalibus ſimile eſt, cum animalibus; quod autem ſpiritualibus per ſe et abſolute, cum ſpiritualibus creari. Ac per hoc non te turbet quod dixi hominem cum caeteris animalibus in uno eodemque genere de terra productum et ultra omnium animalium naturam, ad *imaginem et ſimilitudinem Dei* factum. D. Nonne fortaſſis moveret, ſi poſſem ad purum dignoscere quo modo ſub uno eodemque genere cunctorum animalium, ita homo conditus ſit, ut meliori ſui parte, ſupra omnem naturam animalium ſubſiſtat. M. Miror cur eadem repetis. Diximus enim hominem in quantum animal eſt, inter animalia ſub uno genere, in quantum animal non eſt, extra omne genus animalium omnium factum fuiſſe. D. Eheu! Jam major longeque difficilior quaeſtio quantum videtur orta eſt. M. Quae ſit illa dic quaeſo. D. Videris, ut opinor, duas animas in uno homine ſubſiſtere arbitrari; unam quidem corpus quae adminiſtrat, et vivificat, et nutrit, et auget, et per corporeos ſenſus ſenſibilia ſentit, eorumque phantaſias in memoria ſua recondit, et caetera quae animas animalium caeterorum in corporibus ſuis peragere notiſſimum eſt; alteram vero in ratione et intellectu ſubſiſtentem, *ad imaginem Dei et ſimilitudinem factam:* quod valde abſurdum videtur. M. Duas animas in uno homine nec ratio, nec divina auctoritas ſinit me arbitrari; imo etiam prohibet, nec ulli recte philoſophantium fas eſt aeſtimare: unam vero eandemque rationabilem animam ineffabili modo adjunctam, hominem eſſe aſſero; ipſumque hominem mirabili quadam et intelligibili diviſione ea parte qua ad imaginem et ſimilitudinem creatoris factus eſt, nullius animalitatis participem eſſe, et ab ea omnino abſolutum: ea vero qua animalitati communicat, in univerſali animalium genere de terra, hoc eſt, de communi omnium natura productum. D. Quid ergo dicemus? Num humana anima, ſimplex quaedam natura, omnique compoſitione abſoluta, in quibusdam partibus, in unitatem quandam copulata credenda eſt? M. Unum firmiſſime teneo, ſimplicem viz. omnique co-

pula partium carentem esse; alterum vero omnino abnuo, hoc est, ullam compositionem, differentium a se invicem partium recipere; tota enim in seipsa ubique est per totum. Tota siquidem vita est; tota, intellectus; tota, ratio; tota, sensus; tota, memoria; tota, corpus, vivificat, nutrit, continet, auget; tota in totis sensibus species rerum sensibilium sentit; tota ipsarum rerum, ultra omnem corporeum sensum, naturam, et rationem, tractat, discernit, conjungit, dijudicat; tota extra et supra omnem creaturam, et seipsam, quia in numero creaturarum comprehenditur circa suum creatorem intelligibili motu atque aeterno, dum omnibus vitiis purgatur, circumvolvitur. Et cum ita simplex naturaliter subsistat, suarum intelligibilium et substantialium differentiarum, veluti totius in partes, divisiones recipit secundum motuum suorum numerositatem; ac per hoc multis nominibus denotatur. Siquidem dum circa divinam essentiam vehitur, et Mens, et Animus, et Intellectus; dum rerum creatarum naturas causasque considerat, Ratio; dum per sensus corporeos species sensibilium recipit, Sensus; dum in corpore occultos suos motus juxta similitudinem irrationabilium animarum peragit, nutriendo illud et augendo, Vita proprie solet appellari. In his autem omnibus tota ubique est. D. Tota igitur et in genere animalium de terra producta est, et tota ad imaginem Dei facta; praedictis enim rationibus concluditur, ita et non aliter esse. M. Etiam; et nec ulli recte ac pie Philosophantium de hoc dubitare licet, ne simplicissimam et individuam naturam scindere videatur, quod valde impium est. D. Quomodo ergo unus atque idem homo secundum praedictam controversiam et animal est et non est animal, vel quomodo et animalis est et animalis non est; et caro est et caro non est; et spiritualis est et spiritualis non est; et quomodo haec sibi invicem opposita et contradicentia in una simplicissima natura possunt intelligi, non satis video. M. Ex his quae praedicta sunt, omne quod tibi videtur in simplicitate humanae naturae contrarium, siquis intentus perspexerit, luce clarius inveniet, non solum non esse contrarium, verum etiam omnino conveniens. Constat enim inter sapientes, in homine universam creaturam inveniri. Intelligit enim et ratiocinatur, ut Angelus; sentit et corpus administrat, ut animal; ac per hoc omnis creatura in eo intelligitur. Totius siquidem creaturae quinquepartita divisio est. Aut enim Corporea est, aut Vitalis, aut Sensitiva, aut Rationalis, aut Intellectualis. Et haec omnia, omni modo in homine continentur.

Extremum quidem naturae ipsius Corpus est: deinde seminalis Vita corporis administrativa, cui praeest sensus: deinde Ratio, quae inferioribus se naturae partibus dominatur, supremum in his omnibus animus obtinet locum, ac per hoc tota humana natura in quantum communicat animalibus, merito animal est. Communicat autem eis, in quantum corpus est, et vita corpus regitans, et sensus, et memoria rerum sensibilium phantasias tractans: in quantum vero divinae coelestisque essentiae particeps, non est animal, ratione autem et intellectu aeternorumque memoria coelestem participat essentiam. Ibi igitur, omnino animalitatis expers est. In illa siquidem parte sui, ad imaginem dei factus est, ad quam solam in idoneis hominibus loquitur Deus. *Ad illud enim hominis,* ut ait Augustinus xımo de Civitate Dei, *loquitur, quod in homine caeteris quibus homo constat est melius, et quo ipse Deus solus est melior. Cum enim homo ad imaginem Dei factus sit, profecto ea sui parte est propinquior superiori se Deo, qua superat inferiores suas; quas etiam cum pecoribus communes habet.* Et notandum, quod etiam in hac vita, priusquam totum quod in homine Animale est, vertatur in spirituale, et omne quod in eo compositum est in ineffabilem adunatur simplicitatem, potest totus homo et animalis fieri et spiritualis: sed animalis sola libertate arbitrii; spiritualis vero et libero arbitrio simul et gratia, sine qua naturalis potentia voluntatis, movere hominem in Spiritum nullo modo sufficit. Animalis igitur homo et fit et dicitur, quando relictis motibus qui secundum rationem et intellectum sunt circa cognitionem creatoris et creaturae; in motus irrationabiles, quibus animalia bruta circa corporis desideria moventur, spontaneo appetitu decidit; ita ut totam suam intentionem temporalium fragiliumque rerum et ad non esse tendentium, lethiferis delectationibus injurgitet: spiritualis vero, dum mutata omni conversatione in melius, amoris incendio inflammatus, mundo et carne omni modo spretis, omnibusque animalium motibus relictis, ad coelestium essentiarum similitudinem totus transformatur; ut quod ei futurum est secundum inconversibilem substantiam, hoc in eo procedat secundum vitae virtutibus ornatae qualitatem. Ac per hoc duobus modis animalis homo cognoscitur. Uno quidem, quo secundum naturam subsistit: altero, qui ei ex irrationabili motu liberae voluntatis proclivisque ad malitiam accidit. Similiter spiritualis et secundum naturam subsistens, et secundum bonam voluntatem divina gratia praeventam, ac tam vitiis

purgatam, quam virtutum ornamentis redimitam, ad pristinam divinae imaginis dignitatem revocatus. D. Haec libenter accipio: sed non pure conspicor quomodo cum omnes species in genere unum sunt, contradicentes invicem species illo unum subsistunt. Definitio siquidem hominis, caeterorum animalium definitionibus contradicere videtur. Est enim animal rationale; caetera vero animalia irrationabilia. Videsne quomodo adversantur sibimet rationale et irrationale? M. Paululum acutius naturas rerum inspice, et invenies hanc propositionem quae est in differentia virtutum, non autem controversiae in multis. Verbi gratia. Omnis creatura aut visibilis est aut invisibilis. Hic differentiam facit, non controversiam. Visibilitas enim et invisibilitas duo quaedam sunt a se discreta, non sibi repugnantia. Similiter aut corporalis aut incorporalis est omnis creatura. Divinarum quoque personarum habitudines discernit. Pater siquidem ingenitus est, filius vero genitus; et innumerabilia exempla hujusmodi sunt. Et ut clarius cognoscas: vide quod omnis controversia, in una eademque specie seu parte intelligitur; differentia vero in diversis: veluti siquis de homine dixerit, homo est animal rationale, homo est animal irrationale; de illa specie quae substantialiter homo dicitur pronuntians; contradictoria proloquia fient, et necessario; unum enim verum, alterum vero falsum. Non enim aut simul vera possunt esse, aut simul falsa contradictoria proloquia de subjecto eodem: sive universaliter sint, sive particulariter. Dum igitur dicis homo est animal rationale, equus est irrationale animal, nulla intelligitur contradictio, quoniam rationabilis et irrationabilis animalis substantialem differentiam patefacis. Dum enim rationem homini das et ab equo aufers, differentiam hominis et equi significas. Est enim sic differentia hominis a caeteris animantibus habere rationem, sic et caeterorum animantium ab homine differentia, rationem non habere; dum neque in hoc habitus et privatio dignoscitur. Habitus enim hominis est habere rationem, habitus autem equi, rationis absentia. Siquidem equus non privatur eo habitu, quem nunquam potuit habere. Ubi autem habitus non recedit, ibi consequens privatio non erit. Animali, seu cuicunque vitam participanti mors non accideret, si prius ei habitus vitae non inesset; ideoque nullum animal proprie dicimus stultum, praeter illud in quo videmus, posse fieri rationis habitum; neque stolidum, nisi cui naturaliter inesse potest sentiendi habitudo. D. Quare ergo dixisti in uno eodemque subjecto duo proloquia sibimet adversantia falsa

simul aut vera simul esse non posse, sed si unum sit verum necessario alterum erit falsum. Verbi gratia, siquis dixerit de uno eodemque, hoc animal equus est, equus non est; cum videaris asserere contradictoria proloquia vera simul esse posse in homine; homo animal est, non est animal homo; et hoc naturaliter non esse ei doces, donec totus moveatur animalis in spiritualem. Et cur hoc in homine solo? In caeteris vero animalibus nullo modo, in quibus verum est animal esse, animal autem non esse omnino falsum. M. Putasne aliud animal quam hominem ad imaginem Dei factum? D. Nequaquam. M. Negabis duo proloquia sibimet et colluctantia, dum de Deo praedicantur, vera simul esse et nullo modo falsa? quanquam ambo ejusdem virtutis non sint, ut puta: Deus veritas est, Deus veritas non est. D. Negare non ausim, dum ipse de seipso dicit, *Ego sum via, veritas, et vita.* Sanctus autem Areopagita Dionysius in symbolica Theologia Dierum. *Quia ait neque veritas est neque vita est. Ait enim, neque virtus est, neque lux, neque vita;* et paulo post, *neque scientia est, neque veritas est.* M. Fortassis Dionysius contradicit Christo, qui de seipso praedicat seipsum veritatem esse. D. Absit. M. Utrumque igitur verum est, Deus veritas est, Deus veritas non est. D. Non solum verum est, sed etiam verissimum. Unum quidem dictum est; sed in affirmatione per metaphoram, quoniam ipse conditor, et causa primordialis veritatis, cujus participatione vera sunt quaecunque vera sunt omnia. Alterum autem per negationem, quae est secundum excellentiam, quia plus est quam veritas: ac per hoc et verum est, Deus veritas est, dum sit verorum omnium causa; et verum est, Deus veritas non est, quia superat omne quod dicitur, et intelligitur, et est. Nec me latet quod addidisti, quanquam ambo non ejusdem virtutis sunt. Minus enim valet ad ineffabilis divinae essentiae significationem affirmatio quam negatio; quoniam una ex creaturis ad creatorem transfertur; altera ultra omnem creaturam de creatore per seipsum praedicatur. M. Bene vides quod addidi; quid igitur mirum si de homine qui solus inter caetera animalia ad imaginem dei factus est, vere simul possit praedicari, homo animal est, non est animal homo: ut per hoc saltem intelligamus ad imaginem Dei illud animal specialiter esse conditum, de quo pugnantia sibimet in aliis animalibus proloquia vere simul praedicantur? Porro si propterea divinae essentiae affirmationes et negationes conveniunt, quoniam superat omnia quae ab eo facta sunt et quorum causa est, cui non liceat prospicere

negationes et affirmationes imagini et similitudini ejus quae in homine est, unanimiter convenire? Quandoquidem superat caetera animalia inter quae sub uno genere est conditus, et cujus causa condita sunt. Quis enim recte sapientium ignorarit, hunc mundum visibilem cum omnibus suis partibus, a summo usque deorsum propter hominem esse factum, ut ei praeesset et dominaretur omnium rerum visibilium? Quod Sanctus Gregorius in sermone de Imagine his verbis edocet. *Quoniam*, inquit, *Creatura divina virtute simul cum praecepto constituta sit, hominis vero constitutionem consilium praeludit, et performatur ab Artifice per verbum scripturae, quid futurum esset, et quale esse conveniret, et ad quale principale exemplar similitudinem ferret, et in quo fieret, et quid operaretur factum, et quibus dominaretur: omnia prius sermo circumspicit, ut venerabiliorem generationis dignitatem, priusquam in essentiam veniret, ipse sortiretur, qui principatum eorum quae sunt possessurus foret. Dixit enim, inquit, Deus; Faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem, et dominetur piscium maris, et bestiarum terrae, et volatilium coeli, et pecorum, et omnis terrae.* Et hoc ei datum est, sive peccaret sive non peccaret, quamvis non eodem modo regeret, si non peccaret, quo regit postquam peccavit. Et ut hoc certius cognoscas, num existimas hominem ea parte sui qua ad imaginem Dei factus est animal esse? Aut ea qua inter animalia de terra productus est imaginem Dei subsistere? Aut utrumque, hoc est et imaginem et animal, veraciter in eo non esse? D. Hoc ultimum nullo modo dubium oportet aestimari, haec enim simul esse in homine vera ratio comprobat. Illud vero, hoc est imaginem in animali et animal in imagine omnino non negarem, si me non moveret quod in superiori a te definitum est, hominem viz. in seipso ubique totum esse; ex quo datur intelligi ut opinor, et totam imaginem in toto animali, et totum animal in tota imagine per totum hominem subsistere. M. Miror cur te talia movent, cum videas in hoc maxime imaginem et similitudinem Dei in humana natura posse cognosci. Ut enim Deus et supra omnia et in omnibus est, ipse siquidem essentia omnium est, qui vere solus est, et cum in omnibus totus, sic extra omnia totus esse non desinit; totus in mundo, totus circa mundum, totus in creatura sensibili, in intelligibili totus; totus in universitate fit; in toto universitatis totus, in partibus ejus totus, quia ipse est et totum et pars, et neque totum neque pars: ita humana natura in mundo suo, in

universitate sua, in partibus visibilibus et invisibilibus tota in seipsa est, et in toto suo tota est et in partibus suis tota, partes ejus in seipsis totae, et in toto totae. Nam et extrema pars ejus et vilissima, corpus dico, secundum rationes suas, tota est in toto homine, et cum in seipsa ita sit, totum suum excedit. Non enim aliter conditori suo adhaerere posset, si omnia quae sub ipso sunt, et seipsam non excederet; quoniam *inter mentem nostram*, ut ait Augustinus, *qua patrem intelligimus et veritatem per quam ipsum intelligimus, nulla interposita creatura est:* quod etiam ipse Areopagita, in symbolica Theologia pulcre docet, dicens: *O amice Timothee, circa mysticas speculationes corroborato canere, et sensus deserere; et intellectuales operationes, et sensibilia et invisibilia, et omne non ens et ens, et ad unitatem ut possibile inscius restituere ipsius qui est supra omnem essentiam et scientiam: ea enim teipso et omnibus immensurabili et absoluto mentis excessu, ad superessentialem divinarum tenebrarum radium, omnia deserens et ab omnibus absolutus ascendes:* et Dominus in Evangelio dicens ait, *ubi ego sum, illic et minister meus;* est autem ille supra omnia. Est igitur illi adhaerens homo supra omnia et supra seipsum, quantum in omnibus est. Et quamvis humana natura, dum in hac vita mortali versatur, adhaerere Deo seipsa non possit; veruntamen, quoniam possibile est ei et naturale creatori suo adhaerere, ejus gratia cui adhaeret, adhaerere non incongrue dicitur. Saepe enim possibilitas pro experimento solet accipi, et quod certum est quandoque fore, pro praesenti computari, etiam pro acto. Et quid dixi, in mundo suo, in universitate sua? Cum apertius pronuntiarem in universo mundo visibili et invisibili. Humana siquidem natura in universitate totius conditae naturae, tota est; et in ipsa omnis creatura constituta est, quoniam in ipsa copulata est, et in ipsum reversura, et per ipsum salvanda. Audi Creatorem ipsius dicentem, *Praedicate Evangelium omni creaturae*; homini profecto. Ibi intellectus, ibi ratio, ibi seminalis vita, ibi corpus: non hoc corruptibile post peccatum, sed illud ante delictum; non hoc compositum atque solubile, sed illud simplex et individuum; non hoc animale et terrenum, sed illud spirituale et coeleste; non hoc ex duplici fluxu per carnales connexus seminibus genitum, sed illud ex simplicitate naturae, ante praevaricationem productum, et in resurrectione futurum; non hoc corporeo sensui cognitum, sed illud in secreto naturae adhuc occultum; non hoc quod merito peccati superadditum, sed illud,

quod incorruptae adhuc naturae erat insitum; et in quod hoc corruptibile et mortale reversurum. *Seminatur*, inquit, Apostolus, hoc est de semine nascitur *in corruptione; surget in virtute:* In quali virtute? Ipsius videlicet corporis, quod prius naturaliter est conditum. *Seminatur in contumelia: surget in gloria; seminatur corpus Animale; surget corpus spirituale.* Omne siquidem quod naturaliter in homine est creatum, necessario aeternaliter manet integrum atque incorruptum. Non enim divinae justitiae est visum, ex eo quod fecit quicquam perire, praesertim cum non ipsa natura peccaverit, sed perversa voluntas, quae contra naturam rationabilem, irrationabiliter movetur. Cujus rei maximum est argumentum. Si naturaliter inest homini mortis odium, quomodo in odio non haberet naturaliter mortis causam? Peccatum dico. Et hoc commune omnibus animalibus est, mortem, mortisque causas devitare et timere. Ut ergo nullus sapiens vult errorem incurrere, ita humana natura noluit peccare; ac per hoc conditor ipsius dum sit justus noluit eam punire, voluit autem ei superaddere in quo posset delictum quod ex perversa voluntate et suadente serpente acciderat, ne semper ei adhaereret, purgari. Natura siquidem rationalis et intellectualis, quamvis noluit falli, potuit tamen decipi; praesertim cum nondum formationis suae perfectionem acceperit, quam merito obedientiae esset acceptura, in Theosin, deificationem dico transformanda. Non ergo debemus de humana natura judicare, secundum quod corporeis sensibus apparet, et merito praevaricationis poenaliter ad similitudinem irrationabilium animalium per copulam sexuum in hoc mundo temporaliter corruptibiliterque, cujus finis mors est: verum secundum quod ad imaginem Dei priusquam peccaret, condita est. Quod etiam omnem sensum corporeum, omnemque mortalem cogitationem pro ineffabili naturae dignitate incomprehensibiliter fugit, sed decepta et lapsa, pravae suae voluntatis tenebris occaecata, et seipsam et creatorem suum oblivioni tradidit. Et haec est miserrima mors ipsius, profundissimaque in caligines ignorantiae submersio, et a seipsa et a creatore suo longissima distantia; irrationabilibus vero mortalibusque animantibus proxima turpissimaque similitudo; ex qua iterum nemo eam potuit redimere, revocare, reducere, et ad statum pristinum de quo ceciderat restaurare, sed Dei sapientia quae eam creavit, eamque in unitatem suae substantiae accepit, ut sic eam salvaret, et cuncta liberaret miseria. Non te igitur moveat, quod de humana natura dictum est, totam in seipsa ubi-

que esse; et imaginem in animali totam, et animal in imagine totum.

6. Omne siquidem quod in ea conditor suus primordialiter creavit, totum integrumque manet, adhuc tamen latet, revelationem filiorum Dei expectans. D. Non me fortassis moveret, si mihi clare suaderes quod per meipsum perspicere non valeo. De libero namque utrum homo si non peccaret animal esset: quod etiam alio modo possum dicere num homo ante peccatum animal erat? Si non erat, cur tantum laboravimus quaerentes, et ut est visum invenientes, in universali animalium genere hominem editum esse. Si enim in eo genere non est beatus; aut omnino ante peccatum animal non erat, aut si erat, in alio genere animalium conditus erat; quod nec Divina Scriptura introducit, nec diligens rationis inquisitio in natura rerum reperit. Omnia enim animalia in uno genere subsistunt, a quo per divisiones procedunt. At si in eo quod scriptum, *Producat terra animam vivam* inter animalia caetera conditio hominis introducta est ante peccatum, quomodo Psalmista veluti magnum opprobrium humanae naturae post lapsum ingerit? dicens: *Homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Ubi Propheta aperte videtur pronuntiare hominem ante lapsum in honore spiritualis substantiae ultra omnium animalium naturam substitisse, eo vero labente, dignitatemque suae naturae non intelligente, in contumeliam jumentorum similitudinis cecidisse. Si autem ante lapsum animal erat, cur post lapsum in eo juste reprehenditur animalium similitudinem incurrisse, quibus naturaliter sub uno genere concreatus est. M. Merito deliberares si propheta simpliciter dixisset, comparatus est jumentis et similis factus est illis. Addens vero jumentis insipientibus satis patefecit quod in hoc homo maxime reprehenditur, quia dum esset spirituale animal et sapiens in prima sui conditione ad imaginem dei et similitudinem, ipse insipienter et irrationabiliter se movens contra sui conditoris mandatum, insipientium animalium similitudinem attraxit, eorumque inconvenientibus motibus sibi naturalem naturae suae honestatem dehonestavit. Non enim in eo laudatur, quod animal est, sed quod imago Dei est, sicut in eo non vituperatur quod animal, sed quod imaginem deformare voluit quam perdere non potuit. Nam in caeteris animalibus irrationabiles motus turpes non sunt, dum naturaliter eis insunt, et sine quibus animalia esse non possent. Reprehensibile autem est atque deforme in animali rationabili in motus

irrationabilium, quamvis naturales illis sint, illicito perversae voluntatis appetitu cadere, in eisque velle manere, relicta superiori pulcritudine divinae imaginis. D. Iure quidem culpatur rationabilis, ob animalium irrationabilium motus. Nam si aliquis homo honestae formae bestialem effigiem sponte sua se indueret: non immerito reprehenderetur, ab eo quod melius est, in id quod multum deterius seipsum praecipitans.

7. Sed adhuc quaero: cur Deus hominem in genere animalium creavit, quem ad imaginem suam et similitudinem facere voluit? Gloriosius quippe videretur, omni animalitate fieri absolutum, quod superni characteris particeps esse ultra omnia animalia fuerat electum, coelestiumque essentiarum consors, quibus terrenorum animalium nulla consubstantialitas finitur inesse. Non enim terrenis corporibus gravantur, nec corporeis sensibus ad rerum sensibilium notitiam; non enim extrinsecus phantasias accipiunt, sed intrinsecus in seipsis, rationes eorum quae vident cognoscunt. Nam et anima non extra se videt quae sentit, sed per phantasias in seipsa quod angeli non patiuntur. Quamvis Plato angelum definiat animal rationale et immortale: sed quod auctoritate S. Scripturae sanctorumque Patrum probare non possumus, inter certas naturarum speculationes, quoniam temerarium est, accipere non debemus. Quod aut Sanctus Augustinus summos angelos spiritualia sua corpora in quibus saepe apparent non solum habere non denegat, verum etiam confirmat, nullo modo compellit nos, coelestes substantias animalia esse credere; praesertim cum non coelestium et incorruptibilium corporum cum angelicis spiritibus harmonia inseparabilisque junctura, sed terrestrium et corruptibilium cum animabus sive rationabilibus sive irrationabilibus sensu mediante connexio animal efficiat. Nam si sensus exterior angelicis corporibus atque intellectibus inest; quid prohibet ne illos animalia, corpore sensuque mediante et intellectu vivificante composita, sicut Platoni placet, dicamus? Et si sic, quare in genere animalium non computantur? Siquidem et homo si non peccaret, animal esset. Non enim peccatum fecit animalia sed natura. Nam et angelos praevaricatores animalia esse, nulla tradit auctoritas. Quod maxime tali docetur argumento. Siquidem illa futura felicitas quae sanctis hominibus promittitur, non alia esse praedicatur quam angelicae naturae perfecta, et in nullo deficiens aequalitas. Quis autem sanus sapiens futuram hominis transmutationem crediderit, veluti ex animali inferiori in animal superius, ex

terreno in coeleste, ex temporali in aeternum, ex mortali in immortale, ex misero in beatum: sed potius omnia quae in hac vita in hominibus sanctis caeteris communia animalibus, seu intelligunt seu sentiunt, in illam essentiam coelestem et incommunicabilem, omnique animalitate carentem ineffabili quadam mutatione transferri, quod etiam homini si non peccaret futurum erat? Quare igitur homo in genere animalium quae de terra producta sunt, creatus sit, in quo semper non manebit? Siquidem cum mundus iste, cujus pars animalis homo est interierit, omne quod in homine animale est, cum ipso et in ipso peribit. Non autem sinit vera ratio totum pati interitum, partes vero illius ab interitu salvari. Porro si totus mundus cum omnibus suis partibus interiturus erit, quomodo homo in quantum pars mundi est, post mundum manebit, aut ubi, aut quomodo non satis video: ac per hoc hujus quaestionis nodulos solvas, obnixe flagito. M. Altam valde humanae conditionis physicam theoriam postulas, naturamque disputatione longius progredi compellis: et mihi sufficeret interroganti tibi, quare Dominus hominem in genere animalium creaverit, quem ad suam imaginem facere proposuit, breviter respondere, quia ita voluit eum condere, ut quoddam animal esset, in quo imaginem suam expressam manifestaret: cur autem ita voluit quisquis quaerit, Divinae voluntatis causas quaerit, quas quaerere nimis praesumtuosum est, atque superbum. *Quis enim cognoscit sensum Domini?* Sed si hoc dixero, ingratus fortassis silebis, et nos aestimabis nil ad purum perfectumve ducere posse. Non dicam igitur cur voluit, quia omnem intellectum superat; sed dicam prout ipse dederit quid facere voluit. Omnem quidem creaturam visibilem et invisibilem in homine fecit, quoniam ipsi universitas conditae naturae inesse intelligitur. Quamvis enim adhuc lateat quanta sit prima hominis conditio post praevaricationem superni luminis defectu, nihil tamen in coelestibus essentiis naturaliter inest, quod in homine essentialiter non subsistat. Est enim intellectus et ratio, est coelestis angelicique corporis habendi naturaliter insita ratio, quae post resurrectionem luce clarius et in bonis apparebit et in malis. Hoc enim commune erit universae humanae naturae in aeternis incorruptibilibusque ac spiritualibus corporibus resurgere. *Seminatur*, inquit, *corpus animale; surget corpus spirituale*; Totus iste mundus sensibilis in ipso conditus est. Nulla enim pars ejus invenitur, sive corporea sive incorporea, quae non in homine creata subsistat, sentit, vivit, incorporatur. Noli

moles corporeas in homine pensare, virtutem magis considera naturalem; praesertim cum videas in ipso humano corpore pupillam oculi, quae cum sit minima omnium membrorum quantitate, maxima subsistit potentia. Si igitur Deus hominem in genere animalium voluit substituere, quoniam in ipso omnem naturam voluit creare, si a me quaeris, respondeo, quia ad imaginem et similitudinem suam voluit eum facere, ut quemadmodum principale exemplum superat omnia essentiae excellentia, ita imago ejus superaret omnia creationis dignitate et gratia. Cur autem specialiter prae caeteris visibilibus et invisibilibus creaturis ad imaginem suam hominem voluit facere, fateor me omnino ignorare. D. Mihi interroganti cur Deus in genere animalium hominem voluit facere, satis ut aestimo et rationabiliter responsum: verumtamen adhuc quaero quomodo in homine omnia creata sunt et in ipso subsistunt; num secundum solam essentiam, an secundum sola accidentia, cunctaque quae considerantur in universa creatura, hoc est, secundum essentiam et speciem, et differentiam et proprietatem, et omnia quae circa intelliguntur?

M. Hanc inquisitionem non mihi facile occurrit quomodo rationabiliter absolvam. Nam si dixero secundum solam essentiam, merito respondebis: omnia igitur in tantum solummodo sunt in quantum essentialiter subsistunt, caetera vero, quae circa essentiam vel substantiam intelliguntur, in numero universitatis rerum nec computanda nec penitus sunt. Et si ita est, quaeres a me unde ergo sunt, quae circa essentiam rerum intelliguntur. Si dixero ex Deo facta sunt, dicturus eris, quare ergo in numero universitatis quae in homine facta est non includuntur? Si dixero a Deo facta non sunt, respondebis; non sunt igitur. Nam si essent, non aliunde essent nisi ex causa omnium quae Deus est. Et si consensero ea quae circa essentias intelliguntur in numero rerum non esse quia a Deo non sunt, continuo dices, quomodo ergo intelliguntur? Omne enim quod ex Deo non est nullo modo intelligi potest, quia ullo modo non est. Si dixero non solum essentias, verum etiam omnia quae naturaliter circa eas intelliguntur et ex Deo esse et in partibus universitatis computari, non est dubium quin cogar unum ex duobus eligere, aut non totam universitatem in homine conditam, si solummodo essentiae in ipso factae sunt; aut totam universitatem, hoc est essentias, et quaecunque circa eas et in eis perspiciuntur in homine condita esse. Et si dixero non partem universitatis, hoc est, substantias

ſed totum in homine conſtitutum, graviſſima quaeſtione perſequeris dicendo, irrationabilitas ergo in eo facta eſt, et beſtialitas, quadrupedalitas, volatilitas, omnesque differentiae diverſorum animalium aliarumque rerum. Species quoque et proprietates, et accidentia, et caetera innumerabilia, quae ab humana natura longe diſtare videntur, in tantum ut ſi homini ineſſe conſtiterit, eſſe hominem non homo, ſed turpiſſimum monſtrum recte judicetur. D. Difficultatem quaeſtionis cumulaſti, quadamque deliberatione, quicquid ab alio opponeretur tibi ipſe oppoſuiſti, ac per hoc aut eam reſerabis, aut abſtruſam praeteribis, et ad aliam tranſibis, quod valde incongruum videbitur. M. Conemur ergo illam quodammodo conſpicari, ne omnino intacta interim relinquatur. D. Mihi aliter ſatisfacere non valebis. M. Omne quod cognoscitur in intellectu et ratione ſeu corporeo ſenſu imaginatur, putasne in ipſo qui intelligit et ſentit quodammodo poſſe creari et effici? D. Videtur mihi poſſe. Rerum ſiquidem ſenſibilium ſpecies et quantitates et qualitates quas corporeo ſenſu attingo, quodammodo in me creari puto: earum namque phantaſias dum memoriae infigo, easque inter meipſum tracto, divido, comparo, ac veluti in unitatem quandam colligo, quandam notitiam rerum, quae extra me ſunt in me effici perſpicio. Similiter etiam interius intelligibilium quae ſolo animo contemplor: verbi gratia, liberalium disciplinarum quasdam notiones veluti intelligibiles ſpecies, dum ſtudioſe eas perquiro in me naſci et fieri intelligo. Quid autem intereſt inter notitiam et res ipſas quarum notitia eſt, plane non video. M. Quid tibi videtur? Num unius naturae an alterius ſunt res, earumque notitiae quae in animo fiunt? D. Alterius. Quomodo enim unius naturae erit ſpecies corporea, verbi gratia, cujusdam animalis, ſeu herbae, ſeu arboris, et notitia ejus quae in natura incorporea efficitur? Eadem ratione, quomodo cujuſpiam disciplinae intelligibilis ſpecies et notitia ipſius unius naturae poſſunt fieri? M. Si ergo, alterius generis ſeu naturae et non ejusdem, dic quaeſo quid horum praeſtantius ponendum arbitraris; num excelſioris naturae ſunt res propriis notionibus; an ipſae notiones rebus? D. Viſibiles ſpecies melioris eſſe naturae notionibus earum dixerim, ſi Sanctus Auguſtinus in nono de Trinitate undecimo capitulo talem ſententiam non pronuntiaret. *Cur per ſenſum*, inquit, *corporis discimus corpora, ſit aliqua eorum ſimilitudo in animo noſtro quae phantaſia memoriae eſt; non enim omnino ipſa corpora in animo ſunt cum ea cogitamus, ſed eorum ſimilitu-*

dines. Melior est tamen imaginatio corporis in animo quam illa species corporis, in quantum haec in meliori natura est, id est, in substantia vitali, sicuti est animus. Non autem res intelligibiles notione sua quae est in anima meliores esse audeo dicere: Quod enim intelligit melius esse quam quod intelligitur, ratio edocet. Nam si rerum omnium cognitio in divina sapientia subsistit, meliorem esse incomparabiliter eam rebus omnibus quarum cognitio est, non temere pronuntiarim. Et si ita est, talis ordo, ut reor, ex divina providentia per universam creaturam, ut omnis natura quae sequentis se notitiam comprehendit, non solum melior et superior sit, verum etiam et ipsa notitia dignitate naturae in qua est, praecedit eam longe cujus notitia est. Ac per hoc facilius dixerim notitiam intelligibilium rerum antiquiorem esse ipsis intelligibilibus rebus. M. Illud fortassis recte diceres, si praestantius sit quod formatur, illo quod format. D. Quare hoc opponis? M. Quia notitia artium quae in anima est, ab ipsis artibus formari videtur. Sed si certissima ratione suaderes, non notitiam ex artibus, verum artes ex notitia formari tua forsitan ratiocinatio recte ingrederetur. D. Nonne inter nos confectum jam, omne quod intelligit illo quod intelligitur praestantius esse? M. Confectum. D. Dic ergo utrum peritia mentis intelligit disciplinam, an disciplina peritiam? M. Mente intelligi disciplinam non dubito; si vero dixero ex ipsa quoque peritia similiter, sicut et mente cujus peritia est eandem disciplinam cognosci, vereor ne videar asserere, mentem peritiamque sui duo quaedam esse disciplinae notionibus vigentia, et non unam eandemque essentiam cui naturaliter inest disciplinae cognitio. Si autem mentem suique peritiam, non duo quaedam sed unum atque idem vera docet ratio, cogor fateri omne quod mente intelligitur peritia quoque sui intelligi, et continuo sequetur, mentem et peritiam vel certe mentem peritam praestantioris naturae esse ea disciplina quam intelligit, si antiquiora sunt intellectis intelligentia. Si autem dixero ipsam disciplinam peritae mentis peritiam esse; consequens erit aut mentem peritiam disciplinamque peritam duo quaedam esse se invicem intelligentia et a se invicem intellecta, ac per hoc aequali dignitate naturae pollentia; aut mentem, peritiamque sui disciplinamque quam intelligit et a qua intelligitur unius ejusdemque essentiae fateri. Sed quid horum tenendum sit nondum clare patet. D. Forsan patebit dummodo rectam ratiocinandi viam Deo duce ingrediamur. M. Quaeramus itaque diligentius: ac

primum dicas volo mentis naturam, cui inest disciplinae peritia simplicem esse, an non. D. Simplicem esse arbitror. Est enim incorporea, intellectualis: ac per hoc omni compositione carere necesse est. M. Recte arbitraris. Putasne igitur aliquid ei accidere quod ejus essentiae naturaliter non inest? D. Puto quidem; multa enim contingere ei video. Verbi gratia, temporaliter movetur, dum ipsa non sit tempus, peritia disciplinarum ei accidit, nec enim perita nec imperita dignoscitur, nec sapiens nec insipiens, nec errans quando irrationabiliter volvitur, nec rationis viam recte ingreditur: et multa id genus. M. Non ergo peritia disciplinae ut ipsa disciplina naturaliter ei inest. Sed ex accidentibus ei extrinsecus proveniunt. D. Non ausim hoc dicere. Non enim verisimile est dominum ad imaginem et similitudinem suam creasse mentem, cui naturaliter peritia atque disciplina non ingenita sit; alioquin non esset mens, sed bruta quaedam irrationabilisque natura. Non recte quis dixerit, ut arbitror, hominem ad imaginem dei factum secundum accidens, et non secundum substantiam, praesertim cum intellectum et rationem substantialiter inesse ei videamus. M. Non ergo accidunt ei, sed naturaliter insunt. D. Non temere dixerim, ut opinor. Quamvis enim imperita et insipiens nasci videatur: quod ei accidit divini transgressione mandati qua et suimet et creatoris sui oblita est; doctrinae tamen regulis reformata, Deum suum et seipsam, suique peritiam et disciplinam, et omnia quae naturaliter in ea subsistunt, in seipsa potest reperire, redemtoris sui gratia illuminata. M. Restat igitur considerare quomodo ei insunt peritia et disciplina, num veluti naturales qualitates quas virtutes appellant, ut sunt species sapientiae et scientiae, quas divini radii repercussione percipit, an veluti substantiales suas partes quibus consistit, ita ut quaedam Trinitas sit unius essentiae, mens, peritia, disciplina. D. Quod postremo posuisti crediderim: videtur enim mihi substantialis quaedam et connaturalis Trinitas. M. Mens itaque et peritiam et disciplinam suam intelligit, et a sua peritia, suaque disciplina intelligitur non quid, sed quia est; aliter enim coessentialis et coaequalis Trinitas non erit. D. Nec hoc negarim: quia ratio ita me fateri exigit. M. Vide igitur utrum a se invicem, an ab alia quadam superiori se natura formantur. D. Si superiorem naturam ex qua haec Trinitas et substituitur et formatur et intelligitur, fides Catholica non suaderet, et non approbaret veritas, fortassis a seipsa formari, vel certe principalem formam esse non incaute responderim:

jam vero quoniam per superiorem, ipsa ex qua omnia formantur incipiunt formari, et ad quam conversa formantur, quae ad eam convertuntur aut possunt converti, ab eadem etiam mentis Trinitatem formari non dubito. M. Hinc ambigere stultissimum: sola itaque divina mens notitiam humanae mentis, peritae, disciplinalis, a se formatae veram possidet notionem. D. Nil verius aestimandum. M. Putasne aliud esse humanam mentem et aliud notionem ejus in mente formantis et noscentis? D. Absit. Imo vero intelligo non aliam esse substantiam totius hominis nisi suam notionem in mente artificis, qui omnia priusquam fierent in seipso cognovit; ipsamque cognitionem substantiam esse veram, ac solam eorum quae cognita sunt, quoniam in ipsa perfectissime facta et aeternaliter et immutabiliter subsistit. M. Possumus ergo hominem definire sic. Homo est notio quaedam intellectualis in mente divina aeternaliter facta. D. Verissima et probatissima definitio hominis est ista: et non solum hominis, verum etiam omnium quae in divina sapientia facta sunt. Nec vereor eos qui definiunt hominem non secundum quod intelligitur esse, sed ex his quae circa eum intelliguntur, dicentes, homo est animal rationale mortale, sensus et disciplinae capax, et quod est mirabilius, hanc definitionem usiadem vocant: dum non sit substantialis, sed circa substantiam ex his quae per generationem substantiae accidunt extrinsecus assumta. Notio namque hominis in mente divina nihil horum est. Ibi siquidem simplex est, nec hoc nec illud dici potest: omnem definitionem et collectionem partium superans, dum de ea esse tantum praedicatur, non autem quod sit. Sola etenim ac vera usiades definitio est, quae solummodo affirmat esse et negat quid esse. M. Num tibi videtur rerum omnium sensibilium et intelligibilium quae potest humana mens intelligere, notionem quandam in homine esse? D. Videtur plane: et quidem per hoc maxime intelligitur homo est quod cunctorum, quae sive aequaliter sibi creata sunt, sive quibus dominari praecipitur, datum est ei habere notionem. Quomodo enim dominatus eorum homini daretur quorum notionem non haberet? Siquidem dominatus illius erraret, si ea quae regeret nesciret; quod apertissime divina nobis indicat Scriptura, dicens, *Formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terrae et universis volantibus coeli, adduxit ea ad Adamum, ut videret quid vocaret ea: omne autem quod vocavit Adamus animae viventis, ipsum est nomen ejus. Ut videret*, inquit, hoc est, ut intelligeret, *quid*

vocaret. Si enim non intelligeret, quomodo recte vocare posset? *Omne autem quod vocaret ipsum est nomen*, hoc est, ipsa est notio animae viventis. M. Quid ergo mirum, si rerum notio quam mens humana possidet dum in ea creata est, ipsarum rerum quarum notio est, substantia intelligatur; ad similitudinem videlicet mentis divinae in qua notio universitatis conditae, ipsius universitatis incommunicabilis substantia est: et quemadmodum notionem omnium quae in universitate et intelliguntur, et corporeo sensu percipiuntur, substantiam dicimus, eorum quae intellectui vel sensui succumbunt: ita etiam notionem differentiarum, ac proprietatum, naturaliumque accidentium ipsas differentias, et proprietates, et accidentia esse dicamus. D. Non mirum. M. Creata est igitur in eo irrationabilitas et omnis species, omnisque differentia et proprietas ipsius irrationabilitatis, et omnia circa eam naturaliter cognoscuntur; quoniam horum omnium et similium notitia in ipso condita est. Similium autem dixi propter illa quae extra animalia natura rerum continet, ut sunt mundi Elementa, herbarum quoque lignorumque genera et species, quantitates et qualitates, caeteraque per innumerabiles differentias multiplicata: quorum omnium vera cognitio humanae naturae insita est, quamvis adhuc inesse ei lateat seipsam, donec ad pristinam integritatem restituatur; in qua magnitudinem et pulchritudinem imaginis in se conditae purissime intellectura est, et nihil eam latebit ex his quae in se condita sunt divino lumine objecta, et in deum conversa, in quo omnia perspicue contemplabitur. An aliud voluit magnificus Boethius intelligi, ubi ait, *sapientia est rerum quae sunt, suique immutabilem substantiam sortiuntur comprehensione veritatis? Esse autem illa dicimus, quae nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permutantur, sed in propria semper vi suae se naturae subsidiis nixa custodiunt. Haec autem sunt qualitates, quantitates, formae, magnitudines, parvitates, aequalitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, tempora, et quicquid adunatum quodammodo corporibus invenitur: quae ipsa quidem natura incorporea sunt, et immutabilis substantiae ratione vigentia, participatione vero corporis permutantur; et tactu variabilis rei in vertibilem inconstantiam transeunt.* Et ubi haec subsistere intelligis, nisi in notionibus suis in anima sapientis? Ubi enim intelligitur ibi sunt, imo vero intellectus sui finit. D. Praesentis quaestionis reseratio multiplicem exigit expositionem, et dum reseratur, innumerabilis diversarum quae-

stionum undique circumstantium, multitudo, velut ex quodam infinito fonte manare non desinit; ut non immerito assimiletur ei Herculeae Hydrae figmentum, cujus capita in quantum truncantur, in tantum crescunt; ita ut pro uno amputato centum ebulliant: humanam porro insinuans naturam, quae hydra, id est, fons quidam multiplex est, et infinitae profunditatis, quam praeter solum Herculem, id est, virtutem, quis potest perspicere? *Nemo scit enim quae sunt in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est.* Itaque si notio illa interior quae menti inest humanae, rerum quarum notio est substantia constituitur, consequens ut et ipsa notio, qua seipsum homo cognoscit, sua substantia credatur. M. Consequens profecto. Diximus enim in mente humana, suique notitiam qua se novit, et disciplinam qua seipsam discit et seipsam cognoscit, unam eandemque essentiam subsistere. D. Quid ergo dicemus? Numquid paulo superius ad purum deduximus hominis definitionem, dicentes, homo est notio quaedam intellectualis in mente divina aeternaliter facta? Et si ita est, quomodo illa notio qua homo seipsum cognoscit, substantia sua sit, si praedicta definitio non temere statuta sit? M. Non temere quidem. Nam et illa definitio, quae dicit, notionem quandam in mente divina aeternaliter factam substantiam hominis esse, verax est. Et quod nunc dicimus, notitiam videlicet qua se mens humana cognoscit substantialiter homini inesse, non irrationabiliter docetur. Aliter enim omnis creatura in verbo Dei in quo omnia facta sunt, consideratur, aliter in seipsa. Hinc Sanctus Augustinus in Hexamero suo, *aliter*, inquit, *sub ipso sunt ea quae per ipsum facta sunt, aliter in ipso ea quae ipse est. Siquidem intellectus omnium in divina sapientia substantia est omnium, imo omnia: Cognitio vero qua seipsam in seipsa intelligit intellectualis et rationalis creatura, veluti secunda quaedam substantia ejus est qua se novit solummodo se nosse et esse. Et illa quidem substantia in sapientia Dei constituta, aeterna et incommutabilis est: ista vero, temporalis et commutabilis: illa praecedit, ista sequitur: illa primordialis et causalis, ista praecedens et causativa: illa universaliter hominem continet, ista particulariter, quantum a superiori distribuitur subjecta sibi per notitiam comprehendit: ab illa producta est ista, ista vero reversura est in illam.* Et non dico nunc illam superessentialem substantialem substantiam, quae per seipsam Deus est, et unica omnium causa, sed illam, quae primordialiter in sapientia Dei facta est, et causaliter cujus effectus est haec quam se-

cundo loco ſtatuimus ſubſtantia: imo naturalis ordo rerum conſtituit. D. Duas igitur ſubſtantias hominis intelligere debemus, unam quidem in primordialibus cauſis generalem, alteram in earum effectibus ſpecialem. M. Duas non dixerim, ſed unam dupliciter intellectam. Aliter enim humana ſubſtantia per conditionem in intellectualibus perſpicitur cauſis, aliter per generationem in effectibus. Ibi quidem omni mutabilitate libera, hic mutabilitati obnoxia, ibi ſimplex omnibusque accidentibus abſoluta, omnem effugit contuitum et intellectum; hic compoſitionem quandam ex quantitatibus et qualitatibus, caeterisque quae circa eam intelliguntur patiens, mentis recipit intuitum. Una itaque eademque veluti duplex dicitur propter duplicem ſui ſpeculationem, ubique tamen ſuam incomprehenſibilitatem cuſtodit, in cauſis dico et in effectibus, hoc eſt, ſive nuda in ſua ſimplicitate, ſive accidentibus induta. In his enim omnibus nulli intellectui creatoque ſenſui ſuccumbit, nec a ſeipſa intelligitur quid ſit. D. Quid eſt ergo quod jam pridem dixiſti, mentem quidem humanam notionem qua ſe cognoscit, et disciplinam qua ſeipſam discit habere, et nunc iterum, neque a ſeipſa, neque ab alia creatura dignosci poſſe aſſeris? M. Utrumque verum eſſe ratio perdocet: humana ſiquidem mens et ſeipſam novit et ſeipſam non novit. Novit quidem quia eſt, non autem novit quid eſt. Ac per hoc ut in prioribus libris docuimus, maxime imago Dei in homine eſſe docetur. Ut enim Deus comprehenſibilis eſt, dum ex creatura colligitur quia eſt; et incomprehenſibilis eſt, quia a nullo intellectu humano vel angelico comprehendi poteſt quid eſt, nec a ſeipſo quia non eſt quid, quippe ſupereſſentialis; ita humanae menti, hoc ſolum datur noſſe, ſe eſſe: quid autem ſit, nullo modo ei conceditur; et quod eſt mirabilius et conſiderantibus ſeipſos et dominium ſuum pulcrius, plus laudatur mens humana in ſua ignorantia, quam in ſua ſcientia. Laudabilius namque in ea eſt ſe neſcire quid ſit, quam ſcire quia eſt; ſicut plus et convenientius pertineat ad divinae naturae laudem negatio quam affirmatio, et ſapientius eſt ignorare illam quam noſſe, cujus ignorantia vera eſt ſapientia, quae melius neſciendo ſcitur. Apertiſſime ergo divina ſimilitudo in humana mente dignoſcitur, dum ſolummodo eſſe ſcitur, quid autem eſt neſcitur, et ut ita dicam, negatur in ea quid eſſe, affirmatur ſolummodo eſſe; nec hoc ratione vacat. Si enim cognosceretur quiddam eſſe, circumſcripta profecto in aliquo eſſet, ac per hoc imaginem ſui creatoris non omnino in ſe exprimeret,

qui omnino incircumscriptus est, et in nullo intelligitur, quia infinitus super omne quod dicitur et intelligitur est, superessentialis. D. Quomodo igitur omnis creatura in notitia hominis facta est, quae nec seipsam cognoscit quid sit, et hoc pro magna laude ipsius accipitur, prae nimia sui excellentia, dum nulla finita substantia circumcluditur. D. Imo etiam hoc maximo argumento colligitur, quod in homine omnis creatura substantialiter creata sit. Omnium siquidem quae sunt substantia nullo modo definiri potest quid sit, teste Gregorio Theologo, qui de talibus disputat, agens adversum eos, qui negant verbum Dei superessentialem esse, contendentes illud in aliqua substantia concludere, ac per hoc non super omnia esse, sed in numero omnium contineri; volentes substantiam Filii a substantia Patris segregare. Sed sicut illa humana substitutio, nullo certo fine terminatur, ex his autem quae circa eam intelliguntur, hoc est, temporibus, locis, differentiis, proprietatibus, quantitatibus, qualitatibus, relationibus, habitudinibus, positionibus, actionibus, passionibus, solummodo intelligitur esse, quid autem sit, nequaquam. Atque hinc datur intelligi, nullius creaturae aliam subsistentiam esse, praeter illam rationem, secundum quam in primordialibus causis, in Dei verbo substituta est, ac per hoc definiri non posse quid sit, quia superat omnem substantialem definitionem. Definitur autem per suas circumstantias quae sibi accidunt in specie propria, per generationem seu intelligibilem, seu sensibilem proveniens.

8. D. Humanam Angelicamque naturam, aut eandem aut simillimas esse, et divina scriptura, et ipsa ratio perhibet. Nam et homo et angelus intellectualis et rationalis creatura dicitur, et est. Et si ita sibimet conveniunt, non immerito quaerendum, quare omnis creatura in homine creata legitur, non autem in angelo. M. Non sine causa, ut opinor. Siquidem videmus in homine non perpauca quae in angelo subsistere, nec auctoritas tradit nec ratio intelligit: ut hoc corpus animale quod etiam ante peccatum humanae animae adjunctum fuisse divina scriptura testatur, corporeus quoque quinque partitus sensus exterior rerumque sensibilium phantasiae, quae per eum humanae animae ingeruntur; ratiocinationis quoque in inquirendis rerum naturis perplexio morosaque difficultas; in discernendis item virtutibus et vitiis laboriosa solertia, plurimaque id genus. His enim omnibus angelica essentia carere perspicuum, et tamen naturae rerum inesse nemo recte sapientium abnegarit, quamvis videatur Augu-

stinus sentire Angelicos docuisse; in libro octavo de Civitate Dei sexto capitulo: ubi magnorum philosophorum contemplationis virtutem laudat, qui *viderunt omnem speciem in re quaecunque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquomodo et qualiscunque natura est, non esse posse nisi ab illo qui vere est, quia incommunicabiliter est. Ac per hoc sive universi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, et elementa disposita a coelo usque ad terram, et quaecunque corpora in eis sunt, sive omnium vitam, vel quae nutrit et continet, qualis est in arboribus: vel quae et haec habet et sentit, qualis est in pecoribus: vel quae et haec habet et intelligit, qualis est in hominibus: vel quae nutritorio subsidio non indiget; sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est.* De sensu tamen interiori dixisse crediderim. Proinde coelestem essentiam plurimarum naturae partium motionumque quae naturaliter humanae insunt naturae, expertem quis ignorat? Eorum etiam quae ei aut secundum substantiam non insunt, aut secundum accidens non contingunt, scientiam non habere vera testatur ratio. Quamvis enim angeli mundum istum omnem et corpoream creaturam administrare perhibeantur, nullo modo tamen putandi sunt ad hoc peragendum corporeis sensibus, seu motibus localibus, vel temporalibus aut visibilibus apparitionibus indigere. Haec autem omnia pro nostrae naturae indigentia, locorum temporumque varietatibus adhuc subjectae, non illorum potestatis defectu eis accidere recte videntur. Dum enim spiritualia sua corpora et invisibilia in formas visibiles transmutant, ita ut mortalium sensibus visibiliter, localiter, temporaliter possint apparere, non hoc eis accidit propter semetipsos, sed propter homines, quibus praesunt et divina mysteria declarant. Nam localiter non vident per sensum, neque temporaliter eis accidit nosse quid in rerum administratione acturi sunt, quippe dum sunt aeternaliter super omne tempus et locum in contemplatione veritatis in qua vident simul administrationis suae causas. Et ne me existimes de omnibus coelestibus essentiis talia pronuntiare, sed de excelsioribus solummodo ordinibus, qui semper circa Deum sunt, et quibus nulla ignorantia inest, praeter illam divinarum tenebrarum quae superat omnem intellectum. Ordo siquidem extremus qui proprie dicitur angelicus, per quem superiores ordines administrant, quicquid in humanis motibus per divinas revelationes, vel in caeteris mundi hujus partibus divina providentia jubet peragi; nondum omni ignorantia abso-

lutus est, ideoque ut Sanctus Dionysius Areopagita in libro de coelesti hierarchia subtilissime pertractat: *A superioribus ordinibus docetur, et in altiorum se divinorum mysteriorum notitiam introducitur*. Proinde non irrationabiliter jubemur credere et intelligere omnem visibilem et invisibilem creaturam in solo homine esse conditam, cum nulla substantia sit creata quae in eo non intelligatur esse: nulla species, seu differentia, seu proprium, seu accidens naturale in natura rerum reperiatur, quae vel ei naturaliter non insit, vel cujus notitia in eo esse non possit, ipsaque notitia rerum quae intra se continentur, in tantum melior est his quorum notitia est, in quantum melior est natura in qua constituta est. Omnis autem rationabilis natura omni irrationabili et sensibili naturae recta ratione praeponitur, quoniam Deo propinquior est, quapropter et res quorum notitiae humanae naturae insunt, in suis notionibus subsistere non incongrue intelliguntur. Ubi enim melius cognitionem suam patiuntur, ibi verius existere judicandae sunt. Porro si res ipsae in notionibus suis verius, quam in seipsis subsistunt, notitiae autem earum homini naturaliter insunt, in homine igitur universaliter creatae sunt, quod reditus omnium in hominem suo tempore indubitanter probabit. Qua enim ratione in eum reversura sunt, si in eo connaturalem quandam cognitionem non possiderent, et ab eo quodammodo non procederent? De quo reditu, suo loco dicendum promisimus. D. Haec quamvis valde difficilia videantur, quoniam simplicis doctrinae modum excedunt, speculatrice tamen considerata ratione, amplitudini humanae conditionis intelligendae admodum conveniunt, utilissimeque proficiunt: ut non immerito dicamus non hominem in genere animalium, sed magis omne genus animalium in homine de terra, hoc est, soliditate naturae productum, et non solum omne genus animalium, verum etiam universitatem conditam in homine factam, ita ut veraciter de homine intelligatur quod veritas dixit: *Praedicate Evangelium omni creaturae:* Item Apostolus, *Omnis creatura congemiscit et parturit usque adhuc.* Cui autem haec vel nimium abstrusa, vel penitus incredibilia videntur, si omnium naturalium disciplinarum, quas liberales appellant, imperitus est, aut sileat aut discat, non incautus repugnet his quae intelligere non valet; si doctus, plane videbit, ut de una earum exemplum proferamus, figuras geometricas non in seipsis naturaliter subsistere, sed in rationibus ipsius disciplinae, quarum figurae sunt. Trigonus siquidem qui corporeo sensu in aliqua

materia conspicitur, profecto illius qui animo inest, quaedam sensibilis imaginatio est; ipsumque trigonum qui in animo disciplinabili subsistit, intelliget; rectoque judicio quid praestantius sit ponderabit, num figura Trianguli, an ipse Triangulus cujus figura est; et inveniet ni fallor, illam quidem figuram vere figuram esse, et falsum Triangulum; illum vero Triangulum, qui in arte subsistit, illius figurae causam esse, verumque Triangulum, et non dico phantasticum Triangulum, qui ex animo descendit per memoriam in sensus, per sensus in sensibiles figuras; neque illum, qui iterum ex figura sensibili per corporeum sensum memoriae infigitur; sed illum ipsum, qui in ipsa disciplina uniformiter permanet; ubi simul est linea et angulus, nec alibi linea, alibi angulus, alibi medium, alibi extremum, alibi signum, alibi spatium laterum a signo, alibi angulorum, alibi punctum quo lineae incipiunt, et in quo per juncturas laterum anguli concluduntur; sed in una eademque notione geometrici animi praedicta omnia unum sunt, et totum in singulis et singula in toto intelliguntur, et in ipso intellectu unica sunt, quia ipse omnium quae intelligit substantialis ratio est, ex qua geometricorum corporum formulae specificantur: et quod de Triangulo diximus, de caeteris quoque figuris angulosis, seu circularibus sive obliquis, in planis quoque ac solidis intelligendum; cuncta quippe haec una eademque ratione in mente perita disciplinabilique in notionibus suis subsistunt. Si ergo geometrica corpora sive in phantasiis memoriae, sive in aliqua materia sensibili formentur in notionibus suis rationabilibus, omni phantasia atque materia carentibus, super omne quod sensu corporeo percipitur vel in memoria figurata subsistunt, quid mirum corpora quoque naturalia, ex qualitatibus elementorum mundi composita, in ea natura in qua eorum notitia est subsistere; praesertim, cum omnia quae circa corpora sentiuntur, incorporea sint? Nam et species, quibus continentur, incorporales sunt; quantitates similiter et qualitates, intelligibilis naturae esse nulli sapienti dubium videtur et ab intellectualibus vitalis substantiae rationibus procedere.

9. Quisquis naturas rerum intentus perspexerit, haec ita se habere incunctanter inveniet. D. His itaque discussis, non incongrue quaeritur, quomodo omnis creatura in homine est condita, cum ipse post creationem omnium factus fuisse perhibeatur. Si ergo ante ipsum universa creatura visibilis et invisibilis creata est, ut divina tradit Historia, nulliusque conditio post ipsum legitur, qua ra-

-tione possumus perspicere omnem creaturam in homine conditam fuisse? Nam si quis dixerit universam creaturam bis conditam, primo quidem specialiter in seipsa, secundo vero generaliter in homine, non facile crediderim rationi convenire. Quia si ita est, propriam substantiam homo non habebit, sed erit veluti quaedam compositio multarum rerum, imo etiam totius creaturae prius factae, et una multiplex diversis-formis exaggeratio: et quod est gravius, si omnis creatura sive visibilis sive invisibilis in seipsà perfectissime facta est, perfectus siquidem conditor dum sit, et plusquam perfectus, nullum imperfectum credibile est condidisse, quomodo veluti secundam suae conditionis perfectionem in homine accepit, qui extremus in divinis operationibus creatur: et si ita est, non de nihilo fecit Deus hominem ad imaginem suam, sed de his quae ante ipsum facta sunt. Quod si quis dixerit, humanum corpus non de nihilo, sed de aliquo terreno, videlicet luto, conditum fuisse, quid dicturus erit de meliori hominis parte, quae sine dubio in anima constituta est; quam flatu divino, imo flatum divinum, de nihilo conditam, non autem de aliquo credimus. M. Hanc quaestionem multa caligine involutam sentio, multiplicemque referationis suae facultatem quaerere; sed ne penitus intacta transiliatur, ipsam quodammodo, prout interior divini luminis radius arriserit, contemplari conabimur. Ac primum dicas quaeso, utrum res intelligibiles seu sensibiles, priores sunt animo qui eas intelligit, vel sensu quo sentiuntur. D. Ubi aliud est quod intelligit, et aliud quod intelligitur, ét melioris naturae est quod intelligit, quàm quod intelligitur, intelligenti animo seu sensu sentienti rem intellectam, seu sensu apprehensam, praecedi non incongrue dixerim. Res autem ipsas quae se intelligunt, in quantum se intelligere possint, non dixerim esse semet priores. Nam ubi res ipsa, et sui cognitio unum est, qualis praecessio fieri potest non video. Scio enim me esse, nec tamen me praecedit scientia mei: quia non aliud sum, et aliud scientia qua me scio, et si nescirem me esse, non nescirem ignorare me esse; ac per hoc sive scivero, sive nescivero me esse, scientia non carebo, mihi enim remanebit scire ignorantiam. Et si omne quod potest nescire se ipsum nescire, non potest ignorare se ipsum esse; nam si penitus non esset, non sciret seipsum nescire; conficitur, omnino esse omne quod scit se esse, vel scit se nescire se esse. Si quis autem tanta ignorantia obrutus est, ut nec seipsum esse sciat, nec scire seipsum esse sentiat; aut penitus talem non esse hominem, aut

omnino extinctum dixerim. In supradictis quoque rationibus satis inter nos statuitur, haec duo humanae animae simul et inseparabiliter ac semper inesse scire et nescire. Scit enim se esse rationabilem et intellectualem naturam; nescit autem quid sit esse intellectus et ipsa ratio. M. Non eras ergo priusquam scires vel nescires te esse? D. Non, simul enim accepi esse et cognoscere me esse, et intelligere me ignorare quid sum. M. Dic mihi quando notitiam sui accipit homo: utrum in illa conditione in qua omnes homines universaliter facti sunt in primordialibus causis ante tempora secularia: an in ipsa generatione, qua in ordine temporum, Deo soli cognito et praedefinito, in hanc vitam procedit. D. In utrisque ut arbitror: in una quidem generaliter in causis latenter, in altera vero specialiter in effectibus manifeste. Nam in illa primordiali et generali totius humanae naturae conditione nemo seipsum specialiter cognoscit, neque propriam notitiam sui habere incipit: una enim et generalis cognitio omnium est ibi, solique Deo cognita. Illic namque omnes homines unus sunt, ille profecto ad imaginem Dei factus, in quo omnes creati sunt. Ut enim omnes formae vel species quae in uno genere continentur, adhuc differentias et proprietates intellectui vel sensui cognitae non succumbunt; sed veluti quaedam unitas nondum divisa subsistit, donec unaquaeque suam proprietatem et differentiam in specie individua intelligibilter vel sensibiliter accipiat: ita unusquisque in communione humanae naturae, nec seipsum nec consubstantiales suos propria cognitione discernit, priusquam in hunc mundum suis temporibus, juxta quod in aeternis rationibus constitutum est processerit. M. Quare ergo unusquisque mox ut per generationem in hunc mundum provenerit, non seipsum cognoscit? D. Poenam praevaricationis naturae in hoc manifestari non temere dixerim. Nam si homo non peccaret, in tam profundam sui ignorantiam profecto non caderet; sicut neque ignominiosam generationem ex duplici sexu ad similitudinem irrationabilium animalium non pateretur: ut Graecorum sapientissimi certissimis rationibus affirmant; ipse siquidem qui solus natus est absque peccato in mundo, Redemtor viz. mundi, nunquam talem ignorantiam perpessus est, sed confestim ut conceptus et natus est, et seipsum et omnia intellexit, et docere ac loqui potuit, non solum quia sapientia Patris erat, quam nihil latet, verum etiam quia incontaminatam humanitatem acceperat; ut etiam naturam purgaret; non quia aliam accepit praeter eam quam restituit,

sed quia ipse solus incontaminatus in ea remansit; et ad medicamentum vulneris vitiatae naturae in secretissimis ipsius rationibus reservatur. Tota quippe in totis periit, praeter illum, in quo solo incorruptibilis permansit. Et quidem maximum exemplum gratiae ipse est, non quia quid ex reatu humanae naturae indultum sit ei, sed quia solus omnium nullis praecedentibus meritis in unitatem substantiae verbo Dei conjunctus est, in quo omnes electi de plenitudine gratiae ejus accipientes, filii Dei et participes Divinae substantiae fiunt. M. Inerat ergo humanae naturae potentia perfectissimam sui cognitionem habendi, si non peccaret. D. Nil verisimilius. Casus quippe illius maximus et miserrimus erat scientiam et sapientiam sibi insitam deserere, et in profundam ignorantiam suimet et creatoris sui labi, quamvis appetitus beatitudinis quam perdiderat etiam post casum in ea remansisse intelligatur, qui in ea nullo modo remaneret, si seipsam et Deum suum omnino ignoraret. M. Perfectissima ergo cognitio et sui et creatoris ei ante peccatum naturaliter insita est, quantum cognitio creaturae, et seipsam et causam suam potest comprehendere. D. Non aliter aestimo. Nam quomodo imago esset, si in aliquo ab eo cujus imago est distaret? excepta subjecti ratione, de qua in superioribus libris diximus, dum de prototypo, hoc est, de principali exemplo ejusque imagine disputabamus; dicentes, ipsum Deum principale exemplum esse per seipsum, a seipso, in seipso, et a nullo creatum vel formatum vel conversum subsistens, imaginem vero ejus quae est homo, ab ipso creata, nec per seipsam esse, nec a seipsa, nec in seipsa subsistere, sed ab eo cujus imago est accepit esse secundum naturam, et Deus esse secundum gratiam, caetera quoque omnia quae de Deo praedicantur, de imagine ejus praedicari posse; sed de Deo essentialitate, de imagine vero participatione. Nam et bonitas est et bona imago, participatione summi boni summaeque bonitatis, cujus imago est; aeterna quoque et aeternitas, participatione illius omnipotentiae a qua condita et ad quam conversa specificata est. Nam si humana natura non peccaret, eique qui eam condiderat immutabiliter adhaereret, profecto omnipotens esset: quicquid enim in natura rerum fieri vellet, necessario fieret, quippe dum nil aliud fieri vellet, praeter quod creatorem sui fieri velle intelligeret. Creatoris autem sui voluntatem omnipotentem, incommutabilem omnino intelligeret, si ei omnino adhaereret, eumque non desereret, ne sibi dissimilis esset; et caetera quae recta ratione de Deo ejusque imagine, in-

telligi, vel cogitari, vel praedicari possent. M. Si ergo humanae naturae ante peccatum inerat et suimet perfecta cognitio et creatoris sui, quid mirum si rationabiliter de ea intelligatur plenissima scientia similium sui naturarum, ut sunt coelestes essentiae, et inferiorum se, ut est mundus iste cum rationibus suis intellectui succumbentibus, habuisse et adhuc sola possibilitate, et reipsa in summis hominibus? D. Clare intelligentibus non erit mirum, sed verum et verisimile. M. Magna laus enim ac vera humanae naturae, imo etiam illius qui sic eam creare voluit. Quapropter de intellectu quoque illius et cognitione similiter accipiendum, ut enim sapientia creatrix quod est verbum Dei, omnia quae in ea facta sunt priusquam fierent vidit, ipsaque visio eorum qua priusquam fierent visa sunt, vera et incommunicabilis, aeternaque essentia est: ita creata sapientia quae est humana natura, omnia quae in se facta sunt priusquam fierent cognita sunt vera essentia et inconcussa est: proinde ipsa notitia sapientiae creatricis prima causalisque totius creaturae essentia recte intelligitur esse, cognitio vero creatae sapientiae secunda essentia et superioris notitiae effectus subsistit: et quod diximus de prima et causali essentia in creatricis sapientiae notione constituta, deque secunda et effectiva quae in anima humana subsistere non incongrue asseritur; de omnibus similiter quae circa essentiam totius creaturae dignoscuntur, incunctanter intelligendum est. Omne siquidem quodcunque in humana intelligentia circa substantias rerum constituitur, ex ipsa notitia creatricis sapientiae procreatam sapientiam procedere recta naturae consideratio declarat. Constituuntur autem circa essentias quidem species sensibiles, quantitates, qualitates, loca, tempora, et similia sine quibus essentia esse intelligi non potest. Quamobrem totum quod volumus suadere breviter, ac sic possumus concludere: quemadmodum intellectus omnium quae Pater fecit in suo verbo unigenito, essentia eorum est et cunctorum quae circa eam naturaliter intelliguntur; ita cognitio omnium quae patris verbum in humana anima creavit, essentia est eorum omniumque quae circa eam naturaliter dignoscuntur: et quemadmodum divinus intellectus praecedit omnia, et omnia est; ita cognitio intellectualis animae praecedit omnia quae cognoscit, et omnia quae praecognoscit est: ut in divino intellectu omnia causaliter, in humana vero cognitione effectualiter subsistant: non quod alia sit omnium essentia, ut saepe diximus, in verbo, alia in homine; sed quod unam eandemque aliter in causis externis

subsistentem, aliter in effectibus intellectam mens speculatur: illic enim superat omnem intellectum, hic autem ex his quae circa eam considerantur esse solummodo intelligitur: in utrisque vero quid sit nulli creato intellectui nosse licet. Nam si nosci potest, non omnimodo creatoris sui imaginem in se exprimeret, qui ex his quorum principium, et causa, et conditor est cognoscitur tantum esse; quid autem sit omnem intellectum effugit. D. Nulla igitur creatura vel visibilis vel invisibilis, conditionem hominis praecedit, non loco, non tempore, non dignitate, non origine, non aeternitate, et simpliciter nullo praecessionis modo; ipsa vero cognitione et dignitate, non autem loco vel tempore praecedit ea, quae cum ea, et in ea, et infra eam creata sunt: his vero quibus condignitate naturae aequalis est, coelestibus videlicet essentiis, concreata est; nam et ipsa coelestis essentiae et intellectualis est particeps; de Angelica quippe humanaque essentia et natura scriptum est, *qui fecit coelos in intellectu* ac si aperte diceret, qui fecit intellectuales coelos. Quapropter non facile occurrit ad intelligendum, si homo angelicis essentiis substantialiter concreatus sit, quomodo omnia visibilia et invisibilia in ipso condita sunt. Non enim rationi convenire videtur, ut et cum coelestibus virtutibus suae simul principium conditionis habeat et essentiae in ipso creatae sint. M. Si intentus intellectualium et rationabilium naturarum reciprocam copulationem et unitatem inspexeris, invenies profecto et angelicam essentiam in humana, et humanam in angelica constitutam. In omni siquidem quodcunque purus intellectus perfectissime cognoscit fit, eique unum efficitur. Tanta quippe humanae naturae et angelicae societas fuerat et fieret si primus homo non peccaret, ut utraque unum efficeretur, quod etiam in summis hominibus quorum primitiae in coelestibus sunt, fieri incipit: et angelus quidem in homine fit per intellectum angeli qui in homine est, et homo in angelo per intellectum hominis in angelo constitutum. Qui enim, ut dixi, pure intelligit, in eo quod intelligit fit. Natura itaque intellectualis et rationabilis angelica, in natura intellectuali et rationali humana facta est, quemadmodum et humana in angelica per reciprocam cognitionem, qua et angelus hominem intelligit, et homo angelum. Nec mirum. Nam et nos dum disputamus in nobismet invicem efficimur. Siquidem dum intelligo quod intelligis, intellectus tuus efficior, et ineffabili quodam modo in te factus sum. Similiter quando pure intelligis quod ego plane intelligo, intellectus meus

efficeris, ac de duobus intellectibus fit unus, ab eo quod ambo fincere et incunctanter intelligimus formatus. Verbi gratia, ut ex numeris exemplum introducamus: fenarium numerum fuis partibus effe aequalem intelligis; et ego fimiliter intelligo, et intelligere te intelligo, ficut et me intelligis intelligere. Uterque nofter intellectus unus, fit fenario numero formatus, ac per hoc et ego in te creor, et tu in me crearis. Non enim aliud fumus, aliud nofter intellectus; vera fiquidem ac fumma noftra effentia eft intellectus contemplatione veritatis fpecificatus. Quod autem intellectus non folum coeffentialibus fibi naturis, verum etiam inferioribus conformari poffit, dum eas amando intelligit feu fentit, fermo docet Apoftolicus, intellectuale nimirum diligere vifibiles formas perhibens, dicendo: *Nolite conformari huic feculo*. Hac itaque ratione reciprocae intelligentiae, et angelus in homine, et homo in angelo non abs re creari dicitur, et neque angelum praecedere hominem ulla conditionis lege, ullo proceffionis modo recte creditur et intelligitur: quamvis naturae angelicae creationem prophetica narratio prius pronuntiet ut multi volunt, humanae vero pofterius. Non enim ut ait Sanctus Auguftinus in undecimo libro de Civitate Dei credibile eft, divinam fcripturam in operibus fex primordialium et intelligibilium dierum conditionem coeleftium virtutum omnino filuiffe, fed vel in prima fronte Genefeos, ubi fcriptum eft, *in principio fecit Deus coelum et terram*, *coeli* nomine earum facturam protuliffe; aut paulo poft ubi ait, *et dixit Deus fiat lux*, *et facta eft lux*. In alterutro namque loco praedictus pater angelicam conditionem infinuatam fuiffe affirmat, et maxime in fecundo. In primo quippe fub *coeli* appellatione totius invifibilis creaturae conditionem plus afferit fignificatum in informi materia, quam angelicae naturae fpecialiter formationem. In eo vero quod fcriptum eft, *fiat lux et facta eft lux*, coeleftium effentiarum formationem defcriptam incunctanter afferit: quanquam aliorum fenfum introduxerit, qui in hoc divino praecepto, cujusdam primitivae lucis vifibilis localisque in fuperioribus mundi partibus opinantur conftitutionem; cui tamen fenfui in Hexamero fuo acutiffime repugnat. Quod autem dictum eft, *et divifit lucem a tenebris*, *et vocavit Deus lucem diem*, *tenebras vero noctem*, dupliciter vult intelligi: aut enim *lucis* vocabulo formatio creaturae angelicae in fpecie propria, tenebrarum vero ipfius praecedens origine, non tempore informitas adhuc imperfecte, aut divifionis lucis a tenebris fegregatio atque differentia illius partis

angelicae quae conditori suo incommutabiliter adhaeserat, meritoque suae obedientiae beatitudinis praescia, ab ea parte quae in veritate non stetit, sed suae superbiae poena in tenebras ignorantiae sui lapsus futuri, atque aeternae miseriae cecidit, significatum est. Quisquis autem plenius, hunc duplicem intellectum divinissimi magistri nosse velit, ipsius verba in Hexamero suo, et in praefato de Civitate Dei volumine studiosus legat; quae quoniam plura, et omnibus in propatulo sunt, huic nostrae disputatiunculae superfluum mihi visum est inserere. D. Provide: non enim sanctorum Patrum sententiae, praesertim si plurimis notae sunt, introducendae sunt nisi ubi summa necessitas roborandae ratiocinationis exegerit: propter eos, qui cum sint ratiocinationis inscii, plus auctoritati quam rationi succumbunt.

10. Sed velim per te nosse quamobrem angelica constitutio, veluti in prima intellectuali die, hoc est, in prima propheticae contemplationis ordinatione narratur, post modum vero interposita quaternaria sensibilis mundi theoria humana sexta contemplatione introducitur formatio: vel ut aptius dicam, quare non in primo introitu totius creaturae contemplationis homo introducitur, sed eadem contemplatione sexies repetita in fine omnium introductus est; videtur enim non solum angelica essentia, verum etiam sensibilium rerum quadam dignitate, ut non dicam temporalitate, humana praecedere substitutio. M. Quinimo in hoc maxime humanae essentiae super omnia quae sunt manifestissime dignitas aperitur. Siquidem luce clarius datur intelligi in omnibus quae ante constitutionem hominis narrantur, ipsum fuisse creatum, imo omnia in ipso constituta. Non enim alia ratione in *lucis* vocabulo angelorum constitutio aperte non describitur, quippe non dictum est fiat angelus, ut faciamus angelum, quemadmodum expresse est scriptum, *faciamus hominem*, nisi ut intelligatur in conditione lucis non minus hominis quam angeli creatam significationem fuisse. Porro si coelestis essentiae conditionis *lucis* vocabulo significatae homo particeps est; quasi rerum naturalis recte intuentium non consequenter inspiciat omnia quae post lucis constitutionem narrantur, in homine creata esse non solum secundum eorum cognitionem, verum etiam secundum res ipsas; praesertim dum incunctanter videat hunc mundum sensibilem propter hominem factum fuisse, ut ei praeesset ut rex regno, ut dominus domui, utque eo ad laudem creatoris uteretur; nullis ejus partibus subditus, sed supra eum, in nullo ejus indigens, solo regimine su-

pervectas. Non enim homo si non peccaret inter partes mundi administraretur, sed universitatem omnino sibi subditam administraret, nec corporeis his sensibus mortalis corporis ad illum regendum uteretur, verum sine ullo sensibili motu vel locali vel temporali, solo rationabili contuitu naturalium et interiorum ejus causarum facillimo rectae voluntatis usu secundum leges divinas aeternaliter ac sine errore gubernaret; sive in administratione partium, sive in administratione universitatis; si vero creatorem deserendo ex dignitate suae naturae in eum caderet, inter partes ejus ignobiliter deputatus, divina justitia correctus, suae praevaricationis poenas lueret. Proinde post mundi visibilis ornatus narrationem introducitur homo veluti omnium conclusio, ut intelligeretur quod omnia quae ante ipsum condita narrantur in ipso universaliter comprehenduntur. Omnis enim numerus major minorem in se numerum concludit. Nam si hominis conditio primitus in narratione conditarum rerum sive visibilium sive invisibilium apte indicaretur: caetera omnia quorum conditio narrationis ordine creationem ipsius sequerentur, extra notitiam ejus subsistere non immerito viderentur. Jam vero quoniam in fine divinorum omnium operum introducitur, omnia divina opera in ipso subsistere, et comprehendi manifestantur. Et quidem coelestes essentias, hoc est, angelicas duobus modis in ipso esse diximus; uno quidem, quo coessentialis, hoc est intellectualis et corrationalis eis est, praeter quod terrena haec habitatio mortalis corporis post peccatum impedit: altero vero, quo per mutuam cognitionem sibi invicem inferuntur: ita ut et angelus in homine veluti homo, et homo in angelo veluti angelus, reciproco intellectu adunati, simplicique veritatis contemplatione formati procreantur. Quid de operibus secundae propheticae contemplationis dicam? Nonne *firmamentum*, hoc est simplicium elementorum soliditas, tam quae inter aquas primordialium causarum superiores, et mutabiles corporeae corruptibilisque naturae inferiores, temporibus et locis per generationem et solutionem fluctuantes facta est, in humana essentia substitutam cognoscimus? Quis enim humanam naturam perspicue considerans, non catholica mundi elementa in ea reperiat? Quid de operibus tertiae lucis aestimandum? Nunquid stabilitas substantiae *aridae* vocabulo significata, et mutabilium accidentium instabilitas *aquarum* inundationibus intellecta, et haec a se invicem naturali differentia discreta, in homine intelliguntur: insuper etiam, vita illa

quae herbarum surculorumque diversas species et nutrit, et auget, et vivificat, intra partes humanae naturae connumeratur. Et quoniam prima die in conditione lucis principalis pars hominis ac sublimissima lux, intellectus viz. et ratio, in consortio angelicae naturae constituta est, secundae lucis illius, hoc est exterioris sensus, ad visibilium rerum recipiendas formas et species et qualitates et quantitates facti, quarta die propheticae theoriae ordo rationabiliter introduxit conditionem. Exterior namque sensus exteriorum rerum internuntius, quamvis proprie et naturaliter ad animam pertineat, corpori tamen deputatur, quoniam per corporis instrumenta vim suam exercet. Pulcre itaque sensus illius qui corpori ex quatuor mundi elementis composito attribuitur, conditionem quarto loco conditionis rerum prophetica theoria constituit; quoniam vero ipsius sensus triplex modus est, quorum primus qui sine ulla erroris occasione species rerum sensibilium animo internuntiat, tam praeclare ut facillime ac sine ullo labore ipsas species judex animus planissime omni caligine remota discernat; qui modus visionis luminare majus appellatur; ipse siquidem animum non fallit, ac veluti clarissimus Sol omnes sensibiles species detegit, rationique patefacit. Secundus vero modus est qui veluti luminare minus dicitur ille, per quem saepissime animus fallitur, veluti in nocturnis quibusdam lucubrationibus ambiguus atque errabundus; ut non facile de his quae per sensum recipit rectum judicium proferre possit; hujusmodi exempla sunt remus in aqua quasi fractus, aversa facies in speculo, motus turrium, imago vocum quae a Graecis ἠχὼ vocatur, et mille species falsitatum omnibus corporeis sensibus naturaliter adhaerentium, quas discernere ex vera specie rationabilis animae judicium laboriosissime et solertissime sudat; haec enim non in rerum natura, sed in sensibus formantur, ac saepe animum fallunt, et in errorem mittunt, et falsa vera esse approbant. Tertius modus est qui multipliciter et cumulatim sensibilium formarum numeros animo infundit, ac veluti innumerabilium stellarum ex sphaera sensibilis naturae innumerabilium specierum variis ordinibus coelata cohors accipit; in tantum multiplicium phantasiarum diffusionibus perturbatus ut aut vix aut nunquam de eis sine ullo errore valeat judicare; sed quibusdam argumentationibus veri quodammodo similia, ac veluti de incertis certa proferre conatur, et nec semper eodem modo de minutissimis visibilium rerum rationibus disputat: aliquando quippe clarius veritatique propinquius, aliquando obscurius

et a veritate longius, aliquando obscurissime et ab ipsis rebus longissime opiniones quasdam depromit; ideoque tertius sentiendi modus diversis stellarum praefulsionibus significatur. Triplex itaque sentiendi modus in triplici coelestium luminarium ordine constituitur. Quod enim Sol est in mundo, hoc est clarissimus et non fallens in homine sensus: et quod Luna, hoc est ambigua phantasia et veluti dubia lux animi sentientis: et quod stellae, hoc est incomprehensibiles et minutissimi phantasiarum numeri ex innumerabilibus et incomprehensibilibus corporalium rerum speciebus procreati. Et ne mireris veluti minora, hoc est quae considerantur in humana natura, per majora; hoc est per coelestia corpora significari. Verissima quippe ratio incunctanter nos docet unum hominem et singulariter unum, majorem esse universo mundo visibili, non mole partium, sed rationabilis naturae dignitate: *Nam si melior est anima vermiculi*, ut Sanctus pater Augustinus edocet, *quam corpus solare totum mundum illustrans*, vita siquidem extrema qualiscunque sit primo corpori pretiosissimoque dignitate essentiae praeponitur; quid mirum, si omnia totius mundi corpora humano sensui postponantur? Primum quidem ratione illa qua praeponitur causa naturalis his quae propter eam naturaliter fiunt, et quidem sensibilia propter sensum facta, non autem sensus propter sensibilia, nemo sapientium dubitat; deinde, quod vera ratione praeponitur dignitate naturae, quod judicat, ei quod judicatur. Sensus autem de sensibilibus, non vero sensibilia de sensibus judicare, nulli naturas rerum pure speculanti est ambiguum. Huc accedit, quod sensus non nisi in substantia vitali, in qua manifestissimus motus vitae est, constituitur: sensibilia vero in quantum corpora sunt, quoniam extremum in creaturis obtinent locum, nec semper motum vitae aperte demonstrant. Sensibilium quippe quaedam sunt, in quibus aut vix vitalis motus apparet aut nunquam. Postremo nullum sensibile vita est, qua vita moveri videatur: sensum vero non solum vivere, verum etiam substantialiter esse vitam, ipsa docet natura. Et si quantitas et magnitudo corporeae molis in rebus sensibilibus laudatur, laudabilior est ipsa quantitas et magnitudo virtutis quae in sensibus substituta est. Vide quanta vis est in sensu oculorum ad lustranda in infinitum lucida spatia, ad formandas in se diversas et innumerabiles species, corporum, colorum, figurarum, caeterorumque quorum phantasiae per hunc sensum memoriam ingrediuntur. Quid de virtute audiendi dices? Tantas quippe voces simul sonantes, et inter se discre-

pantes simul potest auditus in seipsum haurire atque discernere. In hunc modum, quisquis reliquos sensus inspexerit, mirabiles ineffabilesque eorum virtutes contemplabitur. Hinc datur intelligi quemadmodum universitatis conditae intelligibiles rationes in quantum intelligi possunt, in ejusdem sensu conditionis suae causas constituunt atque subsistunt: Sed quoniam ipse sensus non homini tantum, sed et caeteris animalibus naturaliter inest propterea et aliam patitur distributionem. Tribuitur enim et reptilibus maris et volatilibus coeli, in quinta prophetica contemplatione. Nec immerito, cum et ipse sensus qui quinto die naturae rerum inseritur quinquepartitus sit. Terrenis quoque animalibus sexta die copulatur, ea intentione, ut opinor, quoniam ipsa majorem cognationem cum homine qui sexta die factus est, videntur habere, quam quae de aquarum natura producta sunt. Ipse itaque homo, cujus conditio in praedictis divinae operationis contemplationibus, veluti latenter insinuatur, quoniam in ipso et cum ipso praedicta omnia condita sunt, non per moras temporum, sed ordinatione causarum in effectus suos manantium, in fine totius universitatis manifeste formatur, senaria repetitione propheticae theoriae peracta, ut eo numero non solum perfectio humanae naturae, verum etiam omnium quae ante ipsam explicata sunt, in ea conditio significaretur, scriptura dicente: *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et praesit piscibus maris, et volatilibus coeli, et bestiis, universaeque creaturae, omnique reptili quod movetur in terra. Et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum.* Ubi primo notandum, quod in conditione omnium quae ab initio creaturae in praedictis quinque intellectualibus diebus narrantur, divinae naturae superessentialis unitas et ineffabilis pluralitas, vel ut ait Sanctus Dionysius Areopagita, *summae bonitatis foecunditas aperte non est expressa*, quamvis in eo quod scriptum est, *in principio fecit coelum et terram*, Patris et Filii personas significari non incongrue intelligitur. *Dei* quidem vocabulo Pater, *Principii* vero Verbum: et paulo post Spiritus Sanctus introducitur, ubi dictum est, *et spiritus Dei fovebat aquas*, ac sic in conditione primordialium causarum, Sanctae Trinitatis suadetur proprietas. In processionibus etiam ipsarum causarum in formas et species suas, eandem Trinitatem Scriptura commemorare inspicitur. Verbi gratia: *Dixit Deus, Fiat lux*, Dei nomine Patrem, verbo autem sensibili quod est *Dixit* unigenitum et su-

perintelligibile ejus Verbum, in quo et per quod fecit quae sunt omnia. Ubi vero dixit, *et vidit Deus lucem quia bona est*, Spiritum Sanctum insinuat. Id ipsum in caeteris quoque diebus facit: ubicunque addit, *et vidit Deus quod esset bonum.* Sexta vero die dum homo formatur, et unitas Divinae naturae, et pluralitas apertissime praedicatur: unitas quidem dicendo *et ait*, ut subaudiatur Deus, sicut aperte septuaginta interpretati sunt, *et dixit Deus*, plurali autem verbo quod est *faciamus*, tres substantiae unius essentiae, vel ut usitatius Latini volunt, tres personae unius substantiae exprimuntur. Nec immerito. Ubi enim imago conditur, ibi principale exemplum cujus imago est apertissime aperitur. Sed quoniam homo cum sit unus, veluti ex multis partibus compositus est; constat enim ex corpore, hoc est ex formata materia sensibili et anima, hoc est sensu et ratione, et intellectu, et vitali motu,

11. Quaeritur utrum per omnes suas partes ad imaginem Dei homo factus est, an secundum eas solummodo quae in eo excelsioris vel excellentissimae naturae sunt; et quid tibi videtur de tali negotio si libet edissere. D. De hac quaestione, omnes fere Scripturae Sanctae expositores non tacent. Et primum quidem unanimiter perhibent hominem in quantum corpus est ad imaginem Dei non esse factum; Deus quippe incorporeus est, nihilque corporalitatis ei inest, vel accidit; utrum vero secundum omnia, hoc est secundum omnes partes quae intelliguntur in anima, ad imaginem Dei conditus est, an secundum praecellentes solummodo, studiosissime a spiritualibus viris est quaesitum, et ad hoc perventum, non alibi nisi secundum excellentissimam sui partem, intelligibilem videlicet, divinam imaginem exprimere. Quae pars veluti triformis intelligitur in intellectu plane et ratione et sensu interiori, de quibus superioribus libris multa inter nos alternata sunt. Illa siquidem vita, qua corpus administrat et qua anima humana nutritivae et auctivae vitae quae herbis et arboribus specialiter attributa est, communicare videtur: sensus quoque exterior et quinquepartitus, quo irrationabilibus animalibus homo communicat, quamvis ad partes animae pertinere intelligatur, ei tamen inesse imaginem Dei multi sapientes abnegant. Sed dum ipsa ratio humanam animam diligentius conspicatur, simplicissimae naturae eam reperit, totamque per totum in seipsa et nullo modo in aliqua sui parte dissimilem sui, vel inferiorem vel superiorem seipsa in ullo eorum quae in ipsa essentialiter esse intelliguntur. Tota

quippe corpus suum administrat, nutrit, et auget. Tota sentit in sensibus, tota rerum sensibilium phantasias recipit, tota in occursoribus numeris qui primi phantasias sensibilium suscipiunt, tota in progressoribus qui introducunt, tota in recordabilibus qui memoriae commendant, tota in tota memoria, tota super totam memoriam, sive rerum sensibilium sive rerum intelligibilium: ac per hoc non illius partium diversitas, si tamen partes in ea esse dicendum est, sed administrationum ac motuum varietas; motus quippe ejus partes ejus sunt, diversas intelligentias in anima fecit. Ipsa siquidem in seipsa tota ubique est et individua, motus tamen ipsius, quos etiam numeros animales vocant, quia in anima sunt, diversis appellationibus significantur. Dum enim creatorem suum, super seipsam attendit, et super totius creaturae intelligentiam contemplativo motu versatur intellectus, seu mens, seu animus; dum rationes rerum veluti secundo motu naturali investigat, ratio; dum invenit eas, et discernit, atque definit, sensus interior; dum rerum sensibilium phantasias per organa corporalium sensuum recipit, sensus exterior; non quod sit ipse substantialiter sensus exterior anima, sed quod per ipsum rerum sensibilium formas et species sentit: magna enim differentia est inter naturam simplicis animi et corporalium instrumentorum multiplicem varietatem; dum corpus administrat nutriendo illud et augendo, vitalis motus meruit appellari; dum sit ipsa simplicissimae naturae et individuae et in partibus essentiae, nec minor in minoribus suis officiis, nec major in majoribus, nec maxima in maximis, sed in omnibus sibimet aequalis est, ut magnus ille Gregorius Nyssenus asserit in sermone *de Imagine*.

Hinc datur intelligi, totam animam humanam ad imaginem Dei factam, quia tota intellectus est intelligens, tota ratio disputans, tota sensus et sentiens, tota vita et vivificans. Duobus autem modis maxime humanam animam ad imaginem Dei factam cognoscimus: primo quidem, quod sicut Deus per omnia quae sunt diffunditur, et a nullo eorum potest comprehendi, tota anima totum sui corporis organum penetrat, ab eo tamen concludi non valet: secundo vero, quod quemadmodum de Deo praedicatur solummodo esse, nullo modo autem definitur quid sit, tota humana anima tantummodo intelligitur esse, quid autem sit, nec illa ipsa nec alia creatura intelligit: sicut praefatus Gregorius in undecimo capite praedicti sermonis, corporeos sensus ab animi natura discernens, explanat ipsum animum, incomprehensibilem affirmans.

„Quid igitur est, *inquit*, animus secundum sui naturam, qui sensuum virtutibus seipsum impertitur, et per singulas convenienter eorum quae sunt scientiam recipit. Nam quia aliud quid praeter sensus est, non arbitror quempiam sapientium dubitare. Si enim id ipsum esset, sensui ad unum omnino haberet secundum sensum operum societatem; eo quod simplex quidem ipse est, nil autem varium in simplice consideratur. Nec vero omnibus comparatis aliud quidem tactum esse, aliud olfactum, aliis similiter absque communione ad se invicem dispositis; quoniam aequaliter unicuique et convenienter adest; alterum quid oportet omnino ipsum animum praeter sensum substituere per naturam ne quis varia intellectuali commisceat. Quis cognovit animum Domini ait Apostolus? Ego autem praeter hoc dico, quis suum animum intellexit? Dicant qui Dei naturam inter ea quae in eorum comprehensione sunt, faciunt; si seipsos intellexerint, si sui animi naturam cognovere. Multum partibilis quidem est multumque compositus; et quomodo intellectuale in compositione est? aut quis modus est diversorum generum concretionis? Sed simplex et incompositus, quomodo in multipliciter partitam sensualitatem dividitur, quomodo in singularitate varium, in varietate unum? sed cognoscens eorum de quibus dubitatur, solutionem, in ipsam vocem Dei recurro; Faciamus enim, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Imago donec in nullo eorum quae in principali intelliguntur exemplo, deficiat, proprie est imago: si vero in aliquo ex similitudine principalis exempli excesserit, in illa parte imago non est. Nonne ergo quoniam in his quae circa divinam considerantur naturam, incomprehensibilitas essentiae est, necessarium erit eum qui sortitur imaginem ad principale exemplum imitationem habere? Si enim imaginis natura principale exemplum comprehenderit, supra comprehensionem erit: si contrarietas eorum quae considerantur, invenitur, peccatum imaginis reprehenditur. Quoniam vero scientiam fugit ipsa nostrae animae natura quae est secundum imaginem conditoris, diligentem ad id quod ei superponitur habet similitudinem; eo quod secundum seipsam est incognita, incomprehensibilem naturam characterizans. Idem in decimo secundo capitulo. Quoniam pulcherrimum omnium et excellentissimum bonum ipse Deus est, ad quem omnia respiciunt, quaecunque boni habent desiderium: propterea dicimus animum etiam ad imaginem formosissimi factum, quatenus ad principale exemplum similitudinem participarit: quantum quidem ipsum in bono

licet permanere. Si vero quodammodo extra hoc fuerit, pulcritudine illius in quo erat, denudatur. Sic quidem dicimus similitudine principalis exempli pulcritudinis animum ornari, veluti quoddam speculum charactere apparentis formatum: juxta eandem analogiam etiam administratam a se naturam habere animum arbitramur, pulcritudineque quae ab illo est, ipsam ornari, veluti quoddam speculi speculum factam, tenerique ab ipsa et comprehendi materiale substantiae, hoc est, materialem substantiam circa quam consideratur natura. Hoc autem propterea dicit, quod circa materiam proprie dicitur natura, quia natat donec formam quam stabilitet, materia inveniat. Si ergo habetur ab altero alterum per omnia corrationabiliter ipsa veri boni societas deducendo per id quod supponitur id quod consequens formificat, hoc est per animam naturam per naturam materiam. Cum vero efficitur hujus optimae connaturalitatis dispersio; et contrarium consequens fuerit transgredienti supereminens, etiam ipsius materiae cum desolata fuerit ex natura redarguitur deformitas. Informis enim res quaedam est per seipsam materia, et imperfecta: et ipsius informitate corrumpitur pulcritudo naturae in qua per animam formatur, ac sic in ipsum animum turpitudinis materiae per naturam distributio efficitur: ut non jam Dei imaginem in charactere figmenti consideres. Nam veluti quoddam speculum retro bonorum formam animus factus, projicit quidem fulgoris boni notitias; materiae vero informitatem in seipsum absorbet: et hoc modo fit mali generatio per privationem boni subtexta. Bonum vero est quodcunque consequitur, quod primum bonum proprie habet; quodcunque vero extra illam copulam et similitudinem quae ad illud est efficitur, expers boni omnino est. Si ergo unum quidem juxta consideratam rationem bonum quod vere est: animus autem ad imaginem boni efficiendo etiam ipse habet bonus esse; natura vero quae ab animo continetur, veluti quaedam imago imaginis est: ex his autem ostenditur quia materiale nostrum constituitur quidem et comprehenditur cum ex natura administratur; solvitur vero iterum et decidit cum a continente animo et comprehendente separatur, et ab ipsa ad bonum connaturalitate dispergitur. Hoc autem non aliter efficitur, quam cum naturae ad contrarium fit conversio: dum desiderium non ad bonum, sed ad id quod formantis indiget intuetur. Necesse est enim omnem materiam per egestatem propriae formae in aliquam foedam ac deformem imaginem transformari. Et paulo post. Ac per hoc consequens contemplatio

rationi occurrit per quam discimus in humana concretione a Deo quidem animum administrari: ab illo autem materialem nostram vitam dum in natura, hoc est, in imagine animi manet; si autem aversa fuerit a natura etiam ab ipsa quae est per animum, operatione alienari." Proinde si quis praedicti Theologi verba intentus perspexerit, per totum sermonis de imagine textum inveniet constitutionem totius hominis in tribus quibusdam veluti compositis concretam: in animo videlicet et vitali motu, quem ipse aliquando fluxilem, aliquando materialem vitam appellat: et in materia, ita ut totus homo animo et materiali vita et ipsa materia constare intelligatur: et animus quidem, in quo tota animae virtus constat, ad imaginem Dei factus et summi boni speculum, quoniam in eo divinae essentiae incomprehensibilis forma ineffabili et incomprehensibili modo resultat. Materialis autem vita, quae specialiter circa materiam versatur et propterea materialis dicitur, quia mutabilitati materiae, id est, corporis adhaeret, imago quaedam animi est et ut ipse dicit, speculum speculi; ita ut animus divinae naturae forma fit: vitalis autem motus, qui etiam materialis vita vocatur, forma fit animi, ac veluti secunda imago: per quam etiam animus materiae speciem praestat. Ac per hoc quadam ratione per humanae naturae consequentiam totus homo ad imaginem Dei factus non incongrue dicitur: quamvis proprie et principaliter in solo animo imago subsistere intelligatur, eo ordine ut animus quidem a Deo nulla alia interposita creatura: vitalis autem motus ab animo, postremo ex vitali motu materia formationis causam accipiat: ita ut materia vitalem motum sequatur, vitalis motus animum, animus ipsum Deum: ad quem conversus naturae suae integritatem et pulcritudinem custodit: aversus vero ab eo, et seipsum et quae sibi subjecta sunt, materialem vitam dico, ipsamque materiam dissipat atque deformat. Sed ipse vitalis motus non parvam quaestionem gignit. Quaeritur enim utrum ad substantiam hominis pertineat necne: et si non pertinet, cur imago imaginis dicitur, hoc est, imago animi, et qua ratione per ipsum materiae animus praestat formam: si autem substantialiter talis vita inest homini, quare homo ex anima solummodo et corpore constare perhibetur: et quare soluta materia illa vita in nullo intelligitur? Non enim in materia manet, quae jam omni motu vitali deseritur dum praesentia substantialis vitae quae anima est, privatur: nec in anima subsistere dignoscitur quae post regimen corporis nullum ad materiam motum patitur. Quapropter

non incongrue, ut opinor, motus vitalis talis ratio reddenda est, ut nihil aliud sit ipse praeter quandam copulam et juncturam corporis et animae, quae sibi invicem adhaerent, et per quam corpus ab anima vegetatur et administratur, sive vigilando sive dormiendo, sive anima intendat ut quid in corpore peragat, sive a sensibus recedat et in ipsa quiescat, ac veluti oblita sit corporis sui. Illud tamen ineffabili quodam silentio administrare non desinit, alimenta quibus corpus nutritur et custoditur, singulis quibusque partibus distribuens. Separatis autem utrisque, corpore videlicet et anima, vitalis ille motus omnino interit. Non enim vivit nisi habeat quod moveat, hoc est, nisi habeatur quod per eum moveatur: quia nihil aliud subsistit nisi motus animae corpus regentis. Dum autem moriens desinit movere vel moveri: motus in eo omnino perit. Totius enim motus terminus est quies moti aut moventis. Quiescente igitur anima corpus suum movere, totus vitalis motus, hoc est, tota materialis vita esse desinit. Hinc idem, beatus Gregorius in decimo tertio capitulo. „Materialis, *inquit*, et fluxilis haec corporum vita, semper motu proveniens, in hoc habet essendi virtutem, in non stante unquam motu. Ut enim quidam fluvius juxta suum ruens impetum, implere quidem vallem ostenditur per quamcunque consequitur, ferri non tamen in eadem aqua circa eundem semper locum cernitur, sed illa quidem subter lapsa cucurrit, illa vero desuper lapsa fluxit: sic et materiale hujus vitae per quendam locum motum fluxumque vicissitudinum successionis continuitate permutatur, ut nunquam post mutabilitatem stare possit; sed impotentia quiescendi incessabilem habet alternum per similia motum. Si autem aliquando motus cessaverit omnino etiam essendi quietem habebit, hoc est omnino esse cessabit." At si vis cognoscere quod animus in nulla parte corporis concludatur, dum totum corpus praesentia sui administratur et ubique in omnibus quibus administrat, totus est: audi eundem in eodem sermone decimo quarto capitulo. „Nobis, *inquit*, sermo erat propositus ostendere, non in parte corporis detineri animum: sed totum aequaliter attingere, consequenter naturae subjectae partis motum operans. Est autem ubi etiam naturales affectus animus subsequitur, veluti minister factus. Nam et saepe percipit corporis natura et contristati sensum et laetantis concupiscentiam animo imponit: ita ut ipsa quidem prima praestet principia, ut ciborum appetitum, vel cujusdam omnino eorum quae secundum delectationem sunt, desiderium in-

gerens: animus vero tales impetus accipiens, suis cogitationibus occasiones ad id quod desideratur, cum corpore exquirit. Hoc autem non in omnibus est, sed solummodo in his, qui plus captivi disponuntur, qui rationem servire facientes desideriis naturae, per auxilium mentis libidini, quae per sensus est, serviliter blandiuntur. In perfectioribus vero non sic efficitur. Imperat enim animus, ratione et non passione, quod utile est eligens: natura autem e vestigio sequitur praecipientem. Quomodo vero tres secundam vitalem virtutem differentias ratio invenit, primam quidem nutritivam sine sensu; secundam nutritivam quidem et sensitivam, expertem vero rationabilis operationis; item tertiam rationabilem et perfectam, perque omnem virtutem penetrantem: ut et in illis sit, et intelligentiae plus possideat: nemo ex his opinetur tres animas commixtas esse in humana concretione, in propriis circumscriptionibus consideratis: ita ut conformatione multarum animarum humanam esse arbitretur; sed vera quidem et perfecta anima una in natura est, intellectualis et immaterialis, quae per sensus materiali copulatur naturae. Materiale autem omne in conversione et mutabilitate positum est; siquidem animantem virtutem participaverit, juxta incrementum movebitur: si vero vitali operatione deciderit, motum in corruptionem resolvet. Neque igitur sensus absque materiali essentia, neque intellectualis virtutis sine sensu sit operatio." In decimo quinto quoque capitulo eundem sensum repetit dicens: „In parte quadam eorum quae in nobis sunt animus non comprehenditur, sed aequaliter in omnibus et per omnia est, neque extrinsecus comprehendens, neque intrinsecus comprehensus; haec enim in cadis seu aliis quibusdam corporibus sibi invicem impositis, proprie dicuntur. Ipsa autem intellectualis ad corporale societas, ineffabilem et intelligibilem habet contactum: neque intus existens, non enim in corpore incorporale tenetur; neque extra comprehensus, non enim circumprehenditur incorporale, sed secundum quendam modum superrationabilem et inintelligibilem appropinquat animus naturae, et coaptatus in ipsa et circa ipsam consideratur; neque intus positus neque circumplexus, sed quomodo non est dicendum neque intelligendum, praeter hoc quod juxta proprium ordinem ipsius permeabilis naturae etiam animus efficax sit. Si autem aliquod delictum circa ipsam contigerit, secundum illud motus intelligentiae titubat. Ac si aperte diceret, si organum corporis in aliquo deliquerit, hoc est, in aliquo defecerit, et integritatem suae

naturalis constitutionis aliqua occasione corruptam habuerit: motus intelligentiae, id est, motus animi in ea parte quae in organo corrumpitur, titubat, hoc est, administrationis suae virtutem manifestare non potest: non quod ille animus deficiat, sed quod illa pars animi virtutem recipere non valeat.

12. Quoniam vero necessarium est humanam naturam diligenter considerare, indubitanterque discernere quid in ea ad imaginem Dei et similitudinem, hoc est, ad imaginem similem creatum sit, et quid similitudine divinae imaginis longe in ea distat: ejusdem scientissimi et sapientissimi magistri, Gregorii videlicet, verba inserere placuit. Ait ergo in decimo sexto capitulo sermonis de Imagine. „Recipiamus iterum divinam vocem, faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Quomodo parva et indigna magnanimitate hominis ex his quae extra sunt, quidam imaginavere comparatione ad hunc mundum quasi in ipso existeret, hominem magnificantes? Dicitur enim hominem parvum mundum esse, ex iisdem, quibus universum, elementis consistentem. Nam qui ornamento nominis talem laudem humanae naturae donant, obliti sunt semetipsos; in proprietatibus quae circa culicem et murem sunt, venerabilem hominem facientes. Etenim et illis ex his quatuor concretio est: eo quod omnino in uno existentium aut ex pluribus aut minoribus quaedam portio circa animatum consideratur, eorum sine quibus consistendi aliquid ex his quae sensum participant, naturam non habet. Quid igitur magnum, si hominem arbitremur mundi charactera et similitudinem esse, coelo praetereunte, terra mutata, omnibusque quae in his comprehenduntur, cum transitu comprehendentis praetereuntibus? Sed in quo juxta ecclesiasticam rationem humana magnitudo est, non in ipsa ad creatum mundum similitudine, sed in ipso quod secundum imaginem naturae conditoris facta est. Quae est igitur imaginis ratio, merito dices. Quomodo assimilatur incorporeo corporale? Quomodo sempiterno temporale, immutabili, quod per conversionem mutabile est; impassibili et incorruptibili, passibile et corruptibile; puro ab omni malitia, quod semper ei cohabitat et ad eam convertitur? Multa enim medietas est illius animi qui est principale exemplum, et illius qui secundum imaginem factus est. Imago siquidem si habuerit ad principale exemplar similitudinem, proprie illud etiam nominatur. Si vero imitatio ab eo quod praeponitur distaverit, aliud aliquid et non imago illius est illud. Quomodo ergo homo mortale hoc et passibile ci-

toque deficiens, immortalis ac purae femperque exiftentis naturae eft imago? Sed veram de hoc rationem folam noverit aperte quae vere eft veritas. Nos vero quantum capimus fpeculationibus quibusdam et opinionibus quod verum eft inveftigantes, haec de quaeftionibus fusceptis dicimus; neque divinus mentitur fermo, fecundum imaginem Dei fieri hominem dicens: neque miferanda humanae naturae aerumna beatitudini impaffibilis vitae affimilatur. Neceffe enim eft e duobus alterum fateri. Si quis comparat Deo quod noftrum eft, aut paffibile effe divinum, aut impaffibile humanum: ut ex aequalibus fimilitudinis ratio in utrisque comprehendatur, fi autem neque divinum paffibile, neque noftrum extra paffionem eft: igitur quae alia relinquitur ratio per quam veridicam dicimus divinam vocem, quae in imagine Dei factum fuiffe hominem dicit. Non igitur ipfa nobis recipienda eft facra fcriptura. Fiat itaque quaedam ex his quae fcripta funt ad id quod quaeritur a nobis, manuductio. Poftquam dixit, faciamus hominem fecundum imaginem, et in talibus, faciamus, infert hunc fermonem, quia Deus fecit hominem et fecundum imaginem Dei fecit eum, masculum et foeminam fecit eos. Dictum eft igitur jam et in his quae coram funt, quia ad folutionem haereticae impietatis talis fermo praenuntiatus eft: ut discentes quia fecit hominem unigenitus Deus fecundum imaginem Dei, nulla ratione divinitatem Patris et Filii fegregemus, fideli divina fcriptura Deum utrumque nominante, eum videlicet qui fecit hominem, et eum ad cujus imaginem factus eft. Sed de hoc quidem fermo dimittatur, ad propofitum vero convertenda eft quaeftio, quomodo effe divinum beatum, et mifera humanitas, et fimile illi hoc a facra fcriptura nominatur. Nonne itaque diligenter ordinanda funt verba? Inveniemus enim quia alterum quid, quod fecundum imaginem factum eft, alterum quod nunc in infelicitate oftenditur. Fecit Deus, inquit, hominem; ad imaginem Dei fecit eum. Finem habet ipfa ad imaginem facti creatio. Deinde epanalepfin id eft adjectionem facit fecundum conftitutionem fermonis: et ait, masculum et foeminam fecit eos. Omnibus enim arbitror notum effe: quia hoc extra principale exemplum intelligitur. In Chrifto enim Jefu, ficut ait Apoftolus, neque masculus neque foemina eft, fed in haec hominem dividi fermo dicit. Nonne itaque duplex quaedam eft noftrae naturae conftitutio, una ad Deum affimilata, altera ad talem differentiam divifa? Tale enim aliquid ex conftructione eorum quae fcripta funt, ratio infinuat. Primum

quidem dicens, quia fecit Deus hominem secundum imaginem Dei fecit eum. Iterum vero his quae dicta sunt addens, quia masculum et foeminam fecit eos. Quod alienum est ab his quae de Deo intelliguntur. Ego enim arbitror magnam quandam excelsamque doctrinam ex his quae dicta sunt, scriptura tradi. Talis autem doctrina est. Duorum quorundam per extremitatem a se invicem distantium medium est humanitas, divinae videlicet incorporalisque naturae, et irrationabilis pecudalisque vitae. Licet enim utrumque praedictorum in humana comparatione considerare. Portionem quidem Dei quod rationabile est atque intellectuale, quod juxta masculum et foeminam differentiam non admittit; irrationabilis vero, corporalem constitutionem et duplicationem in masculum et foeminam partitam. Utrumque horum est omnino in omnibus. Sed praecedere intellectuale, ex illo qui humanam generationem in ordine percurrit, didicimus; supergenitivam vero esse homini ad irrationabilem societatem et cognationem. Primum namque ait, quia fecit Deus ad imaginem Dei hominem, ostendens ex his quae dicta sunt, sicut ait Apostolus, quia in eo qui talis est masculus et foemina non est. Deinde infertur humanae naturae proprietas, quia masculum et foeminam fecit eos. Quid ergo ex hoc discemus? Et mihi nemo imputet longius sermonem producenti proposito intellectu. Deus in sua natura omne quodcunque est, per notitiam accipiendum bonum illud est. Magis autem omnis boni intellecti et comprehensi summitas existens, non ob aliud aliquid humanam vitam creat, quam quod bene esse talem oportet. Ac per hoc ad conditionem nostrae naturae motus, non nisi imperfectam bonitatis ostenderet virtutem, aliquod quidem dans ex his quae sibi insunt, in aliquo autem invidens suae participationi. Ast perfecta bonitatis species in hoc est, et adducere hominem ex non existente in generationem, et non indigentem bonorum perficere. Quoniam vero multus singulorum bonorum catalogus est, non facile est eum numero perficere: propterea comprehensiva quadam voce omnia comprehendens sermo significavit, dicendo, ad imaginem Dei hominem factum fuisse. Tale enim est hoc ac si diceret: quia omnis boni humanam naturam participem fecit. Si enim plenitudo bonorum Deus; illius autem hoc, id est homo, imago: igitur in eo quod sit plenitudo omnis boni ad principale exemplum imago habet similitudinem. Ergo est in nobis omnis boni forma, omnis virtus et sapientia, et omne quodcunque est in melius intelligendum. In eo enim est, quod

sit omnium necessitate liberum, nullique naturali, hoc est, materiali potentiae subjugatur; sed per se potentem ad id quod desiderat habet voluntatem. Res enim est dominatu carens ac voluntaria virtus. Quod autem cogitur violentiamque patitur, virtus esse non potest. Interea in omnibus imaginem principalis exempli et charactera pulcritudinis gestans, nisi in aliquo differentiam habuerit, non jam erit omnino simile: sed hoc ipsum per omnia ostenditur, quod in universo non distat. Qualem igitur ipsius Dei, et Deo similis differentiam contemplabimur? In hoc, illud quidem non creatum, illud vero per creationem subsistit. Talis autem proprietatis differentia aliarum iterum proprietatum consequentiam fecit. Conceditur enim omnino increatam naturam inconversibilem esse, semperque similiter habere: creaturam vero non sine mutabilitate consistere. Nam ipse ex non existente in esse transitus motus quidam est, et mutatio non existentis in esse, secundum divinam voluntatem transmutati. Ac sicut in aere charactera, Caesaris imaginem Evangelium dicit: per quod discimus juxta quidem figuram similitudinem esse formati ad Caesarem, in subjecto vero differentiam habere; sic etiam secundum praesentem rationem loco imaginum quae considerantur in divina natura, in humana etiam cogitantes ea in quibus similitudo est, in subjecto differentiam invenimus, quatenus in non creato et creato considerantur. Quoniam igitur illud quidem semper similiter habet, hoc autem per creationem factum ex mutabilitate esse inchoavit, et cognatam ad talem mutabilitatem habet conversionem: propterea qui novit omnia ante generationem, sicut ait Propheta, consecutus autem magis praeintelligens prognostica virtute ad quid inclinaret per suam virtutem suamque potentiam humanae voluntatis motus, quoniam quod futurum est vidit, supermachinatus est imagini secundum masculum et foeminam differentiam, quae non jam ad divinum principale exemplum aspicit, sed (sicut dictum est) irrationabiliori adhaeret naturae. Causam vero talis supermachinationis soli quidem noverint, qui veritatem per se vident et ministri sunt verbi. Nos autem, quantum possibile est ex quibusdam conjecturis atque consequentiis veritatem opinantes, quod in animum venit non pronuntiative exponimus; sed, veluti in gymnasio auribus fidelibus audienda proponemus. Quid ergo est quod de his cogitamus? Sermo qui dicit, fecit Deus hominem, infinita significatione omnem humanitatem ostendit. Non enim nunc cognominatur creaturae Adam, sicut in sequentibus

historia dicit; sed nomen creato homini non aliud quoddam universaliter est. Igitur universali naturae vocatione tale aliquid suspicari introducimur, quia in divina praescientia et virtute omnis humanitas in prima constitutione comprehensa est. Oportet enim nil Deo infinitum in his quae ab eo facta sunt aestimare, sed uniuscujusque eorum quae sunt finis et mensura circumponderans factoris sapientia est. Quemadmodum igitur aliquis homo corporis quantitate coarctatur, et mensura sibi substantiae magnitudo est, quae in superficie corporis perficitur: sic arbitror veluti in uno corpore totam humanitatis plenitudinem prognostica virtute a Deo omnium comprehensam fuisse; et hoc docet sermo qui dicit, quia fecit Deus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum. Non enim in parte naturae imago, neque in quodam eorum quae secundum ipsam considerantur gratia est: sed in totum genus aequaliter talis pervenit virtus. Signum vero est, quod omnibus similiter animus collocatur, dum omnes intelligendi et consiliandi virtutem habeant, et alia omnia ex quibus divina natura in eo quod secundum ipsam factum est similitudinem refert, similiter habent: Et ipse in prima mundi constitutione ostensus homo, et post universitatis consummationem futurus, aequaliter in seipsis divinam ferunt imaginem. Propterea unus homo nominatum est omne, quia in virtute Dei nil praeterit, nil instat, sed et quod spectatur aequaliter praesenti comprehensiva universitatis operatione continetur. Omnis itaque natura quae a primis usque novissima pervenit, una quaedam vere existentis imago est: ipsa vero in masculum et foeminam generis differentia novissime constitutioni formationis adjecta est." In decimo septimo item ejusdem sermonis capitulo. „Resurrectionis, *inquit*, gratia, nil aliud nobis promittit, quam lapsorum, in pristinum statum restitutionem. Est enim reditus quidam in primam vitam exspectata gratia, expulsum paradyso iterum in ipsum reducens. Ipsa igitur restitutorum vita ad eam quae proprie angelorum habetur, profecto ante ruinam angelica quaedam erat, propterea ipse ad antiquitatem vitae nostrae reditus, angelis assimilatur. Attamen sicut dictum est nuptiis non existentibus, in myriadibus infinitis militiae angelorum sunt, sic enim in visionibus Daniel narravit. Non igitur per eundem hominem si nulla conversio et recessus ab angelica societate ex peccato nobis fieret, fortassis nos nuptiis ad multiplicationem alligaremur. Alius quidam est in natura angelorum multiplicationis modus, ineffabilis quidem et inintelligibilis

humanis argumentationibus, veruntamen quoniam omnino est: Ipse etiam in his qui paulo minorati sunt operaretur hominibus in ipsam definitam factoris consilio mensuram humanitatem augens. Si vero coarctatur quis generationis animarum modum inquirens, nisi alligaretur nuptiarum cooperationi homo, respondebimus: et nos angelicae substantiae modum, quomodo infinitis myriadibus illi et una essentia existunt, et in multis numerantur; hoc enim apte respondebimus proponenti, quomodo esset sine nuptiis homo, dicentes, sicut sunt angeli sine nuptiis; hominem enim similem illis fuisse ante praevaricationem ostendit ipsa in illum iterum restitutio. His iterum a nobis sic jam bene discretis, ad priorem rationem redeundum est: quomodo post constitutionem imaginis ipsam secundum masculum et foeminam differentiam supermachinatus est Deus formationi. Ad hoc enim dico utilem esse prius perfectam a nobis Theoriam. Qui enim omnia adduxit in esse; totumque in sua voluntate hominem ad divinam imaginem formavit, non paulatim adjectionibus futurorum moras fecit, sciendo in suam plenitudinem animarum numerum perficiendum: sed cumulatim in ipsa plenitudine omnem humanam naturam per prognosticam operationem intellexit, et in excelsitudine et in coaequali angelis quiete honorificavit. Quoniam vero praevidit non recte euntem ad bonam voluntatem, atque ideo ex angelica vita recedentem: ne animarum humanarum multitudo minueretur, cadens ex illo modo per quem angeli ad multitudinem aucti sunt, propterea convenientem in peccatum lapsis incrementi excogitationem in natura conformavit, pro angelica magnificentia pecudalem et irrationabilem ex se invicem successionis modum humanitati inserens. Hinc mihi videtur etiam magnus David dolens hominis miseriam, talibus verbis planxisse naturam: quia homo cum in honore esset non intellexit, honorem dicens aequalem angelicis reverentiam. Propterea, *inquit*, comparatus est jumentis insipientibus. Vere enim pecorinus factus est, qui animalem hanc generationem accepit propter ad materiale inclinationem." M. Praefati itaque magni Theologi verba quae a te introducta sunt, nihil aliud videntur suadere, quam ut hominem intelligamus solo animo et virtutibus ei naturaliter insitis, ad imaginem Dei factum. Insunt autem ei sapientia, scientia, ratiocinandi virtus, caeteraeque virtutes quibus ornatur anima, similitudinem in se creatoris sui exprimens: et quod omnes homines simul et semel facti sint in illo uno homine de quo scriptum est, *faciamus hominem ad*

imaginem et similitudinem nostram, et in quo omnes peccaverunt, adhuc enim ille unus omnis fuit, et in quo omnes beatitudine paradisi expulsi sunt. Et si homo non peccaret, in geminum sexum simplicitatis suae divisionem non pateretur. Quae divisio divinae naturae imaginis et similitudinis omnino expers est, et nullo modo esset si homo non peccaret: sicut nullo modo erit post restaurationem naturae in pristinum statum, qui post catholicam resurrectionem cunctorum hominum manifestabitur. Quapropter si homo non peccaret, nullus utriusque sexus copula nec ullo semine nasceretur: sed quemadmodum angelica essentia dum sit una, in infinitas myriades, nullis temporum morulis interjectis, simul et semel multiplicata est; ita humana natura si mandatum vellet servare et servaret, in praecognitum soli conditori numerum simul et semel erumperet. Quoniam vero praevidit Deus qui nec fallit nec fallitur, hominem conditionis suae ordinem et dignitatem deserturum, supermachinatus est alterum multiplicationis humanae naturae modum, quo mundus iste locorum et temporum intervallis perageretur, ut homines generalis delicti generalem luerent poenam, ex corruptibili semine, sicut et caetera animalia, nascentes. Sed dum haec multaque similia ex praedicti magistri testimoniis colliguntur, multae quaestiones undique prosiliunt? Quarum prima ac maxima impetum validissimum facit. Si enim omnes homines non solum qui fuerunt et qui sunt, verum et qui futuri sunt, simul et semel creati in illa divina voce quae dicit, *faciamus hominem:* et si ista corruptibilia et mortalia corpora ex corruptibili et mortali et materiali semine nascentia, extrinsecus humanae naturae ad imaginem Dei conditae praevaricationis merito supermachinata sunt, ac per hoc nullo modo essent: si homo divinae imaginis in qua conditus erat, pulcritudinem non dehonestaret: non supervacuo quaeritur quomodo prima conditio ad imaginem Dei facta est: siquidem secunda non ad imaginem, sed propter praefatam causam superaddita; an in sola anima erat sine corpore, an in anima simul et corpore: et si in sola anima, quomodo homo appellatus est? cum constet hominem ex duabus naturis esse compositum, ex invisibili quidem secundum animam, et visibili secundum corpus: et nec partem quidem hominis tunc creatam fuisse crediderim; ut synecdochicôs intelligamus quod dictum est, *faciamus hominem;* praesertim cum naturarum omnium plenissima et perfectissima conditio his propheticis verbis narretur. Si autem prima conditio in anima et corpore, hoc est, in

toto et integro homine recte intelligitur, quaerendum profecto quale corpus illud erat in prima conditione hominis. Et quidem vera ratio clamat hoc corpus merito peccati supermachinatum non fuisse, illud in prima ac naturali conformatione hominis conditum. D. Non ex superfluo haec quaestio interposita est, et non infructuose quaerenda atque solvenda: et quia tu proposuisti, solvendae illius debitor factus es. Non enim, ut arbitror, proponeres, quod omnino solvere non procurares. M. Illud corpus quod in constitutione hominis primitus est factum, spirituale ac immortale crediderim esse, ac tale aut ipsum, quale post resurrectionem habituri sumus. Non enim facile concesserim corruptibile corpus fuisse et materiale, priusquam causa corruptionis et materialitatis, hoc est, peccatum fieret: et maxime cum manifesta ratio perdoceat, si id ipsum corpus quod in prima conditione hominis factum est ante delictum, mox conversum est et factum corruptibile post delictum, non erat illud supermachinatum, sed de spirituali et incorruptibili in terrenum et corruptibile transmutatum: ac per hoc praedicti magistri, Gregorii videlicet Theologi auctoritas vacillare videbitur, quod absit. Ipse siquidem incunctanter asserit totum quod in prima conditione hominis factum est ad imaginem Dei, secundum rationem animae et corporis incorruptibiliter manere. Ut enim omittamus perspicuas illius argumentationes, quibus indubitanter affirmat nec animas ante corpora fuisse creatas, nec corpora ante animas, sed simul et semel totum factum in divino consilio, quo dictum est *faciamus hominem:* ac simul in hunc mundum secunda quadam ratione quae superaddita est in ordine temporum nasci: quomodo etiam nec post peccatum perversae voluntatis humanae naturae, et corpus illud spirituale et naturale animo semper adhaerens ac sibi concretum, discernitur ab eo quod merito transgressionis adjectum est: vicesimo septimo capitulo saepe dicti sermonis luculentissime explanat. „Non enim, *inquit*, per omnia quod nostrum est in fluxu et transmutatione est. Si enim esset reprehensibile universaliter quod nullum statum habet ex natura, sed juxta subtiliorem rationem eorum quae in nobis sunt, quoddam quidem stat, quoddam vero ex mutabilitate accidit. Mutatur enim per auctionem et diminutionem corpus, veluti vestimenta quaedam, consequentes aetates indutum. Stat vero per omnem conversionem intransmutabilis in se ipsa forma, insita sibi semel ex natura signa non amittens: sed in omnibus secundum corpus transmutationibus cum suis

notionibus apparet: subtrahitur autem per verbum Domini videlicet ea mutatio, quae morbo formae superaccidit. Nam veluti facies quaedam ad aliena ipsa per informitatem deformitas formam deprehendit, qua informitate per verbum circumablata, sicut in Naaman, seu in his qui in Evangelio narrantur, iterum obscurata sub passione facies per sanitatem in suis notionibus relucet. Igitur in deiformitate animae non fluxibile per mutabilitatem et transmutabile est, sed quod permanet similiterque in nostra natura habet, hoc inseritur. Et quoniam ipsas per speciem differentias ipsae mutabiles concretionis qualitates transformant, concretio vero non alia est praeter elementorum mixturam: elementa autem dicimus universitatis constitutioni subjecta, ex quibus etiam humanum corpus constat: necessario specie veluti descripti signaculi in anima permanente, neque reformanda in signaculo ad formam ab ea videlicet anima ignorantur, sed in tempore reformationis illa iterum ad se ipsam recipiet, quaecunque formae characteri coaptabit. Coaptabit autem omnino illa quae ab initio in forma characterizata sunt." Videsne igitur quam similiter primae conditionis proprietatem ab his quae superaddita sunt discernit? Quodcunque enim in humanis corporibus immutabile intelligitur, primae conditionis proprium est, quicquid vero in eis mutabile et varium percipitur, illud est superadjectum extraque naturam substitutum. Universaliter autem in omnibus corporibus humanis una eademque forma communis omnium intelligitur: et semper in omnibus incommutabiliter stat. Nam innumerabiles differentiae, quae eidem formae accidunt, non ex ratione primae conditionis, sed ex qualitatibus corruptibilium seminum contingunt. Ipsa igitur forma spiritualis spirituale corpus est in prima conditione hominis factum: quod autem ex materia, hoc est ex qualitatibus et quantitatibus quatuor elementorum mundi sensibilis cum ipsa forma qualitativa, de qua in prioribus libris disputavimus, quoniam et augeri et minui patiuntur, ad compositionem superadjecti ac veluti superflui corporis pertinere non dubium est: quod corpus materiale et exterius veluti quoddam vestimentum interioris et naturalis non incongrue intelligitur. Movetur enim per tempora et aetates, augmentum et detrimentum sui patiendo, illo semper interiori in suo statu incommutabiliter manente.

13. Sed quoniam et illud exterius a Deo factum est et superadditum, divinae bonitatis magnitudo et infinita erga omnia quae sunt providentia, noluit perire penitus

et ad nihilum redigi: quia ab ipſa eſt, et extremum in creaturis obtinet ordinem: porro quia omne quod in hunc mundum per generationem localiter et temporaliter naſcitur, non poteſt ſine carere, ſive in minimis ut dies, horae, momenta; ſive maximis, ut ſecula; ſive mediis, ut aetates, anni temporum, intervallis inter principium nativitatis in hanc vitam ejusdemque vitae finem interpoſitis naturali creaturarum ordinatione exigente. Omne ſiquidem quod in mundo ex mundo compoſitum incipit eſſe, neceſſe eſt reſolvi et cum mundo interire. Neceſſarium erat exterius ac materiale corpus ſolvi in ea elementa ex quibus aſſumtum eſt: non autem neceſſarium perire, quoniam ex Deo erat manente ſemper interiori illo et incommutabiliter ſtante in ſuis rationibus ſecundum quas, cum anima et in anima et per animam et propter animam conſtitutum eſt. Quoniam vero illius corporis materialis atque ſolubilis manet in anima ſpecies, non ſolum illo vivente, verum etiam poſt ejus ſolutionem et in elementa mundi reditum (Disputatio quippe divitis cum Abrahamo notionem corporum adhaerere animabus poſt mortem indicat) propterea partium illius ubicunque elementorum ſint, non poteſt anima oblivisci, aut eas neſcire. Quamvis enim propter peccatum ſuperadditae ſint humanae naturae, ad eam tamen non pertinere non poſſunt; quoniam ab eodem naturae conditore et additae ſunt et factae, ac per hoc in reſtauratione hominis in unitatem naturae revocandae, dum anima totum ſibi ſubditum reſurrectionis tempore recipiet: et hoc eſt quod ait magiſter, *neceſſario ſpecie veluti diſcripti ſignaculi in anima permanente, neque reformanda in ſignaculo ad formam ab ea ignorantur.* Ac ſi diceret, dum ſpecies, hoc eſt, notio deſcripti ſignaculi, exterioris videlicet corporis, quod vocatur ſignaculum, in anima permanet, etiam poſt ſignaculi ſolutionem propter illam notionem quam ſemper habet, non ignorat partes ſignaculi per elementa ſparſas; et reſurrectionis in ſignaculo, hoc eſt, in corpore ad formam animae quod eſt interius corpus, reformandas. Eſt enim exterius et materiale corpus ſignaculum interioris; in quo forma animae exprimitur, ac per hoc forma ejus rationabiliter appellatur. Et ne me exiſtimes duo corpora naturalia in uno homine docere: verum enim eſt corpus quo connaturaliter et conſubſtantialiter animae compacto homo conficitur. Illud ſiquidem materiale quod eſt ſuperadditum rectius veſtimentum quoddam mutabile et corruptibile veri ac naturalis corporis accipitur quam verum corpus; non enim verum eſt, quod ſemper non

manet, et ut ait Sanctus Augustinus, *quod incipit esse quod non erat, et desinit esse quod est, jam non est.* Inde fit quod semper non simpliciter, sed cum additamento aliquo ponitur corpus mortale vel corruptibile vel terrenum vel animale, ad discretionem ipsius simplicis corporis, quod primitus in homine editum est, et quod futurum est.

14. D. Quid ergo respondebimus scientissimo divinissimoque Theologo Augustino videlicet, qui praedictis rationibus refragari videtur? Nam fere in omnibus suis libris incunctanter asserit, corpus primi hominis ante peccatum animale fuisse, terrenum, mortale, quamvis non moreretur si non peccaret: peccando vero mortuum, sicut ait Apostolus, *corpus quidem mortuum propter peccatum.* Hinc est quod primo in libro de Baptismo parvulorum convincens eos qui dicunt Adamum sic creatum, ut etiam sine peccati merito „moreretur, non poena culpae, sed necessitate naturae. Quid igitur respondebunt, cum legitur, hoc Deum primo homini etiam post peccatum increpando et damnando dixisse: terra es, et in terram ibis? Neque enim secundum animam, sed quod manifestum est secundum corpus terra erat, et morte ejusdem corporis erat iturus in terram. Quamvis enim secundum corpus terra esset, et corpus in quo creatus est animale gestaret, tamen si non peccasset, in corpus fuerat spirituale mutandus, et in illam incorruptionem quae fidelibus et sanctis promittitur, sine mortis periculo transiturus. Cujus rei desiderium nos habere non solum ipsi sentimus in nobis; verumetiam admonente Apostolo cognoscimus, ubi ait: Et enim in hoc ingemiscimus habitaculum nostrum, quod de coelo est, superindui cupientes, si tamen induti non nudi inveniamur. Etenim qui sumus in hac habitatione ingemiscimus gravati, in quo nolumus expoliari sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita. Proinde si non peccasset Adamus, non erat expoliandus corpore, sed supervestiendus immortalitate et incorruptione, ut absorbeatur mortale a vita, i. e. ab animali in spirituale transiret: neque enim metuendum fuit, ne forte diutius hic vivendo in corpore animali, senectute gravaretur et paulatim veterascendo perveniret ad mortem. Si enim Deus Israelitarum vestimentis et calceamentis praestitit quod per tot annos non sunt attrita: quid mirum si obedienti homini ejusdem potentia praestaretur, ut animale ac mortale habens corpus, haberet in eo quendam statum quo sine defectu esset annorum, tempore quo Deus vellet a mortalitate ad immortalitatem sine media morte ventu-

rus? Sicut enim haec ipsa caro quam nunc habemus, non ideo non est vulnerabilis, quia non est necesse ut vulneretur; sic illa non ideo non fuit mortalis, quia non erat necesse ut moreretur. Talem puto habitudinem adhuc in corpore animali atque mortali etiam illis qui sine morte hinc translati sunt, fuisse concessam. Neque enim Enoch et Elias per tam longam aetatem senectute marcuerunt; nec tamen credo eos jam in illam spiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in resurrectione promittitur, quae in Domino prima praecessit; nisi quia isti fortasse nec his cibis egent qui sui consumtione reficiunt. Sed ex quo translati sunt, ita vivunt ut similem habeant societatem illis quadraginta diebus, quibus Elias ex calice aquae et ex collyride panis sine cibo vixit: aut si et his sustentaculis opus est; ita in paradiso fortasse pascuntur, sicut Adam priusquam propter peccatum exinde exire meruisset. Habebat enim quantum existimo et de lignorum fructibus refectionem contra defectionem; et de ligno vitae stabilitatem contra vetustatem." Et quid ad rem tantam tanti et tam magni viri testimonia exaggerare, cum omnibus libros illius legentibus, et maxime de Genesi ad literam et de Civitate Dei manifestissimum sit, nil aliud docere de corpore primi hominis ante peccatum quam animale atque mortale fuisse. Si enim animale non fuisset, quomodo de fructibus paradisi comedere juberetur ne deficeret, et de ligno vitae ne senesceret? Nam ut ipse saepe asserit primi homines ante praevaricationem de fructibus paradisi corporaliter comedisse perhibentur. Quisquis igitur vult et potest respondeat: mihi autem et tibi si placet sufficiat, sententias sanctorum Patrum de constitutione hominis ante peccatum legere, et quid unusquisque eorum voluit cauta ac diligenti inquisitione quaerere; lites autem inter eos constituere non est nostrum, aut hunc constituere, hunc autem refellere: scientes praeter sanctos Apostolos nullum apud Graecos fuisse in expositionibus divinae scripturae majoris auctoritatis Gregorio Theologo, nullum apud Romanos Aurelio Augustino; et quid si in hac veluti controversia magnorum virorum quendam consensum velimus machinari, dicentes illud corpus quod Gregorius dicit, divina praescientia propter futurum peccatum homini supermachinatum exteriusque adjectum, id ipsum ab Augustino animale vocatum, duasque hominis constitutiones, unam quidem ad imaginem Dei substantialiter factam, alteram vero longe ab imagine distantem et in masculum et foeminam propter peccatum divisam Gregorium non

tacuisse, solam vero illam in masculum et foeminam bipartitam Augustinum dixisse, alteram vero, quae ad imaginem Dei est omnique sexu caret, tacuisse quid ad rem pertinebit? cum verisimile non videatur de Augustino aestimare, conditionem hominis ad imaginem Dei siluisse, eam vero, quae secundum Gregorium ad similitudinem jumentorum insipientium merito inobedientiae facta est, explanasse: praesertim cum quisquis libros ejus perspexerit, apertissime inveniet in primo homine masculum et foeminam ad imaginem Dei factos fuisse; ipsaque animalia corpora quae ante peccatum gestaverant, non ex poena peccati, sed ex necessitate naturae processisse ad procreationem, videlicet praedestinati sanctorum hominum numeri, et societati angelicae beatitudinis ex humana natura adunandi, donec coelestis civitas angelis sanctisque hominibus impleretur? Sed mirari non desino, cur illud corpus animale appellat quod magnis laudibus exaltat tanquam spirituale atque beatum; beatum autem fuisse ante delictum ille ipse in decimo quarto libro de Civitate Dei testatur decimo capite dicens: „Sed utrum primus homo vel primi homines (duorum erat quippe conjugium) habebant istos affectus, concupiscentiam profecto et laetitiam, timorem et dolorem, in corpore animali ante peccatum, quales in corpore spirituali non habebimus omni purgato finitoque peccato, non immerito quaeritur. Si enim habebant, quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est, paradiso? Quis tandem absolute dici beatus potest, qui timore afficitur, vel dolore? Quid autem timere aut dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum: ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis mala valetudo; nec aberat quicquam, quod bona voluntas non adipisceretur, nec inerat quod carnem animumve hominis feliciter viventis offenderet? Amor erat imperturbatus in Deum, atque inter se conjugum fida ac sincera societate viventium, et ex hoc amore grande gaudium, non desistente quod amabatur ad fruendum. Erat devitatio tranquilla peccati, qua manente, nullum omnino aliunde malum quod contristaretur, irruebat. An forte cupiebant prohibitum lignum ad vescendum contingere, sed mori metuebant; ac per hoc et cupiditas et metus jam tunc illos homines etiam in illo perturbabat loco? Absit ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque enim nullum peccatum est, ea quae lex Dei prohibet concupiscere, atque ab his abstinere timore poenae, non amore justitiae. Absit, inquam, ut ante omne pec-

catum, jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere Deus ait. Si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est in corde suo. Quam igitur felices erant primi homines, et nullis agitabantur perturbationibus animorum, nullis corporum laedebantur incommodis: tam felix universa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiam in posteros trajicerent, nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem committeret, quae damnationem reciperet. Atque ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem qua dictum est, crescite et multiplicamini, praedestinatorum sanctorum numerus compleretur, alia major daretur, quae beatissimis angelis data est: ubi jam esset certa securitas peccatorum neminem, neminemque moriturum; et talis esset vita sanctorum post nullum laboris, doloris, mortis experimentum, qualis erit post haec omnia in incorruptione corporum reddita resurrectione mortuorum." Idem in eodem vicesimo sexto capitulo. Vivebat itaque homo in Paradiso sicut volebat, quamdiu hoc volebat, quod Deus jusserat: vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus: vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitae, ne illum senecta dissolveret: nihil corruptionis in corpore, vel ex corpore ullas molestias ullis ejus sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in animo tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus aestus aut frigus: ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel ex timore accedebat bonae voluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter laetum, gaudium verum perpetuabatur ex Deo, in quem flagrabat caritas ex corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. Atque inter se conjugum fida et ex honesto amore societas, concors mentis corporisque vigilia, et mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum, non somnus premebat invitum. In tanta facilitate rerum, et felicitate hominum, absit ut suspicemur, non potuisse prolem fieri sine libidinis morbo: sed eo voluntatis nutu moverentur membra illa quo caetera, et sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi et corporis, nulla corruptione integritatis infunderetur gremio maritus uxoris." Videsne quantum laudat, quantum glorificat, felicitatem utriusque sexus in paradiso ante praevaricationem, quam sanctae incontaminataeque nuptiae fierent, qualis amor irreprehensibilis conjugum et inseparabilis societas, quam pulcra sanctorum hominum procreatio,

et in praedestinatum numerum multiplicatio, quam post paradisi felicitatem in angelicam beatitudinem sequeretur translatio, ut non immerito quis miretur, quomodo animalia corpora in tam excelsa beatitudine vixisse credibile sit. D. Num inter nos cum de conditione humanae naturae disputabamus, confectum est hominem in genere animalium substitutum fuisse, imo etiam omnia animalia substantialiter in illo creata, non solum quod omnium notitia inerat ei, verum etiam quia universitas visibilis et invisibilis creaturae in eo condita est? M. Confectum plane. D. Quid ergo mirum vel cur incredibile sit, si humana corpora priusquam peccarent in paradiso, animalia fuisse dicantur, quae in genere animalium constituta sunt? E duobus quippe unum eligere cogit nos ratio: aut enim negabimus omnino in genere animalium factum, quomodo negabimus animale corpus habuisse ante peccatum, et si non peccaret potuisse fieri beatum? M. Acute quidem philosopharis. Putasne itaque Deum simul omnia fecisse? D. Imo credo et intelligo. Omnia siquidem quae temporum intervallis in mundo nascuntur, simul et semel, et ante mundum et cum mundo facta sunt, quamvis non simul divinae providentiae administratione mundum sensibiliter adimpleant, sed ordine temporum: Domino dicente, *pater meus usque modo operatur, et ego operor*. M. Recte intueris; num tibi videtur quod propterea Deus hominem in genere animalium fecerit, quia illum animaliter victurum praescivit, inque irrationales motus eorum relicta divinae imaginis pulcritudine ac dignitate casurum? D. Verisimile videtur. Fecit enim futura qui fecit omnia simul. M. Quoniam igitur de sua praescientia quae falli non potest, certissimus erat; etiam prius quam homo peccaret, peccati consequentia in homine et cum homine simul concreavit: ut nec immerito aestimetur, eorum quae simul in homine facta sunt, quaedam quidem propter divinam bonitatem, ut sunt illa in quibus imago creatoris intelligitur, animus videlicet et ratio, sensusque interior, vel ut ita dicam, essentia, virtus, et operatio, quaedam vero propter delictum praescitum atque certissime futurum. Multa enim praescit Deus, quorum non est causa ipse, quia substantialiter non sunt. Est autem sapiens factor et ordinator, ne universitatis pulcritudinem perturbent, et solus potens est de malo irrationabilis voluntatis facere bonum. Haec autem sunt consequentia peccati propter peccatum, priusquam fieret peccatum ab cujus praescientia non fallitur in homine: et cum homine veluti extra hominem, ac super-

addita animale quidem corpus atque terrenum et corruptibile, sexus uterque ex masculo et foemina, bestiarum similitudine procreationis multiplicatio, indigentia cibi et potus, incrementa et decrementa corporis, somni ac vigiliarum alterna inevitabilisque necessitas, et similia, quibus omnibus natura humana si non peccaret, omnino libera maneret, quemadmodum libera futura est. Hoc autem dico Gregorium Nyssenum sequens, expositoremque ipsius Maximum: non autem alios sanctos Patres spiritualis doctrinae qualiter videntur sensisse refellens, haec omnia ad primam et substantialem hominis creationem pertinere autumantes. Et si te movet quare Deus in homine fecerit priusquam peccaret, quae propter peccatum facta sunt: animadverte quod Deo nihil est ante, nihil post, cui nihil praeteritum, nihil futurum, nihil medium inter praeteritum et futurum: quoniam *ipsi omnia simul sunt*. Cur ergo non simul faceret quae facienda videbat et volebat? Nam cum dicimus ante et post peccatum, cogitationum nostrarum mutabilitatem monstramus: dum adhuc temporibus subdimur; Deo autem simul erant et peccati praescientia ejusque consequentia: homini siquidem, non Deo futurum erat peccatum, et consequentia peccati praecesserunt peccatum in homine. Mala quippe voluntas quod est peccatum occultum, praecessit vetiti fructus gustum, quod est peccatum apertum. Eadem ratione potest intelligi quod scriptum est, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui.* Nondum enim utriusque malis aut bonis actibus perpetratis, in ordine temporum eorum consequentia facta sunt in eo in quo universitas simul et unum est: consequentia autem dico dilectionem et odium. Hoc etiam ipse magister Augustinus edocet in praefati libri decimo tertio capitulo de primis hominibus dicens: *In occulto autem mali esse coeperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, nisi praecessisset voluntas mala. Porro malae voluntatis initium quid potuit esse nisi superbia? Initium enim omnis peccati superbia est.* Ac per hoc datur intelligi hominem peccato nunquam caruisse: sicut nunquam intelligitur absque mutabili voluntate substitisse. Nam et ipsa mutabilitas liberae voluntatis, quia causa mali est, nonnullum malum esse necesse est. Causam siquidem mali malam non esse quis audeat dicere; quandoquidem libera voluntas ad eligendum bonum seipsam servilem fecit ad sequendum malum? Quod etiam Augustinus insinuasse videtur. Non enim ait, vixit homo in paradiso vel vixerat, vixit fruens Deo vel vixerat, vixit sine ulla

egestate vel vixerat. Nam si talibus verbis uteretur; fortassis non incongrue intelligerem docere voluisse hominem in paradiso perfectam beatitudinem sine ullo peccato per spatia quaedam temporis habuisse: sed *vivebat*, inquit, *homo in paradiso, inchoabat vivere sine ulla egestate*. Ac si aperte diceret, inchoabat vivere homo in paradiso, inchoabat vivere fruens Deo, inchoabat vivere sine ulla egestate. Haec enim species praeteriti temporis ab his qui verborum significationes acute perspiciunt, inchoativa vocatur. Inchoationem quippe et auspicium cujuspiam rei significat, quae jam ad perfectionem nullo modo pervenit.

15. Quod etiam, hoc est, nullo temporali spatio primos homines fuisse in paradiso, in octavo Hexaemeri sui ipse edocet dicens: *Cur non coierunt nisi cum exissent de paradiso: cito responderi potest, quia mox creata muliere priusquam coirent, facta est illa transgressio, cujus merito in mortem destinati, et etiam de loco illius felicitatis exierunt. Non enim scriptura tempus expressit, quantum interfuerit temporis inter eos factos et ex eis natum Cain.* Fuisse Adam temporaliter in paradiso, priusquam de costa ejus mulier fabricaretur, dicat quis potest. Proinde plus, ut arbitror, laus illa vitae hominis in paradiso referenda est ad futuram ejus vitam, si obediens permaneret, quam ad peractam quae solummodo inchoaverat, nec unquam steterat. Nam si saltem vel parvo spatio stetisset; necessario ad aliquam perfectionem perveniret. Ac per hoc praefatus magister non diceret vivebat, sed vixit vel vixerat: quanquam si talibus praeteriti perfecti et plusquam perfecti verbis uteretur, ut alias usus est, plus crediderim praeteritum pro futuro posuisse, quam statum hominis temporali spatio in felicitate paradisi ante peccatum docuisse, ea videlicet ratione ut praedestinatam praedefinitamque beatitudinem hominis in paradiso si non peccaret, quasi tum perfectam innueret, dum adhuc in re ipsa, hoc est, in effectibus perfectae praedestinationis futura et facienda erat. Hoc autem dicit, quia saepe ipse de paradiso disputans, praeteriti perfecti temporis et plusquam perfecti verba posuit, sicut librorum illius studiosus lector reperiet, ut est illud in undecimo Hexaemeri libro. *In sudore faciei tuae edes panem tuum, donec convertaris in terram ex qua sumtus es, quia terra es, et in terram ibis. Hos*, inquit, *esse in terra labores humani generis, quis ignorat? et quia non essent si felicitas quae in paradiso fuerat teneretur, non est utique dubitandum.* Fuerat dixit, non fiebat. Nec hoc mirum, cum saepissime divina auctoritas futura quasi jam peracta pro-

nuntiet. Quis enim crediderit diabolum in beatitudine paradisi fuisse, qui mox ut conditus lapsus est, sicut Dominus ait in Evangelio: *Ille homicida erat ab initio et in veritate non stetit.* Quam Dominicam sententiam in undecimo Hexaemeri sui ipse Augustinus de quo tractamus, exponit. „Quid ergo, *inquit*, putatur nunquam diabolus in veritate stetisse, nunquam cum angelis beatam duxisse vitam sed ab ipso conditionis suae initio cecidisse: non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus sed malus a bono Deo creatus putetur; alioquin non ab initio cecidisse diceretur. Neque enim cecidit sed talis est factus: sed factus continuo se a luce veritatis avèrtit, superbia tumidus et propriae potestatis delectatione corruptus: unde beatae et angelicae vitae dulcedinem non gustavit, quam non utique acceptam fastidivit, sed nolendo accipere deseruit et amisit. Proinde nec sui casus praescius esse potuit, quoniam sapientia pietatis est fructus. Ille autem continuo impius, consequenter et mente caecus non ex eo quod acceperat cecidit, sed ex eo quod acciperet si subdi Deo voluisset. Quod profecto quia noluit, et ab eo quod accepturus erat cecidit, et potestatèm illius sub quo esse noluit non evasit, factusque in illo est pondere meritorum: ut nec justitiae possit lumine delectari, nec ab ejus sententia liberari." Item in figura principis Tyri per Ezechielem Prophetam dicitur ei. „Tu es signaculum similitudinis, et corona decoris, in deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es: et caetera quae quasi jam facta ante ruinam diaboli dicuntur." Et quidem in divina dispensatione erant facta, quae in illo si non rueret, erant facienda. Porro si de diabolo mystica mutatione temporum talia pronuntiantur, et nec aliter scriptura recte intelligitur: quid obstat, si eodem modo de homine praedicetur in deliciis paradisi fuisse ante peccatum? Quod si non peccaret, profecto ei fieret, praesertim cum nulla auctoritas aut divina aut humana tradiderit quantum temporis in paradiso priusquam peccaret, feliciter vixit. Et quare hoc taceretur si fuisse intelligeretur? Argumenta autem non desunt, quibus approbari potest aut brevissimo aut nullo temporis intervallo ante peccatum fixisse. Ex his enim quae ei jussa sunt ante peccatum nihil legitur egisse. Verbi gratia. *Crescite et multiplicamini et implete terram* videlicet paradisi, qua ratione non continuo felicem prolem gigneret, si in paradiso quodam temporis spatio ante delictum habitaret, et si de ligno vitae gustaret, ne quid corruptibile ejus corpus pateretur: quare divini et spiritualis medicaminis

virtus in corpore ejus praevaluit, ne etiam peccando in corruptionem caderet? Lignum siquidem vitae esca si corpori ipsius uno vel duobus vel quotlibet diebus ad sanitatem et incorruptibilitatem profuit, non habebat tantum virtutis quantum et legitur et creditur habuisse. Aut qua ratione lignum vitae diceretur quod solummodo corruptionem potuit retardare, non autem potuit a corruptione penitus liberare, diuturnamque vitam edentibus praestare? Si enim illius ligni natura omni morbo erat contraria, ut omnibus ea fruentibus praestaret vitam: cur in gustantibus vel etiam comedentibus non vinceret mortem? Peccatum dices virtutem ipsius vicerat, ne in tantum prodesset? Validius ergo peccati malum quam vitae bonum. Potius itaque videamus quod dominus ipse ait verum vitae lignum. Ille inquit, *diabolus profecto homicida erat ab initio.* Putasne alterum hominem occidisse praeter illum unum et solum quem Deus ad imaginem suam creavit? D. Nequaquam. M. A quo ergo initio homicida erat diabolus, num ab initio conditionis hominis, an certe ab initio conditionis utriusque, si simul conditi sunt et alter alterum in conditione non praecessit? Sed si conditio diaboli conditionem hominis praeoccupavit, quomodo ab initio suo diabolus homicida erat? Si vero hominis conditio conditionem diaboli antevenit, quomodo diabolus ab initio humanae conditionis homicida dicetur? Si autem relinquitur ut ab initio utriusque simul facto, et homicida erat diabolus et homo erat occisus: quale spatium datur homini in paradiso vixisse, priusquam a diabolo occideretur? Hoc etiam ex Evangelica parabola manifeste probatur. *Homo quidam descendebat ab Hierusalem in Jericho, et incidit in latrones.* Non enim ait, homo quidam erat in Jerusalem et incidit in latrones. Nam si in Jerusalem, hoc est, in paradiso humana natura permaneret, profecto in latrones, diabolum videlicet satellitesque ejus, non incurreret. Prius ergo descendebat de paradiso, suae voluntatis irrationabili motu impulsus, et in Jericho praecipitabatur, hoc est, in defectum instabilitatemque rerum temporalium; et cadendo vulneratus est, omnibusque naturalibus bonis in quibus erat conditus, spoliatus. Ubi datur intelligi quod homo prius in se ipso lapsus est, quam diabolo tentaretur, nec hoc solum, verum etiam quod non in paradiso, sed descendente eo propriaque voluntate a paradisi felicitate quae *Jerusalem* vocabulo, hoc est, visionis pacis intelligitur, deserente, et in Jericho, hoc est, in hunc mundum labente a diabolo sauciatus sit, et spoliatus. Non

enim credibile est eundem hominem et in contemplatione aeternae pacis stetisse, et suadente foemina serpentis veneno corrupta corruisse, aut ipsum serpentem, diabolum dico, jam de paradiso, dignitate videlicet angelicae naturae, lapsum, in homine adhuc non peccante, neque celsitudine divinae imaginis corruente praevaluisse: id ipsum quoque, hoc est, hominem aequalem angelis conditum fuisse, non autem in illa dignitate stetisse: sed mox non recte ad bonum ingredi inchoasse, Sanctus Gregorius docere videtur in decimo octavo capitulo sermonis de Imagine, quod etiam superius posuimus, et non repetere debemus. „Qui omnia, *inquit*, adduxit in esse, totumque in sua voluntate hominem ad divinam imaginem formavit non paulatim adjectionibus futurorum moras fecit, sciendo in suam plenitudinem animarum numerum perficiendum; sed cumulatim in ipsa plenitudine omnem humanam naturam per prognosticam operationem intellexit et in excelsitudine et in coaequali angelis quiete honorificavit." Hic intellige praedictum magistrum praeterita pro futuris posuisse. Quod enim ait per prognosticam operationem Deum omnem humanam naturam in excelsitudine et in aequali angelis quiete condidisse, quomodo aliter intelligi potest, nisi quia jam homo in causis conditus erat, nondum vero in effectus suae beatitudinis procedebat? Et cur non processerat: reddit causam dicens: „quoniam vero praevidit contemplatoria virtute non recte euntem ad bonam voluntatem, atque ideo ex angelica vita recedentem: ne animarum humanarum multitudo minueretur, cadens ex illo modo per quem angeli ad multitudinem aucti sunt, propterea convenientem in peccatum lapsis incrementi excogitationem in natura conformavit, pro angelica magnificentia pecudalem et irrationabilem ex se invicem successionis modum humanitati inferens." Si itaque haec verba Sancti Theologi veracia sunt, quod non temere non crediderim: quid aliud datur intelligi, quam ut humana natura nullis temporum morulis, nullis rerum sensibilium effectibus, in paradiso in quo naturaliter conditus est, stetisse; sed mox de via veritatis deviasse, et divisionem naturae in duplicem sexum, per quem jumentorum similitudine multiplicaretur, perversae voluntatis motu meruisse? ac per hoc si in ea beatitudine in qua creata est, permaneret, utriusque sexus copula ad multiplicationem suam non indigeret: eo enim modo quo angeli multiplicati sunt, sine ullo sexu multiplicaretur. Huic sensui venerabilis magister Maximus praefati Theologi expositor, sermonem ejus de baptismo exponens con-

sentit, dicens: „Aiunt qui divina mystice assequuntur eloquia, et altioribus quantum consequens est glorificant speculationibus, secundum imaginem Dei per principia factum hominem fuisse, omnino nascendo secundum propositum spiritum, et accipiendo secundum similitudinem per observantiam divini mandati quod sibi futurum erat: ut esset idem homo figmentum Dei secundum quidem naturam: filius autem Dei et Deus per spiritum secundum gratiam. Non enim possibile erat aliter filium Dei ostendi et Deum secundum deificationem ex gratia factum hominem: nisi prius secundum propositum nascentem spiritum per adunatam sibi naturaliter per seipsam motam et liberam potentiam. Quam deificam divinamque, et immaterialem divinitatem intelligibilium et occultorum duntaxat bonorum deserens primus homo, praehonorificando quod secundum sensum et delectabile est et manifestum, merito ex corporibus indispositam et materialem et corruptibilem habere damnatus est nativitatem: digne Deo judicante, pejora melioribus voluntarie proponentem, in possibilem et servilem et coangustatam secundum similitudinem in terra irrationabilium brutorumque jumentorum generationem libera et impassibili, spontanea et casta alienari nativitate, et pro ipso cum Deo divino et ineffabili honore, cum insipientibus jumentis ignobilem recipere copulationem. Qua hominem liberare, et ad divinam beatitudinem reducere volens, naturam hominum creans, Verbum homo ex hominibus vere fit et nascitur corporaliter sine peccato per hominem." Ut autem cognoscas quod non ex nobis ipsis accipientes; verum ex praefati auctoris, Maximi videlicet, discentes, hominem dicimus de ligno vitae non gustasse; sed primum cibum mortiferum de ligno vetito primitus sumsisse, et ad divinum lumen mentis oculum non sublevasse. Audi ipsum in vicesimo octavo capite expositionum verborum Gregorii dicentem: „Huic itaque divino lumini nolens elevare oculum animae primus pater Adam cecidit, instar merito in tenebris ignorantiae ambabus manibus materiali immunditiae voluntariae adhaerens, soli sensui seipsum totum pronus tradidit, per quem amarissimae bestiae corruptivum virus accepit." Hoc autem dicit, quoniam corporeum sensum per quem Adam deceptus est, in figura mulieris vult intelligi. Nam apud Graecos αἴσθησις, id est, sensus foeminini generis est. Amarissimam vero bestiam diabolum vocat: per quem sensum corporeum humano animo virus nequitiae suae infudit. Deinde ait paulo post. „Et ex vetito ligno cui etiam

mortem inesse prius dedicerat, sensu fructum porrigente cibi primitias faciens convenientem fructui vitam mutavit, mortalem videlicet ac fluxilem per corpus corruptibile." Deinde subjungit. „Si itaque Deo magis quam conservo sensui videlicet, credens, ligno vitae vesceretur, non fortassis datam deponeret immortalitatem, semper conservatam participatione vitae, quoniam omnis vita ex propria et consequenti consuevit esca conservari. Esca vero beatae illius vitae est panis qui de coelo descendit et vitam dat mundo, sicut ipsum de seipso in Evangeliis non mendax pronuntiavit Verbum." Quo vesci nolens primus homo, merito divina projectus est vita, aliam vero ex morte genitrice accepit, per quam irrationabilem sibi formam imponens, divine supersplendentem abscondens pulcritudinem, vescendo omnem naturam morti tradidit. Sed quia adversus eos qui dicunt hominem in paradiso ante peccatum vixisse temporali spatio, illud autem spatium quantum fuerit, affirmare non audent, non est nostri propositi agere: ea siquidem solummodo quae nobis verisimilia videntur, dicere procuravimus: aliorum vero sententiam qualiter sapiunt refellere seu spernere, seu falsam esse pronuntiare, ad nos nullo modo pertinet. Ad ipsius paradisi considerationem transeundum esse video. D. Transeundum plane. Recte quippe ratiocinandi via tenenda est: ut neque in dexteram neque in sinistram deviare videamur, hoc est neque his quos summae ac sanctae auctoritatis esse Catholica sanxit Ecclesia, detrahamus: neque eos quos simpliciter intellexisse cognovimus, quoniam intra Catholicae fidei sinceritatem continentur, spernamus. *Unusquisque enim*, ut ait Apostolus, *suo sensu abundet*. Nostrum quippe sensum approbare, aut eorum quos caeteros praecellere arbitramur, aliorum vero sensum reprobare, aut periculosissimum est, aut superbissimum, aut certe contentiosum. Ingrediamur itaque caute, humiliter, modeste sanctorum Patrum in tali negotio vestigia sequentes.

16. M. Sanctus Augustinus in octavo Hexaemeri sui, „non ignoro, *inquit*, de paradiso multos multa dixisse. Tres tamen de hac re quasi generales sunt sententiae. Una eorum, qui tantummodo corporaliter paradisum intelligi volunt. Alia eorum, qui spiritualiter tantum. Tertia eorum, qui utroque modo paradisum accipiunt, alias corporaliter, alias autem spiritualiter. Breviter ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placere sententiam." Idem in quarto decimo de Civitate Dei undecimo capitulo. „Vivebat itaque, *inquit*, homo secundum Deum in para-

diso, et corporali et spirituali. Neque enim erat paradisus corporalis propter corporis bona, et propter mentis non erat spiritualis. Aut vero erat spiritualis, quo per interiores, et non erat corporalis, quo per exteriores sensus homo frueretur? Erat plane utrumque propter utrumque. Postea vero quam superbus ille angelus ac per hoc invidus, per eandem superbiam a Deo ad semetipsum conversus, de spirituali paradiso occidit, malesuada versutia in hominis sensum serpere affectans: cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, invidebat; colubrum in paradiso corporali, ubi cum duobus illis hominibus masculo et foemina animalia etiam terrestria caetera subdita, et innoxia versabantur, animal scilicet lubricum et tortuosis anfractibus mobile, operi suo congruum, per quem loqueretur, elegit." Animadverte quomodo duos paradisos asserit esse: unum quidem spiritualem, in quo secundum animam, alterum vero corporalem, in quo idem homo secundum corpus feliciter vivebat. In libro autem quem de vera religione scripsit, unum tantummodo paradisum eundemque spiritualem videtur asserere. „Est autem, *inquit*, vitium primum animae rationalis, voluntas ea faciendi quae vetat summa et intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc seculum expulsus, id est, ab aeternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad infirmum: non ergo a bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est; sed a bono aeterno ad bonum temporale, a bono spirituali ad bonum carnale, a bono intelligibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum infimum. Videsne quod ait a bono intelligibili ad bonum sensibile? Nonne aperte dixit paradisum intelligibilem esse, non autem sensibilem? Nam si sensibilem esse vellet, dixisset utique a bono sensibili, hoc est, a paradiso corporali ad inferius bonum sensibile: nisi forte quis dicat de solo spirituali paradiso, ex quo anima peccatrix expulsa est, hanc sententiam protulisse: de expulsione vero corporis ejus e corporali paradiso, in ipsa sententia siluisse. Non enim ait primum hominis, sed primum animae rationalis vitium est: totum tamen hominem melioris partis vocabulo significasse crediderim. Non enim credibile est hominem ex spirituali paradiso, non autem ex corporali praevaricationis merito expulsum fuisse: si duo paradisi vel fuere vel adhuc sunt: nisi forte quis dicat de spirituali paradiso expulsionem hominis solummodo in hoc loco exposuisse, ejusdem vero ex sensibili lapsum siluisse. Sanctus quoque Ambrosius in primordio libri quem scripsit de paradiso, duos similiter paradisos esse

videtur affirmare: eo loci maxime ubi ait: „In hoc ergo paradiso hominem Deus posuit quem formavit. Intellige etiam quod non eum hominem qui secundum imaginem Dei est, posuit in paradiso, sed eum qui secundum corpus est: incorporalis enim in loco non est." Sed paulo post ad explanationem paradisi perveniens, non solum paradisum spiritualiter intelligi, verum etiam nihil aliud esse paradisum: nisi ipsum hominem manifestime astruit, omnino ut aestimo Originem sequens, quamvis eum aperte non nominavit. Ait enim: „Ante nos fuit, qui per voluptatem et sensum, praevaricationem ab homine memoraverit esse commissam, in specie serpentis, figuram accipiens delectationis, in figura mulieris sensum animi mentisque constituens: quem sensum videlicet αἴσθησιν vocant Graeci: decepto autem sensu praevaricatricem mentem asseruit: quam Graeci νοῦν vocant. Recte igitur in Graeco νοῦς figura viri accipitur, αἴσθησις vero figura mulieris. Unde quidam Adam νοῦν terrenum interpretati sunt. Et post aliquanta. Est ergo Paradisus terra quaedam fertilis, hoc est, anima foecunda in Eden plantata, hoc est, in voluptate quadam, vel exercitata terra, in qua animae sit delectatio. Est etiam νοῦς tanquam Adam, et est αἴσθησις, id est, sensus tanquam Eva: Ac ne haberes quod ad infirmum retorqueres naturae, vel ad obnoxiam in tolerandis periculis conditionem; considera, quae habeat anima ista subsidia. Erat fons qui irrigaret paradisum. Quis fons? Dominus Jesus Christus fons vitae aeternae, sicut et Pater: quia scriptum est, quoniam apud te fons vitae. Denique flumina de ventre ejus fluent aquae vivae. Et fons legitur et fluvius legitur, qui irrigat paradisi lignum fructuosum, quod ferat fructum in vitam aeternam. Hic ergo fons sicut legisti. Fons enim procedit, inquit, ex Eden, id est, in anima tua fons est; unde et Salomon ait: bibe aquam de tuis vasis et de puteorum tuorum fontibus. Hic est fons qui procedit ex illa exercitata et plena voluptatis anima: hic fons qui irrigat paradisum, hoc est, virtutes animae eminentissimo fonte pullulantis. Et dividitur, inquit, hic fons in quatuor initia." Nomen est uni Phison, et caetera quae praefatus sanctus Ambrosius de quatuor paradisi fluminibus luculentissime disputat, singula flumina singulis animae virtutibus comparans; Phison quidem qui secundum Graecos Ganges dicitur, prudentiae: Geon autem qui est Nilus, temperantiae: Tygrin qui velocitate sui cursus dicitur, fortitudini: Euphraten vero justitiae. Videsne quemadmodum spiritualiter intelligit paradisum? D. Video.

Sed fortassis quis dixerit, magis allegorizare, quam paradisum corporalem negare videtur. Nam si corporalem et localem paradisum non existimaret esse: non fortassis in processu praefati operis post spiritualis paradisi, qui sive ipsa anima est sive aliquid spirituale in qua constituta est, expositionem adderet, exponens illum locum in quo scriptum est, „et apprehendit Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari et custodire. Vides, inquit, quoniam, qui erat, apprehenditur? Erat autem in terra formationis suae. Apprehendit ergo eum virtus Dei, inspirans processus et incrementa virtutis. Denique in paradiso eum collocavit, ut scias apprehensum, quasi afflatum divina esse virtute. Quo loci illud adverte, quia extra paradisum vir factus est, et mulier intra paradisum: ut advertas, quod non loci, non generis nobilitate, sed virtute unusquisque gratiam sibi comparat. Denique extra paradisum factus, hoc est in inferiore loco vir melior invenitur: et illa quae in meliore looo, hoc est in paradiso facta est, reperitur inferior. Mulier enim prior decepta est, et virum ipsa decepit." Nunquid his verbis manifeste datur intelligi, localem paradisum ac per hoc corporalem atque sensibilem voluisse astruere? M. Cum his quia talia volunt, non est nostrum colluctari. Neque enim duos paradisos esse, unum quidem corporalem, alterum vero spiritualem negamus, nec affirmamus. Sanctorum autem Patrum solummodo sententias interim inter nos conferimus; qui autem magis sequendi sunt, non est nostrum judicare: unusquisque suo sensu abundet, et quos sequatur, eligat, litigationibus relictis. Sed quo sensu summae auctoritatis magister, atque acutissimi et subtilissimi ingenii, in expositionibus divinae scripturae talia protulerit, non facile nobis elucet: nisi forte ut saepissime in ipsius expositionibus invenimus, summos Graecorum Theologos secutus sit, et maxime Gregorium: qui duas hominis conditiones esse asserunt, unam quidem ad imaginem Dei, in qua nec masculus nec foemina intelligitur, sed sola universalis et simplex humanitas, simillimaque angelicae naturae; quam omni sexu omnino carere, et auctoritas incunctanter et vera docet ratio: alteram vero atque secundam praescitum rationabilis naturae delictum superadditam, in qua sexus constituitur. Merito ergo quod propter peccatum adjectum est, extra paradisum ac veluti in inferiori loco factum fuisse de terra formationis narratur. Virilis itaque sexus naturae ad imaginem Dei factae superadditus extra paradisum factus est. Sed quia et ipse sexus priori naturae divinae videlicet

imagini adjungitur, veluti aliunde apprehensus in paradiso cum prima scilicet conditione constituitur: in quo iterum veluti in superiori loco secundus sexus vocabulo mulieris appellatus et ex latere ejus attractus; in adjutorium procreandae prolis in contumelia similitudinis insipientium animalium ei adjungitur. Et quia conditio virilis sexus, quamvis non tempore sed sola dignitate, praecedit conditionem foeminei, mulier enim ex viro in prima conditione, in secunda autem vir ex muliere factus est: propterea conditionem viri dicunt extra paradisum, mulieris vero intra: ut per hoc intelligas virum etiam extra paradisum, hoc est extra primordialis conditionis dignitatem conditum meliorem esse muliere quae veluti inter paradisum, hoc est superadditi sexus simplicitati divinae imaginis adunationem condita est. Potest et sic dici. Quoniam in unoquoque homine duo quidam homines intelliguntur dicente Apostolo, *exteriorem hominem corrumpi, interiorem vero renovari.* Merito interior qui ad imaginem Dei factus est, in paradiso formatur: exterior vero et corruptibilis extitit et infra paradisum de limo terrae fingitur; qui etiam apprehensus in paradiso ponitur, quoniam si in ipso salutem suo operaretur, divinumque custodiret praeceptum, poterat etiam ad dignitatem superioris conditionis pervenire. Quoniam vero noluit obedire divino praecepto: non solum creatorem suum, verum etiam dignitatem imaginis deseruit. Ac per hoc in geminum sexum scissus est, in masculum videlicet et foeminam: quae discissio non ex natura, sed ex vitio causam accepit. Ideoque quamvis in paradiso foemina de viro facta est, non erat inde melior quia non ex divina imagine quae intra paradisum condita est: sed ex merito praevaricationis suae futurae facturae sumsit occasionem. Nam et illa in exteriore homine qui extra paradisum merito peccati de limo terrae conditus, causaliter creata est, quae postmodum ordine non tempore, in paradiso de latere viri assumta est. Sed sive hoc, sive aliquid aliud praedictus voluit magister: non est nobis colluctandum adversus eos qui duos paradisos, ut praediximus, esse credunt; unum quidem spiritualem, alterum vero corporalem, propter duplicem hominis naturam: praesertim cum videamus saepissime in divinae scripturae narrationibus, multa juxta rerum factarum veritatem et historialiter facta et spiritualiter intellecta. Abraham enim duos filios habuit, unum quidem ex ancilla, unum de libera. Et haec quidem secundum historiam facta sunt. Juxta tamen Allegoriam duas leges significant, unam quidem Veteris Testamenti, Novi vero

alteram. Petra de qua aquae fluxerunt, in eremo populum sequebatur, cum dicat Apostolus, *Petra autem erat Christus.* Et quid dicam de ipsis primis duobus hominibus, masculo videlicet et foemina, in paradiso, de quo sermo est constitutus: nonne ut idem testatur Apostolus, figuram Christi et Ecclesiae gestabant? Quid ergo mirum si corporalis paradisus crearetur, per quem spiritualis paradisus significaretur? Novimus autem summum sanctae scripturae expositorem, Originem dico, edisserere non alibi, neque alterum paradisum esse, praeter ipsum qui in tertio coelo, ut ipse vult, constitutus est; in quem Apostolus Paulus raptus est; et si in tertio coelo est, profecto spiritualis est: tertium siquidem coelum in quod raptus est Paulus, spirituale esse summi utriusque linguae auctores non dubitant, sed unanimiter affirmant; illud intellectuale vocantes: quanquam Epiphanius Constantiae Cypri Episcopus in hoc Origenem reprehendat, et omnino paradisum esse in terra astruat: *quendam quidem sensibilem locum in orientalibus mundi partibus, cum sensibilibus lignis fluminibusque, caeterisque quae carnaliter ab his qui corporeis sensibus adhaerent, simpliciter de paradiso creduntur.* Idem namque Epiphanius tunicas pellicias quas Deus primis hominibus post praevaricationem consuerat, historialiter de pellibus omnium *quae*, ut ait ille, *in paradiso fuerant, factas esse non dubitat:* et Origenem reprehendit, qui sub illarum pellium figura mortalia corpora quae primis hominibus merito peccati superaddita sunt, pulcherrime atque verissime significata fuisse exponit. Quem Origenem dico, in theoria tunicarum pelliciarum omnes fere auctores Graecorum Latinorumque sequuntur. Non ab re etiam placet, ut opinor, sententiam magni Gregorii Nysseni de esca paradisi, et de ligno vitae, deque scientiae boni et mali ligno inserere. In vicesimo capitulo sermonis de Imagine: „Fortasse, *inquit,* aliquis non in eandem iterum vitae speciem reversurum esse hominem dicit, si prius in comedendo nobis species vitae erat: posthaec autem tali administratione liberabimur. Sed ego sanctae auscultans Scripturae, non solum corporalem cognosco cibum, neque solam carnis laetitiam: sed etiam alteram quandam escam, analogiam quandam ad corporis alimenta habentem, cujus fruitio in animam solam pertransit. Comedite ex meis panibus, sapientia esurientibus jubet: et eos qui talem cibum esuriunt, Dominus beatificat: et siquis sitit, inquit, veniat ad me et bibat. Magnus item Isaias bibere laetitiam valentibus magnificentiam ejus laudare praecepit. Est autem quae-

dam comminatio prophetica adverſus eos, qui ultione digni ſunt, veluti fame torquendos. Fames vero non panis eſt quaedam egeſtas et aquae, ſed verbi defectus. Non enim famem panis, inquit, aut ſitim aquae, ſed famem audiendi verbum Domini. Num quid ergo plantationis Dei in Eden (deliciae autem ipſa Eden interpretatur) dignum quendam fructum convenit intelligere, ac per hoc comediſſe hominem non dubitare; et non omnino tranſitoriam fluxilemque hanc eſcam in paradiſi converſatione intelligere. Ab omni, inquit Deus, ligno quod eſt in paradiſo cibum comedite. Quis dabit ſane eſurienti lignum illud, quod eſt in paradiſo, quod omne bonum comprehendit, cui nomen eſt πᾶν, id eſt omne, cujus participationem homini vox donat? Hac enim generali et ſupereminenti voce omnis bonorum forma inter ſe continetur, et in uno boni adeo totius univerſitatem exiſtere ſignificatur. Quis contra me arceat ab altero ligno, cujus fruitio mixtum quiddam habet, et utramque in partem efficax? Omnino enim non eſt perſpicatioribus obſcurum, quid omne illud, cujus fructus vita: et iterum, quid hoc mixtum, cujus finis eſt mors. Nam qui illius omnis fruitionem copioſe proponit, ratione quadam omnino et providentia promiſcuorum participatione, hominem prohibet. Et mihi libet magno Davide, et ſapienti Salomone magiſtris in harum rerum expoſitione uti. Uterque enim conceſſae eſcae unam intelligit gratiam, ipſum bonum quod vere eſt, quod etiam omne eſt bonum. David quidem dicens, delecta in Domino. Salomon autem ſapientiam quae eſt Dominus, lignum vitae nominans. Igitur id ipſum eſt lignum vitae et omne lignum: cujus cibum ſecundum Deum formato lex dat. E contrario autem ſeparatur ab hoc ligno alterum lignum, cujus cibus boni et mali ſcientia eſt: dum non ſpecialiter alterutrum e contrario ſignificatorum in parte fructificet: ſed quendam confuſum mixtumque fructum pullulat contrariis qualitatibus concretum. Cujus quidem eſcam prohibet dux vitae, ſuadet autem ſerpens, ut morti praepararet introitum. Et ſuaſor factus eſt conſilium dans, bona quadam pulcritudine ac delectatione fructum circumcolorans, ut delectabiliter videretur, ac deſiderium ad guſtum proritaret." Idem in viceſimo ejuſdem ſermonis capitulo. „Quid ergo eſt, *inquit*, illud lignum, quod boni et mali commixtam habet ſcientiam, delectationibus quae ſecundum ſenſum ſunt, inſitum? Non longe itaque a veritate aberravero, ſi mentis intelligentia, quatenus intelligi haec poſſunt, hac ipſa conſideratione utar. Arbitror enim non

disciplinam hic a Scriptura intelligi per scientiam: sed quandam differentiam ex Scripturae consuetudine invenio scientiae et dijudicationis, hoc est discretionis. Nam discernere disciplinabiliter bonum ex malo perfectae habitudinis esse Apostolus dicit, et exercitatorum sensuum. Propter etiam praeceptum facit omnia probandi: et spiritualis hominis dijudicare esse proprium dicit: Scientia vero non ubique disciplinam et peritiam illius quod significatur indicat, sed ad id cui gratia donata est affectum. Ut cum scriptum est: cognovit Dominus qui sint ejus, hoc est suam gratiam eis donavit. Et ad Mosen ait, quia cognoscebam te super omnes. His autem qui in malitia redarguuntur, dicit qui omnia novit, quia nunquam cognoscebam vos, hoc est, meam gratiam nunquam vobis largiebar: Igitur lignum ex quo mixta scientia fructificatur, prohibitum est. Miscetur autem ex contrariis, bono videlicet et malo, fructus ille, qui causidicum, hoc est, advocatum suum habet serpentem: juxta hanc forsitan rationem quod non nudum proponitur, id est ostenditur malum ipsum in seipso secundum propriam naturam manifestum. Ipsa enim malitia otiosa esset, nullo colorata bono, quo ad concupiscentiam suam seductum hominem attraheret; nunc autem commixta quodammodo est malitia: in profundo siquidem perniciem, veluti quendam dolum insidias occultas habens, aperte vero in seductionem quandam boni phantasiam ostendens. Bonum videtur avaris materiae pulcritudo: sed radix omnium malorum philargyria existit. Quis forsitan in foedam paludem intemperantiae perderetur nisi delectationem bonum itaque eximium quoddam aestimaret qui tali illecebra ad passionem attractus? Similiter habent et caetera peccata, quum occultam perniciem habent, prima tamen vice videntur expetenda, et per seductionem quandam inconsiderantibus pro bono sollicitanda. Quoniam igitur multi illud in quo sensus delectantur, bonum judicant, et est cognominatio existentis, hoc est veri boni et apparentis boni quod videtur esse, dum non sit bonum: hujus rei gratia ipsa ad malum veluti ad bonum facta concupiscentia, boni et mali scientia a Scriptura nominata est, dum affectionem quandam et concretionem interpretatur, hoc est significat scientia. Neque absolute malum, eo quod ambitur bono, neque pure bonum, eo quod suboccultatur malum: sed commixtum ex utrisque interdicti ligni fructum esse scriptura ait, cujus gustum dixit in mortem tangentes ducere. Solummodo non aperte doctrinam clamans, quod verum, quod simplex et uniforme est natura, omnique

duplicitate et ad contrarium copulatione alienum. Malum vero varium et configuratum est, aliud judicatum, et aliud per experimentum, cognitum. Non enim ita invenitur, ficut aeftimatur; effe affumtio mortis et corruptionis principium caufaque efficitur. Propterea ferpens praemonftrat malignum peccati fructum, non illum quidem aperte, qualis a natura erat (non enim forfitan feduceretur homo aperto malo) fed per quandam fpeciofitatem apertum. exornavit malum, quandamque delectationem fecundum fenfum feducens, gufturi, ut ita mulieri quod vellet perfuaderet. Sicut ait Scriptura: Et vidit foemina quod bonum lignum in escam, et quod oculis gratum videre, et fpeciofum cognoscere; et accipiens fructum ejus comedit. Esca autem illa mater mortis hominibus facta eft. Ipfa igitur mixta eft fructiferatio aperte intellectum ratione interpretante, per quem boni et mali cognitio lignum illud nominatum eft: quia juxta mortiferorum malitiam quae in melle fiunt, in quantum quidem dulcorat in fenfu, bonum effe videtur: in quantum vero tangentem corrumpit, omnis mali peffimum efficitur. Cum itaque operatum eft hominis vita malum mortiferum, tunc homo, magna res et nomen, divinae naturae imago, vanitati ficut ait Propheta, affimilatus eft. Ergo fiquidem imago ad id quod melius in nobis intelligitur fociatur. Quaecunque vero circa hanc vitam triftia miferaque funt, a fimilitudine quae ad Deum eft, longe funt." Animadverte qualem paradifum et qualia ligna, et quales fructus praefatus aftruit Theologus. D. Animadverto clareque perfpicio fpiritualem profecto et illocalem. Velim tamen aperte ac breviter ea quae ab ipfo obscurius explicata funt, a te aperiri. M. Quisquis diligenter praefati Theologi verba perfpexerit; nil aliud, ut opinor, in eis reperiet fuaderi, quam humanam naturam ad imaginem Dei factam, paradifi vocabulo, figuratae locutionis modo, a divina fcriptura fignificari. Vera enim plantatio Dei natura ipfa, quam ad imaginem et fimilitudinem fuam, hoc eft ad imaginem omnino fibi fimilem praeter rationem fubjecti, ut praedictum eft, creavit in Eden, hoc eft, in deliciis aeternae felicitatis, et beatitudine divinae fimilitudinis: major et melior omni fenfibili mundo, non mole, fed dignitate naturae. Cujus terra fertilis erat corpus immortale per poffibilitatem. Corpus namque primi hominis potuit non mori: nec moreretur, fi veneno praevaricationis non corrumperetur, fed floribus fpiritualis pulcritudinis viresceret: neque unquam temporalibus incrementis fenesceret: cujus aqua, formarum capax fenfus

incorruptibilis corporis sensibilium rerum sine ulla falsitatis deceptione phantasiis formatus: cujus aër divinae sapientiae radiis illuminatus ratio erat, qua rerum omnium naturas cognosceret: cujus aether, animus circa divinam naturam aeterno et inerrabili motu immutabili et mutabili statu circumvolveretur: et caetera quae de divina imagine sunt praedicanda; imo etiam quoniam intelligi non possunt, silentio sunt honorificanda. In hoc itaque paradiso fontem vitae manare scriptura testatur, ex quo quatuor virtutum flumina, in figura quatuor principalium mundi fluviorum dividi narrantur: prudentiam dico, temperantiam, fortitudinem, justitiam: quae spiritualia fluenta ex divina sapientia, quae est totius vitae fons atque virtutis, erumpentia, irrigant superficiem humanae naturae: prius quidem in secretis humanitatis finibus, veluti in occultissimis intelligibilis terrae poris, in invisibiles virtutes surgentia: deinde in apertos bonarum actionum effectus scatentia, innumerabiles species virtutum et actionum produnt. Ex ipsis enim omnis virtus et actio progreditur, et in ipsas revertitur, ipsae vero ex divina sapientia egrediuntur et in eam revolvuntur. In eodem paradiso duo ligna esse praefatus Theologus, magnus videlicet Gregorius, exponit: *quorum uni*, ut ait ipse, *nomen est πᾶν, hoc est omne, alteri vero γνωστὸν*, cujus nominis interpretatio si ad liquidum proferatur, non satis intellectum ligni exprimit. Propterea ut facilius intelligatur, quid eo ligno significatur, placuit nobis γνωστὸν vertere in *mixtum*. Quid est ergo πᾶν, de cujus fructu jussus est homo cibum sumere? Πᾶν profecto est illud lignum de quo scriptura dicit: *Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulcrum visu et ad vescendum suave. Lignum etiam vitae in medio paradisi.* Et paulo post. *Ex omni ligno paradisi comede:* unum lignum omne lignum vocitans. Nemo ergo sequentium praedicti Theologi doctrinam, existimet in paradiso esse plurima ligna diversarum formarum diversorumque fructuum, veluti quandam sylvam multis arboribus copiosam, sed duo solummodo: unum quidem πᾶν, alterum vero γνωστὸν; et est πᾶν ξύλον, hoc est, *omne lignum*, verbum et sapientia patris, Dominus noster Jesus Christus, qui est omne lignum fructiferum in medio humanae naturae paradisi plantatum, duplici videlicet modo. Primo quidem secundum suam divinitatem, qua nostram naturam et creat, et continet, et nutrit, et vivificat, et illuminat, et deificat, et movet, et esse facit. *In ipso enim vivimus et movemur et sumus.* Secundo vero quo nostram

naturam ut salvaret eam et in statum pristinum revocaret, in universitatem substantiae suae adjunxit: ut in duabus naturis subsisteret, divina videlicet atque humana, et hoc est quod scriptura ait: *Produxitque Deus de humo*, hoc est ex materiali nostra natura *omne lignum*, hoc est verbum incarnatum: in quo et per quod facta sunt omnia, et quod est omnia. Ipsum enim solummodo est substantiale bonum. Caetera enim quae dicuntur esse bona non per se, sed participatione ipsius bona sunt; qui per se vere existens bonum est, et omne bonum et bonitas, et totius boni et bonitatis fons et origo, causa et principium, finis et perfectio, motus atque quies, medium et extremitas, ambitus et locus. Cujus fructus vita aeterna est, cujus esus gaudium et laetitia, et ineffabiles deliciae; cujus aspectus pulcher est. Ipse siquidem pulcrum et pulcritudo totius pulcri, et pulcritudinis causa et plenitudo, cujus et comestio nescit saturitatem, eo siquidem in quantum quis vescitur, in tantum in desiderium vescendi suscitatur. De hoc itaque omni ligno, id est, omnium bonorum plenitudine, primi homines jussi sunt cibum sumere: et adhuc omni generi humano inde vivere praecipitur. Quoniam vero primi parentes inde cibum sumere noluerunt, praeponentes ei prohibiti ligni mortiferum fructum, non solum illi, verum etiam totum genus ab eis propagatum, justissimo divino judicio et ex dignitate naturae expulsi sunt ac morte damnati. Videsne igitur quid omnis ligni vocabulo figurate divinus Propheta, imo Spiritus Sanctus per Prophetam significare voluit? D. Plane video: et nihil aliud, ut arbitror, praeter Deum verbum hominem factum omne bonum totius paradisi, hoc est, totius nostrae naturae, et non aliud praeter ipsum subsistere, de quo comedere, hoc est, pio intellectu percipere seu fide credere vita aeterna est, et incorruptibilis sanitas: ignorare vero vel negare mors aeterna est et infinita corruptio. M. Clare perspicis. Restat itaque de γνωστῷ dicere, hoc est, de ligno scientiae boni et mali. Jam diximus γνωστὸν non de verbo ad verbum, sed de sensu ad sensum faciliori intellectu *mixtum* interpretari posse. Et est quidem γνωστὸν juxta praefatum magistrum (cujus sententiam de paradiso et sequimur, et aperiendae obscuritatis gratia recapitulamus) malitia in phantasia boni colorata, corporeis sensibus insita, ligno priori quod est πᾶν, omnino contrarium. Ut enim in illo omne bonum imaginatur et omne bonum est, ita in isto universitas totius mali. Illud igitur est omne bonum vere subsistens, hoc autem omne malum per phan-

25 *

tasiam boni omnis malos seducens. Cur autem utrumque lignum, hoc est, omne lignum quod etiam lignum vitae vocatur, et alterum lignum scientiae boni et mali in medio paradisi esse narrantur: non otiosa est quaestio; quae tamen, ut opinor, tali modo solvi potest. Sic primum quidem tota humana natura, visibilis videlicet et invisibilis, exterior et interior, ad imaginem Dei facta, et propter peccatum superaddita intimanda fuerat. Quisquis itaque textum sermonis beati Gregorii de *imagine* intentus perspexerit, senariam totius humanae naturae et generaliter in omnibus et specialiter in singulis participationem reperiet. Ac primum in duas veluti principales partes segregatur; et una quidem corpori attribuitur, altera vero animae; et ea quidem quae corpori, exteriori videlicet homini datur, in tres partes rationabili contuitu separatur: quarum prima corpus ipsum est formata materia constitutum; de quo solummodo praedicatur esse, quo in humana natura nil inferius intelligitur. Secunda pars est sursum versus quae multis nominibus appellari et solet et potest. Dicitur enim nutritiva et auctiva, quia nutrit corpus et auget et continet: ut non defluat et solvatur. Vocatur etiam vitalis motus: nec immerito, quod non solum vitam corpori praestat, verum etiam movet illud sive localiter per spatia locorum, sive per numeros locorum et temporum: locorum nunc dico, quibus plenitudo membrorum impletur, temporum vero, quibus incrementa aetatum ad perfectionem ducuntur. Tertia pars est, quae in quinque-partito corporeo sensu dignoscitur, quae videlicet pars phantasias rerum omnium sensibilium, quae circa hominem exteriorem intelliguntur, recipit memoriaeque tradit. In his tribus partibus totus exterior homo constituitur. Interior vero homo qui in anima sola subsistit, et ad imaginem Dei factus est, alteram tripartitam recipit discretionem. Habet enim sensum interiorem, per quem anima phantasias sensibilium rerum quas per corporeum sensum excipit, discernit atque dijudicat. Deinde rationem possidet, per quam omnium rerum quas vel intelligere vel sentire potest, rationes investigat. Summum hominis est animus, ultra quem in humana natura nil superius invenitur, cujus proprium officium est et praedictas partes inferiores se regere, et ea quae supra se sunt, Deum suum videlicet, et ea quae in ipso et proxime circa ipsum subsistunt, quantum sinitur ascendere, contemplari. Videsne igitur senariam humanae naturae discretionem? Est enim, et vivit, et sentit per corpus; sentit extra corpus, ratiocinatur, intelligit. Sed illa tria quae in inferiori

hominis parte cognoscuntur, corruptibilia sunt solutionique obnoxia: ternarius vero superioris partis qui sola anima omnino absolute constitutus est, incorruptibilis et insolubilis et aeternus merito, dum in eo imago divinae naturae expressa est. Ideoque a Graecis, ut in prioribus libris docuimus, οὐσία, δύναμις, et ἐνέργεια praefatus ternarius humanae animae vocitatur, qui, teste Sancto Dionysio, nec solvi nec corrumpi nec ullo modo perire potest. Considera ergo extremitates humanae naturae veluti cujuspiam paradisi terminos sursum versus atque deorsum, extra quos nulla creata intelligitur natura. Siquidem ultra animum solus Deus est, infra materiam corpus dico solum nihil est, non illud nihil quod per excellentiam naturae, sed illud quod per privationem totius naturae et dicitur et cogitatur. Invenies itaque, ni fallor, animum summum naturae humanae locum obtinere: corpus vero materiale infimum. Intuere etiam media ejusdem naturae; et invenies infra animum superius rationem supra corpus: inferius vitalem motum, et iterum in ipsa medietate naturae, veluti in medio paradisi, duos sensus, exteriorem videlicet vitali motui corporique adhaerentem, et interiorem rationi animoque inseparabiliter et consubstantialiter conjunctum. In his igitur duobus sensibus, veluti in quibusdam duobus locis mediis humanae naturae paradisi duo illa intelligibilia ligna, πᾶν videlicet et γνωστὸν, intelliguntur: πᾶν quidem in interiori sensu, γνωστὸν vero in exteriore. In interiori enim homine habitat veritas et omne bonum, quod est verbum Dei filius Dei unigenitus Dominus noster Jesus Christus, extra quem nullum bonum est. quum ipse est omne verum et substantiale bonum et bonitas. Cui e contrario ex diversa parte malum et malitia opponitur. Et quia omne malum nec in natura rerum substantialiter invenitur; neque ex certa causa et naturali procedit: per se enim consideratum omnino nihil est praeter irrationabilem et perversum imperfectumque rationabilis naturae motum; nullam aliam in universa creatura sedem reperit, nisi ubi falsitas possidet; propria autem falsitatis possessio est sensus corporeus: nulla enim alia pars humanae naturae falsitatis errorem recipit praeter sensum exteriorem. Siquidem per ipsum et interior sensus et ratio, ipse etiam intellectus saepissime fallitur. In loco itaque falsitatis et vanarum phantasiarum, hoc est, in sensu corporeo qui a Graecis αἴσθησις vocatur, et sub figura mulieris insinuatur, γνωστὸν, hoc est, lignum scientiae boni et mali constituitur: malitia videlicet in phantasia boni colorata, vel malum est figuratum bono, vel ut simpliciter dicam,

falsum bonum, vel malum sub figura boni latens, cujus fructus mixta scientia est, hoc est, confusa: confunditur enim ex malo latente et ex forma boni patefacta, ac per hoc seducit primo sensum in quo est, veluti quandam mulierem discernere non valentem inter malitiam quae latet, et formam boni qua ipsa malitia ambitur: malitia siquidem per se deformitas quaedam est et abominabilis turpitudo, quam si per seipsam errans sensus cognosceret, non solum non sequeretur, neque ea delectaretur; verum etiam fugeret et abhorreret. Errat autem insipiens sensus ac per hoc decipitur, credens malum bonum et pulcrum esse et ad usum suave. Verbi gratia, ut aliquo utamur exemplo. Dum phantasia auri, vel cujuspiam sensibilis materiae corporeo sensui imprimitur; ipsa phantasia pulcra atque formosa videtur; quia de creatura bona extrinsecus assumta est, sed mulier, hoc est, carnalis sensus decipitur et delectatur, non sentiens latentem sub ipsa falsa et phantastica pulcritudine malitiam, hoc est, philargyriam, quae *est radix omnium malorum. Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam.* Dominus inquit, *jam moechatus est in corde suo:* Ac si aperte diceret: Qui phantasiam de forma foeminea suo carnali infigit sensui, jam moechatus est in cogitatione sua; appetens turpitudinem libidinis quae se latenter attrahit sub falsa illa muliebris formae imaginatione. Est igitur, ut praediximus, lignum scientiae boni et mali malitia perniciosa mortiferaque in figura boni imaginata, et hoc est lignum veluti intra quandam foeminam scilicet in carnali sensu quem decipit, constitutum; cui sensui si animus consenserit, totius naturae humanae integritas corrumpitur. Excelsissima namque naturae parte praevaricante, qualis inferior salva remanebit, cujus ligni fructus mixta scientia est ex bono et malo, hoc est, indiscretus mali bono imaginati appetitus, et amor, et concupiscentia, et delectatio, per quae veluti per quendam colubrum antiquus hostis humani generis primo praevaricationem suasit, deinde mortem totius naturae adjecit: animae quidem deserentis Deum, corporis vero ab anima deserti. Scientia itaque in hoc loco non doctrinam quandam cognitionis et dijudicationis naturarum, sed illicitum motum atque confusum appetitum ad concupiscendum malum, hoc est, peccatum similitudinis boni falsa specie seducendi gratia coloratum significat. Sed fortassis quaerere vis, utrum Deus tale lignum cujus fructus mixtus atque confusus appetitus est boni et mali; cujus natura est malum phantasia boni coloratum; cujus esca causa mortis extitit, in paradiso hu-

manae naturae plantavit. D. Profecto quaero, et nec otiose quaerendum video. Si enim Deus creavit illud, fortassis aestimabitur conditor mali, et causa mortis esse, quod impiissimum est de auctore omnium bonorum dicere, quanto magis credere vel existimare? Si autem a Deo non est plantatum, unde illud naturae humanae est insitum? M. Primo itaque consulenda est sacra scriptura, quae incunctanter illud lignum quod est πᾶν ad divinam plantationem pertinere testatur, dicens: *produxitque Dominus Deus omne lignum pulcrum visu et ad vescendum suave:* ac veluti ipsius ligni, quod est *omne*, qualitatem explanans; *lignum etiam vitae in medio paradisi.* Ac si aperte diceret, illud lignum non solum omne bonum est et omne pulcrum et omnis esca suavis ac spiritualis: verum etiam lignum quo vivit paradisus ille, humana videlicet natura, in cujus medio constitutum est. Quod autem sequitur, *lignumque scientiae boni et mali:* non satis elucet, utrum a superioribus suppletur, ut ita legatur, produxitque lignum scientiae boni et mali in medio paradisi, quemadmodum lignum vitae: an etiam ita introductum est absolute, lignumque scientiae boni et mali, ut non productum a Deo intelligamus; sed solummodo superiori ligno contraria qualitate oppositum: ut quemadmodum omne illud bonum et vita causaque viventium; ita et illud omne malum et mors causaque morientium: an forte debemus intelligere, quum scientiae boni et mali est lignum, in quantum forma boni ambitur, ex Deo esse; quum ipse est totius formae et pulcritudinis causa: sive ipsa forma et pulcritudo in aliqua substantia intelligatur vel sentiatur, sive in phantasiis sensibilis materiae, quarum propria sedes est sensus corporeus, quia per ipsum interiori sensui inferuntur. In quantum vero ipsum malum forma boni ambitum ac per seipsum informe et incognitum malum est, nec a Deo est, nec ab aliqua causa certa ac definita. Malum siquidem varium est et incausale, quum in rerum natura omnino substantialiter non invenitur. Illud igitur lignum in quantum malum est, nulli causae refertur, quia omnino nihil est: in quantum vero formatur bono ut incautos decipiat; quum materia illa, cujus phantasia formatur, ex omnium bonorum conditore et facta est, et bona est, non omnino malum. Forma itaque, per quam malum seducit eos, quos interimit, bona est: quum cujuspiam boni phantasia est: ipsum vero malum omnino malum est et a nullo bono factum; quum omni bono est contrarium. Proinde si naturam phantasiarum quibus coloratur malum, quod per seipsum appa-

rere non potest, quum informe et deforme et turpe est et incausale, quis acute perspexerit: ipsam profecto omnino bonam reperiet, quod tali argumento manifestissime possumus approbare. Ponamus enim duos homines, unum quidem sapientem, et nullo modo avaritiae stimulis titillatum seu compunctum, alterum vero stultum, avarum omnino perversae cupiditatis aculeis confixum ac laceratum: his duobus uno loco constitutis afferatur vas aliquod obrizo auro factum, pretiosissimis gemmis decoratum, forma pulcherrima compositum, regali usu dignum: ambo illud aspiciunt, sapiens videlicet et avarus, ambo ipsius vasis phantasiam suo corporeo sensu recipiunt, memoriae infigunt, cogitatione tractant: et sapiens quidem simpliciter ad laudem creatoris naturarum pulcritudinem illius vasis cujus phantasiam intra semetipsum considerat, omnino refert. Nulla ei cupiditatis illecebra subrepit, nullum philargyriae venenum intentionem purae ipsius mentis inficit, nulla libido contaminat: avarus vero penitus e contrario. Ille namque mox ut phantasiam vasis imbiberit, cupiditatis flamma ardescit, consumitur, contaminatur, moritur: pulcritudinem naturae ipsiusque phantasiarum non ad laudem ipsius qui dixit, *meum est aurum meum est argentum*, referens: sed seipsum in foetidissimam cupiditatis paludem immergens et ingurgitans. Videsne unius vasis phantasiam in utroque bonam et pulcram? sed in sapienti sensu simplex est et naturalis, nullaque rei malitia subest, in avaro autem duplex et mixta est contrario malo cupiditatis quae ei miscetur et ab ea formatur et coloratur, ut videatur esse bonum, dum sit venenosissimum malum. Non ergo in natura humana plantatum est malum, sed in perverso et irrationabili motu rationabilis liberaeque voluntatis est constitutum. Qui motus non intra naturam, sed extra et ex bestiali intemperantia sumtus perspicitur, miscetur cum bono ac tinguitur antiqui hostis consilio et astutia, et ad decipiendos carnalium sensuum libidinosos affectus, ac per hoc morte perimendos: neque hoc dicimus sensum illorum refellentes, qui praefatum lignum scientiae boni et mali omnino naturaliter asserunt esse bonum et historialiter in paradiso locali factum, cujus fructus scientia, hoc est experimentum boni et mali. Nam si tactu et gustu ipsius primi homines se abstinerent, sicut eis praeceptum est, experimentum vitae aeternae perpetuaeque beatitudinis nulla interposita morte haberent. Sin vero diabolicis astutiis consentientes, sua miserrima intemperantia de fructu ipsius escam mortiferam illicite sumerent, aeternae mor-

tis et infelicitatis experimentum subirent. Sed quisquis haec quae inter nos contrectavimus, non dedignatus fuerit legere ac diligenter intueri, eligat ex praedictis sanctorum Patrum sententiis quod sibi sequendum videtur, videatque ne incaute nos laceret, aestimans ea quae a nobis dicta sanctorum nullius auctoritatis auxilio esse munita, ac veluti praesumtive contra sanctorum Patrum traditiones machinata: habes itaque, ut opinor, brevem aptamque paradisi expositiunculam, quantum vires intentionis nostrae suppetunt.

17. D. Habeo sane, sed velim ἀνακεφαλαίωσιν, hoc est recapitulationem a te fieri, quae veluti modo quodam conclusionis ea quae sparsim dicta sunt de paradiso, in unam quandam complexionem colligat atque definiat. M. Plantationem Dei, hoc est, paradisum in Eden, hoc est, in deliciis aeternae ac beatae felicitatis humanam naturam esse diximus ad imaginem Dei factam: cujus fons est de quo Propheta ad Patrem proclamat, quum apud te est fons vitae, qui etiam omnes sitientes justitiam ad se bibendum, invitat dicens, *si quis sitit veniat ad me, et bibat.* Cujus flumina ex sapientiae fonte manantia, quatuor principales animae virtutes sunt, ex quibus omnis virtus et bona operatio scatet, cujus omne lignum de quo scriptum est, *qui vicerit, dabo ei edere de ligno vitae quod plantatum est secus decursus aquarum*, hoc est, circa quod omnia Prophetarum oracula, omnia utriusque legis symbola, symbolorumque intelligentiae, omnesque apertae ac simplices doctrinae effluunt, dominus videlicet verbum humanae naturae insitum, et vere humana natura incarnata, cujus paradisi mixtae scientiae est lignum indiscreta vel confusa carnalium sensuum appetitio in diversas libidines sub forma boni latentes et incautas animas decipientes ac perimentes, cujus vir animus est, universae naturae humanae praesidens: cujus mulier sensus, cui incaute animus consentiens perditur; cujus serpens illicita delectatio, qua ea quae carnalem sensum delectant, illicite ac damnabiliter concupiscuntur. Et ne existimes his, quae diximus, hoc est, duo solummodo in paradiso ligna esse πᾶν et γνωστὸν, repugnare quod mulier diabolo respondisse narratur, *de fructu lignorum quae sunt in Paradiso vescimur:* non enim dixit de fructu omnis ligni vescimur, hoc est, vesci jubemur, sed de fructu lignorum pluraliter, ac si plurima ligna diversarum formarum essent quibus vesci est eis concessum; potest namque intelligi omne lignum plurima ligna mulierem dixisse: omne siquidem non de aliquo singulari, sed quo-

dam in seipso multiplici dicitur. Omnis enim homo multiplex humanae naturae numerus: et iterum ipse multiplex numerus quum unius naturae particeps est, unus homo solet appellari. Quid ergo mirum, si omne lignum plurima ligna dicatur? Dei namque verbum quod est omne lignum, hoc est, omne bonum, et unum est et in seipso multiplex, et ex quo omne bonum, hoc est, omnis virtus et sapientia et essentia in humana natura fructificat; omnes igitur rationabiles motus rationalis naturae quibus homo uti concessus est et jussus, quum ex communi omnium bono, divina videlicet sapientia, in humana natura quae est Dei plantatio et paradisus, pullulant, veluti quaedam ligna plurima atque fructifera appellata sunt, quae videlicet ligna in ipso in quo omnia bona, universaliter subsistunt. Unum itaque lignum quod est πᾶν plurima ligna, quum in ipso omnia bona sunt, pulcre a muliere adhuc non decepta, ac virtutum sibi insitarum naturaliter conscia, est vocatum. Sed ne videamur Graecorum auctorum solummodo sententias de paradiso sequi, Latinorum vero auctoritatem in talibus aut praetermisisse, aut in eis talem sensum de paradiso invenire non potuisse, ac per hoc temere affirmasse quod in magistris utriusque linguae non valuimus invenire: sancti Ambrosii sententias de paradiso huic nostrae disputationi inserere congruum mihi videtur ac necessarium, si tibi placet. D. Placet sane; magni siquidem et sapientissimi viri sententiis resistere quis nisi amens audebit?

18. M. Ait itaque in libro de paradiso. „Sunt qui putant nequaquam mandatum istud, de manducando videlicet ligno vitae, et non manducando de ligno prohibito, convenire coeli et terrae atque omnium creatori: nequaquam dignum incolis paradisi, et quod illa vita similis sit Angelorum. Et ideo non terrenum et corruptibilem hunc cibum esui fuisse possumus aestimare, quia non bibunt neque manducant, et erunt sicut angeli in coelo. Cum igitur in cibo neque praemium sit, quia esca nos non commendat Deo: neque magnum periculum sit, quia neque quod intrat in os, coinquinat hominem, sed quod exit de ore: videtur sine dubio tanto auctore indignum praeceptum, nisi hunc cibum ad illud propheticum referas, quod pro magno praemio Deus de sanctis pollicetur suis: ecce qui serviunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis; hic est enim cibus in quo vita definitur aeterna, quo quisquis fuerit defraudatus, morte morietur. Quandoquidem panis vivus atque coelestis ipse Dominus est, qui vitam dat huic mundo. Unde et ipse ait: nisi

manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam aeternam. Erat ergo panis aliquis de quo praeceperat Deus edendum paradisi incolis. Quis ille? Accipe quem dicat: Panem, inquit, Angelorum manducavit homo. Est enim bonus panis, si facias voluntatem Dei. Vis scire quis bonus panis? Ipse filius manducat hunc panem, de quo ait: Meus cibus est, ut faciam voluntatem patris mei, qui est in coelis." Intende qualem cibum summus magister edocet, quem paradisi incolis edendum Dominus praecepit, non corporalem et corruptibilem, sed spiritualem, Dei verbum videlicet ejusque voluntatem. D. Animadverto valdeque admiror quantum intellectui Gregorii Theologi congruit, qui et ipse ut superius dictum est, *cibum fructumque potumque spiritualem atque intellectualem paradisi esse incunctanter asserit*. Porro si cibus paradisi spiritualis et intelligibilis est, necessario sequitur, ut et illud omne lignum cujus fructus cibus ille est intellectuale et spirituale intelligatur. Non enim de corporeo sensibilique ligno incorporeus intelligibilisque fructus nasci credibile est et rationi rerum conveniens. Porro si et fructus et ligna spiritualia sunt, nonne consequens est, ut et locus ille in quo subsistunt, non corporalis, sed profecto spiritualis et credatur et cognoscatur. M. Consequens quidem et rationis plenum, et veritati simillimum. Sed ut hoc praefati patris, Ambrosii dico, inconcusso testimonio roboretur quid ipse de loco paradisi, deque fere omnibus quae in ipso esse divina narrat historia, in praefato suo opere scripserit, intentius intueamur. „Plerosque, *inquit*, movet qui diligentius intuentur, quomodo si vel primo magnum munus Dei fuit circa homines, ut in paradiso collocarentur; vel postea magnorum remuneratio esse videatur meritorum, ut ad paradisum justus unusquisque rapiatur. Dicuntur etiam bestiae, et pecora agri, et volatilia coeli in paradiso fuisse. Unde plerique paradisum animam hominis esse voluerunt, in qua virtutum quaedam germina pullulaverint; hominem autem et ad operandum, et custodiendum paradisum esse positum, hoc est, mentem hominis, cujus virtus animam videtur excolere nec solum excolere, sed etiam cum excoluerit, custodire. Bestiae autem agri, et volatilia coeli quae ducuntur ad Adamum, nostri irrationabiles motus sunt, eo quod bestiae vel pecora, quaedam diversae sint corporeae passiones, vel turbulentiores, vel etiam languidiores. Volatilia autem coeli quid aliud aestimamus, nisi inanes cogitationes, quae volatilium more nostram circumvolant animam, et

huc atque illuc vario motu saepe traducunt. Propterea nullus invenitur menti nostrae similis adjutor nisi sensus, hoc est "Αισθησις similem sibi solam νοῦς noster potuit invenire. Sed forte arguas, quia haec quoque Deus in tali paradiso locavit, hoc est, passiones corporis, et vanitatem quandam fluctuantium vel inanium cogitationum, quasi ipse nostri fuerit auctor erroris. Considera quid dicat. Habere, inquit, potestatem piscium maris, et volatilium coeli, et omnium reptilium, quae repunt super terram. Vides quod ille tibi tribuerit potestatem, ut de omnibus judicare debeas, singulorum genera judicii tui sobria definitione discernere, vocavit ad te omnia Deus, ut supra omnia mentem tuam esse cognosceres; Cur quae tibi similia minime reperisti, asciscere tibi et copulare voluisti? dedit tibi certe sensum quo universa cognosceres, et de cogitationibus judicares. Meritoque de illo foecundo paradisi agro ejectus es, quia non potuisti servare mandatum. Sciebat enim Deus esse te fragilem, sciebat judicare non posse, ideo dixit quasi fragilioribus nolite judicare ut non judicemini. Ergo quia scivit infirmum te esse ad judicandum, voluit te obedientem esse mandato, ideo praeceptum posuit. Quod si illud non praevaricatus esses, periculum incerti judicii incidere nequivisses. Quum vero judicare voluisti, ideo addidit; ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, ut sciat bonum et malum. Voluisti tibi arrogare judicium: poenam pravi judicii refutare non debes. Posuit te tamen contra paradisum, ne memoriam ejus possis abolere. Denique justi in paradisum saepe rapiuntur, sicut Paulus raptus est in paradisum et audivit verba ineffabilia. Et tu si a primo coelo ad secundum coelum, et a secundo ad tertium mentis tuae vigore rapiaris, hoc est, quia primum unusquisque homo est corporalis, secundo animalis, tertio spiritualis; si ita rapiaris ad tertium coelum, ut videas fulgorem gratiae spiritualis: animalis enim homo quae sunt spiritus Dei, nescit. Et ideo tertii coeli ascensio tibi est necessaria, ut rapiaris in paradisum: rapiaris jam sine periculo, ut possis dijudicare omnia, quia spiritualis dijudicat omnia, ipse vero a nemine dijudicatur." Intuere quemadmodum Ambrosius sensum Origenis approbat, Epiphanii autem infirmat. *Origenis siquidem paradisum in tertio coelo quod est intellectuale, hoc est, in ipso homine quantum intellectus asserit esse:* Epiphanius vero, ut praediximus, nimium simpliciter sentiens, *terrenum quendam locum paradisum aestimat, terrenaque ligna fontesque sensibiles*, quod vera deridet ratio. Non enim credi-

bile est de Apostolo aestimari, in alium paradisum raptum fuisse, nisi in ipsum in quo primus homo ad imaginem Dei factus est, et de quo merito inobedientiae detrusus. Unum namque paradisum divina narrat historia, et unum hominem in ipso creatum, in quo videlicet homine vir et mulier intelligitur esse; si verba Sanctorum Patrum sequenda sunt. Naturae siquidem humanae vir est intellectus, qui a Graecis vocatur Νοῦς; mulier sensus, qui foeminino genere Ἀισϑησις exprimitur, quorum mystico conjugio Christi et Ecclesiae futura copula praefigurata est. Cui viro atque mulieri, intellectui videlicet sensuique, divina lex non solum concessit, verumetiam praecepit de ligno vitae comedere, de sapientia profecto patris et verbo quod est Dominus Jesus Christus, qui in medio humanae naturae paradisi plantatus est, qui est spiritualis panis, quo angeli perfectique homines quorum conversatio in coelis est, vescuntur. Prohibentur autem a non discreto atque commixto boni et mali appetitu, qui ex delectatione materialium rerum pulcritudinis imperfectis animabus infigitur: a quo abstinere meritum vitae aeternae est, eo abuti aeterni interitus occasio. Caetera vero quae a sacra scriptura de paradiso traduntur, quamvis per anticipationem dicta sunt, ac veluti in paradiso facta: plus tamen et rationabilius, quum merito peccati superaddita sunt et ad exteriorem hominem pertinent, extra paradisum et post peccatum fuisse intelligenda.

19. Verbi gratia. *Formavit igitur Deus hominem de limo terrae, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitae, et factus est homo in animam viventem.* Quomodo de limo terrae est formatus, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est? aut quomodo de eo diceretur, *factus est homo in animam viventem*, quod de caeteris bestiis de terra prolatis similiter dictum est, *Producat terra animam viventem?* Nonne ergo duarum hominis conditionum ratio datur intelligi? Primo quidem scriptum est, *et creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum.* Ecce prima conditio, in qua nulla terreni limi commemoratio facta est, neque animae viventis. Sequitur autem secunda, quae ex divisione naturae in duplicem sexum poena praevaricationis superaddita, exordium sumsit. *Masculum*, inquit, *et foeminam creavit eos.* Prius siquidem simplicitate naturae ante delictum singulariter expressit, *ad imaginem Dei creavit illum:* divisionem vero ejus propter delictum pluraliter, *masculum et foeminam creavit eos.* Quam divisionem

similitudo insipientium animalium sequuta est; *factus*, inquit, *homo in animam viventem*. Non dixit, in spiritum vivificantem. *Primus enim homo de terra terrenus*, ait Apostolus: *secundus homo*, in quo tota natura humana restaurata est, *de coelo coelestis*. *Et non prius*, inquit, hoc est, in primo homine praevaricante, *quod spirituale, sed quod animale: deinde*, hoc est, in secundo restaurante, *quod spirituale:* hoc etiam textus divinae historiae evidentissime declarat. Nam postquam secundam conditionem terreni hominis de limo terrae, caeterorum animalium similitudine, in animam viventem introducit: ne primam conditionem ad imaginem Dei introductam aestimares, ipsam primam seorsim addidit. *Plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis in principio.* Ac si diceret: Noli primam conditionem, in eo quod scriptum est, *et factus est homo in animam viventem*, intelligere, sed secundam. Primam autem in plantatione paradisi intellige, plantavit siquidem Deus paradisum voluptatis, hoc est, humanam naturam in deliciis aeternae felicitatis. Et ubi plantaverat? In principio videlicet, in quo fecit Deus coelum et terram. Intuere vim verborum. In secunda conditione verbo praeteriti perfecti propheta usus est, *Factus est*, inquit, *homo in animam viventem:* in prima vero verbo praeteriti plusquam perfecti, *Plantaverat Dominus Deus paradisum*, ut cognosceres primam dignitate et beatitudine, non autem tempore praecedere secundam: in qua prima tantae spiritualitatis homo fuerat, ut nullis usibus corporalium sensuum indigeret, sed solo intelligentiae officio frueretur. Quod autem sanctus Ambrosius testatur, dicens: „Et aperti sunt, *inquit*, oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent. Et ante quidem nudi erant, sed non sine virtutum integumentis: nudi erant propter morum simplicitatem, et quod amictum fraudis natura nesciret. Nunc autem multis simulationum involucris mens humana velatur. Ergo posteaquam spoliatos se illa sinceritate ac simplicitate viderunt integrae incorruptaeque naturaé, quaerere mundana et manufacta coeperunt, quibus nuda suae mentis operirent, et obumbrarent genitale secretum. Nam quomodo clausos oculos corporis habuit Adam, qui omnia animantia vidit et illis nomen imposuit? quomodo cognovit? Interiore videlicet et altiore scientia, non tunicam sibi, sed virtutum deesse velamina." Eodem igitur modo quo omnia animalia vidit, suam nuditatem cognovit, solo videlicet interioris scientiae simplicique mentis oculo, absque corporalis mortalisque sensus auxilio. Ubi datur intelligi

quod omnia animalia et volatilia quae de terra et de aquis facta narrantur, sparsim per terrarum spatia locis suis sedibusque naturalibus erant, quae tum omnia nec localiter nec sensu corporeo, sed solo mentis contuitu ultra omnem sensum corruptibilem, ultra omnem locum et omne tempus in rationibus suis secundum quas creata sunt, primus homo priusquam virtutum tegimine spoliaretur, potuit contemplari. De ipsa quoque nuditate primi hominis Gregorius Theologus in sermone de Paschate, sic ait: *Nudum simplicitate et vita sine arte, et sine omni velamine et problemate talem decuit esse eum, videlicet hominem a principio.* Cujus verba Maximus exposuit quadragesimo primo capitulo de ambiguis dicens: *An forte nudus, ut ait magister, varia circa naturam contemplatione scientiaque, et vita sine arte circa actionem et virtutem, extra multimodam artificiositatem subsistens, secundum habitum habens incontaminatus virtutum rationes.* Et sine omni velamine atque problemate ipsius in sensibus visibilium notitiae ad intelligentiam divinorum praeductivae non indigens, in solum simplum uniformis et continuativae eorum quae post Deum sunt virtutis atque scientiae accessum, solius in operatione motus indigentem ad promtam per se pronuntiationem. Itaque quicunque philosophica ratione seipsos erigere primi patris lapsu desiderant; primo perfecta passionum ablatione incipiant: deinde sic circa rationes artium sollicitudine ac sinis naturalis supervolantes theoriam in aeternam immaterialemque aspiciant scientiam non habentem omnino sensui impressam formam, aut intellectum duce ratione collocatum: sicut ex principio primum hominem fecit Deus, nudi erant simplicitate scientiae, et incircumflexa et mortificatione carnalis legis facti.

20. Similiter de sopore quem Dominus Deus immisit in Adamum, intellige; siquidem sopor ille et causa peccati et post peccatum immissus, et ut verius dicam, permissus videtur esse. Nam Deum facere quod sinit fieri, modo quodam locutionis scriptura solet dicere. Sopor itaque ille erat animi intentionis quo semper et inflexibiliter creatorem suum contemplari debuerat, ad delectationes rerum materialium reflexio, et carnalis copulae appetitus, ut beatus Ambrosius exponit. *Quis est iste,* inquit, *sopor nisi quia paulisper ad conjugium copulandum cum intendimus animum, velut intentos oculos ad Dei regnum, inclinare atque inflectere videmur ad quendam somnum istius mundi, et paulisper obdormire divinis, dum in secularibus mundanisque requiescimus?* quem soporem, hoc

est ab externis ad temporalia, a Deo ad creaturam mentis inclinationem sequitur dormitus, *Postquam soporem*, inquit, *immisit Deus in Adamum*, *obdormivit*, hoc est seipsum omnino aeternae ac beatae contemplationis vigore segregavit, et in delectationem sensibilium omni virtute evacuatus cecidit, sensibusque spiritualibus penitus recessit. Ubi notandum: quod postquam obdormivit Adam, conditionem mulieris introduxit scriptura, ut per hoc insinuaret: quod si humana natura simplicem sinceramque integritatem suae constitutionis, quae ad imaginem Dei facta est irrationabili motu liberae voluntatis non desereret, sed semper in contemplatione veritatis incommutabiliter permaneret, omnino scissuram suam in duplicem sexum ad similitudinem irrationabilium animalium non pateretur, sed eo modo quo angelicus numerus sine ullo sexu multiplicatus est, multiplicaretur. Quando vero sponte dormivit, hoc est suae naturae dignitate non invita lapsa est, sub divisionem et ad similitudinem pecorum propagationem consequuta est. Cumque obdormisset, inquit, *tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea, et aedificavit Dominus Deus costam quam tulerat de Adamo in mulierem.* Ubi quamvis sub figura unius costae quam tulit Deus de latere Adami, et naturae scissura in duplicem sexum et universae virtutis interioris quae ei inerat priusquam peccaret, custodiae ablatio: per carnem vero quae in loco costae ablatae collocata est, miserrima commutatio illa qua pro custodia virtutis et beatitudinis, vitiorum atque miseriae mortiferam imbecillitatem mutuavit, significari videatur: plus tamen Christi et Ecclesiae mysterium prophetice praefiguratum intelligendum esse arbitror. Primus siquidem homo, Adam sicut docet Apostolus, ubique forma futuri est, Christi videlicet. Sed e contrario. In primo siquidem Adamo scissa est natura in masculum et foeminam, in secundo adunata est. In Christo enim Jesu non est masculus neque foemina. In primo universa natura de felicitate paradisi est expulsa: in secundo in eandem felicitatem est revocata et restituta. In primo caro pro costa, hoc est infirmitas pro virtute assumta est: in secundo infirmitas et mors absorpta, virtus vero et vita aeterna humanae naturae donata est. *Sicut enim in Adamo omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Dormit* itaque, ut ait Sanctus Augustinus, *Adam et fit Eva, moritur Christus et fit Ecclesia.* Dormienti Adam fit Eva de latere: mortuo Christo percutitur latus, ut profluant sacramenta quibus formatur Ecclesia. Sanguis enim est in consecrationem calicis, aqua

vero in consecrationem baptismatis. In primo homine humana natura tunicas induitur pelliceas, hoc est mortalia corpora relicta naturali nuditate, videlicet sinceritate et simplicitate: in secundo eadem tunicas spoliatur pelliceas, omni imbecillitate mortalium corporum peremta, et nuditate, id est simplicitate pristinae naturae recepta. Haec igitur ut praediximus, quae post soporem immissum in Adamum divina narrat historia, quamvis in paradiso veluti facta legantur, rationabilius tamen et veritati congruentius, post peccatum ac per hoc extra paradisum humanae naturae merito inobedientiae superaddita credenda et intelligenda sunt. Si enim plantatio Dei et paradisus in delitiis sit humana natura ad imaginem Dei facta, nullaque praevaricationis contagione deformata; quicquid extra dignitatem naturae causaque peccati factum intelligitur, cur non etiam extra paradisum fuisse non intelligeretur, ignoro. Non ignoro autem usitatissimum Divinae scripturae tropum, qui a Graecis ὕστερον πρότερον, a Latinis vero praeposterum seu Anticipatio, quam Graece πρόληψιν dicunt, vocatur; quo Matthaeus Evangelista usus est, passionem et resurrectionem Domini narrans. Ea siquidem quae resurrectionis articulo facta sunt, passionis hora evenisse scribit. Ait enim, *Jesus autem iterum clamans voce magna emisit Spiritum; et ecce velum templi scissum est in duas partes a summo usque deorsum, et terra mota est, et petrae scissae sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt, et exeuntes de monumentis post resurrectionem ejus, venerunt in sanctam civitatem et apparuerunt multis.* Haec omnia juxta rerum factarum seriem resurrectionem Domini secuta sunt; sed praedicto narrationis tropo post passionem fuisse Evangelista voluit narrare. Non enim credendum est aliorum monumenta aperta fuisse priusquam ipse suum aperiret monumentum, aut ante illos verae qui resurrectionis testes sunt, resurgeret. Sopor itaque Adam, sequensque eum dormitus, et ablatio costae, et divisio simplicis naturae in duplicem sexum, et mystica uxoris cognitio, caeteraque quae in figura Christi et Ecclesiae praefigurata sunt: cognitio quoque nuditatis, hoc est naturae sinceritatis, atque ideo non de ipsa erubescebant, quum virtutum tegmina induebantur, delectationibus vero irrationabilium motuum omnino absoluta, quam peccando perdiderant et perdendo recognoverant; fallax autem suasio serpentis et subdola, mulierisque cum serpente disputatio atque seductio, ac de fructu vetiti ligni illicita assumtio, lethiferque gustus, viri quoque con-

sensus et casus non ignorantis, sed leve peccatum existimantis unicae suae uxori consentire: Adam enim non est seductus, mulier autem seducta est. Non enim inscius peccavit, ideoque durius puniri meruit. Apertio item oculorum qua suam nuditatem cognoverant, perizomatumque de foliis fici consutio, vocis item deambulantis Domini Dei in paradiso auditus, amborumque, Adami videlicet et uxoris ejus, a facie Domini Dei fuga, et in medio ligni absconsio, et caetera usque ad expulsionem hominis de paradiso, haec omnia in paradiso per anticipationem praepostere facta esse divina narrat scriptura, dum sint peccatum consequuta. Si enim paradisus est humana natura ad imaginem Dei condita, et in angelicae beatitudinis aequalitate constituta; mox profecto ut creatorem suum deserere voluit, ex dignitate suae naturae lapsa est. Nam et priusquam uxori suae consentiret, superbire inchoavit. Porro, si nullum spatium temporis inter conditionem ipsius et lapsum divina tradidit historia, quid aliud datur intelligi scripturae silentio nisi hominem mox ut conditus est, superbisse ac per hoc corruisse. Cui rei maxima argumentatio est, homicidium Diaboli, *qui homicida erat ab initio, et in veritate non stetit:* qui et ipse nulla mora interstante, mox ut creatus est lapsus superbiendo, consequenterque homini cum creato sibi invidendo eumque astutiae veneno interimendo. De Paradiso sufficienter habes, ut arbitror. D. Sufficeret forsitan si breviter de ficu illa cujus foliis succinctoria consuta sunt, deque Domini Dei deambulatione in paradiso aperires quid sentias: nam de pelliceis tunicis praedictum est.

21. Ficus illa divinum legis mandatum primis hominibus in paradiso traditum non incongrue accipitur. Erat autem illud mandatum, *de omni ligno paradisi comedite, de ligno autem scientiae boni et mali comedere nolite.* Et ut cautius mandatum custodirent, praevaricationis periculum non est ab eis occultatum. *In quacunque enim die,* inquit, *comederitis ex eo, morte moriemini.* Lex ergo primis hominibus in paradiso data est, cujus verba memoriter tenebant, quod responso mulieris serpenti declaratur. *Respondit enim de fructu lignorum quae sunt in paradiso vescimur, de fructu vero ligni quod est in medio paradisi, praecepit nobis Deus, ne comederemus et ne tangeremus illud, ne forte moriamur.* Cujus legis verba male interpretatus est coluber, ut primo mulierem i. e. sensum deciperet, ut per eum ad virum, ad animum videlicet, haberet accessum: veram autem et salutiferam Divini mandati dissimulavit virtutem; quam si mulier illa

cognosceret, deligeret, vereretur, non fortassis a serpente seduceretur, nec virum suum attraheret ut perderetur, nec de foliis fici, hoc est de verbis solummodo mandati succinctoria sibi consuerent, hoc est congruos desideriis carnis mortiferisque turpitudinibus suis usus, sed de fructu illius, hoc est de vera vitalique divinae legis virtute atque intelligentia, sumerent, comederent, et in aeterna felicitate viverent. Lex itaque divina perverse interpretata et secundum solam literam considerata, humanisque seu diabolicis superstitionibus corrupta, carnalibus concupiscentiis est congrua et irrationabilibus motibus perizomata, veluti quibusdam foliis inanibus omnique virtute ac vero intellectu, praestat consuta: bene vero et spiritualiter intellecta omnique carnali sensu ac superstitione purgata, salutiferum vitalemque comedentibus, hoc est recte secundum spiritum intelligentibus eam, fructificat esum: de quo primi homines comedere nolentes, sed falsiloqui serpentis interpretationi credentes, non fructum legalis fici in usum spiritus acceperunt, sed folia inania fraudisque plena, sola videlicet verba, diabolica astutia connexa, quibus suarum libidinum turpitudines cooperire valerent. Hoc autem dicimus sanctum Ambrosium sequentes, qui praefatam ficum in libro de paradiso exponit, dicens: „Assuerunt folia ficus, et fecerunt sibi succinctoria. Ficum hoc loco pro qua specie debemus accipere, divinarum nos docet series lectionum: quandoquidem salvos esse qui sub vite et ficu requiescunt, scriptura memoraverit, et Salomon dixerit: Quis plantat ficum, et de fructu ejus non manducat? Et Dominus ad ficum venerit, sed ideo erit offensus, quia non invenerit fructum, sed folia tantum. Docet me ergo Adam quae sunt folia, qui posteaquam peccavit, de foliis fici sibi fecit succinctoria, qui de fructibus ejus magis gustare debuerit. Justus fructum eligit, folia peccator. Quid est fructus? fructus, inquit Apostolus, spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, modestia, continentia, dilectio. Non habebat fructum, qui gaudium non habebat: non habebat fidem, qui praevaricaturus erat mandatum Dei: non habebat continentiam, qui interdicto sibi gustaverat ligno. Ergo quicunque praevaricatur mandatum Dei, spoliatur atque nudatur, et fit ipse sibi turpis: vult se operire quibusdam foliis ficus, fortasse quibusdam inanibus vel umbratilibus sermonibus, quos compositis mandatis assuens, et verbum de verbo struens, ad operiendam conscientiam suae mentis factique turpitudinem velamen peccator intexit, ut pudenda sua contegat. Ita

enim ſupra ſe folia conſuit, qui culpam velare deſiderans, aut diabolum delicti memorat auctorem, aut carnis praetendit illecebras, aut alium quempiam perſuaſorem prodit erroris. Et de ſcripturis divinis frequenter promit exempla quibus juſtos in culpam perhibet incidiſſe, dicens: ſi forte in ſtupris fuerit deprehenſus: et Abraham cum ancilla procubuit, et David alienam adamavit et ſibi aſcivit uxorem. Aſſuit enim quaedam folia, quaedam exempla de propheticarum ſerie ſcripturarum, fructum earum non putans requirendum. Nonne tibi videntur etiam Judaei folia aſſuere, dum legis ſpiritualis verba corporaliter interpretantur? quorum interpretatio fructum omnem viriditatis amittit, damnata maledicto ariditatis aeternae. Bona igitur interpretatio, hoc eſt ſpiritualis ficus eſt fructuoſa, ſub qua juſti ſanctique requiescunt, quam qui plantaverit in animis ſingulorum, ſicut Paulus ait, ego plantavi, Apollo rigavit, etc. manducabit ex ea fructum. Mala autem interpretatio fructum ferre viriditatemque ſervare non poterit. Quod igitur gravius eſt, hac ſe Adam interpretatione ſuccinxit eo loco, ubi fructu magis caſtitatis ſe ſuccingere debuiſſet." Audiſti Ambroſium de ficu: audi et eundem de Domini Dei deambulatione in paradiſo, humana videlicet natura, quam ad imaginem ſuam condidit, quam nunquam deſeruit neque perire permiſit, in qua ſemper deambulabat occulte ac ſpiritualiter, ſcrutans corda ſingulorum et renes, intelligibilique voce cauſas praevaricationis interrogans, et plus miſericorditer increpans et corrigens, quam juſte ulſciscens. Ait ergo praefatus magiſter, „Et audierunt vocem Domini deambulantis ad vesperam. Quae eſt deambulatio Dei, qui ubique ſemper eſt? Sed puto deambulationem quandam eſſe Dei per divinarum ſeriem ſcripturarum: in quibus quaedam Dei verſatur praeſentia, cum audimus, quia ipſe aſpicit omnia, et oculi Domini ſunt ſuper juſtos: cum legimus, quia Jeſus ſciebat cogitationes eorum: cum legimus, quid cogitatis mala in cordibus veſtris? Ergo dum haec recenſemus, quaſi deambulantis cognoscimus Domini vocem. Fugerat ergo peccator, non quo Dei poſſet latere conſpectum, ſed intra conſcientiam ſuam latere cupiebat, opera ſua lucere nolebat. Juſti enim eſt facie ad faciem videre, quia juſti mens non ſolummodo praeſens eſt, ſed etiam cum Deo disputat, ſicut ſcriptum eſt: judicate pupillo, et juſtificate viduam, et venite disputemus, dicit Dominus. Ergo cum legit peccator has divinas ſcripturas, audit vocem domini quaſi ambulantis

ad vesperam. Quid est ad vesperam, nisi quia culpam suam sero cognoscit, et sero venit quaedam erroris praeteriti verecundia, quae errorem praevenire debuerat. Nam dum culpa fervet in corpore, et anima exagitatur corporis passionibus, non cogitat Deum sensus errantis, hoc est non audit Deum ambulantem in scripturis divinis, ambulantem in mentibus singulorum. Dicit enim Deus: quum inhabitabo inter illos, et inter eos ambulabo, et ero illorum Deus. Ergo cum in animae sensum redierit potestatis formido Divinae, tunc erubescimus, tunc nos gestimus abscondere: tunc in peccatorum nostrorum positi cogitationibus, in medio ligni paradisi ubi peccavimus, deprehendimur, latere cupientes, et arbitrantes quod Deus non requirat occulta." In his verbis praedicti magistri intellige illud lignum in medio paradisi in quo latere se posse fugientes praevaricatores putaverant, non aliud esse nisi humanae cogitationis et conscientiae secretum. „Sed scrutator, *inquit*, animorum et cogitationum usque ad divisionem animi penetrans, dixit: Adam ubi es? Quomodo loquitur Deus? nunquid voce corporea? non utique, sed virtute quadam praestantiore, quam vox corporis potest esse, fundit oracula. Hanc vocem ejus prophetae audierunt, hanc vocem fideles audiunt, impii non intelligunt." Talium sermonum virtutem quisquis acute perspexerit, inveniet paradisum non localem terrenumve quendam locum esse nemorosum, sed spiritualem germinibus virtutum consitum et in humana natura plantatum: et ut apertius dicatur, non aliud praeter ipsam humanam substantiam ad imaginem Dei factam, in qua lignum vitae, verbum videlicet patris et sapientia, omnem fructificat vitam: in cujus medio fons omnium bonorum eadem videlicet divina sapientia manat, ibi ficus illa divina profecto lex radicata est: cujus vera interpretatio et spiritualis fructus vitae est comedentibus, hoc est intelligentibus eam pie perfecteque: perversa vero et carnalis secundum literam inania folia sunt et infructuosa, quibus divinae legis transgressores culpas suas operire contendunt falsiloqua apologia, et vel in ipsum legis auctorem, vel in Diabolum, vel in aliam quampiam personam, vel in similitudinem factorum quae a sanctis Patribus figurate perpetrata sunt, referre non verentur, facta patrum carnaliter secundum literam accipientes, spiritualiter autem nullo modo intelligentes, et in occasionem sui erroris talia exempla de divina scriptura proferentes: de quibus convenienter Apostolus ait, *litera occidit*, *spiritus autem vivificat.* In quibus paradiso intelligibili incessu Deus de-

ambulabat. Custos quippe est et scrutator plantationis, quam ad imaginem et similitudinem suam plasmavit. Cujus vox inexplanabilis *Adam ubi es?* haec vox est creatoris humanam naturam increpantis. Ac si dixisset, ubi nunc es post praevaricationem? non enim ibi te reperio, ubi te creatum cognosco: non in ea dignitate qua ad imaginem et similitudinem meam te feci, invenio; sed desertorem beatitudinis veri luminis fugitantem, et in latebris malae conscientiae latitantem increpo, causamque tuae inobedientiae inquiro. Putasne me ignorare quid fecisti, vel quo fugisti, vel quomodo timens vocem meam te abscondisti, vel quemadmodum nuditatem tuam, sinceritatem videlicet et simplicitatem naturae, in qua conditus eras, sero recognovisti? Nonne haec omnia perpessus es, quia ex ligno de quo praeceperam ne comederes, comedisti? nam si non comedisses, non fortassis vocem deambulantis in te creatoris tui timeres, nec a facie ipsius fugeres, nec nuditatem tuam quam praevaricando perdidisti, cognovisses.

22. De ligno autem interdicto et in superioribus multa jam diximus, Gregorium Nissenum sequentes, et nunc iterum breviter dicendum arbitror, nobilissimi magistri Maximi monachi sensum introducentes. Ipse siquidem lignum scientiae boni et mali visibilem creaturam, quam homo creatorem suum deserens, secutus est, esse intelligit, cui videlicet creaturae visibili et delectatio voluptatis inest, et anxietatis occasio, et mortis quasi quidam mixtus fructus ex bono falso libidinis et malo sequentis tristitiae. Nulla enim delectatio visibilis creaturae est, quam non sequitur egestas. Egestatem vero sequitur anxietas mortisque tristitia. Et quamvis arridente voluptate lateat anxietas et causa mortis; simul tamen humanae animae insunt, simulque incipiunt. Latet enim anxietas sub quadam falsa pulcritudine voluptatis, et est veluti quidam mixtus fructus ex libidine apparente et anxietate latente. Deficiente vero voluptate et delectatione visibilis crearurae, nuda per se atque aperta remanet anxietas, quae nascitur ex egestate defectuque visibilis boni. Hinc praefatus Maximus *fortassis*, inquit, *lignum esse scientiae boni et mali visibilem creaturam qui dixerit, non a veritate aberrabit.* Voluptatis namque et anxietatis factricem naturaliter habet perceptionem. Aut quum et rationes habet spirituales visibilium creatura et intellectum nutrientes: et iterum naturalem potentiam sensum delectantem, intellectum vero subvertentem, lignum scientiae boni et mali appellata est; boni siquidem habet scientiam

spiritualiter considerata, mali vero scientiam corporaliter assumta. Passionum namque sit magistra corporaliter eam accipientibus, divinorum eis oblivionem inferens: propter quod interdixit homini, intermittens interim ejus perceptionem Deus, ut prius, maxime quippe erat justum, per participationem gratiae propriam cognoscens causam datamque per gratiam immortalitatem, per hujusmodi ligni perceptionem ad impassibilitatem consummatus et inconversibilitatem, sicut jam Deus Deificatione factus innocui cum Deo communione Dei disceptaret creaturas, et earum reciperet scientiam, ut Deus et non homo eandem habens cum Deo per gratiam eorum quae sunt sapienter notitiam per ipsam et Deificationem animi atque sensus transmutationem: sic accipiendum de ligno juxta omnibus valentem coaptari anagogen. Intuere quam pulcre, quam aperte quid sit lignum scientiae boni et mali exponit. *Est enim*, ut ipse ait, *visibilium rerum natura, quae spiritualiter in rationibus suis intellecta, scientiam boni et spiritualem fructum intelligentibus eam praestat:* carnaliter vero et libidinose appetentibus, et intemperate et contra leges divinas abutentibus mortiferam infert scientiam. Ac per hoc non in ipsa natura causa mali est constituta, sed in abutentium intemperantia, et haec est ipsa mulier, vel ut ita dicam, hoc est illud lignum de quo Dominus dicit: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est in corde suo.* Materialium siquidem superficies rerum dum sit naturaliter pulcra, incaute et libidinose sensibus eam considerantium mortis infert occasionem. Visibilem namque creaturam ad hoc Deus condidit, ut per eam sicut per invisibilem, laus ejus cumularetur, et cognosceretur non quid est, sed quia est unius totius creaturae visibilis et invisibilis conditor: ideoque interdixit Deus humanae naturae visibili creatura delectari, priusquam veniret ad perfectionem sapientiae, in qua posset deificata de rationibus rerum visibilium cum Deo disputare; nec illa mulier, carnalis videlicet sensus, ad delectationem materialis creaturae extrinsecus consideratae valeret eum attrahere. Ordo itaque divinae legis erat, primum creatorem cognoscere ejusque ineffabilem pulcritudinem: deinde creaturam rationabili sensu mentis nutibus obtemperante considerare, totamque ipsius pulcritudinem, sive interius in rationibus, sive exterius in formis sensibilibus, ad laudem creatoris referre. Hunc autem divinae legis ordinem homo superbiendo spernens, creatoris sui amorem et cognitionem materialis creaturae exteriori pulcritudini postposuit,

ac per hoc periculum divinae indignationis incurrit, inque mortem corporis et animae totiusque naturae perditionem incidit, quia divinae legis justissimam pulcherrimamque seriem servare neglexit. Haec de ligno prohibito sensus honorabilium divinae scripturae expositorum perspicientes diximus. Hunc etiam sensum sanctus pater Augustinus in undecimo hexameri sui introduxit. „Non autem, *inquiens*, ignoro quibusdam visum esse festinatione praevertisse illos homines appetitum scientiae boni et mali, et immaturo tempore percipere voluisse, quod eis dilatum opportunius servabatur; idque egisse tentatorem, ut praecerpendo quod nondum talibus congruebat, offenderent in Deum, et ab ejus rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati: ad quam si suo tempore sicut Deus volebat accederent, possent ea salubriter perfrui; hoc *diximus propter aliquos ut* si forte lignum illud non ad proprietatem ut verum lignum et vera poma ejus, sed ad figuram velint accipere, habeant exitum aliquem recta fide veritateque probabilem." Sed praefatus magister videtur hunc sensum de spirituali paradiso nec refellere nec laudare more suo solito quo duos paradisos astruit esse, unum quidem terrenum localemque secundum proprietatem rerum sensibilium, alterum vero omnino spiritualem, ad cujus figuram terrenus ille atque sensibilis factus est. D. Qui sic de ligno prohibito sensere, non mihi videntur a veritate recedere: veri siquidem simile est valdeque rectae ratiocinationi congruum, ut arbitror, hominem vetito fructu vesci inchoantem, cognitione videlicet sensibilis materiae per corporeos sensus abuti praesumentem, ex ligni vitae dulcedine, hoc est ab internae contemplationis in qua et ad quam conditus est, delitiis justissimo conditoris judicio expulsum fuisse existimari. Nam si rationabili naturalique ordine ingrederetur, id est, si causa omnium rerum Theoriae primum quidem, deinde rationum secundum quas et in quibus omnia facta sunt, perfecta intentione frueretur; neque intelligibili esca ligni vitae, in aeterno videlicet divinae sapientiae contuitu, recluderetur, neque ab esu illiciti pomi, cognitione scilicet visibilis materiae congruo maturoque tempore perfectae suae sapientiae qua Deum et consequenter creaturam absque ullo errore ullisque carnalis concupiscentiae delectationibus cognosceret, prohiberetur. Impossibile quippe est cognitionem creaturae impediri rationabili animae, in qua perfecta contemplatio creatoris incipit lucere. Ubi vero speculatio naturae conditae conditoris cognitionem praecedit, quum phantasiis et illecebris rerum

sensibilium carere non potest, nunquam error deerit nisi in his qui divini radii splendore superfusi, rectae contemplationis semitas carpunt, seipsos et Deum suum quaerentes. Non ergo creatura mala est, neque cognitio ejus, sed perversus rationabilis animae motus quo conditoris speculationem deserit, et seipsam libidinoso illicitoque appetitu in amorem sensibilis materiae mortiferisque gressibus flectit, unde nisi prius divina gratia liberata, redire non poterit. Humana siquidem natura, ut ait sanctus Augustinus, idonea fuit per liberum arbitrium vulnerare se, jam vero vulnerata et saucia, idonea non est per liberum arbitrium sanare se. Sed ad ea quae restant, ratiocinationis iter est carpendum.

23. M. Quid restat? non de paradiso satis est dictum. Nam de remotione criminis qua objurgatur divina voce Adam, culpam removit in mulierem, et ut attenuaret mulieris causam, removit culpam in eum qui sibi mulierem dedit, deque ipsius mulieris remotione qua causam praevaricationis in serpentem refert, quum ab expositoribus sacrae scripturae satis est discussum, non necessarium arbitror dicere. D. Necessarium quidem valdeque utile. Potest enim fieri, ut fortassis quis existimet remotiones ipsas, quibus et vir in mulierem sibi a Deo datam ac per hoc in mulieris datorem, mulier autem in serpentem occasionem peccati removit, ratas justasque apologias fuisse ultioneque indignas, nisi vera ratione convincantur, ac mox injustae et reprehensibiles refellantur, meritoque ad cumulum justissimae poenae delicti pertinere judicentur. M. Ponamus itaque ipsius scripturae verba. *Dixit*, inquit, *Adam, mulier quam dedisti sociam mihi, dedit mihi de ligno, et comedi.* Dic quaeso Adam, quis tibi mulierem dedit? Dominus inquis qui eam formavit. Quaero a te cur Deus eam formavit tibique dedit? cur te dormiente, hoc est mentis contuitum a contemplatione veritatis in amorem carnalis conjugii convertente, costam de latere tuo traxit, de qua mulierem fecit quam tibi peccanti seque deserenti dedit? cur non eodem modo quo te fecit, mulierem quam tibi daret, fecerit? Tu ipse de terreno limo merito qui coelestia deserens terrena elegisti, factus es: mulier tua ex latere tuo sumta est congruenter, quia causa praevaricationis tuae ex teipso orta est. Respondebis, credo haec omnia: Deus fecit quia voluit; et ideo sic fecit, quia sic faciendum praevidit, qui omnia quaecunque voluit, fecit. Sed adhuc a te quaero, quare sic voluit mulierem tibi facere? Quis inquies divinae voluntatis causas potest investigare? Quis enim cog-

novit sensum Domini? Ignoras igitur qua ratione Deus fecit mulierem, quam tibi dedit? Ignoro, inquis, si non in adjutorium propagationis et multiplicationis humanae naturae, quae in me primitus facta est, et ex me auspicium procreationis accepit. Hic tibi occurro; veraque ratione talem intentionem repello. Non enim humana natura ignominiosae generationis ex masculo et foemina in similitudine irrationabilium animalium indigeret, si superbiendo suaeque simplicitatis in qua ad imaginem Dei condita est, pulcritudinem spernendo, modum angelicae multiplicationis qui omnino, ut saepe jam dictum est, sexuum copula caret, non desereret. Quaere itaque aliam rationem, qua possis asserere, cur tibi mulier data est: ista siquidem quam posuisti, falsa est. Imago enim Dei ad quam homo factus est, omni sexu libera est et absoluta. Aliam dicis ignoro praeter eam quam introduxi, et a te infirmatam video. Miror cur te dicis ignorare ea quae propter tuam inobedientiam atque superbiam facta sunt. Ego autem qui in te peccavi et peccando mortuus sum, non ignoro. Clamat enim in me inconcussa et apertissima ratio, quod etiam approbat multorum patrum auctoritas. Quod si humana natura in ipsa simplicissima sincerissimaque Divinae imaginis beatitudine permaneret, nulli sexui succumberet, nullam contumeliosam propagationem sicut animantia subiret. Quum vero in dignitate illa in qua edita est, perseverare noluit, sed ignobiliter inter caetera animalia multiplicari elegit: idem ipse conditor quicquid facturus esset homo perverso motu liberae voluntatis perditus, praevidit, et duplicem sexum per quem propagaretur bestiarum instar, superaddidit. Quid ergo removes in mulierem praevaricationis tuae occasionem, cum in teipso superbiente Deumque tuum spernente, ac per hoc deserente, faciendae mulieris causa praecesserit. Quod etiam divina ironia aptissime declarat, quae dicit: *Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adjutorium simile.* Ac si aperte diceret, non videtur homini quem ad imaginem et similitudinem nostram fecimus, bonum esse solum, hoc est simplicem atque perfectum, universaliterque sine divisione naturae in sexus ad similitudinem angelicae naturae absolutum permanere; sed pronum proclivemque ad terrenos coitus pariter cum bestiis ruere, ac si unitatem naturae per carnalem generationem sexusque corporeos seminaliter multiplicare, coelestium numerorum multiplicationis dignitate contemta: faciamus ergo ei adjutorium simile, quo id quod appetit, peragere possit, foeminam videlicet, quae

similiter ut masculus, fragilis ac lubrica, terrenas appetat concupiscentias. Et hoc est quod per anticipationem scriptura profert dicens: *masculum et foeminam fecit eos*, vasa videlicet procreandae carnalis prolis, spreta dignitate divinae imaginis spiritualisque numerositatis. Cur itaque praevaricationis tuae causam quae in teipsum refunditur, in mulierem quam tibi creator tuus dedit, vel certe in ipsum creatorem removere conaris? talis itaque remotio criminis nil defensionis contulit, cumulum vero damnationis exaggeravit. Sed fortassis quis dicat: quod conjugium prolisque procreationem reprehendimus, dum divisionem naturae humanae in masculum et foeminam quorum copula et conjugium et filiorum propagatio naturaeque augmentatio perficitur, merito peccati fuisse affirmamus. Cui respondebimus: conjugia non reprehendimus, si legitima sint, prolisque procreandae, non libidinis perpetrandae appetitu copulata, utriusque sexus fide castaque pudicitia servatis: imo etiam laudamus, quia et a Deo concessa sunt et jussa; *crescite* enim, inquit, *et multiplicamini, et implete terram:* uterque quoque sexus sine quo carnale connubium fieri non potest, quod a Deo factus sit, nullus catholicorum ambigit. Ait enim scriptura: *masculum et foeminam fecit eos.* Item alibi: *quod Deus conjunxit, homo ne separet.* Carnalia vero conjugia, etsi legitima sint et in religiosis hominibus conjuncta; libidinoso tamen illicitoque motu carnalis pruritus carere non posse incunctanter affirmamus. Non enim aliunde nascentes in carne parvuli, nisi inde aeternae mortis reatum attrahunt, quos solum Catholicae Ecclesiae baptisma ab ipso reatu liberat. Asserimus quoque copulas illas carnales quibus humana localiter et temporaliter natura propagatur, non necessarias fore, si homo suae naturae multiplicationem ad similitudinem pecorum fieri, coelestium numerositate deserta, non eligeret. Sicut ait David: *Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Sed redeamus ad responsum mulieris, culpae suae occasionem in serpentem removentis. *Dixit Dominus Deus ad mulierem: quare hoc fecisti? quae respondit, serpens decepit me, et comedi.* Et tu mulier, quare removes crimen tuum in serpentem, cum tuipsa sis culpae tuae creatrix? serpens ipse in quem culpam refundis, in te ipsa repit: serpens tuus tua carnalis concupiscentia est atque delectatio, quae ex irrationabilis animae motu in sensu corporeo gignitur. Frustra igitur mulier, sensus videlicet carnalis, culpam suam in serpentem, hoc est in de-

lectationem irrationabilem cujus ipsa auctor est, removet. Non enim materialium rerum illicita delectatio ortum duxit ex natura, sed ex peccatricis animae imperfectis irrationabilibusque motibus per corporeos sensus in amorem sensibilium rerum mortifero appetitu irrumpentis; neque antiquus hostis ad virum animae, animum dico ad imaginem Dei factum, accessum haberet, ni prius per insitam corporeo sensui qui est veluti quaedam mulier, animi delectationem, quasi per quendam colubrum ipsum corporeum sensum seduceret: quemadmodum neque animus in rerum materialium perniciosa delectatione et perfruitione corporeo sensui consentiret, si prius in ipso superba praesumtio non praecederet. Superbia itaque animi carnalisque sensus illicita delectatio sibi invicem copulatae, naturam humanam mortis damnationi tradiderunt: de qua sola Christi humilitas et spiritualium rerum in animabus fidelium delectatio eandem revocat liberatque naturam. Non habes itaque, mulier, in quid vel in quem culpam tuam removeas, nisi in te ipsam, dum illicitae delectationis tuae in quam culpam tuam removere conaris, convinceris auctor esse. Ubi pulcre divinorum verborum textum animadvertere debemus: ea siquidem quae simul facta sunt absque temporalium morularum interstitiis, propter nostram tarditatem carnalesque sensus quibus originali peccato corrupta locis et temporibus succumbimus, ordine quodam mirabili mysticorum sensuum plenissimo, veluti locis temporibusque peracta contexuit. Primo itaque interrogatus vir, hoc est animus; nec immerito, dum omni paradiso humanae naturae praesit, eumque custodire ne in eo praeceptum divinum violaretur, debuit. Ac sic interrogatur: Adam qui priusquam peccasses, ultra omnia loca et tempora constitutus fueris, responde nunc praevaricator, ubi es? Eras in coelo, sicut angelica creatura beatus, nunc in terris es, sicut bruta animalia superbus. Sermo convertitur ad mulierem, et ab ea quaeritur, cur sic fecerit? Ubi notandum, quod non confestim viro et mulieri sententia inquirentis judicis profertur, sed veluti spatium improbae excusationis corrigendae conceditur, locusque indulgentiae praeparatur. Postremo vero dum ad serpentem pervenitur, non ille interrogatur, nec ei spatium remotionis culpae praebetur, quia non potuit, quum primordialis causa totius malitiae fuit; sed continuo sententiam justi judicis sustinuit. Ait enim Deus ad serpentem: *quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animantia, et bestias terrae.* Animadverte, quod neque viro neque mulieri, sed solo ser-

penti maledicitur. Non enim Deus maledicit ea quae fecit, sed benedicit; Animus autem et sensus creatura Dei sunt, carnalis vero delectatio extra divinam conditionem, irrationabilibus humanae animae passionibus orta est; ideoque divinae sententiae severitati succumbit, quia extra naturam a Deo facta reperitur. Quid enim aliud est divina maledictio, nisi eorum qui extra naturam sunt eamque contaminant, justissima et irrevocabilis damnatio? Quae sint autem animantia illa et bestiae terrae, inter quae carnalis delectatio per quam diabolus seducit animam, et in qua veluti principali sede habitat, pulcherrime et copiosissime sanctus Ambrosius in libro de Paradiso exposuit; sunt enim omnes irrationabiles passiones rationabilis nostrae naturae, quam *terrae* vocabulo divina commemorat scriptura. Et ne mireris, quod mixtim ac veluti indiscrete, et carnalis delectatio et astutia diabolica in figura serpentis significatur; aliquando enim ipsum Diabolum absolute coluber ille conformat, aliquando libidinosum deceptae ab eo carnalis animae, hoc est carnaliter viventis appetitum, aliquando confuse et indistincte utrumque et alterum in altero concatenatum insinuat. Nec immerito; alterum enim sine altero separabiliter esse non potest. Ubicunque enim fuerit libidinosus animae contuitus, ibi absque mora aderit immundi spiritus accessus; ubicunque autem adsit diabolicae astutiae introitus, ibi non deerit universalis malitiae pruritus. In quocunque autem corporeo sensu qui in figura mulieris ponitur, haec duo convenerint necessario, illicitus esus, illicitae escae, hoc est materialium rerum pulcritudinis sequetur abusio; quae mortem animae infert, cujus mortis mors corporis umbra est. De maledictione autem qua serpens damnatus est, deque sententiis quae in mulierem inque virum suum Adamum perlatae sunt, in quibus plus misericordiae intelligitur quam vindictae, superfluum videtur nunc dicere. Quod enim a sanctis patribus satis est explanatum, explanare fortassis videbitur non necessarium: et quod in illorum scriptis plenissime planissimeque invenitur, cur a nobis forte quis dicet quasi melius explanatis repetatur? quod absit a nobis existimari, cum eorum vestigia vix valeamus consequi. D. Non necessarium plane videretur, si hoc solum non obstaret. Mirum namque videbitur et rationi textuique disputationis inconveniens, cur cum pene omnia quae de natura paradisi spiritualis, deque his quae in eo facta fuisse scriptura commemorat, dicenda videbantur, quamvis cursim breviterque sanctorum patrum sententias sequens tetige-

ris, hunc solum locum omnino intactum ac transitorie praetermissum silentio venereris; ac per hoc non omnino oportet te talia praetervolare, sed plane et compendiose percurrere.

24. M. Audiamus ergo divinae indignationis in colubrum examen. *Super pectus tuum*, inquit, *gradieris, et terras comedes cunctis diebus vitae tuae.* Serpentem in hoc loco in figura et diabolicae astutiae et carnalis delectationis, et ambarum in se invicem indiscrete et inseparabiliter perplexarum, divinam scripturam posuisse diximus. D. Pulcre, et luculenter, et a veritate non alienum. M. Hujus serpentis pectus est prudentia carnis, in qua diabolicae fraudis calliditas dominatur; inanis quoque et falsiloqua sapientia quae animum non aedificat, sed inflat, pectus ejus est. Carnalis itaque prudentia et inanis fallaxque sophia pectus serpentis est, quas Deus destruet. *Perdam*, inquit, *sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum reprobabo.* Sed si quaeris, qualis differentia sit inter carnis prudentiam et inanem philosophiam, hanc discretionis accipe formulam. Prudentia carnis est falsa virtus quae vitia virtutum coloribus tingit, quae malitiam bonitati similatorie conformat, quae turpitudinem honestatis habitu exornat; ipsas vero simplices verasque virtutes dissimulat, ac mentis obtutibus ne illarum sinceram faciem possit agnoscere, subtrahendo occultat: ac sic carnales sensus decipit, animasque deludit, fallacibus phantasiis falsarum virtutum obruit, mortisque aeternae tenebris opprimit. Inanis vero inutilisque sapientia est cujus exemplum maxime in Judaeis perfidis viget, quae literam divinae historiae solummodo sequitur, spiritum vero, hoc est mysticum intellectum odit, spernit, negligit, ignorat: quae de natura rerum falsas inanesque fabulas absque ulla verisimilitudine ad illudendas carnales animas machinatur, naturalium rationum secundum quas universa creatura facta est, veritate contemta, insolitatorum verborum pomposum grandiloquumque leporem ventilans, seu fallacium propositionum syllogismorumque contortis crinibus veritatis formam qua incautos decipiat, simulans. His itaque duabus pectus serpentis, hoc est diabolica astutia carnaliumque delectationum illecebra componitur: super quod pectus dico, serpens ille graditur, hoc est exaltatur, et de quo glorificatur totum hominem supplantans. Et hoc ex verbis propheticis datur intelligi; non enim simpliciter dixit super pectus tuum repes vel serpes, sed figurate super pectus tuum gradieris. Non enim proprie praedicatur de serpente animal

gressibile, sed reptile. Omne autem animal quod repit, a terra non erigitur, sed per terram trahitur; omne vero quod graditur priusquam gradiatur, de terra erigitur. Ergo *super pectus tuum gradieris*, hoc est super astutiam et calliditatem tuam quae sapientia carnalique prudentia composita est, qua hominem deceptum fefellisti, inque tuam potestatem redegisti, peccatorumque funiculis alligasti, inque aeternae mortis voraginem mersisti, in superbiam erigeris, et ad incrementa vitiorum inque tuae damnationis cumulum, in cordibus infidelium tuae malitiae profectibus elatus et cenedoxus deambulabis. *Et terram comedes*, hoc est terrena appetentium terrenis cogitationibus, carnalibusque desideriis, mortiferisque actionibus vesceris. *Cunctis diebus vitae tuae*, hoc est quanto tempore in humana natura regnum tuum, veluti quaedam falsa lux, arriserit et praevaluerit: non enim aliter in imaginem Dei regnabis et vinces; sed aut specialiter in Christo redemtore de potestate tua liberabitur adhuc in hac vita detenta, aut generaliter in fine mundi quando novissima inimica mors per eundem Christum dei verbum destruetur, et universaliter humana natura in pristinum statum restituetur. *Inimicitias ponam inter te et mulierem, et semen tuum et semen illius.* Mulier est sensus corporeus naturaliter humanae naturae insitus, per quam in his videlicet qui perfecti sunt, visibilis creaturae pulcritudo ad laudem creatoris refertur. Inter quam mulierem dico et serpentem, hoc est libidinosam delectationem materialis pulcritudinis diabolicamque calliditatem in ea possidentem, magna inimicitia a Deo constituta est: mulier quippe, hoc est perfectus perfectorum sensus odit materialium rerum carnalem appetitum; serpens vero spiritualium divinarumque virtutum inimicum habet desiderium. *Et semen illius.* Semen mulieris est rerum visibilium perfecta naturalisque ac multiplex cognitio, omni errore sublato. Ad hoc enim in homine corporeus sensus constitutus est, ut sensibilium et intelligibilium per medietatem phantasiarum internuntius fieret; semen vero serpentis innumerabilium delictorum mortiferum incrementum esse, nemo recte philosophantium ignorat. *Ipsa conteret caput tuum.* Caput hujus serpentis, hoc est initium duabus veluti partibus conflatur; omnis enim malitia ex motu irrationabili rationabilis naturae et ex invidiosa diaboli astutia ortum originemque sumsit, quod caput in sensu perfectorum fidelium conteritur. Non enim eos diabolica fallit astutia, neque primae suggestioni latenter subrepenti praestant introitum, seu irrationabili motui accommodant accessum.

Caput illud dum unum putatur, in infinitum numerum dividitur, quia universalis malitia in tantum multiplex est, ut nulla pars ipsius sit ex qua venenosa vitiorum germina non crescant: quae omnia mulier illa de qua Salomon ait, *mulierem fortem quis inveniet?* virtus videlicet et sapientia in sensibus fidelium perfectorum comminuit: quam mulierem propheta Psalmographus alloquitur, dicens: *tu confregisti capita draconis; dedisti enim escam populis Aethiopum.* Populi Aethiopum sunt multitudines gentium quae in Christum fortis praefatae mulieris typo figuratum crediderint: de quibus Isaias ait: *Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Aethiopes enim tenebrosi atque humiliati translationis proprietate dicuntur. Quorum Theoria gentilium populis convenienter coaptatur, qui ante adventum veri luminis quod est dei verbum, tenebrosi erant, caligine videlicet ignorantiae mortisque aeternae densissima nebula septi; sed mox humiliati fidem accipientes, illuminati sunt et spiritualibus epulis reficiuntur, quas de capitibus draconis contritis, hoc est totius malitiae numerositatibus devictis divina praeparat sapientia. De hoc dracone idem Psalmista loquitur: *draco iste quem formasti ad illudendum ei.* Draco iste, inquit, diabolus profecto corpusque illius universale, hoc est totius malitiae plenitudo ipse est quem formasti, ut illudatur ei a sanctis tuis, qui ipsius perniciosis fallacibusque insidiis illudunt, dum artes malitiae quibus bonitatis munimina machinatur destruere, patefactas explodunt, malleisque virtutum principia nequitiae quae ab eo pullulant, confringunt. Cujus sententiae congruit quod ait sanctus Job: *hoc est initium figmenti Dei quod fecit, ut illudatur ab angelis ejus.* Cur autem draco iste spiritualis cum omnibus membris suis quae ejus malitiam sequuntur, formatio Dei vel figmentum dicitur, duobus modis intelligi potest. Primum quidem, quia omnes apostatae angeli omnesque homines eorum sequaces, quantum naturaliter subsistunt, a Deo conditi sunt, figmentum ejus non incongrue formatioque esse creduntur. Deinde quod talia symbolica verba in talibus divinae scripturae sententiis non semper naturam daemonum malorumque hominum in qua eos conditor omnium bonorum substituit, sed ea quae merito utriusque creaturae inobedientiae superaddita sunt essentiae in eis conditae, significant: ut sunt corpora aerea daemonum, terrena quoque mortaliaque hominum membra quae incunctanter in poenam peccati simplicitati naturae a Deo constitutae adjuncta esse credenda et intelligenda sunt. Sed utrum

natura daemonum a corporibus ab isto aere sibi adjunctis liberabitur, sicut humana natura sui redemtoris gratia adjuta, resurrectionis momento animalibus corruptibilibusque corporibus absolvetur, alius differendi locus est. Quod igitur Propheta ait: *draco iste quem formasti ad illudendum ei*, possumus sic accipere: quia non videtur a veritate distare, ut in *draconis* significatione mortiferam astutiam diaboli membrorumque ejus sive in angelis, sive in hominibus malis: *figmenti* vero seu *formationis* vocabulo, quia sic diversitas interpretum ecclesiae usibus ex Hebraico transtulit eloquio, aut naturam eorum secundum quam a Deo substituta sunt priusquam peccarent, aut ea quae propter superbiam suam eis superaddita sunt, intelligamus. Sed qualicunque modo accipiamus figmentum seu formationem, hoc est sive de natura, sive de naturae superadditis, ad illudendum ei a sanctis hominibus sanctisque angelis diabolus cum suo toto corpore formatus est, non juxta quod naturaliter factus, sed juxta quod superbiendo suaeque naturae dignitatem deserendo futurus. Illudetur enim a sanctis angelis ejus. Remanentibus quippe illis bona voluntate, et conditoris gratia fixis in ea felicitate in qua creati sunt. Ille superba ignorantia qua se casurum non praesciverat; nam si praesciret, fortassis sibi praevideret ne caderet; deceptus invidiaeque livore inflatus, in suam sponte delapsus est miseriam. Justi vero homines creatoris sui ac redemtoris pietate liberati et illuminati, illudunt ei, dum ipsum latenter forma boni coloratum, virtutumque similitudine vitia mortiferumque malitiae venenum suggerentem sentientes, mox caput ejus conterunt, escamque spiritualem, divinam videlicet prudentiam quae vitia a virtutibus secernit ne subdola versutia eos fallere valeat, internae discretionis dentibus comminuunt, verique boni sinceris dapibus omni mixtura mali purgatis vescuntur. Neque illorum mulieres, hoc est sensus, materialium rerum pulcritudo decipit: per quam antiquus coluber libidinosa delectatione mediante, mortifera vitiorum venena imprudentium animis diffundit. Conterit ergo mulier, hoc est sensus, malitiam bonitate discerpens, fortioris mulieris, Dei verbi dico, virtutibus incitata, mota, adjuta, roborata, et ad perfectionem actionis et contemplationis perducta, caput serpentis et capita diabolicae videlicet suggestionis illecebrosaeque delectationis primordia, unde eis laetitia divinaque efficitur perfectio. Qualis enim major laetitia est spiritualiter in hac vita degentibus, quam serpentinas libidinosasque diaboli versutias in seipsis primo convincere, ac deinde sim-

plicioribus se in actione et intelligentia fidelibus ne et ipsi eisdem deceptoris insidiis capiantur, propalare. *Et tu insidiaberis calcaneo ejus.* Calcaneum mulieris quae est αἴσθησις, rerum sensibilium phantasiae sunt, hoc est imagines quae de corporalibus numeris in quinque-partito sensu exprimuntur: ac per hoc calcaneum illud quinquepartitum esse necesse est. Dividitur enim in quinque notissima sentiendi organa, visum dico, auditum, olfactum, gustum, tactumque. Quorum quaedam longe extra molem corpoream sentientis extenduntur: ut visus et auditus. Solem namque et lunam, caeteraque sidera longe ab eo loco quo corpusculi mei moles ambitur, posita sentio. Ubi enim sunt, ibi ea sentio in radiis oculorum meorum qui illuc nulla mora interstante, eriguntur, in quibus phantasiae praedictorum siderum formantur. Videsne igitur, quam longe praefata foemina calcaneum suum in organum videndi extendit. Similiter de his quae proprie tibi in mediis spatiis videntur, intelligendum. Non alio modo de audiendi officio naturalis organi consideratio edocet. Auditus siquidem extra corporis spatia foras erumpit, ut sonorum seu vocum formulas in seipso expressas recipiat, sive longe, sive prope jactu aeris effectas. Quidam vero intra terminos corporis continentur, ut est olfactus et gustus: ut multis de natura sensuum disputationibus videtur. Non desunt tamen qui sensum olfaciendi foras autumant prosilire, quorum opinionem non possumus spernere, longiuscule enim a corporibus nostris bene seu aliter olentia sentimus. De tactu autem nemo Physicorum dubitat, quod et intra corpus et extra suum peragat officium. Solus enim et sine aliis sensibus vim suam excercet. Nullus vero aliorum quatuor absque illius cooperatione ministerium suum valet adimplere. Nam et visus non potest videre nisi tetigerit quod videt; nec auditus audire nisi tetigerit quod audit; nec olfactus olfacere si non tetigerit quod olet; neque gustus gustare si non tetigerit quod gustat. Animadverte itaque quinque partitum sensum sensibilium rerum phantasiis formatum, cui serpens callidus insidiatur. Insidiatur enim sensui videndi, dum pulcritudinem formarum colorumque incautis animabus perniciose suadet concupiscere. Eadem ratione de harmonia vocum, de suavitate odorum, de saporum eorumque quae tactus attingit delectationibus intelligendum arbitror: quae omnia dum improvide, hoc est carnali cupiditate concupita per corporeum sensum ab animo percipiuntur, mortiferum divinorum mandatorum transgressionis efficiunt venenum, omniumque delictorum

femina nutriunt. Et hoc est quod superius insinuat scriptura ubi ait: *Vidit igitur mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulcrum oculis aspectuque delectabile, et tulit de fructu illi et comedit, deditque viro suo.* Mulierem videlicet figurate exteriorem sensum appellans, rerum sensibilium phantasiis delectatum atque deceptum: viri autem appellatione animum significans qui sensui corporeo illicite consentiens, corrumpitur, hoc est contemplatione intimae veritatis segregatur.

25. *Mulieri quoque dixit, multiplicabo aerumnas tuas et conceptus tuos; in labore paries filios.* Ubi aperte datur intelligi, quod si homo non peccaret, non solum interiori intellectu, verum etiam exteriori sensu naturas rerum et rationes summa facilitate, omni ratiocinationis necessitate absolutus, purissime contemplaretur. Postquam vero peccavit, per organa exterioris sensus non nisi solas sensibilium superficies, et quantitates, et qualitates, situs quoque, et habitudines, caeteraque quae corporeo sensui succumbunt, animus percipit: et haec omnia non per seipsum, sed per eorum phantasias attingit, quas secum tractans suum judicium saepissime fallit: ac per hoc non sine multiplicibus studiorum laboribus quos aerumnas mulieris scriptura nominat, ad multiplices conceptus, id est ad inchoationes intelligibilium rerum intelligentiae, atque filios, hoc est rectas rationes, de natura rerum procreandos per eundem sensum potest pervenire. Propterea autem aerumnas, et conceptus, filiosque exteriori sensui divina deputat auctoritas, quum omne studium sapientiae omnisque mentis conceptio puraque veritatis cognitio a sensibus corporis auspicium sumunt, ab inferioribus ad superiora et ab exterioribus ad interiora ratione gradatim ascendente. *Et sub viri potestate eris et ipse dominabitur tui.* In hoc loco naturalis ordinis humanae naturae restitutio divina voce promittitur et in antiquum statum conditionis reversio. Ordo siquidem naturalis esset si animus sui creatoris potestati subditus atque obediens adhaereret: deinde sensus potestatem nutumque animi libenter sequeretur, corpus autem sensui succumberet. Sic namque pax et harmonia ipsius creaturae, et in seipsa et cum creatore suo fieret. Jam vero post transgressionem divini mandati talis ordo ad quem conservandum creatus est homo, talisque pax et unitas creatoris et creaturae perturbatur: homo siquidem sponte sua, nulla occasione cogente, rerum sensibilium amore corruptus, Deum suum deseruit; cui adhaerere solum bonum est humanae naturae et non aliud. Ideoque Deus superbiam humanae na-

turae substernere volens, propriis suis irrationabilibus libitisque motibus hominem permisit abuti, ut in seipso probaret quid sui conditoris gratia meritumque obedientiae et quid irrationabilibus motibus superbaque mandati transgressio sibi conferret. Ac per hoc veluti divortium quoddam maris et foeminae subsequutum est inter animum et sensum; non enim obtemperat sensus corporeus jussionibus animi juxta leges naturae. Quod divortium Apostolus aperte pulcreque expressit, dicens: *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati:* carnem videlicet carnalem sensum appellans, qui rationabilibus animi motibus etiam in his qui perfecti sunt, inobediens resistit. Et alibi: *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati.* Animadverte dissidium legis mentis et legis carnalis sensus, quae dominatur in membris carnaliter viventium, repugnat mentibus spiritualium in mortalibus membris ad exercitationem virtutis: ideoque lex peccati i. e. carnalis sensus ab Apostolo nominatus est. Sed hoc dissidium divortiumque animi et sensus quando restaurabitur natura et ad naturalem ordinem revocabitur, in pacem et spiritualis naturalisque conjugium vertetur, quando corpus sensui, sensus animo, animus Deo subditus et obediens erit. Hoc etiam apertius datur nobis intelligi, si Septuaginta editionem intendamus. *Et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur.* Quibus verbis apertissime intelligitur reditus humanae naturae in pristinum ordinem.

26. Quod autem viro dictum est, *maledicta terra in opere tuo*, et caetera quae sub forma maledictionis videntur esse scripta, non facile patent, qualis sit illa terra cui merito praevaricationis animi, qui est vir humanae naturae, maledicitur, et qualis sit illa maledictio. Utrum indignationis severitas sit, an quaedam mystica objurgatio: et cur non ipse animus qui vocem mulieris audiens vetitumque fructum comedens peccavit, maledictum sustinuit: et in quibus laboribus comedit maledictam terram: et qui sunt dies vitae animi: qualesque spinas et tribulos germinet terra, quasque herbas ejus comedit: quis sudor, quis vultus, qualis reditus animi in terram de qua sumtus est, quis pulvis. Haec omnia si secundum historiam, hoc est secundum rerum sensibilium quae in hac et de hac terra hominibus habitabili fiunt, accipiantur, sicut multis auctoribus placuit, aut nullam aut levissimam quaestionem gignunt: sin vero in ipsa humana natura sicut et caetera quae de ipso praedicta sunt, intelligenda, non parva indigent indagatione. Quod autem et secundum

rerum factarum proprietatem accipiuntur, et tamen propheticam flagitant intentionem sanctus Augustinus in undecimo Hexaemeri sui testatur his verbis: „Quia audisti vocem mulieris tuae, et edisti de ligno de quo praeceperam tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis. In tristitiis edes illam omnes dies vitae tuae: spinas et tribulos edet tibi. Et edes foenum agri, in sudore faciei tuae edes panem tuum, donec convertaris in terram ex qua sumtus es: quia terra es et in terram ibis. Hoc inquit esse in terra labores humani generis, quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas quae in paradiso fuerat teneretur, non est utique dubitandum; ac per hoc etiam proprie verba haec primitus accipere non pigeat, servanda tamen est et expectanda significatio prophetica quam maxime hic intuetur Dei loquentis intentio." Videsne quomodo jubet hunc locum sacrae scripturae et proprie et figurate accipi? Sed quid vult illa figura prophetica, in praefato suo libro, non explanat. Sed si explanaret, fortassis nobis sufficeret, nec aliam expositionem quaereremus. Non autem explanat. Quaeramus igitur breviter, Deo duce, quid sibi volunt talia divini eloquii verba. D. Quaeramus; non enim infacta praetermittenda sunt. M. Sufficiat, ut arbitror, de talibus responsionem beati Maximi Monachi ponere. Sed ut apertius ipsa responsio patefiat, ejusdem sciscitatio proponenda est. D. Aliter fieri non oportet. M. Proponit itaque in quinto scholiorum capitulo hoc pacto: „Quae sit maledicta terra in operibus Adami secundum anagogen, et quid in tristitiis eam comedere, et quid post germinationem spinarum tribulorumque herbam comedere, et postremo quid in sudore vultus sui panem comedere? Et quidem nunquam visus est homo terram comedens neque herbam: neque panem manducantes juxta judicium historiae in sudore vultus comedunt. Responsio ipsa terra maledicta in operibus Adami caro est Adami, semper facta per opera Adami. Dico autem passiones cognoscentis animi maledicta virtutum veluti divinorum operum in fructuositate quam cum anxietate multa tristitiaque comedit, brevi secundum ipsam voluptate perfruens. Quae caro pro ipsa corruptibili perfruentia germinat ei cogitationes et curas, veluti spinas, magnasque tentationes atque periclitationes, veluti tribulos, et contra rationem furorem et concupiscentiam languide eum undique compungentes; ut vix possit ejus, carnis videlicet, sanitatem incolumitatemque, veluti foenum marcidum, adquirere atque manducare, hoc est consequi: et tunc post multam

atrocitatum revolutionem in ſudore vultus, hoc eſt in ipſa ſecundum ſenſum humilitate atque labore operoſae conſiderationis ſenſibilium velut panem ad conſtitutionem habendo praeſentis vitae occaſionem, ſive per artem, ſive per aliam quandam huic vitae diſtributam machinationem. An magis terra eſt Adami cor maledictum, per praevaricationem accipiens coeleſtium bonorum ablationem. Quam terram per practicam philoſophiam permultas comedit tribulationes, purgatam per conſcientiam maledictione operum turpitudinis, et iterum germinans in eo inſtar ſpinarum, cogitationes circa corporum generationem, ac veluti tribulos, circa incorporalium providentiam judiciumque, ſcatentes opiniones, rationes purgatas, phyſicam, veluti foenum, carpit ſpiritualiter theoriam. Et ſic quaſi in ſudore vultus ſcibili intelligentiae ſecundum ſcientiam vultu incorruptibilem theologiae comedit panem, ſolum vere vitalem et comedentium ſe conſervantem ad incorruptibilitatem generationem. Terra itaque eſt bene comeſa ipſa per actionem cordis purgatio, foenum vero ipſa ſecundum Theologiam myſteriorum doctrina." Hactenus Maximus. Arbitror autem dies vitae animi quibus terram cordis ſui purgando laborat, non hos ſolummodo quibus praeſentis vitae tempora volvuntur corpusque ab anima vegetatur, verum etiam et illud ſpatium temporale quo animae regimen corporis deſerentes in alia vita donec corpora ſua recipiant morantur, ſignificare. Nam et in hac vita, qua ſimul corpus et anima degunt, et in altera poſt mortem corporis, hoc eſt ſolutionem ejus reditumque in quatuor mundi elementa, ex quibus eſt collectum atque compoſitum, usque ad finem mundi, corporumque reſurrectionem, diemque judicii purgari animas poſſe credimus. Hi ſunt igitur dies quibus animus terram cordis ſui comedit, hoc eſt actione purgationis utitur. Nam poſt finem rerum ſenſibilium nullum purgationis actum legimus fore poſt reditum naturae in priſtinam puritatem. Et fortaſſis hoc ſignificat quod dictum eſt: *donec convertaris in terram de qua ſumtus es:* ac ſi aperte diceret, tanto tempore in purgationis tuae per actionem et ſcientiam laboribus ſudabit vultus tuus, hoc eſt rationabilis inquiſitio veritatis, donec convertaris in terram de qua ſumtus es, hoc eſt in ſoliditatem incommutabilem primordialium cauſarum ex quibus originem ducis; non enim ulterius ſudabis, dum illuc perveneris. Quod autem nomine terrae felicitas aeternae vitae ſtabilitasque primordialium cauſarum ex quibus omnia quae ſunt oriuntur, ſignificetur; multis divinae ſcripturae lo-

cis aperte innuitur. Verbi gratia. Abrahamo dictum est: *egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui: et veni in terram quam monstravero tibi.* Et post aliquanta. *Profectus inde Abraham in terram australem, et habitavit inter Cades et Assur*, hoc est inter sanctificationem et aequanimitatem; inter quas in aeterna requie omnis sanctorum felicitas constituta est. Sanctificati, enim, hoc est omni contagione corporis et animae purgati, aequanimiter juxta leges naturae victuri sunt. Et si quis aliam Assur interpretationem quae est Mesopotamia consideraverit, pulcherrimam praesentique negotio convenientissimam theoriae occasionem inveniet; Mesopotamia quippe media inter flumina et est et dicitur. Nunquid autem credibile est habitationem sanctarum animarum totiusque humanae naturae restauratae alibi futuram, nisi inter media spiritualium virtutum flumina, ex fonte omnium bonorum manantia? Et quid aliud praeter id ipsum per repromissionis terram ad quam Dei populus ductus est, Aegyptiaca captivitate servituteque liberatus, mystice significabatur? Haec est terra viventium in qua sancti duplicia possidebunt, hoc est corporis et animae felicitatem. De hac etiam Dominus ipse ait: *beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* Quod autem sequitur, *quia terra es et in terram ibis*, vel sicut in alia interpretatione continetur, *quia pulvis es et in pulverem reverteris*, potest sic intelligi: ut quum natura animi quae ad imaginem et similitudinem Dei facta est, ex fertili terra primitivarum causarum sumsit exordium, in eam igitur credamus necessario redituram. Si autem quaeritur cur praefata terra in alia interpretatione pulveris nomine significatur, non alia ratio reddenda est, nisi quia sicut ex pulvere istius terrae sensibilia omnia quae de ea nascuntur, nascendi causam accipiunt: ita omnium rerum visibilium et invisibilium multiplex numerositas ex primordialium causarum fertilitate procreatur, inque eandem finito mundo regredietur. Haec autem dicimus non simplicitatem illorum, qui hunc locum divinae scripturae secundum historiam accipiunt, redarguentes qui solutionem humani corporis in quatuor mundi hujus elementa solius terrae nomine generaliter significata, per haec verba scripturae significari conantur asserere, non animadvertentes quanta sensui suo videntur adversari. Si enim de solutione corporis divina vox talia protulit, cur viro soli praedixit? cur non etiam et mulieri, cui corpus non minus solvitur? Deinceps cur totum hominem solvendum divina animadversio indicit, cum extremae ejus tantum-

modo partes vilissimaeque, corpus videlicet corporeusque sensus solvantur: animae autem naturalis simplicitas omni compositione libera, nequaquam solutionem recipit; sed perpetuo insolubilis manet, sive rationabiliter sive irrationabiliter se moveat, nisi forte dicant hunc locum usu frequentissimo sacrae scripturae synecdochicôs accipiendum, ut a toto pars intelligatur. Nec mirum si non de ipso animo, sed de solo virili sexu intra quem etiam foemineus consignificatur, talia dicta esse arbitrantur. Postremo, cur non advertant quod in his verbis plus restitutio corporis promittitur, quam solutio vel corruptio? Nam dum corpus corruptibile atque mortale destruitur, tunc ad incorruptibile immortaleque revocatur; nullius enim corpus in corruptionem est reversurum. Non ergo haec verba reditum in hanc terram, sed potius reditum in spiritualem naturam praesagiunt. Sed eligat quis quod sequatur: ego autem quod mihi verisimilius visum est, ex sanctorum patrum sententiis, Ambrosii dico et Augustini, necnon et venerabilis Gregorii Nazianzeni qui et Nyssenus (?) dicitur, expositorisque ejus, Maximi videlicet Monachi, ratiocinationis occasionem sumens, tibi interroganti partimque exponenti protuli. Et quum prolixitas hujus voluminis quaedam ex his de quibus in ejus exordio nos dicturos esse promisimus, nunc exponere non admittit, in alium librum differenda sunt. De reditu quippe naturarum in primordiales causas, inque eam naturam quae nec creat nec creatur, quae profecto Deus est, latius intra hujus libri terminos tractare proposuimus. Sed si impatiens es donec de divina natura cognoscas, qua ratione nec creare nec creari dicitur, breviter praelibabo.

27. Divina itaque natura propterea creditur non creari, quum primitiva omnium causa est, ultra quam nullum principium est, a quo possit creari. Quum vero post reditum universitatis conditae visibilium et invisibilium in suas primordiales causas, quae in ipsa divina videlicet natura continentur, nulla ulterius natura ex ea procreabitur, seu in species sensibiles intelligibilesve multiplicabitur; nam in ipsa unum erunt, sicut nunc in causis unum sunt; non immerito nihil creare et creditur et intelligitur. Quid enim creabit, dum omnia in omnibus ipsa sola fuerit? Itaque si tibi videtur, hujus libri progressio pedem retrahat, ne longius incedat. D. Videtur plane, et jamdudum finem postulat.

LIBER QUINTUS.

1. M. *Nunc ergo ne forte mittat manum suam, et sumat etiam de ligno vitae, et comedat, et vivat in aeternum.* Horum verborum priusquam propheticam contemplemur virtutem, qua manifestissime reditus humanae naturae in eandem felicitatem, quam peccando perdiderat, promittitur; totius capituli ordo praemonstrandus est, in quo magnam Prophetum Moysen hyperbatice locutum, quisquis acute prospexerit, inveniet. Ordo itaque verborum talis est. „Fecit quoque Dominus Deus Adamo et uxori ejus tunicas pelliceas, et induit eos, et ait: Ecce Adam factus est, quasi unus ex nobis. Et emisit eum Dominus Deus de paradiso, ut operaretur terram de qua sumtus est. Nunc ergo ne forte mittat manum suam, et sumat etiam de ligno vitae, et comedat, et vivat in aeternum. Ejecitque Adamum, et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubin, et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitae. Quod itaque scriptum est; *nunc ergo ne forte mittat manum suam, etc.* posset venire in ambiguum cujus personae dicta sint, utrum Theologi prophetantis, an Domini loquentis: si non aperte in Septuaginta editione distingueretur, in qua scriptum est, *et nunc inquit Deus, ne aliquando extendat manum, et sumat de ligno vitae:* nemini tamen vim verborum clare intuentium in dubio, ut arbitror, erit, quin reditum naturae humanae in suam antiquitatem haec verba quoquo modo sint ordinata, repromittant. Non enim mihi videntur diligenter inspicere, qui illam particulam quae est *ne*, negandi intellectum, non autem interrogandi ac veluti dubitandi in hoc loco arbitrantur obtinere: Et quod ideo expulsus sit homo de paradiso, ne posset de ligno vitae sumere vivereque in aeternum. Qua enim possibilitate post peccatum humana natura de ligno vitae valeret sumere, ac comedere, et vivere in aeternum, nondum liberata a peccato et morte quae est poena peccati? quando nec ipsa ante peccatum de eodem ligno vel praesumserit, vel comederet; ut diligens divinae scripturae inquisitio subsinuat. Si enim sumeret et comederet, profecto neque peccasset neque ruisset, sed in aeternum feliciter vixisset. Additur, si paradisus ille de quo homo expulsus est, localis erat terrenusque, et si lignum vitae quod in medio ipsius plantatum est, terrenum fuit atque sensibile, fructumque corporeis usibus aptum protulerit; cur non ab ipso solo vitae ligno Deus hominem expulerit, et in aliqua parte paradisi eum sepserit, ne lignum

illud posset attingere? Si enim nulla alia causa feliciter et aeternaliter vivendi in paradiso fuerit praeter esum ligni vitae, qui solis rationabilibus creaturis concessus est; cur homo post peccatum in aliqua parte paradisi miser atque mortalis degere temporaliter non potuerit? Nam si caetera animalia praesertimque serpens ille quo antiquus hostis malitiam suam exercuit, in paradiso fuisse, nec tamen spiritualiter et feliciter vivere posse creduntur, quum non ad esum ligni vitae creata sunt; cur non etiam homo delinquens inter illa vivere non sineretur? cum vera ratio docuerit rationabilem creaturam etsi peccatricem omnem irrationabilem peccato carentem naturae dignitate antecedere. Si ergo irrationabilia animalia homine depulso, in paradiso remanserunt, dum sit caeteris praestantior, qua ratione non et ille etiam peccator inter illa in paradiso remanere permissus est? An forte cum illo caetera animalia de paradiso expulsa sunt? Si quis hoc dixerit, quaerat ex divina scriptura, aut sanctorum patrum auctoritate, aut ex utroque, unde approbet expulsionem animalium, quibus homo in paradiso ante peccatum nomina imposuit, simul cum homine peccante de paradiso expulsa fuisse. Quod si homo non potuerit, carnaliter de paradiso ejusque animalibus sentire, desinat, et ad spirituales intellectus quos veritas edocet, promtus accedat, qua una et sola via mysticarum literarum penetrantur adita. Veni igitur, divinorumque verborum virtutem diligentius intuere. D. Praesto sum paratusque quae a te dicentur cognoscere, valde quippe necessaria sunt, et a paucis, ut opinor, tractata. Siquidem de humanae naturae caeterorumque in ea, et propter eam in aeternas rationes, ex quibus profecta est, reditu, et in pristinam dignitatem restitutione nullum adhuc scripsisse vel legi vel audivi: quamvis sparsim et in divinis libris et sanctorum Patrum documentis forma talis doctrinae frequenter arrideat.

2. M. Divina itaque vox talem reditum, de quo sermo est, his verbis insinuat, dicens. „Nunc ergo, vel ut alia interpretatio apertius profert, et nunc inquit Dominus; ac si plane diceret, divina clementia infinitaque bonitas ad indulgendum miserendumque semper facillima, casum divinae imaginis suspirans, misericorditerque condescendens, hominisque arrogantiam patienter sufferens; nunc ergo, hoc est, jam de paradiso expulsum hominem video, factumque de beato miserum, de copioso egenum, de aeterno temporalem, de vitali mortalem, de sapiente stultum, de spirituali animalem, de coelesti terrenum, de

novo inveteratum, de laeto tristem, de salvo perditum, de prudenti filio prodigum, ex virtutum grege errantem, eique condoleo; non enim ad hoc factus est. Siquidem ad possessionem aeternae vitae ac beatitudinis conditus est ille, quem vos, o vicini ejus et amici, in regionem mortis et miseriae videtis nunc de paradiso expulsum, coelestes videlicet ordines alloquens, qui adhaerentes conditori suo in beatitudine perpetua permanserunt, quorum tamen numerus in perditione hominis ademtus est. Videsne quanta divinum pathos contineat, dum sic brevissimum ex uno temporali adverbio, quod est *nunc*, et una causali conjunctione, quae est *ergo*; comparatum. Sed veluti post hominis planctum eadem diviva clementia ad seipsam coelestesque virtutes consolandas conversa, reditum hominis in paradisum sub quadam dubitativa locutionis forma interrogativaque promittit. Ait enim, *ne forte manum suam mittat, et sumat de ligno vitae et comedat, et vivat in aeternum.* Tanquam diceret, non adeo de interitu hominis dolendum lapsuque ipsius de paradiso lugendum, non enim spes redeundi ab illo penitus ablata est, forte ne mittat manum suam, hoc est, suae bonae actionis in virtutibus studium extendat quo possit de fructibus ligni vitae sumere, hoc est, Dei verbi spiritualibus donis, et comedat escam purae contemplationis; cujus virtute vivet in aeternum, nunquam ad egestatem temporalium rerum quae omnino cum mundo peribunt reversurus, totus in Dominum transiturus, et unum in illo futurus. Et hoc sequentibus scripturae verbis clare datur intelligi. Ait enim: *Ejecitque Adamum, et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubin, et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitae.* Non arbitror te oblivioni dedisse quomodo in quarto libro sanctorum Patrum utriusque linguae peritorum de paradiso tractantium sententias sequentes, ad purum, ut nobis visum est, deduximus non aliud esse paradisum, de quo homo expulsus est, praeter ipsam humanam naturam ad imaginem Dei creatam, ex cujus imaginis videlicet dignitate eadem ipsa natura divinum praeceptum contemnens corruit. Atque per hoc conficitur, nihil aliud esse hominis emissionem vel ejectionem, nisi naturalis felicitatis, ad quam possidendam factus est, perditionem; non enim homo naturam suam perdidit, quae, quum ad imaginem Dei et similitudinem facta est, necessario incorruptibilis est: perdidit autem felicitatem, quam adepturus esset, si obediens Deo esse non contemneret. D. Non solum non oblivioni tradidi, verum etiam firmiter

memoriae infixi. M. Quid ergo ait, et collocavit ante paradisum humanae voluptatis, hoc est ante humanae naturae spirituales delitias Cherubin? Quid vult hoc nomine significare? utrum coelestem illam virtutem quae in prima angelicorum ordinum hierarchia ponitur secunda; in ea enim Cherubin, Seraphin, Thronos divina computat traditio: an ipsum solummodo nominis intellectum; an aliquid aliud altiori intelligentia hoc nomine vult suadere? Atque per hoc interpretatio nominis hujus prius est manifestanda. Interpretatur itaque Cherubin *multitudo scientiae*, vel *fusio sapientiae*, ut scilicet Dionysius Areopagita in libro de Coelesti Hierarchia scribit. Cui etiam astipulatur Epiphanius in libro de Hebraicis nominibus; dicit enim Cherubin *cognitionem plenam* vel *cognitionem multorum* interpretari. Sed si coelestem essentiam in hoc loco divina voluit significari scriptura, necessario cogemur fateri paradisum spiritualis naturae esse. Non enim ratio nos finit credere spiritualem Deoque proximam naturam ac circa eum semper motam, ante terrenum localemque paradisum posse collocari; ni forte dicamus non ipsum Cherubin, sed unum de extremo ordine coelestium virtutum, qui prope angelicus dicitur, ante paradisum locatum fuisse, qui propterea Cherubin appellatus est, quia ab ipso Cherubin ante paradisum collocari jubetur. Quicquid enim ab inferioribus coelestium ordinibus in rerum natura perficitur, ad superiores refertur, quia inferiores nil agunt praeter quod a superioribus agere praecipiuntur. Eadem quippe ratione Seraphin scribitur Isaiam purgasse Prophetam, cum *non ipse Seraphin*, ut Sanctus Dionysius Areopagita exponit, *per seipsum purgarit Prophetam, sed per unum Angelorum extremi ordinis coelestium essentiarum*, qui propterea Seraphin appellatione meruit vocari, quia, sicut ei jusserat Seraphin, purgavit Prophetam, et quod ipsa purgatio non ad purgatorem refertur, sed ad eum qui jussit Prophetam purgari. Quod si hoc dixerit, nonne eadem difficultas remanebit? non enim verisimile est angelicam substantiam, quamvis in ordine coelestium virtutum extremam, in aliquo terreno loco posse collocari. Si vero solum nominis intellectum, nullam vero coelestem substantiam in hoc loco accipiamus, possumus dicere Deum ante paradisum voluptatis, hoc est ante conspectum rationabilis humanae naturae, quamvis de paradiso expulsae, hoc est ex dignitate primae suae conditionis remotae, Cherubin collocasse, multitudinem videlicet scientiae aut fusionem sapientiae, qua seipsam recognosceret, inque pristinam

felicitatem, quam peccando deseruerat, actione et scientia purgata, sapientiaeque studiis exercitata vellet et posset redire. Ubi datur intelligi plus divinae misericordiae, quam vindictae in expulsione hominis de paradiso fuisse. Non enim conditor voluit imaginem suam omnino damnare, voluit autem eam renovare, multitudineque scientiae exercitare, fusione item sapientiae rigare et illuminare, dignamque efficere iterum lignum vitae, a quo remota est, adire, eoque frui ne interiret, sed viveret in aeternum. Sed si quis altius velit conspicere, Cherubin vocabulo ipsum Dei verbum significari non incongrue intelliget. Dei namque verbum, in quo sunt thesauri scientiae sapientiaeque absconditi, semper sine ulla intermissione humanae naturae obtutibus praesto est, eamque admonet, et purgat, et illuminat, donec ad perfectionem suam intemeratam reducat. Et quid mirum si Dei sapientia Cherubin vocabulo significetur, cum et Angelus magni consilii et virtus dicatur? Audi Apostolum de Patre Deo loquentem: *invisibilia enim ejus a creatione mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur:* sempiterna quoque ejus virtus similiter et potestas, et ut breviter dicam, omnium coelestium essentiarum appellationibus quadam mutabili metaphora in divinis scripturis soleat intimari. Flammeum quoque gladium eadem ratione ipsum Dei verbum significare non inconvenienter accipimus: urit namque et dividit, urit quidem nostra delicta; *est enim Deus ignis consumens*, purgansque irrationabiles nostrae naturae sordes, eamque dividit ac discernit, ab his quae ei merito praevaricationis supervenerant, eamque decolorant, atque deformant, dissimilemque conditiori suo efficiunt. Gladius iste, verbum videlicet Patris unigenitus Filius virtus et sapientia non immerito et creditur et intelligitur versatilis, quia dum est natura immutabilis, movetur tamen ineffabili sua clementia et misericordia erga salutem humanae naturae. Semper itaque talis Cherubin flammeusque gladius versatilis ante oculos animae nostrae, rationis dico et intellectus, collocatur. Quid ita? *ad custodiendam viam ligni vitae*, hoc est, ne viam ligni vitae oblivioni tradamus, sed semper memoriam ipsius ligni viaeque, qua itur ad illud, ante oculos cordis nostri indesinenter habeamus. Et ne mireris me singulariter Cherubin protulisse, cum beatus Hieronymus et pluralis numeri et masculini generis talia nomina in *im* desinentia apud Hebraeos pronunciarit. Secutus namque sum sanctum Dionysium Areopagitam singulariter Seraphin et Cherubin nominantem, praesertim cum et He-

braeorum et Graecorum usus sit singularia et pluralia pro se invicem ponere. Sed quae est illa via, quae ducit ad lignum vitae? et quod est illud lignum, ad quod ducitur? Nonne idem ipse Filius Dei, qui de seipso loquitur, *ego sum via, veritas, et vita.* Quod autem ipse sit lignum vitae, multis scripturae divinae locis comperitur apertissime, ita ut nullo indigeat testimonio. Multipliciter itaque in hoc loco sanctae scripturae Dei verbi symbolica nomina exaggerata sunt. Nam et Cherubin, et flammeus gladius versatilis, et via, et lignum vitae appellatur, ut per hoc intelligamus quod ipsum verbum nunquam cordis nostri obtutibus recedat, et quod semper ad illuminandos nos praesentissimum sit, et beatitudinis, quam praevaricando perdidimus, nusquam memoriam perdere sinit, ad eandem semper nos redire volens, et, donec id fiat, condolendo suspirans, perque scientiae et actionis perfectos gradus iter quod illuc ducit, carpentes nos instigans. Ignem, inquit, veni mittere in terram, et quid volo, nisi ut accendatur? Sed priusquam de ipso reditu nostrae naturae tractemus, quaedam ex sensibilibus probatissima argumenta, quibus docemur incunctanter credere ipsum futurum esse, sumenda existimo, si tibi videtur.

3. D. Videtur plane. Ex sensibilium quippe naturalibus argumentis ad puram spiritualium rerum cognitionem verae ratiocinationis progressio potest pervenire. M. Considera itaque, utrum isti locales temporalesque hujus mundi visibilis partium recursus vacant quodam mysterio, nec-ne. D. Vacare eos mysterio non facile dixerim; nihil enim visibilium rerum corporaliumque est, ut arbitror, quod non incorporale quid et intelligibile significet: sed ipsorum recursuum, ex quibus argumenta vis sumere, quosdam breviter velim commemores. M. Omnibus, ut aestimo, naturam rerum considerantibus et animi conceptione et corporalis sensus judicio luce clarius patefactum est coelestem astrigeramque sphaeram semper volubilem ad eundem locorum situm in viginti quatuor horarum spatio redire. Solem similiter ad idem punctum aequinoctialis Diametri peracto quadriennio eodem temporis momento in ortu dico pervenire. Lunam quoque ad eundem locum signiferi quo accensa est paulo plusquam viginti septem dierum et octo horarum intervallo recurrere. De reditu autem aliarum planetarum, quod omnibus Astrologiae peritis notissimum est, supervacaneum est dicere. Sufficit enim duorum maximorum mundi luminarium leges naturales et revolutiones, ad ea quae co-

namur afferere, fuadenda pofuiffe. Luna fiquidem ad principia curfus fui, decimo nono anno peracto; Sol vero decimo octavo finito revocatur: qui duo numeri in fe invicem multiplicati in quingentos triginta duos (?) annos concrescunt, quibus peractis ad eosdem locorum figniferi et temporum magni anni numeros et fitus, omnemque fui curfus harmoniam duo praedicta luminaria totam pafchalis curfus rationem peragentia, redire perhibentur. Quid aër? nonne ad easdem qualitates frigoris, feu caloris, feu temperantiae definitis revocatur temporibus? quid dicam de Oceano? Nonne per omnia lunarem curfum fequitur, certaque fpatia recurfionis fuae obfervat? Sive quotidianos aeftus, five receffus, five malinas, five lidunas peragat, varios femper naturae certosque recurfus non praetermittit. Quid de aëris terrenis animantibus, furculis, herbis? nonne fimiliter fua tempora obfervant, quibus in foetus, flores, folia, fructus erumpunt? Et fimpliciter dicendum, nulla corporea creatura eft vitali motu vegetata, quae non ad principium motus fui revertatur. Finis enim motus eft principium fui; non enim alio fine terminatur, nifi fuo principio a quo incipit moveri, et ad quod redire femper appetit, ut in eo definat atque quiescat. Et non folum de partibus fenfibilis mundi, verum etiam de ipfo toto id ipfum intelligendum eft; finis enim ipfius principium fuum eft quod appetit, et quo reperto ceffabit: non ut fubftantia ipfius pereat, fed ut in fuas rationes ex quibus profectus eft, revertat. *Praeterit enim*, ait Apoftolus, *figura hujus mundi.* Quam Apoftolicam fententiam fanctus Pater Auguftinus breviter expofuit, dicens; *figura, non natura:* naturam pro effentia, ut aeftimo, mutans, ufu frequentiffimo Graecae Latinaeve elocutionis. Nam Graeci φύσιν pro οὐσία et οὐσίαν pro φύσει faepiffime commutant. Horum fiquidem nominum proprietas eft οὐσίαν, id eft, effentiam de eo quod nec corrumpi, nec augeri, nec minui in omni creatura five vifibili five intelligibili poteft, praedicari: φύσιν vero, hoc eft, naturam de generatione effentiae per loca et tempora in aliqua materia, quae et corrumpi et augeri et minui poteft diverfisque accidentibus affici. Οὐσία namque ex verbo εἰμὶ derivatur, quod eft *fum*, cujus participium masculinum ὤν, foemininum οὖσα, unde οὐσία. Φύσις autem ex verbo φύομαι, quod eft *nascor*, vel *plantor*, vel *generor*. Omnis itaque creatura, quantum in fuis rationibus fubfiftit, οὐσία eft; in quantum vero in aliqua materia procreatur, φύσις eft. Veruntamen, ut diximus, ficut apud Graecos οὐσία pro

φύσει et φύσις pro οὐσία, ita apud Latinos essentia pro natura et natura pro essentia indifferenter constituitur, salva tamen singularum significationum proprietate. Essentiam itaque rerum sensibilium, quam praefatus Pater naturae significavit appellatione, perpetualiter permansuram esse ratio fiducialiter astruit, quoniam in divina sapientia incommutabilis ultra omnia loca et tempora omnemque mutabilitatem facta est. Naturam vero per loca et tempora generatam, ceterisque accidentibus intervallo ambitam, intervallo omnium praedefinito perituram, nemo sapientiae studiis instructus potest ambigere. His igitur et hujusmodi sensibilis mundi et universaliter et particulariter motibus recursionibusque certissimisque a principio motuum restitutionibus ad ipsum principium, dum enim motus rerum ab eo incipit, principium, dum vero in ipsum definit, finis solet appellari; nam et apud Graecos principium τέλος, id est finis, appellatur. Indiscrete quidem dicentes principium et finem τέλος, quid aliud nobis mystice intimant, nisi reditus nostrae naturae ad principium suum a quo facta est, et in quo et per quod movetur, et ad quod tendit redire semper. Generaliter in omnibus hominibus sive perfecti sint sive imperfecti, sive puri sive contaminati, sive veritatem cognoscentes in Christo renovati, sive in tenebris ignorantiae in veteri homine detenti, unus atque idem naturalis appetitus est essendi, et bene essendi, et perpetualiter essendi, ut sanctus Augustinus breviter comprehendit, beate vivendi miseriamque fugiendi. Motus namque iste feliciter vivendi et subsistendi, ab eo qui semper, et bene, et omnibus inest. Et si omnis motus naturalis necessario non definit neque quiescit, donec perveniat ad finem quem petit, quid potest humanae naturae necessarium prohibere, compescere, sistere, ne ad id quod naturaliter appetit, valeat pervenire? nulla enim creatura est quae vult vel appetit nihil esse, fugit autem ne ei contingat non esse, praesertim dum omne quod ab eo qui vere est, et super esse factum est ad nihilum redire difficile. Si vero aliqua occasione natura Deo similis a principio sui per dissimilitudinem remota fuerit, semper ad principium suum redire contendit, ut similitudinem, quam corruperat, recipiat. Si enim ignis iste visibilis in aliqua materia ardens flammarumque suarum comas erigens, semper in altum tendit, nulloque suae flagrantiae motu ima petit, qua ratione ignem illum intelligibilem substantiae ad imaginem Dei creatae, credibile sit in imis mortis et miseriae posse semper detineri, ut in sublimia vitae beatitudinisque

naturali appetitu, et conditoris gratia adjuta non valéat erigi? Nos autem dicimus non quod natura in omnibus aequaliter futura fit beata, fed quod in omnibus morte et miferia futura fit liberá. Effe enim et vivere et aeternaliter effe commune erit omnibus et bonis et malis; bene autem et beate effe folis actione et fcientia perfectis proprium et fpeciale erit. Aut quomodo verifimile poteft approbari, ut piiffimus rationabilis naturae conditor rationabilem ipfius motum, ne eum attingat, prohibeat? Nec folum ad haec cogitanda, credenda, intelligenda, hoc eft, quod omnia ad principium motùs et caufas principales naturali lege cogente redeunt, exempla rerum fenfibilium attrahunt, verum etiam quae folo mentis contuitu confiderantur. Ut funt disciplinae, quas vocant Philofophi liberales, ex quibus pauca ad id, quod fuadere volumus, introducere neceffarium video, fi tibi morofum non fit atque fuperfluum.

4. D. Neque mihi morofum, neque fuperfluum videtur, fed valde utile et commodum, ut quomodo ex motibus rerum fenfibilium quaedam exempla de reditu naturae affumta funt, ita etiam ex intelligibilium contemplationibus, quae fola mentis conceptione percipiuntur ad eundem reditum fuadendum introducantur, praefertim cum majoris virtutis fint ad faciendam rei dubiae fidem argumenta quae ex inconcuffis verarum artium regulis, quàm quae ex corporalium fenfuum conjecturis comparantur: licet et illa fine rationis et intelligentiae ducatu nec inveniri nec approbari poffint. Rerum namque fenfibilium veram cognitionem folo corporeo fenfu impoffibile eft inveniri. M. Quid tibi videtur? Nonne ars illa, quae a Graecis dicitur *Dialectica*, et definitur bene disputandi fcientia, primo omnium circa *οὐσίαν* veluti circa proprium fuum principium verfatur, ex qua omnis divifio et multiplicatio eorum, de quibus ars ipfa disputat, inchoat per genera generaliffima mediaque genera usque ad formas et fpecies fpecialiffimas defcendens, et iterum complicationis regulis per eosdem gradus per quos degreditur, donec ad ipfam *οὐσίαν*, ex qua egreffa eft, perveniat, non definit redire, in eam qua femper appetit quiescere, et circa eam vel folum vel maxime intelligibili motu convolvi. Quid de Arithmetica dicendum? nunquid et ipfa a monade incipiens, per diverfas numerorum fpecies discedens, iterum facta refolutione ad eandem monada redit, ultra quam afcendere nefcit? Nec immerito, cum omnis numeri numerorumque fpecies ab ea incipiant, et in eam definant, et in ea vi et poteftate

subsistant: quemadmodum omnia genera omnesque species rerum continentur in οὐσία atque salvantur. Non aliter in Geometria sentiendum, quae eadem ratione a principio sui, quod Graeci σημεῖον, Latini signum vocant, incipiens per plana solidaque schemata, superficies et latera angulos quoque componens, longitudinis, latitudinis, profunditatis etiam spatia perficit. Quibus omnibus resolutis ad proprium sui principium, quod est signum in quo tota virtus artis consistit, regreditur. Quid de Musica? Nonne et ipsa a principio suo incipit, quod vocant tonum, et circa symphonias sive simplices, sive compositas movetur, quas denuo resolvens, tonum sui videlicet principium repetit, cum in ipso ipsa tota et vi et potestate subsistit? Quis autem Astrologiam ignorat? cujus maxima vis est motus syderum per loca et tempora considerare, ab atomo cursum suum incipere, inque ipsum resolutis temporum spatiis suum recursum terminare. Videsne itaque quomodo praedictae animae rationabilis conceptiones principia sua repetunt, in quibus finem motus sui constituunt? principium quippe et finis in his omnibus, ut praedictum est, id ipsum est. D. Plane video, et modus iste argumentationis, qui ex intelligibilibus sumitur, ad rem de qua nunc agitur credibilem faciendam multum valet, ut arbitror. Agitur autem de reditu naturae, veruntamen cum ex liberalibus disciplinis praefatas attraxeris argumentationes, cur Grammaticam et Rhetoricam praetermiseris, non satis video. M. Non unam ob causam praetermissas esse cognosce. Primum quidem, quia ipsae duae artes veluti quaedam membra Dialecticae multis Philosophis non incongrue existimantur. Deinde brevitatis occasione. Postremo, quod non de rerum natura tractare videntur, sed vel de regulis humanae vocis, quam non secundum naturam, sed secundum consuetudinem loquentium subsistere Aristoteles cum suis sectatoribus approbat: vel de causis aut personis specialibus, quod longe a natura rerum distat. Nam cum Rhetorica de communibus locis, quoad naturam rerum pertinent, tractare nititur, non suas, sed Dialecticae arripit partes. Hoc autem dico, non quod Grammatica et Rhetorica omnino suis veluti principiis caruerint, cum una ex litera, altera ex hypothesi, hoc est finita quaestione incipiant et in easdem resolvantur, bene scribendi quidem scientia in literam, bene dicendi vero peritia in hypothesin: sed quod validioris vigoris sint ad probandas vel negandas quaestiones quae de rerum incertarum inquisitionibus fiunt, argumenta ex natura rerum sumta, quam ex humanis inventionibus excogitata. Humanis

siquidem argumentationibus et bene scribendi et bene dicendi ars et facta et reperta est. D. Cur itaque in numero liberalium disciplinarum computantur, si secundum naturam non sunt, sed secundum humana machinamenta? M. Non aliam ob causam video praeter quod matri artium quae est Dialectica, semper adhaerent. Sunt enim veluti quaedam ipsius brachia rivulive ex ea manantes, vel certe instrumenta, quibus suas intelligibiles inventiones humanis usibus manifestat. D. Huic responsioni non usquequaque contradixerim, verisimile namque est. Potest enim rationabilis anima intra semetipsam de liberalibus disciplinis tractare, absque vocis articulatae disertaeque orationis strepitu. Sed quod instat, et ad praesentem actionem attinet, videndum est. M. Quid istuc?

5. D. Quid nisi ut auctoritate approbes principium naturalium motuum finemque id ipsum esse et in nullo distare. M. Si hoc quaeris, audi beatum Maximum in decimo nono capitulo de Ambiguis loquentem. Omne quod secundum naturam movetur per causam omnino movetur, et omne, quod per causam movetur, per causam omnino et est; omne autem quod per causam est et per causam movetur, principium quidem habet omnino essendi ipsam per quam est et ex qua ad esse inchoatum est, causam; finem vero movendi eandem, per quam movetur et ad quam adducitur, causam. Omne autem quod per causam et est et movetur, genitum prorsus. Si autem moti finis est ipsa, per quam movetur, causa, eadem prorsus ei est, per quam factum est, et causa. Una igitur omnis utcunque existentis et moti secundum naturam ut principium et finis causa, per quam et est et movetur omne quod est et movetur. Activa namque subsistens potentia et facit facta divinitus ut principium: et praemittit et attrahit mota, proinde ut finis et finit. Si autem omne quod movetur, est et factum, per causam est, et movetur et factum est: omne quod non per causam est, neque factum est neque profecto mobile. Non enim movetur, quod per omnia in omnibus essendi causam non habet: si autem quod caret causa omnino etiam immobile, immobile igitur divinum, essendi quippe nullam habet causam, et omnium quae sunt subsistit causa. Animadverte quomodo causam omnium rerum et finem id ipsum esse evidentissime disputat. D. Animadverto. Sed quid ad praesentem quaestionem pertineat non intelligo. Non enim de Deo, qui est principium et finis omnium, quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia, videris discutere, sed de principiis sensibilium

rerum temporalibus, sive per generationis sive per localitatis motum, deque contemplativis intelligibilium inchoamentis, quae animo percipimus. Ac per hoc quorsum istaec quae a te dicta sunt de Deo exempla tendant, nondum mihi clare patescit.

6. M. Miror cur tantae tarditatis sis, ut quorsum talia tendunt non clare perspicias. Nam omnia argumenta, quae ex natura sensibilium et intelligibilium introduximus, ad hoc respiciunt; ut quemadmodum unumquodque ad suum principium sive sensibile sive intelligibile naturaliter cogitur redire, ita etiam humanam naturam ad suum principium, quod nihil aliud est praeter Dei verbum, in quo et facta est et incommutabiliter subsistit et vivit, reversuram esse incunctanter credimus, certissimisque rerum argumentationibus roborati intelligimus. Si enim omnium rerum quae sunt et quae non sunt, earum dico quae corporis sensibus animique contemplationibus succumbunt, earumque quae corporales sensus mentisque contuitum prae nimia suae substantiae subtilitate et altitudine fugiunt, Deus principium est, et ipsum appetunt, et appetitus earum nulla ratione, ne illuc perveniat, prohibetur, quid mirum, si de humana natura quae specialiter ad imaginem et similitudinem unius et communis omnium principii facta est, et credatur et intelligatur, quod illuc reversura sit unde profecta est, praesertim cum non ita inde profecta est, ut omnino principium sui deseruerit; *in ipso* enim, ut ait Apostolus, *vivimus, et movemur, et sumus:* sed quod quadam dissimilitudine propter peccatum decolorata est, dicitur recessisse. Similitudo namque fecit proximam, dissimilitudo longinquam. Non enim gressibus corporis, sed affectibus mentis elongatur a Deo, aut ei appropinquatur. Localibus intervallis a solari luce non receditur, sed vel oculorum privatione, vel conniventia, vel lucis ipsius occasu. Sanitas non loco deseritur, sed dolore. Similiter vita, beatitudo, sapientia, omnesque virtutes non aliter relinquuntur in suis privationibus: morte scilicet, miseria, stultitia, vitiisque. Et sicut cutis humani corporis leprae contagione deformitateque percutitur: sic humana natura superba inobedientia infecta et corrupta est, deformisque, et conditori suo dissimilis facta. De qua lepra cum divinae gratiae medicina liberata fuerit, in pristinam revocabitur formositatem: magisque dicendum, quod ipsa natura quae ad imaginem Dei facta est, suae pulcritudinis vigorem integritatemque essentiae nequaquam perdidit, neque perdere potest. Divina siquidem forma semper in-

commutabilis permanet; capax tamen corruptibilium poena peccati facta eſt: quod ex verbis Beati Gregorii Nyſſeni poſſumus approbare. - Ait enim in capitulo viceſimo ſeptimo de Imagine, tractans de Reſurrectione: „Non eſt incredibile ex communione quatuor generalium elementorum mundi ad proprium ſtatum naturae, de corpore occulto et incorruptibili quod reſurget, reſolutionem, hoc eſt reditum reſurgentium corporum fieri. Non enim per omnia quod noſtrum eſt, in fluxu et transmutatione eſt. Si enim eſſet, incomprehenſibile univerſaliter fieret; quod nullum ſtatum ex natura habet, ſed juxta ſubtiliorem rationem eorum quae in nobis ſunt, quaedam quidem ſtant, quaedam vero ex mutabilitate proveniunt. Mutatur enim per augmentationem et diminutionem corpus, veluti veſtimenta quaedam, conſequentes aetates indutum. Stat vero per omnem everſionem intransmutabilis in ſe ipſa forma, in ſuis ſibi ſemel ex natura ſignis non deſiſtens, ſed in omnibus ſecundum corpus transmutationibus cum ſuis notis ingenuis apparet. Subtrahatur autem per Dei verbum, ipſa quae ex paſſione eſt mutatio, quae formae ſuperaccidit. Nam veluti facies quaedam aliena, ipſa per infirmitatem deformitas formam deprehendit, qua deformitate per verbum Dei circumablata, ſicut in Naamano Syro, ſeu in illis leproſis qui in Evangelio narrantur; iterum occulta ſub paſſione ſpecies, per ſanitatem in ſuis notionibus relucebit. Igitur in Deiformitate animae non fluxile per mutabilitatem et transmutabile, ſed quod permanet ſimiliterque in noſtra concretione habet, hoc inſitum eſt." Animadverte quam clare, quam aperte praefatus Nyſſenus aſtruit quod non ſolum forma animae ad imaginem Dei facta eſt: verum etiam naturalis forma corporis quae imaginem animae imitatur, ſemper incorruptibilis et incommutabilis permaneat: quicquid vero naturali corpori ex concretionibus elementorum, et animae ex ſordibus irrationabilium motuum ſuperadditum eſt, in fluxu et corruptione ſemper eſt. Et hoc, ut ait ipſe, ſub figura Naamani Syri, et illorum decem quos Evangelium purgatos a Domino fuiſſe narrat, pulcre inſinuatur. Ille namque Syrus ipſique decem humanam effigiem non perdiderant; ſed ſolummodo tumore et turpitudine leprae percuſſi et cooperti ſunt: ut per hoc intelligamus naturam noſtram non eſſe perditam vel mutatam, ſed vitiorum deformitate decoloratam. Et vide quantum incunctanter ipſe Syrus humanae naturae geſſerit figuram. Naaman quippe decorus interpretatur: Syria vero coeleſtium contemplatio. Nunquid et ſic humana natura fieret ſi non ſuper-

biret? Decora enim et ad coeleſtium contemplationem condita eſt, ſed praevaricationis cauſa lepra eſt percuſſa. At deſcendens in Judaeam Naaman, rediensque iterum in Syriam, jubente Propheta Eliſaeo, in Jordane flumine lepram depoſuit, cutisque corporis ipſius renovata eſt. Num et noſtra natura dum languorem ſuum turpitudinemque ſuorum vitiorum recognoverit, in confeſſionem miſeriae ſuae deſcendens, inque ſe ipſam reverſura purgabitur? Et quis eam purgabit? Eliſaeus, Dei videlicet ſalvator, vel Dei ſalus. Nonne noſter Eliſaeus eſt Dei verbum Dominus noſter Jeſus Chriſtus, qui eſt Dei ſalvator et Dei ſalus, in redeundo in Syriam noſtram ſalvabit naturam, hoc eſt, dum ad priſtinum ſtatum, in contemplationem videlicet intelligibilium virtutum reverti nos juſſerit? Et ubi purgabitur? in Jordane: cujus interpretatio eſt deſcenſus Domini, vel deſcenſus judicii, vel potentia, vel terra extrema, vel aſcenſio eorum. Et quando credimus et ſperamus ſalutem et reditum noſtrae naturae in Syriam coeleſtis contemplationis, niſi quando deſcendet Dominus in gloria ſua, deſcendet ad judicium vivorum et mortuorum, et ſuam potentiam manifeſtaturus in terra extrema, hoc eſt in fine mundi, quando coelum et terra tranſibunt in aſcenſione eorum, hoc eſt in exaltatione ſanctorum in aeternam beatitudinem, vel certe in communi omnium reſurrectione? Siquidem reſurrectio communis omnium aſcenſio eſt ex morte in vitam, ex animali corpore et corruptibili in ſpirituale et incorruptibile. Tota autem lepra humanae naturae et corruptio exaggerabitur et convertetur in Giezi. Giezi interpretatur videns vallem, vel diſciſſio a viſione; typice diabolum ſignificans: qui dum ſit nequam Salvatoris noſtri ſervus, ſine cujus juſſionibus, aut permiſſionibus malitiae ſuae machinamenta non ſinitur peragere, ſemper in profundum perditionis, aeternaeque mortis non deſinit proſpicere, et ex veritatis contemplatione merito ſuae ſuperbiae diviſus diſcedere. Lepra itaque noſtra quae livore ipſius invidiae imaginem Dei contaminaverat, in ipſum redigetur: quia dolore ſalutis et reſtaurationis noſtrae ſuperfuſus, poena ejus cumulabitur. Quid dicam de decem leproſis? Num et ipſi ejusdem noſtrae naturae charactera geſſere, quae a ſuo redemtore redemta eſt, et quotidie in ſingulis redimitur: et in conſummatione mundi univerſaliter in omnibus et redimetur et liberabitur? Humana quippe natura denaria quantitate ſolet ſignificari: anima namque et corpore conſtare dubium non eſt. Corpus autem quinario numero pollet, quatuor videlicet elemen-

tis corporalibus, et forma, quae illa componit elementa et formificat. Anima quoque quinario numero non dissonat. Subsistit namque intellectu et ratione, et duplici sensu, interiori profecto et exteriori, vitalique motu quo corpus administratur. Denariam hominis quantitatem habes, ut opinor: quae conditoris et redemtoris sui gratia, de omni superaddita sibi miseria veluti de quadam lepra liberabitur, et in unum redigetur: ut non denaria quantitas, sed solus intellectus simplicis veritatis pura contemplatione unitus remaneat: quod significari arbitror per ipsum leprosum, qui solus ad Dominum reversus est, gloriam Deo de sua mundatione referens: ac veluti alienigena de longinquitate dissimilitudinis rediens, liberatori et purgatori suo adhaeserat. Ceteri autem novem non jam reperti sunt. Tota siquidem humana natura in solum intellectum refundetur, ut nil in ea remaneat, praeter illum solum intellectum quo Creatorem suum contemplabitur.

7. Sed antequam de purgatione naturae humanae, deque adunatione ipsius sibimet et conditori suo ad cujus imaginem facta est, tractemus: de ipso reditu quaedam dicenda esse non incongruum existimo. Nisi enim quis prius edisserit quorsum cecidit, et unde incipit reditus naturae, et per quos gradus ascendit, et quid appetit, et in quo desinit, non facile quod astruit suadebit. D. Nil verius, ut arbitror. Quis enim naturae reditum facile suaserit, si non ante quo cecidit, et quo, et quomodo reversura sit certis ratiocinationis argumentationibus approbarit? M. Unde cecidit, et quo pervenit, nulli fidelium incognitum est, Psalmista dicente: *Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Deseruit itaque honorem divinae imaginis, coelestiumque virtutum aequalitatis, cecidit autem in similitudinem irrationabilium animalium. Terrenis namque cupiditatibus, carnalibusque desideriis opprimitur natura, quae ad coelestia appetenda et diligenda naturaliter est condita: irrationabili motu volvitur, quae ratione frui comparabatur. Non enim est bestialis motus, qui non in homine postquam peccavit non deprehendatur: et ut certa docet ratio, reprehenditur in homine, quod laudatur in bestia. Quare? Quia in bestia irrationabilis motus naturaliter subsistit: in homine vero contra naturam. Quicquid autem secundum naturam insitum est, bonum est: quicquid vero contra naturam superadditum est, quamvis in bestiali substantia bonum sit, homini tamen inconveniens et alienum. Nec

aliunde humanae naturae irrationabiles motus supervenerunt, nisi ex bestiarum substantiali impetu: quibus peccando similis facta est. Quod etiam idem Gregorius Nyssenus testatur in capitulo decimo octavo de Imagine, dicens. „Arbitror ex hoc principio, similitudine videlicet irrationabilium animantium, etiam singulas passiones, veluti ex fonte quodam in inundatione in humana vita conditas. Hanc autem rationem ipsa passionum cognatio, aequaliter et in nobis, et irrationabilibus manifestat. Non enim justum est humanae naturae ad divinam speciem formatae, passibilis affectus referre principia. Nam non secundum furorem est ipsa hominis ad Deum similitudo: neque ex voluptate ipsa supereminens natura formatur. Formido quoque, et ferocitas, et ad id quod plus est desiderium, et ad id quod minus est odium: et omnia hujusmodi longe a divinae pulchritudinis charactere sunt. Haec itaque ex irrationabili parte humana natura ad seipsum attraxit. In quibus enim irrationabilis vita ad conservationem suam munita est, haec ad humanam vitam translata, passiones factae sunt." In hos itaque irrationabiles motus qui bestiali vitae naturaliter, humanae vero passibiliter insunt, hominem cecidisse nullus sapientium ambigit: et ex his iterum in mortem corporis, et solutionem corruit. Neque enim plus inferius vivere potuit. Siquidem in natura rerum nihil inferius est vita ratione et sensu carente: infimum autem omnium corpus corruptibile, quum ad nihilum redire nulla natura sinitur, et ubi ruinae suae finem posuit, inde iterum redire inchoavit. Finis autem ruinae solutio corporis est. Ex solutione itaque corporis reditus naturae proficiscitur; ac per hoc plus utilitatis humanae naturae contulit mors carnis, quam vindictae: (quamvis poena peccati fuisse aestimata sit:) in tantum ut carnis solutio quae mortis nomine solet appellari, rationabilius mors mortis dicatur, quam mors carnis. Si enim humana vita in hac corruptibili carne recte a sapientibus mors vocitatur, qua ratione finis ipsius vitae mortis vocabulo censetur: dum plus de morte liberat, quam mortem morientibus infert? Hinc Beatus Maximus in vicesimo octavo capitulo de Ambiguis; „finem, inquit, praesentis hujus vitae injustum est, ut arbitror, mortem nominare, sed a morte alienationem, et a corruptione segregationem, et a servirtute libertatem, et a perturbatione quietem, et bellorum interitum, et a confusione transitum, et a tenebris reditum, et a doloribus requiem, et ab ignobili pompa silentium, et ab instabilitate otium, et turpitudinis velamen, et a passionibus refugium, et peccati aboli-

tionem; et omnium ut comprehendens dicam, malorum terminum." Finis itaque praesentis vitae initium est futurae, et mors carnis auspicium naturae restitutionis, et in antiquam incolumitatem reditus.

8. *Prima* igitur humanae naturae reversio est, quando corpus solvitur, et in quatuor elementa sensibilis mundi ex quibus compositum est, revocatur. *Secunda* in resurrectione implebitur, quando unusquisque suum proprium corpus ex communione quatuor elementorum recipiet. *Tertia*, quando corpus in spiritum mutabitur. *Quarta:* quando spiritus et, ut apertius dicam, tota hominis natura in primordiales causas revertetur, quae sunt semper et incommutabiliter in Deo. *Quinta*, quando ipsa natura cum suis causis movebitur in Deum, sicut aër movetur in lucem. Erit enim Deus omnia in omnibus: quando nihil erit nisi solus Deus. Nec per hoc conamur astruere substantiam rerum perituram, sed in melius per gradus praedictos redituram. Quomodo enim potest perire, quod in melius probatur redire? Mutatio itaque humanae naturae in Deum, non in substantiae interitu aestimanda est, sed in pristinum statum quem praevaricando perdiderat, mirabilis atque ineffabilis reversio. Si enim omne quod pure intelligit efficitur unum cum eo quod intelligitur, quid mirum si nostra natura, quando Deum facie ad faciem contemplatura est in his qui digni sunt, quantum ei datur contemplari in nubibus theoriae ascensura, unum cum ipso et in ipso fieri possit? Nec hoc dicimus illorum sensum refellentes qui dicunt nullum corpus mutari in vitam, neque ullam vitam mutari in corpus: praesertim cum Sanctus Pater Augustinus hoc dicere videatur. Sed quod in hac disputatione de naturae reditu Gregorium sequimur Theologum ejusque expositorem Maximum, nec non et sanctum Ambrosium in explanatione Evangelii secundum Lucam: neque cuipiam suademus credere quod ei incredibile videtur. Praedictorum namque reversionis naturae graduum, quidam sunt in quibus theologorum traditio universaliter consentit: quidam in quibus omnino discrepat. Nam de reditu corporis in elementa ex quibus venit, deque ipsius resurrectionis tempore in seipsum recursu, nullus dissonat ab altero. De transitu vero, id est transmutatione corporis in animam, vel animae in causas, vel omnium in Deum, valde dissimilis sententia est, variumque fere in omnibus dogma. Multi enim dissolutionem solummodo corporis in elementa, deque ejus reditu resurrectionis momento in suum proprium statum disputant, et neque plus ascendere vi-

dentur; quum in qualitate corporum post resurrectionem disputationis suae finem constituunt: transfusionem vero corporum in animas, et animarum in causas, et causarum in Deum quidam penitus negant, quidam caute dubitant: in tantum ut etiam humanitatem Christi in divinitatem conversam fuisse dicere non audeant. Et quum illorum non est praetermittenda auctoritas: quid de hoc sentiunt breviter commemorare debemus. Beatus Aurelius Augustinus in decimo Hexaemeri sui: „Primum, inquit, illud firmissime teneamus, animae naturam nec in naturam corporis converti, ut quae jam fuit anima, fiat corpus: nec in naturam animae irrationalis, ut quae fuit anima hominis, fiat pecudis: nec in naturam Dei, ut quae fuit anima, fiat quod Deus est: atque ita vicissim nec corpus, nec animam irrationabilem, nec substantiam quae Deus est, converti et fieri animam humanam." Vides quemadmodum negat animam humanam, hoc est naturam rationabilem converti posse in Deum, neque corpus in animam. Boetius quoque in secundo libro de Trinitate: „Non est, inquit, humana anima in divinitatem a qua assumta est, permutata. Quod si neque corpus, neque anima in divinitatem potuit verti, nullo modo fieri potuit ut humanitas converteretur in Deum. Multo minus vero credi potest, ut utraque in se converterentur: quum neque incorporalitas transire ad corpus potest, neque rursus e converso corpus ad incorporalitatem: quandoquidem nulla his materia subjecta communis est, quae alterutris substantiarum qualitatibus permutetur." In his verbis praedictorum auctorum nil aliud datur intelligi quam nullam corpoream naturam in incorpoream posse mutari. Quorum sententiam non solum non reprehendimus, verum etiam libenter accipimus: theologos autem qui Graece locuti sunt aliter sensisse non ignoramus. Quorum dicta quamvis in praecedentibus disputationis hujus libris frequenter de reditu naturae introduxerimus, eadem et nunc repetere necessarium judicamus. Beatus Gregorius Theologus in Epitaphio fratris sui Caesarii de resurrectione disputans: „Paulo post autem, inquit, et congenitum carnale corpus videlicet receptura est anima, cum quo quae illic sunt, hoc est, in futura vita philosophata est: per ipsam et datam et creditam terram, carnem profecto in modum quem novit qui ea colligavit et dissolvit Deus: huic cohaereditabit illic gloriam, et quemadmodum laborum ejus, animae videlicet per congenerationem participavit corpus: sic ex jucunditatibus suis tradet totum in seipsam corpus scilicet consumtura, et futura

cum ipso unus spiritus, et animus, et Deus, absorpto a vita et mortali et fluenti." Quam sententiam Maximus explanans: „ut enim, inquit, absorpta est per peccatum caro a corruptione, a carne vero anima terrena operationibus suis facta; ab anima autem per consummatam ignorantiam cognitio Dei; ut neque si Deus est cognosceret: Sic omnino tempore resurrectionis secundum bene futuram conversionem in Spiritu Sancto, per gratiam incarnati Dei absorbebitur caro ab anima in spiritu: anima vero a Deo, qui est vere vita: ipsum quippe singularissimum per omnia totum tota anima manifeste habitura est. Et simpliciter dicendum per conversionem a praesentibus circa quae nunc sumus, et convolvimur, omnia in futuro ostendet quae nostra sunt ipsa divina, resurrectionis gratia: ut sicut hic nos absorpsit mors valida per peccatum, sic illic illa juste infirmata deponatur per gratiam." Intuere quam clare et aperte praefati theologi reditum corporis in animam incunctanter edocent. Et ne quis forte nos existimet nullum Latinae linguae auctorem qui huic rationi adunationis naturae, hoc est de reditu inferiorum in superiora faverit, posse invenire: Beati Ambrosii sententiam introducere convenit in expositione in Lucam, eo loci, ubi de muliere illa Evangelica tractat, tria sata similae abscondente, donec fermentarentur in unum: „Apostolus, inquit, non in carne, sed in spiritu ambulare nos praecepit: ut sanctificati per lavacrum regenerationis veterem hominem cum suis desideriis exuentes, induti novum qui secundum Christum creatur, non in vetustate literae, sed in spiritus novitate gradiamur, quo possit nobis resurrectionis tempore incorrupta corporis, et animae et spiritus manere communio." Et paulo post. „Itaque si in hac vita tres mensurae, corporis videlicet, et animae, et spiritus, in eodem fermento, hoc est in unitate ecclesiae permanserint, donec fermententur et fiant unum, ut aequalitatum nulla distantia sit, nec compositi ex trium diversitate videamur: erit in futurum diligentibus Christum incorrupta communio, nec compositi manebimus. Nam et qui compositi nunc sumus, unum erimus, et in unam substantiam transformabimur. Neque enim in resurrectione aliud erit alio inferius, sicut nunc fragilis in nobis est carnis infirmitas, et corporalis habitudo naturae vel vulneribus patet, vel injuriis subjacet, vel sui oneris mole depressa, supra terras nequit extollere altius atque elevare vestigium: sed in simplicis creaturae gratiam figurabimur, cum completum fuerit quod dictum est a Johanne cap. 5. Nunc filii Dei sumus,

et nondum revelatum est quid erimus. Sed scimus quia cum revelatum fuerit, similes ei erimus. Itaque cum Dei natura sit simplex (spiritus enim Deus est) nos quoque in eandem imaginem figurabimur: ut qualis coelestis, tales et coelestes. Igitur sicut portavimus imaginem illius terreni, portemus et imaginem hujus coelestis, quia eum animus noster debet induere." Sed non ita hunc excellissimum (Ambrosium dico) magistrum debemus intelligere, veluti substantiarum confusionem, vel transmutationem velit suadere; sed adunationem quandam ineffabilem, atque inintelligibilem nostrarum substantiarum evidentissime docuisse. In humana siquidem natura nil subsistit quod spirituale et intelligibile non sit. Nam et substantia corporis profecto intelligibilis est: atque ideo non est incredibile, nec rationi subsistens, si intelligibiles substantiae sibi invicem adunentur: ut et unum sint, et unaquaeque proprietatem suam et subsistentiam habere non desistat: ita tamen ut inferiora superioribus contineantur. Non enim vera ratio finit superiora inferioribus vel contineri, vel attrahi, vel consumi. Inferiora vero a superioribus naturaliter attrahuntur, et absorbentur, non ut non sint, sed ut in eis plus salventur, et subsistant, et unum sint. Nam neque aër suam perdit substantiam, cum totus in solare lumen convertitur: in tantum, ut nihil in eo appareat nisi lux; cum aliud sit lux, aliud aër: lux tamen praevalet in aëre, ut sola videatur esse. Ferrum aut aliud aliquod metallum in igne liquefactum, in ignem converti videtur, ut ignis purus videatur esse, salva metalli substantia permanente. Eadem ratione existimo corporalem substantiam in animam esse transituram: non ut pereat quod sit, sed ut in meliori essentia salva sit. Similiter de ipsa anima intelligendum: quod ita in intellectum movebitur, ut in eo pulcrior Deoque similior conservetur. Nec aliter dixerim de transitu, ut non adhuc dicam omnium, sed rationabilium substantiarum in Deum: in quo cuncta finem positura sunt, et unum erunt. Sed quod de adunatione humanae naturae absque singularum substantiarum proprietatis abolitione diximus, Maximi sententia possumus approbare. Exponens namque magnum Gregorium Nyssenum in sermone de grandine, ubi ait: „Et nos quidem lux ineffabilis accipiet, et sanctae ac regalis contemplatio Trinitatis illuminantis planius et purius, et totius toti animo mixtae: quam etiam solum regnum coelorum ego pono, consequenter adjunxit, dicens: in omni creatura rationabili angelorum et hominum quicunque nullam secundum motum qui ad finem

est naturaliter compactarum eis divinarum rationum ab ipso creatore per negligentiam corruperunt, magis autem seipsos temperanter salvaverant, totos inconversibiliter utpote divinae organa naturae et esse, et futuros esse scientes, quos per totum totus circumspirans Deus, in modum animae veluti membra corporis compacta, optimo Domino factos ad voluntatem tractat, et propria implet gloria et beatitudine, vitam dans et donans aeternam atque ineffabilem, et omnibus modis universa liberam cognitione constitutae proprietatis praesentis, et per corruptionem consistentis vitae, quam videlicet vitam aeternam non aër inspirans, neque sanguinis rivuli hepate fluentis constituunt, sed Deus totus totis participatus, et animae in modum ad corpus, et per medium animum ad corpus factus, sicut novit ipse, ut ea quidem anima inconversibilitatem accipiat; illud vero corpus immortalitatem, et totus homo deificetur per inhumanati Dei gratiam deificantis, totus quidem homo manens secundum animam, et corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam, et convenientem sibi per totum divinam beatae glòriae claritatem, post quam nihil est ad intelligendum lucidius aut excelsius. Quid enim θεώσεως, id est deificatione dignis amabilius, per quam Deus diis factus unitus omnino universitatem suam facit per bonitatem? Animadverte quod ait, totus homo manens secundum animam et corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam." Naturae igitur manebit proprietas, et earum erit unitas, nec proprietas auferet naturarum adunationem, nec adunatio naturarum proprietatem. D. Isthaec quae a te dicta sunt quamvis verae rationi videantur similia, minus tamen capacibus, rerumque naturam considerantibus videbuntur, ut opinor, veluti quaedam deliramenta, ac sibimet contradicentia. Magnus siquidem Gregorius Nyssenus ait, ut dicis, „quod anima suum totum corpus in seipsam consumtura sit, et cum ipso unus et spiritus, et animus, et Deus futura: Cui etiam favet Maximus, dicens: Omnino tempore resurrectionis secundum bene futuram conversionem in Spiritu Sancto per gratiam incarnati Dei absorbebitur caro ab anima in spiritu; anima vero in Deo." Addidisti quoque Beati Ambrosii sententiam de adunatione humanae naturae, hòc est, de reditu in unum, ne videreris Graecorum solummodo auctorum auctoritatem sequi: nullo auxilio Latialiter loquentium, imo etiam de natura rerum disputantium suffultus. Ipse siquidem docet tres humanae naturae subsistentias,

corpus videlicet, et animam, et intellectum, veluti tria quaedam sata farinae, ut non dicam confundendas, sed veluti fermento quodam charitatis vinculo resurrectionis tempore adunandas: non ut aliqua compositio nostrae naturae, sed omnino simplicitas, et inseparabilis unitas efficiatur. *Non* enim ut ipse ait, *aliter ad imaginem Dei restaurabitur, si non simplex spiritus, omnique compositione libera futura sit.* Et nunc iterum post praedictorum Patrum de simplicissima humanae naturae, non solum in seipsa, verum etiam in Deo adunatione sententias: ejusdem Maximi dicta introduxisti, quae sunt hujusmodi: *totus quidem homo manens secundum animam et corpus per naturam, et totus factus Deus secundum animam et corpus per gratiam.* Quibus verbis quid aliud datur intelligi, nisi naturam corpoream in seipsa semper permansuram, et nullo modo nec in animam, nec in animum, nec in ipsum Deum transituram: quamvis resurrectionis gloria beata et incorruptibilis sit futura animae et animo et Deo adunanda. Simili modo de animae natura animique non aliter intellexisse opinor, non transituras, sed singulas quasque in propria substantia permansuras. Neque enim parva differentia est inter animam et animum: dum ille circa divina solummodo, illa vero circa creaturas moveatur. At si ista sic se habent, quomodo non contradictoria videbuntur?

9. M. Cur te talia movent multum admiror: cum tibi prout potui suaserim, intelligibilium naturarum adunationem fieri posse sine cumulo et compositione, proprietatibus observatis, et incommutabiliter manentibus. Tria etenim sunt quae in omni substantia, sive corporibus adhaerente, sive omni corpore absoluta, si tamen aliqua substantia est praeter Deum, quae sive intelligibili sive sensibili corpore careat, incommutabilia et inconversibilia permanent, ut in prioribus libris multipliciter perdocuimus: essentia, virtus, et naturalis operatio. Nunquid haec tria unum sunt, et non unum compositum, sed simplicissimum unum et inseparabilis unitas? Horum enim nullum sine altero esse potest: quum unius ejusdemque substantiae sunt, et tamen ratione consulta nonnulla differentia discernuntur. Aliud est enim esse, aliud posse aliquid efficere, aliud ipse effectus. Aliud est arbori esse, aliud posse crescere, aliud crescere. Aliud homini est esse, aliud posse intelligere, aliud intelligere quod potest intelligere. Et haec tria omni creaturae visibili et invisibili inesse dubium non est.

10. Accipe aliud exemplum de adunatione naturarum, sine confusione, vel mixtura, vel compositione. Num in una specie multi numeri substantiales sunt, et in uno genere multae species, et in una essentia multa genera: et ita sunt (ut vera edocet ratio) ut in una οὐσία unumquodque genus suas proprias rationes possideat, alterius generis rationibus discretas, neque confusas, neque mixtas, neque compositas, adunatas tamen, atque (ut ita dicam) unum quoddam multiplex et simplex? Similiter de speciebus in genere, et de numeris specialissimis in specie intelligendum est. Horum namque singula quaequae et proprietatem suam et adunationem possident, omni compositione remota. Aliud exemplum intuere ex numeris materia absolutis. Nonne omnes numeri sive finiti sive infiniti, hoc est, sive rationis contemplationibus et nominationibus comprehensibiles, sive humanae adhuc in hac vita contemplationis et ratiocinationis virtutem superantes, in monade unum subsistunt? Et quidem in ipsa nulla numerorum compositio, vel confusio, vel mixtura numerorum est: singuli autem suas singulares rationes in ea vi et potestate custodiunt. Quis enim recte disputantium dixerit binarium numerum vel ternarium in monade compositos esse, ita ut binarius in ea bis singulis, et ternarius ter singulis subsistat? si enim hoc fieret, non esset monas, sed multarum diversitatum et partium exaggeratio, et discrepantium numerorum cumulus. Est autem monas in qua omnium numerorum mirabili quadam adunatione fons unus manat. In ipsa enim binarius et ternarius unum sunt, et proprias rationes custodiunt, quae sibi invicem conveniunt absque ulla mole corporea, absque ulla humanarum cogitationum phantasia seu phantasmate, seu phantasiae et phantasmatis copulatione, sed solo simplici et intelligibili intellectu subsistunt, unde in res corporeas sive incorporeas procedunt, actu et opere seu natura, hoc est, seu naturali seu artificiali operatione, seu arithmetice: non aliter, sed eadem ratione de omnibus numeris a monade progredientibus, et in eandem resolutis intelligendum. Quid de puncto dicendum, a quo omnes lineae egrediuntur, et in quod resolvuntur et in eo unum sunt, neque illud unum compositum, sed ex rationibus diversis adunatum? Nec talium exempla etiam in rebus sensibilibus desunt. Non negabis, ut existimo, oculorum radios, coelestiumque corporum fulgores, ceterorumque luminarium sensibiles atque corporeos esse. D. Quis negarit? Si enim luminarium splendor corporeus est, cur non etiam oculorum? Nam fortassis loca non im-

plerent, et localiter non porrigerentur: si corporales non essent. M. Age: sive lux oculorum et luminarium corporea sit vel non sit, sensibile esse nemo denegarit. D. Nemo. Sed quare haesitas, ac veluti dubius videris de luce, utrum corpus sit an non? Atque ideo velim certam inde sententiam audire.

11. M. De ratione lucis nunc non agitur: sed quid de ipsa sentio, quum a me exigis, breviter dicam. In natura rerum tria rationabilis inquisitio invenit. Omne enim quod est, aut corpus est, aut incorporeum, aut medium quod corporale dicitur et neque corpus est, neque incorporeum: in corporibus tamen sentitur, et propterea corporale dicitur et est. Corpus est omne quod longitudine, et latitudine, et altitudine extenditur, sive naturale sit, sive Geometricum. Incorporeum est omne quodcunque praedictis spatiis omnino caret: ut est vita, omni materia carens: corporale vero est: ut color, et forma, et similia; quae neque corpus sunt; quia circa corpora intelliguntur: neque incorporea sunt; quia semper corporibus adhaerent. Si ergo lux color est, et formas rerum sensibilium detegit: quid impedit ne dicatur, neque corpus esse, neque incorporeum, sed medium quoddam quod corporale dicitur atque sensibile? D. Redi ad propositum: neque hic diutius immorandum. Facillime quippe crediderim lumen oculorum, seu ceterorum luminarium colorem esse, et neque corpus, neque incorporeum. Sed adhuc non satis video: utrum ille radius, verbi gratia, solaris, vel oculorum animalium, corpus quoddam sit, an corporale, ac solummodo color circa corpora sensibilis: ideoque definias optarim quid sit radius. M. Radius est, ut opinor, igneum quiddam, simplex, tenuissimum, purum, velox, mobile, lucifluum, ex quo splendor procedens loca et corpora quae penetrat, illuminat atque declarat. D. Talis definitio verisimilis videtur. Sed Quorsum isthaec?

12. M. Non aliorsum, nisi ut intelligas quomodo multorum et innumerabilium hominum, seu ceterorum animalium, videndi sensus capacium, visus circa aliquod visibile uno eodemque momento temporis volvatur. Verbi gratia, aurea sphaerula in summitate altissime turris posita, simul ab omnibus undique circumstantibus potest videri: et unusquisque illam aspicientium obtutus sui radios in ea infigit; et nullus alii dicit, tolle tuum visum ut et ego videam quod vides; quia simul omnes possunt aspicere. Si ergo tot radii in unum confluunt, et nullus alteri confunditur, vel miscetur, vel componitur;

quum finguli intuentium quique proprietatem fuam obtinent, dum circa unam eandemque rem mirabili quadam adunatione verfantur: quid mirum fi tota humana natura in unitatem quandam ineffabilem redigatur, proprietatibus et corporis, et animae, et intellectus incommutabiliter permanentibus? Aliud exemplum ex fenfibilibus intuere, quod etiam Beatus Dionyfius Areopagita de talibus disputans introduxit. Ponamus veluti in quadam Ecclefia multas lucernas fimul ardentes, et ex diverfis fedibus lampadum fulgentes: nonne unum lumen efficiunt, ita ut nullus corporeus fenfus fit qui proprietatem luminis fingularum lampadum ab alterius lumine poffit discernere? Eo autem argumento incunctanter apertiffimum eft multarum lampadum lumina nullo modo effe confufa, fed folummodo adunata. Nam fiquis, verbi gratia, lucem unius lampadis ex ipfa domo in qua lucent, fubtraxerit, et aliorfum duxerit ardentem, de fuo proprio lumine inter ceterarum lampadum fplendores nihil relinquet, nihil aliarum luminis fubtrahet. Sic de ceteris omnibus lampadibus fentiendum. Nam fi et ipfae fubtractae fuerint, nil alieni luminis fecum fubtrahent, nil proprii dimittent.

13. Num fimili modo de humanis organicisque vocibus intelligitur? Singula quaeque vox, five humana, five fiftularis vel lyrica qualitatem fuam habere non defiftit: dum unam harmoniam inter fe plures unitate congrua analogia efficiunt. Ubi etiam apertum argumentum de fonis datur, quod in fe invicem non confunduntur, fed folummodo adunantur. Nam fi aliqua vox ex ipfis filuerit, fola filebit, nec de melodia filentis inter adhuc fonantes quicquam refultat. Ex quo mnaifeftum eft, quod quando inter ceteras fonuit, proprietatem fuae qualitatis obfervavit. Nam fi cum aliis confunderetur, non poffet totam fe filendo fubtrahere. Quod enim confunditur vel mifcetur, non facile in fuam proprietatem refolvitur. His itaque atque hujusmodi rerum intelligibilium et fenfibilium exemplis facillime poffumus cognofcere, adunationem humanae naturae fieri poffe, proprietatibus fingularum fubftantiarum obfervatis. Sed quoniam de reditu fermo eft, neceffarium quaerere quod corpus in anima reverfurum fit, ut fiat cum ipfa, ficut Gregorius Theologus ait, *unus et fpiritus et animus et Deus:* vel *ut fermentetur in unum incompofitum*, ut beatus Ambrofius edocet: fi fubftantia ipfius corporis dico femper incommutabiliter abeque ulla commutatione permanfura fit. Idem itaque fanctus Gregorius praefatus paucis verbis hanc quaeftionem folvit, dicens: *Abforpto a vita et mortali et*

fluenti. Ac si aperte diceret: dum absorptum fuerit a vita quicquid mortale et fluxile est in corpore. Quod etiam Apostolus manifestissime docet. Ait enim: *Seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* Item. *Dum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem.* Moles itaque terrena, mortalis, fluxilis, quae ex diversis qualitatibus sensibilium elementorum et assumta et composita est, sub forma hac quae sensibus corporeis succumbunt, sicut in praecedentibus libris tractavimus; quum merito peccati naturali corporis substantialique superaddita est, solvetur, et in melius mutabitur, in spiritum, stabilemque substantiam, quae nescit fluere vel mori, resurrectionis tempore reversura. Sanissima namque et Catholica fide credimus, divinorum virorum, Theologi videlicet Gregorii et Maximi, de talibus inconcussas rationes reddentium, dogmate imbuti: quod conditor humanae naturae totam simul eam creavit, nec animam ante corpus, nec corpus ante animam condidit. Ideoque non irrationabiliter tenemus, in ipsa prima conditione animam simul et corpus absque ulla corruptibilitatis et mortis capacitate substitisse. Non enim rectae rationi convenit putari, conditorem naturae simul factae, partem ejus immortalem et incorruptibilem, animam dico, partem mortalem et corruptibilem, corpus videlicet, creasse. Ideoque totam naturam hominis, animam et corpus, immortalem et incorruptibilem creatam fuisse, non incongrue, ut arbitror, aestimamus. Nam et angelos tales creatos fuisse sapientes tradunt. Eos siquidem spiritus incorporeos, et spiritualia corpora, omni corruptione carentia constitutos esse non dubitant: hominibus vero et praevaricantibus angelis poena peccati, terrena et corruptibilia corpora aereaque superaddita esse, terrena quidem hominibus: aerea vero angelis. Sed quod nobis superadditum est, quum ex redemtore nostro assumtum, qui seipsum exinanivit, formam servi accipiens, movebitur in spiritum, et in ipsam substantiam primitus a Deo creatam, *quando absorbebitur mors in victoriam*, et totus homo, exterior videlicet et interior, sensibilis et intelligibilis in unum adunabitur. Si cui autem incredibile videtur, corpus quidem terrenum mutari posse in spiritum; videat quomodo sensibilium rerum qualitates in semetipsas transmutantur, manentibus substantiis quarum qualitates sunt: videat quomodo aquatilis qualitas in igneam vertitur qualitatem: videat quomodo nubes de aëre conglobatae in aëra purissimum resolvuntur; ita ut nihil de densitate earum remaneat: videat quomodo et ipse aër

(ut saepe diximus) solari claritate consumitur: videat quomodo fumus in flammam vertitur: videat fortissimam ratiocinationis virtutem. Si enim qualitates rerum visibilium incorporales sunt, unde nullus recte disputantium dubitat: et si omnia terrena corpora ex ipsarum qualitatum exaggeratione conglobantur: quid mirum vel incredibile est, quod ex incorporalibus qualitatibus conficitur res incorporales possidere? D. Plane intuentibus rerum substantias et qualitates, transfusiones quoque et compositiones, nec non et adunationes et progressiones ex primordialibus causis, inque easdem reditus, fortassis nec mirum nec incredibile videbitur. Mihi autem nullius sententiam praescribenti, vel litigiose refellenti, etsi de talibus aliter senserit, satis actum. Non enim plus quaero certis rationibus suaderi substantiarum adunationem absque ullis confusionum, vel mixturarum, compositionumve perturbationibus, seu transmutationibus, qualitatum quoque ex quibus haec omnia sensibilia compacta sunt, reditum et solutionem in ipsas substantias, sine quibus subsistere non possunt. Nulla enim qualitas, seu quantitas, seu quodcunque aliud accidens per se valet subsistere. Ac per hoc non temere, ut arbitror, dixerim ipsum reditum de quo nunc tractamus, non substantiarum, quae immutabiliter et insolubiliter in se permanent, sed qualitatum et quantitatum, aliorumque accidentium quae per se et mutabilia sunt et transitoria, locis temporibusque subjecta, generationibus et corruptionibus obnoxia futurum esse. Et si ita est, ut vera ratio suadet; non transeunda, sed diligenti consideratione investiganda sequitur quaestio. M. Dic quaeso quae et qualis sit illa, acuta inquisitione inventioneque digna.

14. D. Utrum rerum conditarum substantiae, et essentiae, et rationes, ex primordialibus causis per generationem in locis temporibusque, diversorumque accidentium capacitatem procedunt atque descendunt; ut iterum finitis temporibus, hoc est mundo sensibili terminato in easdem causas ex quibus profluxerint redeant: an semper in suis causis ultra omnem generationem et solutionem, ultra omnia loca et tempora, et (ut breviter dicam) ultra omnia accidentia incommutabiliter permanent: ita ut ipsarum sola insita eis naturaliter et superaddita συμβάματα, hoc est accidentia quae rationabiliter a sapientibus passiones solent appellari, ab eis progrediantur materialiter ad hunc mundum visibilem procreandum: ut eo iterum soluto illa solvantur, et in suas substantias revertantur ut in eis quiescant, terminumque suae mutabilitatis consti-

tuant, omni fluxu generationis et corruptionis per incrementa et decrementa in locis, temporibus, libera, suisque subjectis substantiis unita: ut aeternaliter unum cum ipsis inseparabile et incommutabile ineffabili adunatione efficiantur. M. Nimis ista inquisitio alta, at nondum in civilem animi conceptionem promulgata. Sed quia abs te cautissime et ordinate proposita est, non multa et laboriosa reseratione indiget: fere namque a te ipso soluta est. Causas itaque omnium rerum in sapientia creatas, et substitutas in ipsa aeternaliter et incommutabiliter non dubitas, ut opinor, permanere, et ab ipsa nusquam nunquam recedere, vel fluxum aliquem pati, ad ea quae inferiora sunt: non enim per se subsisterent, si aliquo modo ab ipsa recederent. D. De causarum omnium incommutabili perseverantia in ipsa divina sapientia quod est Verbum Dei Patris, in quo et per quod et facta sunt et subsistunt, nullo modo dubitarim. Illud siquidem et divina scriptura, et sanctorum Patrum traditio incunctanter asserit. M. Quid tibi videtur de substantiis rerum quae in praedictis et factae et substitutae sunt? num verisimile, imo verissimum ut credamus, etiam ipsas substantias dico in suis causis semper et incommutabiliter permanere, et ab eis nunquam nusquam nullo modo recedere? Ut enim ipsae causae primordiales non deserunt sapientiam, sic ipsae substantiae non deserunt causas, sed in eis semper subsistunt. Et quemadmodum causae extra substantiam nesciunt esse, ita substantiae extra causas non possunt fluere. D. Nil verisimilius, et ad intelligendum facilius, et veritati propinquius, quam ut ita et credamus et inconcusse teneamus. M. Restat itaque de qualitatibus substantiarum (qualitates autem dico, sicuti solent sapientes omnia quae substantiis accidunt appellare, quia mutabiles sunt, et circa substantias suas volvuntur); hunc mundum fabricatum compactumque fuisse, et in easdem resolvendum fore. Omne enim quod temporaliter per generationem incipit esse, necesse est essendi finem habere: nec sic tamen praedictas substantiarum qualitates suas substantias circa quas volvuntur omnino deserere, et in materiem sensibilis mundi convenire arbitramur; sed mirabili et ineffabili modo soli fabricatori illius cognito, et circa suas substantias quibus inseparabiliter adhaerent semper permanent, et hunc mundum modo quodam intelligibili compositionibus suis perficiunt atque componunt. Nam supra universitatem visibilem causas et substantias omnium corporum sive catholicorum sive particularium quibus constituitur, non irrationabiliter credimus esse.

Ex incorporalibus enim intelligibilibusque corporalia et sensibilia originem ducunt.

15. D. Restat: nec alius exitus de praesenti quaestione videtur posse inveniri. Adhuc tamen velim breviter definias: qualis inter causas et substantias differentia sit. Utraeque namque incorporales et intelligibiles sunt. M. Causas dicimus generalissimas omnium rerum simul rationes in verbo Dei constitutas. Singulas vero substantias, et specialissimas singularum et specialissimarum rerum proprietates et rationes in ipsis causis distributas et constitutas. D. Aperte ac breviter est discretum. Ex ipsis itaque causis et substantiis mundus iste, coagulatis videlicet illarum qualitatibus processerat, et in eadem iterum suae resolutionis tempore reversurus et transiturus erit. M. Nil verius veritatique propinquius credendum est et intelligendum. Ipsa siquidem veritas ait: *Coelum et terra transibunt: verba autem mea non transibunt*. Sed quorsum coelum et terra transibunt? Nunquid in nihilum? D. Absit. Non enim illud ullo modo dicendum. Nihilum autem nunc dico absentiam et privationem omnium quae sunt, et quae non sunt, in quo nulla creatura et visibilis et invisibilis occasura sit.

16. M. Quorsum igitur coelum et terram cum omnibus quae in eis sunt transitura? Quod enim veritas promisit, inevitabiliter erit. D. Non aliorsum ut censeo nisi in ea ex quibus processerunt. Processerunt autem ex causis generalissimis, et specialissimis substantiis, per compactas in materiam qualitates addita forma. In easdem igitur incunctanter transibunt. Sed quae sunt illa verba veritatis, quae nunquam transibunt, nosse velim. Non enim illa quae ictu aëris proferuntur: quibus ipsa veritas, dum praesens in carne fuerat hominibus locuta est crediderim esse. Transitoria namque erant: sicut et ceterorum hominum verba. M. Non alia dixerim verba veritatis, vel ut ita dicam verba Verbi (quia veritas Verbum est:) nisi causas praefatas et substantias, hoc est incommutabiles rerum rationes in sapientia Dei factas secundum quas visibilia et invisibilia condita sunt, et in quas coelum et terra transibunt. Ipsae autem nunquam nusquam transibunt: quoniam in Verbo Dei unigenito veluti quaedam verba ineffabilia et incommutabilia perpetualiter manent. Quae verba, ut opinor, audivit Apostolus, quando in paradisum raptus est. Quis enim angelorum vel hominum fari verbis vel mente cognoscere possit quas, et quales, et quantas rationes rerum in principio, Verbo videlicet suo, Pater ante omnia tempora et

ante omnem creaturam fecerit. D. Non itaque causas et substantias rerum in verbo Dei substitutas, in numero computas creaturarum? Dixisti enim eas ante omne tempus omnemque creaturam factas fuisse. M. Non computo nec sine ratione: quum proprie creaturae vocabulo significantur: quae per generationem motu quodam temporali, in species proprias sive visibiles sive invisibiles profluunt. Quod autem ante omnia tempora et loca substitutum est, quoniam ultra tempora et loca est, creatura proprie non dicitur: quamvis modo quodam loquendi synecdochicôs, universalitas quae post Deum est, ab ipso condita creatura vocitetur.

17. Sed rursum quaeritur: utrum omne quod temporaliter movetur, localiter etiam moveri necessarium sit. In qua quaestione multorum non solum catholice, verum etiam seculariter de mundo disputantium sententia variatur. Sunt enim qui dicunt haec duo, locum dico et tempus, circa et extra corpoream creaturam esse, et ab eis contineri, et circumscribi. Et quia naturali ratione plus est quod continet quam quod continetur: non intra partes mundi, sed extra ipsius universitatem loca et tempora computanda existimant: praesertim dum incorporalia sunt in numero corporalium non recte connumeranda esse judicant. Alii vero loca et tempora intra mundanam universalitatem concludunt. Dicunt enim simul cum ceteris quae intra mundum continentur congenita et concreata fuisse, et quemadmodum cuncta ex causis suis prolata sunt, ita et illa. Rationes quidem locorum et temporum priusquam in mundo crearentur, in Verbo Dei in quo facta sunt omnia, praecesserunt. Addunt etiam ratiocinationem; si loca et tempora ante mundum fuere, profecto aeterna sunt; et si aeterna sunt: aut Deus sunt, aut principales omnium causae in sapientia divina substitutae: quod stultissimum est aestimari. Duo enim maximi errores sunt hominum, ut ait Augustinus: *loca supra coelum, et tempora ante mundum putare.* Ac per hoc concluditur, tempora secularia simul cum mundo orta et coorta esse, et nullo modo ipsum praecessisse. In numero itaque eorum quae intra mundum continentur, locum et tempus connumerandum vera ratio cogit: ac per hoc non solum in ipsis quicquid in mundum venit generari (locorum namque temporumque numeris et nascitur et movetur:) verum etiam omnibus quae in eis generantur congenerari, et ex generalibus causis quae mundum praecedunt prodire. Quod autem proposuimus, utrum omne quod movetur temporaliter, necesse sit etiam loca-

liter moveri: eodem modo catholicorum doctorum traditio dissimiliter sentit. Primum quidem Deum solum per seipsum sine loco et tempore moveri absque ulla discrepantia dogmatizant. De motu vero spiritualis creaturae omnis materiae corpulentia liberae nonnullis dissonant theoriis. Quidam etenim ipsum solo tempore sine loco moveri affirmant, omnem vero corporalem creaturam non solum temporaliter, verum etiam localiter mutabilem esse non incongrue arbitrantur. Non ibi omnes dissonant: quorum sententiae Beatus Augustinus favet, de Deo loquens: *Movet*, inquit, *seipsum sine loco et tempore, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum.* Alii vero locum et tempus, teste Maximo in Ambiguis, Gregorium Theologum sequentes, inseparabilia esse incunctanter astruunt, in tantum; *ut omne temporale locale sit, et conversim omne locale temporale: et nullo modo in natura rerum inveniri, quod solo tempore sine loco, vel solo loco sine tempore possit moveri.* Sed quid horum convenientius tenendum sit, non est nostrum dijudicari. Unusquisque de talibus disputantium intra seipsum deliberet, quid sibi rationabilius sequendum sit: nos autem redeamus ad propositum. D. Caute ac vigilanter. Non enim debemus de sententiis magnorum et venerabilium virorum temere judicare. Nam si unum dixerimus rectius sensisse, videbimur alterum refellere; quae maxima et promtissima causa litigandi solet evenire.

18. M. Nullus pie atque catholice philosophantium, divinaeque scripturae virtutem considerantium dixerit, ut opinor, loca et tempora ante mundum fuisse. D. Isthaec credentibus et intelligentibus non contradixerim. Sanissime enim credunt, et purissime intelligunt. Quid enim praecederet mundum nisi sola aeternitas; praesertim cum scriptum sit *omnia in momento oculi facta sunt?* Loca autem et tempora in numero omnium sunt. Item. *Qui vivit in aeternum creavit omnia simul.* M. Quid ergo dicemus, si loca et tempora ante mundum non fuere sed sola aeternitas ipsum praecessit: nunquid verisimile est ut eodem modo credamus nec post mundum remansura? Si enim in universitate mundi loca et tempora computantur, qua ratione soluto mundo permanebunt? Totum siquidem aut universaliter manet, aut universaliter perit: ut autem ex parte maneat, aut ex parte pereat impossibile est. Si enim una pars ex toto perierit, totum interit. Una namque dempta, totum non est: similiter si una

pars salva fuerit, et ceterae interierint, totum interit. Totus itaque mundus aut totus interibit, aut totus semper erit. Peribit autem. Totus igitur peribit: neque ulla pars sui post suum interitum remanebit sine interitu. Sunt autem partes ejus locus et tempus. In ipso igitur et cum ipso peribunt locus et tempus. Locum nunc dico, non rerum definitionem quae semper manet in animo, sed spatium quo corporum quantitas extenditur. Nam quod Graeci duas illas mundi partes, locum dico et tempus ὧν ἄνευ, hoc est sine quibus ceterae partes esse non possunt appellant: tamdiu illud vocabulum non temere dixerim in eis praevalere, quamdiu totum illud cujus partes sunt permanserit. Eo vero transeunte, simul et illius vocabuli virtus revocabitur. Cum enim non fuerit quod locari et circumscribi indigeat, quomodo erit locus? Si enim nihil locaverit, locus non erit. Eo siquidem pereunte quod locatur, qua ratione locus erit? Locus quippe omnino non est, quod quid non collocat. Non aliter de tempore. Quando enim nullus motus erit, quem mensura temporis non dividet et comprehendet, quomodo tempus erit? Est enim tempus morarum vel motuum certa et naturalis dimensio. Pereunte igitur quod mensuratur, et illud quod metitur necessario peribit. In quo enim intelligetur tempus, quando nullus sentietur motus? Ut enim motus in quodam moto continetur; ita tempus in quodam dimenso motu. Sicut ergo motus non erit quando nulla pars mundi movebitur, ita tempus quando nullus mensurabitur motus. De interitu autem mundi ac de fine, nullus catholicorum ambigit. Non enim sola ratio et naturalis necessitas quod interiturus sit, verum etiam divinarum literarum verissima auctoritas comprobat. Maximi namque sapientes mundi non ausi sunt docere vel concedere, hunc mundum temporali principio per generationem inchoasse, ne cogerentur fateri finem temporis per occasum habiturum esse. Nam si mundum temporali principio inchoare concederent, fine quoque temporis terminari negare non possent. Ideoque illorum quidam, mundum totum, (hoc est materiem ejus et formam) coaeternum Deo fuisse: quidam solam informem materiem astruere conati sunt; formam solam et formationem mundi Deo attribuentes: materiem vero ejus aeternam, et coaeternam Deo per seipsam substitisse; Dei tamen formatoris indiguisse, et se ipsam formare non valuisse.

19. Sana autem et ecclesiastica doctrina firmissime credit, et luculentissime perspicit, unum et omnipotentem

Deum principium causamque omnium quae sunt et quae non sunt, materiem dedisse mundo et formam quando voluit, finemque daturum esse quando statuit: qui fecit omnia in aeternalibus causis priusquam fierent temporalibus momentis: qui est finis omnium; quia in ipsum revertentur quae ab ipso profecta sunt, et in ipso moventur: Dominus ipse de transitu mundi (ut paulo superius introduximus) ait: *Coelum et terra transibunt; verba autem mea non transibunt.* Et nequis transitum mundi de loco in locum, vel de tempore in tempus, vel de forma visibili in formam visibilem, vel de qualitate in qualitatem, vel de quantitate in quantitatem; in his verbis putet posse intelligi: audiat Prophetam fabricatori mundi dicentem: *Opera manuum tuarum sunt coeli: ipsi peribunt, tu autem permanes.* Ille autem aperte dixit, *peribunt:* ut intelligas quid sit *transibunt.* Si autem *coeli transibunt;* quid de his quae intra ambitum ejus continentur existimandum? Si enim excellentissima pars mundi peritura sit, nunquid putandum inferiores remansuras esse? Et si quod continet et ambit, perierit; nunquid quod continetur et ambitur, salvabitur? Non enim verisimile; quod melius, obire, et quod deterius, salvari: praesertim cum Propheta non dixerit, opera manuum tuarum sunt coelum; ipsum peribit: sed opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt. Ubi aperte datur intelligi, quod non solum illud astrigerum coelum, quod universitatem sensibilis creaturae circumscribit et ambit, verum etiam coelum aethereum, in quo septem planetae cursus suos peragunt, et aëreum coelum quod inter terram et lunam coarctatur, periturum sit. Aër namque corpulentus terraeque proximus, aliquando nomine coeli vocatur, ut in Genesi quando volatilia sub firmamento coeli, terra, mare facta sunt; aliquando nomine terrae, ut in Psalmo: *Laudate eum de terra dracones.* Si igitur omnia mundi intervalla, tenuissimaque corpora peritura sunt; putasne aquas terrasque mansuras; dum illarum natura passibilior sit, et ad corruptionem facilior plusquam ignis et aëris; Johannesque theologus in Apocalypsi sua dixerit, de consummatione mundi prophetans: *Primum enim coelum, et prima terra abiit, et mare jam non est.* Salomon item, *omne,* inquit, *quod fuit, ipsum quod erit, et non est omne recens sub sole.* Ac si aperte diceret; solus Deus, omniumque in eo causae, ante mundum fuit, et ipse post mundum, et in eo cunctorum causae, solus erit: ipse vero mundus qui sub sole est et ab aeternis causis ortum accepit, et in easdem causas re-

versurus est, non erit quod nunc est. Omne enim quod incipit esse quod non erat, et desinit esse quod est; jam non est. Animadverte apertissimas divinae scripturae de interitu mundi sententias. Dominus generaliter extremitates ejus colligens, *coelum*, inquit, *et terra transibunt*. Propheta interiora spatia aetheris et aëris: *opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt.* Evangelista Johannes, *mare*, inquit, *jam non est*. Ex his incunctanter docemur nullam mundi partem remansuram esse, quae interitura non sit. D. Quid ergo dicemus? Nam et idem Salomon ait: *Generatio venit, generatio vadit; terra vero in aeternum stat.* Si transierit; quomodo stat, et stabit in aeternum? M. In his verbis Salomonis non illam partem mundi quae media et infima est (quoniam infra eam nihil est) in qua genus humanum adhuc mortale et corruptibile possidet, generationi et corruptioni obnoxiam accipimus: sed illam terram de qua Propheta dicit: *Qui fundasti terram super stabilitatem suam: non inclinabitur in seculum seculi:* incommutabilem videlicet naturarum omnium stabilitatem in essentialibus et substantialibus caussis, quarum immobile fundamentum sapientia Patris, quae non inclinabitur in seculum seculi. Solet namque Scriptura sacra terrae nomine naturarum stabilitatem incommutabilem significare: et maxime humanae naturae soliditatem. Hinc Apostolus, *mortificate*, inquit, *membra vestra quae sunt super terram.* Tanquam diceret: Mortificate vitia vestra quae sunt supra soliditatem naturae: ut eradicatis eis, virtutum germina crescant. Ipsa est terra repromissionis; in quam populus fidelium de Aegypto, hoc est de labore seu tenebris (nam utrumque Aegyptus interpretatur) liberatus, et per mare baptismatis introductus, et in deserto praesentis vitae excercitatus, reversurus est. Ipsa est terra quam filii spiritualis Israel possidebunt, quando Deum facie ad faciem contemplaturi sunt. Eademque Abrahamo patriarchae figurate monstrata est, et in aeternam possessionem data. Sed si tibi praedictae divinarum scripturarum sententiae de interitu hujus terrenae molis, in qua nunc vivimus in similitudinem jumentorum procreati, non sufficiunt, aliae ex eadem scriptura addendae sunt. Vertex Apostolorum, Petrus videlicet, in secunda sua Epistola, *Coeli autem*, inquit, *qui nunc sunt, et terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in die judicii et perditionis impiorum hominum.* Johannes in Apocalypsi: *Vidi*, inquit, *coelum novum et terram novam, primum enim coelum et prima terra abiit, et mare jam non est. Coelum autem novum et terram no-*

vam, vel ut ait Petrus, *novos coelos et novam terram;* Beatum Gregorium Nazianzenum theologum sequentes de restauratione humanae naturae in pristinum statum, deque ejus in antiquam dignitatem reditu, non longe ut video a veritate remoti intelligimus. D. De interitu mundi, imo etiam ipsius reditu in aeternas causas ex quibus defluxerat, satis est disputatum: sed quo fine terminabitur, apertius audire velim.

20. M. Miror quare hoc interrogas; dum tu ipse paulo superius incunctanter definieris finem mundi, suas videlicet aeternas causas, in verbo Dei aeternaliter et incommutabiliter subsistentes: et in superioribus inter nos confectum est, in omnibus quae in statu vel in motu sunt, vel certe, ut ita dicam, in mobili statu et in motu stabili, non aliud esse principium, aliud finem, sed unum et id ipsum. Si ergo principia mundi sunt causae ex quibus ortus est: nonne fines ejusdem, eaedem causae in quas reversurus? Non enim in nihilum redigetur, sed in causis suis motu suo finito perpetualiter salvabitur et quiescet. At si verbum Patris in quo et sunt et facta sunt omnia, causa omnium causarum est visibilium et invisibilium: nunquid ipsa causarum causa finis est mundi, in quam desinet quando omnia quae in motu sunt, in eo quod appetunt, in ipso videlicet Dei verbo motus sui finem constituent, ultra quem finem nullus nullius creaturae appetitus erit: non enim habet ulterius quo tendat, vel quid petat? Universalis quippe totius creaturae finis Dei verbum est. Principium itaque et finis mundi in Verbo Dei subsistunt, et ut apertius dicam, ipsum verbum sunt, quod est multiplex sine fine finis et principium: ἌΝΑΡΧΟΣ, hoc est sine principio praeter Patrem. Hinc etiam breviter colligere possumus, quod multis ratiocinationibus suadere conamur, ac sic definire; *ab ipso et ad ipsum omnia;* est enim principium et finis: quod etiam Apostolus apertissime conclusit, dicens: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum omnia;* et hoc etiam naturarum omnium quae factae sunt quinquepartita divisio, *quae ab Apostolica auctoritate* (ut Maximus in Ambiguis, tricesimo septimo capitulo scribit) *tradita est*, lucidissime declarat: reditusque iterum et adunatio earundem per easdem divisiones, et convolutiones totius creaturae in unum, et postremo in ipsum Deum. *Prima* siquidem omnium naturarum divisio est, quae creatam a non creata quae est Deus, segregat. *Secunda* creatam dividit in sensibilem et intelligibilem. *Tertia* sensibilem inter coelum discernit et terram. *Quarta* separat paradisum et orbem

terrarum. *Quinta* omniumque ultima divisio est hominis in masculum et foeminam. In quo, videlicet homine, omnis creatura visibilis et invisibilis condita est. Ideoque *officina omnium* dicitur; quum in eo omnia quae post Deum sunt continentur. Hinc etiam *medietas* solet appellari: extrema siquidem longeque a se distantia, spiritualia scilicet et corporalia in se comprehendit et in unitatem colligit, corpore et anima subsistens. Ideoque in consummatione rerum omnium fabricationis ipsum divina introduxit historia, significans universitatem factarum rerum in ipso contineri. Proinde ex adunatione divisionis hominis in duplicem sexum, praedictarum divisionum incipit ascensus et adunatio. In resurrectione enim sexus auferetur, et natura adunabitur, et erit solummodo homo, sicut fieret, si non peccaret. Deinde orbis terrarum in paradiso adunabitur: et non erit nisi paradisus. Deinde coelum et terra adunabuntur: et non erit nisi solum coelum. Et notandum quod semper inferiora in superiora transmutantur. Sexus quippe in hominem movetur, quum inferior est sexus homine. Orbis terrarum qui inferior est, in paradisum. Terrena quia inferiora sunt, in coelestia mutabuntur corpora. Deinde totius sensibilis creaturae adunatio, et in intelligibilem transmutatio sequitur: ita ut universa creatura intelligibilis efficiatur. Postremo universalis creatura creatori adunabitur, et erit in ipso et cum ipso unum. Et hic est finis omnium visibilium et invisibilium: quum omnia visibilia in intelligibilia, et intelligibilia in ipsum Deum transibunt, mirabili et ineffabili adunatione. Non autem ut saepe diximus essentiarum aut substantiarum confusione aut interitu. Et hoc totum Dominus et Salvator noster Jesus Christus resurgendo a mortuis in seipso et perfecit, et exemplum omnium quae futura sunt praemonstravit. Resurgens quippe nullum sexum habuit. (Quamvis enim in ipso sexu, masculi videlicet, in quo ex virgine natus, et inter homines quousque ad passionem conversatus, post resurrectionem discipulis suis ad confirmandam illorum fidem apparuit: non enim aliter ipsum cognoscerent, nisi in habitu illis cognito se ipsum manifestaret.) Nulli fidelium licet credere, aut ullo modo cogitare, ipsum post resurrectionem ullo sexu detineri. *In Christo enim Jesu neque masculus est neque foemina:* sed solum verum et totum hominem (corpus dico, et animam, et intellectum) absque ullo sexu vel aliqua comprehensibili forma; quoniam haec tria in ipso unum sunt, et Deus facta, sine proprietatum transmutatione vel con-

fusione. Totus namque Deus est, et totus homo, una substantia, vel (ut usitatius dicam) una persona, locali et temporali motu carens; dum sit super omnia loca et tempora Deus et homo, absque ulla forma, cum sit forma omnium et paternae substantiae character, absque ulla similitudine, dum omnia ei esse appetunt similia. Humanitas siquidem Christi unum cum Deitate facta nullo loco continetur, nullo tempore movetur, nulla forma seu sexu circumscribitur: quia super haec omnia exaltata est, et non solum super haec, verum etiam *super omnes virtutes et potestates*, ceterosque spirituales ordines, quia *sedet ad dextram Patris*, quam sessionem nulla creatura potest attingere. Proinde non immerito redarguendi sunt, qui corpus Dominicum post resurrectionem in aliqua parte mundi conantur astruere, et localiter et temporaliter moveri, et in eo sexu in quo apparuit mundo intra mundum detineri. Quomodo enim inter omnia potest esse corpus, quod in unitate divinitatis super omnia exaltatum est? Deinde considerandum: quod ipse resurgens a mortuis in paradisum reversus est. Non enim credendum est aliquod spatii temporis inter reditum ipsius a mortuis et paradisi introitum fuisse: nec ipsum paradisum in quem a mortuis resurgens intravit localem esse, vel in aliqua parte hujus mundi sensibilis contineri. Neque quando manifestabat se discipulis suis, credendum est extra paradisum fuisse: sed simul et in paradiso erat, et se ipsum suis discipulis demonstrabat. Ille enim jam in paradiso erat, quia in ipso humana natura restaurata est: illi vero quibus se manifestavit nondum in paradiso, hoc est nondum restaurata in natura erant. Neque quando evanescebat ab oculis eorum, localiter ab eis recedebat, sed in subtilitatem spiritualis corporis carnalibus adhuc Apostolorum oculis inconspicuam occultabat. Hinc datur intelligi; non aliud esse paradisum in quem resurgens regressus est, praeter ipsam humanae naturae integritatem quam in seipso restauraverat, et in qua primus homo, si non peccaret, gloriosus permaneret. Ipse est paradisus qui sanctis promittitur, in quem ex parte, animae videlicet jam ingressae, ex parte, corpora dico, extra adhuc sunt. Adunavit itaque in se orbem terrarum paradiso. Ipsi siquidem orbis terrarum paradisus erat. Totum namque quod de orbe terrarum acceperat, materialem videlicet carnem cum suis accidentibus absque peccato, et virilem habitum in spiritualem in seipso mutavit naturam. Ac deinde non solum humanitatem quam

acceperat et renovaverat in seipso, in aequalitatem angelicae naturae exaltavit, et reduxit, quod per ascensionem ejus in coelum significatum est, quando videntibus discipulis elevatus est in aëra, nube eum suscipiente ab oculis eorum, quae et claritatem ipsius et spiritualitatem indicabat; (dixit enim priusquam pateretur, *Pater clarifica filium tuum:*) verum etiam super omnes angelos et virtutes coelestes, et (ut breviter dicam) super omnia quae sunt et quae non sunt sublimavit. Et quod in seipso particulariter perfecit, generaliter resurrectionis tempore in tota humana natura perfecturus est: hoc est, non solum omnia quae ipsa post peccatum de hoc mundo materiali attraxerat, convertet in spiritum; verum etiam ad aequalitatem coelestis gloriae quam angeli possident perducet. Et ne mireris quod de talibus in aliis libris hujus nostrae disputationis multa tractata sunt, et nunc iterum recapitulantur: quum sic ordo et necessitas inveniendarum rerum, quas inquirimus, exigit, ut easdem sententias et argumentationes multipliciter repetamus et revolvamus; et veluti quadam ἀνακεφαλαιώσει in memoriam revocemus. Hoc autem dico, quoniam in superioribus libris multas de reditu naturae B. Maximi sententias introducendas praegustavimus, sed nunc plenius tractare debemus. Idem itaque Maximus non solum in Ambiguis, verum etiam in scholiis de Adunatione creaturarum disputat, quadragesimo octavo capitulo, ubi turrium, quas Ozias aedificavit in Jerusalem, theoriam exposuit. *Angulos fortassis*, inquit, *sermo Scripturae dixit ipsas per Christum factas differentes separatarum creaturarum adunationes. Adunavit enim hominem, ipsam secundum masculum et foeminam differentiam mystice in spiritum auferens, et proprietatibus quae per passiones sunt in ambobus, liberam naturae rationem constituens. Adunavit autem et terram quae est secundum sensibilem paradisum, et orbem terrarum separationem expellens. Adunavit et terram et coelum, ostendens unam apud semet ipsam visibilium naturam. Adunavit sensibilia et intelligibilia, unamque ostendit existentem eorum quae facta sunt naturam quadam mystica ratione coaptatam. Adunavit per rationem supernaturalem ac modum, creatam naturam non creatae.* D. Quid igitur dicemus? qua ratione vel similitudine credendum est Dominum absque ulla sensibili et circumscripta forma, et maxime absque illa quam nascendo ex virgine accepit, resurrexisse? Et quoniam ille exemplum generalis atque futurae resurrectionis et erat et est, si absque ullo sexu resurrexit, necessario sequitur, ut

omnes homines in resurrectione et post resurrectionem universaliter sexu careant. M. Hoc superfluum est quaerere; quoniam in superioribus libris multipliciter et ratione suasum est, et sententiis B. Gregorii ejusque Expositoris, Maximi dico, est conclusum, quod in futura vita post resurrectionem, natura hominum omnino sexu, hoc est virili et foeminea forma carebit, quoniam in ipsam formam quae ad imaginem Dei facta est, reversura est. Imago autem Dei non est masculus neque foemina; ista enim divisio naturae propter peccatum facta est. D. In futura itaque vita neque masculus erit neque foemina, si sola simplicitas naturae duplicem, qui nunc est, sexum in seipsam absorpserit. M. Cur de hoc haesitas, cum de hominibus in resurrectione generaliter Veritas dicat, *neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli in coelo?* Nunquid angelos ex intellectu et spirituali corpore constare credimus? omni tamen circumscripta forma eos carere non dubitamus. Nam quod saepe in humana effigie apparuisse illos divina narrat historia, non nos cogit aestimare eos tali effigie naturaliter detineri. Illud enim pro tempore factum est, quoniam aliter hominibus et cum hominibus loqui aut impossibile aut non facile erat. Si ergo angeli omni forma circumscripta carent, quid mirum homines dum aequales angelis fuerint, omni et sexu et formarum circumscriptione carituros? Neque enim aliter aequales eis erunt, neque hoc incredibile videtur. Quaedam namque corpora sunt liquida ac spiritualia, circumscriptis formis carentia. Quod autem liquidum ac spirituale est purissimaeque substantiae, corporalibus quantitatibus ac lineamentis seu aliqua mole circumscripta contineri posse non video; quoniam vera ratio talia existimare non me sinit. Quatuor siquidem simplicia mundi elementa nullis coarctantur formis; ubique enim in mundo sunt, cujus nulla pars est illorum concursu carens. Quod autem ubique est in mundo, quomodo aliqua forma circumscribi possit? Sunt igitur corpora formis sensibilibus carentia. Quid de radiis oculorum dicendum? Nonne et ipsi corporei sunt, omni forma carentes? Si autem dixeris angelos formas intelligibiles habere, omnino concedo; ac per hoc homines etiam post resurrectionem similiter intelligibiles formas habituros esse non solum non denego, verum etiam affirmo. Sed quae et quales nunc in angelis sunt, et in hominibus futurae omnino me ignorare fateor; *donec transeat*, ut ait Augustinus, *corpus meum in affectum voluntatis meae.* Non ignoro tamen multos magnosque sapientes,

qui omnino aliter de humanis corporibus post resurrectionem sentiunt, quorum sententias in processu hujus libri non pigebit introducere; ne videamur eos vel spernere vel non legisse. D. Consequens disputationis ordo exigit, ut quid quisque Ecclesiasticorum sapientum, quos legisti (non enim omnes te legisse opinor, quod cuiquam impossibile est,) de talibus senserit proferas, ut in arbitrio legentis ponatur quod velit sequi. Nunc autem a te quaero qua ratione dicitur perire, quod in primordiales causas vel certe in ipsum Deum perhibetur reversurum: dum plus pronunciandum sit vivere et permanere, quam interire et transire.

21. M. Huic tuae interrogationi breviter ac facile respondeo, B. Dionysii Areopagitae propheticam sententiam exponentis sensum considerans, *pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus.* Sanctorum siquidem mortem non aliam in hoc versu prophetam dixisse astruit, praeter illorum transitum in Deum contemplationis celsitudine, omnia visibilia et invisibilia superantes, adhuc in corpore constituti. Num et Petrus ille Apostolorum vertex mortuus erat omni creaturae et transivit in Deum, quando Domino interroganti quem se esse diceret, respondit: *Tu es Christus, filius Dei vivi?* Num similiter Johannes Evangelista omnibus quae facta sunt defunctus est, altitudine theoriae cuncta superans et clamans: *In principio erat verbum, et verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum;* totaque ipsius mirabilis et ineffabilis Theologi theoria? Audi Apostolum adhuc mortali corpore detentum, mortuum tamen se et crucifixum pronunciantem: *Mihi mundus crucifixus est*, inquit, *et ego mundo.* Talis itaque est interitus sanctorum contemplationis virtute in ipsum Deum transeuntium, et omnia quae sunt et seipsos altitudine divinae gratiae superantium. Eo itaque modo quo ii qui virtute atque scientia implentur, adhuc in hac vita constituti solo animo intereunt, totus mundus quando terminabitur, interibit. In ipsum enim qui propter superessentialitatem suae naturae nihil dicitur, reversus est, non ut totus deificetur, aut cum Deo unum efficiatur, ut coelestes virtutes et humani animi illuminati, purgati, perfecti; sed ut unum quod eorum quibus constituatur in suas, ut saepe diximus, revertatur causas. Causas autem omnium in Deo esse substitutas nemo fidelium dubitat. Qui enim dubitat, aut infidelis est aut insipiens. Proinde omne quod in causam suam reducitur, in Deum redire cur dubitaretur? Et ne rearis me temere Deum vocasse nihil, et nulla auctoritate suffultum, audi

B. Dionysium Areopagitam in primo capitulo de Divinis Nominibus; „Diximus, *inquit*, cum Theologicos characteres exposuimus, unum incognitum, superessentiale, per se optimum, quod quidem est; trinam unitatem dico, ὁμόθεον et ὁμοάγαθον, neque dicere neque intelligere possibile est: sed et sanctarum virtutum angelicae unitates quas sive speculativas, sive acceptivas oportet dicere, superincognitae et superlucentis bonitatis, et arcanae sunt et incognitae; et solis ipsis subsistunt, qui super scientiam angelicam dignantur illis angelis. His deiformes angelica unitate quantum licet coadunati humani animi, quia secundum omnem intellectualem operationem requiescunt, talis autem fit deificatorum animorum ad summum lumen Deum videlicet, unio: laudant ipsum potissime per omnium quae sunt ablationem. In hoc vere et supernaturaliter illuminati ex beatissima cum ipso unitate, quae omnium quidem est quae sunt causale, ipsum autem Nihil, ut omnibus quae sunt superessentialiter exaltatum." Animadverte praefatum theologum quomodo incunctanter summum lumen, Deum videlicet, qui omnem intellectualem et rationalem illuminat creaturam nomine, quod est *nihil*, insinuat. Et subjecit rationem cur nihil vocatur, *quia super omnia quae sunt superessentialiter exaltatur.* Commune igitur omnium quae facta sunt, veluti quodam interitu redire in causas, quae in Deo subsistunt; Proprium vero intellectualis et rationalis substantiae unum cum Deo virtute contemplationis, et Deus per gratiam fieri. D. Plane perspicio non aliud esse mundo perire, quam in causas suas redire, et in melius mutari. Sed quia pars sensibilis mundi maxima est corpus humanum, non mole sed dignitate rationalis animae, qua formatur et vivificatur et regitur et continetur; de ipsius reditu tractare ordo rerum exigit et disputationis series, ni fallor.

22. M. In hoc non falleris; ita enim instans via carpenda est. D. Ingredere itaque. M. Reditum secundum humani corporis (nam primus in elementa solutio ejus est) resurrectionem ipsius esse communiter omnis Ecclesia fatetur. D. Omnium proprie recteque credentium communis confessio est, non aliud esse reditum corporum praeter eorum resurrectionem, et ex quatuor mundi elementis in qua solvuntur revocationem; Utrum vero resurrectio corporum secundum gratiam an secundum naturam, an utroque concurrente sit, quaerendum; nam fere paucos de hoc tractantes reperi.

23. M. Non ego recordor me in Latinis codicibus legisse, non quod fortassis de hac quaestione tractatum a

quodam nobis adhuc incognito non fit, ut opinor; non enim putandum est Romanae linguae auctores hanc magnam quaestionem intactam praetermisisse, aut notatam non tractasse; sed quod in manus meas, siquid inde definitum est, non pervenit. Ideoque dum diu per me ipsum de hoc cogitabam, nil aliud mihi occurrebat, praeter quod resurrectio mortuorum generaliter bonorum malorumque non nisi sola redemtoris mundi gratia futura sit, nulla naturali virtute cogente, in tantum, ut si Deus verbum caro factum non fieret, et inter homines conversatus non esset, et totam humanam naturam non reciperet, in qua passus est et resurrexit, nulla mortuorum resurrectio foret, et ut sic intelligerem, eo quod ipse dixit, attractus eram, *ego sum resurrectio et vita;* ac si per solam incarnationem ejus generale hoc donum nullo excepto genus humanum acceperit, resurrectionem videlicet a mortuis, hoc est restitutionem et redintegrationem totius hominis naturae, quae corpore et anima constituta est. Si autem Dei verbum humanam naturam non susciperet, et in ea ex mortuis non resurgeret, nullus omnino resurrectionis gratiam haberet, sed sicut ceterorum animalium cadavera, in terreno pulvere perpetualiter humana corpora permanerent. Hoc etiam putabam audiens Apostolum dicentem, quod *Deus verbum sit primitiae mortuorum.* Haec erat mea de resurrectione mortuorum opinio. Sed postquam Sancti Epiphanii Episcopi Constantiae Cypri Ancoratum sermonem de Fide legi, magnique Gregorii Theologi de Imagine disputationem, mutavi sententiam, ut illorum auctoritati consentiens meamque opinionem parum pendens, resurrectionem mortuorum naturali virtute futuram esse concederem. Ideoque eorundem verba huic nostrae praesenti disputationi inserere non incongruum judicavi. Praefatus itaque Epiphanius de Resurrectione disputans, Graecosque resurrectionem omnino negantes convincens, haec ait: „Graeci quidem penitus resurrectionem negant, Dominum ignorantes ejusque mandata; veruntamen resurgent etiam nolentes, Ipsa enim creatura plane eos redarguit, manifestans quotidie resurrectionis formam. Occidit namque dies, et mortuorum imitatur modum, ablata nocte oritur dies, nos inspirans, et resurrectionis signum insinuans. Colliguntur fructus et status praesentium secatur, nostrae hinc transmutationis definita specie: seminatur terra et producit; quia deposita semina post messem, id est post collectionem frugum resurgent. Locusta mortua et sepulta, quod ex ea projectum conspicitur in terra, et post tempus terra quae

ei commendata sunt reddit. Semina germinum seminantur, et primum moriuntur; si enim non moriuntur, non vivificantur. Signacula in nobis Deus facit resurrectionis per ungues decem et decem, testimonium perhibens de nostra spe. Sed et sic per coronam capitis perque capillos nostram resurrectionem praedicat. Quod enim videtur in nobis mortuum corpus (hoc est) capilli quotidie secati et ungues iterum crescent, significantes resurrectionis spem. Et non est fabulosum dicere propter incredulos exempla naturae. Palumbes aves animalia non simul velociter volantia moriuntur semenstres, et post quadraginta dies continuo reviviscunt. Κάνθαροι, hoc est scarabones futuram sui mortem sentientes in sphaeram simi se ipsos abscondunt, sepelientes ipsam sphaeram in terra et obruentes; ac sic ex suo humore iterum inveniuntur ex suis reliquiis reviviscentes. De Phaenice ave Arabica superfluum mihi est dicere; jam namque in aures multorum venit fidelium et infidelium. Haec est autem ipsius causa, quingentesimum annum peragens praenoscit tempus mortis suae instare; sepulcrum enim operatur aromatibus, illudque ferens venit in civitatem Aegyptiorum quae vocatur Eliopolis, id est solis civitas, et plantis suis pectora sua multum percutiens, ignem de suo corpore proferens, incendit subjectam in loco sepulcri materiam, ac sic seipsum totum comburit, ac totas carnes suas cum ossibus. Divina autem administratione nubes mittitur et pluit et extinguit corpus avis consumentem flammam; mortua quidem jam existente ave, et penitus ardente; extincta autem flamma reliquiae carnis ejus consumtae relinquuntur, et per unam diem non apparentes, vermem gignunt, qui vermis plumascit et novus fit, tertia die solidatur, et solidatus locum inquirentibus et ministrantibus loco se ipsum manifestat, et iterum in suam recurrit patriam unde venit, et combustus juvenescit." Audisti Epiphanium. Si ergo in restaurandis rebus humanique corporis partibus naturalis vis operatur, inque animalibus irrationabilibus resuscitandis, ut praefati auctoris approbant exempla; quid mirum si vitalis et naturalis virtus quae nunquam substantiam humanorum corporum deserit, in tantum praevaleat, ut ipsius operatione ipsa corpora ad vitam restituantur, et ad totius humanae naturae integritatem? Ceterorum namque animalium omniumque rerum sensibilium diversa et specialia corpora, quum et in ipsis vitalis motus, dum formis suis continentur, viget et movet, dum solvuntur, silet; nequaquam tamen eorum substantiam deserit, generaliter

cum mundo transibit, eo modo transeundi de quo plura superius tractavimus. Et quum cuncta sensibilia et intelligibilia in humanae naturae plenitudine condita sunt, num rationi resistit, si totum mundum cum omnibus suis partibus tempore restitutionis ipsius naturae in qua totus continetur, generali quadam resurrectionis specie resurrecturum deliberemus? Praesertim cum omnium sensibilium, dum in se ipsa consideratur natura, una eademque perspicitur, et in hoc mundo non magnitudinem corporeae molis, sed incorporalium substantiarum adunationem absque omni cumulo et partium exaggeratione vel compositione vera considerat ratio. Sicut in monade et in centro non quantitatem vel qualitatem numerorum et linearum, sed solam virtutem quae nulla mole, nullo spatio, nulla quantitate et qualitate circumscribitur, perspicit. Est enim tota per totum in seipsa nullo loco ambita, nullo tempore mota. Proinde si in universitate sensibilium humana praecellit natura, et superiora semper inferiora ad se attrahunt; non enim ratio sinit superiora ab inferioribus consumi, inferiora autem in superiora transire certissimis approbationibus approbat: num verisimile est humanam naturam cuncta intra se et infra se condita sibimet copulaturam et adunaturam in fine omnium existimare? De spirituali autem humanorum corporum post resurrectionem subtilitate ejusdem Epiphanii sententiam non praetereundam esse arbitror. Nam de corpore Christi post resurrectionem in quo perfectissimum totius humanae resurrectionis praecessit exemplum, disputans, haec ait: „Intravit januis clausis; carnale enim ipsius corpus spirituale resurrexit: non aliud praeter quod fuerat; sed illud ipsum in subtilitatem spiritus transmutatum. Ut autem omnes incredulos redargueret, clavorum vestigia monstravit et lanceae, adeoque cicatrices ipsas reliquit in corpore, quamvis illud spiritualem in unitatem conflasset. Quomodo igitur clausis januis intravit, nisi ut ostenderet crassimembre subtili-membre, et mortale immortale, et corruptibile incorruptibile? Intuere quantum incunctanter spiritualium corporum resurrectionem et in subtilitatem incomprehensibilem reditum, omni tarditate et qualitate terrenae molis totiusque ponderis corporeis sensibus succumbentis localibusque spatiis circumscripti ab spiritu absorpta pronunciat, purissime intelligens Apostolum dicentem, *seminatur corpus animale, surget corpus spirituale.* D. Intueor, et magni viri auctoritatem amplector. De spiritualitate siquidem et illocalitate omnium generaliter humanorum corporum post

resurrectionem, quando humana natura quae corpore et anima constat, aequalis erit Angelis, et sanctorum Patrum auctoritate mihi jam suasum est, et intra me perspexi rationem consultans nil aliud probabilius veritatique propinquius occurrere, quam corpora in coelestem qualitatem conversa omneque terrenum universaliter deponentia, existimari sensibus mortalium incomprehensibilia omnique locali circumscriptione libera. Si enim simplicia mundi hujus corruptibilis elementa, ut saepe diximus, omne quod intra ambitum ejus continetur penetrant, nulliusque circumscripti corporis densitas obstat, ne ubique in omnia diffundantur; quisnam de visibilis hujus machinae natura diligenter disputantium, ejusque subtilitatem ac veluti quandam incorporalitatem mentis contuitu investigantium non incunctanter afferat, aëra tenuissimum omnia coelestia et terrestria, nec non et aërea et Neptunia nullo obstaculo demorante penetrare, eoque mirabilius et spirituali tenuitati propinquius igneum, *spiritum*, simplex, purum, omni corporeo sensu remotum non solum cuncta mundi spatia implere et ambire; verum etiam ipsum tenuissimum aëra nimia sui subtilitate et incorporalibus naturis similitudine dum sit intimus omnium, tranare. Similiterque de aqua simplici et terra sentiendum; nam et ipsa ubique omnibus corporibus insunt secundum suam analogiam. Quid mirum resurrectionis corpora ultra omnem sensibilem qualitatem ascendentia, omni mole et localitate absoluta, et ut ita dicam in spiritum omnino conversa vitaeque simillima, super omne quod sensus corporeus potest attingere, ineffabili sua spirituali subtilitate exaltari? De eo vero quod resurrectio corporum naturali virtute cooperatrice sit futura, et non sola incarnati verbi gratia, nunc primum incipio cogitare, et ubi prius titubabam, in operatione videlicet naturali utrum resurrectionis sit effectiva; humani quippe corporis redintegrationem soli redemtoris gratiae tribuebam, sicut et tu aliquando; ibi jam certus efficior ratione duce. Nullum enim miraculum in hoc mundo contra naturam Deum fecisse legimus, sed causis naturalibus administrativis et effectricibus jussu Dei movente factas esse quascunque virtutum theophanias divina narrat historia. Et si miraculum miraculorum est generalis mortuorum resurrectio, cujus maximum exemplum praecessit in Christo, in tantum ut cetera fere omnia naturalia argumenta in praefiguratione ipsius facta fuisse recte intelligantur: num veritati putandum est non convenire nos existimare ex causarum naturalium effectiva potentia divinae voluntati subdita

ipſam, reſurrectionem dico, futuram. M. Ambabus itaque cooperatricibus ipſa quidem natura et gratia reſurrectio perficietur. D. Crediderim; ſed quid ad gratiam, quid ad naturam proprie in hac reſurrectionis actione pertineat, non ſatis conſpicio. Nullam ſiquidem inter eas eſſe nemo ſolerter ſapientiae ſecreta rimantium dixerit differentiam. M. Imo magnam diligentique inquiſitione lucidaque inventione dignam. In ea ſiquidem theoria, id eſt de reſurrectione tria quaedam intueri debemus, et primo inexhauſtam divinae bonitatis infinitamque per ea et in ea quae facta ſunt diffuſionem; deinde diviſionis ipſius generalem bipartitamque ſcaturiginem in ea quae dantur et ea quae donantur. Tria itaque ſunt conſideranda, bonitas, ejusque data et dona, quae a ſe invicem discernit rationis acies, propriaque ſingulis coaptat. Datum itaque divinae bonitatis eſt univerſitatis ſubſtitutio, et ſecundum generales et ſpeciales rationes cunctarum creaturarum diſtributio, quam ſupereſſentialis bonitas quae Deus eſt, univerſaliter omnibus largitur a ſummo usque deorſum; hoc eſt ab intellectuali natura quae ſumma omnium creaturarum eſt, usque ad corporalem quae imum et extremum univerſitatis poſſidet locum. Summa igitur bonitas dat univerſae conditae naturae eſſe, quoniam ipſam ex non exiſtentibus in exiſtentia adduxit. Hinc Beatus Dionyſius capitulo quarto de coeleſti Hierarchia: „Primum, *inquit*, omnium illud dicimus ſecundum veritatem, quod Deus omnes creaturas bonitate, non neceſſitate ſubſtituit. Eſt enim hoc cauſae omnium et ſuper omnia Dei bonitatis proprium, ad communicationem ea quae ſunt vocare, juxta analogiae cujusque definitionem. Omnia igitur quae ſunt, divinam participant providentiam ex ſupereſſentiali Deitate emanantem. Quomodo enim quidquam erat, ſi rerum cauſam non participabant? Exiſtentia igitur omnia eſſe ejus participant: eſſe enim omnium eſt ſupereſſentialis divinitas." Hactenus Dionyſius. Et non ſolum ſupereſſentialis bonitas dat omnibus eſſe, verum etiam aeternaliter eſſe. Omnis quippe eſſentia et ſubſtantia non aliunde et eſt et ſubſiſtit, niſi ab ea ſupereſſentiali et ſubſtantiali bonitate, quae per ſe vere eſt et ſubſiſtit. Nullum namque ſubſtantiale vel eſſentiale bonum per ſe eſt, praeter ipſam ſolam, cujus participatio dat omnibus bona eſſe; ſolis electis donat deificari. Nulla enim eſſentialis ſubſtantia eſt divina bonitate condita, quae non aeternaliter et incommutabiliter permaneat. Ea ſiquidem quae perpetuo perſeverare nequeunt, accidentia ſunt ſubſtantiis ſuperaddita, et circa

eas conglobata, inque eas reversura. Est itaque datum divinae bonitatis natura omnis, quae in essentiam ducta est, et perpetualiter custoditur ne pereat. At vero quum inter esse et aeternaliter esse medietas quaedam constituitur, quae dicitur bene esse, sine qua ipsae extremitates, esse videlicet et semper esse, nec vere sunt, quamvis sint; nec recte dicuntur esse: (esse enim et semper esse, sublato bene esse, nec vere esse est, nec vere semper esse. Illud enim vere et est et semper est, quod bene ac beate subsistit.) Illa insita medietas, hoc est bene esse, donum divinae bonitatis est, libero ac bono voluntatis intellectualis et rationalis creaturae motu adjuncto. His enim duobus efficitur bene esse, libera videlicet voluntate donoque divino, quod *gratiam* sacrosancta vocat Scriptura. Sed illud donum non omnibus generaliter distribuitur. Soli quippe angelicae humanaeque naturae donatur deificatio: neque illis universaliter, sed solis angelis qui creatoris sui dilectione ardentes, stabiliti in veritatis contemplatione permanent, solisque hominibus *secundum propositum vocatis*. Huc accedit quod donum gratiae neque intra terminos conditae naturae continetur, neque secundum naturalem virtutem operatur, sed superessentialiter et ultra omnes creatas rationes effectus suos peragit. Itaque si per solam divinam gratiam resurrectio mortuorum fuerit; omnino naturalis virtus evacuabitur, vitalisque motus qui rerum substantias nunquam deserit: sive vi et potestate fluerit, ut in monade numeri; sive actu et operatione reperta sit, ut numeri a monade procedentes, ceteraque quae ex occultis causis in apertos effectus prodeunt. Et verum si naturalis virtus resurrectionis effectiva est absque adjutorio gratiae, quomodo redemtoris humani generis virtutem in resurrectione mortuorum praevalere possibile est credere; cum ipse dixerit: *Ego sum resurrectio et vita?* Non enim hanc dominicam sententiam de resurrectione animarum quae est de morte injustitiae et impietatis ad justitiae et pietatis vitam, hoc est in veritatis contemplationem, solummodo debemus accipere; verum etiam de resurrectione corporum, cujus principale exemplum in sua propria carne praemonstravit. Sana itaque fide possumus attribuere resurrectionis virtutem et dato divinae bonitatis secundum naturalem effectivam potentiam, et dono ejusdem bonitatis secundum superexcellentem omnes naturas gratiam. Nam et haec duo, datum dico et donum, a se invicem segregravit Jacobus Apostolus, dicens: *Omne datum optimum et omne donum perfectum de sursum est descendens a Patre lu-*

minum. Ac si aperte diceret: Omnis naturarum data substitutio et restauratio quae ex dato et dono conformatur, omnisque perfecta eorum qui digni sunt aeterna beatitudine deificatio, quam Graeci θέωσιν dicunt, ab uno fonte manat, hoc est de sursum a Patre luminum. Itaque datum ut praediximus, in creaturarum substitutione substantiali, donum vero in deificatione electorum superessentiali accipere debemus. Non enim aliter divina providentia universitatis quam condidit, ordinem substituere voluit, nec fieri debuit nec possibile fuit: nisi ut primo daret essentias et substantias quibus postea distribueret ornamenta, hoc est virtutes donaret juxta dignitatem et angelorum et hominum, quos *praescivit et praedestinavit conformes fieri unigenito Dei verbo.* Ut igitur concludamus breviter, natura est datum, gratia vero donum. Natura ex non existentibus in existentia adducit: donum vero quaedam existentium ultra omnia existentia in ipsum Deum evehit. Eos enim qui divinam super omnia communionem participant, inter omnia connumerari vera non finit ratio. De se namque veritas ait: *Ubi ego fuero, illic et minister meus.* Ipsam incunctanter super omnia esse credimus. Ministri igitur ipsius super omnia sunt. Caetera vero quae virtutem purae contemplationis de ordine theophaniarum non attingunt, inferiores ordines obtinent, sive in theophaniis sive in inferiorum naturarum sublimitatibus. Hoc autem dicimus non quod ulla creatura ultra omnes theophanias possit ascendere, eumque *qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem*, nulla theophania interposita attingere, sed quod theophaniarum quaedam tantae altitudinis sunt ut super omnem creaturam proxima Deo contemplatione intelligantur exaltari, ac velut theophaniarum theophaniae creduntur esse: Deus enim omnino nulli creaturae visibilis per seipsum est: sed in nubibus theoriae et videtur et videbitur, sicut ait Apostolus: *Rapiemur in nubibus obviam Christo, et sic semper cum ipso erimus.* In theophaniis autem dixi pluraliter, quum nec intellectuales nec rationales naturae eodem modo veritatem contemplaturae sunt, sed unicuique hoc dicit, de angelica et humana natura quae sublimissimum universitatis conditae locum obtinent, earum secundum propriam analogiam altitudo theoriae distribuitur atque definitur. Caeterae vero naturae quas ipsa veritas non ad se contemplandam fecit, sed ut per eas contemplativae virtutes ipsam laudarent, in suis ordinibus et semper sunt et erunt quietae, absque locali circumscriptione et temporali mutabilitate. Finito nam-

que mundo qui localibus ſpatiis et temporalibus motibus ambitur, quid erit localiter circumſcriptum aut temporali mutabilitati ſubditum? Erunt enim omnia quieta: quando nihil per generationem in mundum veniet, nihil per corruptionem in mundum reſolvetur. Mundus quippe peribit, nullaque ipſius pars remanebit: ac per hoc neque totum. Tranſibit enim in ſuas cauſas ex quibus proceſſit, in quibus neque loca ſunt neque tempora, ſed locorum temporumque ſimplices ſinceraeque rationes: in quibus omnia unum ſunt, neque ullis accidentibus discernuntur. Omnia enim ſimplicia, omni compoſitione ſubſtantiarum accidentiumque carentia, et ut ſic dicam, unitas ſimplex et multiplex adunatio omnium creaturarum in ſuis rationibus et cauſis, ipſarum autem cauſarum et rationum in verbo Dei unigenito, in quo et facta ſunt et ſubſiſtunt omnia. Habes igitur differentiam et proprietatem naturae et gratiae, dati videlicet et doni, eorumque communionem. D. Habeo, plane et ni fallor intelligo, ac per hoc breviter colligam, quae a te dicta ſunt. Naturam dixiſti eſſe datum, gratiam vero donum. M. Ita. D. Addidiſti etiam utriusque proprietatem, et naturae dediſti de nihilo eſſe et ſemper manere, gratiae vero deificare, hoc eſt, efficere homines in Deum transire: eosque affluentia divinae bonitatis gratis absque naturae ſubdito, nullis praecedentibus meritis, exaltat ſuper omnia, quae ſunt et quae continentur intra univerſitatis conditae terminos. Commune vero earum, naturae dico et gratiae, intelligitur eſſe humanae ſubſtantiae reſurrectio, hoc eſt mortalium corporum in immortalia tranſitus, et corruptibilium in incorruptibilia, et animalium in ſpiritualia, et temporalium et localium in aeterna omnique circumſcriptione libera. M. Recte collegiſti; haec enim ſuadere volui, et ut video tibi ſuaſi. D. Adhuc tamen haeſito, quoniam non tam clare contemplor, quomodo non ſolum humanae naturae reſurrectionem, verum etiam omnium rerum ſenſibilium, quas hujus mundi ambitus comprehendit, videris aſſerere. M. Mirari non deſino, cur tam frequenter de talibus haeſitas, cum ſuaſum tibi ſaepe conceſſeris, omnia in homine eſſe creata, viſibilia dico et inviſibilia, ac poſt hoc reſurrectura. Verum de reſurrectione inviſibilium nunc tractare non eſt noſtri propoſiti. De reſurrectione vero corporalium ſenſibilium, hoc eſt, de eorum reditu in ſuas cauſas disputamus. Si igitur humana natura ex intelligibilibus et corporalibus ſenſibilibus compoſita eſt, animo dico et corpore; quid mirum ſi univerſitas omnium ſenſibilium in humano cor-

pore resurgat; et quocunque transierit, transeat; in causas tamen solummodo dico, non in ipsam deificationem, quae solis purgatissimis intellectibus donabitur? Et si maxime argumentationem de hoc audire desideras, attentus esto, et in ea quae restant intuere. Ac vera fidei Catholicae simplicitate disputare incipiam; ex qua omnis assensus in purissimam rerum cognitionem inchoat. Credis, ut opinor, omnia quae sunt et quae non sunt, hoc est, quae sensu et intellectu succumbunt, et quae sensum omnem et intellectum superant, et tantum post Deum, ut et verbis sancti Dionysii Areopagitae utar, circa Deum volvuntur, inferioribus se naturis incognite in verbo Dei facta esse.

24. D. Hoc incunctanter et credo et quantum illuminor superno lumine intelligo; audiens sacram scripturam dicentem: *In principio fecit Deus coelum et terram;* principium appellans unigenitum verbum in quo pater fecit omnia, coeli vero terraeque vocabulis invisibilem et visibilem creaturam significans. Et alibi simpliciter, hoc est universaliter ait: *Omnia in sapientia fecisti;* omnia dicens omnium creaturarum universalitatem in verbo Dei factam conclusit. M. Putasne igitur omnia quae in sapientia Dei facta sunt, vivere an vita carere, vel ut verius et apertius dicam, utrum omne quod in Dei sapientia factum est, vita et sapientia est, vitaeque et sapientiae particeps, necne? Et si vita et sapientia est omne quod in sapientia factum est divina, utrum temporaliter coepit esse an semper erat, et non erat quando non erat? Et si ita est; nunquam erit quando non erit; nam si ex tempore coepit esse, necesse est cum tempore finiri. D. Absit a corde fidelium hoc existimare, ut omne quod in verbo Dei factum est vita non sit, et vita sapiens et aeterna absque ulla temporali inchoatione, absque ullo temporali termino. Nam et corpora omnisque sensibilis creatura in ipso, vita sapiens et aeterna est, ita ut ineffabili et incomprehensibili, credibili tamen modo omnis creatura in ipso vivat et vita sit; et cum extra ipsum nihil sit, de seipso, velut extra, creaturas conditas produxit. Nam et intra ipsum et extra ipsum universam creaturam dicimus esse, ea ratione ut intra ipsum dicantur causae rerum et rationes propter similitudinem earum et simplicitatem; extra ipsum vero, effectus earum causarum et rationum propter quandam dissimilitudinem; locis enim et temporibus variantur, generibus et speciebus, proprietatibus et accidentibus discernuntur. Ideoque veluti extra simplicitatem divinae sapientiae dicuntur esse, cum

extra ipsam nihil sit, et in ipsa omnia, universalis et simplex vita est. Quid enim in sapientia Dei esset, quod vita careret, aut vita non esset; cum et ipsa vera vita sit, et plusquam vita, et nihil in ipsa quod aut ipsa non est, aut sui simillimum. Praesertim cum Theologus Johannes dicat: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est: in ipso vita erat.* M. In verbo igitur quod est sapientia divina, omnis creatura et est et vivit, et omne quod in ipso est, perire non potest. Si enim quod continet, semper et incommunicabiliter manet et vivit, immo etiam vita est et vita aeterna; omne quod in eo continetur, necessario et est et semper manet, et vita est et vita aeterna. D. Hinc dubitare et impium et stultissimum est, cum omnis divinae historiae auctoritas omnesque Theologi perhibeant omnem creaturam in verbo aeternaliter esse. Hinc Sanctus Augustinus in decimo sexto capitulo duodecimi libri de Civitate Dei, evidentissime ac breviter sententiam protulit de eo quod dominus non solum omnium creator creaturarum semper fuit, verum etiam et dominus; et sicut nunquam fuit non creator, ita nunquam non fuit dominus, disputans: „Quapropter, *inquit*, si Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui servientem; verumtamen non de seipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam, nec ei coaeternam. Erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore sine illa, non eam spatio transcurrente, sed permanente perpetuitate praecedens. Sed si respondero eis qui requirunt quomodo creator semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit, et quomodo creata est, et non potius creatori coaeterna est, si semper fuit: vereor ne facilius judicer affirmare quod nescio, quam docere quod scio." Ac si aperte praefatus Pater diceret, minus in aeternitate creaturarum capacium tarditatem redarguens: Si asseruero quod firmissime scio, dominum videlicet et semper creatorem et dominum creaturae fuisse, ac per hoc et semper creaturam servientem substitutam non defuisse. Nam si semper creatura non fuit, sequitur neque creatorem neque creaturae semper dominatorem extitisse; at vero quia et semper creator et dominus erat, necessario sequitur semper creaturam servientem substitisse. Non enim accidens creatori omnium est creasse quae creavit, sed sola perpetuitate semper ascendit et praecessit quae creavit: vereor ironice suggillans ne forte judicer affirmare quod nescio, quam docere quod scio. Incunctanter siquidem intelligo semper et creaturam et creatorem ejus, et

dominum et servientem sibi inseparabiliter fuisse: non quod creatura creatori, ut serviens domino, coaeterna sit; creator siquidem creaturam, et dominus servientem aeternitate praecedit, non tempore, sed ea ratione qua creator et Dominus principium creaturae et servientis est, creator autem et Dominus Ἄναρχος, hoc est carens principio: creatorem autem nostrum et Dominum dicimus unum et solum Dominum, summam videlicet et sacram Trinitatem unam essentiam in tribus substantiis; quae dum per se cogitatur, solus in ea Pater ἄναρχος creditur; nam Filius et Spiritus Sanctus non omnino ἄναρχοι sunt, dum principium, Patrem dico, habent, Filius namque ab ipso generatus est, Sanctus vero Spiritus procedens. M. Primordiales causas in Deo solummodo creatas fuisse, ac Domino suo servisse, non autem earum effectus quibus hunc sensibilem mundum compositum non incongrue credimus, arbitraris, ut opinor. D. Non aliter arbitror. Causas etenim rerum semper creatas fuisse, earum vero effectus definitis locorum ac temporum interstitiis in hunc mundum processisse et adhuc procedere et processuros esse opinor. M. Haec opinio neque a fide catholica neque vera intelligentia recedere existimanda. Quid igitur? Putasne causas solummodo rerum aeternas fuisse, effectus vero earum temporales; ac per hoc solas causas semper mansuras, effectus vero perituros? D. Ita semper cogitare solitus eram; sed postquam hujus praesentis disputationis semitam tecum carpere inchoavi, rationis acumen ac veluti inevitabilis rerum consequentia coepit me attrahere, ut non solum causas, verum etiam earum processiones, quas sapientes effectus vocant, perpetualiter permansuras concesserim; eo tamen tenore ut non ipsae processiones in semetipsis, sed in suas causas reversurae permaneant. M. De hoc adhuc haesitare te video. D. Negare non possum. Nam quae per me de his cogitabam, vera ratio mutare cogit; incognita vero quae introducere vis, nondum mihi liquide patefacta sunt. M. Dic quaeso quid pure liquideque perspicis, et de quibus adhuc aut penitus titubas, aut partim intelligere incipis, partim obscuritas atque subtilitas aciem tuae mentis effugit. D. De causis aeternaliter factis semperque manentibus et in infinitum permansuris, nequaquam mentis meae contuitus caliginem patitur: clare siquidem ac sine ulla nebula illud intueor, ea maxime ratione ductus qua in sapientia divina creatas esse non solum credo, verum etiam intelligo incunctanter. Nam omne quod in sapientia divina creatum subsistit, nullus non impius vel

insipiens semper permansurum dubitabit. De effectibus vero quos processiones causarum sapientes sequens vocasti, jamdudum delibero: utrum sicut suae causae, permansuri, an cum mundo perituri; ita ut non in causas suas redeant et in eis salventur, sed in nihilum de quo facti sunt redigentur, ut penitus ulterius non sint. M. Effectus nunc causarum dicimus totum mundum sensibilem cum omnibus suis partibus quibus constat. Nam de mundo intelligibili indubitabilis sententia est, quod nunquam periturus, quoniam in illo nihil est corruptioni obnoxium; ipse siquidem semper subsistit, quemadmodum et causae quarum effectus est, coelestes dico essentias, quamvis Beatus Dionysius Areopagita asseverat, quasdam angelicas virtutes in altiorem divinae theoriae gradum quam nunc sunt, ascensuras, *dum Deus omnia in omnibus fuerit.*

25. D. De effectibus causarum invisibilium, de invisibili dico mundo adhuc titubo, deliberans qua ratione dicitur, quod periturus sit et permansurus; haec enim sibi invicem pugnare videntur, perire dico et permanere. Quomodo enim perit quod permanet, vel permanet quod perit? M. Num paulo superius confessus es, quod ea ratione maxime introductus fueras, ut nullo modo dubitares de aeternitate causarum, quoniam in verbo factae sunt; non enim potest perire omne, quod semper vivens verbum continet, et in quo omnia semper vita sunt, nulli corruptioni et defectui subjecta. D. Ad hoc sane productus sum, in tantum ut prius dicam me penitus non esse quam illud ignorare posse, audiens Apostolum dicentem: *In quo vivimus, et movemur, et sumus.* Si enim in ipso non sum; omnino non sum: et si hoc ignoro, insipientiae et ignorantiae interitu perditus sum. Dic igitur num Dei verbum in quo causae omnium aeternaliter subsistunt, venit in causarum effectus, hoc est in hunc mundum sensibilem, necne. M. Quisquis hoc negaverit, omnino a vera religione qua unus Deus colitur et incarnatio verbi divisim praedicatur, alienus est. Ait enim Theologia: *Et verbum caro factum est*, hoc est verbum homo factum est; itemque ipsum verbum incarnatum de seipso praedicans: *Exivi*, inquit, *a Patre, et veni in mundum, et iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem.* Ac si aperte diceret; ego qui secundum divinitatem aequalis sum Patri, unius ejusdemque essentiae, cujus et ipse est existens, exivi ab illo, hoc est exinanivi meipsum, formam servi accipiens, caro videlicet factus sum, totamque humanam naturam accepi, et iterum relinquo mun-

dum et vado ad Patrem, hoc est, servilem formam totamque humanam naturam, corpus videlicet, et animam, et intellectum, et universaliter omne quod ex ipsa creatura quae constat ex visibili et intelligibili existentia, sumsi, ultra omnem mundum in deitatem meam convertens, salva naturarum ex quibus subsisto, ratione manente, super omnia quae sunt et quae non sunt, exaltata. Exivit igitur a Patre et venit in mundum, humanam videlicet naturam accepit in qua totus mundus subsistit; nihil enim in mundo est quod non in humana natura comprehendatur: et iterum reliquit mundum et ivit ad Patrem, hoc est humanam quam acceperat naturam, super omnia visibilia et invisibilia, super omnes virtutes coelestes, super omne quod dicitur et intelligitur, suae deitati quae Patri est aequalis, adunans sublimavit. Quanquam enim totam humanam naturam, quam totam accepit, totam in seipso et in toto humano genere totam salvavit; quosdam quidem in pristinum naturae statum restituens, quosdam vero per excellentiam ultra naturam deificans: in nullo tamen nisi in ipso solo humanitas deitati in unitatem substantiae adunata est, et in ipsam deitatem mutata omnia transcendit. Hoc enim proprium caput Ecclesiae sibi ipsi reservavit, ut non solum ejus humanitas particeps deitatis, verum etiam ipsa deitas, postquam ascendit ad Patrem, fieret; in quam altitudinem nullus praeter ipsum ascendit nec ascensurus est. Et hoc est quod alibi aperte de seipso dicit: *Nemo ascendit in coelum nisi qui descendit de coelo, filius hominis qui est in coelo.* Ac si manifeste diceret; nemo ascendit in Patrem nisi qui ex Patre descendit, et dum a Patre descendit, Patrem non deseruit, qui semper in Patre est; quoniam Pater in illo inseparabiliter et ille in Patre semper est: *Ego enim*, ait, *et Pater unum sumus.* In quam unitatem solus ille suam humanitatem subvexit, ceteros autem quos deificat, sola participatione suae divinitatis unumquemque secundum altitudinem propriae contemplationis pro se constituit; ordinans in seipso veluti in quadam domo, omnes quos conformes sibi fieri elegit. Deus itaque Dei verbum in quo omnia facta sunt causaliter et subsistunt, secundum suam divinitatem descendit in causarum quae in ipso subsistunt effectus, in istam videlicet sensibilem mundum, humanam accipiens naturam, in qua omnis visibilis et invisibilis creatura continetur. D. In hoc incunctanter catholica fides consentit: ipsum namque Dei verbum homo factum, postquam resurrexit a mortuis, suos discipu-

los erudiens, dixit; *Praedicate evangelium omni creaturae,* omnem creaturam appellans hominem. Non enim irrationabilibus animalibus seu omnibus creaturis sensu carentibus suum evangelium jussit praedicari, sed soli homini in quo omnis natura creata continetur. M. Omnis itaque creatura in homine est? D. Hoc indubitanter fatendum. M. Fateris ergo verbum Dei in quo et per quod et ad quod facta sunt omnia, secundum suam divinitatem, in effectus causarum descendisse secundum suam humanitatem? D. Firmissime fateor. M. Quare descendit? D. Dic quaeso. M. Non aliam ob causam, ut opinor, nisi ut causarum, quas secundum suam divinitatem aeternaliter et incommutabiliter habet, secundum suam humanitatem effectus salvaret, inque suas causas revocaret: ut in ipsis ineffabili quadam adunatione sicuti et ipsa causa salvarentur. Ac si aperte diceret; Si Dei sapientia in effectus causarum quae in ea aeternaliter vivunt, non descenderet, causarum ratio periret; pereuntibus enim causarum effectibus nulla causa remaneret, sicut pereuntibus causis nulli remanerent effectus; haec enim relativorum ratione simul oriuntur et simul occidunt, aut simul et semper permanent. D. Totus itaque mundus in verbo Dei unigenito, incarnato, inhumanato adhuc specialiter restitutus est, in fine vero mundi generaliter et universaliter in eodem restaurabitur. Quod enim in seipso specialiter perfecit, generaliter in omnibus perficiet. Non dico in omnibus hominibus solummodo, sed in omni sensibili creatura. Ipsum siquidem Dei verbum, quando accepit humanam naturam, nullam creatam substantiam praetermisit, quam non accepit. Accipiens igitur humanam naturam, omnem creaturam accepit. Ac per hoc si humanam naturam quam accepit, salvavit et restauravit; omnem profecto creaturam visibilem et invisibilem restauravit. Hinc non incassum credimus et intelligimus incarnationem verbi divini non minus angelis, quam hominibus profuisse: profuit namque hominibus ad redemptionem suaeque naturae restaurationem, profuit angelis ad cognitionem. Incomprehensibile quippe erat verbum omni creaturae visibili et invisibili, hoc est intellectuali et rationali, angelis videlicet et hominibus, priusquam incarnaretur; quoniam remotum et secretum super omne quod est et quod non est, super omne quod dicitur et intelligitur: incarnatum vero quodammodo descendens, mirabili quadam Theophania et ineffabili et multiplici sine fine in cognitionem angelicae humanaeque naturae processit, et super omnia incognitam ex omnibus natu-

ram, in qua cognosceretur assumsit, mundum sensibilem et intelligibilem in seipso incomprehensibili harmonia adunans. Et lux inaccessibilis omni creaturae intellectuali et rationali praebuit accessum. Hinc est quod communiter angelicam hymnologiam universalis Ecclesia in coelo et in terra intelligibili et sensibili voce cantare non definit. *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, hominibus bonae voluntatis.* Ac per hoc breviter concludendum, in ipso visibilia et invisibilia, hoc est sensibilis et intelligibilis mundus, restaurata, inque unitatem ineffabilem revocata sunt: adhuc in spe, in futuro vero in re: adhuc in fide, in futuro in specie: adhuc in argumento, in futuro in experimento: jam in ipso homine quem specialiter accepit factum, in futuro in omnibus generaliter perficiendum. Non itaque quis parvipendat, quod Dei verbum inhumanatum sit, ac veluti humanam naturam solummodo salvavit: sed firmissime credat et purissime intelligat, quod per inhumanationem filii Dei omnis creatura in coelo et in terra salva facta est. Omnem vero creaturam dico corpus et vitalem motum et sensum et super haec rationem et intellectum. Extra quae putasne praeter Deum ullam naturam esse? M. Nullam. Totius creaturae nulla alia partitio invenitur. Si enim est; aut intellectus cognitus vel incognitus est, aut ratio, aut sensus, aut vita nutriens augensque corpora, aut ipsum corpus erit, et haec omnia verbum Dei incarnatum accepit. D. Quid itaque dicturi sumus? Num irrationabilia animalia, ligna etiam et herbae, omnesque hujus mundi partes a summo usque deorsum in verbo Dei incarnato restaurata sint? M. Miror cur toties eandem rem repetis. Nonne verbum assumens hominem, omnem creaturam visibilem et invisibilem accepit, ac totum quod in homine accepit salvum fecit? Ac si omnem creaturam accepit humanam accipiens naturam, profecto omnem creaturam salvavit et in aeternum salvaturus erit. D. Corporeae igitur moles localibus spatiis distentae multis diversisque partibus compositae, nec non etiam visibiles species, quibus moles ipsae, ne fluant in unum, continentur, resurrecturae sunt in generali resurrectione? Ac per hoc si partes ipsae in suas moles formasque et species, quibus visibilis mundus et ornatur et componitur, resurgant; sequitur quod totus mundus non periturus sit, sed in eundem statum reversurus. Nam si partes restaurabuntur, cur non et totus? M. Visibilium et sensibilium corporum moles et species resurrecturas non dicimus, sed ut saepe inter nos convenerat, in suas causas et rationes quae in homine

factae sunt, in resurrectione hominis cum homine et in homine reversuras: in quibus plus animalia omnia dicenda sunt animalia esse, quam in ipsis effectibus corporeis ac sensibilibus. Ubi enim subsistunt, ibi veraciter animalia sunt. Similiter de omnibus sensibilibus sive coelestibus sive terrenis intelligendum. Omnia siquidem quae locis temporibusque variantur, corporeisque sensibus succumbunt, non ipsae res substantiales vereque existentes, sed ipsarum rerum vere existentium quaedam transitoriae imagines et resultationes intelligenda sunt. Cujus rationis exemplum est vox ejusque imago quae a Graecis ἠχὼ vocatur: seu corpora ipsorumque umbrae quae sive in puro aëre formatae, sive de aquis, sive de qualicunque re unde solent resultare, resultant: quae cuncta non res, sed falsae rerum imagines probantur esse. Itaque sicut imagines vocum umbraeque corporum per se non subsistunt, quia substantia non sunt: sic corpora ista sensibilia veluti rerum subsistentium quaedam similitudines sunt, et per se subsistere nesciunt. Nam et humana corpora quae localiter distenduntur, incrementis decrementisque variantur, et moventur, species quoque illorum sive generalis illa quam omnia corpora humana participant, sive specialis qua singulorum corporum quantitas circumscribitur, in resurrectione futura non sunt: sed in spritualem naturam, quae locis temporibusque, propriis quoque speciebus, quae ex qualitate et quantitate sumuntur, nescit circumscribi, transitura esse naturalis ratio edocet. Hoc autem dicimus non praescribendo sententias eorum, qui aliter de resurrectione corporum omnino disputant. Affirmant enim humana corpora in ea quantitate et specie, in qua unumquodque cecidit, futura esse: sexumque eorum, virilem dico foemineumque, permansurum autumant. De quibus postmodum commemorabimus. Quod autem animalia ea ratione qua diximus, hoc est in causis suis iterum futura sunt; ex verbis Sancti Dionysii incunctanter possumus argumentari. Capitulo sexto de Divinis Nominibus de divina vita disputans. *Immortalium*, inquit, *angelorum vita et immortalitas et imperdibile ipsum angelicae semper motionis ex ipsa divina videlicet vita et per ipsam est et subsistit; idcirco et viventes semper et immortales dicuntur: et non immortales iterum; quoniam non a seipsis habent immortaliter esse et aeternaliter vivere, sed ex vivifica et totius vitae factrice et continuatrice causa. Et sicut in ὄντι dicimus, hoc est de essentia tractantes (ὄν enim a Graecis essentia dicitur, sicut et οὐσία,) quia et ejusdem esse est causalis; sic et ibi ite-*

rum, in vita videlicet, quia et per seipsum vita est divina vita, vitalis et substantialis, et omnis vita, et vitalis motus ex vita ipsa, quae est super omnem vitam et omne principium totius vitae: ex ipsa et animae habent imperdibile, et animalia omnia et germina secundum novissimam consonantiam animae habent vivere. Qua ablata, tam generali videlicet vita quam speciali et singulari, juxta eloquium deficit vita omnis ad terram, et deficientia ad participandum eam infirmitatem, iterum conversa, iterum animalia fiunt. In quibus verbis praefati Theologi non resurrectionem animalium irrationabilium, seu rerum sensu carentium restaurationem in pristinas species quantitatesque quibus mundus iste impletur, futuram intelligimus; sed in causas suas ex quibus procedunt et in quibus subsistunt reditum esse futurum. Non enim dixit divinam vitam angelicae solummodo et humanae, hoc est, intellectualis et rationalis vitae causam esse, sed universaliter omnis vitae. Omnis autem vita aut rationalis est, ut in superioribus libris copiose disputavimus, aut irrationalis, aut nutritiva corporum et activa; hoc est aut angelica, aut humana, aut animalis, aut sensu carentium: ut sunt ligna et herbae, ceteraque similia in quibus vitalis solummodo motus operatur. Ac per hoc non de sola humana vita, sed de omnibus praedictis vitae speciebus; nec de corporibus solummodo humanis, sed de omnibus quae spiritus vitae vegetat, divinum pronuntiat eloquium: *Auferes spiritum eorum, et deficient et in pulverem suum revertentur.* Nulla enim vita seu rationalis, seu animalis, seu nutritiva diu, ut ne dicam semper, corruptibilia et mortalia corpora vivificare et administrare potest; ideoque deserit, eaque deserente deficient corpora et in pulverem suum revertentur. Et hoc est quod ait: *Et deficient*, id est animalia et gramina ad participandum eam infirmitatem; non enim semper participare vitam possunt, propter corruptibilium terrenorumque corporum infirmitatem et fragilitatem. Naturalis autem operatio vitae in corporibus sive ea regendo sive deserendo ad creatorem omnium refertur; propterea dicit; *auferes spiritum eorum*, non quod Deus auferat spiritum ullius corporis, sed quod desinat spiritus corruptibilibus corporibus gravatus ab eis deficiens ad tempus, in eandem incorruptibilitatem et spiritualitatem converso iterum naturali motu reversuris. Quod enim eis congenitum est in hunc mundum non possunt semper deserere, sed quandoque finito mundo recipient, dum in causis quod tegit et quod tegitur, mirabili quadam harmonia unum inseparabile futurum fit.

Ideoque ait: *Et mitte tuum spiritum, et creabuntur.* Ac si diceret: spiritum vitalem, quem fecisti, emitte, hoc est emitti et redire in corpora quae temporaliter deseruit naturali appetitu permitte: *Et renovabis faciem terrae*, hoc est adunatis inseparabiliter corporibus suis vitalibus speciebus restaurabis integritatem naturae, quae vocabulo terrae mystice significatur. Quod si cuipiam incredibile videtur et contra naturalem rationem, irrationabilia sensuque carentia in humanam transire naturam: primum intentus conspicetur, quod inferiores humanae naturae partes, sensum dico corporeum et nutritivam vitam ipsumque corpus, irrationabilium sensuque carentium nec non terrenorum corporum conditionibus simillimae sunt. At si ita est; quid mirum aut incredibile est, si similia in sui similia, id est in superiora, quorum similitudines sunt, transeant? Non enim naturalis ratio sinit superiora in inferiora mutari, inferiora vero superiora naturaliter appetunt eisque adunari. Perspiciat quoque passiones irrationabilis creaturae, quas propter casum hominis a dignitate divinae imaginis insertas sibi poena quadam peccati humana natura attraxerat: quas insitas naturaliter ante lapsum non habebat, moveri posse in his qui perfecti sunt, in virtutes naturales. Passiones autem dico voluptatem et tristitiam, concupiscentiam atque timorem, et quae ex his nascuntur, quas in virtutes posse mutari dubium non est. Verbi gratia, concupiscentia quidem intellectualis divinorum appetitus desiderantium operatur motum: voluptas vero innocuam nutritivae animi operationis laetitiam: timor quoque futurae in delictis providam ultionis curam: item tristitia correctricem in praesenti malorum poenitentiam. Si ergo passiones, quas rationalis natura ex irrationabili in seipsam deduxerat, in naturales animae possunt mutari virtutes; cur incredibile sit ipsam irrationabilitatem in altitudinem rationabilitatis transmutari? Nam et superbia quae veluti caput totius malitiae perhibetur, in amorem coelestis excellentiae et in despectum terrenae infirmitatis in bonis hominibus vertitur, dicente Apostolo: *Quae sursum sunt sapite, et non quae super terram.* Breviterque dicendum nullum vitium esse quod in sapientibus, divina gratia operante, mutari in virtutem non possit. Ac sic de malitia solet fieri bonitas, de bonitate autem nequaquam malitia. Virtus siquidem bonitatis contrarium sui mutat in seipsam, malitiae vero dedecus bonitatis pulcritudinem decolorare impossibile est. Si itaque vitia in virtutes cum sibi invicem contraria sint, moveri non negamus: cur

naturas inferiores in naturas superiores dum sibi nullo modo adversantur, mirabili quadam adunatione transfundi negaverimus? Satis de his dictum. D. Satis plane.

26. M. Quoniam vero de eo quod resurrectio corporum naturali virtute, divina gratia cooperante, per salvatoris mundi inhumanationem futura sit, Beati Epiphanii testimonium introduximus; necessarium arbitror, ut magni quoque Theologi Gregorii sententiam de eadem ratione introducamus. D. Necessarium. Nam et sic permissum, et *quod in ore duorum idoneorum testium constituitur*, *inconcussum esse videtur*. M. Vicesimo itaque primo capitulo sermonis de Imagine disputans, quod resurrectio non tantum ex praedicatione scripturae, quantum ex ipsa rerum necessitate speratur. „Sed non sic est fortis, *inquit*, malitia, ut bonitatis vincat virtutem: neque melior neque singularior est nostrae naturae insipientia, quam Dei sapientia. Non enim possibile est conversibile atque mutabile potentius esse atque singularius, quam quod semper similiter se habet atque in bono fixum est. Nam divinum quidem consilium semper et immutabile ubique se habet: conversibile autem nostrae naturae non in malo fixum manet. Quod enim semper omnino movetur, si quidem ad bonum processionem habuerit; propter eximietatem rei perquirendae, nunquam desinet ab ipso, qui sursum est meatu. Non enim inveniet terminum quaesiti, qui nanciscentis stabilitabit unquam motum. Sin ad id quod contrarium est motum susceperit, ubi cursum malitiae peregerit et in sublimissimam mali mensuram pervenerit: tunc quod semper impetu movetur, nullum ex natura statum inveniens, cum spatium quod in malitia est, transcursum fuerit, secundum necessitatem ad bonum convertit motum. Nam dum malitia in infinitum non progreditur, sed necessariis finibus comprehenditur: consequenter boni successio finem malitiae excipiet. Ac sic, ut dictum est, semper-mobile nostrae naturae ultimo recurret in bonam viam, dum ex memoria priorum infelicitatum castigatur, ne in aequales recidat. Rursus igitur erit nobis cursus in bonis, eo quod finibus necessariis malitiae natura circumterminatur. Ut enim superiorum periti luminis quidem omnem mundum plenum esse dicunt, tenebras vero oppositione terreni corporis obumbrationem fieri, quum quidem a solis radiis a tergo secundum formam rotundi corporis umbra instar coni claudatur; Sol enim multipliciter magnitudine terram superans, illamque radiis undique complectens, in summitate coni commissuras luminis connectit; itaque secundum

hypothesin sin fieret alicui virtus transgrediendi mensuram in quam extenditur umbra; omnino in lumine esset, a tenebris illaesus. Sic arbitror oportere etiam de nobis cogitare, quia transeuntes malitiae terminum, cum in summitate umbrae peccati fuerimus, iterum in lumine conversabimur, secundum infinitam multiplicationem, quantum ad malitiae mensuram, bonorum natura abundante. Iterum ergo paradisus, iterum omne illud lignum quod etiam vitae est lignum, iterum imaginis gratia et principii dignitas." Animadverte quam clare et rationabiliter et indubitanter astruit, primum quidem malitiam non posse esse perpetuam, sed ex necessitate rerum ad certum terminum perventuram et quandocunque defecturam. Si enim divina bonitas, quae semper non solum in bonis, verum etiam in malis bene operatur, aeterna est et infinita; contrarium ejus necessario non erit aeternum et infinitum. Alioquin non erit contrarium, nec ex adversa parte oppositum. Aeterna siquidem qualitate discrepant, sola aeternitatis aequalitate sibimet conveniunt. Divina namque pietas atque severitas qualitate dissonant, dum una delicta punit, altera indulget: ambae tamen aeternae sunt. Divinae autem bonitati, malitia omnino opponitur. Malitia itaque consummationem accipiet, et in nulla natura remanebit; quoniam in omnibus bonitas divina et operabitur et apparebit. Ac per hoc naturam nostram non esse in malo fixam, nec futuram esse semper malitia detentam, sed ad bonum finito omni malo reversuram praefatus auctor asserit. Sicut enim umbra terrae, quam noctem appellant, in aëris et aetheris spatia per infinitum non porrigitur, sed intra centum et viginti sex millia stadiorum, ut physici perhibent, coarctantibus eam undique solaribus radiis circa terram diffusis, instar coni acuminatur, ita ut penitus deficiat; sic malitia, quae veluti quaedam umbra delictorum nostrorum nostram occupat naturam, abundantia supernae et aeternae bonitatis coarctabitur et omninò abolebitur; dum irrationabiles humanae animae motus ad rationabiles veritatis affectus convertentur. Deinde nostram naturam semper moveri, quod etiam fere omnes divini philosophi approbant, incunctanter asserit, et nihil aliud appetit nisi summum bonum, a quo veluti principio incipit moveri, et ad quod veluti ad finem motum suum accelerat. Tota siquidem rationabilis creatura quae proprie in hominibus subsistere intelligitur, etiam in delictis suis perversisque anfractibus dominum suum, a quo est et ad quem contemplandum condita est, semper quaerit. Rationabilis quippe

natura nunquam malum appetit: in multis tamen fallitur et decipitur, falsa pro veris approbans, quod proprium est erroris, et non rectam viam ingredientis ad summum bonum quod semper quaerit. Perversus autem ipse motus vocabulo malitiae non incongrue appellatur. Malitia namque est animae intellectualis naturalium bonorum oblivio, et ad finem insitarum naturae virtutum operationis defectus, naturaliumque potentiarum per fallentem judicationem in aliud praeter finem irrationabilis motus. Finem vero dico eorum quae sunt causam, quam naturaliter appetunt omnia. Proinde ipso irrationabili motu, qui totius mali et malitiae et causa et plenitudo est, bonitatis amplitudine circumscripto penitusque terminato, rationabiliter secundum insitas sibi naturales virtutes humana natura movebitur, sursum versus erecta; causam suam semper appetens, et in paradisum, delicias dico virtutum quas naturaliter sibi insertas peccando perdiderat, rediens, escamque ligni vitae, Dei videlicet verbi contemplationem ardenter desiderans, divinaeque imaginis ad quam facta est, dignitatem recipere festinans. Sed quod quaerit et appetit, dum recte movetur vel non recte, infinitum est omnique creaturae incomprehensibile; necessarioque semper quaeritur ac semper movetur per hoc quod quaerit, mirabilique modo, quodammodo quod quaerit, invenit et non invenit, quia invenire non potest. Invenit autem per theophanias, per naturae vero divinae per seipsam contemplationem non invenit. Theophanias autem dico visibilium et invisibilium species, quarum ordine et pulcritudine cognoscitur Deum esse et invenitur, non quid est, sed quia solummodo est; quoniam ipsa Dei natura nec dicitur nec intelligitur: superat namque omnem intellectum lux inaccessibilis. Et hoc est quod Psalmista dicit: *Quaerite Dominum et confirmamini: quaerite faciem ejus semper.* Et haec est spiritualis illa via, quae in infinitum tendit, quam purae perfectaeque animae ingrediuntur, Dominum suum quaerentes. Nam et virtutes coelestes Dominum suum semper quaerunt, in quem semper prospicere concupiscunt. Ipsa est caligo, de qua Dionysius Areopagita Dorotheo scribens, ait: *Divina caligo est lumen inaccessibile, in quo habitare Deus dicitur. Et cum quidem sit invisibilis propter supereminentem claritatem, et inaccessibilis propter exuberantiam superessentialis luminum effusionis, in hoc fit omnis Deum scire et videre dignus, eoque ipso quo neque videt neque cognoscit, in illo vere super visionem et cognitionem factus est: hoc ipsum sciens, eum in omnibus sensibilibus et intelligibilibus esse.*

et propketice dicens: Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam. Quemadmodum etiam Divinus Paulus Deum cognovisse dicitur, cognoscens illum super omnem intelligentiam et cognitionem existentem: propter quod et investigabiles esse vias ejus ait, et inscrutabilia judicia ejus, et inenarrabiles donationes ejus, et pacem ejus superantem omnem intellectum, sic inveniens eum super omnia, et hoc super intelligentiam cognoscens, quia supra omnia est, omnium causalis existens. Idem in epistola ad Gaium Monachum: „Tenebrae, *inquit*, quidem obscurae sunt in lumine, et magis in multo lumine. Ignorantiam occultant scientiae, et magis multae scientiae. Haec enim supereminenter, sed non secundum privationem accipiens, enuntia super vere, quia latet, etiam qui habent incomprehensibile lumen, nesciunt quid sit quod habent, testante Evangelista: Et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt. Ideoque divinum lumen tenebrarum vocabulo, quoniam incomprehensibile est, vocitatur. Similiter et gnostica virtus contemplantium illud, quoniam ab eo repercutitur, tenebrarum nomine frequens appellatur; quia habentes lumen et rerum scientiam latet secundum Dominum ignorantia: et superpositae ipsius tenebrae velantur ab omni lumine, et abscondunt omnem scientiam. Et siquis videns Dominum, intellexit quod vidit; non ipsum contemplatus est, sed quid eorum ab ipso existentium et cognitorum; ipse autem super animum et super essentiam collocatus, universaliter non cognoscitur neque videtur, sed est superessentialiter et super animum cognoscitur. Et ipsa secundum quod melius est perfectissima ignorantia, scientia est ejus super omnia cognita." Neque hoc Evangelista praetermisit, dicens: *Dominum nemo vidit unquam.* Et ut ait Ambrosius: *Sicut nunquam visibilis fuit; ita nunquam visibilis erit.* Et quod ipsa veritas dicit: *Nemo novit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater.* Sed utrum Dei verbi humanitas, sicut et ejus divinitas, incomprehensibilis est omni creaturae, omnemque superat intellectum, postquam in Deitatem verbi assumpta est, unaque cum ipsa substantia facta absque ulla confusione utriusque naturae, divinae scilicet et humanae, ex quibus unus Christus Dominus noster atque salvator constare creditur et intelligitur ab his qui orthodoxae fidei participes sunt; an intra terminos universitatis conditae rationabili et intelligibili naturae cognoscibilis circumscribitur, hoc est, intra numeros qui cognosci possunt detinetur; unusquisque prout vult suam senten-

tiam proferat. Ego autem incunctanter vestigia eorum sequor, qui non temere praedicant humanitatem Domini nostri Jesu Christi suae divinitati unitam, ita ut unum, salva naturarum ratione, in ipsa et cum ipsa sit: quoniam una substantia est, et ut usitatius dicam, una persona humanitas Christi et divinitas, et quemadmodum divinitas ejus omnem superat intellectum; ita et humanitas, quae super universalitatem visibilis et intelligibilis creaturae, super omnia loca et tempora, super omnem circumscriptionem et definitionem, super omnes coelos, super omnes virtutes et potestates, super omne quod dicitur et intelligitur, super omne quod post Dominum est, exaltata est et superessentialis facta est, omni creaturae incomprehensibilis et ininvestigabilis, et hoc in superiori hujus operis textu docuimus.

27. D. De exaltatione incarnati verbi cum carne quam de virgine accepit totoque homine copulato sibi in unitatem substantiae super omnia superessentialiter, et a te copiose suasum et a sanctis Patribus est roboratum: sed utrum tota natura humana, quam solam partim in electis liberandam putaveram, semper partim in reprobis aeterno igne torquendam detineri solutis ipsius malitiae retinaculis penitusque disruptis, ut superior docet ratio, ascensura est, quo primitiae ipsius humanitatem Christi dico, ascendit; jam dubius delibero, cum inter se multa in hac quaestione colluctantur. Si enim tota illuc ascensura est, et ut apertius dicam, reditura in eum quem peccando deseruit; si eam totam redimendo suscepit; quid dicturi sumus, nonne consequens erit, nullam aeternam mortem miseriae, nullam impiorum poenam remansuram? Quid enim in eis torquebitur, postquam tota natura cujus boni et mali participes sunt, non solum omni morte atque malitia liberabitur, verum etiam in ipsum Deum revertet? Ubi vero aestus ille flammarum ignis aeterni, in quem severitas justissimi judicis malos missura est, dicens: *Ite maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus?* Ubi erit supplicium aeternum in quod ituri sunt impii, si nulla pars humanae naturae remanserit, quae aeterno supplicio obnoxia sit? Finita namque omni malitia, quis malus remanebit? Omnis enim malus malitia malus est, ac per hoc pereunte malitia, peribit etiam et malus. Deficiente quippe causa necessarium est effectum sui deficere. Eadem est ratio de morte et vita. Si enim *absorbebitur mors a vita*, quemadmodum a bonitate malitia et a beatitudine miseria; quis a morte et miseria torquebitur, quando extra vitam

et beatitudinem nemo refidebit? Si vero quis afferuerit partem humanae naturae in Dominum redituram, partem in poenis femper manfuram; quanta incommoda veraeque rationi reluctantia affertionem ejus confequentur? Cogetur fiquidem fateri divinum verbum non totam humanam naturam, fed partem ejus fumpfiffe; ac per hoc neque totum humanum genus falvare voluiffe, neque falvaffe, quod abfurdum credere. Vera item ratio puraque rerum fpeculatio eum deridebit fimplicitatem humanae naturae dividentem, ac veluti ex multis diffimilibus vel fimilibus compofitam effe docentem; cum fit una et fimplex, omnique compofitione et diffimilitudine et multiplicitate partium libera: alioquin non jam ad imaginem Dei facta eft, fed ad mortalium et corruptibilium corporum multiformem varietatem, quod exiftimare et ftultiffimum eft et turpiffimum, et omnino a veritate alienum. Porro, fi humana natura imago et fimilitudo Dei eft; profecto et tota per totum in ipfa eft, et tota in fingulis eam participantibus, nullam in feipfa vel in aliquo fuae uniformiter fimplicitatis divifionem vel partitionem feu poffibilitate dividendi vel partiendi feu actu et opere recipiens. Si enim una et individua divinitas eft, ad cujus imaginem humanitas facta eft; neceffario et ipfa una et individua eft, et omnes homines, nemine excepto, in ea unum funt. At fi quis humanitatis fimplicitatem et impartibilitatem me dixiffe, nulla facrorum Patrum auctoritate adjutum exiftimet; audiat beatum Origenem in libro tertio in Epiftola ad Romanos, *Ego dixi Dii eftis et filii excelfi*, et addidit, *omnes*. Quae adjectio omne fimul fub hoc titulo humanum connexuit genus. „Denique in confequentibus dicit: Vos autem ut homines moriemini; unde et illud quod fcriptum eft, Et recogitavit Deus quia fecit hominem fuper terram, et poenituit in corde fuo; et dixit Deus, deleam hominem quem feci a facie terrae, non folum pro excidio diluvii dictum puto, fed aliquid ex hoc etiam fub myfterio de futuris praedictum, ut eo modo fentiatur quod dictum eft: Deleam hominem, quod et per Prophetam Deus dicit: Ecce enim deleo iniquitates tuas, ut nubem: ut videatur delens eum fecundum hoc quod homo eft, poft haec facere eum Deum, tunc cum erit Deus omnia in omnibus." Magnum quoque Theologum Gregorium in decimo feptimo capitulo fermonis de Imagine disputantem de humanitate legat, ubi ait: „Quid eft quod de his cogitamus? fermo qui dicit, fecit Deus hominem, infinita fignificatione omnem humanitatem oftendit: non enim nunc connominatur crea-

turae Adam sicut in sequentibus historia dicit, sed nomen creato homini non aliud quoddam universaliter est. Non igitur universalis naturae vocatione tale aliquid suspicari introducimus, quia in divina praesentia et virtute omnis humanitas in prima constitutione comprehensa est. Oportet enim nil Deo infinitum in his quae ab eo facta sunt aestimare, sed uniuscujusque eorum quae sunt finis et mensura sibi substantiae magnitudo est, quae in superficie corporis perficitur. Sic arbitror veluti in uno corpore totam humanitatis plenitudinem pro gnostica virtute a Deo omnium comprehensam fuisse. Hoc docet sermo qui dicit: *Quia fecit Dominus hominem, secundum imaginem Dei fecit eum.* Non enim in parte naturae imago, neque in quodam eorum quae secundum ipsam considerantur gratiam, est, sed in totum genus aequaliter talis pervenit virtus. Signum vero est omnibus similiter animum collocari, dum omnes intelligendi et consiliandi virtutem habeant, et alia omnia ex quibus divina natura in eo quod secundum ipsam factum est imaginatur. Similiter se habet et ipse in prima mundi constitutione ostensus homo, et post universitatis consummationem futurus aequaliter in seipso divinam imaginem feret. Propterea unus homo nominatum est omne, quia in virtute Dei nihil praeterit, nihil instat, sed et quod spectatur aequaliter praesenti comprehensiva universitatis optatione continetur. Omnis itaque natura quae a primis usque ad novissima pervenit, una quaedam vere existentis imago est; ipsa vero in masculum et foeminam generis differentia novissime constitutioni formationis adjecta est." Proinde fidei verbum humanitatem accepit, non partem ejus quae nulla est, sed universaliter totam accepit: et si totam accepit; totam profecto in seipso restituit, quoniam in ipso restaurata sunt omnia, et nihil humanitatis quam totam accepit, perpetuis poenis insolubilibusque malitiae quam tormentorum calamitas sequitur, nexibus obnoxium reliquit; in nullo enim damnat Deus quod fecit, sed quod non fecit, punit. Nam et praevaricantium angelorum naturam non punit, nec puniturus est; illorum vero malitiam et impietatem nocivamque potentiam, quemadmodum et malorum hominum eis adhaerentium extinguet, et fortassis illorum erit aeterna damnatio, suae malitiae impietatisque universalis abolitio. Inter haec itaque sibi invicem repugnantia, veluti inter aestuantis oceani fluctus cautesque quas allidunt afflictus, longa et inextricabili deliberatione fatigatus convolvor, nullamque viam evadendi reperio. Si enim ut breviter colligam quae late superius dicta sunt,

totam humanitatem verbo divino aſſumptam, ac per hoc in ipſo ſalvandam naturali reſurrectionis virtute cooperatrice, quae nullam naturam perire ſinit, neque perpetuo puniri dixero; quid erit quod aeternae damnationi attribuatur? Divinaeque ſcripturae auctoritati reſiſtere videbor, quae incunctanter diabolo omnibusque ejus membris, aeterna tormenta minatur eſſe futura. Si autem neque totam humanitatem a Chriſto aſſumptam atque ſalvandam, neque naturali reſurrectionis virtute totam liberandam, ſed ex parte in divinae imaginis dignitatem redituram, ex parte in aeterna calamitate captivam remanſuram docuero; nonne confeſtim vera ratio divinaque ſimul auctoritas me redarguet? Ratio quippe evidentiſſime docet, nil bonitati vereque beatitudini ex diametro contrarium perpetuo eſſe poſſe. Bonitas enim circumſcribit malitiam penitusque conſumit, ſimiliter vita mortem, beatitudo miſeriam, virtus vitia mortuorumque cauſas, caeteraque id genus. In hac acie inter haec tela veluti ex utroque latere confixus, ignorans quo tendam et quid potius ſequar, anxius conſiſto; non enim levis conſideratio eſt, unum ex duobus eligere, aut aeternas poenas impiorum angelorum et hominum deſtruere, aut divinam bonitatem et beatitudinem, abſorpta omni malitia miſeriaque, non ubique in omni creatura regnaturam. M. Patiens eſto; aderit lux mentium, quae illuminat abscondita tenebrarum, aperit abſtruſa, incognita revelat, fugitiva revocat, incircumſcripta circumſcribit, indefinita definit, ambigua ad certam quodammodo ſententiam adducit. Ac primum quidem contemplari oportet quid inter nos confectum inque inconcuſſam definitionem pervenit, quid adhuc in fluctuanti deliberatione aeſtuat, quid de cetero quaerendum ſit. D. Non aliam naturarum inquiſitionem ratio exigit. M. Multa definita rationabiliterque reperta in tua deliberativa theoria perſpicio, ſed quoniam adhuc veluti in ambiguo poſita, ut tu ipſe fateris, tibi videntur; neceſſarium arbitror ea repetere in quibus titubare videris, ut ſedatis animorum fluctibus, firmam de his, quae inter nos quaerimus, proferam ſententiam; ne diutius amphibologi videamur, nil ad purum discutientes. D. Ita fiat. M. Divino animo omnia contineri nullus recte naturas rerum intelligens dubitat. D. Hinc dubitare ridiculum, dum omnes ſapientes nullo modo in hoc diſſentiunt, audientes Apoſtolum dicentem: *Ex ipſo et per ipſum et in ipſo et ad ipſum ſunt omnia.* Dionyſius Areopagita capitulo ſeptimo de Divinis Nominibus, *omnis*, inquit, *animi et rationis et ſenſus omnis divina ſa-*

pientia et principium et causa et substantia et consummatio et custodia et fons dicitur esse et est. Beatus Ambrosius in Expositione in Lucam introducens Apostolum, *in Domino*, inquit, *Jesu omnia condita sunt in coelis et in terra visibilia et invisibilia, et ipse est ante omnes et omnia in ipso constant.* Ceterorum Patrum sententias de hoc ponere longum est et non necessarium. M. Si igitur in animo divino subsistunt omnia; nihil extra ipsum conficitur, supra quem infra vel extra nihil est. D. Omnino. M. Itaque ipse est omnia. D. Omnino. Quid enim aliud omnia sunt, nisi eorum in divino animo scientia, sicut ait in praefato capitulo Dionysius: *Divinus animus omnia continet, omnibus remota scientia, juxta omnium causam in seipso omnium scientiam praeambiens: priusquam angeli fierent, sciens et adducens angelos, et alia omnia ab intus, et ab eo, ut sic dicam, principio, sciens et in essentiam ducens. Et hoc arbitror tradere eloquium cum ait, sciens omnia ante generationem eorum. Non enim ex existentibus existentia addiscens, novit divinus animus, sed ex se et in se secundum causam omnium scientiam et cognitionem praefert et ante-coambivit: non secundum speciem singula contemplans, sed secundum unam causae circumstantiam omnia sciens et continens. Sicut et lux secundum causam in seipsa cognitionem tenebrarum praeambit, non aliunde videns tenebras quam a lumine. Semet igitur divina sapientia cognoscens, cognoscit omnia immaterialiter materialia, et non partite partita, et multa universaliter, ipso uno omnia et cognoscens et adducens. Etenim si secundum unam causam Deus omnibus existentibus esse tradit; secundum eandem unicam causam scivit omnia, et ex ipso existentia et in ipso ante substituta; et non ex existentibus accipiet eorum scientiam, sed et ipsis singulis eorum scientiae erit largitor.* M. Divinus itaque animus nullum malum nullamque malitiam novit: nam si nosset; substantialiter extitissent, neque causa carerent. Jam vero et causa carent; ac per hoc in numero conditarum naturarum essentialiter non sunt, ideoque omnino divina alienantur notitia. D. Aliter intelligi vera non sinit ratio. Divina namque scientia causa est existentium, ideoque quicquid novit, necesse est in natura rerum fieri; quod autem in natura rerum non invenitur, nullo modo in divina scientia inveniri possibile est. M. Deus itaque impios nescit, et angelos et homines, omnesque divinae legis praevaricatores. D. Illorum substantias omneque quod in eis fecit et in ipso subsistit, novit: quod autem illorum perversis motibus naturae ab ipso substitutae ac-

cidit, omnino ignorat. Nam quicquid non fecit, sua scientia penitus alienum est. M. De divinae naturae omniumque quae in ipsa et per ipsam et ad ipsam et ex ipsa facta sunt aeternitate, et quod ipsa sola vere et singulariter aeterna sit, et quod omne aeternum participatione aeternitatis ejus aeternum sit, non dubitas credo. D. Quomodo dubitarim, dum talia et ratio et divina auctoritas approbat? Si enim unus Deus est causa omnium et finis; sequitur quod solus singulariter aeternus sit, et omne quod eum participat solummodo aeternum esse. Quid enim aeternum esse potest praeter ipsum, et quod in ipso et ab ipso factum est? M. Malitiam pedissequasque ejus, mortem dico et miseriam, diversorumque delictorum poenas arbitrarisne a Deo factas, aut divinae virtutis participes esse? Nam quod scriptum est: *Mors et vita a Domino Deo est*, non de illa morte qua moritur humanitas peccando, poenaque peccati subsequente per corruptionem solvitur, arbitror esse dictum; sed de illa de qua Psalmista dicit: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*, hoc est pretiosus purgatissimarum animarum in intimam veritatis contemplationem, quae vere vera beatitudo est et aeternitas, transitus. Et haec est mors qua religiose viventes casteque Deum suum quaerentes, adhuc in hac mortali vita constituti, moriuntur, in speculo et aenigmate quod quaerunt videntes; in futuro vero in pristinam divinae imaginis dignitatem, ad quam facti sunt, reversuri, ipsum *Deum facie ad faciem*, quantum creaturae comprehensibili et intelligibili fas, incomprehensibilem et intelligibilem universalitatis causam super omnia exaltati facie ad faciem, hoc est proxima illi theophania, visuri sunt: sicut ait Apostolus: *Videmus nunc per speculum et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem*, faciem appellans comprehensibilem quandam humano intellectui divinae virtutis, quae a nulla creatura per seipsam perspicitur, apparitionem. Porro si malitia et mors et miseria naturae adeo conditae repugnans, neque in causa omnium facta, neque ejus particeps est; miror qua ratione deliberas et haesitas, malitiam mortemque aeternorum tormentorum in humanitate quam totam Dei verbum in seipso assumptam liberavit, aeternaliter permansuram; cum vera ratio doceat nullum contrarium divinae bonitati vitaeque ac beatitudini posse esse coaeternum. Divina siquidem bonitas consumet malitiam, aeterna vita absorbet mortem, beatitudo miseriam. Scriptum est enim; *Ero mors tua, o mors, et morsus tuus, o inferne*; nisi forte adhuc ambigis Dominum Jesum huma-

nae naturae acceptorem et salvatorem non totam ipsam, sed quantulamcunque partem ejus accepisse et salvasse, quod credere superiores rationes refutant. D. Jam video undique me captum nullamque rationem reperire, qua possim astruere malitiam mortemque ac miseriam in humanitate aut in tota aut in aliqua parte ejus dominaturam perpetuoque permansuram; quum in verbo Dei, quod eam totam in unitate suae substantiae suscepit, universaliter et redemta et liberata est: ac per hoc rectae ratiocinationis virtute superatus, cogor fateri totam humanitatem in omnibus eam participantibus liberandam, omnibusque malitiae vinculis mortisque atque miseriae absolvendam: quando in suas causas, quae in suo salvatore subsistunt, reversura est. Adhuc tamen delibero, securus jam de humanitate factus, utrum universaliter in omni creatura malitia abolebitur, an in sola humanitate. Aestimo namque diabolicos animos nunquam malitia omnibusque eam consequentibus cærituros. Ac per hoc licet in sola humanitate dono divinae gratiae naturalique virtute cooperatrice malitia penitus aboleatur; in Daemonum tamen natura sine fine perseveraturam puto, et in ipsos divinae bonitati coaeterna erit. M. Nondum clare perspicis, ut opinor, Deum nullam creaturam quam fecit, punire, nec in humana nec in Daemonum substantia; sed quod non fecit, in omnibus punit, hoc est irrationabiles perversae voluntatis motus. Ac ne de hoc diutius haesites; audi beatum Augustinum in undecimo libro Hexaemeri sui dicentem, de natura Daemonum malitiaque disputans: „Nonnulli, *inquit*, eum, *Diabolum videlicet*, non in hanc malitiam libero voluntatis arbitrio esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant, quamvis a Domino Deo summo et vero naturarum omnium creatore: adhibentque testimonium de libro Job, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset: Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ut illudatur ab angelis ejus. Cui sententiae congruit quod in Psalmo scriptum est: Draco hic quem finxisti ad illudendum ei: nisi quod hic quem finxisti dixit: non autem sicut ibi, hoc est initium figmenti domini: tanquam initio eum ita finxisset, ut malus, ut invidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset, non voluntate depravatus, sed ita creatus. Haec opinio quomodo non sit adversa ei quod scriptum est: Fecit Deus omnia bona valde: ubi invenitur diabolus non propria voluntate depravatus, sed ab ipso domino Deo factus malus valde. Quamvis conentur ostendere ut insulse etiam vel inerudite afferatur, non tantum *condi-*

tione prima, sed etiam nunc depravatis tot voluntatibus! in summa tamen omnia quae creata sunt, id est universam omnino creaturam bonam esse valde, non quod boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua, ut sub Dei administratoris imperio, virtute, sapientia, decus et ordo universitatis aliqua ex parte turbetur aut turpetur, cum suis quibusque voluntatibus etiam malis tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis convenienter justeque ordinatis universitas pulcra sit: tamen quia cuilibet occurrit et verum est atque manifestum, justitiae ipsi esse contrarium, ut nullo praecedente merito, hoc ipsum in quoquam Deus damnet, quod in eo ipse creavit, certaque et evidens damnatio diaboli et angelorum ejus ex Evangelio recitatur, ubi se dicturum dominus pronunciavit eis qui a sinistris sunt: Ite in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus, nullo modo in eo naturam quam Deus creavit, sed malam propriam voluntatem poena ignis aeterni plectendam esse credendum est." Daemonum autem malitiam non esse perpetuam beatus Ambrosius in Expositione in Lucam apertissime docet, dicens: „Coepit orare daemon, ut introeundi in porcos acciperet facultatem. Et primum clementiam Domini debemus advertere, quod nullum primus ipse condemnat, sed unusquisque sibi auctor est poenae. Non mittuntur in porcos daemones, sed ipsi petunt, quia coelestis luminis claritatem sustinere non poterant: ut qui oculos dolent, radium solis ferre non possunt, sed tenebrosa eligunt, ut splendentia relinquant. Fugiunt ergo Daemones splendorem lucis aeternae, et ante tempus debita sibi tormenta formidant, non praedivinantes quae futura sunt, sed quae prophetata sunt recordantes. Dixit enim Zacharias: Et erit in illa die, disperdet Dominus nomina Idolorum de terra; et non erit ulterius memoria eorum, et spiritum immundum exuram de terra. Docemur ergo, quod non semper manebunt, nec malitia eorum possit esse perpetua. Nunc igitur illam metuentes poenam, aiunt: Venisti perdere nos ante tempus? Sed quia adhuc esse desiderant jam ab hominibus recedentes, propter quos poenam sciunt sibi esse subeundam petunt mitti in porcos." Et ne forte existimes non solum in diabolo malitiam, verum etiam substantiam esse perituram; substantiam enim dicit non a Deo factam naturam, sed omnem suae Apostasiae consequentiam, id est propositum superbiae et inimicam voluntatem et immunditiam idolatriae. His enim et similibus velnti membris subsistit omne quod

Diabolus dicitur. Poteſt etiam intelligi de aëreo corpore quod ei eſt ſuperadditum. Et quod non in omni rationali creatura mors aculeusque ejus, peccatum dico, omnisque malitia interitura ſit; ſed in parte creaturae interimentur, in parte permanebunt: audi magnum Origenem diligentiſſimum rerum inquiſitorem in tertio libro περὶ Ἀρχῶν de conſummatione mundi, hoc eſt de ſummo bono, ad quod univerſa rationabilis natura feſtinat, ut Deus omnia in omnibus ſit; non enim alia conſummatio mundi eſt praeter Deum omnia in omnibus eſſe. „Quae ſint ergo, *inquit*, iſta omnia quae Deus futurus ſit in omnibus requiramus. Et ego quidem arbitror quia hoc quod in omnibus omnia eſſe dicitur Deus, ſignificet etiam in ſingulis eum omnia eſſe. Per ſingulos autem omnia erit hoc modo: ut quicquid rationabilis mens expurgata omni vitiorum faece atque omni penitus abſterſa nube malitiae vel ſentire vel intelligere vel cogitare poteſt, omnia Deus ſit; nec ultra jam aliquid aliud niſi Deum videat, Deum teneat, omnis motus ſui Deus modus et menſura ſit; et ita erit omnia Deus. Non enim jam ultra mali bonique discretio, quia nusquam malum. Omnia enim ei Deus eſt, cui jam non adjacet malum: nec ultra ex arbore ſciendi bonum et malum edere concupiſcet, quia ſemper in bono eſt, et cui omnia Deus eſt. Si igitur finis ad principium reparatus et rerum exitus collatus initiis reſtituet illum ſtatum, quem tunc habuit natura rationabilis, cum de ligno ſciendi bonum edere non egebat, ut amoto omni malitiae ſenſu, et ad ſincerum purumque deterſo, ſolus qui eſt unus Deus bonus hic ei fiat omnia, et non in paucis aliquibus vel pluribus, ſed ut in omnibus ipſe ſit omnia, cum nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum; tunc vere Deus omnia in omnibus erit. Verum iſtam perfectionem ac beatitudinem rationabilium naturarum ita demum quidam permanere in eo ſtatu, quo ſupra diximus putant; id eſt ut Deum omnia habeant, et Deus eis ſit omnia; ſi nullatenus eas ſocietas naturae corporali admoveat. Alioquin aeſtimant gloriam ſummae beatitudinis impediri, ſi materialis ſubſtantiae interſeratur admixtio. De qua re plenius a nobis, quae in ſuperioribus occurrere potuerunt, pertractata atque digeſta ſunt, nunc vero quoniam Apoſtolum Paulum mentionem ſpiritualis corporis feciſſe invenimus, qualiter etiam inde ſentiri debeat, de hoc tantummodo prout poſſumus requiramus. Quantum ergo ſenſus noſter capere poteſt, qualitatem ſpiritualis corporis talem quandam eſſe ſentimus, in quo habitare deceat

non ſolum ſanctas quasque perfectas animas, verum etiam omnem illam creaturam, quae liberabitur a ſervitute corruptionis. De quo corpore etiam illud Apoſtolus dixit: Domum habemus, non manufactam, aeternam in coelis, id eſt manſionibus beatorum. Ex hoc ergo conjecturam capere poſſumus, quantae puritatis, quantae ſubtilitatis, quantae gloriae ſit qualitas corporis illius, ſi comparationem faciamus ejus ad ea quae nunc licet coeleſtia ſint et ſplendidiſſima corpora, manufacta tamen ſunt et viſibilia. Ille autem dicitur domus eſſe non manufacta, ſed aeterna in coelis. Quia ergo, quae videntur, temporalia ſunt, quae autem von videntur, aeterna ſunt, omnibus his corporibus quae ſive in terris ſive in coelis videmus, et quae videri poſſunt, et manufacta ſunt, et aeterna non ſunt, multa longe praelatione praecellit illud quod et viſibile non eſt, nec manufactum eſt, ſed aeternum eſt. Ex qua comparatione conjici poteſt quantus decor, quantus ſplendor, quantusque fulgor ſit corporis ſpiritualis; et verum eſſe illud quod dictum eſt: quia oculus nec vidit, nec auris audivit, nec in cor hominum aſcendit, quae praeparavit Deus eis qui diligunt eum. Non enim dubitandum eſt naturam corporis hujus noſtri voluntate Dei qui talem fecit eam, usque ad illam ſubtiliſſimi et puriſſimi ac ſplendidiſſimi corporis poſſe a creatore produci, prout rerum ſtatus vocaverit, et meritum rationabilis naturae popoſcerit. Denique cum varietate et diverſitate mundus indiguit, per diverſas rerum facies ſpeciesque omni famulatu praebuit ſe materia conditori, utpote Domino et creatori ſuo, quo diverſas coeleſtium terrenorumque de ſimplicitate et unitate corporum poſt reſurrectionem ex ea duceret formas. Cum vero res ad illud coeperint feſtinare, ut ſint omnes unum, ſicut eſt Pater cum Filio unum: conſequenter intelligi datur, quod ubi omnes unum ſunt, jam diverſitas non erit. Propterea namque noviſſimus inimicus Diabolus qui mors appellatur, deſtrui dicitur, ut neque ultra triſte ſit aliquid, ubi mors non eſt, neque diverſum ſit, ubi non eſt inimicus. Deſtrui ſane noviſſimus inimicus ita intelligendus eſt, non ut ſubſtantia ejus quae a Deo facta eſt, pereat; ſed ut propoſitum et voluntas inimica quae non a Deo, ſed ab ipſo proceſſit, intereat. Deſtruetur ergo non ut non ſit, ſed ut inimicus et mors non ſit. Nihil enim omnipotenti impoſſibile eſt, nec inſanabile eſt aliquid factori ſuo. Propterea enim fecit omnia, ut eſſent, ideo non eſſe non poſſunt. Propter quod immutationem quidem varietatemque recipient, ita ut pro meritis vel in meliore vel in deteriore habeantur ſtatu: ſubſtantialem

vero interitum ea quae a Deo ad hoc facta sunt ut essent et permanerent, recipere non possunt." Itaque quod Ambrosius in ambiguo reliquerat, Origenes declarat. Nam quod ille ait, *docemur quod non semper Daemonia manebunt, ne malitia eorum possit esse perpetua;* dubium est quid velit, utrum substantia daemonum simul et eorum malitiae periturae sint: an solummodo malitia qua sola daemonia vocantur, manente eorum incorruptibiliter natura. Iste vero indubitanter astruit, quod in ipsis substantia a Deo facta semper permansura, malitia vero perversa illorum voluntate reperta, in aeternum peritura. Talia siquidem nomina Daemonum, *Diabolus*, *novissimus inimicus*, *et mors*, non sunt naturae sed pravae voluntatis vocabula. Audisti igitur Sanctum Augustinum dicentem, quod *Deus in diabolo non quod fecit*, *sed quod non fecit puniturus sit:* audisti Origenem affirmantem diaboli substantiam nunquam perituram, sed ejus solummodo malitiam. Et ut hoc firmius credas et cognoscas, lege magnum Dionysium Areopagitam in libro de Divinis Nominibus de eo quod in natura Daemonum malum non sit, eamque nullo modo corrumpi vel minui posse disputantem.

28. *Sed neque Daemones*, inquit, *natura mali. Etenim si natura mali*, (hoc dicit, quia daemones ex bono creati sunt, et naturaliter subsistunt. et conversi a bono sunt deserentes illud,) *neque ex bono*, *neque in existentibus*, *neque ex bonis conversi si natura et semper mali existunt. Sequitur sibimet sunt mali an aliis? Siquidem sibimet; an corrumpunt seipsos? Si autem aliis*; *quomodo corrumpunt*, *essentiam an virtutem ac actionem? Siquidem essentiam; primum quidem non juxta naturam. Natura enim incorruptibilia non corrumpunt*, *sed acceptiva corruptionis*, (hoc est nullam naturam corrumpunt, quia nulla natura acceptiva est mali.) *Deinde neque hoc omni et omnino malum*, *sed neque corrumpitur quidquam existentium secundum quod essentia et natura*, *sed defectu* (ordo verborum; sed infirmatur ratio harmoniae et commensurationis defectu naturalis ordinis:) *juxta naturam ordinis*, *harmoniae et commensurationis ratio eodem modo se habens*; (id est dum similiter natura manet) *non potest manere. Imbecillitas autem non est perfecta: si enim perfecta esset; et corruptionem et subjectum tolleret*, *essetque talis corruptio et sui met interitus*, *ideoque ut talis non malum*, *sed deficiens bonum. Quod enim omnino expers est boni*, *neque in existentibus erit. Eadem etiam est ratio de potentiae et actionis corruptione.* (Sicut natura corrumpi non potest, ita virtus et actio naturalis corruptionem non recipiunt.) *Deinde*, *quomodo daemones ex*

Deo facti, sint mali? Bonum enim bona adducit et substituit. Verum dicet aliquis, dicuntur mali. Sed non secundum quod sunt, (ex bono enim sunt, et bonam sortiti sunt essentiam) sed secundum quod non sunt, infirmi (ut Eloquia aiunt) servare suum principium. In quo enim, dic mihi, daemonas vitiari dicimus, si non in cessatione habitus et operationis quae versantur circa divina bona? Alioquin, si natura mali sunt, daemones, semper sunt mali: atqui malum instabile est. Si itaque semper eodem modo se habent, non sunt mali: semper enim idem esse, boni proprium est. Si vero non semper mali; neque natura mali sunt, sed angelicorum bonorum indigentia. Sed non omnino expertes sunt boni, secundum quod et sunt, et vivunt, et intelligunt, et omnino est quidam in illis appetitus motus: mali autem esse dicuntur, eo quod in naturali operatione sunt infirmi. Depravatio igitur est eis malum, et rerum illis convenientium desertio frustratioque, atque imperfectio et impotentia; facultatisque in eis perfectionem conservantis infirmitas, et abactio, et dilapsio. Quid vero aliud in daemonibus malum? Furor irrationalis, concupiscentia demens, imaginatio praeceps. Sed haec etsi in daemonibus sunt, non omnino, neque in omnibus, neque haec per se mala. Etenim in aliis animalibus non habitus horum, sed privatio est et corruptio animalium et malum; habitus vero animalis naturam quae isthaec habet, servat et constituit. Non itaque malum est daemonica gens, qua secundum naturam est, sed qua non est. Neque totum bonum illis datum, mutatum est, sed ipsi a toto bono dato exciderunt. Neque dicimus angelicas donationes illis datas, unquam mutatas fuisse: sed et integri sunt, et plane conspicui, quamvis ipsi non vident, dum facultatem claudunt qua bona sua possunt intueri. Itaque quod sunt, et ex bono sunt, et boni, et bonum pulcrumque appetunt, dum esse, et vivere, et intelligere existentia desiderant: et privatione, et fuga, et prolapsione bonorum eis convenientium dicuntur mali, suntque mali, secundum quod non sunt, et non existentis cupidi, malum appetunt. Intuere tenorem verborum, et quantae subtilitatis sunt. Primo quidem universaliter breviterque comprehendens daemones natura malos non esse dicendo *sed neque daemones natura mali*, rationem subjunxit, *etenim si natura mali, neque ex bono*, Deo videlicet, qui solus a seipso bonus est, *creati sunt:* omne quippe quod ab eo creatum est, bonum est; non enim ex bono malum fieri potest, neque in existentium naturarum numero computantur, *neque ex bonis conversi natura*, hoc est neque ex bonis angelis

natura in malitiam perversae voluntatis conversi sunt. Haec enim vocabula praefatus auctor praevaricatoribus angelis solet imponere. *Conversi*, hoc est conversionem ex bonorum natura, et casum a sapientia; *et semper mali existunt.* A superioribus assumitur negatio, et *neque semper mali existunt.* Nam quod natura malum est, non potest semper existere. Naturam quippe mali et malitiae aeternam esse impossibile est. Substantia autem daemonum nunquam peribit; natura itaque mali non sunt. Deinde argumenta per interrogationes subdidit, dicens: *Sequitur, sibimet sunt mali, an aliis?* Ac si dixisset, si natura mali sunt; necessario aut sibimet mali sunt, aut aliis. *Et siquidem sibimet, an corrumpunt seipsos?* Utique corrumpunt; quod impossibile est fieri; nulla siquidem natura seipsam corrumpere potest: accidens est enim omni naturae sui corruptio. Ac per hoc si natura daemonum mala est, sibimet non est mala; quum seipsam non sinitur corrumpere: malum quippe non mali, sed boni est corruptio. *Si autem aliis natura bonis mali sunt, quomodo ea corrumpunt, utrum essentiam eorum, an virtutem ac actionem?* Ac si diceret: harum trium nulla possunt corrumpere. Haec enim tria, essentiam dico et virtutem et actionem in omnibus incorruptibilia sunt, quum in his tribus omnis natura subsistit. Et hoc est quod sequitur. *Siquidem essentiam; primum quidem non juxta naturam,* hoc est non illam essentiam qua subsistit natura. *Natura enim incorruptibilia, essentiam videlicet virtutem et actionem non corrumpunt, sed acceptiva corruptionis,* hoc est quae possunt corrumpi: ut sunt naturalia accidentia, qualitates dico et quantitates, ceteraque quae augeri ac minui possunt, et in subjecto quodam intelliguntur. Sed neque illa corrumpuntur a malo; augeri enim accidentia substantiae vel minui neque malum est neque corruptio, sed perfectio quaedam atque defectus capacitatis substantiarum. Ideo ait: *Neque hoc omni et omnino malum,* hoc est neque acceptiva corruptionis a malo corrumpuntur, quia neque omnino malum. Nam in hoc loco una negatio bis ponitur, sic *neque hoc omni et neque omnino malum.* Quid enim corrumperet quod omnino non est? Nam omnis corruptio quae in natura rerum mutabilium intelligitur, aut defectus perfectionis est, aut de specie in speciem transitus materiae, aut generalium in specialia et specialium in generalia transmutatio: quae omnia non mala, sed mutabilium rerum naturales qualitates et quantitates intelliguntur. Cetera vero hujus capituli plana sunt, et expositionis non indigent. Apertissime nam-

que docet nihil eorum quae sunt secundum essentiam et naturam posse corrumpi; defectum vero naturalis ordinis et commensurationis infirmitatem, quibus duobus mutabilia eodem modo semper manere non possunt, corruptionis vocabulo vocitari; et quod ipsa corruptio non malum sit, sed deficiens bonum. Si enim malum esset, in natura rerum non existeret. Docet etiam Daemones non secundum quod sunt malos esse, (ex optimo enim sunt, optimamque sortiuntur essentiam) sed secundum quod non sunt, mali dicuntur. Et quid in eis malum dicitur, aperte declarat; infirmitatem videlicet eorum, qua servare suum nolunt principium, summum scilicet bonum ex quo sunt: negligentiam quoque eorum qua divinorum bonorum habitudine vacant et actione, ceteraque quae de miseria daemonum luculentissime a praefato magistro dicta sunt; deque naturae eorum bonitate, et quod nihil donationum quas in conditione sui acceperunt, in eis commutatum sit aut ab eis demptum, *sed integritatem et claritatem suae naturae semper manere; quamvis non intelligunt suas speculativas virtutes*, quas ad contemplationem sui creatoris, si vellent, insitas habent, *fugientes a vero lumine et cadentes ex connaturalium sibi optimorum* angelorum contemplativa virtute, appetentes quod non est, et hoc est totum quod in eis malum et malitia dicitur. Vidisti ergo quod natura daemonum et bona sit et a summo bono facta, et quod non secundum quod sunt, sed secundum quod non sunt, mali dicuntur. Ac per hoc naturali necessitate sequitur, quod in eis est a summo Deo factum, solummodo in eis permansurum, nullo modoque puniendum: quod autem ex Deo non est, hoc est illorum malitia, periturum, ne in aliqua creatura sive humana sive angelica, malitia fieri possit perpetua et bonitati coaeterna. Similiter de morte et miseria intelligendum, ne vitae et beatitudini quid contrarium atque coaevum intelligatur. Porro, si universaliter malitia et mors aculeusque ejus, quod est peccatum, omnisque miseria, insuper etiam novissimus inimicus, nequitia videlicet diabolica, universalisque impietas de natura rerum abolebitur, quid restat nisi ut sola universalis creatura omni faece malitiae et impietatis purgata, omni morte corruptionis libera penitusque absoluta remaneat? Et haec est generalis universae creaturae, quae a servitute liberabitur, resurrectio, mysticaeque terrae, naturae videlicet, revocatio. De qua Propheta praedixit: *Auferes spiritum eorum et deficient, et in pulverem suum revertentur; emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem ter-*

rae. Qui *etiam laetari Dominum in operibus suis* dicit, *deficientibus peccatoribus a terra et iniquis, ita ut non sint.* Quomodo enim quis peccator nominabitur, peccato non existente; aut iniquus, iniquitate destructa? Sicut ait idem Propheta: *Non resurgent impii in judicio.* Nam quando humanitas in resurrectione restaurabitur, omni impietate et malitia et morte absolvetur. Ac per hoc neque mali neque impii resurgent: sola siquidem natura resurget; impietas vero et malitia aeterna damnatione peribunt. D. Quis est ergo ille aeternus ignis, quod supplicium, ardensque sulphur et stagnum ignis, vermis quoque non moriens, ceteraque tormenta quae divina eloquia diabolo omnibusque ejus membris futura esse pronunciant? Si secundum historiam rerumque visibilium proprietatem putantur fore; necessario in aliqua parte mundi sensibilis sensibiliter erunt: et si ita; mundus iste, aut totus aut aliqua pars ejus reservabitur, in qua damnandi perpetuo damnabuntur. Ac per hoc non solvetur omnino, neque consummabitur, hoc est, in causas suas non reversurus est, quando *Deus omnia in omnibus erit.* Ipsa enim est, ut praediximus, consummatio mundi et non alia, Deum in omnibus esse. Et quod est gravius, quid punietur, si nullum substantiale subjectum, quod puniri possit nullo modo remanserit? Porro si totus mundus, universaliterque tota creatura, quae a Deo facta est, in aeternas causas in quibus subsistit, non est reversura; tota adhuc nostra ratiocinatio irrita penitusque dissoluta residebit. M. In vanum laboravimus, si ita fuerit; sententiaeque sanctorum Patrum quas introduximus, redigentur in risum; quod absit. D. Succurre itaque; deque praedictis tormentorum speciebus, quas divina non mendax promittit historia, probabilem redde rationem.

29. M. Diversas suppliciorum formas non localiter in quadam parte, veluti toto hujus visibilis creaturae, et ut simpliciter dicam, neque intra diversitatem totius naturae a Deo conditae futuras esse credimus; et neque nunc esse, et nusquam, et nunquam, sed in malarum voluntatum corruptarumque conscientiarum perversis motibus, tardaque poenitentia et infructuosa, inque perversae potestatis omnimoda subversione, sive humana sive angelica creatura. Subvertitur autem quod omnino extinguitur. Extinguetur omnino omnis facultas peccandi, malefaciendi, impie agendi; facultate autem totius malitiae penitus subtracta, nonne sola occasio remanebit veluti extincta? Ut enim *fides sine operibus mortua est;* ita peccatum absque possibilitate peccandi, et malitia absque maleficio, et

impietas absque idolorum cultu. Quamvis enim in perversis voluntatibus perverse agendi appetitus ardorque semper permanserit, quoniam quod appetitur, perfici non sinitur, et in nullo nisi in semetipsa flamma malevolae cupiditatis ardet; quid aliud relinquitur nisi foetida cadavera, omni vitali motu, hoc est omni naturalium bonorum virtute atque substantia privata? Et fortassis tales sunt gravissimi cruciatus malorum hominum et angelorum, et ante judicium futurum, et post, malefaciendi cupiditas, et perficiendi difficultas. Quod autem non in localibus spatiis carnalibusve carceribus diabolus cum membris suis punietur, sed unusquisque intra suae malae voluntatis terminos poenas luet; Beatus Ambrosius in Expositione in Lucam manifeste declarat, illum locum Evangelii exponens; „Tolletur manibus et pedibus ligatis, et mittite in tenebras exteriores, illic erit fletus et stridor dentium. Quae sunt tenebrae exteriores? Nunquid illic quoque carcer aliquis latumiaeque subeundae sunt? Minime. Sed quaecunque extra promissa sunt coelestium mandatorum, in tenebris exterioribus sunt; quia mandata Dei lumen sunt: et quicunque sine Christo est, in tenebris est; quia lumen interius Christus est. Ergo neque corporalium stridor aliquis dentium, neque ignis aliquis perpetuus flammarum est corporalium, neque vermis est corporalis; sed haec ideo, quia sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes; ita siquis non decoquat peccata sua, velut quadam interposita sobrietate abstinentiae, sed miscendo peccata peccatis, tanquam cruditatem quandam contrahit veterum et recentium delictorum, igne aduretur proprio, et suis vermibus consumetur. Unde et Isaias ait: Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Ignis est quem generat moestitia delictorum; vermis est, eo quod irrationabilia animae peccata mentem rei sensumque compungant, et quaedam exedant viscera conscientiae, quae tanquam vermes ex unoquoque nascuntur tanquam ex corpore peccatoris. Denique id Dominus per Isaiam declaravit, dicens: Et videbunt membra hominum praevaricantium in me, et vermis eorum non moritur, et ignis non extinguitur. Stridor quoque dentium prodit indignantis affectum, eo quod sero unumquemque poeniteat, sero ingemiscat, sero irascatur sibi quod tam pervicaci improbitate deliquerit." Vide igitur qualia loca tormentorum praefatus describit Theologus. Ubi Judas Salvatoris nostri proditor torquetur? Nunquid alibi nisi in sua polluta conscientia, qua Dominum tradidit? Qualem poenam patitur? Seram pro-

fecto poenitentiam et inutilem, qua semper uritur. Quid patitur Dives ille in inferno? Nonne splendidarum epularum quibus in hac vita vescebatur egestatem? Qua flamma consumitur impurissimus rex Herodes, nisi suo furore, quo in necem exarsit innocentium? Haec exempla de pravis malarum voluntatum motibus, quos in semetipsis vitiorum torquet justissima vindicta, diversarumque libidinum cicatrices sufficiunt. Unusquisque enim impie viventium ipsa vitiorum libidine, qua in carne exarsit, veluti quadam flamma inextinguibili torquebitur. De diabolicarum vero perversarum voluntatum supplicio quid aliud intelligendum, praeter illarum aeternam refraenationem, suaeque impietatis aeternum interitum? Quae enim gravior poena impio, quam impie agere et neminem laedere posse? Haec est enim catena qua Dominus noster Jesus Christus descendens in infernum diabolum ligavit, eos videlicet qui in eum pie perfecteque credunt, ejusque mandata custodiunt, perdere non valere, quamvis ante judicium non puniri precetur; sed mitti in porcos, libidinosos videlicet homines, in quibus adhuc vim suam exerceat, durius ligandus, quando de potestate illius post judicium omnis liberabitur creatura, omninoque absolvetur a servitute, in principium suum, Deum videlicet qui est principium omnium et finis, reversura, dum „visibilium administratio circa mortis regionem et corruptionem finem accipiet, per magnam (ut ait B. Maximus) communemque resurrectionem, quae gignit in immortalitatem hominem secundum subsistentiam immutabilem nominatum natura, quae esse per generationem suscepit; et eum quod accipiet per gratiam secundum essentiam non corrumpi. Ad hanc igitur visibilis creaturae servitutem solvendam Verbum Dei homo ex hominibus corporaliter nascitur sine peccato per hominem, et baptizatur in filiolitatem spiritualem, pro nobis voluntarie subiens nativitatem; Deus secundum essentiam, et Dei Filius secundum naturam; ut nativitatem ex corporibus destrueret corporaliter nascitur sine peccato, et ex baptismate in spiritualem filiolitatem pro nobis subire recepit nativitatem natura Deus. Adam quippe in deificationem ex spiritu nativitatem sponte sua relinquens, natus est corporaliter in corruptionem: sed hoc damnavit optimus et clemens pro nostro delicto factus homo; et condemnavit seipsum pro nobis solus liber peccato; et ex corporibus nasci dignatus nativitate, in qua potentiam nostrae condemnationis superavit, mysticaeque in spiritu direxit nativitatem; et corporalis nativitatis solvens pro nobis in seipso vincula

dedit nobis potestatem per nativitatem ex spiritu filios Dei, pro carnis et sanguinis, fieri credentibus in nomine ejus." Et haec est invidia qua maxime intra semetipsam diabolica punitur iniquitas; torquetur enim magnam communemque resurrectionem humanae substantiae, omniumque in ea visibilium in immutabilem immortalitatem, deque sua potestate elapsam prospiciens; quam videlicet substantiam subditam sibi atque captivam penitus abolere, vique in aeternam mortem perpetuis poenis obnoxiam detinere decreverat. Dum enim vicissitudo nascendi ex corporibus et in corruptionem redeundi desierit, in quo potestas antiqui hostis remanebit? In nullo.

30. D. Haec omnia probabili auctoritate et ratione subnixa esse arbitror. Sed adhuc restat difficillima illa, ut mihi videtur, quaestio, in quo supplicia illa erunt, quae non solum diabolo, verum etiam impiis hominibus futura divina testatur auctoritas. Verbi gratia, ut pauca ex multis introducam. Dominus in Evangelio promittit se dicturum: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est Diabolo et angelis ejus;* ubi ostendit aeterno igne diabolum et angelos ejus arsuros. Et quod scriptum est in Apocalypsi; *Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris, quo et bestia et pseudoprophetae cruciabuntur die et nocte in secula seculorum.* Ubi vocabulo *diei* intelligimus apertam angelicis humanisque puris intellectibus impiorum damnationem; *noctis* vero tropo, divinae sententiae incognitam omnibus profunditatem. Et animadverte quod nunc non quaero de qualitate suppliciorum et localitate; satis namque in superioribus auctore Ambrosio suasum est nulla corporalia, vel localia, vel sensibilia, vel temporalia futura. Nec immerito; nam post consummationem mundi, neque corporalia neque sensibilia erunt, neque loca neque tempora, in quibus tormenta intelligantur esse posse. Haec enim omnia finem accipient cum mundo, dum finis fuerit omnium corporum spiritualitas; omnium locorum simplicitas, omnino spatiis carens; omnium temporum aeternitas, ideoque aeternitatem ignis, de quo Dominus dicturus est: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum:* et alibi, *Ibunt isti in supplicium aeternum:* item in Apocalypsi, *Et cruciabuntur die nocteque in secula seculorum,* non de diuturnitate deque infimis temporalium revolutionum prolixitatibus, verum de irrevocabili et incommutabili justissimi judicis sententia intelligere debemus. Eadem ratio est de aeternitate beatae vitae: in qua etiam nulla temporalia spatia intelliguntur, quum in seipsa im-

mutabiliter permanens, ſuper omnia tempora, nullo principio ſeu fine concluditur. Hinc confectum, omne quod aeternum dicitur, in Deo ſolummodo intelligi; ne ulla aeternitas exiſtimetur extra eum, qui ſolus aeternus eſt et aeternitas. Aut enim inconcuſſa juſtiſſimorum ejus judiciorum ſeveritas, qua puniri ſinit in impiis irrevocabiliter quod non fecit; aut ineffabilis et ſupernaturalis ejus gratia, qua *quos praeſcivit et praedeſtinavit conformes fieri imagini filii ſui*, deificat ac ſuper omnia exaltat, aeternitatis nomine rectae rationis contuitu accipitur, cum nihil Deo coaeternum eſt, aut ex diametro contrarium. Ipſe ſiquidem ſolus in his quae in ipſo ſunt et feliciter vivunt, aeternus eſt per gratuitam gratiam; in his vero quae extra ipſum ſunt, cum ab ipſo non ſint, ideoque quamvis dicantur eſſe, omnino non ſunt, aeternus eſt per ſeveram ſententiam. Non itaque te nunc interrogo de corporalitate, ſeu localitate, ſeu temporalitate ſuppliciorum; ſpiritualiter enim futura impiorum tormenta intelligenda ſunt: ſed adhuc quaero in qua re debemus ea credere, vel intelligere futura eſſe; non enim putandum eſt ſubjecto aliquo carere: accidentia quippe ſunt ſimplicia. Si autem nullum accidens eſt niſi in ſubjecto, et omne ſubjectum res aliqua eſt per ſe ſubſiſtens; ſupplicia igitur in ſubjecto aliquo per ſe ſubſiſtente futura eſſe neceſſe eſt. Porro, ſi omne quod per ſe ſubſiſtit, ab eo qui omnium ſubſiſtentium cauſa eſt, ſubſtitutum eſt; (omne quippe quod a cauſa omnium ſubſtitutum non eſt, penitus nihil eſt, et in numero exiſtentium non ſubſiſtit) ſequitur, ut in aliqua ſubſtantia a Deo ſubſtituta, ſuppliciorum calamitas conſtituatur. Si autem hoc datum fuerit; confeſtim illa ratio vacillabit, quae approbat divinam juſtititiam in nulla creatura quam fecit, punire quod fecit: quoniam omne quod in omnibus quae ab eo qui impaſſibilis eſt et incorruptibilis, factum eſt, profecto impaſſibile et incorruptibile eſt, nulliſque paſſionibus obnoxium. Paſſiones autem nunc dico, non illas quae naturaliter, ut corporei ſenſus, inſunt; ſed quae contra naturam ſunt, circaque corruptibilem materiam verſantur, in hac adhuc mortali vita; ipſius autem naturae trinitatem, quae eſt eſſentia, virtus, operatio, nec attingere nec corrumpere poſſunt, quamvis videantur appetere eam oppugnare. Hae autem paſſiones ſunt generatio ex corporibus ad ſimilitudinem irrationabilium animalium, incrementa et decrementa corporum, omneſque eorum corruptiones, et extrema corporalis compaginis

ſolutio; irrationabiles quoque animae motus, qui ex materia naſcuntur et circa eam volvuntur: quae cuncta non ex prima conditione humanitatis, ſed ex generali ejus peccato initium ſumſerunt, ideoque ſimul cum ipſa materia quam inficiunt, peribunt, quando ipſius humanitatis prima conditio ab his omnibus ſimilibusque ſibi paſſionibus liberabitur, igneque ſpirituali divinae gratiae et bonitatis purgabitur. Et hoc Propheta Iſaias ſub figura Jeruſalem praedicens, *ſanctificabo*, inquit, *eam in igne ardente, et devorabit ſicut foenum materiem;* ignem appellans, non impios torquentem juſtiſſima poena, ſed ſordes naturae purgantem clementiſſima gratia. At ſi divina juſtitia in omni creatura non ſinit puniri omne quod a ſummo bono creatum eſt, non ſolum ut eſſet, verum etiam ut ſemper impaſſibile et incorruptibile contrariis paſſionibus permaneret; quomodo puniri poteſt aut ſuppliciis ſubjectum eſſe, quod omnino in natura rerum non intelligitur eſſe; aut quomodo impiorum tormenta naturali ſubjecto quod torqueant, poſſunt carere? M. Nodoſa nimis difficilisque, ut dixiſti, ad ſolvendum perplexio; in hac enim quaeſtione tria nobis occurrunt; et unum ex iis eligere, et alia duo infirmare neceſſe eſt. Cogimur namque fateri, aut quod penitus non eſt in rerum natura, per ſe absque ullo ſubjecto poſſe puniri; et hoc rationi valde videtur reſiſtere. Quomodo enim punitur, quod non in aliquo ſubſiſtit? Aut quoddam naturale ſubjectum ſupplicia pati, quod non minus, imo plus rationi et auctoritati contrarium eſſe vides. Omne quippe quod in natura rerum a ſummo bono ſubſtitutum eſt, ſive ſecundum ſubſtantiam, ſive ſecundum accidens, divina juſtitia atque pietate provida prohibetur puniri, ne quid triſte miſerumve in univerſa creatura reperiatur. Aut puniri quod non eſt, et tamen in ſubjecto aliquo quod eſt omnique poena liberum punitur. Horum trium elige quid ſequendum. D. Tertium, et ex duobus praecedentibus compoſitum; ſi tamen probabiliter poteſt inveniri; torqueri enim quod non eſt, et in natura rerum non invenitur, aut naturale ſubjectum poenas pati, rationes praedictae incunctanter refellunt; puniri autem vitium quod non eſt, in aliquo tamen quod eſt et impaſſibile eſt, quoniam pati poenas non ſinitur, credibile mihi videtur, verique ſimillimum; quamvis mentis meae contuitum adhuc fugere videatur, utrum tale quiddam ita ſit. M. Veritas, quaerentibus ſe, pie ac devote amat occurrere ſeque ipſam aperire, et quae mentes eorum fu-

giunt, prodere. Denique eam inter nos quaeramus, rationabili incessu gradientes, et vicissim me praecedentem sequere, et ego te praegredientem sequar. D. Praecede.

31. M. De reditu humanitatis omniumque quae in ipsa et propter ipsam facta sunt, in ipsa et cum ipsa in principium suum tractamus. Non enim nunc de substantia daemonum, quam conditor omnium bonam et incorruptibilem in eis fecit, sermo nobis est, utrum et ipsa purgata convertetur ad principium suum, quod praevaricando deseruit, an semper a contemplatione veritatis sua perversitate exorbitata fugiet; hoc interim solummodo ad purum de ea cognoscimus, quod non punitur, nec unquam punietur; et quod dignitas suae primae conditionis priusquam superbiret, hominemque deciperet, semper immutabiliter absque ulla demtione in ea manet, manebitque in aeternum; et quod impietas quam superbiendo attraxerat penitus peribit, ne divinae bonitati coaeterna fieri possit: de salute autem ejus, aut conversione, seu in causam suam reditu, propterea nihil definire praesumimus, quoniam neque divinae historiae, neque sanctorum Patrum qui eam exposuere, certam de hoc auctoritatem habemus; atque ideo illam obscuritatem silentio honorificamus; ne forte quae extra nos sunt quaerere conantes, plus cadere in errorem, quam ascendere in veritatem nobis contingat. Proinde quod extra nos non est, naturam nostram dico, duce Deo quaerere debemus. D. Ita oportet; nam non solum nos ipsos non prohibemur, verum etiam jubemur quaerere, dicente Salomone, *nisi cognoveris teipsum, vade in vias gregum.* Non enim longe a brutis animalibus distat, qui seipsum communemque humani generis naturam ignorat. Moyses item; *attende tibi ipsi*, ait, et lege veluti in libro, operationum animae historiam. Si enim nos ipsos nosse et quaerere nolumus, profecto ad id quod supra nos est, causam scilicet nostram redire non desideramus: ac per hoc in grabbato carnalis materiae, morteque ignorantiae jacebimus. Nulla quippe alia via est ad principalis exempli purissimam contemplationem, praeter proximae sibi suae imaginis certissimam notitiam. Inter principale namque exemplum imaginemque et similitudinem sui, hoc est inter Deum et humanitatem, nullum interstitium constitutum est. Hanc rationem intuentes Graeci, humanitatem ἀνϑρωπίαν appellavere, hoc est ἀνωϑροπίαν, sursum versus conversionem; vel ἄνω τηροῦσα ὀπίαν, hoc est, sursum servans visum. Ad creatoris sui siquidem contemplationem, nulla alia interposita creatura, humanitas creata est.

M. Age itaque, dic quaeſo, putasne illam humanitatem, inter quam et ſuum creatorem nulla creatura intercluditur, unam quandam ſimplicem, inſeparabilem, in ſe ipſa partitione carentem naturam ſubſiſtere. D. Non aliter exiſtimo; alioquin imago Dei non eſt, qui unus et unitas inſeparabilis eſt, et una eſſentia in tribus ſubſtantiis, ad cujus imaginem trinitas quoque humanitatis intelligitur, quae eſt *eſſe*, *velle*, *ſcire*, ut S. Auguſtinus in libris Confeſſionum ſuarum disputat. Beatus autem Dionyſius Areopagita eandem trinitatem, eſſentiam, virtutem, et operationem perdocet. Nec inter ſe diſſonant, niſi in ſignificationibus vocabulorum; neque hoc in omnibus; ambo ſiquidem eſſe dicunt: unus autem velle, alter virtutem; nec in hoc juxta rerum ſpeculationem inter ſe discrepant: nulla enim naturalior et ſubſtantialior virtus eſt humanitatis, quam bene velle. Unus item ait ſcire, alter operationem. Et quae eſt rationabilis naturae operatio, praeter ſeipſam et Deum ſuum quantum datur ſcire, quia ſuperat omnem ſcientiam ſcire? Haec namque eſt naturalis noſtra operatio, quae non extra nos, ſed intra nos conſtituta eſt. Quid enim noſſe appetimus, niſi cauſam noſtram intra nos ineffabili providentia, et ultra nos incomprehenſibili virtute? Ac de his in ſuperioribus libris ſatis inter nos eſt actum, ut arbitror. M. Satis profecto; ſed eadem repetere ut clarius elucescant, non te pigeat nec pudeat. D. Nequaquam. M. Eſt igitur humanitas ſimplex quaedam, et in rationibus ſuis in infinitum multiplex creatura; quemadmodum et ſua cauſa in ſeipſa ſimplex eſt et plusquam ſimplex, et in occaſionibus rerum ab ea factarum infinita et plusquam infinita. Eſt autem cauſa ejus ſumma et ſola per ſe bonitas, cui ſimillima eſt humanitas. Ut enim illa tota ubique in ſeipſa eſt, ita et iſta quam ſimillima imago et ubique in ſeipſa tota eſt. Et quemadmodum divina bonitas in omnibus participantibus ſe tota eſt, et nullius malitia, ſeu ſtultitia ſeu ignorantia, prohibetur penetrare univerſitatem ab ea conditam: ita humanitas in omnes homines diffunditur, et tota in omnibus eſt, et tota in ſingulis, ſive boni ſint ſive mali. Nullius enim ſtultitia repellitur, nullius malitia detinetur, nullius vitio corrumpitur, ſordibusve polluitur, pura in omnibus; in ſuperbis non inflatur, in puſillanimis non tabescit, in majoribus corporibus non eſt major, neque in minoribus minor, aequalis in omnibus, aequaliter in ſuos participes proveniens, melior in bonis non eſt quam in malis, neque deterior in malis quam in bonis; in integris corporibus non eſt

integrior, quam in his qui occasione aliqua integritatem suam aut perdunt aut non attingunt. Paradigma; Solaris radius munda penetrat et immunda, dum fit in omnibus mundus, neque purior in mundis quam in sordibus incontaminatus. Est enim in omnibus quae illuminat, lucet in tenebris; et mirabile dictu tenebras in se non finit, dum tenebrarum causas intra se comprehendit, non solum umbrarum, verum etiam absentiarum ratione. Nullae quippe tenebrae sunt in natura rerum quae lumine non circumscribuntur: si enim in corporibus sunt; quamvis longissime protendantur, postremo tamen solari luce ambiuntur: si in spiritibus, quorum tenebrae ignorantia veritatis sunt; sapientiae claritate finem accipiunt. Similiter nulla absentia est, quae non ab eo cujus absentia est, causam nascendi accipiat; nam si lumen non praecesserit, absentia ejus quae tenebrae sunt, non sequetur. Ideoque ex uno genere sunt absentiae et res quarum absentiae sunt, ut lux et tenebrae, sonus et silentium, forma et informitas, ceteraque id genus. Sed quis dignis laudibus imaginem Dei demonstrare, congruisve similitudinibus comparare potest? Et ut cognoscas aequalitatem humanitatis in omnibus hominibus, intuere communem speciem humanorum corporum. Nullus enim homo alio homine humanior est; nam si aliqua deformitas contigerit, vel formarum differentia; non ex natura evenit, sed vel ex corruptione corporeae integritatis, vel quibusdam accidentibus quae extrinsecus adveniunt, quasdamque singulis hominibus differentias addunt, dum sit una species et generalis omnibus ex natura uniformiter impressa, unus sensus corporeus quinquepartitus communiter omnibus inest; quamvis in multis organa ejus deficiant, oculos dico auresque, ceteraque instrumenta, in quibus exterior sensus operatur. Quid dicam de ratione et intellectu? Nonne omnibus generaliter insunt, quamvis non omnes eis bene recteque utantur? multi siquidem naturalibus bonis abutentes, aeternae suae damnationis causas invenerunt. Similiaque manifesta indicia communionis in omnibus humanae naturae. Quae cum ita sint, quis recte philosophantium pureque naturas rerum inspicientium non continuo pronunciat, irrationabiles motus malarum voluntatum posse puniri in his, qui naturam bonam et rationabilem et impassibilem participant? Et quemadmodum mala voluntas naturale bonum non contaminat; ita etiam tormentum malae voluntatis naturale subjectum cui accidit et in quo continetur, non torquet. Ipsa siquidem natura sicut libera est penitusque absoluta

ab omni peccato; ita universaliter libera et absoluta est ab omni poena peccati. Nam et secularium causarum judices, si tamen non libidine vindictae, verum correctionis gratia reos suppliciis dignos examinant, non naturam in eis, sed delictum torqueri appetunt. Quoniam vero delicta per se, naturali subjecto segregata punire non possunt, propterea corpus simul cum delicto puniunt. Naturarum autem optimus conditor, piissimus provisor, justissimus delictorum in his qui se spernunt ac nesciunt ultor, punit in natura quam fecit, delictum quod non fecit; liberans ex delicto, separansque quod fecit, ineffabilique modo in eo quod fecit impunito, punit, et ut verius dicam, puniri sinit quod non fecit. Non enim peccata naturalia sunt, sed voluntaria. Etenim causa totius peccati est, sive in angelo sive in homine, propria perversaque voluntas; ipsius autem perversae voluntatis causa in naturalibus motibus rationabilis et intellectualis creaturae non invenitur. Etenim bonum causa mali esse non potest; incausalis itaque est, omnique naturali origine carens. Hinc illud mirabile et inexplanabile oritur, quomodo mala voluntas praevaricantium angelorum et hominum dum sit incausalis, totius peccati totiusque poenae peccati causa efficax est. Et si quis dixerit omnis peccati initium esse superbiam; videat eam in natura rerum non subsistere; neque enim essentia est, neque virtus, neque operatio, neque accidens ullum naturale; est autem intimae virtutis defectus, perversusque dominationis appetitus; sicut scriptum est: *Quid superbit terra et cinis, cum projecit intima sua in vita sua?* Et initium dicitur, non causa; quia prima progressio est et manatio primordialis peccati, in quo omnes peccaverunt. At si omnino nihil est; quis sapiens constituerit eam inter causas, cum in nullo naturaliter subsistat? Punitur itaque irrationabilis motus perversae voluntatis in natura rationabili, ipsa videlicet natura ubique in seipsa, et in omnibus eam participantibus bona, salva, integra, illaesa, incontaminata, incorruptibilis, impassibilis, immutabilis participatione summi boni permanente, ubique beata, gloriosissima in electis in quibus deificat, optima in reprobis quos continet; ne illorum substantialis proprietas ad nihilum redigatur, hoc est ne naturalium bonorum, quae ex conditione sua attraxerant, patiantur interitum, gaudet contemplatione veritatis, in his qui perfectam beatitudinem possident; gaudet administratione substantialitatis, in his qui suorum delictorum poenas solvunt; in omnibus tota, perfecta, suo similis creatori; cunctis vitiorum sor-

dibus, quibus in hac mortali carne, veluti lepra quadam deformari et violari extrinsecus patitur, purgata, in pristinum conditionis suae statum restituta revertetur, redemtoris et susceptoris sui gratia revocata. Hinc datur intelligi, quod in natura rerum, post mundi hujus sensibilis consummationem, nulla malitia, nulla mors corruptionem inferens, nulla miseria fragilem in hac adhuc vita materiem inficiens relinquetur. Omnia quippe visibilia et invisibilia in suis causis quiescent, sola vero illicita voluntas malorum hominum et angelorum sauciata pravorum morum memoria conscientiaque, in seipsa torquebitur, cum de his quae in hac vita sibi optaverat, et futura sibi cogitaverat, nihil inveniat. *In illa die peribunt omnes cogitationes eorum. Cogitationes* dixit perituras, non autem substantias. Sed quas cogitationes ait? Vanas profecto rerum sensibilium, quibus in hac vita insano inhiant amore, phantasias, quas irrationabilibus obcaecatae per malitiam animae affectibus attrahunt. Quibus phantasiis ipsi qui eas fingunt, simillimi erunt: nullam quippe vere veri soliditatem invenient, sed veluti inanibus somniis torquebuntur. Hinc Maximus decimo sexto de Ambiguis capitulo, *qui divina*, inquit, *sapienter meditantur verba, perditionem et infernum et filios perditionis et similia appellant eos, qui quod non est, sibimet et secundum mentis affectum subsistentiam faciunt, et sic phantasiis per omnia similes fiunt.* Quid dicam de Sancto Augustino in duodecimo libro Hexaemeri sui disputante de eo quod animae adhuc in carne mortali constitutae, non alibi nisi in phantasiis, aut quasdam inanes laetitias, aut quasdam inanes poenas patiantur: in futura vero vita *receptis corporibus* solida veritatis contemplatione justi gaudebunt, impii vero inanes rerum sensibilium imagines patientes flebunt, salva et impunibili in utrisque substantia. Duo namque genera passionum sunt: unum quo deificati in conditoris sui purissimam cognitionem rapiuntur, alterum vero quo impii in profundissimam veritatis ignorantiam merguntur. Et quid mirum, si impii, quod in hac vita adhuc in carne corruptibili detenti per somnia, et post eam phantastice patiuntur in inferno, spiritualibus suis corporibus receptis, ac veluti gravissimo quodam somno evigilantes, expressius patiantur per supplicia; ita ut semper, sicut ait Augustinus, verae poenae eis sint, falsae vero imagines in non veris; vera tristitia, verus luctus pavorque, sera poenitentia, urens cogitationum flamma. E contrario autem justi patientur; quibus receptis corporibus deificatisque mentibus, verae beatitudines

erunt in veris contemplationibus, verum gaudium, vera laetitia, cum omne quod in hac vita per fidem accipiunt, in futuro per speciem considerabunt. Sed qualis ipsa species sit, unusquisque in seipso videbit experimento; *In domo* enim, inquit Veritas, *Patris mei mansiones multae sunt.* Utrisque tamen erunt phantasiae veluti facies quaedam expressae; justis quidem divinarum contemplationum; nam non per seipsum, sed per quasdam suas apparitiones secundum altitudinem uniuscujusque Sanctorum contemplationis videbitur Deus. Haec quippe sunt nubes de quibus ait Apostolus: *Rapiemur in nubibus obviam Christo:* nubes videlicet appellans divinarum phantasiarum diversas apparitiones, secundum uniuscujusque deificati altitudinem theoriae. Impiis vero mortalium rerum semper erunt phantasiae, ac diversae falsaeque species, secundum diversos malarum suarum cogitationum motus. Et quemadmodum deificati per innumerabiles divinae contemplationis gradus ascendent, sicut scriptum est: *Ibunt justi de virtute in virtutem*, in nubibus visionis rapti, *videbuntque Deum Deorum in Sion*, hoc est, non per seipsum, sed in speculo divinae phantasiae: ita a Deo elongati semper descendunt per diversos vitiorum suorum descensus in profundum ignorantiae, inque tenebras exteriores, in quibus *erit fletus et stridor dentium.* In utrisque tamen, justis dico et impiis, salva, et integra, et incontaminata, omnique contraria passione libera erit et semper erit humana natura: utrisque erit similis corporum spiritualitas, ablata omni animalitate; similis incorruptibilitas, subtracta omni corruptione; similis naturae gloria, quando auferetur omnis contumelia; similis essentia, similis aeternitas. Haec sunt in regeneratione generalia naturaliaque bona totius humanitatis, omnibusque participantibus eam communia. Haec sunt *data de sursum a Patre luminum descendentia*, in omnes generaliter diffusa, quorum participatione nemo excluditur, nemo privatur, cum nemo sine his subsistit, nullius mali meritis impediuntur, ne dentur; nullius bona merita praecedunt, quibus praestentur; omne meritum praeoccupant; sola divina bonitatis largiflua plenitudine omnibus per omnia universaliter inexhausta effusione manant; in nullo augentur, in nullo minuuntur; aequaliter omnibus insunt, et bonis et malis; a nullo retrahuntur, aeternaliter in omnibus et substantialiter permanebunt, omni corruptione contrariaque passione absoluta. Attamen sunt contrariarum qualitatum, bonarum dico malarumque voluntatum, virtutis ignominiaeque capacia. Et bonae qui-

dem voluntates atque virtutes ex natura et gratia eis adſunt: pravae vero voluntatis obnoxios motus, qui vere proprieque ſuperflua naturae dicuntur, ex nulla cauſa naturali ſeu ſupernaturali eis accidunt: ideoque extra ſe ſimul et intra ſe impaſſibiliter eos ſuſtinent. Non enim ex natura vel gratia provenit, quod per privationem nihil eſt, cum neque ſubſtantia eſt, neque naturale accidens, neque virtutis naturalis quadriformis qua rationalis anima ornatur, prudentiam dico, temperantiam, fortitudinem, juſtitiam; neque harum bicornis fons, charitas videlicet et manſuetudo; neque ulla virium quae ab eis erumpunt, de quibus nunc tractare longum videtur, propoſitoque alienum; neque ſupernaturalis excellentia ineffabilis deificationis ultra omnem creaturam, quam *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcendere* poteſt. Non enim inter omnia, ſed ſuper omnia comparatur; nec intra poteſtates naturae conditae includitur. Et ne mireris quod dixi humanam naturam contrariorum capacem eſſe, ex quibus nihil patitur, nec ſuae ſimplicitatis ſerenitas perturbatur. Accipe paradigmata aëris; de quo circumfundimur, et quo ſpirantia et reſpirantia per pulmones veluti per fabrinos folles ignem cordis ſemper ſufflant, nulloque temporis momento ſopiri eum natura ſinit animalium, lucidas ſimul tetraſque fert nubes; illas quidem ſolaris radii receptivas, illas vero repulſivas; illae ex ſuperioribus tenuitatem fulgidam, aethereae puritati propinquam, qua lucent, accipiunt; illae vero ex inferioribus denſitatem tenebroſam terrenis ſordibus ſimilem, qua lucem reſpuunt, attrahunt: ipſe autem aër in omnibus ſuae ſemper ſubtilitatis et ſerenitatis immobilem cuſtodit qualitatem, nec in nubibus corporaſcit, nec cum perturbationibus quas ſuffert; perturbatur lucis capax et tenebrarum, dum ſua natura neque luce augetur, neque tenebris minuitur; calorem recipit et frigus, dum ſubſtantia ipſius nihil calore neque frigore patitur. Corpulentia ſiquidem quam ex terrenis et aquaticis vaporibus accipit, calet in eo aut friget, in nubes conglobatur, vertitur atque movetur in ventos, denſatur in pluvias imbresque, coagulatur in nives grandinesque, ceteraſque ſpecies quas ex praedictis vaporibus (quos Graeci Ἀτμίδας vocant) nascentes ſimplex et ſpiritualis natura aëris donec in terrena humidaque pondere graventur, ſuſtinet; ipſe vero ut praediximus, puritatem ſuam et ſpiritualitatem incorruptibilem poſſidet, neque purior neque ſpiritualior in luce quam in tenebris, neque ſubtilior; neque plus inferiora ſe corpora penetrat in ſerenitatibus, quam in per-

turbationibus suis. Hinc a philosophis Graecorum vocabulum sibi attributum est condignum. Aër enim dicitur, id est spiritus, ideoque simplex ac spirituale corpus a Physicis vocitatur, quod ab his qui Olympi montis verticem ascendunt, indubitanter approbatur, cum illic nulla ἀτμὶς, hoc est vaporatio, seu de terra seu de aqua, potest exaltari. Quod autem inferior pars ejus, aëris dico, vapores recipit ad mortalium animalium utilitatem, quae absque flatu aëreo vivere non valent, divina providentia administrante dispositum est. Si enim simplicitas illius absque ulla humiditate, quadamque corpulentia interposita mortalium corporum pulmones inflaret; nequaquam ignea natura quae cordibus inest arderet, ac per hoc totum corpus frigesceret, caloris virtute desertum per quam vitalis motus mortalia membra ministrat. Ut ergo subtilitas aëris adjunctis sibi vaporibus in pulmones intraret, fortioremque impetum faciens ignem cordis incenderet, propterea inferior pars aëris circa terras aquasque diffusa, humiditatis corpulentiaeque capax facta est, absque suae simplicissimae serenissimaeque naturae vel corruptione, vel detrimento, vel additamento, vel ulla mutatione vel transmutatione. Propterea autem dixi aëreum solum spiritum ad ignem cordis incendendum, seu ad alia corpora sensu carentia nutrienda non sufficere absque ulla corpulentia intermixta, quoniam igneum aëreumque elementum per se sibi invicem junguntur, ita ut nullum motum sensibilem efficiant, prae nimia suae naturae subtilitate, quae semper quieta est omnique perturbatione remota. Dum vero inferioribus se elementis, terrae dico et aquae miscentur, in illorum corpulentiori qualitate vim suam exercent, motusque suos quibus corpora sensibilia administrant, manifestos depromunt. Hoc autem paradigma propterea introduximus, ut incunctanter cognoscamus humanam naturam in regeneratione ejus serenissimam esse futuram, dum in ea nihil terrenum seu humidum seu ponderosum relinquetur, omnino in spiritum conversa: diversarum tamen qualitatum capacem fore absque ulla restitutionis suae permutatione aut contraria sibi passione. Ut enim aër iste ex quo similitudinem quandam humanitatis accepimus, aethereos desuper splendores, deorsum vero concretas ex terra et aqua recipit fumigationes: ita humanitas ad imaginem Dei facta, irrationabilibus autem suis motibus in amorem rerum sensibilium, inque corpora corruptibilia quae eam aggravant miserabiliter lapsa, dum tempore regenerationis in antiquum revocabitur statum, divinis radiis in se et supra se splendentibus in his

qui deificabuntur fulgebit; temporalium autem mortaliumque rerum quibus in hac vita inficitur, phantasticam memoriam infra se et extra in his qui omni beatitudine privabuntur sustinebit; non ut ipsa in seipsa poenas luat, sed ut illa quae contra voluntatem creatoris sui attraxerat, extra ipsam damnentur, penitusque pereant; malitiam dico et impietatem, ceteraque nequitiae membra, quae ex operibus carnis hoc est, carnaliter animae viventis, merito originalis peccati occasionem sumserunt; quae dum per se quaeruntur, nihil sunt, quoniam in numero eorum quae a conditore omnium substituta sunt, non sunt. Ex irrationabilium quippe animalium similitudine rationabili naturae subrepsere; ideoque in ea omnino damnabuntur, ne ei perpetuo noceant, quamvis in propriis impiorum voluntatibus recordationes eorum quibus torquebuntur permansuras esse non sit negandum. Aliud est enim omnem malitiam generaliter in omni humana natura penitus aboleri, aliud phantasias ejus, malitiae dico, in propria conscientia eorum quos in hac vita vitiaverat semper servari, eoque modo semper puniri: quemadmodum aliud est eandem humanam naturam in suam gratiam quam peccando perdiderat, divinae videlicet imaginis dignitatem restitui; aliud uniuscujusque electorum propriam in bonis meritis conscientiam, qua in hac vita Deo suo in omnibus servierunt, super omnem humanitatis virtutem deificari, eoque modo semper ac beate vivere et super omnia quae sunt exaltari. Ibi enim erunt, ubi est ille quem in hac vita dilexerunt, et semper eum videre appetiverunt.

32. Hic occurrit quintuplex rationabilis creaturae theoria. *Prima* enim speculatio ipsius est, in generali illa et communi substantialique virtute qua omnes homines simul et semel in prima ejus conditione eam participant, sive boni sint sive mali. *Secunda*, in processionibus ipsius in hanc vitam mortalem per singulorum hominum ex corporibus generationem. *Tertia*, in reditu ipsius generaliter per seipsam in angelicum statum quem deseruit, in hunc mundum sensibilem cadens. *Quarta*, in his qui eam participant, et in hac mortali carne viventes, seipsos communemque suam naturam, ac super omnia creatorem omnium quaerentes, merito suae propriae ac bonae voluntatis gratia duce ad communem suae naturae integritatem redire adepti sunt: ac deinde dono divinae gratiae super omnia post se relinquentes, omnia in ipsum Deum transferentes. *Quinta* speculatio est, eorum qui universaliter naturae insita bona, quae omnibus, nemine excepto, divina lar-

gitate praestantur et praestabuntur, possidebunt. Ad summa tamen dona divinae gratiae quae solis justis reposita ac praeparata sunt, pervenire non poterunt, cum in hac vita Deo servire noluerunt, temporalium rerum amore detenti; quo videlicet amore in alia vita, sive in solis animabus sive receptis corporibus, velut inextinguibili flamma ardebunt, dum illic non invenient ea, quibus hic intemperanter inhiabant; sed eorum vanas falsasque phantasias videbunt, quas cum veluti veras res comprehendere voluerint, umbrarum instar evanescunt, cum naturali subsistentia non fulciuntur. Erunt enim sicut scriptum est, *Vanitas vanitatum et omnia vanitas.* Ipsae erunt cogitationes de quibus Psalmista ait: (quod etiam paulo superius introduximus) *in illa die peribunt omnes cogitationes eorum.* Ac si diceret, omnes cogitationes quas in hac vita de rebus terrenis temporalibusque animabus suis et carnalibus desideriis dediti infixerant, in illa die, hoc est in apparitione veritatis peribunt, quando de his quae viventes in carne, cogitaverant, resurrecturi in spiritu nihil invenient. Quid enim perfidus Judaeus, arrogans Ismaelita, exorbatus impietate paganus de falsa felicitate, quam sibi vana opinio in futura vita promittit, inventuri sunt; aut quanta tristitia, quantus dolor, qualis flamma perpetuae egestatis eos torquebit, quando nihil terrenarum cupiditatum mortaliumque deliciarum quas spe vana imbiberant, reperturi, nihilque eis remanebit praeter vacuam incomprehensibilemque rerum, quas sibi futuras esse crediderant, umbram fugitivam? Quam semper comprehendere volentes, cum nihil est, poenas luent aeternas, ut non dicam de his qui fidem catholicam profitentur, carnalia tamen sibi et localia et temporalia et sensibilia bona futura esse existimant, similiter etiam de suppliciis infernalibus arbitrantur. Ubi datur intelligi quod nihil in natura rerum poenas patietur praeter vanas impiarum animarum cogitationes in semet ipsis extra omnem naturam, cum in numero naturarum non sunt. Ex mala enim voluntate terrenisque desideriis occasionem acceperunt. Ut enim quod saepe diximus, ultra omnes naturales virtutes justorum beatitudo per conditoris gratiam exaltabitur, ita infra omnem naturam impiorum suppliciorum per ejusdem conditoris justitiam deprimetur. Quid enim inferius est, extraque omnem naturam demersius vanitate vanitatum falsisque imaginationibus rerum quae semper peribunt? hinc illud mirabile et inexplanabile nascitur. Attamen vera ratione, divinaeque scripturae auctoritate ita fieri et non aliter probatur; quoniam

ultra omnia naturalia bona beatificantur justi, ac velati ex contraria parte infra eadem naturalia bona puniuntur impii: et quomodo natura illa quam et boni participant et mali, medietas quaedam constituitur, ita ut neque beatitudine bonorum augeatur, neque infelicitate malorum minuatur, suis solummodo naturalibus bonis subnixa contentaque omnium substantias continens omnia sua omnibus, participantibus se ministrandae bonis naturalibus. Siquidem inde est generalis omnium forma, qui eam participant; inde singulorum specialissima species, pluralitatisque infinitus numerus; inde numeri incrementorum corporalium per loca et tempora. Tempora nunc dico spatia quibus corpus humanum ad perfectum sui incrementum pervenit, loca vero sedes singulorum corporis membrorum, unde naturalia accidentia corporum animarumque procedunt. Et quid dicam? Ita illa humanitas omnium generalis a conditore suo intra duas sibi invicem opposita extremitates, inter felicitatem dico electorum et infelicitatem reproborum librata est, ut in his qui boni sunt, quandam ineffabilem pulcritudinem ultra suas virtutes gratia largiente de sursum accipiat; in his autem qui mali sunt, nullam turpitudinem deorsum justitia prohibente in seipsam attrahat. In ipsa siquidem nullius turpitudo turpis est, nec malitia nocet, nec error errat. Suus conditor omne quod in ea fecit, exornat, et nullo modo punit; omne autem quod in ea non fecit, in ea sustinet et finit, et impunitum fieri non permittit. Sed illa poena dupliciter intelligitur; aut enim delicta in his, qui ad principium suum revertuntur, per indulgentiam puniuntur; aut in his qui a principio suo semper fugiunt, perpetuo torquentur.

33. Si autem a me quaeris, qua ratione ea quae a Deo facta non sunt, intra ea quae ab eo facta sunt continentur; aut quomodo ea quae extra humanam naturam computantur, intra eam puniri possunt; primo tibi respondebo juxta simplicitatem catholicae fidei: *Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?* Et cum investigabiles sint viae illius in omni tempore; quomodo in operibus ejus et providentia et bonitate et justitia ratio quaeritur, qui omnem rationem superat et intellectum, et super omne quod dicitur et intelligitur exaltatur? At si de talibus rationem exigis, exige similiter qua ratione omnia de nihilo facta sunt; qua ratione mundus iste solvetur, et in causas suas revertetur; et qua ratione mortalia nostra corpora, non solum in spiritualia, verum etiam in animas nostras transibunt; qua ratione

nos qui in hac vita ex tribus fatis fimilae, corpore et anima et fpiritu compofiti fumus, in futuro veluti in unam quandam maffam fimplicem fermentabimur in infeparabilem fpiritualitatem; qua ratione homines mortales per naturam, (omne enim quod a feipfo non accepit effe, mortale dicitur) in immortalem Deum mutabuntur per gratiam. Ac ne longius praefenti negotio transitum facere videamur, fi quaeris a me, qua ratione quod non eft fecundum naturam, fed extra naturam, expellitur in natura et fuftinetur et punitur, ipfa natura impunita permanente, omnibusque contrariis paffionibus illaefa; quaeram a te qua ratione ea quae virtute naturae excellunt, qui intra terminos naturae continentur poffidebunt, hoc eft, qua ratione fancti et naturae fuae fines non excedent, et ea quae ultra naturam funt, dona videlicet gratiae fuscipient: At fi in his omnibus non folum humana, verum etiam angelica ratio deficit et intelligentia; patiens efto, et divinae virtuti incomprehenfibili locum da eamque filentio honorifica; quoniam dum ad eam pervenitur omnis ratio deficit et intellectus; et inter cetera quae omnem rationem et intellectum fuperant, humiliter concede poffe fieri divina providentia adminiftrante ea quae et extra et contra naturam funt, virtute naturae fuftineri et intra eam puniri, ipfa femper in feipfa incolumi perfeverante. At fi dixeris, haec omnia divinae virtutis infcrutabilia miracula, omni creaturae rationabili et intelligibili cognoscere impoffibile effe, cur omnia quae facta funt et quomodo facta funt; non tamen in omnibus fupra cognitionem fiunt, ut de eis nulla reddatur ratio cur facta funt. Propterea fiquidem, inquis, omnia de nihilo facta funt, ut divinae bonitatis amplitudo et largitas per ea quae fecit, et oftenderetur et laudaretur. Nonne hoc docet pfalmus ifte prophetico fpiritu cantatus, in quo omnis creatura invifibilis et vifibilis creatorem omnium laudare jubetur: *Laudate Dominum de coelis*, etc. In cujus fine mirabili Theologiae contuitu apertiffime datur intelligi, quod omnia in fpiritualem naturam reverfura funt. Ita enim concluditur: *Omnis fpiritus laudet Dominum.* Si enim fola intra femetipfam divina bonitas quieta absque ulla operatione perfeveraret, non fortaffis laudis fuae occafionem faceret; jam vero in omnia vifibilia et invifibilia feipfam diffundens, et in omnibus omnia exiftens, rationabilem intellectualemque creaturam ad feipfam cognoscendam convertens, ceterarum vero rerum pulcras et innumerabiles fpecies rationabili et intellectuali creaturae in materiem fuae laudis praeftans: ita

omnia fecit ut nulla creatura sit, quae non aut per seipsam et in seipsa, aut per aliud summum bonum non laudet. Alia ratio est qua omnia de nihilo facta sunt. Summum bonum quod a seipso et in seipso subsistens bonum est, non debuit abstinere a conditione bonorum, quae nec a semetipsis, nec in semetipsis, sed ab ipso et in ipso bona sunt. Ac per hoc ex non-existentibus existentia creavit, ne veluti invidiae reprehenderetur, retrahens se a substitutione eorum quae potuit substituere. Alioquin neque dominus esset, neque conditor naturarum, neque suorum bonorum copiosissimus et in nullo deficiens largitor, neque justissimus meritorum judex, neque omnium provisor, si nihil crearet.

34. Cur autem mundus iste solvetur, inque suas causas revertetur, talis ratio redditur. Omnia quae ex causa omnium procedunt, et ex primordialibus causis in ea constitutis, naturali motu suum principium semper appetunt, extra quod quiescere nequeunt. Alia ratio: omnia quae ex fonte omnium manant, vilescerent, imo etiam penitus perirent, si ad fontem suum redire neque possent neque redirent; at si visibilium reditus in suas invisibiles causas prohiberetur, valde naturali omnium desiderio non solum contrarium, verum etiam fieret nocivum. Mortalia vero nostra corpora non solum in spiritualia, verum etiam in animas nostras propterea transibunt, cum naturalis necessitas cogit; ut quemadmodum anima rationalis ad imaginem Dei facta, in eum cujus imago est et similitudo revertetur; ita et corpus quod ad imaginem animae, ac veluti imago imaginis est factum, in suam causam quae est anima, ac per eam veluti medietatem quandam in ipsum Deum, qui est unica omnium causa, vertatur, omni terreno pondere et corporalitate absolutum. Cujus rei paradigmata manifesta promuntur. Videmus enim humorem in fumum, et fumum in flammam, ac per hoc humorem in flammam, flammam vero in igneum transire elementum. Physici etiam perhibent, solarem radium de mari, deque fluminibus, omnibusque aquarum collectionibus madoribusque terrenis in seipsum attrahere, inque suam naturam veluti quaedam alimenta consumere.

35. De eo autem quod nos qui in hac vita compositi sumus in simplicem quandam unitatem adunabimur, talis ratio est. Oportebat siquidem imaginem unius ac summae Trinitatis, quae in seipsa inseparabilis et simplex et incomposita est, in unitatem et inseparabilem simplicitatem redigi, alioquin dignitatis amplitudinem perderet, et pulcritudinem deformaret, quod fieri divina clementia non

finit. Non enim principale exemplum imaginem sibi similem a seipso et secundum seipsum factam, elongari semper a se quadam deformitate et dissimilitudine aut aliqua compositione, sua simplicitate remota, permittit. Eadem ratio est de reditu mortalium hominum, qualicunque modo mortales dicantur, seu quia nec a seipsis nec in semetipsis subsistunt, seu quia poena originalis peccati mortalitate absorpti sunt, in Deum suum qui solus immortalis est. Non enim conveniret immortalis creatoris bonitati imaginem suam aeterna morte detineri. Nam quod eam merito perversae voluntatis, qua sibi obedire noluerat, mortalem fieri morique permiserat, plus misericordiae quam vindictae manifestat. Siquidem corrigere eam, correctamque ad seipsam revocare: non autem incorrectam, semperque expulsam et in infinitum elongatam voluit. Si itaque de talibus non quomodo facta sunt, sed qua ratione facta sunt conaris astruere, unum quippe omnem superat intellectum, alterum quodammodo theoreticis speculationibus comprehensibile esse non denegatur, ut nulla de eo reddi possit ratio; et ego nonnullam rationem de praesenti quaestione conabor reddere. Videtur enim mihi propterea totius universitatis conditae creatorem et ordinatorem irrationabiles motus perversae malorum et hominum et angelorum voluntatis intra eam puniri sivisse, ipsa viz. universitate omnibus contrariis passionibus absoluta omninoque libera semper subsistente, *ut ex collatione*, sicut ait S. Augustinus, *perversae voluntatis impiorum laudaretur et exaltaretur rata voluntas justorum.* Etenim, ut ipse ait, *nigrum colorem inter ceteros ars picturae interserit, ut ex comparatione ipsius, dum obscurus cernitur, aliorum colorum claritas probetur.* Nam quod deforme per seipsum in parte aliqua universitatis existimatur, in toto non solum pulcrum, cum pulcre ordinatum, est, verum etiam generalis pulcritudinis causa efficitur; et est sapientia ex collatione insipientiae, scientia ex collatione ignorantiae, quae est per defectum et privationem, et ut breviter dicam, omnes virtutes ex oppositis sibi vitiis, non solum laudem comparant, verum etiam sine illorum comparatione laudem non adquirerent. Eadem ratione beatitudo justorum gloriam sibi invenit ex suppliciis impiorum, gaudiumque bonae voluntatis ex tristitia perversae; et ut vera ratio pronunciare non trepidat, omnia quae in partibus universitatis mala, inhonesta, turpia, misera, suppliciaque ab his qui simul omnia considerare non possunt, judicantur; in contemplatione universitatis, veluti totius cujusdam picturae pulcritudinis neque supplicia

ſunt, neque miſera, neque turpia, neque inhoneſta, neque mala ſunt: quicquid enim divinae providentiae administrationibus ordinatur, bonum et pulcrum et juſtum eſt. Quid enim melius eſt, quam ut ex oppoſitorum comparatione et univerſitatis et conditoris omnium laus ineffabilis comparetur? Quid juſtius, quam ut bene meriti ſublimiſſimum rerum ordinem, male vero meriti infimum obtineant? Quid honeſtius, quam ut ex propriis ſingulorum habitudinibus univerſitas rerum omnium ornetur? Nemo itaque recte philoſophantium exiſtimat ullam malitiam malumve, ullam impietatem impiumve, ullam miſeriam miſerumve, ullam poenam punitumve, ullum ſupplicium ſuppliciove obnoxium, ullam turpitudinem turpeve, ullam inhoneſtatem inhoneſtumve, in bona, et optima, et religioſiſſima, et feliciſſima, et impunibili, et beatiſſima, et pulcherrima, et honeſtiſſima totius univerſitatis conditae ordinatione; et ab eo qui ſumma honeſtas eſt, ſumma pulcritudo, ſumma beatitudo, ſumma quies, ſumma felicitas, ſummum bonum ſummae religionis ordinatae. Aliud enim eſt conſiderare ſingulas univerſitatis partes, aliud totum. Hinc conficitur ut quod in parte contrarium eſſe putatur; in toto non ſolum non contrarium, verum etiam pulcritudinis argumentum reperitur. Infernus itaque cum a Graecis ἅδης, hoc eſt triſtitia vel deliciarum privatio, dum per ſe ipſum conſideratur, malum malis cognoscitur; dum vero in univerſitatis pulcherrima ordinatione conſtituitur, bonum bonis efficitur: quoniam non ſolum juſtiſſimi judicis ſeveritas, (aeterna namque ſententia in eo manifeſtatur) verum etiam beatorum hominum et angelorum laus felicitatis adquiritur, et pulcritudo cumulatur. Quare itaque intra terminos naturae fieri non ſineretur, unde laus ejus et adquiritur et pulcritudo augetur? Cur autem diverſa impiorum ſupplicia inferni vocabulo Latini ſolent ſignificare, ex opinione vulgi, ut S. Auguſtinus in duodecimo libro Hexaemeri ſui explanat, tractatum eſt. Antiqui enim ſpes ſuas fabulis animasque ſepulcris dantes, quemadmodum cadavera corporum obruta ſepulcris; ita etiam animas cum ipſis cadaveribus detentas in iisdem ſepulcrorum cavernis putabant. Hinc infernum quaſi infra terram poſitum vocabant. Inde falſa crevit opinio, animas videlicet locales eſſe ſub terra. Graeci autem ſolito more res acutius conſiderantes expreſſiusque ſignificantes, ἅδην (ut diximus) hoc eſt triſtitiam appellaverunt infernum. Naturam ſiquidem rerum viſibilium et inviſibilium diligenter rimantes, locum ſuppliciis invenire non potuerunt,

niſi in libidinoſae voluntatis malorum hominum et angelorum egeſtate, rerumque quas intemperanter amaverant defectu et privatione: ex quibus triſtitia naſcitur, qua rationabilium animarum irrationabiles appetitus ſive in hac vita ſive in futura torquentur. Egeſtate quidem non valentes invenire quod ſibi optant fieri; defectu vero et privatione, dum quod illicito pernicioſoque amore poſſidere putaverant, omnino ab eis aufertur, diutiusque eo abuti non ſinuntur. Et hoc eſt totum quod dicitur malarum cogitationum irrationabiliumque cupiditatum poena atque ſupplicium, dolor videlicet atque triſtitia, quibus duobus impiorum conſcientia intra ſemetipſam punitur; quae duo propterea mala non ſunt, quoniam juſtiſſima divinae providentiae adminiſtratione his quos torquent, accidunt; et quoniam quod ubique in omnibus malum non eſt, malum dici non poteſt. Eſt autem triſtitia bona in his qui ſua lugent delicta, ſicut ait Dominus in Evangelio: *Beati qui lugent nunc, quoniam ipſi conſolabuntur.* Similiter bonus dolor in his quibus tardum moroſumque videtur, donec ad promiſſam ſibi beatitudinem perveniant. Quo dolore Apoſtolus laborabat, dicens: *Utinam diſſolvi et eſſe cum Chriſto.* Quid dicam de doloribus eorum qui pro Chriſto martyres ſiunt? Triſtitia autem dolorque impiarum cupiditatum, ſive in hac vita ſive in altera, propterea mala non ſunt; cum mala deſideria puniunt: urit enim triſtitia quae naſcitur ex egeſtate rerum temporalium, veluti quaedam inextinguibilis flamma imperfectos appetitus. Mordet veluti vermis non moriens, dolor qui putredine libidinoſae concupiscentiae naſcitur, dum quod concupiscitur, aufertur. Eſt et alia ratio quae triſtitiam et dolorem impiorum mala non eſſe perhibet. Sunt enim veluti quaedam materia copioſiſſimae laudis, aeterni gaudii, aeternaeque ſalutis, quibus qui in Deum transeunt, fruuntur. Repertum eſt itaque, ut arbitror, illud tertium quod quaerebas ceterisque duobus praeferebas, hoc eſt poſſe puniri quod in natura rerum nec ſecundum ſubſtantiam nec ſecundum naturale accidens, nec omnino a Deo factum eſt, in aliquo ſubjecto naturali et ſubſtantiali a Deo facto, quod per ſeipſum nec punitur, neque in ſe punito compatitur; et hac ratione recte intelligitur quod veriſſime creditur, Deum videlicet in nulla natura a ſe condita punire quod fecit; quod autem non fecit punit.
D. Repertum ſane; quamvis adhuc non omni caligine remotum. Non enim jam clare perſpicio et absque ulla nebula luculenter, quomodo poteſt puniri quod non eſt, et quod eſt, puniri non poteſt; facilius namque crediderim

posse puniri quod est, quam quod non est. M. Ecce iterum quasi obliviscens praeteritarum rationum videris, et quem putaveram ex praesentis negotii profundo emersum et absolutum, denuo demersum atque detentum te esse vereor. D. Non adeo te oportet vereri. Siquidem de talibus quae inter nos conveniunt, quaedam mentis acumine, veluti aethereum lumen, purissime penetro; quaedam vero caliginose ac veluti aëre intercisas ruptas nubeculas conspicor. Ideoque non me pudet, nec piget repetere ut lucidius aspiciam quae adhuc mentis meae obtutibus non omnino patefacta sunt. M. Age igitur; dic num omnia quae sunt ab eo solo qui vere est et totius essentiae superessentialis causa, ex non existentibus in existentia deducta sunt; et utrum quiddam in natura rerum est, quod ab eo substitutum non est. D. Cur me interrogas de eo quod omnibus recte philosophantibus notissimum est, et incunctanter definitum? Ab uno enim omnia, et nihil est quod ab eo non sit. M. Putasne itaque omne quod ab ipso est, posse corrumpi? D. Nec hoc dixerim; omne enim quod in essentiam duxit, non ut esset tantummodo duxit, sed ut semper esset, cum semper causaliter in eo erat. Omne autem quod semper est, aeternum est; omne autem aeternum verum; omne autem verum nulla vi potest corrumpi. Nullum igitur ab uno omnium principio factum recipit sui corruptionem. Quid enim illud corrumpere posset? Non enim verum neque verisimile est, ut a creatore corrumpatur, quod ut semper esset, ab eo constitutum est. Et si aliqua natura creata melior illo est, inferiorem se naturam corrumpere impossibile est; quoniam bonum nullius boni corruptionis causa fieri potest: sin autem inferior se creatura sit, difficilius est, inferius corrumpere quod superius est. At si aequale sibi bonum est, nullum bonum aequale sibi bonum corrumpere appetit, dum ejusdem virtutis sint et operationis et essentiae. Relinquitur ergo nullam naturam alteram corrumpere velle vel posse. Est et alia ratio quae indubitanter asserit, ullum eorum quae ab uno Deo conditore omnium sunt, corruptionem nec recipere nec corrumpi posse. Si enim corrumpi inchoaret, corruptionis ejus finis sequeretur. Omne siquidem quod inchoat pati, passionis suae duplicem finem expectat. Aut enim penitus ut non sit sua corruptione consummabitur, suaque corruptio secum extinguetur; consumto quippe corruptibili; corruptionem ejus perire necesse est, quando non invenit quod corrumpat: aut ad talem finem corruptio perveniet, ut in eo quod corrumpit, aliquid incorruptibile remaneat, quod corrumpi non

potest, eoque reperto ipsa corruptio necessario deficit; corruptio quippe quando nihil corrumpit, in seipsa extinguitur. Sed haec duo vera refutat ratio. Nulla enim natura potest corrumpi, ut penitus non sit, et ad nihilum redigatur; ad hoc quippe creata est, ut semper subsistat: at si inchoaret corrumpi, et ad talem finem perduceretur, ut penitus sua corruptione interimeretur; profecto ad nihilum redigeretur, quod virtus essentiae a summo bono conditae penitus excludit. Nulla itaque natura corrumpi inchoat, neque finem interemtionis suae expectat. Si autem quippiam a Deo factum incipit corrumpi, et tamen in eo relinquitur quod corrumpi impossibile est, nullamque corruptionem recepit; profecto ipsum est, quod solum et totum a Deo incorruptibile factum est, quod corruptionem non recipit, ac per hoc nusquam nunquam corrumpi inchoavit. Nullum itaque eorum quae a summo condita sunt, corruptionem vel corrumpendi possibilitatem recipit. M. Video te resipiscere, ac de his quae tibi caliginosa visa sunt, claram indubitabilemque rationem reddere. Hac itaque de incorruptibilitate rerum a Deo conditarum definita sententia, considera num omne quod corrumpi non potest, potest puniri. D. Qua ratione id fieri potest non intueor; videtur enim mihi omne quod corrumpi non potest, puniri non posse; sicut omne corruptibile, punibile arbitror esse. Corruptionem siquidem quandam poenam fieri quis negarit? Nam dum corpora nostra mortalia, ipsum dolorem qui repentina sanitatis corruptio definitur, patiuntur, ea puniri sentimus. Animas quoque adhuc in eis detentas, eisque compatientes quodammodo puniri nullus ambigit; cum ratio doceat simplicem animae naturam neque corrumpi neque puniri, neque passionibus corporeis infici; compati tamen dicitur, dum congenito sibi corpore et compaginato auxilium praestare laborat, ne destruatur. Semper enim appetit corpus sibi superadditum in hoc colligere in unoque, ne fluat et corrumpatur, continere. M. Anima itaque ad imaginem Dei facta, sicut nunquam corrumpitur per seipsam, ita nunquam punitur. D. Non aliter praefata docet ratio. Si enim nulla spiritualis substantia per seipsam puniri potest; quanto magis illa quae ad imaginem Dei facta est. M. Quid ergo dicemus de corpore? Numquid cum corrumpitur, punitur? D. Puniri non dicimus, nisi quod suam poenam sentit: ideoque si solus animae sensus est, quod ex mortuis cadaveribus datur intelligi; corrumpitur solummodo corpus, non autem punitur. Nam et corpora rerum omni sensu carentium, ut sunt ligna et lapides,

herbarumque germina, corrumpi dicimus, non autem puniri. Sed si sensus exterior non solum ad animam, verum etiam ad corpus pertineat; non magnopere negandum corpus mortale et animale et corrumpi et puniri posse. M. Corpora igitur mortalia si sensus sint capacia, corrumpi et puniri; sin vero sensu carentia, corrumpi solummodo videntur posse. D. Ita existimo. M. Omnia itaque corpora mortalia, sive solummodo corrumpantur sive simul et corrumpantur et puniantur, a Deo facta non sunt. Praedictis siquidem rationibus confectum est, omne quod a summo bono factum est, nullam corruptionem, et per hoc nullam poenam recipere. D. Mundum istum visibilem sensibilibus corporibus maxime subsistentem a Deo factum esse, quis nisi insipiens negare praesumat? M. Quomodo ergo illius corpora corrumpuntur vel puniuntur? D. Duobus modis corruptionem dicimus: quorum unus quidem ille qui generalium elementorum coitum per visibiles species in generationem procedere docet, et iterum specialium corporum resolutionem in catholica elementa ex quibus compacta sunt reditum; alter quo nullius creaturae essentiam et virtutem et operationem posse vitiari affirmantes, rationabilis intellectualisque creaturae voluntates irrationabilibus motibus corrumpi approbamus. Et primus quidem modus temporalium localiumque rerum et sensibilium plus videtur docere in se invicem transfusionem et transmutationem, quam corruptionem; cum omne quod divina providentia ordinatum est, pulcritudinem infert universitati, non corruptionem. In his enim omnibus et naturalium substantiarum integritas, et qualitatum naturalium mutabilitas custoditur; quibus duobus sensibilis creaturae plenitudo componitur: ac per hoc abusive temporalium rerum varietas per incrementa et resolutiones incrementorum corruptionis nomine appellatur. In hac forma locutionis intelligitur Apostolus dixisse, de fragilitate humani corporis disputans: *Corruptibile hoc induetur incorruptionem, et mortale immortalitatem.* Et alibi. *Corpus quod corrumpitur aggravat animam, et terrena habitatio deprimit sensum multa cogitantem.* Quibus verbis non solum humani corporis adhuc fragilis atque mortalis solutionem in elementa simplicia quorum qualitatibus invicem convenientibus componitur, verum etiam ex ipsis iterum revocationem inque spirituales incorruptibilesque qualitates reditum significat, terreni corporis mutabilitatem corruptionis vocabulo appellans. Non enim propterea ista sensibilia et temporalia spernuntur ab his qui spiritualia desiderant et aeterna, quasi mala sint; sed

quia instabilia et mutabilia sunt, finemque transmutationis suae in melius expectant, et in comparatione stabilium immutabiliumque nullum transmutationis suae finem in melius expectantium veluti contemtibilia penitusque deserenda et postponenda judicantur. Secundus vero modus non in rerum mutabilium transfusionibus intra naturam versatur, sed in propriarum voluntatum perturbationibus quae extra naturam sunt; quum quae ex Deo non subsistunt, corruptiones quae vere dicendae sunt, perversae voluntatis vitia considerat. Proinde hujus mundi corpora non corrumpi, sed in seipsa naturali motu ac varietate transfundi existimanda sunt, ac per hoc neque puniri. Naturales siquidem passiones poenarum vocabulo juxta proprietatem rerum nullo modo appellandae sunt: et si quis dixerit sensibilium corporum in semetipsis transfusiones per generationem et solutionem propter peccatum humanae naturae fieri, ac per hoc veraciter corruptiones posse vocari; videat totius visibilis creaturae ordinem et pulcritudinem non nisi in vicissitudinibus rerum per loca et tempora constare; illasque vicissitudines ac varietates non aliunde nisi divina providentia et administratione causas ducere, et plus ad humanae naturae eruditionem, et ad creatorem suum revocationem factas fuisse, quam ad peccati ultionem. Eo enim modo spiritualis medicinae imaginem suam Deus voluit et in seipsam et ad seipsam revocare, ut rerum mutabilium taedio fatigata et exercitata, immutabilium aeternorumque stabilitatem contemplari desideraret; ardenterque verorum incommutabiles species appeteret, in quarum absque ulla varietate pulcritudine quiesceret. Hinc conficitur quod etiam in superioribus praesentis disputationis plurimis locis est conclusum atque definitum, nullam aliam sedem corruptionibus poenisque posse reperiri praeter rationabilis et intellectualis creaturae perversos illicitosque propriae voluntatis motus, qui nec ex Deo, nec ex natura condita occasiones accipiunt; incausales enim sunt, cum per seipsos dum quaeruntur, nihil aliud in eis invenitur praeter licitae et naturalis voluntatis privationem atque defectum. M. Omne itaque quod corrumpi non posse, puniri posse ratio non sinit; omne autem quod ex una omnium causa factum est, poenas pati impossibile est. Porro si impiorum supplicia futura esse divina testatur auctoritas, quae nullo modo fallit vel fallitur; sequitur ut in aliquo quod ex Deo factum est, ideo non abusive dicitur esse, et probabiliter concluditur impassibile, corruptiones poenasque atque supplicia constituas; et ad id de quo

haesitare videbaris intrepidus redeas, et incunctanter dicas, solummodo posse puniri quod non est, in eo quod est, hoc est perversam voluntatem quae penitus substantialis non est, in phantasiis rerum sensibilium, quae phantasiae cum de naturalibus formis in memoria exprimuntur, non omnino non esse intelligendae sunt; quod autem est, omnino impassibile esse necesse est, dum virtute sua quod punitur sustineat, et puniri sinat. Ac per hoc verissime de divina praedicatur justitia quod in nulla creatura quam fecit, puniri permittit quod fecit; punit autem quod non fecit. D. Satis et copiose de hoc negotio est actum. M. Satis plane; si purissime ac sine ulla cunctatione perspicis ita esse et non aliter. D. Clare perspicio, omnique caligine remota intelligo universitatem creaturae a Deo conditae impunibilem esse, omnique corruptione absolutam. M. Redeamus ergo ad propositum, hoc est ad reditum universitatis conditae in suas causas.

36. D. Prius considerandum arbitror qua ratione aeterna erunt supplicia, quando nulla erit malitia, ne sit bonitati coaeterna; et omnis impietas ne sit divino cultui coaeterna, peribit; et omnis nequitia, ne sit divinis legibus infesta, de natura rerum abolebitur; et quod vera exigit ratio, deficiente malitia, nullus erit malus; malus enim malitia malus est. Pereunte impietate, nullus impius remanebit; omnis enim impius impietate impius est: abolita iniquitate quis iniquus relinquetur? Malitiam autem et impietatem et iniquitatem perituras esse nemo sapientum dubitat, considerans malitiam non posse fieri, nisi ubi invenit cui noceat. In futuro autem quando *omnia in omnibus Deus erit*, et omnis liberabitur a servitute, cui malitia nocebit? Nulli. Impietas autem eadem ratione quod peritura sit, intelligitur. Quomodo enim impietas erit et impius, quando falsorum Deorum cultus omnino extinguetur, et unus Deus ab omnibus electis et reprobis in omnibus cognoscetur? Iniquitas quomodo remanebit, quando nemo leges divinas praevaricare poterit? Et hoc apertissime divina declarat Scriptura, quae dicit: *Deficiant peccatores a terra, et iniqui ita ut non sint;* non enim substantiam illorum, sed peccatum et iniquitatem defectura esse credendum est: et quod B. Hieronymus in expositione Ezechiel ab Isaia propheta de generali purgatione totius humanae naturae in figura Jerusalem introduxit, *sanctificabo eam in igne ardente, et devorabit sicut foenum materiem.* Quoniam in ipso loco dupliciter materiem intelligimus; aut enim materies informis quae de nihilo facta est, et ex qua diversitate formarum sibi ad-

juncta hujus mundi sensibilis componitur structura, significatur, quae videlicet materia sicut foenum ardebit, quando sanctificabitur, id est purgabitur ipsa natura ad imaginem Dei facta, ita ut nihil in ea materiale, vel temporale, vel terrenum, vel visibile, vel transitorium mutabileve remaneat, quoniam omnino in spiritualem vertetur stabilitatem et uniformitatem; aut cunctorum vitiorum et malefactorum occasiones, hoc est malitiam, impietatem, iniquitatem materiae vocabulo Propheta insinuare. Quomodo ergo supplicia erunt, quando nihil dignum supplicio in natura rerum relinquetur? M. In superioribus sufficienter de his actum est, et ad purum (ut arbitror) definitum; ideoque nunc breviter quoniam exigis, colligendum. Siquidem inter nos subtracta omni controversia consideratum, omnem malitiam malosque, omnem impietatem impiosque, omnem iniquitatem iniquosque justissima divini judicii sententia, ne naturarum integritati semper impediant, veluti quasdam sordes purgandas penitusque de natura rerum adimendas aboleri; et hoc non solum auctoritate Sanctorum Patrum divinaeque scripturae, verum etiam recte ratiocinationis investigationibus est firmatum: vanas autem cogitationes hominum in falsis rerum temporalium phantasiis in eorum animabus qui solummodo integritatem naturae recepturi sunt, non autem in gloriam immutabuntur, semper mansuras seraque poenitentia de rebus quas in hac vita illicite atque inordinate concupiverant, veluti quadam inextinguibili flamma arsuras. Proinde non mihi videntur conveniens posuisse exemplum, qui rationabilem naturam et semper mansuram, et suppliciorum flammis semper arsuram docere volentes, asbestum lapidem semper manere semperque ardere dicunt: ita ut et substantia ejus et quantitas et qualitas nullo modo minuatur vel corrumpatur, dum flamma in ea non extinguitur. Hac enim similitudine rationabilius uti possent ad suadendum quod non solum naturalia bona rationabilis creaturae semper absque ullo detrimento permanebunt: verum etiam in his qui purgati et sanctificati ultra omnia naturalia bona, deificationem accipient, aeternae beatitudinis gloriam, veluti inextinguibili divinae gratiae flamma fulgebunt; ita ut in eis et naturalis pulcritudo perpetuo maneat, et deificationis claritas super omnia eluceat. Discernis itaque, ut opinor, inter ea quae penitus peribunt, et ea quae aeternis attribuuntur suppliciis. D. Discerno; video enim quod vitia vitiorumque occasiones de natura rerum penitus delebuntur, phantasiae autem rerum temporalium

quibus imperfectae animae in carne constitutae seducuntur, aeternis suppliciorum ardoribus attributae manebunt, ut in eis pravae torqueantur cupiditates pravorum. Sed adhuc non parva mihi obstat quaestio. Si bonitati et beatitudini ceterisque divinis virtutibus quae de Deo praedicantur, nihil erit coaeternum; cur veritati aliquid coaeternum opponitur, hoc est falsum et falsitas? Ut enim ni fallor, veritati opponitur falsitas, ita vero falsum. Si igitur omnis phantasia falsa est, ac per hoc et falsitas; quis phantasiam veritati esse contrariam negaverit? At si phantasia rerum temporalium suppliciis distribuitur aeternis; profecto aeternae erunt phantasiae, perpetuoque opponentur veritati. M. Non immerito talis caligo tibi occurreret, si prius clarissimo ipsius veritatis de qua quaestio est, radio illuminatus, ad purum dinosceres id ipsum esse, absque ulla differentia, (nunquam enim Daedalus volavit, navigasse autem de Creta in Euboeam fertur,) falsum et phantasiam, ita ut omnis phantasia sit falsa, et omne falsum phantasia. Nunc autem quoniam magna differentia est inter falsum et phantasiam, relinquitur ut illud quod proprie dicitur falsum solummodo opponatur veritati, (phantasiam veritati esse contrariam). D. Expone quaeso quae sit illa differentia quae falsum segregat a phantasia. M. Suis definitionibus discernuntur. Est enim falsum quod appetit esse quod non est; aliter enim vult se videri quam est, quia non ita est ipsa res de qua praedicatur, quomodo de ea praedicatur. In quo genere quaedam fabularum sint constitutae, ut volatus Daedali, quae fabula nec vera est, nec veri similis, sed falsa omnino opinio, quae fallit insipientes, ideoque falsum dicitur quia fallit, et decipit judicium eorum qui falluntur falsa pro veris approbantes, quod est proprium erroris; et hoc est quod vere dicitur falsum, quamvis saepe in dialecticis propositionibus negationes falsi nomine vocitentur, saepeque affirmationes negationes quidem: ut omnis homo animal non est, falsum est; affirmationes autem, ut omnis homo justus est, falsum est. Phantasia vero est imago quaedam et apparitio de visibili vel invisibili specie memoriae impressa. Dum enim nulla res corporea vel incorporea per seipsam mortalibus adhuc sensibus conspicua fit, natura rerum constituit ut in sensu exteriori sensibilium rerum imagines, in interiori vero intelligibilium exprimantur: ac deinde veluti ex duobus fontibus, sensibilibus dico et intelligibilibus, duo quaedam flumina in memoriam confluunt, et unum quidem flumen ex inferioribus per sensum corporeum, alterum vero per

eum sensum qui solus animae est, meatum trahit; et omne quod ex his memoriae infigitur, phantasia proprie nominatur, hoc est apparitio, ut superius diximus. Siquidem phantasia ex verbo Graeco quod est φαίνω, cujus interpretatio est appareo, etymologiam ducit. Qua igitur ratione phantasia veritati opponetur, cum et ipsa veritas per seipsam inconspicua in suis phantasiis quaerentibus se occurrit, et ineffabili modo manifestatur? et dum omnis phantasia quaedam naturalium rerum similitudo sit animae impressa, cur quod ex natura procedit veritati contrarium judicaretur, cum nulla natura veritati contrarietatis ratione obsistat? Et hoc approbat vera ratio quae firmissime astruit, nullam phantasiam de eo quod intra naturarum numerum non continetur, posse in sensibus seu memoria exprimi. Omne quippe quod omnino caret substantia et forma et qualitate, nulla potest imaginari similitudine seu apparitione, ac per hoc nulla phantasia. Siquidem phantasiae quae de falsis fictisque corporibus immundorum spirituum in sensibus hominum, quos deludunt, effigiantur, umbrae proprie appellandae sunt, non autem phantasiae. D. Phantasia igitur aliquod bonum est, cum naturalium rerum imaginatio est. M. Illud negare non possum; omne siquidem quod ex naturalibus causis oritur, bonum esse non denegatur. D. Puniri ergo bonum posse cogeris fateri; dixisti enim rerum temporalium phantasias suppliciis aeternis esse distribuendas. M. Nullatenus; non enim dixi ipsas phantasias suppliciis torquendas, sed in ipsis irrationabiles motus perversarum voluntatum suppliciis aeternis subigendos. Consideravimus enim quod non est non posse puniri, nisi in aliquo bono quod est. D. Recordaris, ut opinor, supradictae ratiocinationis tuae, qua incunctanter conclusisti phantasias rerum temporalium animabus infixas, sive in hac vita sive postmodum in altera, omnino nihil esse; ideo in eis perversae voluntates puniuntur, quoniam cum comprehendi posse in aliquo putantur, fugiunt se comprehendere cupientes, et evanescunt. M. Recordor; nec me penitet talia dixisse, quoniam phantasias substantiale bonum non esse omnino dixi, substantialibus autem bonum adhaerere, et ex eis nasci indubitanter probavi: et sive in eis impiorum supplicia, sive justorum praemia disponentur, ubique tamen bonas esse non dubitavi asserere, quoniam et beatorum felicitas quae in contemplatione veritatis constituitur in phantasiis quas propter differentias aliarum phantasiarum Theologi theophanias appellant, administrabitur. Ipse Deus enim per seipsum

semper invisibilis est et erit, *qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem.* Dico autem quod falsum et falsitas non perpetuo vero et veritati opponentur, ne coaeterna sint, nullus sapiens dubitare debet. Quis enim futurae vitae statum rectis ratiocinationibus inquirens, dixerit falsitatem esse futuram, quando veritas in omnibus apparebit, et omne falsum non solum de natura rerum, verum etiam de judicio totius rationabilis et intellectualis creaturae auferetur: ubi nemo fallit et fallitur nemo, dum natura rerum in suas causas revertetur; in quibus nihil aliud considerabitur praeter verum et veritatem, in quantum unicuique electorum juxta donationis suae altitudinem contemplari eam permittetur. Quamvis enim non eodem modo, sed multiplicius in infinitum divinarum visionum ascensionibus et descensionibus justis et impiis apparebit; omnibus tamen apparebit, quando in omnibus injustis, sola injustitia punita et interemta, ipsa purgata et intemerata relinquitur natura, in ipsos gradus de quibus peccando corruerat reversura: de quo reditu, quod restat discutiendi tempus est. D. Tempus plane; prius tamen noscere velim, quoniam me valde perturbat, quomodo universitas naturarum omnium, si in Deum reversura est, ulla supplicia intra se contineri patietur. Non enim supplicium in Deo esse credibile est. M. Dic quaeso, num omne quod inferni et suppliciorum nomine vocitatur, est an non est. D. Coarctor undique. Si enim dixero, est; confestim tum dicturus eris, quid mirum tibi videtur, si quod est in eum a quo sunt omnia inter cetera quae sunt, reversurum sit. Sin autem dixero, non est; respondebis, cur computas inter omnia quae in Deum reversura sunt id quod non est. Et iterum si dedero omne quod inferni nomine significatur, extra universitatem esse; absque mora concludar omni ratione desertus, invitusque cogar fateri, non esse mirum quod intra ea quae sunt in Deo non est, intra ipsum quoque Deum non esse; et deridebit me ratio, quae incunctanter praedicat, extra Deum et universitatem ab eo conditam nihil cogitari vel intelligi posse. Omne enim quod est et quod non est, creatore ambitur et creatura. Si autem dixero, intra; coactus fatebor non solum ea quae sunt, verum etiam quae non sunt intra terminos divinae bonitatis et justitiae et providentiae et judicii contineri. Non enim solummodo ea quae sunt, verum etiam ea quae non sunt, sive per superexcellentiam ultra omnem intellectum, sive per privationem eorum quae sunt, infra omnia quae intelliguntur esse, divina virtute credi-

mus et intelligimus administrari, extra quam omne quod est et quod non est, egredi non potest. Nam omnia quae extra beatorum ordinem expelluntur, extra divinas leges in quibus continentur, evadere non possunt, et quae a superioribus ordinibus cadunt, in inferiores ordines decidere inque eis detineri coguntur. Omnis enim ordo, sive summus sursum versus, sive extremus deorsum versus, sive medius et a Deo est constitutus et intra eum custoditur, extra quem nihil est, et intra quem omne quod est et omne quod non est, mirabili et ineffabili modo, comprehenditur. Sive ergo dixero infernum esse, quod Scriptura testatur divina, sive negavero in natura rerum non esse; negare non potero intra ea quae in Deum reversura sunt, contineri, ipsoque qui omnia ambit, ambiri: et extra quem nihil potest vel cogitari, vel credi, vel intelligi. Praesertim dum inconcusse intelligo tenebras in luce contineri, silentium intra sonitum, umbram intra corpus, ceteraque similia, quae causas suas in his quibus e contrario respondent, constituunt. Sive enim absentia rerum sint, sive defectus et privationes, sive opposita atque contraria, absque his quorum absentiae, defectus, privationes et oppositiones, contrarietates sunt, nullo modo esse intelligi possunt. Esse autem dico ea ratione qua non solum substantialia et naturalia, verum etiam quae eis ex adversa parte respondent, esse dicuntur. Nullum namque vitium est, quod non ex positione virtutis cui ex diametro resistere conatur, continetur. M. Laetor valde quando retia quae tu ipse tetendisti tuae contemplationis viribus illaesus, nullo modoque detentus evasisti; et jam ni fallor intelligis, non solum omne quod ab uno Deo creatum est, verum etiam omne quod irrationabilis motus rationabilis et intellectualis creaturae supermachinatus est, et nunc intra ordinem divinae providentiae contineri, et tunc post universalis creaturae in suas causas reditum, inque ipsum Deum, ordinandum fore, quando totius universitatis conditae plenissima perficietur pulcritudo. Neque hoc mirum dum nulla natura aliam naturam punire, nullum vitium virtutem qua continetur possit corrumpere; et non solum hoc, sed ex his omnibus intra divinas leges ordinatur omnium plenitudo naturarum, et formositas complebitur omnium visibilium et invisibilium, consona absque ulla dissonante harmonia modulabitur. D. Non falleris; nam retia quae tetendi, hoc est problemata quae proposui, propterea a me tensa sunt, ne diutius in eis caperer, sed ab eis absolutus libero mentis contuitu clare perspicerem

universae naturae adunationem ex diversis sibique oppositis cooptari, musicis rationibus admonitus, in quibus conspicor nihil aliud animo placere pulcritudinemque efficere, nisi diversarum vocum rationabilia intervalla, quae inter se invicem collata musici modulaminis efficiunt dulcedinem. Ubi mirabile quiddam datur intelligi, et solo mentis contuitu vix comprehensibile; non enim soni diversi, verbi gratia, fistularum organi vel chordarum lyrae, seu foraminum tibiae, qui quoddammodo sensibus percepti, in numero rerum esse videntur, harmonicam efficiunt suavitatem, sed proportiones sonorum et proportionalitates quas sibi invicem collatas, solius animi interior percipit et dijudicat sensus; quae videlicet proportiones et proportionalitates vocum sensibilium, sonorumque merito dicuntur esse, quoniam non solum nihil ab eis corporeus sensus patitur, verum etiam ultra omnem sensum acutissimis rationabilis animi obtutibus veluti supra rerum naturam considerantur, et dum inter ea quae non sunt computantur, his quae sunt honestissimam praestant et administrant concordiam, sive intelligat qui sonis auscultat, quid in iis dulcedinem et pulcritudinem efficiat, sive non intelligat, inest tamen omnibus interior sensus quem rata rerum ratio, conveniensque adunatio non latet. Quis enim senarii numeri virtutem, qui totius harmoniae intelligitur fundamentum; quis collationes ipsius cum suis sesquialteris, sesquitertiis duplisque intra naturas rerum potest cognoscere, dum rerum omnium visibilium et invisibilium universitas in eo veluti in quodam principali exemplo constituta sit? Quid ergo mirum, si ex his quae sunt substantialiter, et naturalibus accidentibus, et ex his quae non sunt sive per excellentiam sive per defectum et privationem totius creaturae harmonia componatur; dum in omnibus quae sunt et quae non sunt, nulla malitia vel malum, quod bonitati omnium, nulla turpitudo vel deformitas, quae pulcritudini et formositati in causas suas conditoremque suum reversurae restat, omnino non remanebit. Ac per hoc non me movet, dum audio ex suppliciis malarum voluntatum et praemiis bonarum pulcherrimam harmoniam futuram esse, quoniam supplicia bona sunt, dum sint justa, et praemia dum sint plus gratuita quam bonis meritis retributa; quando video graves acutosque sonos eorumque medios quandam symphoniam inter se invicem proportionibus et proportionalitatibus suis efficere. Et siquis ad haec objecerit perversas voluntates malorum hominum et angelorum quibus debentur supplicia, malas esse; ac per hoc in restauratione ac reditu naturarum ma-

lum semper esse remansurum, suppliciaque passurum; et si ita est, sequitur non omnino pulcritudinem naturarum turpitudine malitiae non omnino non infectam esse: huic respondebo duce Deo ac vera ratione, primum quidem intra rerum naturam vel extra eam nullum malum inveniri, sicut Dionysius Areopagita in libro de Divinis Nominibus multiplicibus astruit rationibus, quas nunc introducere et longum et superfluum videtur. Deinde perversos perversarum voluntatum motus malos non esse, sed illicitos; quod enim ex libero rationabilis creaturae arbitrio processit, quis malum esse dixerit? Si enim libertas naturae rationabilis ad imaginem Dei conditae a Deo data est, non enim imago Dei ullis legibus detineri debuit coacta; necessario omne quod ex ipsa libertate evenit, malum seu malitia recte dici non potest, ne in aliquo malum et malitia concludatur. Et si libera voluntas rationabili et intelligibili creaturae non ideo concessa sit ut per eam peccaret, sed ut per eam pulcre et rationabiliter conditori suo inserviret; tamen in suis licet veluti captiva irrationabilibus motibus ad illicita attracta sit, non inde malum nascitur, sed aliquod corrigendum divina justitia et revocandum divina misericordia, si correctionibus suis et emendationibus liberae voluntatis arbitrium fuerit obediens; sin vero contumax superbia inflatum in suis perversis motibus perseverare voluerit, impetus ejus libidinosus retinebitur, ne, quod illicite appetit, apprehendat. Et hoc est totum quod dicitur liberae et perversae voluntatis supplicium; hoc est ab illicitis suis motibus prohiberi, ne ad finem suae cupiditatis possit pervenire. Hoc autem dico, ne beatissimi Dionysii Areopagitae auctoritati resistere videar, qui non solum in aliqua natura seu substantia, verum etiam in nullis irrationabilibus rationabilis naturae affectibus malum sinit inveniri, seu aliqua ratione concedi. Nullum enim rationabilis creaturae vitium est, quod non in aliqua irrationabili bonum sit, ideoque quod ubique prohibitum non invenitur, sed in aliquo in eo in quo prohibetur non malum, sed illicitum vocari oportet. Et ut de hac ratione pauca introducamus exempla, superbia (ut ait B. Dionysius Gregoriusque Theologus) in equo bonum est, in homine vero illicitum et inconveniens. Ferocitas in leone bonum est, et sine qua leo dici non potest, mitis enim leo non est, perdita qualitate naturali: ipsa autem ferocitas in natura rationabili vitium est et inconcessum. Spurcitia porcorum est proprium, in homine alienum; et similia, quae dum in bestiis considerantur, naturalia

bona sunt; in homine vero et angelo vitia contra naturam pugnantia: in nulla tamen mala. Quod enim (ut diximus) in toto malum non est, malum fieri in parte non potest, quamvis videatur esse illicitum, atque purgandum seu refraenandum. Nihil ergo relinquitur quod plenitudinem et pulcritudinem totius universitatis minuat vel dehonestet, sive hic dum adhuc sensibilis mundus cursum suum peragit, sive illic dum in causas suas reversus fuerit, inque eis quietus permanebit. Sed ista theoria paucis recte sapientibus nunc perspicua, in futuro vero omnibus erit patefacta, dum veritas per omnia in omnibus elucescet, quae naturarum omnium secreta incunctanter absque ulla caligine aperiet. Non enim solis juste in hac vita viventibus veritatemque rite quaerentibus, verum etiam injustis pravisque suis moribus corruptis lucemque veram odientibus et fugientibus ipsa veritas per omnia fulgebit in futuro. Omnes enim videbunt gloriam Dei. Nec obstat quod scriptum est: *Tollatur impius, ne videat gloriam Dei. Videat* namque eloquium Dei posuit pro *fruatur:* ac si diceret, tollatur impius, ne fruatur gloria Dei. Etenim oculorum passionibus gravatos non luce perfrui videmus, verum etiam fugere volentes, inque tenebris se abscondere appetentes, non quod sit lux, et quantum utilis valentes eam perspicere ignorantes, sed in infirmitate oculorum suorum causam fugiendi a lumine constituentes. Eodem modo et impii in suppliciis detenti causam odiendae veritatis impietati suae reputabunt, sera inutiliter compuncti poenitentia. Et hoc datur intelligi ex ipso divite poenas patiente; qui *elevans oculos suos dum esset in tormentis, vidit Abraham a longe et Lazarum in finibus ejus:* vidit igitur Abraham et Lazarum in gloria divinae contemplationis, sed ipsius gloriae delectationibus privatus est; seraque poenitentia compunctus, petit Abraham ut mitteret ad suos fratres quos in hac vita reliquerat, ne, sicut ipse, viverent, et ut tormentorum loca devitarent. Non te ergo moveant stultissima et falsissima mortalium cogitationum judicia inanesque opiniones quibus his quae sibi mala et turpia videntur, bonitatem et pulcritudinem et aequitatem universitatis minui et corrumpi existimant, ignorantes quod in omnibus quae intra universitatem comprehenduntur, nullum malum vel turpe, vel injustum invenitur. Neque enim haec summa bonitas et pulcritudo et aequitas sapienter omnia disponens in his quae sunt et quae non sunt, fieri permittit, nec unquam permissura est. Et si quis dixerit; unde igitur haec quae dicun-

tur mala et inhonesta et injusta, et ubi? cui respondendum; non aliunde neque alibi, nisi ex vanitatibus vanitatum inque falsis argumentationibus quae fingunt esse quod penitus non est, blasphemantes et putantes omne quod libidinosis suis affectibus obstat, eosque prohibet atque refraenat, malum esse, quia eis nocet. Inde etiam est, quod divinae providentiae administrationem redarguunt, dicentes impetum liberae voluntatis in aliquo impediri vel retrahi vel extingui, malum esse; ignorantes hoc totum ad divinae bonitatis piissimam clementiam pertinere; optimi quippe serenissimique conditoris est bono, quod fecit providere, ne pereat inque suis propriis nocivisque motibus evanescat. Illud quoque veluti malum in omnium misericordissimum ordinatorem refundunt, punire quod fecit; garrientes, ad hoc multos Deus fecit ut eos puniret, eo modo irae suae viam invenire volens, non animadvertentes Deum in nullo quod fecit punire; quod autem non fecit, puniri permittit. Turpia quoque inhonestaque facta sua in Deum referunt; aiunt *enim si hoc creatori omnium displiceret, nequaquam fieri in natura quam fecit sineret.* Jam vero non solum pulcra et honesta, verum etiam inhonesta et turpia creaturae suae mixtum inserere praedestinavit: ut ex his justitiae manifestandae occasiones inveniret, pulcre quidem honesteque juxta divinas leges viventibus praemia, transgressoribus vero turpitudinisque et inhonestatis sordibus contaminatis supplicia redditurus: utrisque autem juste secundum praedestinationum suarum inevitabile propositum; ac per hoc (ut ait Apostolus) *voluntati ejus quis resistit?* Ut sic totius perversae suae conversationis immutabiles causas divinis praedestinationibus ascribant, non valentes occaecato et insipienti corde intueri summam bonitatem et pulcritudinem, et ut expressius dicam, totius bonitatis et pulcritudinis et honestatis inexhaustum et non deficientem fontem, sicut nullius mali vel malitiae, ita nullius turpitudinis vel turpis, nullius inhonesti vel inhonestatis auctor est vel praedestinator. Haec enim omnia irrationabilium cupiditatum inventa sunt. Nam si ex divina praedestinatione profluerent; necessario in natura rerum semper permanerent. Omne quippe quod divina praedestinatione est dispositum, quis dubitarit semper esse mansurum? Haec autem in aeternum peribunt, et universaliter de natura rerum abolebuntur: non igitur ex aeternalibus causis divinae praedestinationis profecta sunt. Eadem blasphemia est de divina aequitate. Dicunt enim Deum inaequalem, ut non

dicam injustum esse, quoniam (ut aiunt) non aequaliter bona sua distribuit; quosdam exaltans, quosdam spernens, alios pauperes relinquens, alios autem divites magnificans, alios stultitiae caligine occaecans, alios sapientiae lumine illustrans, quosdam dominos, quosdam servos faciens, et caetera in quibus humanae conditionis diversa et infinita varietas in hac adhuc mortali vita perspicitur: non intuentes primum quidem temporalia et transitoria hujus vitae bona vere bona non esse, quoniam non possunt semper manere, et plus amatores suos decipiunt quam eis prosunt; umbrae quippe inanes sunt, ideoque bonis et malis distribuuntur, quoniam ab omnibus auferuntur tam inordinate, et confuse omnibus dantur. Non enim solummodo aeterna perpetuoque permansura, verum etiam temporalia et caduca certis ordinationibus suis dispensantur, in quibus pulcritudo et aeternorum et temporalium constituitur. Deinde considerant quoniam justissimus omnium conditor sapientissimus ordinator unicuique secundum providentiae suae leges impertitur largissimae suae bonitatis donationes, et in nullo fallitur; mortalium vero falsa sunt judicia de divina praedestinatione et administratione, dum quid in hac republica universitatis visibilium et invisibilium agatur nesciunt. Insuper etiam insipientissimos eorum animos fugit, quod aequissimus bonorum omnium largitor naturalia bona aequaliter omnibus partitur; naturalia enim bona eodem modo et bonis et malis tribuuntur, quae in his sensibilibus transitoriisque rebus nullo modo possunt apparere, in intimis autem naturae finibus adhuc occultantur, donec in restauratione universae naturae in manifestum procedant, quando veritas in omnibus apparebit; praefataeque vanitates et falsae mortalium de creatore et creatura cogitationes peribunt, quando *Deus omnia in omnibus erit;* nullumque malum vel turpe vel inhonestum vel injustum in ordine et pulcritudine rerum omnium invenietur; et omne quod vanissimis mortalium opinionibus machinatum est, evacuabitur; ideoque penitus interimetur, quoniam nihil est. O quantum beati sunt, qui simul omnia quae post Deum sunt mentis obtutibus vident, et visuri sunt! quorum judicium in nullo fallitur, quoniam in veritate omnia contemplantur; quibus in universitate naturarum nihil offendit vel infestum est; non enim de parte judicant, sed de toto, quoniam neque intra partes totius, neque intra ipsum totum comprehenduntur, sed supra totum ejusque partes altitudine contemplationis ascendunt. Nam si in numero partium totius, seu in

ipso toto concluderentur; profecto neque de partibus neque de toto recte possent judicare, ideoque ei qui de partibus ac de toto recte judicat, necesse est, prius omnes partes omneque totum universitatis conditae mentis vigore ac puritate superare: sicut ait Apostolus, *spiritualis homo judicat omnia, ipse autem a nemine judicatur.* Sed quorsum ascendit spiritualis ille homo, qui de omnibus judicat, et de quo nemo judicare potest, nisi ipse solus qui fecit omnia? In ipsum itaque Deum ascendit, qui universitatem creaturae simul contemplatur, et discernit, et dijudicat; neque ejus judicium fallitur, quoniam in ipsa veritate quae nec fallitur nec fallit, quia est quod ipse est, omnia videt. Virtute siquidem intimae speculationis spiritualis homo in causas rerum de quibus judicat, intrat. Non enim juxta exteriores sensibilium rerum species discernit, omnia verum juxta interiores earum rationes, et incommutabiles occasiones, principaliaque exempla in quibus omnia simul sunt, et unum sunt. Ibi ergo spiritualis homo judicat omnia, ubi omnia unum sunt, et vere et immutabiliter vivunt et subsistunt, et quo omnia quae primordialibus suis causis profecta sunt, reversura sunt, et quorum nihil extra relinquetur temporalibus mutabilitatibus subjectum, seu localibus circumscriptionibus inclusum, quando universitati naturae super omnia localia et temporalia spatia in causas suas, in quibus omnia unum sunt finito sensibili mundo revertetur. Nam et ipsa loca et tempora cum omnibus quae in eis adhuc in hac vita ordinantur et moventur et circumscribuntur, in suas aeternas rationes redire necesse est, quas rationes tempora aeterna divina vocat historia. Quomodo enim remanebunt tempora secularia, quando nihil erit temporale; quomodo loca, ubi nihil locale? Et haec est ratio quae nullum locum sensibilem et corporalem in natura rerum inferno permittit, vanasque opiniones eorum destruit, qui infernum vel sub terris, vel terrarum in gremio fallacibus suis cogitationibus autumant, ignorantes quod ipsa terra subtus quam vel intra quam infernum constituunt, penitus sit peritura. Si autem terra peribit, profecto nihil sub ipsa et in ipsa quod inferni vocabulo dignum sit, relinquetur; ac per hoc nullus locus intra sensibilem corporalemque creaturam inferno datur, neque aeterno igni in quo impii ardebunt, neque vermibus nunquam morituris. Haec enim omnia tormentorum nomina figurate in sancta scriptura posita sunt. Sancto Ambrosio attestante, Graecisque vocabulis quae (ut praediximus) expressius informant quod divina Scriptura inferni nomi-

ne insinuat. Ἄδης quippe dicitur, hoc est ut paulo superius expositum, absque deliciis vel absque voluptatibus, vel insuavitas. Item λυπὴ vocatur, cujus interpretatio est tristitia, vel maeror, vel luctus. Ἄχος quoque solet appellari, hoc est desperationis gravitas, quae demersas oppressasque malas cupiditates, egestates temporalium rerum quas in hac vita intemperanter concupiverant, afflictas veluti in profundissimam quandam voraginem inque vanarum phantasiarum rerum sensibilium caligines in quibus cruciantur, obruit, divinaeque sententiae incommutabili mole perpetualiter calcatas et irrevocabiliter contemptas. Quae cunctae significationes apud Graecos infernum cum omnibus suis suppliciis non esse localem vel temporalem vel sensibilem, seu in aliqua parte quatuor elementorum, quibus iste mundus constituitur, neque in toto ipsius constitutum; sed quiddam lugubre lacrimabileque graveque, desperationis plenum inevitabilemque carcerem, et omnium bonorum egestatem in phantasticis vanissimisque visionibus incunctanter pronunciant. D. De inferno, deque tomentis satis est actum. Nam luculentissime suasum est, non esse substantialiter eum in natura visibilium et invisibilium; quoniam neque corpus est, neque spiritus, sed justissima damnatio pravae et illicitae cupiditatis abutentium naturae bono, hoc est liberae voluntatis arbitrio, ipsamque damnationem bonam esse, non solum quia justam, omne siquidem justum bonum; verum etiam quia intra divinas leges et comprehenditur et ordinatur, intra quas quicquid est, bonum et justum esse et honestum necesse est, ipsae etiam phantasiae in quibus erit bonae sunt. Nam et umbras corporum quas vanas esse nemo ambigit, splendore luminis undique coarctari et oriri videmus, nihil turpitudinis seu inhonestatis pulcritudini lucis inferentes. Vide quantum ornamenti laudisque perfectarum animarum virtutibus comparatur, dum intra se vitia coambiunt atque coarctant, suoque dominatui subigunt et refraenant, legibusque divinis ordinant, ne in profundum malitiae, animas quas conantur corrumpere, mergant. Saepe etiam penitus ea vitia extinguunt, saepe in semetipsas transfundunt, ita ut et vitia in virtutes vertantur. Quae ratio docet non omnino vitia mala esse, sed illicita. Si enim mala essent, nequaquam in virtutes mutari possent, ceteraque similia, quae cum contra naturam ex perversis motibus abusionis libera voluntate rationabilis naturae seipsam sponte sua captivantis videtur insurgere; universitatis tamen ordinationibus non sinuntur nocere, magis autem

ornare eas coguntur aeternis legibus divinae providentiae atque judicii ambita. Quae dum ita ſint, remota omni ambage ac deliberatione, luce conſpicor clarius et univerſitatis conditae plenitudinem in cauſas ſuas inque ipſum Deum in quo omnia ſubſiſtunt, reverſura, et juſtiſſimas irrationabilium cupiditatum aequiſſimi judicis ſententiis illatas ſeu inferri permiſſas inconcuſſeque definitas intra ipſam plenitudinem perpetuo permanſuras; quoniam non ſolum in aliquo non nocebunt, verum etiam laudis ipſius et pulcritudinis ineffabilis adminiſtrabunt occaſiones; ac per hoc non temere quis dixerit poenas ac praemia non localibus ſpatiis, ſed diverſitatibus qualitatum disgregari, ita ut ſimul ſint, quoniam ex ipſis duobus respublica totius creaturae ordinatur; et ſimul non ſint propter diverſos eorum effectus. Peccatorum quippe effectus ſunt luctus, gemitus, triſtitia, ſera poenitentia, ardor inſatiabilis cupiditatis, quae in aliquo nullam inveniet quietem, ſcatens delictorum putredo ac vermiculatio, profundae ignorantiae denſiſſima obſcuritas, in qua nulla verorum vel ipſius veritatis cognitio, id eſt ea fruendi beatitudo, ligatis pedibus difficultas in divinis legibus ambulandi, ligatis manibus difficultas bonorum actuum qui ſecundum virtutes ſunt, peragendi, hisque ſimilia quae enumerare et longum eſt et impoſſibile. Meritorum vero effectus ſunt, gaudium, laetitia, pax, beatitudo, felicitas, gloria, beatiſſimis angelis aequalitas, ac breviter dicendum, theoſis, id eſt deificatio; in qua *Deus ſe diligentibus praeparavit quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcendit.* Ubi autem cauſarum effectus inter ſe invicem contrarii ſunt, ibi neceſſe eſt, et ipſas cauſas disparari. Et ſi quis dixerit, quomodo a ſe invicem longe diſtantia, ſimul et in uno coadunari poſſunt; videat in magna domo atque regali diverſisque ornatibus conſtructa, ſanum et imbecillem, orbum et videntem, laetum et triſtem, ſecurum et curioſum, divitem et egenum, verberibus caeſum, ut ſervus, honoribus exaltatum, ut dominus, carcere incluſum, ut reus, omnibus vinculis abſolutum, ut innocuus, omnique crimine abſolutus, caeteroſque ſimiliter uno eodemdemque loco ac tempore ſimul poſſe contineri. Quod ſi ita eſt, omnibusque fere aequaliter patefactum, quid mirum ſi credamus et intelligamus in una harmonia univerſitatis reſtauratae inque ſuas cauſas reverſae totam rationabilem creaturam gratia redemtoris ſui, qui eam totam accepit, ſanam factam; languidam vero perverſae voluntatis imbecillitatem quae ipſi videlicet naturae extrinſe

getur etiam fateri irrationabilium motuum causas a Deo processisse. Nam si omnis naturalis causa rationabilis naturae in Deo substituta est, necessario quicquid ad eam refertur, ad causam ejus referetur. Sin autem vera ratio irrationabilem motum non relativo modo ad rationabilem naturam referri, sed omnino e contrario opponi contendit, quemadmodum irrationabile rationali; relinquitur ad inquisitionem, unde igitur ille irrationabilis motus, in quo causa peccati constituitur, originem ducit? Quo in loco nihil aliud verisimilius occurrit in quo causa irrationabilis motus intelligatur praeter naturalis boni abusionem divinis legibus prohibitam; quod proprium est perversae et illicitae cupiditatis uniuscujusque liberi arbitrii, bono male utentis. Cujus abusionis exempla tam late patent, ut nullus ferme sit, qui non ipsa in seipso uberrime probare possit. Sed notandum neminem summis naturae nostrae bonis male uti valere: naturalis siquidem virtus essentia, virtute et operatione nullum sinit abuti; sicut neque sapientia et intellectu et ratione, quoniam haec sunt quae principalem naturae nostrae possident sedem. Mediis autem naturae bonis, ut est ingenium et sensus corporis, et ipso corpore extremisque bonis, ut sunt ea quae extra nos sunt in rerum sensibilium ordinibus constituta, et bene uti et male potestas datur. Ingenium quippe naturale bonum est, hominibusque a Deo datum et ad cogitanda et invenienda utilia et honesta; eo tamen perversa voluntas abutitur, quaerens nocivas et perniciosas occasiones, quibus decipiat et perdat quos decipere et perdere cupit. Oculorum sensus (ut de ceteris taceam) naturale bonum est, et a Deo datum ad corporalis lucis receptionem ut per eam et in ea rationalis anima formas et species numerosque sensibilium rerum discerneret, inque licitos suos usus ex eis accipiet verum, et ipso male abutuntur qui libidinoso appetitu visibilium formarum pulcritudinem appetunt, sicut ait Dominus in Evangelio: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est in corde suo*, mulierem videlicet appellans generaliter totius sensibilis creaturae formositatem. Quid dicam de extremis bonis sensibilibus? Nonne luce clarius est, quod in eis boni bene, mali vero male utuntur? Boni quidem ad laudem et servitutem bonorum omnium largitoris; mali vero ad perficiendos impetus suae perversae cupiditatis. Causas autem illicitae abusionis atque perversae cupiditatis siquis vult invenire, sollicitus quaerat. Ego autem securus sum incunctanter prospiciens quod nemo eas potest reperire. Ut

enim malum incausale est, et nullo modo invenitur unde est, ita naturalis boni illicita abusio ex nulla naturali nascitur causa. Hoc autem dico B. Dionysium Areopagitam in libro de Divinis Nominibus, et S. Aurel. Augustinum, in libris de Libero Arbitrio sequens. Stultum quippe est eorum causas quaerere quae nullo genere, nulla forma vel specie, nullo numero bonorum quae a summo bono et conditore omnium et facta et ordinata sunt, continentur; quoniam penitus incausale et insubstantiale est omne quod ab eo factum non est. Hinc mihi videntur rectius rerum proprietates considerare, qui dicunt libidinosum appetitum, non autem malam voluntatem suppliciorum causam esse, nequis existimet duas voluntates in una eademque natura comprehendi; una quidem bona, altera vero mala; dum una voluntas humanitati inest, quamvis saepe in bono, saepe in malo accipiatur: libido autem non solum naturalibus bonis omnino excluditur, verum etiam aut vix aut nunquam in significatione boni in divina scriptura reperitur. Nam et primus homo in quo omnes peccaverunt, libidine dominandi et super omnia exaltandi deceptus est, atque peccavit suadente diabolo ac dicente: *in quocunque die comederitis ex eo*, prohibito videlicet ligno, *aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii scientes bonum et malum.* O quanta libido superbiae in illo erat, qui sua virtute Deus esse cupiebat! Non ergo Paganorum impietas, vel Judaeorum perfidia, vel aliarum nationum fabulosa deliramenta ex naturalibus causis, sed ex libidinosis cupiditatibus vanarum cogitationum profluxere; ideoque in nullo eorum natura punietur, sed libido. Omnia quippe vitia quae virtutibus contraria sunt, naturamque corrumpere appetunt, generaliter libidinis vocabulo solent appellari. Turpissima itaque libido impiorum in falsorum deorum cultu, perfidorum in negatione veritatis, aliarumque gentium in falsarum libidinum deliramentis, in vanissimis phantasiis eorum quae sibi futura fingunt, dum nihil in eis invenient praeter incomprehensibiles umbras, suppliciis relinquitur torquenda, universitate naturalium bonorum totiusque naturae a Deo creatae integra, plenissima, impunitaque permanente. Caeterum generalis omnium impiorum poena erit, ut saepe diximus, luctus et tristitia de absentia et perditione rerum quibus in hac vita delectabantur, quarum phantasias semper veluti prae oculis habebunt, quas comprehendere ardenter cupientes nequibunt, quoniam nihil sunt, cupientes consolationem habere ex his quae desperationem ingerunt et inquietudinem. Hinc oritur sera poenitentia,

inutilisque consolationis postulatio; quod per linguam divitis guttulam aquae de summo digito pauperis Lazari petentis et dicentis, *quia crucior in hac flamma*, significatur. Lingua quippe postulationis auxilii, flamma tardae de delictis poenitentiae, aqua refrigerii, digitus distributionis meritorum qua creduntur Sancti post hanc vitam posse praestare auxilium his qui in poenis sunt, typum gerit. Ex hoc enim loco datur intelligi non solum viventes in carne adhuc, verum etiam spoliatas carne animas auxilium Sanctorum petere posse, sive ut penitus liberentur a poenis, sive ut minus crucientur in eis; incassum tamen petere si in hac vita in profundum malitiae cecidere poenarum omnibus impiis communis, quae omnia vitia in hac vita perpetrata, et in quibus usque ad separationem corporis et animae absque ulla poenitentia aut aliqua occasione purgationis post corpus perseveratur, in trucibus horribilibusque veluti ferocium bestiarum speciebus ad cumulum tormentorum administrat; ut quae hic delectabilia impie viventibus arrident, illic terribiliter appareant justissimo puniendi modo. Quid enim aequius est divinaeque ordinationi congruentius, quam ut ea quae in hac vita illicito amore ardentes sequuntur injusti, in alia vita quae rectius aeternae mortis vocabulo significatur, ingenti pavore territi fugiant puniti, nec tamen evadere valituri? Haec autem omnes ceteraeque ineffabiles et innumerabiles varietates, in phantasiis rerum sensibilium futurae sunt. Phantasiae autem in latissimis memoriae cavis sive hic sive illic ordinatissimi disponuntur: quorum primus est, earum quae per Visum, Secundus, earum quae per Auditum, Tertius, earum quae per Olfactum, Quartus, earum quae per Gustum, Quintus, earum quae per Tactum, veluti per quinque portas civitatem animae intrant. Quarum phantasiarum duae formae sunt. Una earum in quibus his qui in hac vita bene, sed non summe vixerunt, praeparantur praemia; alia in quibus his qui male vivunt, dispensantur supplicia. Siquidem sancti qui adhuc in carne constituti, virtute actionis et scientiae mundum carnemque seque ipsos superantes usque ad ipsum Deum altitudine contemplationis ascenderunt; non in phantasiis rerum sensibilium, sed in theophaniis divinarum virtutum laboris sui mercedem, insuper etiam deificationis gratiam accipient. Aliud est enim intra naturae bona manere, quod generaliter omnibus divina largitate praestabitur; aliud autem omnem naturam ejusque bona superare, et ad ipsum Deum pervenire, quod proprium est divinae gratiae. *Ubi* enim

fuerit corpus, hoc est Veritas, *illic congregabuntur aquilae*, hoc est animi qui eam contemplaturi sunt. Et iterum eorum qui terminos naturalium bonorum non excessuri sunt, biformis speculatio est. Aliter enim considerantur in his qui merito bonae conversationis simplicisque innocentiae non solum omnes poenas evasuri, verum etiam praemia sibi condigna ac soli Deo cognita recepturi, ita ut naturalia bona possideant, et superaffluentis divinae largitatis quodammodo participes fiant; non tamen deificati; aliter in his in quibus solummodo naturae integritas restaurabitur, malesicia vero et libidinosa carnalis eorum vitae intemperantia aeternis punietur suppliciis. Quae videlicet supplicia divinis legibus ordinata, naturae, intra cujus virtutem et sustinentur et comprehenduntur, nusquam nunquam sunt nocitura, ejusve pulcritudinem nec in toto nec in parte infectura. Unusquisque itaque in sua conscientia intra semetipsum aut praemia recipiet, aut poenas luet; ipsa vero natura in omnibus libera permanebit. Hactenus de his; nunc ad reditum creaturae in pristinum statum, de quo principaliter sermocinatio est, redeundum. D. Redeundum sane, ac tempus exigit prolixitasque disputationis. Et vereor ne forte his qui lecturi sunt, multiplex perplexaque earundem rerum repetitio fastidium gignat. M. Perplexa materia difficillimarumque rerum anfractus multiplicem perplexamque ratiocinationem exigunt. Et fortassis non deerunt quibus magis placebit frequens earundem rerum repetitio, quam brevis cursimque ingrediens de his quae saepe mentis aciem fugiunt, intimatio, quae solet facilius cludere obtrusa quam aperire, et amphiboliam inferre quam expellere. D. Ingredere quo et quali modo vis; tantum ut principalem quaestionem quae de reditu est, absque ullis incidentibus quaestionibus discutias. Incidentes quippe quaestiones finem disputationi impediunt imponere. M. De generali totius sensibilis creaturae in causas suas reditu finito mundo docuimus, et nunc iterum specialiter de reditu humanae naturae docere debemus. Tota itaque humanitas in ipso qui eam totam assumsit, in pristinum reversura est statum, in Verbo Dei videlicet incarnato. Qui reditus duobus modis consideratur, quorum unus est, qui totius humanae naturae docet in Christo restaurationem; alter vero, qui non solam ipsam restaurationem generaliter perspicit, verum etiam eorum qui in ipsum Deum ascensuri sunt, beatitudinem et deificationem. Aliud enim est in paradisum redire, aliud de ligno vitae comedere. Legimus quippe primum

35 *

hominem ad imaginem et similitudinem Dei factum, in paradiso positum fuisse; sed non legimus eum de ligno vitae comedisse. Esus siquidem ligni vitae prohibiti ligni praeoccupatus dulcedine est expulsus: futurum quippe erat ei de ligno vitae edere, si divinis praeceptis voluisset parere; feliciter tamen vixisset etiam priusquam de ligno vitae comederet, si absque mora postquam creatus est, non peccaret. Ubi datur intelligi, quod tota nostra natura, quae generaliter vocabulo hominis ad imaginem et similitudinem Dei facti significatur, in paradisum, hoc est in pristinam conditionis suae dignitatem reversura sit: in his autem, qui solummodo deificatione digni sunt, ligni vitae fructum participabit. Ligni autem vitae, quod est Christus, fructus est beata vita, pax aeterna in contemplatione veritatis, quae proprie dicitur deificatio. *Est enim beata vita*, ut ait Augustinus, *gaudium de veritate, quae est Christus;* et fortassis hoc est quod ait Apostolus: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Sic enim multi et pene omnes hunc locum Apostoli de Graeco in Latinum transtulerunt; ac si aperte diceret, omnes nos qui homines sumus, nemine excepto, in spiritualibus corporibus et integritate naturalium bonorum resurgemus, et in antiquitatem primae conditionis nostrae revertemur; sed non omnes immutabimur in deificationis gloriam, quae superat omnem naturam et paradisum. Itaque sicut aliud est generaliter resurgere, aliud est specialiter immutari: ita aliud est in paradisum redire, aliud de ligno vitae comedere. In uno quidem naturae significatur restauratio; in altero vero commendatur electorum deificatio. Hoc autem dico, non ignorans hunc locum Apostolicum aliter ab aliis esse translatum. Quidam enim interpretati sunt, *omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur*, quidam ex quibus est Johannes Chrysostomus; *omnes quidem immutabimur, sed non omnes dormiemus.* Quorum interpretationes ad praesentis operis negotium non pertinent, ut opinor. D. Cur non pertinuerint, ignoro. Qui enim de creaturae sensibilis reditu disputat, nunquid non de resurrectione corporum tractat? Profecto. Non enim aliud est resurgere, aliud redire. Nam ex mortuis resurrectio quid aliud est, quam in statum naturalem recursio? Expone itaque breviter cursimque, quid volunt praedictae interpretationes, quas penitus intactas praeterire voluisti. M. Qui interpretati sunt, *omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur*, videntur mihi Apostoli verba ita intellexisse, ac si diceret; omnes moriemur.

Quis enim qui vivit, et non videbit mortem; ſed non omnes immutabimur. Nam qui ab initio mundi usque ad ſecundum Domini adventum, hoc eſt usque ad finem ſeculi mortui ſunt, et moriuntur, et morituri ſunt, non continuo absque ulla mora, verum interpoſitis temporalibus ſpatiis reſurrectionem corporis communem expectant, praeter eos qui cum Chriſto reſurrexerunt: illi vero, quos in carne viventes finis mundi et adventus Domini inveniet, non ſolum dormient, verum etiam immutabuntur: nullo quippe temporali ſpatio interpoſito ſimul dormient et evigilabunt, hoc eſt morientur et reſurgent, ſicut ipſe Apoſtolus dicit, in momento, in ictu oculi. Ita ut plus immutatio in eis, quam mors perficiatur. Quomodo enim mors intelligitur, ubi nullum ſpatium inter exitum de hac vita, et tranſitum in alteram interponetur? Qui autem tranſtulerunt, *omnes quidem immutabimur, ſed non omnes dormiemus*, nihil aliud videntur velle, niſi quod omnes homines in reſurrectione futura de praeſenti vita in futuram, alii morte corporis interpoſita, alii non interpoſita, immutabuntur; *quando*, ut idem Apoſtolus ait, *corruptibile hoc*, videlicet corpus, *induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem, et abſorbebitur mors in victoriam, et noviſſime inimica deſtruetur mors:* ſed non omnes dormiemus, hoc eſt non omnes mortem carnis patientur, priusquam de vita temporali in vitam immittentur aeternam. Nam quos adventus filii hominis vivos jam in carne reperiet, mors corporis non diſſolvet, nec ſeparationem corporis et animae patientur; ſed ſolummodo in momento, in ictu oculi immutationem habebunt; ideoque non dormient, ſed ſemper, nulla morte carnis interpoſita, vivent. Cui ſenſui omnino favet Sanctus Auguſtinus et Joannes Chryſoſtomus. Fides etiam catholica videtur hoc approbare, quae incunctanter credit Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum judicare vivos et mortuos venturum: vivos quidem, quos adventus judicis manentes adhuc in carne reperiet: mortuos vero, qui jam ſolutionem corporis et animae perpeſſi ſunt. D. Nonne ergo omnes, qui in paradiſum redituri ſunt, hoc eſt in priſtinam naturae humanae conditionem, ligni vitae fructum participabunt? M. Non omnes plane, ſed ſoli, qui mundum et carnem vicerint; ſicut in Apocalypſi ſcriptum eſt: *Vicenti dabo edere de ligno vitae, quod eſt in paradiſo Dei mei.* Et gratia ſiquidem et natura, ut in ſuperioribus tractatum eſt, omnibus hominibus communiter praeſtatur in paradiſum redire: ſola vero gratia ſolis deificatis de ligno vitae edere.

pulcritudinem immundorum Spirituum nequitia, seu hominum impiorum irrationabiles motus non solum non contaminant, verum etiam adaugent. Nulla enim pulcritudo efficitur, nisi ex compaginatione similium et dissimilium contrariorum et oppositorum; neque tantae laudis esset bonum, si non esset comparatio ex vituperatione mali. Ideoque quod malum dicitur, dum per se consideratur, vituperatur; dum vero ex ejus consideratione bonum laudatur, non omnino vituperabile videtur. Quod enim boni laudem cumulat, non omnino laude caret. Nunquid omnium bonorum conditor, malorum ordinator, in universitate, quam condidit, malum sineret, si nihil utilitatis conferret? Quod etiam ex collationibus rerum sensibilium aut ex humanis moribus facillime conjicitur. Ex infructuoso quippe ligno fructiferi laus amplificatur, ex libidinoso homine casti. In paradiso itaque humanae naturae unusquisque locum suum secundum proportionem conversationis suae in hac vita possidebit; alii exterius veluti in extremis porticibus, alii interius tanquam in propinquioribus atriis divinae contemplationis, alii in amplissimis divinorum mysteriorum templis, alii in intimis super omnem naturam in ipso et cum ipso, qui super-essentialis et super-naturalis est, Theophaniis. Beati sunt, qui in abdita intrant sapientiae, quae est Christus; qui accedunt in obscurissimas tenebras excellentissimae lucis, in qua simul in causis suis vident omnia; ubi non locorum vel temporum intervalla bonos a malis, sed meritorum distantia segregat. Non quantitas et pulcritudo corporum, sed honestas et magnitudo virtutum laudatur; non personarum, sed morum dignitas et nobilitas quaeritur; una omnibus communis natura, diversa autem gratia; ubi omnes simul sunt, et simul non sunt; simul sunt similitudine substantiarum, simul non sunt dissimilitudine affectuum. Simul erant Dives et Abraham in spiritualibus substantiis, quas una eademque humana colligit et inseparabiliter jungit essentia; sed non simul erant per differentiam spiritualium qualitatum. Chaos enim magnum erat inter eos; Abraham quippe in aeterna quiete gaudebat, Dives in flamma inextinguibili lugebat; propterea vidit de longe Abraham. Quis verbis potest exprimere, quantum interstitit inter tristitiam et laetitiam etiam in hac vita, quanto magis in altera? in qua nulla tristitia sequetur justorum laetitiam; neque ulla laetitia sequetur impiorum tristitiam, divina sententia dignas singulis incommutabiliter attribuente retributiones. Et hoc est chasma magnum et impermeabilis hiatus, dividens inter

praemia et ſupplicia. Dives autem non de longe, ſed juxta loquebatur, ut intelligas eum non natura ſegregatum fuiſſe ab Abraham, ſed culpa. Una ſiquidem eſſentia jungit, quos meritum diſſimile dividit. Paulo priusquam Dominus pateretur, ſimul in uno coenaculo Judas Iscariotes et Simon Petrus cum Chriſto coenabant; ſed unus juxta Chriſtum, alter longe erat a Chriſto. Unus qui cum Chriſto intingebat manum in paropſidem, humanitatis Chriſti erat traditor; alter qui non legitur intinxiſſe manum cum Chriſto in paropſidem, divinitatis Chriſti erat contemplator: unus avarus vendidit hominem Dominum, alter Theologus cognovit Dominum hominem: unus osculo corporis corpus tradidit, alter osculo mentis divinam mentem dilexit. Hoc autem dico, ut cognoscas quod non locorum intervalla, ſed meritorum qualitates faciunt hominem appropinquare Chriſto, aut ab eo elongari. Hinc datur intelligi omnes homines unius ejusdemque naturae, quae in Chriſto redemta eſt, omnique ſervitute, ſub qua adhuc congemiscit et dolet, liberata, participes eſſe, et in ea unum omnes ſubſiſtere: meritorum vero qualitates et quantitates, hoc eſt bonorum actuum malorumque differentias, quibus unusquisque in hac vita bene vixit, adjutus Deo per gratiam, ſeu male, deſertus Deo per juſtitiam, longe a ſe invicem et multipliciter et in infinitum disparari. Omnia autem haec in illa una et ampliſſima domo ordinari et comprehendi, in qua respublica univerſitatis a Deo et in Deo condita per multas diverſasque dispenſata manſiones; hoc eſt meritorum et gratiarum ordinationes. Domus illa Chriſtus eſt, qui omnia ambit virtute, disponit providentia, regit juſtitia, ornat gratia, continet aeternitate, implet ſapientia, perficit deificatione; *quoniam ex ipſo, et per ipſum, et in ipſo, et ad ipſum ſunt omnia.*

37. D. Quae a te dicta ſunt, recta fide credentibus rectoque intuitu rerum naturas perſpicientibus, non ſolum rationabilia, verum etiam veriſimilia probantur eſſe: quamvis his, qui nihil eſſe inter ea, quae localiter et temporaliter intra hunc mundum ſenſibilem continentur, cogitant, incredibilia ac veluti vana deliramenta videantur; affirmantes hunc mundum ſenſibilem in ſuas cauſas non rediturum, neque penitus periturum, ſed ſuis qualitatibus ſolummodo permutatis in melius, permanſurum, ſuis corporibus compoſitum, ſuis locis discretum, ſuis temporibus diſtinctum, ſuis numeris multiplicatum, ſuis extremitatibus ambitum in parte ſui, veluti inferiori, corporibus animabusque impiorum aeterni ignis ardore

torquendis locum praebentes. De quo et in superioribus libris tractavimus, et nunc iterum in memoriam revocantes breviter repetimus. Quidam enim spatium, quod luna segregat a terra, tormentorum loco distribuunt: quidam inferiorem corpulentioremque, umbrarum capacem, terrisque proximam, praefati spatii, quod aëris vocabulo nuncupatur, partem: quidam intimos telluris sinus, veluti profundissima et amplissima antra, densissimarumque perpetuo caliginum plena, ac veluti filiis tenebrarum condigna. Ipsa autem impiorum corpora, in ea quantitate, qua ceciderunt, inque eorum sexu et forma, numeroque membrorum resurrectura, eodemque omnino modo, quo in hac vita vixere, futura praedicant; eô excepto, quod de mortalibus temporalibusque in immortalia mutabuntur et aeterna, de animalibus in spiritualia: neque hoc ad virtutem naturae divinaeque bonitatis refertur largitatem, sed ad strenui judicis durissimam et incommutabilem austeritatem, data naturae et dona gratiae in crudelitatem vindictae transfundentes. Aiunt enim impiorum corpora non aliam ob causam immortalia, aeterna, spiritualiaque resurrectura, nisi ut perpetua sustineant supplicia. Ignem quoque in quo ardebunt, corporeum sensibilemque esse non dubitant. Similiter de vermibus non morituris, deque stagno sulphureo nescio quid somniant. Corporalia tamen atque localia haec omnia esse incunctanter affirmant: masculos in sexu masculino, foeminas in sexu foeminino, propriosque singulorum habitus resurrecturos publice clamant; nec non et singulorum membrorum officia, sed non necessaria, non defutura, ceteraque, quae vera plus deridet quam astruit ratio. Duobus enim commatibus concludit eos Apostolus, de generali omnium humanorum corporum resurrectione praedicans: *Seminatur in contumelia, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute.* Si ergo omnia corpora surgent in gloria et virtute, ablata omni contumelia et infirmitate; qualis gloria erit his, qui aeternis damnabuntur suppliciis, vel qualis virtus? Nec obstat quod alibi idem Apostolus ait: *An non habet potestatem figulus luti, aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam?* Non enim de resurrectione corporum eo loco disputat. Sed adversus eos ait, qui Deum conantur reprehendere, veluti iniquum, alios quidem eligentem, alios vero repellentem, et illos quidem vasa misericordiae facientem, illos autem vasa irae deserentem. Si autem quis dixerit, quod non de generali omnium humanorum corporum, sed de speciali justorum his verbis praedicave-

sit; videat quid ipse Dominus dum Lazarum resuscitaverat, de seipso dicebat: *Ego sum* (inquit) *resurrectio.* Non dixit specialiter, ego sum resurrectio justorum; sed universaliter, *ego sum resurrectio.* Si ergo ipse est resurrectio; profecto uniformiter his quos resuscitat, seipsum praestat; quemadmodum ipse, ut Pater suus, *solem oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Et fortassis ipse est sol qui omnibus similiter oritur, et pluvia quae similiter super omnes pluit; generaliter quidem omnibus resurrectionis et vitae gratiam praestans, specialiter vero in se credentibus, non solum mortem carnis, sed etiam mortem mentis, qua Deus ignoratur et quae maxima impiorum poena est, auferens. Ita sicut aequaliter dedit omnibus hominibus esse, ita aequaliter daturus est resurgere, et Angelicae naturae similitudinem possidere. Superiora vero mundi sensibilis spatia, quae dicuntur aetherea, a luna videlicet sursum versus usque ad extremum stelligerae sphaerae ambitum corporibus Sanctorum in possessionem segregant, rationabili, ut eis videtur, distributione, infimas quidem caliginosasque mundi partes dignis supplicio, summas vero lucidasque praemio honorificandis ordinare. Ipsa etiam Sanctorum corpora localia suisque quantitatibus corporalium membrorum, propriisque staturis circumscripta, sexu quoque virili foemineoque discreta futura esse praedicare non trepidant; mutata tamen in spirituales qualitates subtilissimasque substantias, aethereorum corporum instar; ita ut quae hic terrena et caduca, illic coelestia et aeterna; quae hic gravia et corruptibilia, illic omni pondere carentia, omni corruptione libera, ut mirabili celeritate quorsumcunque velint, motum suum oculorum radiis simillima exerceant; omnia tamen corporalia organa, id est, corporalia membra suis discreta locis habitatura, oculos scilicet, ceteraque sensuum instrumenta, caput humerorum tenus, brachia, thoracem, pedes, ceteraque membra suis sedibus disposita. Sed dum talia in libris Sanctorum Patrum lego, stupefactus haesito maximoque horrore concussus titubo: et dum intra me ipsum cogito, cur specialissimi viri ultra omnes operationes localium temporaliumque cogitationum ascendentes, totumque sensibilem mundum virtute contemplationis superantes, hujusmodi dicta suis scriptis commendaverunt posteritatique tradiderunt; facilius ducor existimare non aliam ob causam ad haec excogitanda et scribenda attractos fuisse, nisi ut saltem vel sic terrenis carnalibusque cogitationibus deditos, simplicisque fidei rudimentis nutritos ad spiritualia

cogitanda sublevaverat. Nam qui ultra hunc mundum sensibilem nihil esse excogitant, promptiores sunt ad negandam quam ad confitendam veridicam naturarum speculationem: audientes siquidem neque loca, neque tempora, neque corpora, neque corporalia post finem hujus mundi esse futura, confestim inflammati erumpunt et proclamant, dicentes; nihil igitur erit, si nihil talium remanserit; et insultant his, qui sola spiritualia promittunt, rerumque sensibilium auferunt opiniones. Haec itaque, ut opinor, magnis divinisque considerantibus, timidisque fidelium simplicium cogitationibus consulentibus utilius visum est praedicare terrenorum sensibiliumque corporum transmutationem in coelestia spiritualiaque corpora quam penitus corpora et corporalia et sensibilia omnia nunquam esse futura. Tolerabilior quippe carnaliter cogitantibus videtur ad credendum terrenorum corporum in coelestia transitio, quam totius corporalitatis negatio. Eodem condescensionis modo locutus est Apostolus, ut existimo, de resurrectione terreni corporis disputans: *Seminatur*, inquit, *corpus animale*, *surget corpus spirituale*; ac si dixisset, corpus terrenum et animale, quod seminatur in mortis et corruptionis solutione, surget corpus spiritunale et coeleste, terrena videlicet quantitate et qualitate in coelestem qualitatem et quantitatem transmutata: et ut breviter dicam, sic multi ac pene omnes haec verba Apostoli volunt intelligere; de terreno erit coeleste, de corporali erit spirituale, semper tamen corpus erit; de ponderoso in subtile mutabitur; nunquam tamen aetherea corpora transcensurum, neque corporales qualitates amissurum, sed terrenis qualitatibus in coelestes transiturum, sicut fumus vertitur in flammam. Quisquis autem Sancti Ambrosii Gregoriique Theologi, nec non expositoris ejus, Maximi dico, diligentius dicta inspexerit; inveniet profecto non mutationem corporis terreni in coeleste corpus, sed omnino transitum in ipsum spiritum, non illum, qui aether, sed in illum, qui intellectus vocitatur. Ambrosius siquidem omnem compositionem aufert, ita ut post resurrectionem corpus et anima et intellectus unum sint, et unum simplex, neque ex tribus conjunctum, sed in unam ineffabilem harmoniam compactum, et quae hic tria videntur, illic unus intellectus efficitur. Gregorius similiter et incunctanter astruit mutationem corporis tempore resurrectionis in animam, animae in intellectum, intellectus in Deum; ac sic omnia in omnibus Deus erit, sicut aër vertitur in lucem. Et hoc Apostolus, siquis subtiliter verba ejus intimaverit, non silet: ait enim, *Semi-*

natur corpus animale, surget corpus spirituale, hoc est corpus, quod animale seminatur, id ipsum corpus spirituale, hoc est mutatum surget in spiritum, et ut apertius dicam, de corpore erit spiritus. Quod etiam aperte declarat, dicens: *Seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute.* Quae enim gloria est seu virtus, terrenum corpus in qualitate siderum et subtilitate aetherea surgere, seu celeritate moveri? Nec obstat quod idem Apostolus ait: „Alia claritas solis, alia claritas lunae, alia claritas stellarum; stella autem a stella differt in claritate; ita et resurrectio mortuorum." Similitudinem quippe introduxit e corporibus excelsissimis clarissimisque sensibilis mundi, ut suaderet resurrectionis gratiam, et divinarum apparitionum per singulos regenerationis participes differentiam, hoc enim est *stella autem a stella differt in claritate*, pulcre et convenienter ex comparatione coelestium luminarium varietatis multiformem infinitamque retributionem, secundum quam justissimus judex reddet unicuique juxta opera sua, egregius Doctor insinuans. Non enim audiendi sunt, qui autumant humana corpora post futuram resurrectionem ita in aethereis spatiis fulsura, ut unumquodque tantum claritatis accipiat, quantum in hac vita conversationis merito gessit, sive bene sive male; et justorum corporalis claritas soli lunaeque fulgentibusque stellis, impiorum vero obscuritas minus splendentibus comparetur; contra quos vera ratio ait divinis adjuta scripturis, manifeste docens omnium humanorum corporum communem eandemque gloriam et virtutem in eadem spiritualitate, immortalitate, aeternitate futuram. Haec enim omnia generaliter omnibus et indifferenter ex natura praestabuntur et gratia. Et quid lucrum confert justo radiosum corpus instar solis; aut quid damni impio caliginosum, veluti quaepiam obscurissimarum stellarum, habere; cum neque justi gloria in claritate corporis, sed in puritate contemplationis, qua Deus facie ad faciem videbitur, neque impii contumelia in membrorum turpitudine, sed in divinae speculationis privatione futura sit? Praesentia siquidem veritatis faciet bonum, absentia miserum. Exempli gratia; duos homines ponamus, statura et aetate, forma et pulcritudine, sanitate etiam corporis, nobilitate generis, sensuum integritate, virium valetudine, membrorum agilitate certisque corporalibus bonis sibimet absque ulla differentia simillimos; quorum tamen unus sapiens, moribus honestus, omnibus virtutibus, quibus anima decoratur, comptus; alter vero insipiens, moribus turpis, om-

nibus vitiis, quibus anima deformis efficitur, corruptus: quid utrisque prosunt bona corporalia similiter possessa, dum unus nihil aliud considerat, nisi ut ad summum bonum, ad quod tendit, perveniat, cognoscens non aliud esse summum bonum, nisi summo bono adhaerere, in eoque quiescere, aeternaliterque gaudere; hic incipiens, illic perficiens, beatitudinem suam; semper quaerens totum suum corpus dico, et animam et mentem super omnem creaturam ad eum, qui super omnia exaltatur, sublevare: alter vero adhuc in carne mortali constitutus, initium tormentorum suorum in aeterna tristitia, insipientiae suae caligine obcaecatus non sentit; neque cogitans, quod simul et inseparabiliter hujus vitae deliciae futurique dolores nascuntur, dum adhuc in carne versatur, verum dum in praesenti stadio concurrunt, solae deliciae diligentibus eas arrident, et inter eas futura tristitia seipsam latitat; dum vero ad finem mortalis cursus pervenitur, deficientibus deliciis sola illa tristitia, quae jamdudum occulta ac veluti extincta putabatur, inextinguibili ardore, hoc est cupiditate libidinum, quas perdiderat, lugebit. Hinc apertissime efficitur, nihil aliud appetendum, nisi gaudium de veritate, quae est Christus; et nihil aliud fugiendum, nisi ejus absentiam, quae est una ac sola totius causa aeternae tristitiae. Tolle a me Christum, nullum bonum mihi remanebit, nullum tormentum me terret: ejus siquidem privatio et absentia totius rationabilis creaturae tormentum est, et nullum aliud opinor. Sed de his multa dici possunt; redeamus ad ea, quae restant. M. Priusquam ad finem praesentis libri perveniamus, pauca, ut existimo, dicenda sunt adversus eos, qui nobis objiciunt quasdam divinae Scripturae sententias, quibus conantur astruere sensibilia ista elementa, totamque mundanae molis amplitudinem semper mansuram, intra quam humanorum quoque corporum post regenerationem stationes motusque, ut dicunt, ordinabuntur; nulla corpora ultra hunc mundum ascensura credentes, vel in spiritum transitura. Aiunt itaque: Si coelum et terra peribunt, ita ut nihil de corporalitate, vel localitate, vel de quantitate, vel de motibus temporalibus, vel localibus, vel de spatiis magnitudinum, vel de intervallis positionum in eis remanserit; quid est, quod ait scriptura; *Erit coelum novum et terra nova?* Quibus verbis non solum coeli et terrae non promittitur destructio, verum etiam in novitatem quandam certa perhibetur restauratio. Quibus respondemus, quod usitatissimus in divina Scriptura loquendi modus est, totum a parte significari, vel partibus,

vel ex maxima divisione universae creaturae ipsam universitatem simpliciter comprehendi. Itaque quoniam totius mundi sensibilis constitutio inter duas extremas sui partes sibi invicem oppositas ac veluti contrarias, coelum dico et terram disposita est; pulcre Propheticus spiritus totius visibilis conditionis innovationem, hoc est in spirituales substantias transmutationem coeli novi terraeque novae typo significavit; ut coeli vocabulo aetherea coelestiaque omnia corpora extrema, terrae vero inferiora mediaque intelligas; ac per hoc simul totum visibilem mundum in suas spirituales causas transiturum. Si autem quis dixerit, hac divisione coeli novi terraeque novae universitatem visibilis et invisibilis creaturae significatam esse; non elongabitur a veritate, ut opinor. Rationabiliter quippe per innovationem coeli spiritualis naturae, terrae autem innovatione corporalium rerum restitutio praefiguratur. Testatur siquidem Apostolus *omnia quae in terra sunt et in coelo, in Christo et per Christum restaurari.* Non enim sensibiles solummodo, verum etiam intelligibiles creaturae ineffabili modo Deoque soli cognito in suas causas transibunt; hoc est in suarum causarum purissimam cognitionem, per quam eis adunabuntur; ea ratione, qua id quod pure intelligit, et id quod pure intelligitur, unum efficiuntur. Quod etiam, ut arbitror, Dominus in Evangelio significare voluit, dicens: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Potest autem specialiter intelligi, *erit coelum novum et terra nova*, de humanae naturae innovatione et in seipsam adunatione. Nostra siquidem natura adhuc in hac vita ex duabus substantiis composita est, constat enim ex corpore et anima; et quum haec tanta similitudo nostrarum substantiarum, ex quibus nunc constituimur, ex praevaricatione humanitatis in prima conditione processerat, ad veterem hominem pertinere testatur Apostolus, docetque nos spoliari veterem hominem, et indui novum, Christum videlicet, in quo nostra natura, corpus dico, et animam, et intellectum, renovata est, et in unum simplificata, et de composita incomposita facta; et quod in capite totius humanae naturae, in ipso videlicet Domino nostro Jesu Christo, jam peractum est, in tota natura perficietur, dum terra nova corporis nostri in coelum novum, hoc est in novitatem animae mutabitur; ac deinde superiori ascensu corpus simul et anima, in spiritum, spiritus in ipsum Deum: et hoc totum in Christo et per Christum perficietur, qui finis est nostrae naturae et consummatio. Et iterum dicunt, veluti fortissimis acutissi-

misque ac necessariis argumentationibus nos convincere posse sibimet promittentes; si terra ista omnium corporum gravissima, medium imumque in creaturis obtinens locum, peritura sit, necessario confinis ei luna proximaque siderum terris peribit: et si luminare minus, profecto etiam et luminare majus; nam si totum periberit, nulla pars remanebit: et si ita evenerit, quid est quod per Prophetam promittitur: *Erit lux lunae sicut lux solis, et lux solis septempliciter, sicut lux septem dierum.* Non enim hic quaerimus (inquiunt) allegoriam lunae intelligi de Ecclesia, quae in Christo, qui est sol justitiae, fulgebit, et de ipso Christo, in quo septem dona Spiritus sancti manifestissime omnibus, qui eum contemplaturi sunt, apparebunt; sed nudam historiam de amplificatione claritatis duorum maximorum coelestium corporum. Si autem haec duo luminaria non solum non peribunt, verum etiam manentibus illorum corporibus splendoris eorum gratia cumulabitur: quid obstat, si similiter quod de medii mundi partibus credimus, de extremitatibus quoque ejusdem credamus? praesertim cum Beatus Augustinus in ultimis de Civitate Dei libris non ipsa mundi corpora transitura, sed eorum qualitates in melius mutandas videatur docere; quemadmodum et humanorum corporum neque formae, neque qualitates, neque sexus transibunt, sed solummodo spirituales qualitates et immortales induentur: et in epistola ad Dardanum incunctanter astruit, corpus Domini post resurrectionem in coelo localiter esse in eadem forma carnis atque substantiae, in qua apparuit mundo; adjecta solummodo immortalitate, non ablata natura: ac per hoc non ubique esse, sicut Deus, neque in divinitatem conversum ultra omnia loca et tempora, ultra omne quod dicitur et intelligitur; sed de aliquo loco visibiliter et corporaliter descendet judicare vivos et mortuos. Sed huic argumentationi non tantum laboriose, quantum illi existimant, possumus occurrere. Dicimus enim universam sensibilem creaturam lunae tropo insinuari. Nec immerito; ut enim luna incrementis decrementisque obnoxia est, sic et totus mundus iste generationi et corruptioni partium sui. Nihil enim in eo est firmum vel stabile; omne quippe quod comprehendit, quum incipit oriri, necessarium est occidere. Solaris autem cursus et claritatis typo spiritualium rerum, quae uniformiter et stant et moventur, pulcherrimam dispositionem significari. Erit ergo lux lunae sicut lux solis, quando transmutabitur corporalium rerum multiformis mutabilisque varietas, et incomprehensibilis discursio nunc sensibus apparens, nunc ab eis recedens,

nunc perfectam, nunc imperfectam speciem praestans; in spiritualium substantiarum plenissimam immutabilemque claritatem uniformemque pulcritudinem et honestatem: lux vero solis, hoc est spiritualium rerum pulcra formositas erit septempliciter sicut lux septem dierum, hoc est principalium causarum, quae in sublimissimae sapientiae claritate substitutae sunt, quae etiam septenario numero typice solent figurari, quoniam sex primis mysticis intelligibilibusque diebus in verbo Dei factae sunt, septimoque die earum perfecta consummatio in eo, in quo creatae sunt, requievit, et hoc est intelligibile sabbatum, quod et in conditione rerum praefiguratum est et inchoatum, et in earum fine manifestabitur et perficietur; quando omnis sensibilis creatura in intelligibilem, et omnis intelligibilis in causas, et causae in causarum causam, quae est Deus, mutabuntur, aeternaque requie gaudebunt, ineffabilique claritate fulgebunt, et sabbatizabunt. Et qui nobis Augustinum opponunt, tanquam ipsi majorem doctrinae illius reverentiam, quam nos, praebere voluerint, et frequentius studiosiusque sententias ejus de talibus legerint; videant quid ipse in eisdem libris de Civitate Dei de interitu, deque destructione illius sensibilis et corporei coeli, omniumque quae intra ambitum ejus, in quibus etiam carnem Christi post resurrectionem includi ipsum beatum magistrum putant existimasse, differuerit; et quomodo acutissimae intelligentiae homo senserit duo sibimet contraria, coelum scilicet corporeum penitus interiturum, et carnem Christi post resurrectionem in eo constitutam localiter et circumscripte in ea forma, qua inter homines verus homo ex hominibus factus, vixit. Itaque credibilius arbitrandum est de magno divinarum humanarumque rerum et solertissimo inquisitore et copiosissimo expositore secundum capacitatem singulorum, quibus scripsit, scripsisse; quam a Sanctis Patribus, qui eum praecesserunt ordine temporum, ab Ambrosio dico Gregorioque Theologo, quorum auctoritate in aliis locis non discrepat, dissensisse. Ego autem nulli derogans, cum nullo contendens indubitanter intelligo, quod ipse Dominus dixit, *ego et Pater unum sumus*, non de sola sua divinitate, sed de tota sua substantia dixisse; ac per hoc totus Christus, verbum videlicet et caro ubique est, nulloque continetur loco, nec in toto nec in parte sui; hoc est neque in divinitate, neque in humanitate, quibus veluti duabus partibus tota ipsius substantia constituitur. Et hoc ex sententia Sancti Hilarii Pictavensis Episcopi possumus approbare: in libro siquidem tertio de Trinitate exponens, quod

Dominus Patrem suum orans, ait: „et nunc clarifica me tu Pater apud temet ipsum ea claritate, quam habui, priusquam mundus esset; *hoc protulit verbum*, verbum caro factum, non amiserat quod erat, sed coeperat esse quod non erat; non de suo destiterat, sed quod nostrum est acceperat; profecto ei, quod accepit, ejus claritatis expostulat, unde non destitit. Ergo quia filius verbum, et verbum caro factum, et Deus verbum, et hoc in principio apud Deum et verbum ante mundi constitutionem filius; filius nunc caro factus orabat, ut hoc Patri caro inciperet esse, quod verbum, ut id quod de tempore erat, gloriam ejus, qui sine tempore est, acciperet, ut in Dei virtutem et in spiritus incorruptionem transformata carnis corruptio absorberetur."

38. Si ergo transformata caro Christi est in Dei virtutem et spiritus incorruptionem; profecto ipsa caro virtus est et incorruptibilis spiritus: ac si Dei virtus et spiritus ubique est, non solum super loca et tempora, verum etiam super omne quod est; nulli dubium, quin ipsa caro in virtutem et spiritum transformata, nullo loco contineatur, nullo tempore mutetur; sed sicuti Dei virtus et spiritus, verbum videlicet, quod etiam in unitatem sibi substantiae acceperat, omnia loca et tempora, et universaliter omnem circumscriptionem excedat. Sat est igitur praefati magistri unam sententiam, cum multae sint, ponere de coelo et terra, quae nunc sunt, quid post judicium futura erunt in vicesimo de Civitate Dei libro tredecimo capitulo. „Postea, *inquit*, peracto judicio tunc esse desinet hoc coelum et haec terra, quando incipiet esse coelum novum et terra nova; mutatione namque rerum, non omnimodo interitu transibit hic mundus." Unde et Apostolus dicit: „Praeterit figura hujus mundi, volo vos sine sollicitudine esse: figura ergo praeterit, non natura." Dic, quaeso, ubi dissonat ab his, quae diximus de transitu mundi hujus in suas causas, quas ipse naturam vocavit. Ille dicit, hoc coelum et hanc terram post judicium esse defutura, solam vero eorum naturam immutabiliter manere; similiter et nos docuimus vestigia ejus et aliorum similium requirentes, omne quod in hoc mundo sensibile et locale et temporale omneque mutabilitati obnoxium, periturum, hoc est transiturum in ipsam substantiam; naturam vero ejus, quae incorporaliter et intelligibiliter in primordialibus rerum causis immutabiliter et incorruptibiliter continetur, semper mansuram. Siquis autem dixerit hujus mundi naturam atque substantiam sensibilem corporeamve esse, locis temporibusque

generationibus et corruptionibus subditam, vera ratione elongatus, omni responsione indignus efficietur; omnibus Physicis sapientibus dum sit definitum, naturam substantiamque corporum incorpoream esse. Si autem dixerit carnem Christi post resurrectionem intra ambitum hujus corporei coeli usque ad diem judicii mansuram, eo vero defecturo ultra omnia loca et tempora, ultra omnes virtutes coelestes ascensuram; profecto non intelligit, quod de toto Christo catholica confitetur ecclesia, dicens: *Ascendit in coelum, sedit ad dextram Patris.* Et quis nisi amens dixerit coelestes virtutes ultra hunc mundum esse, intra ipsum vero carnem Christi versam jam in spiritum, imo in ipsum Deum, detineri, cum videamus crassissimas nubes solari igne consumi, inque eum converti? Si dixerit, quid mirum si Christum secundum carnem in aliquo loco hujus corporei coeli, vel ubicunque in eo voluerit stare vel moveri credamus, secundum vero animam vel divinitatem ubique esse; si tamen anima ejus, sicut et divinitas ubique praesens est atque diffusa; confiteamur Angelicos spiritus ultra omnem corpoream creaturam subsistere, et ultra omnem locum inlocaliter moveri; eorum vero corpora, quibus hominibus solent apparere, et localia esse, et intra ambitum sensibilis creaturae contineri. Respondemus neque Angelicos spiritus, neque spiritualia eorum corpora, quae causaliter in ipsis spiritibus subsistunt, intra septa corporeae creaturae omnino comprehendi. Non enim materialia ex qualitatibus mundi hujus elementorum composita possident corpora; sed spiritualia intellectibus suis coadunata, in quibus quando et ubi et quomodo volunt, humanis sensibus ad tempus apparent, non tamen phantastice, sed veraciter. Ex veris quippe rationibus vera corpora procedere et spiritualia, dubium non est. In tali corpore Christum suis discipulis post resurrectionem apparuisse credimus, non quod aliud illud, aliud quod natum est ex virgine, suspensum in cruce, resuscitatum a mortuis; sed ipsum de mortali in immortale, de animali in spirituale, de terreno in coeleste mutatum. In talibus corporibus humanae naturae numerositas ex secretis suis finibus, si non peccaret, pullularet. Inest siquidem unicuique hominum occulta corporis sui ratio, in quam resurrectionis tempore hoc terrenum mortaleque mutabitur, et in qua Angelicis corporibus assimilabitur, quando homines *aequales angelis erunt.* Nulla itaque ratio nobis obstat, ut non incunctanter et credamus et intelligamus Dominum nostrum Jesum Christum in duabus suis naturis in inseparabilem suam substantiam

adunatis, ubique esse, nullamque sui partem ullo vel loco vel tempore, seu aliquo modo, quo creatura definitur, circumscribi. Totus enim Deus est totus ubique, totus super omne quod dicitur et intelligitur exaltatus, totus in Patre et cum Patre unum effectus, totus Deus in toto homine, et totus homo in toto Deo rationibus utriusque naturae in semetipsis permanentibus. Ac sic ineffabiliter et supernaturaliter nostri capitis harmonia coaptata est, in quam omnia membra ipsius sibi invicem coadunata reversura sunt; *quando occurrent in virum perfectum, in plenitudinem aetatis Christi*, et unus in omnibus, et omnes in uno, et erit, et apparebit. Non enim audiendi sunt, qui aliter putant accipiendum, quod ait Apostolus, *donec occurramus omnes in unitatem fidei et cognitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.* Arbitrantur quippe hoc dictum fuisse de perfecta statura corporis Christi, tricesimo anno aetatis suae in carne, in qua statura et aetate corporali omnes homines resurrecturos conantur asserere, sint abortivi, sint decrepiti, sint in quibuslibet incrementis decrementisve corporalibus, quando solvuntur a corpore. Quorum falsissima deliramenta ipsius Apostoli verba manifestissime destruunt atque convincunt. Non enim de incrementis Christi secundum carnem quam acceperat, seu mensura ejus vel aetate, sed de corpore ejus, quod est ecclesia, talia dicta sunt. Cujus corporis, ecclesiae videlicet, mensura et perfectio et plenitudo aetatis spiritualis ipse est, qui et caput perfectissimum et intellectuale est sui corporis intellectualis, qui est finis omnium et consummatio. Intuere Apostolum ad Ephesios dicentem: „Omnia dedit sub pedes ejus, et eum dedit caput super omnia membra ecclesiae, quae est corpus ejus, et plenitudo omnia in omnibus implentis." Et post aliquanta iterum in eadem Epistola intuere, quibus membris Christus corpus sibi aedificare voluit et aedificat: „ipse dedit, *inquit*, quosdam quidem Apostolos, quosdam vero Prophetas, quosdam Evangelistas, quosdam Pastores et Magistros." Vidisti membra, vidisti materiem: interroga eundem Apostolum ad quid haec membra parantur. Respondet; „ad perfectionem Sanctorum, in opus administrationis, in aedificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et cognitionis filii Dei." Vide initium aedificationis, unitatem quidem fidei; aedificationis perfectionem cognosce, unitatem videlicet cognitionis filii Dei. Hic igitur incrementa corporis Christi incipiunt, illic perficientur; quando Christus cum toto et in toto suo cor-

pore quidem perfectus et unus vir, caput in membris et membra in capite apparebit: quando mensura et plenitudo aetatis Christi non corporalibus oculis, sed virtute contemplationis in omnibus Sanctis suo capiti adunatis clarissime videbitur: quando spiritualis aetas, hoc est virtutum plenitudo, quae in Christo et ecclesia sua constituta est, consummabitur, et cetera quae de aeterna felicitate et perfectione beatitudinis in Dei filio intelligi possunt. In resurrectione autem humanorum corporum, quod unusquisque in ea statura et magnitudine, ad quam perfecto sui corporis incremento pervenit in juvenili aetate sive robore perventurus sit; Beatus Augustinus in libris de Civitate Dei incunctanter affirmat. Quod vero immortalia et spiritualia corpora nullis corporalium formarum lineamentis, vel qualitatibus, vel quantitatibus circumscribentur propter ineffabilem eorum spiritibus incircumscriptis adunationem indiscretamque simplicitatem, Beatum Gregorium Theologum, Sanctum quoque Ambrosium, nec non et Maximum venerabilem Magistrum certis rationibus approbare saepe diximus. Causam tamen erroris eorum, qui in statura corporis Dominici omnia humana corpora resurrectura dogmatizant, non ignoramus: minus enim intelligentes quod in Graeco est scriptum, εἰς μέτρον ἡλικίας, hoc est in mensuram aetatis; existimabant ἡλικίαν proprie ad perfectam corporis aetatem pertinere; cum ἡλικία plus animae in virtutibus, quam corporis per localia et temporalia incrementa perfectam significat mensuram. Hinc est quod Philosophi animam rationalem ἐνδηλεχίας filiam, hoc est perfectae aetatis in virtutibus asserunt esse, veluti ΕΝΔΟΝ ἡλιχίας, id est interioris aetas. Ac per hoc nemo sane intelligens praefata Apostoli verba de perfectione aetatis corporis, sed de plenitudine ecclesiae in capite suo, quod est Christus, gratiae et beatitudinis et incomprehensibilis adunationis accipiat. Et miror de his, qui talia nobis opponunt, de amplificatione corporalium mundi luminum, cur non intendunt, quod in Evangelio de defectu totius mundi sensibilis per defectum partium ipsius Dominus ipse prophetat, dicens: „Statim autem post tribulationem dierum illorum, *hoc est persecutionem Antichristi*, sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellae cadent de coelo." Quibus verbis intelligimus solem et lunam post defectum sui luminis non remansuros, neque stellas deficiente aethere et sphaera, in quibus dispositae sunt. Neque enim in hac dominica Prophetia allegoricum solummodo sensum, verum etiam totius mundi de-

structionem solutionemque corporum accipimus. Quam destructionem dico, multi nolentes credere, ad solius allegoriae leges recurrunt, et per defectum solis titubationem fidei etiam perfectissimorum virorum, qui tunc temporis, quando filius iniquitatis apparebit, futuri sunt. Cujus persecutio in tantum tenebras erroris et perfidiae inducet; ut non solum in coelo ecclesiae carnales qui per lunam, verum etiam spiritualiores qui per stellas, summi quoque et spiritualissimi Doctores ejus qui per solem mystice praefigurantur, lumen orthodoxae fidei aut ad tempus abscondent, aut territi minuent, aut ab eo penitus labentur. Quam theoriam neque nos refellimus: veruntamen audiendi non sunt, qui hunc locum evangelicum violenter secundum historiam conantur astruere, putantes, quod nunquam coelestium corporum casus luminis in fine mundi futurus sit; sed illorum splendor superabitur nimia claritate supervenientis judicis, coelestiumque essentiarum cum ipso descendentium; quando venturus est judicaré vivos et mortuos. Addunt etiam Paradigma exorientis solis radiis, qui impetu suo fulgorem aliorum siderum obtundunt, imo etiam ab oculis nostris auferunt: in se namque ipsis sui luminis vibratum indiminutum semper custodiunt; quoniam sol a quo lumen accipiunt, semper praesens eis est. Nec obstat, quod aliquoties lunari globo interjectus terrae solares aufert radios. Erroris autem eorum, qui talia somniant, causa est, ut opinor. Arbitrantur enim judicium futurum in aliquo loco intra Septa hujus mundi agendum fore, judicem quoque cum suis Sanctis Angelis de superioribus sensibilis naturae partibus localiter et corporaliter descensurum. Hinc est quod quidam sedem judicii in confinio aëris et aetheris, quo Physici lunarem circulum describunt; quidam Judaeis consentientes, in valle Josaphat delirant, non animadvertentes virtutem nominis, quod est Josaphat: compositum quippe est ex ἰαῶ et σαφὰτ. Et ἰαῶ quidem multas habet interpretationes; interpretatur enim visibilis, aut Dominus, aut gloria, aut existens, aut erat, et est, et futurus est; Σαφὰτ autem vertitur in judicium: Josaphat autem invisibile judicium vel Domini judicium, vel gloriosum judicium, vel erat, et est, et futurus est, qui judicat. Videns itaque Joël prophetico spiritu illuminatus, divini judicii profunditatem et invisibilem virtutem, omnibusque remotam, typice vallem introduxit Josaphat, et personam Domini, cujus gloria in altitudinem judicii sui apparebit, qui erat, et est, et futurus est, accipiens et in seipsum infundens proclamat:

Consurgant et ascendant gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedebo, ut judicem omnes gentes in circuitu; ac si dixisset, consurgant omnes ex mortuis, et ascendant in judicii mei altitudinem, arcanumque profundum, quod superat omnem intellectum. Hos itaque, qui talia somniant, clara veraque deridet ratio. Quomodo enim Dominus noster Jesus Christus, cui Pater dedit judicium, localiter et temporaliter movebitur, postquam humanitatem suam super omnia loca et tempora, super omne quod dicitur et intelligitur, in unitatem suae divinitatis exaltavit; ubi sedet aeternaliter et incommutabiliter ad dextram Patris, et sessurus est, unde regit et judicat omnia, et recturus et judicaturus est. Nam quod in ecclesiastico Symbolo fides catholica confitetur, dicens: *Inde venturus judicare vivos et mortuos;* non ita debemus cogitare, ut localem motum ipsius, seu ex intimis naturae finibus in hunc mundum processionem quandam intelligamus, donec visibilibus membris, corporeis sensibus judicandorum appareat; sed adventum ipsius unusquisque bonorum et malorum intra seipsum videbit in sua conscientia, quando aperientur libri, et revelabit Dominus abscondita tenebrarum, et unusquisque suarum actionum et cogitationum judex erit. Hinc Augustinus in vicesimo libro de Civitate Dei, decimo tertio capitulo. „Quaedam, *inquit*, vis est intelligenda divina, qua fiet ut unicuique opera sua vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, et mentis intuitu mira celeritate cernantur; ut accuset vel excuset scientia conscientiam, atque ita et omnes et singuli judicentur." Quae nimirum vis divina libri nomen accepit: in eo quippe quodammodo legitur, quicquid ea faciente recolitur; sicut ait Apostolus: „Omnes enim stabimus ante tribunal Domini, ut ferat unusquisque, quae per corpus gessit, sive bonum sive malum"; tribunal Domini appellans majestatis ejus excelsitudinem, quae omnibus ubique in omnibus apparebit, qua manifestata *videbunt* impii *in quem pupugerunt, et plangent se omnes tribus terrae.* Ac sic signum filii hominis, hoc est honor et gloria crucis ejus cunctis fulgebit; et fortassis illa est flamma ultima, quae totum mundum et implebit et consummabit; apparitio videlicet Dei verbi in omni creatura, quando nil aliud bonis et malis in omnibus splendebit, nisi intelligibilis lux, quae nunc implet omnia occulte, et tunc aperte impletura est. Illa est flamma, ut opinor, quae de seipsa loquens, ait: *Ego sum ignis consumens:* consumet enim omnia, quando omnia in omnibus erit, et solus in omnibus apparebit; in Evangelio quoque suo:

Ignem veni mittere in terram; quid volo, nisi, ut ardeat? Terrae vocabulo omnem sensibilem creaturam; ignis vero ardentis, suae manifestationis claritatem in omnibus futuram, suique judicii ferventiam typice significans, et cetera, quae typice de futuro judicio divina tradit historia; de quibus nunc tractare longum est. D. Longum quidem; vellem tamen breviter audire, quae sint nubes illae, in quibus Sancti rapientur obviam Christo in aëra; et quis est ille aër, in quo cum Christo in ipsis nubibus semper erunt. Ait enim Apostolus: „Nos autem qui relinquimur, qui residui sumus, hoc est qui nondum in altitudinem deificationis ascendimus, rapiemur in nubibus obviam Christo in aëra, et sic semper cum illo erimus." M. De his nubibus et in prioribus disputationis libris Beatum Maximum sequentes praefati pauca sumus; et nunc iterum Sancti Ambrosii sensum addentes, dicemus. Unusquisque igitur Sanctorum, ut ait Maximus, suam habebit nubem, propriam videlicet suae contemplationis virtutem et altitudinem; in quantum quippe quisque cogitationi veritatis appropinquabit, in tantum rapietur obviam Christo in aëra, hoc est in purissimae intelligentiae altitudinem et claritatem; ac sic semper in nube contemplationis suae in divinis theophaniis et erit et gaudebit. Item secundum Ambrosium nubes sunt Patriarchae, verbi gratia, Abraham, Isaac, et Jacob; in quorum fide et actione et scientia, veluti in quibusdam nubibus clarissimis haeredes novi Testamenti obviam Christo rapientur. Similiter legislator Moses ceterique Prophetae, Apostoli quoque, qui ipsius Domini virtutes et doctrinam praesentialiter perspexere, nubes sunt; in quorum fidei et actionis, spei quoque et caritatis, scientiae et sapientiae, ceterarumque virtutum exemplis, veluti quibusdam nubibus, qui in hac vita illorum vestigia sequuntur, rapientur obviam Christo, sicut et ipsi, sive viventes adhuc in carne, rapti, sive carne soluti. Dic, quaeso, quo raptus est Enoch, quo Elias, qui adhuc in carne constituti, rapti sunt. Nonne obviam Christo, quem spiritu cognoverunt venturum esse in mundum? Quo Abraham, de quo dominus ipse dicit: *Vidit Abraham diem meum, et gavisus est*. Quid moror? Quo Job, qui dixit: *Auditu auris audivi te, nunc autem oculus meus videt te*. Quo Moses, ascendens in montem Sinai. Quo ceteri Prophetae praevidentes verbum Dei in carne venturum, eique spiritu occurrentes. Quo Petrus raptus est, Domino suo respondens: *Tu es Christus Filius Dei vivi*. Quo Paulus in tertium coelum ascendens. Nonne omnes isti, eorum-

que similes obviam Christo juxta uniuscujusque propriam communemve theoriam rapti, cum illo sunt, et in illo in spirituali aëre virtutum et contemplationum? Has omnes ceterasque similes intelligibiles nubes illa sensibilis nubes praefigurabat, quae tempore ascensionis Dominum accepit ab oculis discipulorum, quando elevatus est in coelum. Non enim indigebat ipse cujusdam vehiculi ex nubibus conglobati ad se sublevandum in aerea aethereaque spatia, cum fuerit ille post resurrectionem purior leviorque omni visibili et invisibili creatura, nullumque localem motum in spiritualitatem sui corporis post regenerationem receperit, aut fineret remanere: typice autem voluit suis discipulis visibiliter ostendere modum, quo invisibiliter ipse in cordibus diligentium sequentiumque se ascendit. Ipse siquidem ascendit in contemplationibus ascendentium ad se: nullus quippe ad illum sine illo potest ascendere. *Nemo* enim, ut ipse ait, *ascendit in coelum, nisi qui de coelo descendit;* nec coelum deserit, dum in Sanctis intellectibus eos secum sublevans ad seipsum ascendit: propterea subsecutus, *Filius*, inquit, *hominis, qui est in coelo*, coelum appellans Patrem: a quo exivit per incarnationem, et ad quem reversus post resurrectionem. Ubicunque legimus in Evangelio Dominum sublevasse oculos in coelum, Patrem suum intelligere debemus, qui solus major illo est: ea ratione, qua Pater praecedit, causa filii. Tribus autem modis Sancti in puritate contemplationis cum Christo et in Christo fieri intelliguntur. Fiunt enim et adhuc in carne detenti; fiunt a corpore soluti; fiunt corporibus receptis. Horum trium modorum manifestissima exempla, in transformatione Domini in monte manifestata sunt; viventium siquidem in carne Elias, solutorum corpore Moses, resurgentium ipse Dominus typum gestabat. Resurrectionis siquidem omnium formam in transfiguratione sui corporis discipulis ostendit. Et ne existimes Eliam adhuc in corpore suo viventem de locali aliquo paradiso, seu Mosen de sede aliqua animarum, seu recepto corpore ad Christum tunc convenisse, peractoque transfigurationis mysterio, ad loca illa, unde venerant, reversos fuisse; verum incunctanter fideliterque crede et intellige non aliunde processisse, nisi ab eo, cum quo apparuerant in monte, et in quo priusquam apparerent, erant, et quem cum apparerent, non deseruerant; et in quem finito apparitionis sacramento, reversi sunt, non aliorsum, sed in ipsum, in quo et cum quo unum sunt. Quod apertissime significatum est per illos tres electos discipulos, in arcana transformationis,

qui elevatis oculis neminem viderunt, nisi solum Jesum. Et ut credibilius hoc cognoscas, lege Sanctum Ambrosium in expositione in Lucam. „Cognosce, *inquit*, nubem istam non fumigantium esse montium nebuloso humore concretam, et coacti aëris caliginem piceam, quae coelum tenebrarum horrore subtexat: sed lucidam nubem, quae nos non pluvialibus aquis, et humentis alluvione imbris immadidet; sed de qua mentes hominum voce Dei omnipotentis emissa fidei ros rigavit, et dum fit vox, inventus est Jesus solus. Itaque cum tres essent, unus est factus; tres in principio videntur, unus in fine: perfectae enim fidei unum sunt. Denique hoc etiam Dominus orat Patrem, ut omnes unum simus; nec solum Moses et Elias in Christo unum sunt, sed etiam nos unum corpus Christi sumus: ergo et illi tanquam in uno corpore recipiuntur in Christi corpus, quia et nos unum erimus in Christo Jesu." D. De nubibus in quibus Sancti obviam Christo rapiuntur satis est actum. Sed quales sunt nubes illae coelestes, cum quibus filius hominis venturus est, merito quaeritur; ac per hoc eas vellem, quales sint, cursim edisseras. M. Nubes coeli, cum quibus filius hominis venturus est, non alias esse dixerim, nisi ipsas coelestes substantias, quae semper virtute contemplationis circa Christum volvuntur. Quum vero incomprehensibilem omnique intellectui invisibilem summam ac sanctam Trinitatem, quae superat omnem intellectum, non per seipsam aspiciunt, sed in Theophaniis comprehensibilibus sibique connaturalibus; propterea nubes coeli dicuntur. Ex ipsis siquidem apparitionibus divinis, in quibus Deum vident, coelestes substantias nubium vocabulo Dominus ipse significavit, cum quibus et in quibus adventus ejus, hoc est majestatis illius clarissima omnibus bonis et malis amplitudo declarabitur. Nam et coelestes substantias localiter moveri spiritualis suae naturae ratio non patitur; moventur autem spiritualiter, cum quod in causa omnium faciendum esse perspiciunt, in ipsa natura quae per eos administratur, et cui praesident, peragunt absque suo locali et temporali motu, loca et tempora omniaque, quae in eis circumscribuntur, disponentes. Dicuntur etiam venire, quando in aliquo visibili, his qui digni sunt, apparent; recedere vero, quando omni sensu corporeo omnino removentur. Nec te moveat, quod dixi spirituales substantias temporalem motum non pati; dum Sanctus Augustinus proclamat: *Solum Deum sine loco et tempore a seipso movere, conditum vero spiritum per tempus sine loco; corpus autem per locum et tempus ab eo qui movet*

omnia, motum pati. Hoc enim dixi Graecorum auctoritatem ſequens, quae incunctanter aſtruit, omne quod localiter movetur, temporaliter moveri; omne autem quod locali motu caret, ſequitur temporali etiam carere. Haec enim duo, locum dico et tempus, aut ſimul erunt, aut ſimul auferentur, quum a ſe invicem disgregari non patiuntur. D. De auctoribus utriusque linguae non eſt noſtrum contendere; ſequatur quis quem vult, nulli derogans: et quum de nubibus intelligibilibus quamvis breviter, eſt dictum; redi, quaeſo, ad reditum, noſtramque fluctuantem navem feſſosque nautas ad portum dirige. M. Reditus omnium, quae in ſuas cauſas reverſura ſunt, quando mundus iſte ſenſibilis ſolvetur, et mundus ille intelligibilis, qui ſuper nos eſt, in Chriſto implebitur, dupliciter intelligitur. Eſt enim generalis, et eſt ſpecialis: generalis quidem in omnibus, qui ad principium conditionis ſuae redituri ſunt; ſpecialis vero in his qui non ſolum ad primordia naturae revocabuntur, ſed etiam ultra omnem naturalem dignitatem, in cauſam omnium, quae Deus eſt, reditus ſui finem conſtituent. Exempla autem ac ſimilitudines utriusque reverſionis ex divinis Scripturis comparare debemus; et quum naturali ordine genus praecedit ſpeciem, prius de generali reditu dicendum. Exemplum itaque generis praeceſſit in populo Dei, qui de jugo ſervitutis intelligibilis Pharao, hoc eſt Diaboli, ſatellitumque ejus liberatus, duce ſpirituali Moſe, Chriſto videlicet, ſuis pedibus mare rubrum transiens, ſolidam ſcilicet humanae vitae viam diſciſſis rationabilium motuum coelis deambulans, rebellesque gentes, vitiorum videlicet turmas ſuperans atque proſternens: defunctis ſuis corporibus, carnalibus dico cogitationibus, in deſerto virtutum, quo omne mortale et corruptibile conſumitur, ſpiritualiter ſolummodo in filiis bonorum operum in terram repromiſſionis reverſus eſt. Quod autem duo ex omnibus, qui venerant de Aegypto, vivi adhuc in carne, in terram promiſſam intraverint, myſtice inſinuat duplicem noſtram naturam, corpus videlicet et animam in Salvatore noſtro, quem praefigurabat Jeſus filius Navae, hoc eſt pulcritudinis eorum, in terram, quam peccando deſeruimus, reverſuram, Caleb comitante, hoc eſt libero noſtro cordis arbitrio. Caleb quippe interpretatur, ſicut omne, vel omne cor; ut enim uniuscujusque cordis devotio divina gratia adjuta fuerit; ita Salvatorem ſuum in regionem ſequetur viventium, naturalibusque bonis utentium. Hac autem ratione ducimur ad intelligendum totius humanitatis reditum ad priſtinum naturae ſtatum per

Israelitici populi de Aegyptiaca captivitate revocationem intelligere; quoniam Scriptura nullum de populo Dei in Aegypto remansisse commemorat, sed omnes unanimiter ex ipsa fugisse, et nemine excepto de manibus crudelissimae potestatis liberatos fuisse. Quod autem nullus eorum, qui de Aegypto reversi sunt, obrutus est fluctibus vel mersus, sed omnes, ut ait Apostolus, *sub nube fuerunt*, sub divina videlicet protectione, *et omnes mare transierunt, et omnes sub Mose baptizati sunt in nube et in mari*, praefigurabat generale illud baptisma, quod in fine mundi perficietur, quando mysticus Moses populum suum universum videlicet genus humanum sanguine suo redemtum omnique impietate atque malitia detersum de morte ducet ad vitam; quando in nullo homine nihil praeter simplicitatem naturae apparebit, merito ipsius qui eam totam accepit totamque sanavit; quando intelligibilis rex Aegypti, Princeps profecto hujus mundi cum innumerabili exercitu malitiae suae omnibusque vitiis, quibus imaginem Dei in homine creatam captivam detinuerat, fluctibus rubri maris, hoc est profundissima copiosissimaque ac infinita effusione gratiae, quae in pretium sanguinis Christi humanae naturae diffusa est, obruetur. Ut enim hominibus sanguis Christi profuit in redemtionem, et proficiet ad pristinam naturae suae restaurationem; ita Diabolo et Angelis ejus nocuit ad eorum destruendum imperium, et nocebit ad augendum supplicium. Inundatio siquidem Rubri maris, hoc est diffusio Dominici cruoris, quemadmodum humanam naturam ab aeternae mortis profundo in vitam emersit aeternam; ita Diabolicam malitiam in perpetuam suffocavit damnationem. Nullam quippe majorem poenam Diabolica patietur superbia, nullamque graviorem tristitiam, quam humanae saluti invidiam, pedissequamque ejus desperationem. Non quod et ille, si vellet, ad creatorem naturae suae converti non posset: sed quod malevolentiae suae nexibus ligatus dulcedinem beatitudinis perpetualiter in odio habebit, lapsos de manibus suis assiduis cruciatibus dolens. Isaias quoque Propheta salutem humani generis generaliter in Christo non tacet, sed clamat, dicens: *Terra Zabulon, et terra Nepthalim, via maris transjordanen Galileae Gentium populus, qui sedebat in tenebris, lucem vidit magnam, et sedentibus in regione umbrae mortis, lux orta est eis*. Et quis est ille populus, qui sedebat in tenebris, et in regione umbrae mortis, nisi infinita solique Deo cognita humanitatis numerositas, quae postquam lucem paradisi deseruit, in tenebris ignorantiae et in regione um-

brae mortis sedebat, non solum ipsius, qua anima segregatur a corpore per corruptionem; verum etiam qua Deus animam deserit per peccatum: ex qua duplici morte totum genus humanum liberat lux illa, quae omnibus orta est, quae de seipsa dicit: *Ego sum lux mundi.* Nunc quidem partim idolorum servitium destruens in his, quos ad cultum et agnitionem veri Dei convertit, sordesque vitiorum inundatione baptismatis diluit, et inflammatione poenitentiae exurit. Infinite autem non solum generaliter mors corporis, verum etiam mors mentis destruetur, ac penitus idololatriae ritibus omnibusque omnium nationum superstitionibus iniquitatibusque ventilatis unius veri Dei cognitio universae praestabitur creaturae. Cuncti siquidem boni et mali quando stabunt ante tribunal domini cognoscent, quia *unus Deus est, et non alius praeter eum.* Tunc quippe erit generalis omnibus unius Dei confessio, quando nulla erit veritatis negatio. Nam et caeci lucem, quam non vident, negare non possunt videntibus lucere. Quod autem in Christo totius nostrae naturae salus jam peracta sit, ex interpretationibus praedictorum nominum quisquis voluerit, facillime cognoscet. Zabulon quippe habitaculum virtutis interpretatur: illa itaque lux, quae sedentibus in tenebris orta est, virtus et sapientia Patris est; et quod ejus habitaculum, nonne nostra natura, in qua per incarnationem habitare voluit? Audi Evangelistam: *Et verbum* (inquit) *caro factum est, et habitavit in nobis.* Proinde spiritualis Zabulon humanitas Christi est, in qua nos omnes salvi facti sumus, et salvati habitamus, et in aeternum habitabimus: ipse est enim virtus nostra et fortitudo. Nepthalim quoque latitudo dicitur, et quae latitudo nostra, nisi Christus? cujus charitas et clementia totum genus amplectitur humanum, qui pro impiis mortuus est, *cum pro bono forsitan quis audeat mori?* quia omnes homines aequaliter dilexit, quando pro omnibus seipsum tradidit; haec est enim amplissima lex naturae, quam in seipso implevit, mortem pro omnibus subiens. Lex quippe naturae est communis omnium hominum dilectio absque ulla personarum acceptione, quae in Christo perfectissime impleta est, et a Patre processit, *qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum.* Est etiam alia ratio, qua Christus latitudo intelligitur; latitudo quippe est apparitio et superficies, ideoque Graia significatione Epiphania dicitur. Christus itaque est nostra Epiphania, hoc est apparitio et superficies, quia cum tres sunt substantiae summi boni, una illarum in homine Christo, verbo videlicet incarnato, nobis apparuit, sen-

sibusque corporeis comprehensibilem se fecit. Nemo enim Patrem, nemo Spiritum sanctum in unitate substantiae, cum creata, vidit. Et Ezekiel quoque sub figura trium civitatum reditum totius humanae naturae prophetice denuntiat. Dicitur enim Jerusalem, *et tu confundere, et porta ignominiam tuam, quae justificasti sorores tuas*; ac deinceps subjungitur: „Et tu et filiae tuae revertemini in antiquum statum; et convertam restituens eas conversione Sodomorum cum filiabus suis; et conversione Samariae et filiarum ejus; et convertam reversionem tuarum in medio earum." Ex quo (ut ait Sanctus Hieronymus) perspicuum est, non esse naturalem iram Dei, sed nostris vitiis clementissimum et mansuetissimum Deum ad iracundiam provocari. Sequitur, „et Soror tua Sodoma et Filiae ejus revertentur ad antiquitatem suam, et Samaria et Filiae ejus revertentur ad antiquitatem suam; et tu et Filiae tuae revertemini ad antiquitatem vestram. *Septuaginta:* Et Soror tua Sodoma et Filiae ejus restituentur, sicut fuerunt a principio; et Samaria et Filiae ejus restituentur, sicut erant a principio; et tu et Filiae tuae restituemini, sicut fueritis in principio." Haec verba Prophetae, imo Domini per Prophetam, Beatus Hieronymus exponens: „Iudaei, *inquit*, inter ceteras fabulas et interminabiles genealogias et deliramenta, quae fingunt, etiam hoc somniant de adventu Christi sui, quem nos scimus Antichristum; et in mille annorum regno Sodomam restituendam in antiquum statum; ita ut sit quasi paradisus Dei, et Samariam pristinam recipere felicitatem, ut de Assyriis revertantur in terram Judaeam; Jerusalem quoque tunc esse fabricandam. *Et paulo post*, nos autem, *inquit*, horum perfectam scientiam Dei judicio relinquemus, imo liquido confitentes dicimus post secundum adventum Domini Salvatoris nihil humile, nihil futurum esse terrenum; sed regna coelestia, quae primum in Evangelio promittuntur." Cetera autem quae de his praefatus interpres exponit, propterea intermisimus, quia moralia sunt, et de reditu Gentilium Haereticorumque et peccatricum solummodo animarum ad catholicam fidem disputant. Mysticam quoque legalemque Septimanam, quam Quinquagesimus sequebatur annus, qui Hebraice *jobel*, hoc est libertas vocabatur, quoniam in ipso omnes libertatem accipiebant, et unusquisque ad pristinam habitationem revertebatur, omni lege qua detinebatur absolutus, hunc reditum de quo agitur, aperte significare non incongrue quis dixerit, finita Septenaria praesentis vitae revolutione. David rex et Propheta renovationem natu-

rae promittit, dicens: *Emitte spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae.* Quid dicam de evangelicis Parabolis, de prodigo videlicet filio, qui in terra aliena partem substantiae, quam a patre acceperat dissipans, egestate coactus seipsum recognoscens poenitentiaque ductus ad patrem suum reversus est; a quo piissime clementissimeque receptus non solum pristinam adeptus est gratiam, verum etiam pro reverentia sui vitulus saginatus occisus est? Quis est ergo filius iste? Nonne homo ad imaginem Dei factus? Pater siquidem coelestis duas naturas ad se cognoscendum creavit, Angelicam videlicet et humanam, quibus duobus filiolitatis gratiam donavit; sed homo adolescentior filius dicitur, angelus vero major aetate; quum prius Scriptura conditionem angeli, posterius hominis commemorat. Partem itaque Angelicae numerositatis, quae nunquam conditorem suum deseruit, major filius, adolescentior totum hominem lapsum et a creatore suo peregrinantem insinuat; postmodum tamen ad Patrem suum reversurus, et primam stolam, id est primum habitum naturae recepturus. Insuper etiam ambitum virtutis, quae per annulum significatur, praemium quoque mortis Christi, quae per calceamenta in pedibus formatur, accipiet, aeternam videlicet vitam, quae universaliter humano generi merito mortis Domini rependitur; et tunc vitulus saginatus adducetur et occidetur. Et quis est ille vitulus, nisi homo Christus Septena Sancti spiritus gratia plenus, vel certe pinguedine literae visibilisque naturae incrassatus? His enim duobus, litera videlicet et visibili creatura veluti quaedam Christi corpulentia apparet; quum in eis et per eas intelligitur, quantum intelligi potest. Spiritus enim legis est Christus, *et invisibilia Dei per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus et aeternitas;* seu ut Beatus Maximus dicit, exponens Gregorium Theologum in Sermone de Nativitate dicentem, verbum crassatur: „Verbum, *inquit*, dum sit simplex et incorporeum, et omnes consequenter ac spiritualiter nutriens divinas in coelo potentias per suam in carne praesentiam ex nobis propter nos secundum nos sine peccato incrassari dignatum est." Quod autem iste filius figuram generis humani gestat, ut non dicam Johannis Chrysostomi sententias de hac Parabola, quoniam prolixae sunt, testimonium Beati Ambrosii in expositione in Lucam sat est ponere. „Potest, *inquit*, in uno, *filio videlicet prodigo*, species accipi generis humani. Fuit Adam, et in illo fuimus omnes, periit Adam, et in illo peri-

runt omnes. Homo igitur in illo homine, qui perierat, reformatur; et ille ad similitudinem Dei factus, et imaginem divina patientia et magnanimitate reparatur." Videsne igitur quod ista Parabola non partem generis humani, sed totum restaurandum esse in Christo typice doceat? Eadem interpretatio est de drachma perdita; et post eversionem hujus mundi, veluti cujusdam domus inventa a muliere, Dei videlicet sapientia, quae eam fecit et possedit. Decima etiam ideo computatur, quoniam humana natura non solum novem ordinibus angelorum aequalis facta est; verum etiam nullus Angelicus ordo est, cui humana natura post restaurationem suam juxta intelligibiles gradus non interseratur, donec perfectum denarium coelestis compleat civitatis, teste Dionysio Areopagita in libro de Coelesti Hierarchia; quod etiam ei futurum erat, si non peccaret. Simili modo de ove centesima intellige, quae erraverat coelestem gregem deserens, quam bonus Pastor, qui est Christus, quaesivit et reperit, repertamque inque humeros suos acceptam ad gregem, quem errando deseruerat, reportat. Quae propterea centesima connumeratur; quoniam post lapsum humanae naturae perfectio, quae per centenarium numerum innuitur coelestis Jerusalem, quae est mater nostra, diminuta est, cujus numerositas, veluti centenarii numeri latitudo ad integrum implebitur, dum humanum genus in capite suo, quod est Christus, in eam revertetur. Quo in loco illa non parva quaestio oritur, jam divulgata, sed non jam, ut arbitror, soluta; et si soluta, nondum in manus nostras venisse fatemur. Quaeritur enim, si tantus numerus hominum in consortium coelestis civitatis, hoc est societatis beatae multitudinis sub uno Deo degentis reversurus est, quantus praevaricantium angelorum inde lapsus; sequitur ut aut numerositas humanae multiplicationis a primo homine usque ad finem mundi tanta sit, quanta Apostatarum angelorum; ita ut illorum coelestes sedes, quas superbiendo reliquerant, ad totum genus humanum capiendum illic redeundo suffecerint: aut si minor est cadentium angelorum numerositas, quam humani generis multiplicitas, pars humanae naturae non necessaria, qua labentium angelorum numerum exuperat, remanebit extra supernae civitatis consortium. Non enim illuc poterit ascendere, qua sedem non finitur invenire. Pars autem, quae eis, lapsis dico, aequiparatur, reversura est: ac per hoc incunctanter dabitur non omnes homines redemtos fuisse in eo, qui vult omnes salvos fieri et in agnitionem veritatis venire. Et quidem pene omnes auctores

utriusque linguae indubitanter asseruunt tot homines in coelestem civitatem intraturos, quot angeli fugitivi ab ea egressi sunt. Et si ita est, unum e duobus eligere cogemur, aut aequalem numerositatem esse omnium hominum numerositati malorum angelorum; aut numerosiorem humani generis multitudinem apostatae multitudinis numerositate; ac per hoc non omnes humanitatis participes ad principium suae conditionis redituros, quod praecedentes rationes de salute totius humanitatis in Christo incunctanter roboratae omnino prohibent assumi. Et quoniam de hac ratione, hoc est restituendorum hominum et lapsorum angelorum comparatione Sanctorum Patrum sententias introducere prolixum; uno Sancti Patris Augustini testimonio contenti sumus. In primo capitulo vicesimi secundi libri de Civitate Dei, de natura Daemonum eorumque lapsu disputans: „Natura, *inquit*, quae frueretur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo, qui casum angelorum voluntarium justissima poena sempiternae infelicitatis obstrinxit; atque in eo summo bono permanentibus ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tanquam ipsum praemium permansionis dedit, qui fecit hominem etiam ipsum rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, sed coelo dignum, si suo cohaereret auctori: miseria similiter, si eum desereret, qualis naturae hujusmodi conveniret; quem videlicet praevaricatione legis Dei per Dei desertionem peccaturum esse praesciret; nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul praevidens quid boni de malo ejus esset ipse facturus, qui de mortali progenie, merito justeque damnata, tantum populum gratia sua collegit, unde suppleat et instauret partem, quae lapsa est, angelorum; ac sic illa delicta et superna civitas numero civium non fraudaretur, quinetiam fortassis et uberiore laetaretur." Quae sola conclusio sanctissimi magistri suffecerit nobis ad intelligendum uberiorem numerum humani generis in sanctam civitatem coelestem reversurum eo numero, qui ex ea lapsus est. Et id ipsum arbitror Davidem Prophetam dixisse; *Annunciavi*, inquit, *et locutus sum, multiplicati sunt super numerum.* De his enim dixit, qui per sacrificium corporis Domini purgati et redempti sunt; qui multiplicati sunt super numerum Angelicum, per superbiam unius refugae de beatitudinis gloria ruentem. Quod apertissime sequens versus insinuat: *Sacrificium*, inquit, *et oblationem noluisti; corpus autem perfecisti mihi holocaustum:* ac si diceret, sacrificium legis et oblationem pro purgatione et re-

demtione peccati generis humani dare noluisti, corpus autem Christi perfecisti mihi, hoc est pro me holocaustum igne passionis in altare crucis: ac per hoc pro peccato nostro nihil aliud postulasti. Superabundat enim gratia delictum: incomparabiliter quippe plus nobis contulit Christi passio ad vitam, quam Adami transgressio ad mortem. Sive itaque aequalis sit numerus praevaricantium hominum et angelorum, sive uberior et multiplicior, nil obstat credere totum genus humanum et in Christo redemtum, et in coelestem Jerusalem reversurum. Si enim aequalis sit, ut multis, qui de talibus tractant, videtur; ad laudem redemtoris sui suffecerit: cujus providentia tantum humanae numerositatis praeordinavit, quantum posset mundi hujus Principi insultare: a quo non solum totum regnum nostrae naturae abstulit, verum etiam ejus haereditatem, ex qua inflatus superbia dejectus est, nobis in aeternam possessionem distribuit, ut duplicis tristitiae poena torqueretur; una quidem, qua regni sui, quod primum hominem seducendo adeptus est, juste, amissione; secundum hominem occidendo injuste: altera qua inimicis suis coelestem suam haereditatem, quam deseruerat, possidentibus invidendo cruciatur. Sin vero uberior, uberiorem profecto laudem gratiae ipsius deberemus solvere; qui non solum possessiones antiqui nostri hostis nobis in coelo divisit, verum etiam numerosiores nos ad habitationem coelestis Patriae praeparavit, his qui ea lapsi sunt. De generali reditu in paradisum praefata sufficiunt paradigmata, ut opinor. D. Sufficiunt plane: omnia enim talium symbola, quae sparsim sacrae scripturae insita sunt, in unum colligere et longum est, et fortassis fastidiosum. Vellem tamen scire, quid senioris filii invidia adversus adolescentiorem ad patrem suum revertentem, vituloque saginato occiso epulantem insinuat. Multum siquidem me movet, si duo illi fratres humanam Angelicamque naturam significant, qualis invidia bonorum angelorum de salute humani generis intelligitur, deque ejus reditu ad Patrem suum, cujus substantiam, hoc est imaginis gratiam in villa mortalis hujus vitae serviens Diabolo dissipavit. Legimus enim sanctos angelos de interitu hominis condolere, ei autem invidere nequaquam: concives enim sunt coelestis civitatis, paternaeque substantiae et haereditatis possessores. De reperta quippe ove inque humeris pastoris sui reducta Angelicas virtutes congratulari Dominus ipse testatur, per unum peccatorem genus humanum insinuans; et si senior filius universitatem bonorum angelorum symbolizat, quomodo de agro legitur venisse hаeditumque po-

ſtulans patri ſuccenſuiſſe, ceteraque Angelicae charitati repugnantia? M. Nodum hujus quaeſtionis ad ſolvendum difficilem, uno modo arbitror enodari poſſe, qui parabolarum transitus vocari poteſt. Parabolarum ſiquidem duae ſpecies ſunt, quarum una eſt, quae continuum vigorem uniformemque de una eademque re absque ullo transitu in aliam figuram obtinet: altera, quae transitum in diverſas conformat figuras, qua ſpecie multos ſanctorum Patrum maximeque Beatum Ambroſium hanc parabolam expoſuiſſe comperimus. Prima itaque parabolae pars, quae in diviſione paternae ſubſtantiae et ſenioris filii cum patre perſeverantia, adolescentiorisque peregrinatione, partis quoque ſubſtantiae ſuae, quam a Patre ſusceperat, diſſipatione, ceterisque incommodis, quae caſum humanitatis ſecuta ſunt, complasmata eſt, duplicem incunctanter naturam, intellectualem dico in angelis, et rationalem in hominibus ſpecificat: in reverſione autem prodigi filii parabola inchoat transitum facere. Ipſa ſiquidem reverſio biformem interpretandi recipit modum: intelligitur enim generaliter de reditu totius humani generis propter vituli ſaginati occiſionem, Chriſti videlicet pro ſalute totius mundi paſſionem; et ſpecialiter, ubi transitus parabolicae figurae incipit, de reditu Gentilis populi, quaſi junioris filii per fidem Chriſti ad Patrem coeleſtem, cujus imaginem idololatriae ſordibus monſtruoſisque imaginationibus contaminavit propter invidiam Judaici populi, veluti ſenioris filii de converſione gentium ad fidem per Apoſtolicam praedicationem. Qui videlicet populus quamvis ſaepiſſime cultu Daemonum fuerit corruptus et praevaricatus, nunquam tamen omnino Deum Patrum ſuorum, ut ei videtur, abnegavit: abnegavit autem, et adhuc abnegat Chriſtum filium Dei eſſe, ac per hoc et Patrem ejus. Qui enim Filium negat, negat et Patrem, quia Filio negato Pater non eſt. Haedum a Patre Chriſti, quem negat, perfidus flagitat. Sed a Patre Chriſti haedum non accipiet; accipiet autem a Patre ſuo, de quo Jeſus Chriſtus, quem Filium Patris eſſe negat, ait: *Vos ex patre Diabolo eſtis*, deque fide Gentilis populi in eum torquetur. Ideoque non vitulum ſaginatum, id eſt Chriſtum domini petit a Patre ad epulandum, ſed haedum foetidum petulcumque in omnemque libidinem pronum, Antichriſtum dico, in quo ſe epulaturum et regnaturum vaniſſime ſomniat, poſtulat et expectat: ac de agro veniens, hoc eſt de terrenis operibus laborioseque colendae legis, ſecundum literam ſervitii audivit ſymphoniam et chorum, hoc eſt conſonam undique convenientem Gentilis populi in Chri-

fto epulantis et ad Patrem fuum redeuntis catholicam in fide, perfectamque fpirituali cognitione veritatis harmoniam, ac de fuae libertatis et redemtionis munere laetitiam; et ob hoc invidia commotus fratri fuo fimilitudine naturae, inimico vero diffimilitudine Judaicae perfidiae et Chriftianae religionis irascitur, patremque fuum de receptione filii, qui bona naturae fuae perdidit, increpat, dum plus ipfe naturae fuae divitias diffipat, qui unicum Dei Filium creatorem et falvatorem omnium negat. Perfidi fiquidem Judaei per invidiam, nationes autem incredulae per ignorantiam verbum Dei abnuunt: et quoniam tolerabilius peccatum eft ignorantiae quam invidiae, minus Gentilium quam Judaeorum populus naturales perdidit thefauros. Ideoque receptae funt Gentes tenebris ignorantiae abfolutae, et in lucem veritatis revocatae; Judaei vero perfidi Filium negantes, in paffionibus ignominiae invidiaeque graviffimis doloribus relicti funt; donec in fine mundi ineffabili divinae bonitatis magnanimitate recipiantur, quando *convertentur ad vefperam, et famem patientur, ut canes, et circumibunt civitatem*, focietatem videlicet catholicae fidei, volentes in eam recipi; et quod alibi idem ait Propheta, implebitur: *Confundantur et revertantur omnes inimici mei, convertantur retrorfum, et confundantur valde velociter.* Hac igitur parabola pro paupertate ingenioli noftri, fpiritualium philofophorum femitas carpentis, expofita, de fymbolis fpecialis humanae naturae reditus breviter tractandum. D. Tempus exigit ita fieri; noftraeque disputationis curfus jamdudum finem expectat, et mihi valde arridet duplex ifta Evangelicarum parabolarum fpecies. Non enim folummodo in parabolis, verum etiam in multis divinae Scripturae locis talis formae locutionis divinum nectar eructat, facilemque interpretationis viam ftudiofis myfticorum fermonum theoriae praeftant. Non enim alio modo fanctorum Prophetarum multiplex in divinis intellectibus contextus poteft discerni, nifi per frequentiffimos, non folum per periodos, verum etiam per cola et commata transitus ex diverfis fenfibus in diverfos, et ab eisdem iterum in eosdem occultiffimas crebriffimasque reverfiones, Saepiffime enim unam eandemque expofitionis fpeciem absque ullo transitu in diverfas figurationes fequentibus aut error aut maxima difficultas innascitur interpretandi: concatenatus quippe eft divinae Scripturae contextus, daedalicisque diverticulis et obliquitatibus perplexus. Neque hoc Spiritus Sanctus invidia intelligendi, quod abfit exiftimari, fed ftudio noftram intelligentiam exercendi, fudorisque et in-

ventionis praemii reddendi: praemium quippé eft, in facra Scriptura laborantium pura perfectaque intelligentia. O Domine Jefu, nullum aliud praemium, nullam aliam beatitudinem, nullum aliud gaudium a te poftulo, nifi ut ad purum absque ullo erroré fallacis theoriae verba tua, quae per tuum Sanctum Spiritum infpirata funt, intelligam. Haec eft enim fumma felicitatis meae finisque perfectae eft contemplationis; quum nihil ultra rationabilis anima etiam puriffima inveniet, quia nihil ultra eft: ut enim non alibi aptius quaereris, quam in verbis tuis; ita non alibi aptius inveniris, quam in eis. Ibi quippe habitas, et illuc quaerentes et diligentes te introducis: ibi fpirituales epulas verae cognitionis electis tuis praeparas, illic transiens miniftras eis. Et quis eft ifte, Domine, transitus tuus, nifi per infinitos contemplationis tuae gradus afcenfus? Semper enim intellectibus quaerentium et invenientium te transitum facis. Quaereris enim ab eis femper, et femper inveniris, et non inveniris femper: inveniris quidem in tuis theophaniis, in quibus multipliciter, veluti in quibusdam fpeculis occurris mentibus intelligentium te; eo modo quo te finis intelligi, non quid es, fed quid non es, et quia es; non inveniris autem in tua femper effentialitate, qua transis et exuperas omnem intellectum volentem et afcendentem comprehendere te. Miniftras igitur tuis praefentiam tuam ineffabili quodam modo apparitionis tuae; transis ab eis incomprehenfibili excelfitudine et infinitate effentiae tuae. Quaefo itaque ad fpecialis reditus confiderationem accelerare, ut in ea noftrae disputationis limitem conftituamus. Non enim diutius eft immorandum in his, quae multipliciter apertioris perfuafionis gratia repetita funt; ne forte plus in verbis, quam intellectibus noftram disputationem impleffe videamur. M. Totius rationabilis creaturae, quae fpecialiter in homine creata eft, et cui naturaliter ineft affectus beatitudinis et cognitionis fummi boni facultas, hoc eft excelfiffimae trinitatis, ex qua manat omne bonum, ipfe Dominus in Evangelio decem virginibus affimilavit univerfitatem; quae accipientes lampadas fuas, hoc eft capacitatem aeternae lucis cognoscendae, exierunt obviam fponfo et fponfae, Chrifto videlicet et Ecclefiae, quae jam in coelo eft, partim in fanctis angelis, partim in purgatiffimis hominum animabus, in quibus primitiae naturae, quae adhuc in captivitate eft, mortalis vitae fragiliumque membrorum coeleftis patriae civibus inferuntur. Sed quare obviam? quia videlicet redemtor et fponfus rationalis naturae ineffabili clementiae fuae condefcenfione et folertia

ſemper ad recipiendos nos ſpiritualiter venit, coeleſtibus virtutibus animabus ſanctis ei commeantibus, affectione ſalutis noſtrae commotae. Ille ſiquidem ſponſus in aure cordis generaliter univerſo generi humano clamat, dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati eſtis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum ſuper vos, et discite a me, quia mitis ſum et humilis corde, et invenietis requiem animabus veſtris.* Venit ergo obviam omnibus cum ſponſa ſua, Jeruſalem videlicet coeleſti, qui recipere omnes devotus eſt in conſortium ſuae civitatis. Et animadverte, quod tota humanitas denario numero comparatur, quoniam decimam in aedificatione ſupernae civitatis poſſidet regionem. Decem itaque virgines, hoc eſt tota humanae naturae numeroſitas naturali appetitu obviam diligenti ſe et ad eam venienti exit, non greſſibus corporis, ſed affectibus mentis. Sed quamvis aequalis motus ſit rationalis naturae ad finem ſuum, qui eſt Chriſtus, aequalisque aeterni luminis, quae per lampades ſignificatur, appetitio; non tamen aequaliter lucem illam, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum participat. *Unum eſt* enim, ut Beatus Dionyſius Areopagita ait, *quod omnia naturaliter participare appetunt; ſed non aequaliter omnia unum participant.* Nullum tamen eſt in natura rerum, quod ejus participatione omnino privetur; ideoque non aequaliter ſponſo et ſponſae virgines exibunt. Nam qui non ſolum capacitatem veri luminis, verum etiam et ipſum lumen, quod oleum conformat, poſſident, ad ipſum ſponſum pervenient, et cum ipſo in ſpirituales nuptias intrabunt. Qui vero ſolam luminis capacitatem, non autem ipſo lumine illuminantur et coronantur, obviam Chriſto procedent; hoc eſt non ſolum naturaliter in ſuo appetitu, ſed etiam reipſa et experimento ad ſola naturalia humanitatis bona, quae in Chriſto ſubſiſtunt, aſcendunt; non autem ad ſupernaturalem deificationis in eo gratiam et laetitiam pervenient. Et hoc eſt quod denariae quantitatis diviſio inſinuat. Ait enim, *quinque autem ex eis erant fatuae*, id eſt imprudentes, *et quinque prudentes.* Sed fatuae ſolas lampadas, non autem oleum ſecum ſumſerunt: prudentes vero non ſolum lampadas, verum etiam oleum in lampadibus ſuis acceperunt. Vaſa itaque ſimilia ſunt prudentium et imprudentium virginum; quoniam ratio quae veluti naturalis divini luminis ſedes eſt, uniformiter integritati naturae incorruptibilis, quae in nullo auget vel minuit, diſtributa eſt, quam non uniformiter divinum lumen accipiat. Nec hoc in culpa ipſius luminis aut invidia, aut inopia conſtituitur; quoniam

omnibus praesens est, omnibusque aequaliter superfulgens, et inexhausta effusione omnibus aequaliter profluens, sed quoniam non eadem virtus est oculorum, quibus lux mentium percipitur; sequitur ut alii plus, alii minus ea fruantur, alii penitus ab ea excludantur; ut immundi spiritus, qui ad eam nolunt converti: non quod et ipsi secundum intellectualem substantiam, in qua a summo bono creati sunt, participatione vere existentis luminis secludantur; alioquin ad nihilum penitus redigerentur; omne siquidem participatione ejus privatum omnino in natura rerum non est; in quantum vero irrationabilibus perversae suae voluntatis motibus contaminantur, verae lucis excluduntur participatione: non enim ad illam, sed ad semetipsos, hoc est ad nequitiam suam convertuntur. Si enim ad naturam suam respicerent, et ad ejus creatorem, profecto beati fierent. Et siquis dixerit; quare aequaliter intuendi divini luminis universae rationali naturae non datur possibilitas, non autem intuendi illud data est aequaliter virtus et actio sive in hac vita, sive in futura vita? interroget illum, qui stupefactus et inaccessibili luce repercussus clamat, dicens: *O altitudo divitiarum scientiae et sapientiae Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus in omni tempore? Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? et quis prior dedit illi, ut retribuatur ei? quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso, et ad ipsum sunt omnia.* Interroget etiam, cur omnium bonorum largitor non aequaliter omnibus ordinibus Angelorum virtutem contemplationis suae distribuerit? Altius siquidem liquidiusque propinquiusque illum contemplantur Seraphim et Cherubim et Throni, quam Virtutes et Potestates et Dominationes; et ipsae iterum excellentius clariusque, quam Principatus et Archangeli et Angeli. Et quis huic interrogationi respondebit? Nemo, nisi cogitans intra seipsum, quod scriptum est, *omnia in mensura et numero et pondere*, id est ordine *fecit Deus:* et qualis pulcritudo universitatis a Deo conditae foret, si omnia Deus aequaliter constitueret. Nam et sensibilis harmoniae dulcedo et pulcritudo non ex similibus sonis, sed ex diversis, ratis tamen proportionibus sibi invicem compactis ordinatur. Proponat item: si primus homo non peccaret, cujus peccati ultione per masculum et foeminam multiplicatur genus humanum, sed ex intimis naturae finibus aut similiter omnes homines in species proprias numerosque prodirent; quemadmodum et omnes Angeli ex suis causis simul prodiere, aut ordine temporum constituto, unusquisque absque ulla corruptione, et similitudine ge-

nerationis jumentorum in hunc mundum procederet; num omnes homines aequalis ejusdemque virtutis et ordinis essent: an sicut Angeli, ita et homines suis ordinibus secundum divinam providentiam et sapientiam disponerentur? Respondebit illi credo, qui promittit hominibus post resurrectionem, quod *erunt sicut Angeli in coelo.* Angeli autem propriis ordinibus disponuntur: disponentur itaque et homines diversis virtutum ordinationibus. At si ita futuri sunt, licet post peccatum, profecto futuri essent, si non peccarent: hoc est non eodem modo contemplatione veritatis fruerentur. Porro primus homo, ut ait Sanctus Augustinus, in prima sua conditione, priusquam peccaret; neque sapiens erat, neque insipiens. Si enim sapiens, non Deum desereret, ut uxori suae consentiret, neque incaute ageret, ne Diabolicae astutiae superbiam imitaretur; non enim seductus est, sed superbia inflatus: si autem insipiens, quis crediderit Deum fecisse hominem insipientem ad imaginem et similitudinem suam. Profecto quadam medietate libratus inter sapientiam et insipientiam conditus est, et futurum ei erat sapiens fieri, si mandatum Dei servaret. Non enim ait Scriptura, faciamus hominem imaginem et similitudinem nostram; sed *ad imaginem et similitudinem nostram:* ac si plane diceretur; ad hoc faciamus hominem, ut si praeceptum nostrum custodierit, imago nostra et similitudo fiat. Non ergo sapiens factus est, sed capax, si vellet, sapientiae. Potuit enim sapientiam capere, et ad ejus habitum pervenire, si divinum consilium noluisset spernere. Quoniam vero non sursum versus per custodiam mandati ad sapientiam se erexerat; sed pronus, ejus per transgressionem, in libidinem temporalium et sensibilium rerum sua propria voluntate corruerat; plus insipiens atque imprudens existimandus est, etiam priusquam peccaret, quam sapientiae et prudentiae appetitor: praecessit enim insipientia et imprudentia peccatum. Neque hoc accepit ex causis conditionis, sed mutabilitate propriae voluntatis, quae ex naturalibus causis nequaquam nascitur; insipiens igitur erat et imprudens ante transgressionem mandati, per seipsum factus est. Attamen si mandatum non transgrederetur, fortassis neque ex paradiso expelleretur; sed solis naturae suae bonis, quae in prima conditione sui acceperat, frueretur, inque eis quadam felicitate laetaretur, quamvis participatione summae sapientiae et prudentiae merito suae stultitiae et fatuitatis privaretur. Multos siquidem ac pene omnes improvidos et insipientes laetos et contentos esse audimus de nobilitate generis, de pluribus consan-

guineis, de honestate corporis viribusque et sanitate, de astutia mentis, de verborum lepiditate, de pulcra et morigera uxore, de faecunditate prolis, terrenarumque rerum affluentia; ut non dicam de dignitate et honoribus, ceterisque, quibus mundus iste arridet; in tantum ut optarint perpetuo sic vivere, nihil de spiritualibus deliciis audire vel cogitare volentes. Ad hunc itaque statum primorum hominum ante delictum, hoc est ad sola naturalia bona absque virtutum ornamentis, partem humani generis unam, quae typo fatuarum quippe virginum configuratur, reversuram; ad ipsam vero excelsitudinem, ad quam homo, si non peccaret, ascensurus esset, hoc est ad participationem summae sapientiae omniumque virtutum, quam participationem dico, deificatio et contemplatio veritatis sequitur, alteram humanae numerositatis partem, cujus symbolum est quinarius prudentium virginum numerus, sublimandam ultra omnia bona naturalia, et ad spirituales nuptias sponsi sui in naturam non incongrue existimatur; ad quas nemo intromittitur, nisi sapientiae luce refulgens, divinique amoris inflammationibus ardens; quae duo; sapientiam dico et charitatem, pinguedine sapientiae et actionis nutriuntur; et ad eas nuptias nullus scientiae et actionis expers, quamvis naturalibus bonis integerrime et pulcherrime floruerit, sinitur ascendere, sed omnino ab eis secluditur. Non enim illuc natura humanam mentem sublevat, sed gratia et mandatis Dei obedientiae purissimae, quantum in hac vita datur, Dei per literam et creaturam cognitionis meritum subvehit. Intuere itaque hujus parabolae medullam, et quomodo transitum facit de genere ad speciem, quemadmodum in praefata parabola de duobus filiis patris sui substantiam inter se partientibus. In ea siquidem totius generis humani generalis reditus primo, deinde specialis Gentilis populi conformatur: in hac autem similitudine per decem virgines obviam sponso exeuntes, totius humanae numerositatis generalis ad pristinum naturae statum reversio; specialis autem per quinque prudentes omnium Sanctorum. Species enim humani generis est electorum numerus, non solum ad antiquum naturae principium reditus in generalitatem humanitatis; verum etiam ultra naturam in ipsum Deum in specialitate deificationis, ineffabilis insinuatur ascensus; omnes quippe in paradisum, ut praediximus, sunt reversuri; sed non omnes ligno vitae sunt fruituri; vel certe omnes de ligno vitae sunt accepturi, sed non aequaliter. Nam et naturalia bona, quorum omnes aequaliter participes erunt, fructum ligni vitae esse,

ſtultus qui ignorat. Πἆνξύλεν quippe, ut in ſuperioribus tractavimus, id eſt omne lignum, vocatur Chriſtus; quippe omnium bonorum lignum eſt fructiferum, quia ipſe eſt omne bonum omniumque bonorum largitor. Fruentur itaque omnes homines ipſius fructu participatione naturalium bonorum generaliter; fruentur electi ſui excelſitudine deificationum ultra omnem naturam ſpecialiter. Deificationes itaque quas ſoli juſti participabunt, ſpiritualibus figurantur nuptiis, in quas prudentes intraverunt. Non enim omnes ſupernaturalibus fruentur bonis, ſed illi ſoli, *quibus*, ut Gregorius ait Theologus, *licet ſuperata malitia et carne, veluti quibusdam nubibus et velaminibus tranſcenſis per rationem et contemplationem cum Deo fieri, et puriſſime lumine teneri, quantum poſſibile eſt humanae naturae.* Iſti ſunt beati, hinc aſcenſione, et illic deificatione. Sed hujus nominis, deificationis dico, in latinis codicibus rariſſimus eſt uſus; intellectum vero ejus apud multos et maxime apud Ambroſium invenimus: ſed quare hoc evenit non ſatis nobis patet. An forte ſenſus ipſius nominis, quod eſt Theoſis, (quo maxime Graeci utuntur, ſignificantes Sanctorum tranſitum in Deum, non ſolum anima, ſed etiam et corpore, ut unum in ipſo et cum ipſo ſint, quando in eis nil animale, nil corporeum remanebit) altus nimium caſus, ultraque carnales cogitationes aſcendere non valentibus incomprehenſibilis et incredibilis, ac per hoc non publice praedicandus, ſed de eo inter ſapientes tractandum. Multa quippe divina myſteria a Sanctis Patribus intacta ob hanc cauſam praetermiſſa ſunt: infirmi ſiquidem oculi claritatem luminis ſufferre nequeunt. Sufficiunt, ut arbitror, haec pauca paradigmata ex divinis parabolis aſſumta, ad generalem ſpecialemque humani generis reditum in principium ſuum, primordialem dico conditionem, inque ipſum Deum, in his, qui ſinceriſſima ejus participatione digni ſunt frui, deque totius ſenſibilis creaturae, quae in homine et propter hominem fabricata eſt, in cauſas ſuas reverſione. Quando erit non ſolum generale ſabbatum in omnibus divinis operibus; verum etiam et ſpeciale ſabbatum ſabbatorum in ſanctis angelis, ſanctisque hominibus; et implebitur domus Dei, in qua unusquisque ordine ſibi congruo conſtituitur: alii inferius, alii ſuperius, alii in ſublimitate naturae, alii ſuper omnem naturalem virtutem circa ipſum Deum. Ac ſic coena illa magna ordinabitur, et celebrabitur; ex qua nullius ſubſtantia, quia ex Deo facta eſt, reſpuetur, nullius vitium, quia ex Deo factum non eſt, introducetur. Purgabitur enim natura, ventila-

bitur vitium: recondentur substantialia grana, flamma divinae sententiae delictorum ardebit palea; illuminabuntur abscondita tenebrarum, omnia in omnibus videbitur Deus. D. Sufficiunt sane: sed hujus parabolae residua breviter exponas flagito. M. Quae sunt illa? D. Mora sponsi, dormitus et dormitatio omnium virginum, ceteraque quae intacta reliquisti. M. Mora sponsi est, ut existimo, temporale intervallum, quod inter primum Domini et secundum transcurrit adventum; vel certe ab initio mundi usque ad finem ejus. Nullum enim tempus transactum est, vel transigetur per sex mundi aetates, in quo virginitas, hoc est integritas humanae naturae, in quibusdam fatua, in quibusdam prudens, in omnibus conditoris sui supernaeque patriae, quam deseruerat, appetitrix, (appetitus quippe beatitudinis omnibus sapientibus et insipientibus, bonis et malis communiter et naturaliter inest) in praefato intervallo mundani cursus per ordinata tempora quidam dormiunt, quidam dormitant. Dormiunt quidem, qui jam mortui sunt, et adhuc morituri: dormitare autem dicuntur, quos finis mundi vivos in carne inventurus est, qui non dormire, sed dormitare perhibentur, quoniam perfecta morte non sunt morituri; nullo vero spatio temporali in ea erunt detenti, sed veluti gravati somno, non autem prostrati, nulla morte interposita in aliam vitam mutabuntur. Quo in loco videatur Sanctus Augustinus consentire his qui dicunt, tantillam mortem in ipso velocissimo raptu eorum, qui in fine mundi vivi futuri sunt, esse futuram. Ait enim: *Si Sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadem mox immortalia redituros; nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit: Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur, sive ubi dicit: Omnes quidem resurgemus, aut omnes dormiemus; quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi qualibet morte paululum tamen ante moriantur, ac per hoc et a resurrectione non erunt alieni, quam dormitione praecedunt, quamvis brevissima, non tamen nulla.* Media nox, in qua clamor factus est, et sponsus venit, incertum mundi finem remotumque ab omni scientia spiritualis sponsi insinuat. Sicut ipse dixit, *de die autem illa et hora illa nemo scit, neque Angeli in coelo, neque filius hominis, nisi Pater solus.* Et in fine praesentis parabolae: *Vigilate itaque, quia nescitis diem, neque horam.* Clamor ille significat apertissima signa quae praecedent destructionem mundi et adventum Domini; de quibus ipse sedens super montem

olivarum discipulis prophetavit. Surrectio omnium virginum regenerationem totius humani generis praesagit. Prudentes virgines lampadas suas, rationabiles videlicet motus, bonae actionis pinguedine, puraeque conscientiae claritate exornant; quibus duobus, actu dico et scientia, fatuae virgines carent. Quod autem prudentes virgines de oleo suo fatuis virginibus impertiri abnegant, nil aliud verisimilius, ut opinor, typice conformat, quam prudentes animas, quibus vitia et non sufficientia in illa die intellectuali, in qua unusquisque profunda conscientiae suae rimabit, merita apparebunt, aeternaeque felicitati nullo modo comparanda, sicut ait Apostolus: *Non sunt condignae passiones hujus temporis ad superventuram gloriam, quae revelabitur in nobis.* Hinc dominus ipse; *beati Pauperes*, inquit, *spiritu*, hoc est beati, qui et seipsos et merita sua pro nihilo ducunt, et omnino se in divitiis virtutum egenos judicant; *quoniam ipsorum est regnum coelorum.* Ideoque dicturae sunt petentibus a se auxilium, *ne forte non sufficiet nobis et vobis.* Quod duplici modo intelligi potest: aut enim negative ponitur ne et producitur, aut haesitative et corripitur; sicut in libro Geneseos: *Ne forte extendat manum suam, et sumat de ligno vitae;* et ne forte viderentur quadam invidia meritorum suorum paupertatem impertiri fatuis noluisse, abnegantes oleum, dant consilium, respondentes, *ite potius ad vendentes, et emite vobis;* hoc est ite ad eos, qui eximietate et affluentia suorum meritorum non solum sibimet sufficiunt, verum etiam his, qui eos in hac vita honorificare poterant, possent praebere auxilium, futuraeque beatitudinis meritum. Hac autem tarditate et negligentia interposita venit sponsus, et paratas virgines, inque suo adventu ornatas praeoccupavit, et ad suas nuptias introduxit; hoc est in suam deificationem, qua perfectissimos animos supernaturali contemplationis suae gloria glorificat; ceteris in naturalium bonorum plenitudine relictis, et excelsitudine ineffabilis deificationis, *quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*, exclusis. Et hoc est quod ait: *Et clausa est janua*, introitus videlicet divinae contemplationis facie ad faciem; ad quam incaute in hac vita viventes, oleumque actionis et scientiae in rationis suae receptacula non infundentes, etiamsi clamaverunt, sera quandoque poenitentia compuncti, non intrabunt, dicentes: *Domine Domine, aperi nobis.* Ista autem geminatio dominici nominis, aut assiduum humanae naturae appetitum ad contemplationem conditoris sui nulla ignorantiae nebula interposita in his,

qui in hac vita nullis bonis conversationis subsidiis suffulti vixere, vel certe simplicium fidelium nimis catholicae fidei altitudinem considerantium ignaviam significat: putantes Dominum nostrum Jesum Christum duabus substantiis esse compositum, dum sit una substantia in duabus naturis, et petunt, quae sibi non conveniunt. Ideoque respondebitur eis: *petitis et non accipitis, quia male petitis.* Quanti sunt, qui divinam essentiam in tribus substantiis, et tres substantias in una essentia aut penitus ignorant, aut penitus abnegant, et per suas falsas cogitationes carnalis opinionis ad internas divinae puraeque contemplationis nuptias postulant intrare. Quanti sunt, qui Dominum nostrum Jesum Christum ita segregant, ut neque divinitatem illius humanitati, neque humanitatem divinitati in unitatem substantiae, seu ut Latini usitatius dicunt, in unitatem personae adunatam, vel credant, vel intelligant; cum ipsius humanitas et divinitas inseparabile unum sint, salva utriusque naturae ipsius significatione. Geminantibus itaque substantiam Christi et dicentibus, *Domine Domine, aperi nobis*, juste congruenterque respondetur, *Amen dico vobis, nescio vos:* hoc est intimas secretasque meae divinitatis et humanitatis nuptias, quas meis purissimime intelligentibus priusquam fieret mundus, praeparavi, et ad quas jam finito mundo introduxi, nescire vos permittam. Non enim dum adhuc in carne vixistis, dignos vos illarum laetitia praeparastis. Intra tamen naturalium bonorum, quae in vobis creavi, terminos residere vos concedo. Similiter promittit se responsurum his, qui in die judicii clamabunt, *Domine Domine, nonne in tuo nomine virtutes multas fecimus:* dicetur enim eis; *nescio vos, recedite a me:* et alibi, *non omnis, qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnum coelorum.* Verbum itaque adunatum carni, et caro adunata verbo in unitatem inseparabilem unius ejusdemque substantiae ex duabus naturis, divina videlicet et humana non alios recipit, nisi eos qui simplici perfectae contemplationis oculo unitatem substantiae suae intuentur; ita ut et homo in verbo vere filius Dei, et verbum in homine vere filius hominis absque ulla creaturarum transmutatione, unus idemque filius Dei et hominis Dominus noster Jesus Christus intelligatur: celerem parabolae expositiunculam juxta quod nobis visum est, verisimilem habes. D. Habeo plane. M. Quid ergo restat, et finem operi impedit imponere? D. Nihil, ut video, nisi ut totius operis materiae, hoc est universalis naturae divisionis aliquantulam ἀνακεφαλαίωσιν subjicias.

39. M. Quadriformem universalis naturae, quae in Deo et creatura intelligitur, fecimus divisionem. Cujus prima species est, quae naturam creatricem et non creatam: secunda, quae naturam et creatam et creatricem: tertia, quae creatam et non creantem: quarta, quae neque creatam neque creatricem considerat atque discernit. Et prima quidem et quarta forma de Deo solummodo praedicatur; non quod ipsius natura, quae simplex et plusquam simplex est, dividua sit; sed quod duplicis theoriae modum recipit. Dum enim ipsam esse rerum omnium principium et causam intueor, occurrit mihi vera ratio, quae fiducialiter suggerit divinam essentiam vel substantiam, bonitatem, virtutem, sapientiam, ceteraque, quae de Deo praedicantur, a nullo creari; quia divinam naturam nihil superius praecedit: omnia autem quae sunt et quae non sunt, ab ea, et per eam, et in ea, et ad eam creari. Dum vero eandem esse finem omnium intransgressibilemque terminum, quem omnia appetunt, et in quo limitem motus sui naturalis constituunt conspicor; invenio eam neque creatam esse, neque creantem. A nullo siquidem creari potest natura, quae a seipsa est, neque aliquid creat. Cum enim omnia, quae ab ipsa per generationem intelligibilem seu sensibilem processerint, mirabili quadam et ineffabili regeneratione reversura sint ad eam, et in ea omnia erunt quieta; quoniam ulterius nihil ab ea per generationem profluit, nihil dicitur creare. Quid creabit, dum ipsa omnia in omnibus fuerit, et in nullo nisi ipsa apparebit? De duabus autem mediis formis in superioribus satis est actum, prompteque eas quaerentibus claro lumine circumfusae occurrunt. Una enim in causis perspicitur primordialibus; altera in causarum effectibus. Et ea quidem, quae in causis constituitur, in unigenito Dei Filio, in quo et per quem omnia facta sunt, creatur; et omnia, quae ab ea profluunt, hoc est omnes effectus suos sive intelligibiles sive sensibiles creat. Ea vero quae in effectibus causarum substituta est, solummodo a causis suis creatur; nihil autem creat, quia nihil in natura rerum inferius est ipsa; ideoque maxime in rebus sensibilibus ordinata est. Nec obstat, quod Angeli vel homines, sive boni sive mali, aliquod novum humanisque usibus incognitum in hoc mundo saepe putantur creare, dum nihil creant. Sed de creatura materiali a Deo facta aliquid efficiunt divinis legibus obedientes et jussionibus, si boni sunt; fallacibus vero diabolicae astutiae machinamentis commoti atque decepti, si mali sunt. Omnia tamen divina providentia ordinantur, ut nullum

malum in natura rerum substantialiter inveniatur, nec aliquid quod rempublicam civilemque rerum omnium dispositionem perturbet. Et post quadrifariam universalis naturae theoriam in praedictis quatuor speciebus, quarum duas quidem in divina natura propter rationem principii et finis, duas in natura condita, ratione videlicet causarum et effectuum contemplati sumus; visum est nobis quasdam theorias de reditu effectuum in causas, hoc est in rationes, in quibus subsistunt, subjungere. Cujus iterum reditus triplex occurrebat modus. Quorum *primus* quidem generaliter in transmutatione totius sensibilis creaturae, quae intra hujus mundi ambitum continetur, hoc est omnium corporum seu sensibus corporeis succumbentium, seu eos prae nimia sui subtilitate fugientium considerantur; ita ut nullum corpus sit intra textum corporeae naturae, sive vitali motu solummodo, seu occulte seu aperte vegetatum, seu irrationabili anima corporeoque sensu pollens, quod non in suas causas occultas revertatur; ad nihilum enim redigetur in his quae substantialiter a causa omnium substituta sunt. *Secundus* vero modus suae speculationis obtinet sedem in reditu generali totius humanae naturae in Christo salvatae, in pristinum suae conditionis statum, ac veluti in quendam paradisum, in divinae imaginis dignitatem, merito unius, cujus sanguis communiter pro salute totius humanitatis fusus est; ita ut nemo hominum naturalibus bonis, in quibus conditus est, privetur, sive bene sive male in hac vita vixerit; ac sic divinae bonitatis et largitatis ineffabilis et incomprehensibilis diffusio in omnem humanam naturam apparebit, dum in nullo punitur, quod a summo bono manat. *Tertius* de reditu theoriae modus versatur in his, qui non solum in sublimitatem naturae in eis substitutae ascensuri, verum etiam per abundantiam divinae gratiae, quae per Christum et in Christo electis suis tradetur, supra omnes naturae leges ac terminos superessentialiter in ipsum Deum transituri sunt, unumque in ipso et cum ipso futuri. Quorum recursio veluti post quosdam gradus septem discernitur. Ac *primus* erit mutatio terreni corporis in motum vitalem: *secundus* vitalis motus in sensum: *tertius* sensus in rationem; *dehinc* rationis in animum; in quo finis totius rationalis creaturae constituitur. Post hanc veluti quinque partium nostrae naturae adunationem, corporis videlicet et vitalis motus, sensusque rationisque, intellectusque; (ita ut non quinque, sed unum sint, inferioribus semper a superioribus consummatis; non ut non sint, sed ut unum sint;) sequentur alii tres ascensionis gradus, quorum *unus*, transitus animi in scientiam omnium, quae post Deum sunt: *secundus* scientiae in sapientiam, hoc est contemplationem intimam veritatis, quantum creaturae conceditur: *tertius* qui et summus, purgatissimorum animorum in ipsum Deum supernaturaliter occasus, ac veluti incomprehensibilis et inaccessibilis lucis tenebrae, in quibus causae omnium absconduntur: et tunc nox sicut dies illuminabitur, hoc est secretissima mysteria beatis et illuminatis intellectibus ineffabili quodam modo aperientur. Tunc perficietur octonarii numeri veluti supernaturalis cubi perfectissima soliditas, in cujus typo sextus titulatur Psalmus, *Psalmus David per octava*. Resurrectio quoque Domini non aliam ob causam octava die facta est, nisi ut beata illa vita, quae post Septenariam hujus vitae per septem dies revolutionem est futura post mundi consummationem, mystice significaretur, quando humana natura, ut praediximus, in suum principium per octonariam ascensionem reditura sit; quinariam quidem, intra naturae terminos; ternariam vero, supernaturaliter et superessentialiter intra ipsum Deum; quando quinarius creaturae numerus, ternario creatoris

Unus cum Chrifto paradifi limina vidit
  Alter fulphureae merfus in ima ftygis.
Eclipfis folis lunae redeuntis eoo
  Infolito curfu fideris umbra fuit
Commoto centro tremulantia faxa dehiscunt;
  Ruptâ cortinâ, fancta patent populis.
Interea laetus folus fubit infera Chriftus
  Committens tumulo membra fepulta novo.
Ὁπλίτης fortis referavit clauftra profundi,
  Hoftem percutiens vafa recepta tulit.
Humanumque genus nolens in morte perire
  Eripuit totum faucibus ex erebi.
Te Chriftum colimus caeli terraeque potentem,
  Namque tibi foli flectitur omne genu.
Qui tantum largire vides quod rite rogaris;
  Et quod non recte, rite negare foles.
Da noftro regi Karolo fua regna tenere,
  Quae tu donafti patribus almigenis.
Fonte tuo manant ditantia regna per orbem:
  Quod tu non dederis, quid habet ulla caro?
Invidiam miferam fratrum faevumque furorem, [1]
  Digneris pacto mollificare tuo.
At ne disturbent luctantia fraude maligna,
  Aufer de vita femina nequitiae.
Hoftiles animos paganaque roftra repellens, [2]
  Da pacem populo qui tua jura colit.
Nunc reditum Karoli celebremus carmine grato:
  Poft multos gemitus gaudia noftra nitent.
Qui laeti fuerant quaerentes extera regna,
  Alas arripiunt quas dedit ipfa fuga.

---

1) Satis haec nota funt ex historia Karoli Calvi; qui primum focietate cum fratre Ludovico inita, pugnavit acerrime adverfus fratrem Klotarium; deinde etiam Ludovicum hostem habuit. Unde rhythmus apud Mabillon. annal. Ben. T. II. append. p. 701. Hic Karolus cum fratribus — Bellum gerebat faepius. Scotus noster in epistola ad Karolum praepofita Dionysio vocat haec bella plus quam civilia, ut fignificet fraterna. Extant denique de his difcordiis bellisque etiam Hincmari remensis varia fcripta.

2) Intellige Northmannos, de quorum incursionibus in Galliam regnante Karolo Càlvo legesis chronicon northmann. apud el. Pertzium monum. hist. German. T. I.; praecipue vero relationem historicam apud Bolland. maii T. VI. p. 797. fqq. De Danis, qui funt Northmanni, evangelii praedicationi obsistentibus confule Alcuinum opp. T. II. p. 187. Paganos piratas aeque appellat Alcuinus epist. 92. Noster in graecis precibus ad Deum pro Karolo: αὐτῷ ὑπόταξον βάρβαρα φῦλα.

Atque pavor validus titubantia pectora turbans
  Compellit Karolo territa dorſa dare.
Eheu quam turpis confundit corda cupido,
  Expulſo Chriſto ſedibus ex propriis!
O utinam Kludowice [1]) tuis pax eſſet in oris,
  Quas tibi diſtribuit qui regit omne ſimul!
Quid ſuperare velis fratres? quid pellere regno?
  Numquid non ſimili ſtemmate progeniti?
Cur ſic conaris divinas ſolvere leges?
  Ingratusque tuis, cur aliena petis?
Quid tibi baptismus, quid ſancta ſolemnia miſſae
  Occultis ſemper nutibus inſinuant?
Numquid non praecepta ſimul fraterna tenere,
  Viribus ac totis vivere corde pio?
Auscultata pavidis quid clamat ſumma ſophia,
  Quae nullum fallit dogmata vera docens.
Si tibi moleſtum nolis aliunde venire,
  Nullum praeſumas laedere parte tua.
Chriſte tuis famulis coeleſtis praemia vitae
  Praeſta, verſificos tute tuere tuos.
Poscenti Domino ſervus ſua debita ſolvit,
  Mercedem ſervi ſed videat dominus.

Carmen II.

De cruce.

Aſpice praeclarum radiis ſolaribus orbem
  Quos crux ſalviflua ſpargit ab arce ſua.
Terram Neptunumque tenet flatumque polosque,
  Et ſiquid ſupra creditur eſſe procul.
Dum revocat miſeros humanae gentis ab imo,
  Cuspide tartaream percutit ipſa Stygin.
O crux alma nites ultra Seraphim Cherubimque;
  Quod eſt quod non eſt te colit omne ſuper.
Te domini rerum, virtutes, atque poteſtas,
  Ordo colit, medium jure tenendo locum.
Angelus, archangelus, princeps, totusque ſupremus
  Caeleſtis numerus te colit alta petens.
Te πνὺξ [2]) noſtra dehinc juſto modulamine laudat,
  Per te chriſtiferam namque redempta fuit.

---

1) Ludovicus, Karoli Calvi frater, Baioariae rex anno 858 cum exercitu ingressionem in Galliam fecit adverſus praedictum Karolum. Rudolf. Fuld. annal. in op. cit.

2) Glossa ecclesiae Rurſus noster utitur in graecis versibus hoc vocabulo: Ἴδε βαθου θανατου τὴν τοῦ ταφθέντος ἔγερσιν,
Και ζῶντι Χριστῷ πνὺξ μελῴδημα βοα.

Te ne manu Moyſes magnus geſtaverat olim,
  Dum dux divini factus erat populi?
Te Pharao ſtupidat veſtitam pelle draconis,
  Dum ſorbes alios, quos dedit arte magus?
O mons virtutis deſcendens carnis ad ima
  Figeris in ligno, ſepta ſubis erebi.
Morte tua ſimpla noſtram conſumere duplam
  Auſus eras, totum dum renovas hominem.
O crux erythreas tu ſcindis marmoris undas,
  Victrix praecedis, dasque viam populo.
Te ſequitur virtus omnis, te vita ſalusque,
  Te fugiunt fluctus, crimina dico mea.
Tu das harenoſis currentia flumina ſaxis.
  Ebibat hunc fontem vivere quisquis amat.
In ſapidos fluctus populo convertis amaros,
  Lex depulſa gravis, gratia ſola manet.
Eſt quoque non dispar ſenſus praefatibus actis,
  Siquis συμβολικὰς discit amare notas.
Myſticus eſt Moyſes Chriſtus, rex atque ſacerdos,
  Qui nos Aegypto liberat edomita.
Ipſe ſubit mortem primus, mortemque reſolvens
  Proſilit in vitam: virga recepta regit.
Quid Pharao ſequeris populum? Fuge merſus in ima:
  Carceris aeterni te tegit atra palus
Nos virtutis iter medium dum carpimus, alte
  Inſtant phantaſiae nequitiaeque tholi.
Quas vincens animus laeta potitur harena,
  Et peccata procul merſa ſubacta videt.
Tunc ἀλάλαγμα canit gaudens multumque triumphans,
  Laudibus amplificat tunc paradoxa Dei
Litora virtutum luſtrans tunc intrat eremum,
  Mundi contempti qua ſilet omnis amor.
Spiritus inmundus nullam reperire quietem
  Qua numquam potuit, ſed redit unde venit.
Chalceus ex alto pendens ibi ſibilat anguis
  Extinctum virus; liber erit populus.
Magdalene quaeris Dominum quid meſta ſepultum?
  Funere devicto reſpice laeta Deum.
Deſine caeparios [1]) meditari cernere vultus;
  Vivus adeſt Dominus: quem gemis, ipſa vide.
Terſa pios vultus curſim ſolabere fratres:
  Evangeliſtes prima beata vale.
Chriſte Dei verbum, virtus, ſapientia patris,
  Sanguinis unda tui, qua madet ara crucis,

1) Glossa hortulanos.

Nos purgat, redimit, ſolvit, vitamque reducit,
  Electisque tuis praeſtitit eſſe deos.
Da noſtro Karolo pacem, qui ſcepha dediſti [1])
  Atque ſuus pereat hoſtis ubique ferox.
Utque tibi placeat cunctis quis vixerit annis,
  Semina virtutum ſparge tuo famulo:
Quarum perſpicue vis ſurgat, crescat in argus,
  Ut merito tecum ſemper ubique regat.
'Ορθόδοξος ἄναξ εὐσηβὴς κλυτὸς ὁπλίτης
  Σώφρων χριστοφόρος κύριος ὁ Κάρολος. [2])
Hos verſus cecini ſex denos bisque quaternos
  Johannes veſter ſervulus indiguus
Μέλπω dum laetus, regi mea debita ſolvo:
  Solvere curarim, ſi ſibi grata forent.

Carmen III.

De paschate.

Auribus hebraicis notum ſi dixero paſcha,
  Uſibus Auſoniae transitus eſt habilis.
Primum naturae ſi vis cognoscere paſcha,
  Quaerito quis primus fulſit in orbe dies;
Quo machinae mundi cumulatim dicitur eſſe
  In ſpecies proprias transitus ex nihilo.
Conditor et cauſas, quas ſecum ſemper habebat,
  Prodidit in formas lumine conſpicuas.
Sphaerica tunc tellus artatur limine certo,
  Veſtiturque ſuis frondibus et λαχάνοις
Cinxit litoreus Neptuni Nerea limbus,
  Quem ſuperare nequit caerula [3]) crine tumens.
Aërium ſpacium tangebant cornua lunae,
  Quod validis pennis oſana [4]) colla ſecant.
Aetherios cyclos ambibat ſtelliger orbis.
  Mundum circuiens motibus aſſiduis.
Proceſſu vario ferebatur conſona turma
  Errantum, dulces edidit ipſa tonos.
Sex numero ſeptem ſpaciis modulantibus octo
  Caeleſtis ſphaerae condidit harmonia.

---

1) Noster in graecis: Χριστὲ σῶσον Καρολου τῷ τὴν βασιλείαν ἔδωκας. Item: εἰρήνη πιστῷ δήμῳ, βασιλεῖ ἡ κλέος ἀρχῷ.
2) Hi duo graeci verſus, adhuc corruptiores, recitantur etiam in praefatione ad glossaria gr. lat. per Karolum Labbaeum collecta; ſumpti ſcilicet ex ipſo glossariorum codice Karoli Calvi aetate ſcripto.
3) Glossa unda.
4) Glossa aves.

Posthac extremus rex mundi dicitur aulam
 Possessurus eam, ni sua facta forent.
Eheu sed miserum decepit femina coniunx,
 Quam prius incautam perdidit astus ophis [1])
Moyses dux populi celebravit pascha secundum,
 Bis quina plaga percutiens Isidam [2])
Transivit Dominus signatos sanguine postes,
 Dum primogenitos planxerat ipsa suos.
Israhelites festinus vescitur agnum;
 Ossibus illaesis mystica caena fuit.
It populus gaudens, Aegyptus perfida luget,
 Insanit rabie, quem timet insequitur.
Anxius erythreas tunc Moyses aspicit undas,
 Inscia virtutis territa plebs dubitat.
Nubibus obscuris Pharaonis turba retenta
 Ne praedam caperet, fervida saeva stupet.
Tum dux intrepidus neptunia dissecat arva,
 Praestitit ignoti marmoris undaviam.
Ventus et exurens harmonia [3]) litora siccat,
 Et muro similis caerula prona tumet.
Ingreditur populus lympharum gurgite tutus,
 Laetus et egrediens actea grata videt.
Obruitur pelagi cumulis pharaonius hostis,
 Ἅρματα dispersim Thetidis ima tegunt.
Haec quondam fuerunt venturi ἰνδάλματα Christi,
 In quo collucent quae latuere diu.
Qui solus victor prostrato principe mundi
 Transacto triduo prosilit ex erebo.
Ac primus calcans mortem transivit in alta,
 Solus nam liber numine tartareo.
Sanguinis et proprii fundens libamina pura,
 Mundo salvato pascha novum dedicat.
Sponte sua Dominus se mactat ipse sacerdos,
 Quae patri placens hostia sola fuit.
Hostia quae totum purgavit crimine mundum,
 Mundum quem potuit perdere primus homo.
Ex uno veniens mors est expulsa per unum,
 Morte bona vitae mors mala victa perit.
Primitiae Christus reseravit septa sepulchri,
 Nostrae naturae perdita restituens.
Harum nunc rerum celebrantur symbola sacra
 Dum parent oculis mentibu' nota prius.

---

1) Pro ὄφεως.
2) Glossa Aegyptum.
3) Glossa harenosa.

Dum corpus Christi, dum sacri sanguinis undam,
  Et pretium mundi mens pia corde sapit. [1])
Dum memores caenam Domini revocamus in annos,
  Dum plures odas consonat ipse chorus.
Aeternis epulis, quas mystica signa figurant,
  Digneris Karolum pascere Christe tuum
Devotum famulum, qui te veneratur honorat
  Aedibu' constructis aurea vasa parans,
Cortinis patulis et longa per atria tentis,
  Vestito clero murice purpureo.
Presbyteri sancti reboant altaria circum
  Perpetuis templis sic erit ipse tuus.

Carmen IV.

Laudes Yrmindrudis Karoli Calvi uxoris. [2])

Haec nostram dominam Yrmindrudis nomine claram
  Exornant meritis laudibus apta suis,
Forma, genus, species, morum pulcherrima fama,
  Regis connubium, docta loquela decens,
Praeclarae sobolis donum, sat nota [3]) propago,
  Obsequiumque bonis omnibus egregium.
Ingens ingenium, perfecta Palladis arte
  Auro subtili serica fila parans.
Actibus eximiis conlucent pepla mariti,
  Gemmarum serie detegit indusias [4])
Miratur fugitans numquamque propinquat Arachne,
  Quamvis palladios aequiperat digitos.
Inclyta consilio castum servare cubile,
  Cypris ne valeat commaculare toros.
Pauperibus multis Christi justissima cura
  Illam sollicitat rite ministra [5]) fore.
Prudentum matrum, quas laudant dogmata sacra,
  Virtutis consors enitet assidua,

---

1) Aduotanda sunt haec propter erroris infamiam qua flagravit Scotus noster circa veram corporis Christi sub eucharistica specie praesentiam.

2) Noster Scotus, vel Martinus magister, apud glossar loc. cit. de Yrmindrude sic: Φύλαξον ὁ θεὸς τὴν βασίλισσαν Ἱρμινδρούδ, καὶ δὸς αὐτῇ σωτηρίαν καὶ ζωὴν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Sacram. hujus reginae coronationem legere licet apud Hincmarum remensem opp. T. I. p 752 seqq.

3) Cod. notaque.

4) Glossa indumenta.

5) Ita cod.

Orans, ac legitans libros, manibusque laborans,
Et nullum vitiis tempus inane vacat.
Quid causas regni dicam, quas ipsa perita
Disponit vigili pectore praecipuo?
Si sinerent apices, quos scripserat ipse Salomon,
Dixissem forsan quid perhibere volunt.
Haec nam haec merito censetur femina fortis
Quam Karolus reperit fortis et almus ἄναξ.
Quem solum celebrat Francorum gloria regem
Dignum christicolis plebibus atque choris.
Cui gestare licet regnorum plurima sceptra,
Quae magni patres sustinuere sui.
Cui soli regnum sapientia praevia pollet,
Quem purae mentis nobilitat studium.
Quem scriptura docet divinis plena figuris,
Ne recto Christi tramite debilitet.
Qui sanctas aedes dedicans ornatibus amplis,
Caelestis patriae symbola sacra videt.
Hos ambo, regem dico dominamque, potentes
Christe tuere tui numinis auxilio.
Sis fidus custos, sis murus tutus in aevum,
Ut tibi perpetuo placita vota ferant
Devotis animis semper te laudet uterque,
Vocibus harmonicis actibus atque bonis.
Illorum tumidos inimicos sterne rebelles,
Aut hos conversos subdere colla mone.
Da pacem populo, qui tibi servit ubique,
Omnibu' christigenis floreat alma quies.
Paganos piratas [1]) vastantes regna per orbem
Consumptos gladio gurgite merge maris.
In syrtes varias spargantur flatibus austri,
Illic ut pereant aestibus oceani.
Nos vero laetos puro te corde colentes
Ducas aetherios sidera supra choros.

Carmen V.

De Christi resurrectione.

Mystica sanctorum panduntur dogmata patrum,
Pneumate sanctifico quae cecinere Deo
Aeterno patris verbo, quo cuncta creantur
Occultis finibus ordine quaeque suis.
Fabrica quo mundi formis simul omnibus una
Surrexit, fuerat ut ratione sua.

---

1) Northmannos classe advectos.

Quae ſine praeceſſit in Chriſto tempore facta,
Dum ſemper natus cuncta creata videt.
Quam ſuper effertur ſanctus ratione regentis
Spiritus, ut ſacras vivificaret aquas.
Angelicum numerum ſuperorum caſtra tenentem
Conſtituit mundo caetera quaeque vides.
Quorum primaten hominem paradiſus habebat
Aſſimilem factum mente videre Deum.
Hanc homo praeclaram ſpeciem complectere nolens,
Corruit, et prolem traxit ad ima ſuam.
Sed ne tanta Dei penitus transiret imago,
Hanc ſpeciem hominis coepit habere Deus.
Hinc natus mundo, paſſus ſub lege malorum,
Morte ſua mortem perdidit ipſe meam.
Quo ſunt, quo vivunt, quo ſtant, quo cuncta moventur,
Ille Deus moritur, vivat ut ipſe homo.
Ordine multiplici ſignatus patribus olim
Mactatur legi, vatibus et canitur.
Hic fuerat aries ſpeculo proviſus ad aram,
Dum typicus Iſaach ducitur ad jugulum.
Feſtinans populus Aegypto hunc ſumſerat agnum,
Sanguine conſpergens limina nota domus.
Hic fons, virga, petra, caeleſtis fulgor obumbrans,
Serpens, et manna, nubs, via, panis, aqua
Talia ſaepe Dei juſſu ſub tempore facta
Aeternum dominum ſignificare ſuum.
Hacque impleta die ſacro veneramur honore,
Iſta dies tanta myſtica facta tenet.
Hanc mundus prodit congaudens luce decora
Florigeros motus mittit in aethra ſuos.
Germina producens, florentes gramine fructus,
Nam Chriſtus fructus dulcis ubique ſuis.
Surrexit Chriſtus, noſtra hinc pia corda reſultant,
Alleluja Deo mundus ubique canit.
Inclyte qui regum te rex conſervet in aevum,
Proſper concedat, hinc ſuper aſtra vehat.
Qui ſub honore ſui humili cum corde canoros
Alternos ſtatuis, pſallis et ipſe, choros.
Credimus, iſta tibi ſervantur culmine caeli,
Heres davidicus efficiere pius.
Προσευχῆς petimus votis et corde precamur,
Qui dedit hoc velle, det tibi poſſe Deus.
Βασιλέει Καρόλω ἡμῶν σὺ Χριστὲ βοήθει,
Ὡς κληροῦσθαι χοροὺς δυνατὸς οὐρανίους. [1])

---

1) Hoc item diſtichon recit. ap. gloſs. loc. cit., ſed utrubique mendoſum.

Carmen VI.

Christi descensus ad inferos et resurrectio.

Emicat ex erebo lux mundi magna triumphans,
Primitias vitae quae moribunda stupet.
Prosiliunt Furiae, concurrunt undique Parcae,
Mirantur tristem congemuisse Stygem.
Ille dein princeps barathri petit arma sueta,
Quis genus humanum subdidit ipse sibi.
Sed mox ut vidit ruitantia limina fracta,
Territus attonitus fugit ad ima domus.
Non tamen evasit tenebrosa per antra tyrannus,
Fortior intravit qui sua vasa tulit.
Attractus captus vinctus strictisque catenis
Detentus domitus pulsus ab arce prius,
Qua mundi princeps elatus sederat olim
Bestia saeva vorax atque diu indomita.
Sed victor mundi praestantior omnibus unus
Totum collisit comminuitque caput.
Aestus aeterni comburunt turpe cadaver,
Pyrphlegethontis enim fervida flamma furit.
Laetantur miseri quos laesit dira potestas,
Captivi redeunt, vincula laxa vacant.
Jam regnat Verbum patris, jam cuncta jubernat
Virtus, vita, salus: mors fera victa silet.
Surrexit vivus rumpens retinacula leti,
Nulla valet summum vis retinere Deum.
Ipse libens animam posuit, propriamque resumpsit;
Ponere quam potuit, non remanere sinit
Quam dat pro mundi vita, revocavit eandem;
Quae datur, accipitur; tradita, salva manet.
Tale datur pretium mundi, mirabile fatu!
Totum servatur, redditur atque datur.
Quis fari valeat quid fecerit ipse redemptor?
Empto potitur, possidet et pretium.
O lux perpetuo fulgens mundumque revelans,
Victrix umbrarum quas pia corda timent,
Custos sis Karoli, tutus et undique murus
Protege sceptra tui qui regitat famuli
Sat sat perpaucos ingratos ponere versus,
Molestos regi quid valet astruere?
Quod plane perhibet jam nuper dedita musa,
Expers mercedis tristis inanis erat.
Στοῖχοι Ἰωάννου τῷ βασιλεῖ Καρόλῳ. [1]

---

1) Hic quoque versiculus est apud glossar. loc. cit.

Carmen VII.

Adhuc de Christi resurrectione.

Lux ſuperans animas hominum ſuperumque deorum
  Agmina terrenis conſtabilita tonis,
In finibus genitoris erat, longeque remota
  Senſibili mundo empyrioque polo,
Incarnatus erat Chriſtus de virgine nascens,
  Confixus ligno, conditus atque τάφῳ.
Corpore ſed moriens, vivens animoque Deoque,
  Aſt Deus et moritur, vivat ut ipſa caro.
Mens erebum, corpus petram, tenet omnia numen,
  In tribus eſt unus corpore mente Deo.
Poſtquam per triduum totum deſtruxerat ἅδην,
  Totus ſurrexit, nil remanente minus.
Aſcendit totus, totum regit, aſpice, mundum,
  Pro quo paſſus erat conditur atque Deus.
Humanumque genus totum, revocavit ab antro
  Aeternae mortis, quo cadit omnis homo.
Muneris ingratus vitae ſpretorque ſalutis
  Quam largitus erat maximus archipater.
O rex praeclaro qui luſtras lumine mundum
  Largito Karolo proſpera cuncta tuo.
Indulge famulo fragilis contamina vitae,
  Ut valeat purus cernere regna tua.
Στοῖχοι τοῦ Ἰωάννου τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ἄνακτι Καρόλῳ. [1])

Carmen VIII.

De verbo incarnato.

Si vis οὐρανίας ſurſum volitare per auras,
Empyriosque polos mentis ſulcare meatu,
Ommate glaucivido [2]) luſtrabis templa ſophiae,
Quorum ſumma tegit condenſa nube caligo,
Omnes quae ſuperat ſenſus noërosque logosque.
Inde γνόφος quondam velabat Sina κορυφὴν,
Dum Deus antiquum θεσμὸν Moyſea doceret,
Umbrarum medio linquens veſtigia ταρσῶν.
Illic aſpicies Seraphim oculoſa volare,
Et ſenas πτερυγας terno de cardine panſas,
Circa poſtque Deum polymorphota plurima ζῷα
Claro cunctorum ſpeculantia lumine cauſam,

1) Haec quoque graeca ſententia est apud glossar loc. cit.
2) Glossa oculo noctivido.

Unum principium quo rerum volvitur ordo
Ingenus in ſpecies rhythmosque chronosque toposque [1])
Quae ſunt, quae non ſunt, ſenſu ſeu mente videntur,
Quae ſtant, quae vario volvuntur praedita motu,
Pneumata ventorum, vis ignea, lucidus aether,
Chorus et aſtrigerae perpuri luminis ἄιγλη.
Palladis hinc gemmis ſeptem redimita corona
Φοίβη, καὶ Στίλβιον, καὶ Φῶς, καὶ Ἥλιος, Ἄρης,
Φοίτων καὶ Φαίνονος ἄρκοι περι κλίματα πάχνη,
Ἑξῆς τοῦ κόσμου κέντρον Θέτις ἄσχετον ἅλας, [2])
Caeleſtis motus modulaminis ἐννεάφθογγος,
Summa chelis vocum mortales effugit ὦτας
Rerum principium primum cognoscite Chriſtum,
Verbum cuncta creans, natum de pectore patris,
Ars, lex, conſilium, ζωὴ, ſapientia, virtus,
Fons, medium, finis, genitum de lumine lumen,
Eſt, non eſt [3]), ſuper eſt, qui praeſtitit omnibus eſſe,
Qui regit atque tenet totum quod condidit ipſe,
Totus per totum, qui nullis partibus haeret
Cum ſit cunctorum ſubſtans eſſentia ſimplex,
Ὧν τέλος, ὧν ἀρχὴ πάντων ὧν ὄντα τὰ εἰσὶν,
Ὧν ἀγαθος καὶ καλὸς κάλλος μωρφῶν τε χαρακτὴρ. [4])
Qui miſeros homines revocans de morte perenni,
Ἄνθρωπος factus ſumens de virgine carnem,
Promiſſus venit complens oracula vatum.
At πρόγονος David proprio de ſpermate natum
Viderat, et mundi devicta morte λυτρωτήν
Nec minus in caelis proſunt myſteria Chriſti
Quam terris, merito cum ſit Deus omnibus idem.
Illic angelicas patefecit lumine mentes,
Ac tenebroſa ſuae virtutis prodidit ipſis.
Nulla quidem virtus potuit dinoscere pure
Quem pater occultum gremio velabat opaco:
Sed caro nunc Verbum factum, mirabile dictu!
Clare ſe cunctis hominemque Deumque revolvit,
Νοῦς τε λόγος τε capit quem nullus viderat ante:
Σαρκικα nam φυσις divinas temperat αὐγάς.
Hic vitam cunctis nascendo contulit, atque
Deſtruxit mortem quae totum ſorbſerat orbem.
O qualis virtus potuit ſuperare ſuperbum,
Qui genus humanum crudeli lege ſubegit!

---

1) Glossa locos.
2) Sunt hi versus apud glossar loc. cit.
3) Non est quicquam de rerum natura, ſed ſuper.
4) Sunt apud glossar loc. cit.

Reſtaurare volens primus quod perdidit ille
Formatus limo male uſus munere vitae;
Virgine ſed factus dum ſumpſerat unde periret,
Sponte ſua propriae bene uſus funere carnis.
Quis modus eſt animo dum talia cernere temptat?
Quive valent ſenſus meditari famine vocum?
Παρθένος angelico commovit viscera fatu,
Ac comitante fide ſuscepit pneumate partum.
O felix γαστὴρ divinum ſuſtinet ignem,
Virtutis radius ſolidatur ſomate [1]) ſacro,
Unam perſonam duplex ſubſtantia prodit.
Nam Deus aeternus rationem tempore ſumens,
Corpore compacto ſeſe perfecerat ἄνδρα
Jeſum Chriſtum regnantem ſaecula ſemper.
Te lumen mundi colimus: tu Chriſte redemptor
Fonte tui lateris credentum vulnera tergis:
Nilque perire volens hominis tua provida virtus,
Ambitur noſtram nullo cum crimine φύσιν
Φύσις noſtra dehinc plene renovatur in illa,
Antidotumque potens cunctis prodeſſe paratum
Potantum varias pellit compagine plagas,
Nolentes merito permittens iure perire,
Nullum namque Deus nolentem vivere cogit,
Nullum velle boni depellit limine lucis,
Omnes invitans, hos deſerit, adjuvat illos,
Omnia componens, laudatur in omnibus ipſe.
Chriſte tuos pavidos digneris viſere ſervos,
Qui tua feſta colunt venerantes dona ſalutis.
Parce tuo famulo cui regia ſceptra dediſti,
Divino radio perfuſum perfice purga.

VERSUS JOHANNIS CKOΘΘI. [2])

Carmen IX.

Christi triumphus de morte ac diabolo.

Poſtquam noſtro ſalus mundum renovaverat omnem,
Quosque pater voluit cunctos perfecerat actus,
Feſſa labore gravi requievit in arbore pendens.
Tergeminae lucis ſpatio deſtruxerat ἅδην,
Dormitans gelidi duro ſub culmine ſaxi,

1) Glossa corpore.
2) Ita in codice, non σκότθου. Est autem hic alius codex, ſed aeque ferme vetus, nempe ſaeculi XI.

Implens vativomi prognostica symbola ceti.
Umbrae tunc pavidae sparsim Phlegethontis ab imo
Exiliunt subito mirantes surgere lucem
Tetras atque truces abigentem carcere larvas.
O mors, mors vitae! si mors, non vita vocanda:
Quod praestat vitam, non ausim dicere mortem.
Num tenebras recipit clare substantia lucis?
Fervida vis ignis cescit [1]) sibi serpere frigus?
Nemo tamen vitam mortem gustasse negarit,
Mors carnis vitae, vitae mors jure vocatur:
Nam compassa fuit carni quae sola pependit.
Altius ingreditur purae rationis acumen,
Et carnem vitae vitam sic colligit esse:
Si vita est Verbum, Verbum quoque si caro factum,
Profecto sequitur vitam concedere carnem.
Si caro sit Verbum converso tramite facta,
Carnem continuo vitam dare cogere factam
Σάρξ igitur Christi substat verissima vita,
Vivens ac moriens mortem consumpserat omnem.
Desursum venit terrenam sumere vestem,
Indutus vestem sursum cum veste volavit,
Inque Deum vertit vestem de virgine sumptam,
Unum conficiens animam carnemque Deumque [2])
Mors mortis Dominus surrexit vivus in altum,
Ac nostram secum naturam vexit eodem.
In tota factus, totam conformat in unum.
Mundum calcavit frigilem, mundique potentem,
Expulsumque foras superavit marte secundo.
Captivam revocans praedam raptoris ab ore
Abstulit, ille gemit confossus membra superbus
Vulneribus duris, ac secum talia tractans:
Me victum video fugitivum: sedibus atris
Quae nova lux oritur, quam numquam ferre valebo?
Nunc mihi regna ruunt passim, loca nulla tenebris,
Sentio me captum pavidum vinclisque ligatum.
Eheu quis mihi congreditur? quis fortis in armis
Audax committit mundi cum principe bellum?
Illene confixus ligno septusque sepulchro,
Quem rex Herodes sprevit summusque sacerdos,
Ruptus non timuit vestem damnare Caiphas,
Addictus morti, romano principe caesus.
Hoc egomet feci fateor totumque peregi.
Me stultum latuit virtus humilisque potestas:

---

1) Ita cod. Num pro cessit?
2) Perspicue confutat Nestorium noster Scotus.

Hunc ſi cognoſſem σταυρῷ non penderet umquam,
Corporis humani ſervilis forma fefellit.
Interea laetas animas volitare per auras,
Tartareosque ſinus vacuos laxasque catenas
Suſpicit, et nutrit triſti ſub pectore vulnus.
Quod mage me miſerum torquet, jam conſpicor, inquit,
Clauſa diu terris paradisi limina pandi,
Et mortale genus quod finxerat inde per unum,
Unius ob mortem rurſus ſuper aſtra redire.
Illic felices ſedes quas ſponte reliqui,
Terrigenum proles habitabit jure perhenni,
Me me torquebit ſemper mea prava voluntas,
Languidus invidia morior meritoque peruror.
Unum confugium ſupereſt, ſolamen et unum:
Eſt antiqua domus mortis noctisque profundae
Judaicum pectus vitiorum plena vorago,
Fraudis et invidiae ſemper poſſeſſio larga,
Luminis exoſi radios irata repellens.
Illic ſola potens hypocriſis perfida regnat,
Illa putet nimium, nimiaque putredine corda
Carnalis populi corrumpit neſcia veri.
Illic confugiam gentilia pectora linquens,
Odibilis Chriſto dominabor gentis avarae,
Omne meum virus fundam blasphema per ora,
Ligno ſuſpenſum Dominum regnare negando.
Talia contrectans [1]) crudelis beſtia fallax
Retro lapſa ruit gelidas fugitiva per umbras.
Imperium patris quaeſitum ſanguine nati
Telluri ſuperat finis erebumque polumque.
Orthodoxa fides diverſa voce per orbem
Abba pater clamat, laudans myſteria ſumma
Unius [2]) ac trinae bonitatis fertile germen,
Ingenitum genitumque Deum mumurquae perhenne
Fontis inexhauſti quo manant flumina vitae.

Carmen X.

Preces pro Karolo rege.

Graeculus, Judaeus jam nunc Agarenus, et Auſon,
Paganusque ferus ſurgens aquilonis ab axe
Subdita colla dabunt, Chriſtus regnabit ubique,

---

1) Malim commemorans.
2) Vocabulum hoc Scotum nostrum vindicare videtur adverſus Hincmarum, qui in libro de praedestinatione adverſus Gothescalcum cap. 31. Scoto tribuit errorem quod trina sit deitas.

Ipſi ſuccumbunt omnes regique Deoque.
Summi pater nati, largitor luminis almi,
Feſta tui ſemper celebrantem protege plebem,
Cui tua disponens ſapientia regna per orbem
Praefecit Karolum regemque piumque miniſtrum,
Cui lux interior donavit mentis acumen,
Quo divina ſimul tractans humana gubernet,
Vere ſubſiſtens rex atque theologus idem.
Praeſul ab Athenis Dionyſi, ſymmache Pauli,
Inclyte martyrio, cui ſervit Gallia tota,
Proſpice caeleſtis vitae de ſedibus altis
Vota tui τέκνου Karoli tua λείψανα ſancta
Ornantis, gratamque tuam magnalibus aedem,
Inſtar flammarum gemmis flagrantibus auro.
Undique turi cremis redolent altaria fumis
Harmonici cantus θιασωτῶν [1]) ſidere pulſant,
Officio vatum [2]) ſanctiſſima caena paratur.

Carmen XI.

Oblatio operis dionysiani Karolo regi. [3])

Hanc libam [a]) ſacro Graecorum nectare fartam
  Advena Johannes σπένδω meo Karolo.
Maxime Francigenum cui regia ſtemmata fulgent,
  Munera vociferi [b]) ſint tibi grata tui
Vos qui romuleas neſcitis tempnere technas,
  Attica ne pigeat ſumere gymnaſia.
Quorum ſi quaedam per me ſcintilla relucet,
  Uſibus auſoniis ſi libet accipite [c])
Moleſtum ſi non noſtrum munire laborem,
  Firmetur veſtri pondere judicii.
Si quid nodoſum durumve notatur in ipſo,
  Parcite Cecropidis, attica tela [d]) ſequor.
At ſi mendoſus declinat tramite recto,
  Mellifluo, veſtro famine corrigite.
Quod ſi quorundam mordebor [e]) dente feroci,
  Hoc leve; namque meo contigit Hieronymo

1) Glossa dilaudantium.
2) Sacerdotum, ut in christianis inſcriptionibus a me editis.
3) Hoc poëmatium ſumo ex duobus vaticanis codicibus ſaec. XIII. aut XIV., in quibus est Johannis Scoti interpretatio operum S. Dionysii areopagitae. Edidit hoc quidem carmen Usserius in epistolis hibernicis p. 40.; ſed mihi repetendum fuit tum ob varietates aliquot, tum ut aliis Scoti carminibus ſocium darem.
a) Glossa oblationem. b) Usser. votiferi. c) Male Usser. aſpicite. d) Num vela? Usser. e) Usser. mordetur.

Ut vero ſtabilis maneat fundamine firmo,
  Regali σταθμῷ figere ſufficiet.
Crediderim multos tangentes dogma [a]) ſophiae
  Non deſpecturos donula noſtra fore
Sudorisque gravis temptabunt carpere fructum,
  Forſan virtutem vilia verba tenent.
Saepe ſolent ſpinis redolentes creſcere flores,
  Nodoſae vitis ſumitur uva ferax.

Carmen XII.

De magno Dionysio areopagita. [1])

Lumine ſidereo Dionyſius auxit Athenas
  Areopagites magnificusque ſophos.
Primo commotus Phoebo ſubeunte σελήνην
  Tempore quo σταυρῷ fixus erat Dominus
Mox ut converſus mira ſtupefactus eclipſi
  Conſequitur gaudens Hierothea ducem.
Quo [b]) mox edoctus praeclarus namque magiſter
  Pneumatis excelſi fonti renatus erat.
Nec mora; praefulgens [c]) caeleſtis luce ſophiae
  Atthidas edocuit de quibus ortus erat.
Namque ferunt Paulum qui Chriſtum ſparſit in orbem
  Ipſi felices impoſuiſſe manus.
At mox perfectus doctoris ſymmachus ipſe [d])
  Rexit Cecropidas pervigil archiereus.
Alta dehinc volitans Paulum ſuper aſtra ſecutus
  Empyrei caeli tertia regna videt.
Suſpicit et [e]) Seraphim primos ſanctosque Cherubim,
  Aethèreosque Thronos quo ſedet ipſe Deus.
Poſt hos, Virtutes, Dominatus, atque Potentes,
  Agminibus ſacris enitet ordo ſequens.
'Αρχῶν 'Αρχαγγέλων τε chorus ἀγγελῶν τε τελουτῶν [f])
  Mentibus uraniis tertia τάξις ineſt.
Hos igitur numeros trino [g]) ter limite ſeptos
  Praedicti patris myſtica dicta docent.

---

a) Usser. tangentum ſumma. b) Usser. qui. c) Usser. perfulgens et mox Attitas. d) Usser. instans. e) Cod. ſuscipit at. Usserius suscipit ad. f) Praetermisit hunc verſum Usserius, quia in codice ſuo pessumdatus erat. g) Usser. terno.

1) Sequens item poëmatium ex vaticanis codicibus exſcriptum do, quamquam editum ab Usserio in epistolis hibernicis p. 44.

Carmen XIII.

Ad Karolum Calvum de secta Gothescalci. [1]

Caefare fub Karolo Francorum gloria pollet
  Littore feu pelagi piscibus atque falo.
Secta diabolici damnatur dogmatis, atque
  Paftorum cura fplendet amoena fides.

---

1) Extat in calce epistolae quae praecedit opus editum Johannis Scoti de praedestinatione adverfus Gothescalcum.

A P

E P